

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เวสตีนิบาตชาดก

๑. มาตังคชาดก

ว่าด้วยอานุภาพของมาตังคฤาษี

[๒๐๓๓] ท่านมีปกติมุ่งหมั่นไม่สมควร ดุจปีศาจ
เประอะเปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าขี้ริ้ว ที่ได้จาก
กองขยะไว้ที่คอ มาจากไหน ท่านเป็นใคร เป็นผู้
ไม่ควรแก่ทักษิณาทานเลย.

[๒๐๓๔] ขำวน้ำนี้จัดไว้เพื่อท่านผู้เรื่องยศ
พรหมณ์ทั้งหลายย่อมขบเคี้ยวบริโภคน้ำ และดื่มขำวน้ำ
ของท่านนั้น ท่านรู้จักขำพเจ้าว่า เป็นผู้อาศัยโภชนะ
ที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีวิต แม้ถึงจะเป็นคนจัญฑาล ก็ของ
ได้ก่อนขำวบ้างเถิด.

[๒๐๓๕] ข้าวน้ำของเราที่เราจัดไว้เพื่อพราหมณ์ทั้งหลาย ท่านวัดถูนี เราเชื่อว่ายอมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตน ท่านจงหลีกเลี่ยงจากที่นี่ จะมายืนอยู่ที่นี่เพื่ออะไร เจ้าคนเลว คนอย่างเรายอมไม่ให้คุณแก่เจ้า.

[๒๐๓๖] ชาวนาทั้งหลายเมื่อหวังผลในข้าวกล้า ย่อมหว่านพืชพันธุ์อาหาร ลงในที่ดอนบ้าง ในที่ลุ่มบ้าง ในที่เสมอไม่ลุ่มไม่ดอนบ้าง ฉนใด ท่านจงให้ท่านแก่ปฏิคาหกทั้งหลาย ทัวไปด้วยศรัทธา ฉนนั้นเมื่อท่านให้ท่านอยู่อย่างนี้ ฝนจะพึงได้ตกฉนเฉยบุคคล ที่น่ายินดีเล่า.

[๒๐๓๗] เราย่อมตั้งไว้ซึ่งพืชทั้งหลาย ในเขตเหล่าใด เขตเหล่านั้น เราสู้แจ้งแล้วในโลก พราหมณ์เหล่าใดสมบูรณ์ด้วยชาติและมนต์ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าเป็นเขต มีศีลเป็นที่รักในโลกนี้.

[๒๐๓๘] กิเลสทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ ความเมาเพราะชาติ ๑ อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน ๑ โลภะ ความโลภอยากได้ของเขา ๑ โทสะ ความคิดประทุษร้าย ๑ มทะ ความประมาทมัวเมา ๑ โมหะ ความหลง ๑ ทั้งหมดเป็นโทษ มิใช่คุณ ย่อมมีในเขตเหล่าใด เขตเหล่านั้น มิใช่เขตอันดีมีศีลเป็นที่รัก ในโลกนี้. กิเลสทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ อติมานะ โลภะ

โทสะ มทะ และโมหะ ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณไม่มี
ในเขตเหล่าใด เขตเหล่านั้น จัดว่าเป็นเขตดีมีศีลเป็นที่
รักในโลกนี้.

[๒๐๓๕] คนเฝ้าประตูทั้งสาม คือ อุปโชติยะ
อุปวัชณะ และภันทกุจฉิ ไปไหนกันเสียหมดเล่า
ท่านทั้งหลายจงลงอาญาและเขียนตีคนจันทาลนี้ แล้ว
ลากคอคนลามกนี้ใส่หัวไปให้พ้น.

[๒๐๔๐] ผู้ใดบริภาษฤาษี ผู้นั้นชื่อว่าขูดภูเขา
ด้วยเล็บ ชื่อว่าเคี้ยวกินก้อนเหล็กด้วยฟัน ชื่อว่าพยายาม
กลืนกินไฟ.

[๒๐๔๑] มาตังคฤาษี ผู้มีสัจจะเป็นเครื่องก้าว
ไปในเบื้องหน้าเป็นสภาพ ครั้นกล่าวคานนี้แล้ว
เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายแลดูอยู่ได้หะหะหลีกผ่านไป
ในอากาศ.

[๒๐๔๒] ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้อง
หลัง แขนเหยียดตรงไปไม่ไหวตึง นัยน์ตาขาวเหมือน
คนตาย ใครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๓] สมณะรูปหนึ่ง มีปกตินุ่งห่มไม่สมควร
สกปรกดูปีศาจ เปราะเปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่
ผ้าขี้ริ้ว ที่ได้จากกองขยะไว้ที่คอ ได้มา ณ ที่นี้ สมณะ
รูปนั้น ได้ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๔] ดูก่อนมาณพทั้งหลายสมณะผู้มีปัญญา
เสมอด้วยแผ่นดิน ได้ไปแล้วสู่ทิศใด ท่านทั้งหลาย
จงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา เราจักไปยังสำนักของท่าน
ขอให้ท่านอดโทษนั้นเสีย โฉนหนอ เราจะพึงได้ชีวิต
บุตรคืนมา.

[๒๐๔๕] ฤาษีผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดินได้ไป
แล้วในอากาศวิถี ราวจะว่าพระจันทร์ในวันเพ็ญ ๑๕
ค่ำ อันอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ อนึ่ง พระฤาษี
ผู้มีปัญญา มั่นในสัจจะทรงคุณธรรมอันดีงามนั้น
ได้ไปทางทิศบูรพา.

[๒๐๔๖] ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้อง-
หลัง แขนเหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือน
คนตาย ใครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๗] ยักษ์ทั้งหลาย ผู้มีอำนาจมากมีอยู่แ
ยักษ์เหล่านั้น พวกกันติดตามพระฤาษีมีคุณธรรมมาแล้ว
รู้ว่าบุตรของท่านมีจิตคิดประทุษร้าย ก็โกรธเคืองจึง
ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้แล.

[๒๐๔๘] ถ้ายักษ์ทั้งหลายได้ทำบุตรของดิฉันให้
เป็นอย่างนี้ ขอท่านผู้เป็นพรหมจารีเท่านั้น อย่าได้
โกรธบุตรดิฉันเลย ดิฉันขอถึงฝ่าเท้าของท่านนั้นแหละ
เป็นที่พึ่ง ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ดิฉันตามมาก็เพราะ
ความเศร้าโศกถึงบุตร.

[๒๐๔๕] ในคราวที่บุตรของท่านดำเราก็คือ และ
เมื่อท่านมาอ่อนนอนอยู่ ณ บัดนี้ก็คือ จิตคิดประทุษร้าย
แม้หน้อยหนึ่ง มิได้มีแก่เราเลย แต่บุตรของท่านเป็น
คนประมาท เพราะความมัวเมาว่า เรียนจะไตรเพท
แม้ถึงจะเรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็น
ประโยชน์.

[๒๐๕๐] ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ความจำของ
บุรุษ ย่อมเลื่อนลืมได้ โดยครูเดียวเป็นแน่แท้ ท่าน
ผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ขอได้โปรดยกโทษ
สักครั้งเถิด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ไม่มีความ
โกรธเป็นกำลัง.

[๒๐๕๑] มัณฑัพพะมาณพ บุตรของท่าน ผู้มี
ปัญญาน้อย จงบริโภคน้ำที่เรารับเหลือนี้เถิด
ยักษ์ทั้งหลายจะไม่พึงเบียดเบียนบุตรของท่านเลย อนึ่ง
บุตรของท่านจะหายโรคในทันที.

[๒๐๕๒] พ่อมัณฑัพพะะ เจ้ายังเป็นคนโง่เขลา
มีปัญญาน้อย เจ้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในเขตบุญทั้งหลาย
ได้ให้ทานในหมู่ชนผู้ประกอบด้วยกิเลส ดุจน้ำฝาด-
ใหญ่ มีกรรมเศร้าหมองไม่สำรวม บรรดาทักษิณีย-
บุคคลของเจ้าบางพวกเกล้าผมเป็นเชิง นุ่งห่มหนังเสือ

ปากกรรุงรังไปด้วยหนวดเครา ดั่งปากบ่อน้ำเก่ารกไป
ด้วยกอหญ้า เจ้าจงดุหมุ่นที่มีรูปร่างน่าเกลียดนี้ การ
เกล้าผมผูกเป็นเชิง หาผู้ป้องกันผู้มีปัญญาน้อยได้ไม่
ท่านเหล่าใด ตำรอก รากะ โทสะ และอวิชาแล้ว
หรือเป็นพระอรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ท่านที่บุคคล
ถวายเป็นท่านเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก.

[๒๐๕๓] เมื่อพระเจ้าเมฆนราษ เข้าไปทำลาย
ชีวิต ท่านมาตังคบัณฑิต ผู้ยิ่งยศ วงศ์กษัตริย์ เมฆน-
ราษ พร้อมด้วยราชบริพาร ก็ได้ขาดสูญลงตั้งแต่นั้นมา.

จบมาตังคชาดกที่ ๑

อรรถกถาวิสตินิบาต

อรรถกถามาตังคชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุเทนราชวงศ์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า กูโต นุ อากจุลลิต ทุมมวาลี ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลครั้งนั้น ท่านพระปณโฑลภารทวาชะ เหาะมาจากพระเชตวันมหาวิหารทางอากาศ ไปสู่พระราชอุทยานของพระเจ้า อุเทน ในเมืองโกสัมพี เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวันโดยมาก. ได้ยินว่า ในภพก่อน ๆ พระเถระเจ้าเคยเสวยราชย์ ครอบครองสมบัติมีบริวารเป็นอันมาก ในพระราชอุทยานนั้นตลอดกาลนาน. ด้วยบุรพกรรมที่ได้เคยสั่งสมมา พระเถระจึงมักไปนั่งพักผ่อนกลางวันในพระราชอุทยานนั้นเสมอมา ในกาลเวลา ล่วงไป ด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมบัติโดยมาก วันหนึ่ง เมื่อพระเถระไปนั่งพักผ่อน อยู่ที่โคนต้นรังอันมีดอกบานสะพรั่งดี ในพระราชอุทยานนั้น พระเจ้าอุเทน ทรงพระดำริว่า เราจักค้ำน้ำจันทน์ลงใหญ่ แล้วเล่นอุทยานกีฬา ตลอด ๗ วัน แล้วจึงเสด็จไปยังพระราชอุทยาน พร้อมด้วยราชบริพารเป็นอันมาก ทรงชบพระเศียรลงบนตักของนางสนมคนหนึ่ง บนแท่นมงคลศิลาอาสน์ แล้ว ทรงนิทราหลับสนิท เพราะความเมามายในการเสวยน้ำจันทน์ เหล่านางสนม ที่นั่งขบกล่อม ต่างวางเครื่องดุริยางคดนตรีไว้แล้ว เข้าไปสู่พระราชอุทยาน กำลังเลือกเก็บดอกไม้ และผลไม้เป็นต้นอยู่ เห็นพระเถระแล้ว พากันไป กราบไหว้แล้วนั่งอยู่. พระเถระจึงนั่งแสดงธรรมกถาแก่หญิงเหล่านั้น. ฝ่าย

นางสนม ที่นั่งให้พระเจ้าอุเทนหนุนคอก จึงสั่งพระเพลาให้กระเทือน เตือน พระราชาให้ตื่นบรรทม เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า หญิงถ้อยเหล่านั้นไปไหน กันหมด ? จึงกราบทูลว่า หญิงเหล่านั้นไปนั่งล้อมสมณรูปหนึ่งอยู่. ท้าวเธอ สดับดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธ เสด็จไปดำ บริภาษพระเถระ แล้วตรัสว่า เอาเถิด เราจักให้มัดแดงรุมต่อยสมณรูปนี้ แล้วตรัสสั่งให้เอารังมดแดง มาแกล้งทำ ให้กระจายลงที่ร่างกายพระเถระ ด้วยอำนาจแห่งความพิโรธ. พระเถระเหาะขึ้น ไปยืนในอากาศ ให้โอวาทพระราชา แล้วเหาะลอยไปลงตรงประตูพระคันธกุฎี ที่พระเชตวันนั่นเอง เมื่อพระตถาคตเจ้าตรัสถามว่า เธอมาจากไหนจึงกราบทูล เนื้อความนั้นให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนการทวาชะ พระเจ้า อุเทนเบียดเบียนบรรพชิตทั้งหลาย แต่ในชาตินี้เท่านั้นก็ห้ามได้ แม้ในชาติก่อน ก็เบียดเบียนมาแล้วเหมือนกัน พระปิณ โททการทวาชะทูลอาราธนา จึงทรงนำ อติตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาลเมื่อ**พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ พระนคร- พาราณสี พระมหาสัตว์บังเกิดในกำเนิดตระกูลคนจัณฑาลภายนอก** พระนคร. มารดาบิดาขนานนามเขาว่า **มาตังคมาณพ.** ในเวลาต่อมา มาตังคมาณพ เจริญวัยแล้ว ได้มีนามปรากฏว่า**มาตังคบัณฑิต.** ในกาลนั้น ชิดาเศรษฐีในเมืองพาราณสี ชื่อ **ทัญญวมังคลิกา** เมื่อถึงวาระเดือนหนึ่ง หรือ กึ่งเดือน ก็พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก จะไปยังอุทยานเพื่อเล่นสนุกสนาน กัน. อยู่มาวันหนึ่ง **พระมหาสัตว์มาตังคบัณฑิต** เดินทางเข้าไปยังพระนคร ด้วยกิจธุระบางประการ ได้เห็นนางทัญญวมังคลิกา ระหว่างประตู จึงหลบไป ยืนแอบอยู่ ณ เอกเทศหนึ่ง. นางทัญญวมังคลิกา มองดูตามช่องม่าน เห็น พระโพธิสัตว์จึงถามว่า นั่นเป็นใคร ? เมื่อบริวารชนตอบว่า ข้าแต่แม่เจ้า

ผู้นั้นเป็นคนฉลาด จึงคิดว่า เราเห็นคนที่ไม่สมควรจะเห็นแล้วหนอ ดังนี้ แล้ว จึงล้างตาด้วยน้ำหอม กลับแค่นั้น. ส่วนมหาชนที่ออกไปกับธิดาของท่านเศรษฐี บริภาษว่า เฮ้ยไอ้คนฉลาดชาติชั่ว เพราะอาศัยเจ้าแท้ ๆ วันนี้ พวกเราจึงไม่ได้ลิ้มสุราและกับแกล้มที่ไม่ต้องซื้อหา อันความโกรธครอบงำแล้ว จึงรวมล้อมมาตั้งคัมภีต ด้วยมือและเท้า จนถึงสลบแล้วหลีกไป. มาตั้งคัมภีตสลบไปชั่วครู่ กลับฟื้นขึ้นรู้ตัว คิดว่า บริวารชนของนาง ภิภูมมังคลิกา โบยตีเราผู้ไม่มีความผิด โดยหาเหตุมิได้ เราได้นางภิภูมมังคลิกา เป็นภรรยาแล้วนั่นแหละ. จึงจะยอมลุกขึ้น ถ้าไม่ได้จักไม่ยอมลุกขึ้นเลย ครั้นตั้งใจดังนี้แล้ว จึงเดินไปนอนที่ประตูเรือนบิดาของนางภิภูมมังคลิกานั้น. เมื่อเศรษฐีผู้บิดาของนางภิภูมมังคลิกา มาถามว่า เพราะเหตุไร เจ้าจึงมานอนที่นี่ ? มาตั้งคัมภีตจึงตอบว่า เหตุอย่างอื่นไม่มี แต่ข้าพเจ้าต้องการนาง ภิภูมมังคลิกาเป็นภรรยา. ล่วงมาได้วันหนึ่ง เศรษฐีนั้นก็มาถามอีก พระโพธิสัตว์ก็ตอบยืนยันอย่างนั้น จนล่วงมาถึงวันที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ พระโพธิสัตว์ก็ยังคงนอนและตอบยืนยันอย่างนั้น. ชรรมดาว่าการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนั้น เมื่อครบ ๗ วัน คนทั้งหลายมีท่านเศรษฐีเป็นต้น จึงนำนางภิภูมมังคลิกามามอบให้มาตั้งคัมภีต. ลำดับนั้น นางภิภูมมังคลิกา กล่าวกะมาตั้งคัมภีตว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี เจริญท่านลุกขึ้นเถิด เราจะไปเรือนของท่าน. มาตั้งคัมภีตจึงกล่าวว่า นางผู้เจริญ เราถูกบริวารชนของเจ้าโบยตีเสียดับเขิน จนทุพลภาพ เจ้าจงยกเราขึ้นหลังแล้วพาไปเถิด. นางก็ทำตามสั่ง เมื่อชาวพระนครกำลังมองดูอยู่นั้นแล ก็พามาตั้งคัมภีตออกจากพระนครไปสู่จันทาลคาม.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ มิได้ล่วงเกินนางให้ผิดประเพณีแห่งเผ่าพันธุ์ วรรณะ ให้นางพักอยู่ในเรือนสอง-สามวัน แล้วคิดว่า เมื่อตัวเราจักกระทำให้

นางถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภยศ จำต้องบวชเสียก่อน จึงจักสามารถกระทำได้นอกจากนี้แล้วไม่มีทาง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงเรียกนางมากล่าวว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เมื่อเรายังไม่ได้ทำอะไร ๆ ออกมาจากป่า การครองชีพของเราทั้งสองย่อมเป็นไปไม่ได้ เจ้าอย่ากระสันวุ่นวายไปจนกว่าเราจะกลับมา เราจักเข้าไปสู่ป่าดังนี้แล้ว กล่าวเตือนบริวารว่า แม้วพวกเจ้าผู้อยู่เฝ้าเรือนก็อย่าละเลย ช่วยคุณนางผู้เป็นภรรยาของเราด้วย ดังนี้ แล้วก็เข้าไปสู่ป่าบรรพชาเพศเป็นสมณะ มิได้ประมาทมัวเมา บำเพ็ญสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้นในวันที่ ๗ คิดว่า บัดนี้เราจักสามารถเป็นที่พึง แก่นางทิฐฐมั่งคลิกาได้ จึงเหาะมาด้วยฤทธิ์ไปลงตรงประตูจันทาลคาม แล้วได้เดินไปสู่ประตูเรือนของนางทิฐฐมั่งคลิกา. นางได้ยินข่าวการมาของมาตังคบัณฑิตแล้วจึงออกจากเรือนแล้วร้องให้คร่ำครวญว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี เหตุไฉนท่านจึงไปบวช ทิ้งฉันไว้ไร้ที่พึ่งเล่า. ลำดับนั้น มาตังคดาบสจึงปลอบโยนนางว่า คุณก่อนน้องนางผู้เจริญ เจ้าอย่าเสียใจไปเลย คราวนี้เราจักกระทำให้เจ้ามียศใหญ่ยิ่งกว่ายศที่มีอยู่เก่าของเจ้า ก็แต่ว่า เจ้าจักสามารถประกาศแม้ข้อความเพียงเท่านี้ ในท่ามกลางบริษัทได้ใหม่ว่า มาตังคบัณฑิตไม่ใช่สามีของเรา ท้าวมหาพรหมเป็นสามีของเรา ดังนี้. นางรับคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี ดิฉันสามารถประกาศได้. มาตังคดาบสจึงกล่าวว่า คราวนี้ถ้ามีผู้ถามว่า สามีของเธอไปไหน? ก็จงตอบว่า ไปพรหมโลก เมื่อเขาถามว่าเมื่อไรจักมา จงบอกเขาว่า นับแต่วันนี้ไปอีก ๗ วัน ท้าวมหาพรหมผู้เป็นสามีของเราจักแหวกพระจันทร์มาในวันเพ็ญ. ครั้นมหาสัตว์เจ้ากล่าวกะนางอย่างนี้แล้ว ก็เหาะกลับไปสู่หิมวันตประเทศทันที ฝ่ายนางทิฐฐมั่งคลิกาก็เที่ยวไปยื่นประกาศข้อความตามที่พระโพธิสัตว์สั่งไว้ ในที่ทุกหนทุกแห่งท่ามกลางมหาชน ในพระนครพาราณสี.

มหาชนชาวพาราณสีพากันเชื่อว่า ท้าวมหาพรหมของเรามีอยู่จริง จะยังไม่ได้ เป็นอะไรกันกับนางทิฏฐมั่งคติกา ซื่อนั้นจักเป็นความจริงอย่างนี้แน่.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นถึงวัน บุรณมิดิถีเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ในยามเมื่อ พระจันทร์ตั้งอยู่ท่ามกลางทิมัมพร ก็เนรมิตอศภาพเป็นท้าวมหาพรหม บันดาลแว่นแคว้นกาลิกรรัฐทั้งสิ้น ซึ่งมีอาณาเขต กว้างยาว ๑๒ โยชน์ ให้ รุ่งโรจน์สว่างไสวเป็นอันเดียวกัน แล้วแหวกมณฑลแห่งพระจันทร์ เหาะลง มาเวียนวนเบื้องบน พระนครพาราณสี ๗ รอบ เมื่อมหาชนบูชาอยู่ ด้วยเครื่อง สักการะ มีของหอม และระเบียบดอกไม้เป็นต้น ได้บ่าหน้าไปหมู่บ้าน จันฑาลคาม. บรรดาประชาชนที่นับถือพระพรหม ก็ประชุมกัน พากันไป ยังหมู่บ้านจันฑาลคาม ช่วยกันเอาผ้าขาวที่บริสุทธิ์สะอาด ปิดบังเรือนของ นางทิฏฐมั่งคติกา แล้วได้ทาพ่นเรือนด้วยของหอมจตุรชาติ โปรงดอกไม้ เรี่ยรายไว้ จัดแจงปักไม้คาคเพกานเบื้องบน แต่งตั้งที่นอนใหญ่ไว้แล้วจุดตาม ประทีปด้วยน้ำมันหอม แล้วช่วยกันขนทรายขาวราวกับแผ่นดินมาโปรงไว้ที่ ประตูเรือน แล้วแขวนพวงดอกไม้ ผูกธงทิวปลิวไสวงดงาม. เมื่อมหาชน ตกแต่งบ้านเรือนอย่างนี้เสร็จแล้ว พระมหาสัตว์เจ้าจึงเลื่อนลอยลงจากนภากาศ เข้าไปภายใน แล้วนั่งบนที่นอนน้อยหนึ่ง. ในกาลนั้น นางทิฏฐมั่งคติกา กำลังมีระดู. ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์ เอาหัวแม่มือเบื้องขวาลูบคลำนาภีของนาง. นางตั้งครรภ์ทันที ต่อมาพระมหาสัตว์ จึงเรียกนางมาบอกว่า น้องนางผู้เจริญ เจ้าตั้งครรภ์แล้ว จักคลอดบุตรเป็นชาย ทั้งตัวเจ้าและบุตรจักเป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยลาภยศอันเลิศล้ำ น้ำสำหรับล้างเท้าของเจ้าจักเป็นน้ำอภิเชก สรง ของ พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น สำหรับน้ำอาบของเจ้า จักเป็นโอสถอมตะ ชน เหล่าใดนำน้ำอาบของเจ้าไปรดศีรษะ ชนเหล่านั้นจักหายจากโรคทุก ๆ อย่าง

ทั้งปราศจากเสนียดจัญไร กาลกรรมณี อนึ่ง ผู้คนที่วางศิระะลงบนหลังเท้า
ของเจ้า กราบไหว้อยู่ จักให้ทรัพย์พันหนึ่ง ผู้ที่ยืนไหว้ในระยะทางที่ฟังเสียง
ได้ยิน จักให้ทรัพย์แก่เจ้าหนึ่งร้อย ผู้ที่ยืนไหว้ในชั่วคลองจักขุ จักให้ทรัพย์
หนึ่งกหาปณะ เจ้าจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ครั้นให้โอวาทนางแล้ว ก็ออกจากเรือน
เมื่อมหาชนกำลังมองดูอยู่นั้นเทียว ก็เหาะลอยเข้าไปสู่จันทรมณฑล.

ประชาชนที่นับถือพระพรหม ต่างยื่นประมุขกันอยู่จนเวลารัตติกาล
ผ่านไป ครั้นเวลาเช้า จึงเชิญนางทิฐุมังคลิกา ขึ้นสู่วอทอง แล้วยกขึ้นด้วย
เศียรเกล้า พาเข้าไปสู่พระนคร. มหาชนต่างพากันหลังไหลเข้าไปหานาง ด้วย
สำคัญว่าเป็นภรรยาของท้าวมหาพรหม แล้วบูชาด้วยเครื่องสักการะ มีของ
หอมระเบียบดอกไม้เป็นต้น. คนทั้งหลายผู้ได้ชบศิระะ บนหลังเท้า กราบ
ไหว้ ได้ให้ลูกกหาปณะพันหนึ่ง ผู้ที่ยืนไหว้อยู่ในระยะโสศตดับเสียงได้ยิน
ให้ร้อยกหาปณะ ผู้ที่ยืนไหว้ ในชั่วระยะคลองจักขุ ให้หนึ่งกหาปณะ ประ-
ชาชนผู้พานางทิฐุมังคลิกา เทียวไปในพระนครพาราณสี อันมีอาณาเขต ๑๒
โยชน์ ได้ทรัพย์นับได้ ๑๘ โกฎิ ด้วยอาการอย่างนี้. ลำดับนั้น ประชาชน
ทั้งหลาย ครั้นพานางทิฐุมังคลิกา เทียวไปรอบพระนครแล้ว จึงนำเอาทรัพย์
นั้นมาสร้างมณฑปใหญ่ท่ามกลางพระนคร แวดวงด้วยม่าน ปลูกาดที่นอน
ใหญ่ไว้ แล้วเชิญนางทิฐุมังคลิกา ให้อยู่อาศัยในมณฑปนั้น ด้วยสิริโสภาค
อันใหญ่ยิ่ง แล้วเริ่มจัดการก่อสร้างปราสาท ๗ ชั้น มีประตูซุ้มถึง ๗ แห่ง ไว้
ณ ที่ใกล้มณฑปนั้น การก่อสร้างอย่างมโหฬารได้มีแล้วในครั้งนั้น. นาง
ทิฐุมังคลิกา ก็ตลอดบุตรในมณฑปนั่นเอง. ต่อมาในวันที่จะตั้งชื่อกุมาร
พรหมณ์ทั้งหลายจึงมาประชุมกันขนานนามกุมารว่า **มณฑพัทยกุมาร**
เพราะเหตุที่ตลอดในมณฑป. แม้ปราสาทนั้น ก็สร้างสำเร็จ โดยเวลา ๑๐
เดือน พอดี จำเดิมแต่นั้นมา นางก็อยู่ในปราสาทนั้น ด้วยศบบริวารเป็นอัน

มาก. แม้มัณฑพัชกุมาร ก็เจริญวัย พรั่งพร้อมด้วยหมู่บริวารเป็นอันมาก. ในเวลาที่มัณฑพัชกุมาร มีอายุได้ ๗ - ๘ ปี อาจารย์ผู้คุมด้วยวิทยาการทั้งหลาย ในพื้นชมพูทวีป จึงประชุมกันให้กุมารนั้น เรียนไตรเพท ๓ พระคัมภีร์. มัณฑพัชมาณพนั้นนับแต่ อายุครบ ๑๖ ปีบริบูรณ์ ก็เริ่มตั้งนิตยภัตสำหรับพวกพราหมณ์ทั้งหลาย. พราหมณ์หมื่นหกพันคน ก็ได้บริโภคอาหารในสำนักของมัณฑพัชมาณพเป็นประจำ เขาถวายทานแก่พราหมณ์ทั้งหลายที่ชุ่มประดูที่ ๔. ต่อมาในวันประชุมใหญ่คราวหนึ่ง มัณฑพัชมาณพให้จัดเตรียมข้าวปายาสไว้ในเรือนเป็นอันมาก. พราหมณ์ทั้งหมื่นหกพัน ก็นั่ง ณ ชุ่มประดูที่ ๔ บริโภคข้าวปายาสอันปรุงดีแล้ว ด้วยเนยข้น เนยใส และน้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดที่เขาจัดมาถวาย ด้วยถาดทองคำ. แม้มัณฑพัชมาณพ ก็ประดับประดาตกแต่งด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง สวมรองเท้าทอง มือถือไม้เท้าทอง เทียวตรวจตราการเลี้ยงดู สั่งบริวารชนว่า ท่านทั้งหลายจงให้เนยใสในสำหรับนี้ จงให้น้ำผึ้งสำหรับนี้ ดังนี้.

ขณะนั้น มาตังคบัณฑิต นั่งอยู่ที่อาศรมบท ในหิมวันตประเทศ ตรวจดูว่า ความประพฤติแห่งบุตรของนางทัญญุมังคลิกา เป็นอย่างไร ? เห็นการกระทำของเขา โน้มเอียง ไปในลัทธิอันไม่สมควร แล้วคิดว่า วันนี้แหละเราจักไปทรมานมาณพ ให้บริจาktan ในเขตที่บุคคลให้แล้วมีผลมาก แล้วจึงจักกลับมา ดังนี้แล้ว เหาะไปสู่สระอโนดาตโดยทางอากาศ ทำกิจวัตรมีการล้างหน้าเป็นต้นแล้ว ยืนอยู่ที่พื้นมโนศิลา ครองจีวรสองชั้น คาดรัดประคดมัน แล้วห่มผ้าสังฆาฏิ อันเป็นผ้าบังสุกุล เสร็จแล้วถือเอาบาตรดินเหาะมาทางอากาศ เลื่อนลอยลงตรงโรงทานที่ชุ่มประดูที่ ๔ แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง มัณฑพัชมาณพกำลังตรวจตราดูแลทางโน้นทางนี้อยู่ แลเห็นพระดาบสนั้นแต่ไกล คิดว่า บรรพชิตรูปนี้ มีรูปร่างคล้ายยักษ์ปีศาจ เป็นอนผู้ เห็นปานนี้ มาสู่

ที่นี้ ท่านมาจากที่ไหนหนอ ดังนี้แล้ว เมื่อจะสนทนา ปราศรัยกับมาตังคดาบสนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ท่านมีปกตินุ่งห่มไม่สมควร ดูปีศาจเปรอะ
เปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าจีวรที่ได้จากกองขยะ
ไว้ที่คอ มาจากไหน ท่านเป็นใคร เป็นผู้ไม่สมควร
แก้กัทธิณาทานเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุมมวาตี** ความว่า ท่านเป็นผู้นุ่งห่ม
ผ้าเก่าขาดเป็นรอยต่อ ไม่ได้ซักชำระสะอาดเลย. บทว่า **โอคฺคฺลฺลโก** ความว่า
เป็นผู้สกปรกลามก ครองผ้าเห็นเส้นด้ายมากมาย หลุดลุ่ยห้อยย้อยลง. บทว่า
ปี สฺวปีสาจโก ความว่า คล้ายกับปีศาจยืนอยู่ที่กองขยะ. บทว่า **สฺงฺการโจพฺ**
ได้แก่ ผ้าท่อนเก่าที่เก็บได้ในกองหยากเยื่อ. บทว่า **ปฏิมุญฺจ** แปลว่า
สวมใส่. บทว่า **อทุกฺขิณฺเญโย** ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่สมควรแก้กัทธิณาทาน
มาสู่สถานที่นั่งของพระทักษิณียบุคคลชั้นเยี่ยมเหล่านั้น แต่ที่ไหนเล่า?

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะสนทนากับมณฑพัพพมาณพ ด้วยจิต
ที่เยือกเย็นอ่อนโยน จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า

ข้าวน้ำนี้ท่านจัดไว้เพื่อท่านผู้เรื่องยศ พราหมณ์
ทั้งหลาย ย่อมขบเคี้ยวบริโภค และดื่มข้าวน้ำของท่าน
นั้น ท่านรู้จักข้าพเจ้าว่า เป็นผู้อาศัยโภชนะที่ผู้อื่นให้
เลี้ยงชีวิต แม้ถึงจะเป็นคนจัณฑาล ก็ของงได้ก่อน
ข้าบบ้างเถิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปกฺติ** แปลว่า จัดแจงไว้. บทว่า **ยสฺสุสิณฺ**
แปลว่า สมบูรณ์ด้วยบริวาร. บทว่า **ตํ ขชฺชเร** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลาย

ขบเคี้ยว บริโภค และ ดื่มน้ำ ของนั้นอยู่ที่เดียว เพราะเหตุไร ท่านจึงโกรธ เคืองข้าพเจ้า.

บทว่า **อุตฺตฺถุจฺปิณฺฑํ** ได้แก่อ่อนข้าว อันจำต้องยื่นขอจึงได้ หรือ ก้อนข้าว อันคนทั้งหลายลุกขึ้นยื่นให้ จะพึงได้ ก็เพราะยื่นอยู่ข้างหลัง.

บทว่า **ลภตฺติ สปากโก** ความว่า แม้จะเป็น สปากจันฑาล ก็ขอ จึงได้ เพราะว่าพราหมณ์ผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ ย่อมได้โภชนะทุกแห่งหน แต่ สำหรับสปากจันฑาลเล่า ใครเขาจักให้ ข้าพเจ้าหาบิณฑชะได้อย่างเร้นแค้น เพราะฉะนั้น คู่ก่อนกุมาร ท่านจงบอกให้โภชนะแก่เรา เพื่อเป็นเครื่องยังชีพให้เป็นที่ไปเถิด.

ลำดับนั้น มัณฑัพพกุมารจึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าวน้ำของเรา นี้ เราจัดไว้เพื่อพราหมณ์ทั้งหลาย
ทานวัตถุนี้ เราเชื่อว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่
ตน ท่านจงหลีกเลี่ยงจากที่นี่ จะมายืนอยู่ที่นี้เพื่อ
อะไร เจ้าคนเลว คนอย่างเรา ย่อมไม่ให้ทานแก่เจ้า
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุตฺตฺถุจฺย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ ความเจริญของตน. บทว่า **อเปหิ เอโต** ความว่า ท่านจงหลีกเลี่ยงจาก ที่นี่. บทว่า **น มาทิสา** ความว่า คู่ก่อนท่านผู้มีเชื้อชาติเลวทราม คน เช่นเรา ย่อมถวายทานแก่พราหมณ์อุทิจจโคตรทั้งหลาย ผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ ย่อมไม่ให้ทานแก่ท่านผู้เป็นคนจันฑาล ท่านจงไปเสียเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ กล่าวคาถาความว่า

ชวานาทั้งหลายเมื่อหวังผลในข้าวกล้า ย่อม
หว่านพืชพันธุ์ธัญญาหารลงในที่ดอนบ้าง ในที่ลุ่มบ้าง
ในที่เสมอไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ บ้างฉันใด ท่านจงให้ท่าน
แก่ปฏิคาหกทั้งหลาย ด้วยศรัทธาฉันนั้นเหมือนกัน
เมื่อให้ท่านอยู่อย่างนี้ โฉนจะพึงได้ทักษิณบุญคุณ
ที่น่ายินดีเล่า ดังนี้.

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ ดูก่อนกุมาร ชวานาทั้งหลาย เมื่อ
หวังผลข้าวกล้า ย่อมหว่านพืชพันธุ์ธัญญาหารลงในเนื้อที่นา แม้ทั้ง ๓ อย่าง
ในกาลที่ฝนตกมากเกินไป ข้าวกล้าในนาดอนนั้น ย่อมสำเร็จผล ข้าวกล้าใน
นาลุ่มย่อมเสียหาย ส่วนข้าวกล้าที่อาศัยแม่น้ำและพึงกระทำในที่เสมอ ไม่ลุ่ม
ไม่ดอน ย่อมถูกห้วงน้ำพัดไปเสีย ในเมื่อฝนตกเล็กน้อย ข้าวกล้าในนาดอน
ย่อมเสียหายไม่ได้ผล ข้าวกล้าในนาลุ่มย่อมได้ผลเล็กน้อย ส่วนข้าวกล้าในนา
ที่ไม่ลุ่มไม่ดอน คงได้ผลดีทีเดียว ในกาลที่ฝนตกสม่ำเสมอไม่มากไม่น้อย
ข้าวกล้าในนาดอนได้ผลเล็กน้อย แต่ข้าวกล้าในนานอกนี้ ย่อมได้ผลบริบูรณ์
ดี เพราะฉะนั้น ชวานาทั้งหลาย เมื่อหวังผลข้าวกล้า ย่อมเพาะหว่านในเนื้อ
นาทั้ง ๓ อย่างฉันใด แม้ท่านก็จงบริจาคทานแก่ปฏิคาหกทั้งหลายผู้มาแล้ว ๆ
ทั้งหมด ด้วยศรัทธาคือผลนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อท่านบริจาคทานอยู่อย่างนี้
โฉนเล่าจะพึงให้ยินดี คือได้ทักษิณบุญคุณที่ดี ดังนี้.

ลำดับนั้น มัชฌิมาภิกขุจึงกล่าวคาถาต่อไปความว่า
เราย่อมตั้งไว้ ซึ่งพืชทั้งหลายในเขตเหล่าใด
เขตเหล่านั้นเราสู้แจ้งแล้วในโลก พราหมณ์เหล่าใด
สมบูรณ์ด้วยชาติแลมนต์ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
เป็นเขต มีศีลเป็นที่รักในโลกนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยสาหิ ตัดบทเป็น เยสุ อหิ . บทว่า
ชาติมนุญฺอุปฺนุหา ความว่า พราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้เข้าถึง ด้วยชาติและมนต์
ทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ คือ ชาติมทะ ความเมา
เพราะชาติ ๑ อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน ๑ โลภะ
ความโลภอยากได้ของเขา ๑ โทสะ ความคิดประทุษ-
ร้าย ๑ มทะ ความประมาทมัวเมา ๑ โมหะ ความหลง ๑
ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณ ย่อมมีในเขตเหล่าใด เขต
เหล่านั้นไม่ใช่เขตอันดีมีศีลเป็นที่รักในโลกนี้ กิเลส
ทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ อติมานะ โลภะ โทสะ
มทะ และโมหะ ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณ ไม่มีใน
เขตเหล่าใด เขตเหล่านั้นจัดว่าเป็นเขตมีศีล เป็นที่รัก
ในโลกนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มโห ได้แก่ความเมาเพราะชาติอันบังเกิด
ขึ้นแล้วอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ.

บทว่า อติมานตา ได้แก่ ความประพฤติดูหมิ่นว่าคนอื่นที่จะเสมอ
กับเราโดยชาติเป็นต้นไม่มี. กิเลสทั้งหลายมีความโลภเป็นต้น เป็นเพียงความ
อยากได้ ความคิดประทุษร้าย ความมัวเมา และความหลงเท่านั้น.

บทว่า อเปสฺถานิ ความว่า กิเลสทั้งหลายเห็นปานนี้ เป็นผู้มิใช่
มีศีลเป็นที่รัก ราวกะว่าจอมปลวกอันเต็มไปด้วยยอสรพิษฉะนั้น ทานที่บุคคล
ให้แล้วแก่บุคคลเห็นปานนี้ ย่อมไม่มีผลมาก เพราะฉะนั้น ท่านอย่าสำคัญ

ความที่ชนทั้งหลายผู้มีใจมีศีลเป็นที่รักเหล่านั้นว่า เป็นเขตอันดี เพราะว่าพรหมณ์ ผู้มีชาติและมนต์มีไซ้ผู้จะไปสวรรค์ได้ ส่วนชนเหล่าใด เป็นอริยชน เว้นจากการถือชาติและมานะเป็นต้นได้ อริยชนเหล่านั้น เป็นเขตอันดีมีศีลเป็นที่รัก ทานที่บุคคลให้แล้วในอริยชนเหล่านั้นมีผลมาก ทั้งอริยชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ให้ไปสวรรค์ได้ ดังนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เช่นนี้ มัณฑัพพมาณพนั้น ขุ่นเคือง จึงพูดว่า คาบสผู้นี้พูดเพื่อเจือมากเกินไป คนรักษาประตูเหล่านี้ ไปไหนหมด จึงมานำเอาคนจันทาลนี้ออกไป แล้วกล่าวคาถา ความว่า

คนเฝ้าประตูทั้งสามคือ อุโภติยะ อุปวัชณะ
และภณทกัจฉิ ไปไหนกันเสียหมดแล้ว ท่านทั้งหลาย
จงลงอาญา และเมียนตีคนจันทาลนี้ แล้วลากออก
ลามกนี้ใส่หัวไปให้พ้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กวตฺถ คตา มีอธิบายว่า โทวาริกบุรุษ ทั้ง ๓ คือ อุโภติยะ อุปวัชณะ และภณทกัจฉิซึ่งยืนเฝ้าประตูทั้ง ๓ อยู่นี้ ไปไหนกันเสียหมดแล้ว.

ฝ่ายคนเฝ้าประตูเหล่านั้น ได้ยินถ้อยคำของมัณฑัพพมาณพแล้วก็รีบมา ไหว้แล้ว กล่าวว่ ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐจะสั่งให้พวกผมทำอะไร ? มัณฑัพพมาณพจึงบอกว่า ท่านทั้งหลายเห็นคนจันทาลชาติชั่วคนนี้ที่ไหน ? พวกนายประตูกล่าวว่า ท่านผู้ประเสริฐ พวกกระผมไม่เห็นเลย จึงไม่รู้ว่า เขามาจากที่ไหน ? เขาคำริว่า ชะรอยมันจะเป็นนักเล่นกล หรือโจรวิชาธรรบางคนเป็นแน่ ดังนี้ กล่าวส้าทักพวกนายประตูว่า บัดนี้พวกเจ้ายังจะยืนเฉยอยู่ทำไม ? นายประตูทั้งสามจึงถามว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ จะโปรดให้พวกผมทำอะไร ?

มัจฉัพพมาณพ ตอบว่า พวกท่านจงโอบยตี ตบ ต่อย ปากเจ้าคนถ่อยจัญฑาล
ผู้นี้ที่เดียว แล้วเอาเรือวไมไ่สำหรับลงอาญา. โอบยถลกหนังมันจั้น แล้วฆ่า
มันเสียจับคอลากเจ้าคนลามกนี้ไป ให้พ้นจากที่นี่ เมื่อนายประตู่ทั้ง ๓ ยังไม่
ทันมาใกล้ชิด พระมหาสัตว์ก็เหาะลอยในไปยืนอยู่บนอากาศกล่าวคาถาความว่า

**ผู้ใดบริภาษญาติ ผู้นั้นชื่อว่าขุดภูเขาด้วยเล็บ
ชื่อว่าเคี้ยวกินก้อนเหล็กด้วยฟัน ชื่อว่าพยายามกลืนกิน
ไฟ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตเวท ปทหสิ** ความว่า ย่อม
พยายามเพื่อจะกลืนกินซึ่งไฟ.

ก็แล ครั้นพระมหาสัตว์กล่าวดังนี้แล้ว เมื่อมาณพและพราหมณ์ทั้งหลาย
กำลังแลดูอยู่ นั้นแล ได้เล่นลอยไปในอากาศ.

เมื่อจะประกาศความขื่อนี้ พระศาสดาจึงตรัสว่า

**มาตังคฤาษี ผู้มีสัจจะเป็นเครื่องก้าวไปเบื้องหน้า
เป็นสภาพ ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว เมื่อพราหมณ์ทั้งหลาย
แลดูอยู่ ได้เหาะหลีกผ่านไปในอากาศ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺจปรกุกโม** ความว่า มีความบากบั่น
มุ่งก้าวไปข้างหน้าเป็นสภาพ.

มาตังคฤาษีนั้นแล บ่ายหน้ามุ่งสู่ทิศปราจีน เหาะไปลง ณ ถนน
สายหนึ่ง แล้วอธิษฐานว่า ขอรอยเท้าของเราจงปรากฏ แล้วบิณฑบาตใกล้
ประตูด้านทิศปราจีน รวบรวมอาหารที่เจือปนกัน แล้วไปนั่งฉันภัตตาหาร
ที่เจือปนกัน ณ ศาลาแห่งหนึ่ง. เทพดาผู้รักษาพระนครทั้งหลาย กล่าวกันว่า
มัจฉัพพกุมารผู้นี้ พุดก้าวร้าวเบียดเบียนพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ดังนี้

อดทนไม่ได้ จึงมาประชุมกัน ลำดับนั้น ยักษ์เวทดาผู้เป็นหัวหน้า ก็พากัน
จับคอของมัจฉัพพกุมารบิดกลับเสีย. เทวดาที่เหลือ ก็พากันจับคอของพราหมณ์
ที่เหลือทั้งหลาย บิดกลับเสียอย่างนั้นเหมือนกัน แต่เพราะเทวดาเหล่านั้น
มีจิตอ่อนนุ่มในพระโพธิสัตว์ จึงไม่ฆ้ามัจฉัพพมาณพเสีย ด้วยคิดว่าเป็น
บุตรของพระโพธิสัตว์ เพียงแต่ทำให้ทรمانลำบากอย่างเดียวนั้น. ศีรษะ
ของมัจฉัพพมาณพ บิดกลับไป มีหน้าอยู่เบื้องหลัง มือและเท้าเหยียดตรง
แข็งที่ตั่งอยู่ กระดูกทั้งหลายก็กลับกลายเป็นเหมือนกระดูกของคนตายแล้ว.
เขามีร่างกายแข็งกระด้างนอนแช่อยู่. ถึงพราหมณ์ทั้งหลายก็สำรอกน้ำลายไหล
ออกทางปาก กระเสือกกระสนไปมา. คนทั้งหลายรีบไปแจ้งเรื่องราวแก่นาง
ทิฐุมังคลิกาวา ข้าแต่แม่เจ้า บุตรของท่านเกิดเป็นอะไรไปไม่ทราบได้?
นางทิฐุมังคลิการีบมาโดยเร็ว เห็นบุตรแล้วกล่าวว่า นี่อะไรกัน? แล้ว กล่าว
คาถาความว่า

ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้องหลัง แขน

เหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือนคนตายใคร

มาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาวลิตฺติ แปลว่า บิดกลับไป. ลำดับนั้น
คนผู้ยืนอยู่ที่นั่น เพื่อจะแจ้งให้นางทราบ จึงกล่าวคานานี้ ความว่า

สมณรูปหนึ่ง มีปกตินุ่งห่มไม่สมควรสกปรก

ดูจปีศาจ เปรอะเปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าจีวร

ที่ได้จากกองขยะไว้ที่คอ ได้มา ณ ที่นี้ สมณรูปนั้น

ได้ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้.

นางทิฐฐมังคลิกาได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า นี่ไม่ใช่พลังของผู้อื่น คงจัก
เป็นมาตังคบัณฑิตสามีของเราโดยไม่ต้องสงสัย ก็แต่ว่า ท่านมาตังคบัณฑิตนั้น
เป็นนักปราชญ์ สมบูรณ์ด้วยเมตตาภาวนา คงจักทรมาณคนพวกนี้ให้ลำบาก
แล้วไปเสีย และท่านจักไปทิศไหนเล่าหนอ. แต่ฉัน เมื่อนางจะถามถึงมาตัง-
คบัณฑิต จึงกล่าวคาถาความว่า

อุก่อนมาณพทั้งหลาย สมณะผู้มีปัญญาเสมอด้วย
แผ่นดิน ได้ไปแล้วสู่ทิศใด ท่านทั้งหลายจงบอก
เนื้อความนั้นแก่เรา เรจักไปยังสำนักของท่าน ขอให้
ท่านอดโทษนั้นเสีย โฉนหนอ เราจะพึงได้ชีวิตบุตร
คืนมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณุตวาน** ความว่า ไปสู่สำนักของ
คาบสนั้น. บทว่า **ตัม ปฏิกเรมุ อจฺจยัม** ความว่า เรจักกระทำคืน คือ
แสดงโทษนั้น ได้แก่ ขอให้ท่านอดโทษนั้นให้. บทว่า **ปุตฺตัม ลภณฺมุ** ความว่า
ชื่อแม่ฉัน เราพึงได้ชีวิตบุตรคืนมา.

ลำดับนั้น มาณพทั้งหลาย ผู้ยืนอยู่ในที่นั้น เมื่อจะบอกความนั้น
แก่นาง ได้กล่าวคาถา ความว่า

ฤาษีผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ได้ไปแล้วใน
อากาศวิถี ราวจะว่าพระจันทร์ในวันเพ็ญ ๑๕ คำ
อันตั้งอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ อนึ่ง พระฤาษีผู้มี
ปัญญาอันมั่นในสัจจะ ทรงคุณธรรมอันดีงามนั้น ได้ไป
ทางทิศบูรพา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปถุรุโณ** ความว่า ดูพระจันทร์ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ตั้งอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ กล่าวคือทางสัญจรในอากาศ. บทว่า **อปีจาปี โส** ความว่า ก็อีกประการหนึ่งแล พระฤาษีนั้นไปสู่ทิศบูรพา.

นางทิฐฐมั่งคลิกานั้น สดับคำของมาณพเหล่านั้นแล้ว จึงคิดว่าเราจักไปค้นหาสามีของเรา จึงใช้ให้ทาสีถือเอาน้ำเต้าทองคำกับขันน้ำทองคำ แวดล้อมด้วยหมูทาสี เดินไปจนถึงสถานที่ที่พระโพธิสัตว์อริยฐานเหยียบรอยเท้าไว้ จึงเดินตามรอยเท้านั้นไป เมื่อพระโพธิสัตว์กำลังนั่งฉันภัตตาหารอยู่บนตั่งที่ศาลานั้น นางจึงเดินเข้าไปสู่ที่ใกล้พระมหาสัตว์ ทำความเคารพแล้วยืนอยู่. พระโพธิสัตว์เห็นนางแล้ว จึงเหลือข้าวสุกไว้ในบาตรน้อยหนึ่ง. นางทิฐฐมั่งคลิกาจึงถวายน้ำ แก่พระโพธิสัตว์ด้วยน้ำเต้าทองคำ. พระโพธิสัตว์จึงล้างมือบัวปากลงในบาตรนั้นเอง. ลำดับนั้น นางทิฐฐมั่งคลิกา เมื่อจะถามพระโพธิสัตว์ว่า ใครกระทำการบุตรของตนให้ถึงอาการอันแปลกประหลาดนั้น จึงกล่าวคาถาความว่า

ศีระชะของลูกเราบิดกลับไปอยู่เบื้องหลัง แขน

เหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือนคนตาย

ใครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

ชื่อว่าคาถาอันเป็นคำถามและคำตอบของชนทั้งสอง ที่ยิ่งไปกว่านั้น มีดังนี้ พระโพธิสัตว์ได้สดับแล้ว จึงตอบนางทิฐฐมั่งคลิกา โดยคาถาว่า

ยักษ์ทั้งหลายผู้มีอนุภาพมากมีอยู่แล ยักษ์

เหล่านั้น พวกกันติดตามพระฤาษี มีคุณธรรม มาแล้ว

รู้ว่าบุตรของท่าน มีจิตคิดประทุษร้าย โกรธเคือง

จึงทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้แล.

นางทิฐุมังคลิกา กล่าวว่

ถ้าข้าทั้งหลายได้ทำบุตรของดิฉันให้เป็นอย่างนี้
ขอท่านผู้เป็นพรหมจารีเท่านั้น อย่าได้โกรธบุตร
ดิฉันเลย ดิฉันขอถึงฝ่าเท้าของท่านนั้นแหละเป็นที่พึ่ง
ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ดิฉันตามมาก็เพราะความ
เศร้าโศกถึงบุตร.

พระมหาสัตว์ มาตั้งคบัณฑิต กล่าวตอบว่า

ในคราวที่บุตรของท่านดำเราก็คือ และเมื่อท่าน
มาอ่อนนวนอนอยู่ ณ บัดนี้ ก็ดี จิตคิดประทุษร้ายแม้
หน้อยหนึ่งมิได้มีแก่เราเลย แต่บุตรของท่านเป็นคน
ประมาท เพราะความมัวเมา ว่าเรียนจบไตรเพท แม้จะ
เรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์.
นางทิฐุมังคลิกา ได้สดับดังนั้นแล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า

ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ความจำของบุรุษ ย่อม
หลงลืมได้โดยครู่เดียวเป็นแน่แท้ ท่านผู้มีปัญญาเสมอ
ด้วยแผ่นดิน ขอได้โปรดอดโทษสักครั้งเถิด บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นผู้มีความโกรธเป็นกำลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยุกขา ได้แก่ ข้าทั้งหลายผู้รักษา
พระนคร. บทว่า อนุวาคตา ความว่า ข้าทั้งหลาย มาแล้วรู้อย่างนี้ว่า
พระฤาษีทั้งหลาย มีคุณธรรมดี ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ. บทว่า เต ความว่า
ข้าทั้งหลาย ครั้นรู้คุณความดีของพระฤาษีแล้ว ก็รู้แจ้งซึ่งบุตรของท่าน
อันเป็นผู้กำเริบจิตคิดประทุษร้าย.

บพว่า **ตวณฺเวย เม** ความว่า ถ้าหากว่ายักษ์ทั้งหลายโกรธเคืองแล้ว ได้กระทำอย่างนี้ ก็จึงทำเกิด ขึ้นชื่อว่าเวทดาทั้งหลาย ใคร ๆ อาจทำให้สงบระงับ (หายโกรธ) ได้ด้วยดี ด้วยวิธีสักว่าเอาน้ำจอกหนึ่งให้ดื่ม เพราะเหตุนี้ ดิฉันจึงไม่กลัวเวทดาเหล่านั้น ขออย่างเดียวท่านเท่านั้น ซึ่งเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ อย่าโกรธเคืองบุตรชายของดิฉันเลย. บพว่า **อนฺหวาคตา** ความว่า ดิฉันเป็นผู้ติดตามมา. นางทิกุณฺมมังคลิกาเรียกพระมหาสัตว์ว่า ภิกษุวิงวอนขอร้องไห้ไว้ชีวิตบุตร.

บพว่า **ตเทว** ความว่า คู่ก่อนนางทิกุณฺมมังคลิกา ในกาลเมื่อบุตรของท่านดำเราอยู่ในคราวนั้นก็ดี และเมื่อท่านมาอ่อนวอนขอโทษ อยู่ในคราวนี้ก็ดี โทสจิตคิดประทุษร้ายมิได้มีแก่เราเลย. บพว่า **เวทมเทน** ความว่า เพราะความเมา ว่าเราเรียนจบไตรเพทแล้ว. บพว่า **อริจฺจ** ความว่า แม้จะเรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีใจประโยชน์. บพว่า **มุหุตฺตเคน** ความว่า เรียนวิชาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมหลงลืมได้ โดยครูเดียวเท่านั้น

พระมหาสัตว์ ผู้อันนางทิกุณฺมมังคลิกา อ่อนวอนขอโทษบุตรชายอยู่อย่างนี้ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเราจักให้อมฤตโอสถไปเพื่อจับไล่ยักษ์ทั้งหลายเหล่านั้น ให้หนีไป แล้วกล่าวคาถา ความว่า

**มณฺฑพัพฺพมาณพ บุตรของท่านผู้มีปัญญาน้อย
จงบริโภคน้ำก่อนข้าวที่เราฉนฺนเหลือนี้เถิด ยักษ์ทั้งหลาย
จะไม่พึงเบียดเบียนบุตรของท่านเลย อนึ่ง บุตรของ
ท่านจะหายโรคในทันที.**

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **อฺตุตฺติญฺจปิณฺฑํ** ได้แก่ ก้อนข้าวที่ฉนฺนเหลือ. ปาฐะเป็น **อฺจฺฉฺฉฺฉฺปิณฺฑํ** ดังนี้ก็มี.

นางทิฐฐมังคลิกา ฟังถ้อยคำของมหาสัตว์แล้ว จึงน้อมขันทองเข้าไป
กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี ท่านได้โปรดให้อมฤตโอสถเถิด. พระมหาสัตว์
จึงเทข้าวสุกที่ฉันเหลือกับน้ำล้างมือลงในขันทองนั้น แล้วสั่งว่า ท่านจงหยอด
น้ำครึ่งหนึ่งจากส่วนนี้ ใส่ในปากบุตรของท่านก่อนทีเดียว ส่วนที่เหลือจงเอา
น้ำผสมใส่ไว้ในคุ่มไม้ให้หยดลงในปากพราหมณ์ที่เหลือทั้งหลาย คนเหล่านั้น
ทั้งหมด ก็จะเป็นผู้หายโรคภัยไข้เจ็บทันที ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็เหาะลอย
กลับไปสู่หิมาวันตประเทศในทันที. ฝ่ายนางทิฐฐมังคลิกา ก็เอาศิระษะทูนขันทอง
นั้น กล่าวว่า เราได้อมฤตโอสถแล้ว รีบไปยังนิเวศน์ของตน หยอดน้ำข้าว
ล้างมือใส่ในปากบุตรชายของตนก่อน. ยักษ์ผู้เป็นหัวหน้ารักษาพระนคร
ก็หนีไป มัณฑัพพมาณพ ลูกขึ้นปีดฝุ่นที่เปื้อนกายแล้วถามว่า ข้าแต่คุณแม่
นี่อะไรกัน นางจึงกล่าวกะบุตรชายว่า เจ้านั้นแหละจักรู้สิ่งที่ตนทำไว้ มาเถิด
พ่อคุณ เจ้าจงไปดูความวิบัติแห่งทักษิณะชนของเจ้าบ้าง. มัณฑัพพมาณพ
เห็นพราหมณ์เหล่านั้น เสือกสนสลบอยู่. ก็ได้เป็นผู้มีวิปฏิสาร เดือดร้อนใจ
ถึงค่านั้น นางทิฐฐมังคลิกา ผู้มารดาจึงกล่าวกะมัณฑัพพมาณพว่า พ่อมัง-
ทัพพกุมาร เจ้าเป็นคนโง่เขลา ไม่รู้จักสถานที่จะให้ท่านมีผลมาก ขึ้นชื่อว่า
ทักษิณะบุคคลทั้งหลาย มิใช่ผู้มีสภาพเห็นปานนี้ ต้องเป็นเช่นกับมาดังก-
บัตถิต นับแต่นี้ต่อไป เจ้าอย่าให้ท่านแก่คนทุศีลจำพวกนี้เลย จงให้ท่าน
แก่ผู้มีศีลทั้งหลายเถิด ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาความว่า

พ่อมัณฑัพพะ เจ้ายังเป็นคนโง่เขลามิปัญญาน้อย
เจ้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในเขตบุญทั้งหลาย ไปได้ให้ท่านใน
หมู่ชนผู้ประกอบด้วยกิเลส ดูกน้ำฝนใหญ่ มีกรรม
เศร้าหมอง ไม่สำรวม บรรดาทักษิณะบุคคลของเจ้า
บางพวกเกล้าผมเป็นเชิง นุ่งห่มหนังเสือ ปากรกรุงรัง

ไปด้วยหมวดครา ดังปากบ่อน้ำเก่ารกรไปด้วยกอหญ้า
เจ้าจตุรหมุ่ชนที่มีรูปร่างน่าเกลียดนี้ การเกล้าผมผูก
เป็นเชิง หาป้องกันผู้มีปัญญาน้อยได้ไม่ ท่านเหล่าใด
ตำรอก รากะโทสะ และอวิชาแล้ว หรือเป็นพระ-
อรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ท่านที่บุคคลถวายเป็นท่าน
เหล่านั้น ย่อมมีผลมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหุกุสาเวสุ ความว่า ในบรรดาหมุ่ชน
ผู้ประกอบด้วยกิเลส คุณน้ำฝาดใหญ่ทั้งหลายได้ให้ท่าน ในบุคคลผู้ประกอบด้วย
กิเลสคุณน้ำฝาด มีรากะเป็นต้นใหญ่.

บทว่า ชฎา จ เกสา ความว่า คุณก่อนพ้อมันหัตถ์พะยะ ในทักษิณเขย-
บุคคลทั้งหลายของเจ้า บางเหล่าก็เกล้าผมผูกเป็นเชิง. บทว่า อชิรา นินวตฺตา
ความว่า นุ่งผ้าหนังเสื่อระคายปลายขนแหลม. บทว่า ชรุทปานํ ว ความว่า
ปากกรกรู้ง เพราะมีหมวดครายาว รากะปากบ่อน้ำเก่า รกรู้งด้วยกอหญ้า.

บทว่า ปชํ อมํ ความว่า เจ้าจตุรหมุ่ชน ผู้มีรูปร่างน่าเกลียด
ยินดีประดับเพชรน ด้วยเครื่องอันเศร้าหมองนี้ คือเห็นปานฉะนี้.

บทว่า ชฎาชิรํ ความว่า การที่มุ่นเกล้าทำเป็นชฎาเห็นปานนี้ ไม่
อาจเป็นที่พึงด้านท่านบุคคลผู้มีปัญญาน้อยได้ กุศลกรรม คือ ศีล ญาณ แล
คบะเท่านั้น จึงจะเป็นที่พึงของหมู่มสัตว์เหล่านั้นได้. บทว่า เยสํ ความว่า
กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น อันมีความยินดียินร้าย และความหลงเป็นภาพ
และอวิชชามีวัตถุ ๘ ประการเหล่านี้ แห่งทักษิณเขยบุคคลทั้งหลายเหล่าใดไป
ปราศแล้ว หรือทักษิณเขยบุคคลเหล่าใด ได้นามว่าเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะ
เพราะกิเลสเหล่านั้นไปปราศแล้ว ท่านที่บุคคลให้แล้วในทักษิณเขยบุคคล
เหล่านั้น มีผลมาก.

นางทิฐฐมั่งคลิกล่าวต่อไปว่า ลูกก่อนลูกรัก เพราะเหตุนี้ จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าอย่าได้ให้ทานแก่บุคคลผู้รู้สึกเห็นปานนี้ จึงให้ทานแก่สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ และแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในโลกเหล่านั้น มาเถิดลูกรัก เราจักให้พวกพราหมณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยชอบพอของเจ้า คัมภีร์มฤตโอสถแล้วทำให้หายโรคเสียให้หมด ดังนี้แล้ว จึงให้เอาข้าวสุกที่เป็นเดนเทปไต่ลงในตุ่มน้ำ แล้วให้หยอดลงในปากของพราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งหมื่นหกพันคน. พราหมณ์แต่ละคนได้สติลุกขึ้นปัดฝุ่นที่กายของตน ๆ. ลำดับนั้น พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้พากันติเตียนว่า พราหมณ์เหล่านี้พากันคัมภีร์กินน้ำเดนเหลือของคนจัญทาลแล้วยกโทษทำไมให้เป็นพราหมณ์ต่อไป. พราหมณ์เหล่านั้น มีความละอาย จึงออกจากพระนครพาราณสี ไปสู่แคว้นเมฆวรรฐ แล้วพำนักอยู่ในสำนักของพระเจ้าเมฆวรรฐ. ส่วนมัจฉัพพยาณพ ยังคงอยู่ในพระนครพาราณสี นั้นต่อไปตามเดิม.

ในครั้งนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อ ชาติมันต์ บวชเป็นดาบสอยู่ที่ริมฝั่งน้ำเวตตวตินที อาศัยเวตตวตินครเป็นแหล่งโคจร อาศัยชาติเป็นเหตุก่อเกิดมานะยิ่งใหญ่มาก. พระมหาสัตว์มาตั้งคัมภีร์จิต คิดว่า เราจักทำลายมานะของพราหมณ์นี้ จึงไปยังสถานที่นั้น อาศัยอยู่ด้านเหนือ น้ำ ไกลสำนักของชาติมันต์ดาบส. อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์เที่ยวไม้สีฟันแล้วอธิษฐานว่า ไม้สีฟันนี้จงลอยไปติดอยู่ที่ชฎาของดาบสชาติมันต์ ดังนี้แล้วทิ้งไม้สีฟันนั้นลงไปแม่น้ำ. ไม้สีฟันก็ลอยไปติดอยู่ที่ชฎาของชาติมันต์ดาบส ผู้กำลังอาบน้ำชำระกายอยู่. ชาติมันต์ดาบสเห็นดังนั้น ก็กล่าวบริภาษว่า คนฉิบหาย คนวายร้าย แล้วคิดว่า ไอ้คนกาลกรณีนี้นั้นมาจากไหน เราต้องไปตรวจดู จึงเดินไปตามฝั่งเหนือ น้ำ พบพระมหาสัตว์แล้วถามว่า ท่านเป็นชาติอะไร ?

พระมหาสัตว์ตอบว่า เราเป็นชาติจันทาล. ชาติมันตดาบสสถานมา ท่านทิงไม้
สีฟันลงไปใ้แม่น้ำไซ้ไหม ? พระมหาสัตว์ตอบว่าไซ้ ข้าพเจ้าทิงไปเอง.
ชาติมันตดาบสจึงบริภาษว่า คนฉิบหาย คนวายร้าย คนจันทาล คนกาลกรรณ
เจ้าอย่าอยู่ในสถานที่นี้เลย จงไปอยู่เสียที่ฝั่งใ้ต้นน้ำทางโน้น เมื่อพระมหาสัตว์
ไปอยู่ฝั่งใ้ต้นที่ ทิงไม้สีฟันลงไปใ้แม่น้ำ ไม้สีฟันนั้น กลับลอยทวนน้ำขึ้น
ไปติดอยู่ในชฎาของดาบสนั้นอีก ชาติมันตดาบสโกรธ กล่าวว้าไอ้คนฉิบหาย
ไอ้คนถ่อย ถ้าเจ้ายังอยู่ในที่นี้ ศีระะของเจ้าจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง ภายใน
เจ็ดวัน. พระมหาสัตว์ดำริว้า ถ้าเราจักโกรธดาบสผู้นี้ ศีลของเราจักขาดไม่
เป็นอันรักษา เราจะทำลายมานะของดาบสด้วยอุบายวิธี ครั้นถึงวันที่ ๗ จึง
บันดาลฤทธิ์ ห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้น. มนุษย์ทั้งหลายพากันวุ่นวาย เข้าไป
หาชาติมันตดาบส ถามว้า ท่านขอรับ ท่านห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้นหรือ ?
ดาบสตอบว้า กรรมนั้นไม่ใช่ของเรา แต่มีดาบสจันทาลผู้หนึ่งอาศัยอยู่ที่
ริมฝั่งนี้ ชะรอยกรรมนี้จักเป็นของดาบสจันทาลผู้นั้น. มนุษย์ทั้งหลายพา
กันเข้าไปหาพระมหาสัตว์เจ้าถามว้า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ให้พระอาทิตย์
อุทัยขึ้นหรือ ? พระมหาสัตว์รับว้า ไซ้เราห้ามไม่ให้ขึ้นไปเอง. พวกมนุษย์จึง
ถามว้า เพราะเหตุอะไร ? พระมหาสัตว์จึงกล่าวว้า พระดาบสผู้คุ้นเคยใน
ตระกูลของท่านทั้งหลายได้สาปแช่งข้าพเจ้า ผู้หาความผิดมิได้ เมื่อดาบสผู้
นั้นมาหมอบลงแทบเท้าของข้าพเจ้าเพื่อขอขมาโทษ ข้าพเจ้าจึงจักปล่อยพระอาทิตย์
ให้อุทัยขึ้น. มนุษย์เหล่านั้นพากันไปนุดลากชาติมันตดาบสนามา บังคับให้
หมอบลงแทบเท้าของพระมหาสัตว์ให้ขอขมาโทษ แล้วจึงกล่าวว้า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ท่านโปรดปล่อยพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้นเถิด. พระมหาสัตว์จึงกล่าวว้า
เรายังไม่อาจที่จะปล่อยได้ ถ้าหากว้า เราจักปล่อยพระอาทิตย์ขึ้นไซ้รั้ ศีระะ

ของดาบสผู้นี้จักแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายจะอย่างไร? พระมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงนำเอาก้อนดินเหนียวมา ครั้นให้นำมาแล้ว สั่งว่า จงเอาดินเหนียววางไว้บนศีรษะของดาบสนี้ แล้วบังคับให้ลงไปยืนในน้ำ แล้วจึงปล่อยพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้น. ก็เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นไปกระทบเข้า เท่านั้น ก้อนดินเหนียวก็แตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง. ดาบสก็ดำลงไปในน้ำ. ครั้น พระมหาสัตว์เจ้าทรมาณดาบสนั้นแล้ว จึงใคร่ครวญว่า พราหมณ์หมื่นหกพัน เหล่านั้นไปอยู่ ณ ที่แห่งใดหนอ? ทราบว่า ไปอยู่ในสำนักของพระเจ้าเมฆฆราช คิดว่า เราจักไปทรมาณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วเหาะไปด้วยฤทธิ์ลึงที่ใกล้ พระนคร ถือบาตรสัญจรไปเพื่อบิณฑบาตในเวตตวตินคร.

พราหมณ์ทั้งหลายเห็นพระมหาสัตว์แล้ว คิดว่า แม้เมื่อพระดาบสนี้ มาอยู่ในที่นี้ เพียงวันสองวัน ก็จักทำให้เราทั้งหลายไม่มีที่พึ่ง จึงพากันไปยัง ราชสำนักโดยเร็ว กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่ महाराजเจ้า มีวิชาทรนักเล่น กล คนหนึ่งเป็นโจร มาอาศัยอยู่ในพระนครนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสสั่งให้จับ มันเถิด. พระราชาที่ตรัสรับรองว่า ดีละ เราจะจัดการ. พระมหาสัตว์ได้มีสสภกัต แล้ว จึงนำมาตั้งบนตั่ง ฟิงฝ่าแห่งหนึ่งฉันอยู่. ลำดับนั้น ราชบุรุษที่พระราชา ส่งมา ติดตามมา เอาดาบฟันคอพระมหาสัตว์ ซึ่งกำลังบริโภคอาหารอยู่ มิได้ ระมัดระวังตัว ให้ถึงชีพิตักษัย. พระมหาสัตว์นั้นทำกาลกิริยาแล้วไปเกิดใน พรหมโลก. ได้ยินว่า ในชาดกนี้พระโพธิสัตว์ได้เป็นผู้ทรมาณ โภณฑพราหมณ์ แล้ว และถึงซึ่งชีพิตักษัย เพราะเป็นผู้ชวนขวายเป็นที่ทรมาณผู้อื่นเท่านั้น. เทพดาทั้งหลายพากัน โกรธเคือง จึงบันดาลให้ฝนถ้ำร้อนตกลงใน

เมษณัฐทั้งสี่ ทำให้แวนแคว้นพินาศไปสิ้น. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อพระเจ้า เมษณราช เข้าไปทำลายชีวิต ท่าน

มาตั้งคบฉันท ผู้ยงยศ วงศ์กษัตริย์ เมษณราช

พร้อมด้วยราชบริษัท ก็ได้ขาดสูญในกาลครั้งนั้น.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่ามีใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเจ้าอุเทนราช ก็ทรงเบียดเบียนบรรพชิตเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า มัณฑัพยกุมาร ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าอุเทน ส่วนมาตั้งคบฉันท ได้มาเป็นเราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้า นี้แล.

จบอรรถกถามาตั้งคชาดก

๒. จิตตสัมภูตชาดก

ว่าด้วยผลของกรรม

[๒๐๕๔] กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป จินเชื่อว่ากรรม แม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี เราได้เห็นตัวของเรา ผู้ชื่อว่า สัมภูตะ มีอำนาจมาก อันบังเกิดขึ้นด้วยผลบุญ เพราะกรรมของตนเอง กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป จินเชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี มโนรชของเราสำเร็จ แม้ฉันใด มโนรชแม้ของจิตตบัณฑิต พระเชษฐาของเรา ก็คงสำเร็จแล้วฉันนั้น กระมังหนอ.

[๒๐๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป จินเชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นอันไม่มี มโนรชของพระองค์สำเร็จแล้ว แม้ฉันใด ขอพระองค์โปรดทราบเถิดว่า มโนรชของจิตตบัณฑิต ก็สำเร็จแล้ว ฉันนั้น เหมือนกัน.

[๒๐๕๖] เจ้าหรือคือจิตตะ เจ้าได้ฟังคำนี้มาจากคนอื่น หรือว่าใครบอกเนื้อความนี้แก่เจ้า คาถานี้ เจ้าขบคิดแล้ว เราไม่มีความสงสัย เราจะให้บ้านช่วย ร้อยตำบลแก่เจ้า.

[๒๐๕๗] ข้าพระพุทธเจ้า หาใจจิตตะไม้ ข้า-
พระพุทธเจ้าฟังคำนี้มาจากคนอื่น และฤๅษีได้บอกเนื้อ
ความนี้แก่ข้าพระพุทธเจ้า แล้วสั่งว่า เจ้าจงไปจับคาถา
นี้ถวายตอบพระราชา พระราชาทรงพอพระทัยแล้ว
จะพึงพระราชทานบ้านส่วยให้แก่เจ้าบ้างกระมัง.

[๒๐๕๘] ราชบุรุษทั้งหลายจงเทียมรถของเรา
จัดแจงให้ดี ผู้กรัดจัดสรรให้ดังงามวิจิตร จงผู้กรัด
สายประคนมงคลหัตถี นายหัตถาจารย์ขึ้นประจำคอ
จงนำเอาเกราะโพนสังข์มาเตรียม เจ้าหน้าทีทั้ง
หลายจงเทียมยานพาหนะโดยเร็ว วันนี้แล เราจักไป
เยี่ยมเยียนพระฤๅษี ซึ่งนั่งอยู่ ณ อาศรมสถานให้ถึงที่
ทีเดียว.

[๒๐๕๙] ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ลาภดีแล้วหนอ คาถา
อันข้าพเจ้าจับดีแล้วในท่ามกลางบริษัท ข้าพเจ้าได้พบ
พระฤๅษีผู้สมบูรณ์ด้วยศีลพรต เป็นผู้มีความชื่นชม
ยินดีปีติโสมนัสยิ่งนัก.

[๒๐๖๐] ขอเชิญท่านผู้เจริญ โปรดรับอาสนะ
น้ำ และรองเท้าของข้าพเจ้าทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้ายินดี
ต้อนรับท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรแก่การ
ต้อนรับ ขอท่านผู้เจริญเชิญรับสักการะ อันมีค่าของ
ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยเถิด.

[๒๐๖๑] ขอเชิญพระเชษฐาทรงสร้างปราสาท-
ปราสาท อันเป็นที่อยู่น่ารื่นรมย์ สำหรับพระองค์เถิด
จงทรงบำรุงบำเรอด้วยหมูนารีทั้งหลาย โปรดให้
โอกาสเพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้เราทั้ง
สองก็จะครอบครองอิสริยยสมบัตินี้ร่วมกัน.

[๒๐๖๒] ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงเห็น
ผลแห่งสุจริตอย่างเดียว ส่วนอาตมาภาพเห็นผลแห่ง
สุจริตที่สั่งสมไว้แล้ว เป็นวิบากใหญ่ จึงตำรวมน
เท่านั้น มิได้ปรารถนาบุตรปศุสัตว์ หรือทรัพย์ ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีกำหนดร้อยปีเป็นอย่าง
มาก ไม่เกินกำหนดนั้น ย่อมจะเหือดแห้งไป เหมือน
ไม้้อที่ถูกตัดแล้ว มิแต่จะเหี่ยวแห้งไปจะนั้น
จะมัวเพลิดเพลินไปใย จะมัวเล่นคึกคะนองไปทำไม
ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร ประโยชน์อะไรด้วย
การแสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วย บุตรและ
ภรรยาสำหรับอาตมา ดูก่อนมหาบพิตร อาตมาพิน
แล้วจากเครื่องผูก อาตมารู้ออย่างนี้ว่า มัจจุราช
จะไม่รังควานเราเป็นไม่มี เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชครอบ
งำแล้ว ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร จะมีประ-
โยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ดูก่อนมหาบพิตร
ผู้เป็นจอมนระ ชาติกำเนิดของคนเราไม่สม่าเสมอกัน
กำเนิดแห่งคนจันทาลจัดว่าเลวทรามในระหว่างมนุษย์

เมื่อชาติก่อน เราทั้งสองได้อยู่ร่วมกันในครรภ์แห่งนางจันทาลี เพราะกรรมอันชั่วช้าของตน เราทั้งสองได้เกิดเป็นคนจัณฑาล ในกรุงอุชเชนี อวันตีชนบท ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเนื้อสองตัวพี่น้อง อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว ไปเกิดเป็นนกเขาสองตัวพี่น้อง อยู่ฝั่งน้ำรัम्मทานที ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว คราวนี้ อาตมาภาพเกิดเป็นพราหมณ์ มหาบพิตรทรงสมภพเป็นกษัตริย์.

[๒๐๖๓] ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมา อย่าทรงทำกรรมทั้งหลายอันมีทุกข์เป็นกำไรเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีทุกข์เป็นผลเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้ง

หลาย อันมีศีรณะเกลือกกลัวไปด้วยธุลี ชีวิตของสัตว์
ทั้งหลายอันชราณาเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้ง
หลายเป็นของน้อย ชราย่อมกำจัดวาระของนรชนผู้
แก่เฒ่า ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทำ
ตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมที่ให้เข้าถึง
นรกเลย.

[๒๐๖๔] ข้าแต่ภิกษุ ถ้อยคำของพระคุณเจ้านี้
เป็นคำจริงแท้ทีเดียว พระฤาษีกล่าวไว้ฉันใด คำนี้ก็
เป็นฉันนั้น แต่ว่า กามทั้งหลายของข้าพเจ้ายังมีอยู่มาก
กามเหล่านั้น คนเช่นข้าพเจ้าสละได้ยาก. ช้างจมอยู่
ท่ามกลางหล่มแล้ว ย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้
ด้วยตนเอง ฉันใด ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส
ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติตนตามทางของภิกษุได้ ฉันนั้น.
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ อนึ่ง บุตรจะมีความสุขได้
ด้วยวิธีใด มารดาบิดาก็พร่ำสอนบุตรด้วยวิธีนั้น ฉันใด
ข้าพเจ้าจะจากโลกนี้ไปแล้ว จะพึงเป็นผู้มีความสุขยืน
นานด้วยวิธีใด ขอพระคุณเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้า
ด้วยวิธีนั้น ฉันนั้นเถิด.

[๒๐๖๕] ดูก่อนมหาบพิตรผู้จอมนรชน ถ้า
มหาบพิตรไม่สามารถจะละกามของมนุษย์เหล่านี้ได้
ไซ้ มหาบพิตรจงทรงเริ่มตั้งพลีกรรมอันชอบธรรม
เถิด แต่การกระทำอันไม่เป็นธรรม ขออย่าได้มีใน

รัฐสีมาของมหาบพิตรเลย. พุตทั้งหลายจึงไปยังทิศทั้ง

๔ นิมนต์สมณพราหมณ์ทั้งหลายมา มหาบพิตร จึง
ทรงทะนุบำรุงสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยข้าว น้ำ
ผ้า เสนาสนะ และกลานปัจจัย มหาบพิตรจึงเป็นผู้
มีกมลจิตอันผ่องใส ทรงอังคาสสมณพราหมณ์ ให้
อิมหันต์สำราญ ด้วยข้าวน้ำ ได้บริจาคทานตามสติ
กำลัง และทรงเสวยแล้ว เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ไม่ติเตียน จึงเสด็จเข้าถึงสวรรคสถานเถิด.
ดูก่อนมหาบพิตร ก็ถ้าความเมอาจะพึงครอบงำ ซึ่งมหา-
บพิตร ผู้อันหมู่บริวารทั้งหลายแวดล้อมอยู่ มหาบพิตร
จึงทรงมนสิการคาถานี้ไว้ แล้วพึงตรัสคาถานี้ในท่าม
กลางบริษัทว่า เมื่อชาติก่อนเราเป็นคนนอนอยู่กลาง
แจ้ง อันมารดาจักษุทาล เมื่อจะไปป่า ให้ดื่มน้ำนม
มาแล้ว นอนคลุกคลีอยู่กับสุนัขทั้งหลายจนเติบโต
มาบัดนี้ คนนั้นใคร ๆ เขาเรียกกันว่า " พระราชา."

จบ จิตตสัมภุตชาดกที่ ๒

อรรถกถาจิตตัมภุตชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ภิกษุสองรูป ซึ่งอยู่ร่วมรักกันสนิทเป็นสัทธิงวิหาริก ของท่านพระมหากัสสปะ ตรีศพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สพุพฺ พฺ นรานํ สผลํ สุจิณฺณํ ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุสองรูปนั้น ใช้สอยสมณบริขารร่วมกันมีความคุ้นเคยสนิทกันอย่างยิ่ง แม้เมื่อเที่ยววิณชาบาศก็ไปร่วมกัน ไม่สามารถที่จะพรากจากกันได้. ภิกษุทั้งหลายนี้สรรเสริญความคุ้นเคยกันของภิกษุทั้งสองรูปนั้นแหละ ในธรรมสภา พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่ภิกษุสองรูปนี้เป็นผู้คุ้นเคยกันในอรรถกถานี้ ไม่น่าอัศจรรย์เลย ก็โบราณกบัตถิตทั้งหลาย แม้ถึงจะท่องเที่ยวไประหว่างสามสี่ภพ ก็ไม่ละทิ้งความสนิทสนมกันฐานมิตรเลย เหมือนกันแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระเจ้าวันตีมหาราช เสวยราชสมบัติในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี ในกาลนั้น ด้านนอกกรุงอุชเชนีมีหมู่บ้านคนจัณฑาล ตำบลหนึ่ง. พระมหาสัตว์เจ้าบังเกิดในหมู่บ้านนั้น ต่อมา ก็พกเสยยกสัตว์แม่อื่น ก็มาเกิดเป็นบุตรแห่งน้ำหญิงของพระมหาสัตว์นั้นเหมือนกัน . ในกุมารทั้งสองนั้นคนหนึ่งซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ชื่อจิตตกุมาร คนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรน้ำสาวชื่อสัมภุตกุมาร. กุมารแม่ทั้งสองเหล่านั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว เรียนศิลปศาสตร์ ชื่อว่า จัณฑาลวังสโรหณะ วันหนึ่งชักชวนกัน ว่า เราทั้งสองจักแสดงศิลปศาสตร์ ที่ใกล้ประตูพระนครอุชเชนี คนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตู

ด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศใต้. ก็ในพระนครนั้น ได้มีนางทิฐุมังคลิกาสองคน คนหนึ่งเป็นธิดาของท่านเศรษฐี อีกคนหนึ่งเป็นธิดาของท่านปุโรหิตาจารย์. นางทั้งสองได้ให้บริวารชน ถือเอาของขบเคี้ยว และของบริโภคน้ำทั้งระเบียบดอกไม้และของหอมเป็นต้นเป็นอันมากไป ด้วยคิดว่า จักเล่นในอุทยาน คนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศใต้. นางทิฐุมังคลิกามาริทั้งสองนั้น เห็นบุตรของคนจันทาลสองพี่น้องแสดงศิลปะอยู่ จึงถามว่าคนเหล่านี้เป็นใคร ๆ ได้ฟังว่าเป็นบุตรของคนจันทาล จึงคิดว่า เราทั้งหลายได้เห็นบุคคลที่ไม่สมควรจะเห็นแล้วหนอ แล้วเอาน้ำหอมล้างตาพากันกลับ. มหาชนที่ไปด้วยพากันโกรธ กล่าวว่า เฮ้ย ไอ้คนจันทาลชาติชั่ว เพราะอาศัยเจ้าทั้งสอง พวกเราจึงไม่ได้ดื่มสุราและกับแกล้มที่ไม่ต้องซื้อหา แล้วพากันโอบตีพี่น้องแม่ทั้งสองเหล่านั้น ให้ถึงความบอบช้ำย่อยยับ พี่น้องทั้งสองเหล่านั้นกลับได้สติฟื้นขึ้นมา จึงลุกขึ้นเดินไปยังสำนักของกันแลกัน มาพร้อมกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง แล้วบอกเล่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นสู่กันฟัง ต่างร้องไห้คร่ำครวญ ประโยคกันว่า เราทั้งสองจักทำอย่างไรกันดี แล้วพูดกันว่า เพราะอาศัยชาติกำเนิด ความทุกข์นี้จึงเกิดแก่เราทั้งสอง พวกเราไม่สามารถจะกระทำงานของคนจันทาลได้จึงตกลงกันว่า เราทั้งสองปกปิดชาติกำเนิดแล้ว ปลอมแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาณพ ไปสู่เมืองตักกศิลา เล่าเรียนศิลปวิทยากันเถิด ดังนี้แล้ว เดินทางไปในพระนครตักกศิลา นั้น เป็นชัมมันตวาสสิกเริ่มเรียนศิลปศาสตร์ ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ เล่าลือกันไปทั่วชมพูทวีปว่า ได้ยินว่า คนจันทาลสองพี่น้อง ปกปิดชาติกำเนิดหนีไปเรียนศิลปศาสตร์.

ในพี่น้องทั้งสองคนนั้น จิตตบัณฑิตเล่าเรียนศิลปศาสตร์สำเร็จ แต่สัมภุคกุมารยังเรียนไม่สำเร็จ อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์ชาวบ้านผู้หนึ่ง มาเชิญ

อาจารย์ทิศาปาโมกข์ว่า ข้าพเจ้าจักกระทำการสวดมนต์ (ในพิธีมงคล) ในคืนวันนั้นเอง ฝนตกเอ่อล้นชอกมูมเป็นต้นในหนทาง. อาจารย์จึงเรียกจิตตบัณฑิตมาแต่เช้าตรู่ ส่งไปแทนตนโดยสั่งว่าพ่อมหาจำเริญ เราไม่สามารถจะไปได้ เรายังไปสวดมงคลกถาพร้อมด้วยมาณพทั้งหลาย บริโภคอาหารส่วนที่พวกเขาได้รับ แล้วนำอาหารส่วนที่เราได้มาให้ด้วย จิตตบัณฑิตรับคำอาจารย์แล้วพามาณพทั้งหลายมาแล้ว. คนทั้งหลายคดข้าวปายาสตั้งไว้ หมายถึง กว่ามาณพทั้งหลายจะอาบน้ำล้างหน้าเสร็จ ก็จะเย็นพอดี เมื่อข้าวปายาสยังไม่ทันเย็น มาณพทั้งหลายพากันมานั่งในเรือนแล้ว. มนุษย์ทั้งหลายจึงให้น้ำทักษิโณทกยกสำรับมาตั้งไว้ข้างหน้าของมาณพเหล่านั้น. สัมภุคมาณพ เป็นเหมือนคนมีนิสัยละโมภในอาหาร รีบตักก้อนข้าวปายาสใส่ปาก ด้วยสำคัญว่าเย็นดีแล้ว ก้อนข้าวปายาสซึ่งร้อนระอุเหมือนเหล็กแดง ก็ลวกปากของเขา. เขาสะบัดหน้าสั้นไปทั้งร่าง ตั้งสติไม่อยู่ มองดูจิตตบัณฑิตเปลือกล่าวเป็นภาษาจันฑาลไปอย่างนี้ว่า "ขลุ ขลุ" ฝ่ายจิตตบัณฑิต ก็ตั้งสติไว้ไม่ได้เหมือนกัน ส่งภาษาจันฑาลตอบไปอย่างนี้ว่า "นิกคละ นิกคละ" มาณพทั้งหลายต่างมองหน้าแล้วพูดกันว่า นี่ภาษาอะไรกัน ? จิตตบัณฑิตกล่าวมงคลกถาอนุโมทนาแล้ว. มาณพทั้งหลาย จึงออกไปภายนอก แล้วนั่งวิพากษ์วิจารณ์ภาษากันอยู่ในที่นั้น ๆ เป็นพวก ๆ พอรู้ว่าเป็นภาษาจันฑาลแล้วจึงด่าว่า เฮ้ย ! ไอ้คนจันฑาลชาติชั่ว พวกเจ้าหลอกหลวงว่าเป็นพราหมณ์มาตลอดเวลามีประมาณเท่านี้ แล้วช่วยกันโวยตีมาณพทั้งสอง.

ลำดับนั้น สัตบุรุษผู้หนึ่งจึงห้ามว่า ท่านทั้งหลายจงหลีกเลี่ยงไปแล้วกัน สองมาณพออกมา แล้วส่งไปโดยพูดว่า นี่เป็นโทษแห่งชาติกำเนิดของท่านทั้งสอง จงพากันไปบวชเลี้ยงชีพ ณ ประเทศแห่งใดแห่งหนึ่งเถิด มาณพ

ทั้งหลายกลับมาแจ้งเรื่องที่มาผพทั้งสองเป็นจันฑาลให้อาจารย์ทราบทุกประการ
แม้มาผทั้งสอง ก็เข้าป่า บวชเป็นฤาษี ต่อมาไม่นานนัก ก็จุติจากอัทธภาพ
นั้นไปบังเกิดในท้องของแม่เนื้อ ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จำเดิมแต่คลอดจาก
ท้องแม่เนื้อแล้ว มฤคโปกคทั้งสองพี่น้องก็เที่ยวไปด้วยกัน ไม่อาจพราจจาก
กันได้ วันหนึ่ง นายพรานผู้หนึ่ง มาเห็นมฤคโปกคทั้งสอง คาบเหยื่อกลับมา
แล้วยื่นเอาหัวต่อหัว เอาเขาคู่เขา เอาปากต่อปากจรดติดชิดกัน ยืนขนชัน
ตั้งอยู่ ณ ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงพุ่งหอกไปที่สัตว์ทั้งสองให้สิ้นชีวิต ด้วยการ
ประหารที่เดียวเท่านั้น ครั้นมฤคโปกคทั้งคู่จุติจากอัทธภาพนั้นแล้ว ไปบังเกิด
ในกำเนิดนกเขา อยู่ที่ริมฝั่งน้ำ รัมมทานที. แม้อันอัทธภาพนั้นก็มิมีนายพราน
ดักนกผู้หนึ่งมาเห็นลูกนกเขาทั้งสองเหล่านั้นซึ่งเจริญวัยแล้ว ไปเที่ยวคาบเหยื่อ
แล้วมายืนเอาหัวชนหัว เอาจะงอยปากต่อจะงอยปากแนบสนิทชิดเรียงยืนเคียง
กัน จึงเอาขำครอบฆ่าให้ตายด้วยการประหารที่เดียวเท่านั้น ก็ครั้นจุติจาก
อัทธภาพนี้แล้ว จิตตบัตถิตเกิดเป็นบุตรของปุโรหิตในพระนครโกสัมพี. สัม-
ภูตบัตถิตไปเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าอุตรปัญจาลราช. จำเดิมแต่กาลที่ถึง
วันขนานนาม กุมารเหล่านั้น ก็ระลึกชาติหลังของตน ๆ ได้. สัมภูตบัตถิต
ราชกุมาร ไม่สามารถระลึกชาติในระหว่างได้ คงระลึกได้เฉพาะชาติที่ ๔ ซึ่ง
เกิดเป็นคนจันฑาลเท่านั้น ส่วนจิตตบัตถิตกุมาร ระลึกได้ตลอด ๔ ชาติ
โดยลำดับ. ในเวลาที่มีอายุได้ ๑๖ ปี จิตตบัตถิตออกจากเรือนเข้าไปสู่หิมวัน-
ต์ประเทศ บวชเป็นฤาษี ยังฉานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วย
ความสุขอันเกิดแต่ฉาน. ฝ่ายสัมภูตราชกุมารเมื่อพระชนกสวรรคตแล้ว ให้
ยกเสวตฉัตรขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ด้วยความ
เบิกบานพระราชหฤทัย การทำให้เป็นเพลงขับเฉลิมฉลองมงคล ท่ามกลาง

มหาชน ในวันเฉลิมฉัตรมงคลนั่นเอง. นางสนมกำนัลก็ดี นักฟ้อนรำทั้งหลาย
ก็ดี ได้สดับคาถาเพลงขับนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า นี่เป็นเพลงขับเฉลิมฉลอง
เนื่องในวันมงคล ของพระราชของเราทั้งหลาย จึงพากันขับร้องบทเพลง
พระราชนิพนธ์นั้นทั่วกัน ประชาชนชาวพระนครแม่ทั้งหมดทราบว่าเป็นเพลงขับนี้
เป็นที่โปรดปราน พอพระราชหฤทัยของพระราชาก็พากันขับร้องบทพระราช
นิพนธ์นั้นแหละ ต่อ ๆ กันไปโดยลำดับ. ฝ่ายพระจิตตบัณฑิตดาบส อยู่ใน
หิมวันตประเทศนั้นแล ใคร่ครวญพิจารณาว่า สัมภูตบัณฑิตผู้น้องชายของ
เรา ได้ครอบครองเสวตฉัตรแล้วหรือว่ายังไม่ได้ครอบครอง ทราบว่าได้
ครอบครองแล้ว จึงคิดว่า บัดนี้เรายังไม่สามารถเพื่อจะไปสั่งสอนพระราช
ซึ่งได้เสวยราชสมบัติใหม่ ให้ทรงรู้แจ้งซึ่งธรรมวิเศษได้ก่อน เราจักเข้าไปหา
ท้าวเธอในเวลาที่ทรงพระชราภาพ กล่าวธรรมกถา แล้วชักนำไปบรรพชา
ดังนี้แล้วจึงมิได้เสด็จไปตลอดระยะเวลา ๕๐ ปี ในเวลาที่พระราชาทรงเจริญ
ด้วยพระโอรสและพระธิดาแล้ว จึงเหาะมาทางอากาศด้วยฤทธานุภาพ ลงที่
พระราชอุทยาน นั่งพักอยู่บนแท่นมงคลศิลาอาสน์ราวกับพระปฎิมาทองคำ.
ขณะนั้นมีเด็กคนหนึ่ง ขับเพลงบทพระราชนิพนธ์ เก็บฟืนอยู่. จิตตบัณฑิต
ดาบสเรียกเด็กนั้นมา เด็กก็มาไหว้พระดาบสแล้วยืนอยู่. ที่นั่นพระจิตตบัณฑิต
ดาบส จึงกล่าวกะเด็กนั้นว่า ตั้งแต่เข้ามา เจ้าขับเพลงขับบทเดียวนี้เท่านั้น
ไม่รู้จักเพลงอย่างอื่นบ้างเลยหรือ? เด็กตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมรู้
บทเพลงแต่อย่างอื่น เป็นอันมาก แต่บทเพลงทั้งสองบทนี้ เป็นบทที่พระราช
ทรงโปรดปราน พอพระราชหฤทัย เพราะฉะนั้น กระผมจึงขับร้องเฉพาะ
เพลงบทนี้เท่านั้น พระดาบสถามต่อไปว่า ก็มีใคร ๆ ขับร้องเพลงขับตอบบท
พระราชนิพนธ์บ้างหรือไม่? เด็กตอบว่า ไม่มีเลยขอรับ. พระดาบสจึงกล่าวว่า

ก็เจ้าเล่า จักสามารถเพื่อจะขับบทเพลงตอบอยู่หรือ ? เด็กตอบว่า เมื่อกระผมรู้จักก็สามารถ. พระดาบสกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงขับบทเพลง พระราชานิพนธ์ทั้งสองแล้ว เจ้าจงจำเอาบทเพลงขับที่สามนี้ไปร้องขับตอบเถิด แล้วสอนเพลงขับนั้นให้เด็กส่งไป พร้อมกับสั่งว่า เจ้า ไปขับร้องในสำนักของ พระราชา พระราชาทรงเลื่อมใสจักพระราชทานยศยิ่งใหญ่แก่เจ้า. เด็กนั้นรีบ ไปยังสำนักของมารดาให้ช่วยประดับตกแต่งตนแล้ว ไปยังประตูพระราชานิเวศน์ สั่งราชบุรุษให้กราบทูลพระราชาว่า ได้ยินว่า มีเด็กคนหนึ่งจักมาขับร้อง บทเพลงตอบกับด้วยพระองค์ ครั้นเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงเข้าไปถวายบังคม อันพระราชাত্রัสถามว่า พ่อเด็กน้อย เขาว่าเจ้าจักมาร้องเพลง ตอบกับเราหรือ ? ก็กราบทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พั้นเกล้า เป็นความจริง พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลให้พระราชามีพระราชโองการ ให้ราชบริพารทั้งหลาย มาประชุมกัน เมื่อราชบริพารประชุมพร้อมกันแล้ว จึงกราบทูลพระราชาว่า ขอพระองค์โปรดทรงขับร้องเพลงบทพระนิพนธ์ของพระองค์ก่อนเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจักขับบทเพลงถวายตอบทีหลัง. พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผล
เสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรม แม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผล
เป็นไม่มี เราได้เห็นตัวของเรา ผู้ชื่อว่า สัมภูตะ มี
อานุภาพมาก อันบังเกิดขึ้นด้วยผลบุญ เพราะกรรม
ของตนเอง กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อม
มีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้
ผลเป็นไม่มี มโนรถของเราสำเร็จแล้ว แม้ฉันใด
มโนรถแม้ของจิตตบัณฑิต พระเชษฐาของเรา ก็คง
สำเร็จแล้วฉันนั้น กระมังหนอ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น กมฺมุณา กิณฺจน โมฆมตฺติ นี้

พระราชารัตสหมายถึง อปฺราปรเวทนิยกรรม ว่าในกรรมที่บุคคลทำแล้วทั้งดี และชั่ว กรรมแม้เล็กน้อยเพียงอย่างเดียว ที่จะชื่อว่าเป็นโมฆะไม่มี คืออะไร ผลเสียเลย หามิได้ ต้องให้ผลก่อน จึงจักพ้นไปได้. บทว่า สมฺภูตํ ความว่า พระเจ้าสัมภูตบัณฑิต ตรัสเรียกพระองค์เองว่า เราเห็นตัวเองซึ่งมีชื่อว่า สัมภูตะ. บทว่า สกมฺมุณา ปุณฺณผลูปปฺนุณา ความว่า ข้าพเจ้าเห็นตัว ข้าพเจ้า ผู้บังเกิดขึ้นด้วยผลแห่งบุญ เพราะกรรมของตน คือบังเกิดขึ้นด้วย ผลแห่งบุญ เพราะอาศัยกรรมของตนเป็นเหตุเป็นปัจจัย.

บทว่า กจฺฉินฺห จิตฺตสฺสปี ความว่า แท้จริง เราทั้งสองได้รักษาศีล ร่วมกันมา ไม่นานนักข้าพเจ้าก็ถึงซึ่งยศใหญ่ ด้วยผลแห่งศีลนั้นเองก่อน ฉันทใด มโนรถแม้แห่งจิตตเชษฐาพระภาคของเรา จะสำเร็จสมความมุ่งหมาย ฉันทนั้นเหมือนกัน ดังมโนรถของเราหรือไม่หนอ.

เมื่อพระเจ้าสัมภูตะขับเพลงคาถาสองบทจบลง กุมารเมื่อจะขับเพลง ตอบถวาย จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กรรมทุกอย่างที่
นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรม
แม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผลเป็นอันไม่มี มโนรถของ
พระองค์สำเร็จแล้ว แม้ฉันท ขอพระองค์โปรดทราบ
เถิดว่า มโนรถของจิตตบัณฑิต ก็สำเร็จแล้วฉันทนั้น
เหมือนกัน.

พระราชาทรงสดับคานานี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาที่ ๔ ความว่า

เจ้าหรือคือจิตตะ เจ้าได้ฟังคำนี้มาจากคนอื่น
หรือว่าใครบอกเนื้อความนี้แก่เจ้า คานานี้เจ้าขับดีแล้ว
เราไม่มีความสงสัย เราจะให้บ้านช่วยร้อยตำบลแก่เจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตมณฺเฑโต** เม ความว่า ถ้อยคำที่ว่า
เชษฐภคินิของพระเจ้าสัมภุตะ นามว่า จิตตบัณฺฑิตนี้ เจ้าได้ยินมาแต่สำนัก
จิตตบัณฺฑิตคนนั้น ผู้กล่าวอยู่หรือ? บทว่า **โกจิ น** ความว่า หรือว่าใคร
บอกเนื้อความนี้แก่เจ้าว่า จิตตบัณฺฑิตผู้พระภคินิของพระเจ้าสัมภุตราชเราเห็น
แล้ว. บทว่า **สุคิตา** ความว่า คานานี้เจ้าจับดีแล้ว แม้โดยประการทั้งปวง
เราไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในเพลงขับนี้. บทว่า **คามวรี สตมฺภ** ความว่า
พระเจ้าสัมภุตราชตรัสว่า เราจะให้บ้านช่วยร้อยตำบลเป็นรางวัลแก่เจ้า.

ลำดับนั้น กุมารจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าหาใช่จิตตะไม่ ข้าพระพุทธเจ้า
ฟังคำนี้มาจากคนอื่น และฤๅมิได้บอกเนื้อความนี้
แก่ข้าพระพุทธเจ้าแล้วสั่งว่า เจ้าจงไปจับคานานี้ ตอบ
ถวายพระราชา พระราชาทรงพอพระทัยแล้ว จะพึง
พระราชทานบ้านช่วยให้แก่เจ้าบ้างกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตมคฺคํ** ความว่า พระฤๅมิรูปหนึ่ง
นั่งอยู่ในพระอุทยานของพระองค์ บอกเนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้า.

พระเจ้าสัมภุตราชทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า ชะรอย
พระดาบสนั้น จักเป็นจิตตบัณฺฑิตผู้เชษฐภคินิของเราเราจักไปพบพระเชษฐ-
ภคินิของเรานั้น เมื่อจะตรัสใช้ให้ราชบุรุษเตรียมกระบวน จึงตรัสพระคาถา
สองคาถา ความว่า

ราชบุรุษทั้งหลาย จงเทียมราชรถของเรา
จัดแจงให้ดี ผู้รัดจัดสรรให้ดังงามวิจิตร จงผู้รัด
สายประคนมงคลหัตถิ นายหัตถาจารย์จงขึ้นประจำคอ

จงนำเอาเอรีตะโพนสังข์มาเตรียม **เจ้าหน้าที่**
ทั้งหลายจงเทียมยานพาหนะโดยเร็ว วันนี้แลเราจักไป
เยี่ยมเยียนพระฤาษี ซึ่งนั่งอยู่ ณ อาศรมสถานให้ถึงที่
ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หลยณนตุ** แปลว่า จงนำมาเตรียมไว้.
บทว่า **อสุสมนตุ** ตัดบทเป็น **อสุสมิ** ติ แปลว่า ยังอาศรมบทนั้น.

พระเจ้าสัมภูตราช ครั้นดำรัสสั่งอย่างนี้แล้ว เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง
เสด็จไปโดยพลัน จจราชรถไว้ที่ประตูพระราชอุทยาน แล้วเสด็จเข้าไปหา
พระดาบสจิตตบัณฑิตนัมสการแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง มี
พระราชหฤทัยชื่นชมโสมนัส ตรัสพระคาถาที่ ๘ ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ลาภดีแล้วหนอ คาถาอันข้าพเจ้า
ขับดีแล้วในท่ามกลางบริษัท ข้าพเจ้าได้พบพระฤาษี
ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลพรต เป็นผู้มีความชื่นชมยินดี ปิติ-
โสมนัสยิ่งนัก.

พระคาถานี้มีอรรถาธิบายว่า คาถาที่ข้าพเจ้าขับกล่อมในท่ามกลาง
บริษัท ในวันฉัตรมงคลของข้าพเจ้านั้น เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้พบพระฤาษี
ผู้เข้าถึงศีลและพรตแล้ว ถึงความปิติโสมนัสหาที่เปรียบมิได้ นับว่าข้าพเจ้า
ได้ลาภอันดียิ่งทีเดียว.

 จำเดิมแต่ได้พบพระจิตตบัณฑิตดาบสแล้ว พระเจ้าสัมภูตราช ทรง
ชื่นชมโสมนัสยิ่ง เมื่อจะมีพระราชดำรัสตรัสสั่ง ซึ่งราชกิจมีอาทิว่า ท่าน
ทั้งหลายจงลาดบัลลังก์เพื่อเชษฐภคดาของเรา จึงตรัสคาถาที่ ๘ ความว่า

ขอเชิญท่านผู้เจริญ โปรดรับอาสนะ น้ำ และ
รองเท้าของข้าพเจ้าทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้ายินดีต้อนรับ
ท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรแก่การต้อนรับ
ของท่านผู้เจริญ เชิญรับสักการะอันมีค่าของข้าพเจ้า
ทั้งหลายด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อकुเข ความว่า ข้าพเจ้าขอต้อนรับ
ท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรเพื่อการต้อนรับแขก. บทว่า กुरुเต โน
ความว่า ขอเชิญท่านผู้เจริญจงรับประเคน สิ่งอันมีค่านี้ของข้าพเจ้าทั้งหลาย
ด้วยเถิด.

ครั้นพระเจ้าสัมภุตบัณฑิต ทรงทำการปฏิสันถาร ด้วยพระดำรัสอัน
อ่อนหวานอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแบ่งราชสมบัติถวายกึ่งหนึ่งจึงตรัสพระคาถา
นอกนี้ ความว่า

ขอเชิญพระเชษฐาทรงสร้างปราสาท อัน
เป็นที่อยู่น่ารื่นรมย์สำหรับพระองค์เถิด จงทรงบำรุง
บำเรอด้วยหมูนารีทั้งหลาย โปรดให้ออกาสเพื่ออนุ-
เคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้เราทั้งสองก็จะครอบ
ครองอิสริยยสมบัตินี้ร่วมกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมิ อีสุสริยิ ความว่า เราจะเป็นกษัตริย์
กันทั้งสององค์ แบ่งราชสมบัติกันคนละครึ่ง แล้วเสวยราชย์ครอบครองอยู่
ในอุตตรปัญจาณคร แคว้นกปีลรัฐ.

พระจิตตบัณฑิตดาบสฟังพระดำรัส ของพระเจ้าสัมภุตราชแล้ว
เมื่อจะแสดงธรรมเทศนาถวาย จึงกล่าวคาถา ๖ คาถา ความว่า

ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงเห็นผลแห่งสุจริต
อย่างเดียว ส่วนอาตมาภาพเห็นผลแห่งสุจริต และ
ทุจริตที่สั่งสมไว้แล้ว เป็นวิบากใหญ่จึงตำรวมตน
เท่านั้น มิได้ปรารถนาบุตร ปศุสัตว์หรือทรัพย์ ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีกำหนดร้อยปีเป็นอย่าง
มาก ไม่เกินกำหนดนั้นไปได้เลย ย่อมจะเหือดแห้งไป
เหมือนไม้่อที่ถูกตัดแล้ว มีแต่จะเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น
ในช่วงชีวิตอันจะต้องเหือดแห้งไปนั้น จะมัวผลิต-
ผลิตไปใย จะมัวเล่นคึกคะนองไปทำไม ความยินดี
จะเป็นประโยชน์อะไร ประโยชน์อะไรด้วยการแสวง
หาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภรรยา
สำหรับอาตมา ดูก่อนมหาบพิตร อาตมาพ้นแล้วจาก
เครื่องผูก อาตมา รู้ชัดอย่างนี้ว่า มัจจุราชจะไม่รังควาน
เราเป็นอันไม่มี เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชครอบงำแล้ว
ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร จะมีประโยชน์อะไร
ด้วยการแสวงหาทรัพย์ ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็น
จอมนระ ชาติกำเนิดของพวกเราไม่สม่าเสมอกัน
กำเนิดแห่งคนจัณฑาลจัดว่าเลวทรามในระหว่างมนุษย์
เมื่อชาติก่อนเราทั้งสองได้อยู่ร่วมกัน ในครรภ์แห่ง
นางจัณฑาล เพราะกรรมอันชั่วช้าของตน เราทั้งสอง
ได้เกิดเป็นคนจัณฑาล ในกรุงอุชเชนีวันตีชนบท
ครั้งจุติจากอัฐภาพนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเนื้อสองตัว

พี่น้อง อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ครั้นจุติจากอัทภาพ
นั้นแล้ว ได้เกิดเป็นนกเขาสองตัวพี่น้อง อยู่ฝั่ง
รัมมทานที ครั้นจุติจากอัทภาพนั้นแล้ว คราวนี้
อาตมาภาพเกิดเป็นพราหมณ์ มหาบพิตรทรงสมภพ
เป็นกษัตริย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุจจริตตส** ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร
พระราชสมภาร พระองค์ทรงเห็นแต่ผลแห่งสุจริตอย่างเดียว ส่วนอาตมาภาพ
เห็นทั้งผลแห่งทุจจริตและสุจริตทีเดียว ด้วยว่าเราทั้งสองได้บังเกิดในกำเนิดคน
จันทาล ในอัทภาพที่ ๔ แต่อัทภาพนี้ ด้วยผลแห่งทุจจริต พวกกันรักษาศีลอยู่ใน
อัทภาพนั้นไม่นาน ด้วยผลแห่งศีลอันสุจริตนั้น พระองค์ทรงบังเกิดในตระกูล
กษัตริย์ อาตมาภาพเกิดในตระกูลพราหมณ์ เพราะอาตมาภาพเห็นผลแห่ง
ทุจจริตและสุจริตอันเคยสั่งสมดีแล้ว ว่าเป็นวิบากใหญ่อย่างนี้ จึงจักสำรวมตน
เท่านั้น ด้วยความสำรวมคือศีล จะปรารธนาบุตร ปศุสัตว์ หรือธนสารสมบัติ
ก็หามิได้.

บทว่า **ทสฺสวิม วสฺสทสา** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า เพราะ
ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ มีกำหนดสิบปีสิบหน คือร้อยปีเท่านั้น
ด้วยสามารถแห่งหมวดสิบเหล่านี้ คือ มันททสกะ สิบปีแห่งความเป็นเด็กอ่อน
๑ จิตทาทสกะ สิบปีแห่งการเล่นก๊ิกคะนอง ๑ วัฒนทสกะ สิบปีแห่งความ
สวยงาม ๑ พลทสกะ สิบปีแห่งความมีกำลังสมบูรณ์ ๑ ปัญญาทสกะ สิบปี
แห่งความมีปัญญารอบรู้ ๑ หานิทสกะ สิบปีแห่งความเสื่อม ๑ ปีพการทสกะ
สิบปีแห่งความมีกายเงื่อมไปข้างหน้า ๑ วังกทสกะ สิบปีแห่งความมีกายคดโกง
๑ โมมุททสกะ สิบปีแห่งความหลงเลอะเลือน ๑ สยันทสกะ สิบปีแห่งการ
นอนอยู่กับที่ ๑. ชีวิตนี้ย่อมไม่ถึงขั้นลำดับทสกะเหล่านี้ครบทั้งหมด ตามที่

กำหนดไว้. โดยที่แท้งไม่ทันถึงเขตที่กำหนดนั้นเลย ก็ชุบชีวิตเหี่ยวแห้งไป
ดังไม้้อที่ถูกต้องแล้วจะนั้น ถึงแม้สัตว์เหล่าใดมีอายุอยู่ได้ครบ ๑๐๐ ปีบริบูรณ์
รูปธรรมและอรูปธรรมของสัตว์แม่เหล่านั้น อันเป็นไปในมณฑลทศกะนั้นแล้ว
ย่อมผันแปรเหือดแห้งอันตรายกันไป ในระยะมณฑลทศกะนั้นเอง คุณไม้้อที่เขา
ตัดแล้วตากไว้ที่แดดจะนั้น. ที่จะล่วงเลยกำหนดนั้น จนถึงขั้นจิตทาตสกะ
หามีได้ วัฒนธรรมทศกะนั้น อันเป็นไปแล้วในจิตทาตสกะเป็นต้นก็อย่างเดียวก
กัน.

บทว่า **ตตุถ** ความว่า เมื่อชีวิตนั้นต้องชุบชีวิตเหี่ยวแห้งไปด้วยอาการ
อย่างนี้ ความเพลิดเพลินยินดีเพราะอาศัยเบญจกามคุณ จะมีประโยชน์อะไร?
การเล่นคึกคะนองด้วยสามารถแห่งการเล่นทางกายเป็นต้น จะมีประโยชน์อะไร
ความยินดีด้วยสามารถแห่งความโสมนัส จะมีประโยชน์อะไร? การแสวงหา
ธนาสารสมบัติจะมีประโยชน์อะไร? ประโยชน์อะไร ด้วยลูก ด้วยเมียของ
อาตมาภาพ อาตมาภาพหลุดพ้นแล้วจากเครื่องผูกคือบุตรและภรรยาฉันนั้น.

บทว่า **อนุตเคนาธิปนุสสุ** ความว่า อันมฤตยูผู้กระทำที่สุดแห่ง
ชีวิตครอบงำแล้ว. บทว่า **ทวิปทกนิฏฐา** ความว่า (กำเนิดคนจันฑาล)
นับเป็นกำเนิดต่ำด้อย ในระหว่างมวลมนุษย์ผู้มีสองเท้าด้วยกัน. บทว่า
อวลิมุหา ความว่า เราแม่ทั้งสองคนได้เคยอยู่ร่วมกันมา.

บทว่า **จณฺทาลาหุมหา** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า เมื่อก่อน
นับถอยหลังจากนี้ไป ๔ ชาติ เราทั้งสองได้เกิดเป็นคนจันฑาลอยู่ในพระนคร
อุชเชนี แคว้นอวันตีรัฐ เคลื่อนจากอัฐภาพนั้นแล้ว เราแม่ทั้งสอง ได้เกิด
เป็นมฤคโปคก อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานที มีนายพรานผู้หนึ่งฆ่าเราแม่ทั้งสอง
ซึ่งยืนพิงกันอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานัน จนสิ้นชีวิต
เคลื่อนจากอัฐภาพนั้นแล้วไปเกิดเป็นนกเขา อยู่ร่วมกันที่ฝั่งน้ำ "รัมมทานที"

มีเนสาพผู้หนึ่งดักข้ายทำลายเราให้ถึงตายด้วยการประหารคราวเดียวเท่านั้น ครั้นเคลื่อนจากอัทธานั้น มาในชาตินี้ เราทั้งสองเกิดเป็นพราหมณ์ และกษัตริย์ คือ อาตมาภาพเกิดในตระกูลพราหมณ์ในพระนครโกสัมพี พระองค์เกิดเป็นกษัตริย์ในพระนครนี้ ครั้นพระโพธิสัตว์ ประกาศชาติกำเนิดอันลามกต่ำต้อยที่ผ่านมาแล้ว แก่พระเจ้าสัมภุตราชนั้น ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล้วแสดงว่าอายุสังขาร แม้ในชาตินี้มีเวลาเล็กน้อย ให้พระเจ้าสัมภุตราชทรงเกิดอุตสาหะในบุญกุศลทั้งหลาย ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ติดต่อกันไป ความว่า

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรนาเข้าไปสู่ความ
ตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชน
ถูกขรนาเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน ดู-
ก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลายมีทุกข์เป็น
กำไรเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรนาเข้าไปสู่
ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อ
นรชนถูกขรนาเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน
ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีทุกข์
เป็นผลเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรนาเข้าไปสู่
ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลาย เป็นของน้อย เมื่อ
นรชนถูกขรนาเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน
ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีศิระษะ

เกลือกกลั้วด้วยกิเลสฐิติ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขร
นำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของ
น้อย ขรย่อมกำจัดวาระของนรชนผู้แก่เฒ่า คู่ก่อน
พระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของ
อาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมที่ให้เข้าถึงนรกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนียติ ความว่า คู่ก่อนมหाराชเจ้า
ชีวิตแม้นี้ ย่อมเข้าไปใกล้ความตาย เพราะอายุของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นนี้
มีน้อย ชื่อว่า นิดหน่อยเพราะแล่นไปได้น้อยบ้าง เพราะดำรงอยู่ได้น้อยบ้าง
เป็นเช่นเดียวกับหยาดน้ำค้างที่ติดอยู่ปลายหญ้า อันเหือดแห้งด้วยแสงพระ-
อาทิตย์อุทัยฉะนั้น.

บทว่า น สนฺติ ตาณา ความว่า เพราะว่าเมื่อนรชนอันชราน่า
เข้าไปใกล้ความตายแล้ว ปิยชนทั้งหลายมีบุตรเป็นต้น จะเป็นผู้ที่ต้านทาน
ป้องกันไว้ได้ ก็หามิได้. บทว่า มเมว วากุญฺญิ ความว่า ซึ่งถ้อยคำของ
อาตมาภาพนี้. บทว่า มากาสิ ความว่า อย่าได้ถึงความประมาทมัวเมา
เพราะเหตุแห่งกามคุณมีรูปเป็นต้น แล้วกระทำกรรมที่มีทุกข์เป็นกำไรอันเป็น
เครื่องให้เจริญด้วยทุกข์ในอบายมีนรกเป็นต้น. บทว่า ทุกฺขผลานิ ได้แก่
กรรมที่มีทุกข์เป็นผล. บทว่า รชสฺสูรานิ ได้แก่ กรรม อันเป็นเหตุให้
ศิระะเกลือกกลั้วด้วยฐิติ คือกิเลส. บทว่า วณฺณํ ความว่า ขรย่อมกำจัด
วาระแห่งสรีระของนรชน ผู้เสื่อมวัยทรุดโทรม บทว่า นิรยุปฺปตฺติยา
ความว่า อย่าได้สร้างกรรมเพื่อจะไปบังเกิดในนรก อันหาความยินดีมิได้เลย.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้ากล่าวอยู่อย่างนี้ พระเจ้าสัมภุตราชทรงรู้สึกพระ-
องค์ แล้วตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ข้าแต่ภิกษุ ถ้อยคำของพระคุณเจ้านี้เป็นคำจริง
แท้ทีเดียว พระฤๅษีกล่าวไว้ฉันใด คำนี้ก็เป็นอย่างนั้น
แต่ว่ากามทั้งหลายของข้าพเจ้ายังมีอยู่มาก กามเหล่านี้
นั้น คนเช่นข้าพเจ้าจะละได้ยาก ช้างจมอยู่ที่ท่ามกลาง
หล่มแล้ว ย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้ด้วยตนเอง
ฉันใด ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส ก็ยังไม่
สามารถปฏิบัติตนตามทางของภิกษุได้ฉันนั้น ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้เจริญ หนึ่ง บุตรจะมีความสุขได้ด้วยวิธีใด
มารดาบิดาพร่ำสอนบุตรด้วยวิธีนั้นฉันใด ข้าพเจ้าจะ
จากโลกนี้ไปแล้วจะพึงเป็นผู้มีความสุขอันนานได้ด้วย
วิธีใด ขอพระคุณเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้า ด้วยวิธี
นั้น ฉันนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุปรูปา ความว่า กามกิเลสทั้งหลาย
ของข้าพเจ้า ยังมีชาติมิใช่ชนิดหน้อย คือมากมาย หาประมาณมิได้. บทว่า
เต ทูจจา มาทิสเสน ความว่า ข้าแต่ภิกษุผู้เชษฐภาดา ท่านละกิเลส
ทั้งหลายดำรงตนอยู่ได้แล้ว ส่วนข้าพเจ้ายังจมอยู่ในเปือกตม คือ กามกิเลส
เพราะเหตุนี้ คนเช่นข้าพเจ้าจะละกามกิเลสเหล่านั้นได้ยากยิ่ง.

ด้วยบทว่า นาโถ ยถา นี้ พระเจ้าสัมภุตราชทรงแสดงถึงความที่
พระองค์จมลงในเปือกตมคือกามกิเลส. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุยสนุโน
ความว่า ข้าพเจ้าจมลงแล้ว คือ ลื่นไหลลงแล้ว ได้แก่ ถลาลงไปแล้ว.
อีกอย่างหนึ่งปาฐะ ก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า มคฺคิ ได้แก่ มรรคาแห่ง
โอวาทานุสาสนีของท่าน. บทว่า นานุพุพพามิ ความว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถ

จะบรรพชาได้ ขอท่านจงโปรดให้โอวาทแก่ข้าพเจ้าผู้ดำรงอยู่ในฆราวาสวิสัยนี้
เท่านั้นเถิด. บทว่า อนุสาสเร แปลว่า ย่อมพริ้งสอน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะพระเจ้าสัมภุตราชนั้นว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้จอมนรชน ถ้ามหาบพิตร
ไม่สามารถละ कामของมนุษย์เหล่านี้ได้ไซริ มหา-
บพิตรจงทรงเริ่มตั้งพิธีกรรมอันชอบธรรมเถิด แต่การ
กระทำอันไม่เป็นธรรมขออย่าได้มีในรัฐสีมาของมหา-
บพิตรเลย ทูตทั้งหลายจงไปยังทิศทั้ง ๔ นิมนต์สมณะ
พราหมณ์ทั้งหลายมา มหาบพิตรจงทรงบำรุงสมณะ
พราหมณ์ทั้งหลายด้วยข้าว น้ำ ผ้า เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัย มหาบพิตรจงเป็นผู้มีกมลจิตอันผ่องใส
ทรงอังคาสสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ
ได้ทรงบริจาตกทานตามสติกำลัง และทรงเสวยแล้ว
เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่ติเตียน จงเสด็จ
เข้าถึงสวรรค์สถานเถิด. ดูก่อนมหาบพิตร ก็ถ้าความ
เมาะจะพึงครอบงำมหาบพิตรผู้อันหมุนารีทั้งหลายแวด-
ล้อมอยู่ มหาบพิตรจงทรงมนสิการคานนี้ไว้ แล้วพึง
ตรัสคานนี้ในท่ามกลางบริษัทว่า เมื่อชาติก่อนเราเป็น
คนนอนอยู่กลางแจ้ง อันมารดาจันทาลเมื่อจะไปป่า
ให้ดื่มน้ำนม มาแล้ว นอนคลุกคลีอยู่กับสุนัขทั้งหลาย
จนเติบโต มาบัดนี้ คนนั้นใคร ๆ เขาก็เรียกกันว่า
พระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อุตสาหเส ความว่า ถ้าหาก
พระองค์จะไม่สามารถ. บทว่า ธมฺมพลี ความว่า จงยึดเหนี่ยวเอาธรรมิกพลี
อย่าให้บกพร่องโดยธรรมสมาเสมอ. บทว่า อธมฺมถาโร เต ความว่า
อย่าทำลายวินิจฉัยธรรมอันโบราณกษัตริย์ทั้งหลายตั้งไว้ ประพฤติธรรมจรยา.

บทว่า นิมนฺติตา ความว่า เชื้อเชื้ออาราธนาสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่
ในธรรมมา. บทว่า ยถาภูถาวิ ความว่า ตามสติกำลังของตน. บทว่า
อิเมว ถาถิ พระโพธิสัตว์กล่าวหมายถึงข้อความคาถาที่จะกล่าวต่อไป ณ
บัดนี้.

ในกาลนั้น มีอธิบายดังนี้ คู่ก่อนมหाराชเจ้า ถ้าหากความมัวเมา
จะพึงครอบงำพระองค์ คือ ถ้าหากความมานะถือตัว ปราศจากคุณมีรูป
เป็นต้น หรือปราศความสุขเกิดแต่ราชสมบัติจะพึงบังเกิดขึ้นแก่พระองค์ ผู้
ห้อมล้อมด้วยหมู่สมณาริทั้งหลายไซ้ ทันทินั้นพระองค์พึงทรงจินตนาการว่า
ในชาติปางก่อนเราเกิดในกำเนิดจันฑาล ได้หลับนอนในที่ซึ่งเป็นอัปภอกาส
กลางแจ้ง เพราะไม่มีแม่เพียงกระท่อมมุงด้วยหญ้ามิดชิด ก็แลในกาลนั้น
นางจันฑาลิผู้เป็นมารดาของเรา เมื่อจะไปสู่ป่า เพื่อหาฟืนและผักเป็นต้น
ให้เราอนกลางแจ้งท่ามกลางหมู่ลูกสุนัข ให้เราคืบนมของตนแล้วไป เรานั้น
แวดล้อมไปด้วยลูกสุนัข คืบนมแห่งแม่สุนัข พร้อมด้วยลูกสุนัขเหล่านั้น จึง
เจริญวัยเติบโต เราเป็นผู้มีเชื้อชาติต่ำช้ามาอย่างนี้ แต่วันนี้เกิดเป็นผู้ที่ประชาชน
เรียกว่ากษัตริย์ คู่ก่อนมหाराชเจ้า เพราะเหตุนี้แล เมื่อพระองค์จะทรงสอน
ตนเองด้วยเนื้อความนี้ พึงตรัสคาถาว่า ในชาติปางก่อนเราเป็นสัตว์นอนอยู่ใน
อันภอกาสกลางแจ้ง เมื่อนางจันฑาลิผู้มารดาไปสู่ป่า เทียวไปทางโน้นบ้าง
ทางนี้บ้าง เป็นผู้อันแม่สุนัขสงสาร ให้คืบนม คลุกคลีอยู่กับพวกลูก ๆ จึงเจริญ
เติบโตมาได้ แต่วันนี้ เรานั้นอันใคร ๆ เขาเรียกกันว่าเป็นกษัตริย์ ดังนี้.

พระมหาสัตว์ครั้งให้โอวาทแก่พระเจ้าสัมภุตราชอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า
อาตมาภาพถวายโอวาทแก่พระองค์แล้ว บัดนี้พระองค์จึงทรงผนวชเสียเกิด
อย่าทรงเสวยวิบากแห่งกรรมของตนด้วยตนเลย แล้วเหาะขึ้นไปในอากาศยังละออง
ธุลีพระบาทให้ตกเหนือเศียรเกล้าของพระราชา แล้วเหาะไปยังหิมวันตประเทศ
ทันที ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรดูพระดาบสนั้นไปแล้ว เกิดความสังเวช
สลดพระทัย ยกราชสมบัติให้แก่ราชโอรสองค์ใหญ่ ตรัสสั่งให้พลนิกาชกลับ
ไปแล้ว บ่ายพระพักตร์เสด็จไปยังหิมวันตประเทศ (เพียงองค์เดียว) พระ-
มหาสัตว์เจ้า ทรงทราบการเสด็จมาของพระราชาแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่ญาติ
เป็นบริวาร มาต้อนรับพระราชาให้ทรงผนวชแล้วสอนกสิณบริกรรม. พระ-
สัมภุตราช บำเพ็ญมานและอภิญญาให้เกิดแล้ว. พระดาบสทั้งสองแม่เหล่านั้น
ได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้.

พระศาสดาครั้งนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ-
ทั้งหลาย โปราณบัณฑิต แม้จะท่องเที่ยวไป ๓-๔ ภพ ก็ยังเป็นผู้มีความ
คุ้นเคยรักใคร่สนิทสนม มันคงอย่างนี้โดยแท้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า สัมภุตรา-
ชดาบสในครั้งนั้นได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนจิตตบัณฑิตดาบส ได้มาเป็น
เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจิตตสัมภุตราชชาดก

๓. สิวราชชาดก

ว่าด้วยการให้ดวงตาเป็นทาน

[๒๐๖๖] ข้าพระพุทธเจ้า เป็นคนชราไม่เคยเห็น
ในที่ไกล มาเพื่อจะทูลขอพระเนตร ข้าพระพุทธเจ้า
มีนัยน์ตาข้างเดียว ข้าพระพุทธเจ้า ทูลขอแล้ว ขอ
พระองค์ได้โปรดพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่ง แก่
ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

[๒๐๖๗] ดูก่อนวณิพก ใครเป็นผู้แนะนำท่าน
ให้มาขอดวงตาเรา ณ ที่นี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
ดวงตาใด ว่ายากที่นุรุษจะสละได้ ท่านมาขอดวงตา
นั้น อันเป็นอวัยวะเบื้องสูง ยากที่จะสละได้ง่าย ๆ.

[๒๐๖๘] ในทวโลกเขาเรียกผู้ใดว่า สุขัมบดี
ในมนุษย์โลกเขาเรียกท่านผู้นั้นว่า " มขมา " ข้าพระ-
พุทธเจ้าเป็นวณิพก ท่านผู้นั้นแนะนำให้มาขอ
พระเนตร ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นวณิพก การขอ
ของข้าพระพุทธเจ้าไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่า ขอพระองค์
ทรงพระราชทานพระเนตร แก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้มาขอ
เถิด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ดวงตาใดยากที่นุรุษจะ
สละได้ ขอพระองค์โปรดพระราชทานดวงพระเนตร
นั้น ที่ไม่มีสิ่งอื่นจะยิ่งกว่า แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

ท่านมาด้วยประโยชน์อันใด ปรรารถนาประโยชน์
สิ่งใด ความดำริเหล่านั้น เพื่อประโยชน์นั้น ๆ ของ
ท่านจงสำเร็จเถิด ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงได้ดวงตา
เถิด เมื่อท่านขอข้างเดียว เราจะให้ทั้งสองข้าง ขอ
ท่านจงมีจักขุด้วยจักขุของเราไปเถิด ท่านปรรารถนา
สิ่งใดจากเราผู้มุ่งหมายอยู่ สิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่าน
เถิด.

[๒๐๖๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประ-
เสริฐ ของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์อย่าทรง
พระราชทานดวงพระเนตรเลย อย่าทรงทอดทิ้งข้า
พระพุทธเจ้าทั้งปวงเลย ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอ
พระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์เถิด แก้วมุกดา แก้ว
ไพฑูรย์มีเป็นอันมาก ข้าแต่มหाराชเจ้าผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ พระองค์จงทรงพระราชทานรถที่เทียม
แล้ว ม้าอาชาไนย ข้างตัวประเสริฐที่ตกแต่งแล้ว ที่อยู่
และเครื่องบริโภคที่ทำด้วยทองคำเถิด ข้าแต่พระองค์
ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์จงทรงพระราชทานเหมือนกับ
ชาวสีพีทั้งปวง ที่มีเครื่องใช้สอย มีรถแวดล้อม
พระองค์อยู่โดยรอบทุกเมื่อ ฉะนั้นเถิด.

[๒๐๗๐] ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่า
ไม่ให้ ผู้นั้นเหมือนกับสวมบ่วงที่ตกลงยังพื้นดินไว้ที่
คอ ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้น

เป็นคนลามกยิ่งกว่าผู้ที่ลามก ทั้งจะต้องเข้าถึงสถานที่
ลงอาญาของพญายม ความจริงผู้ขอได้ขอสิ่งใดไว้
ผู้ให้ก็ควรจะให้สิ่งนั้นแหละ ผู้ขอยังไม่ได้ขอสิ่งใดไว้
ผู้ให้ก็อย่าพึงให้สิ่งนั้น พราหมณ์ได้ขอสิ่งใดไว้กะเรา
เราก็คงให้สิ่งนั้นนั่นแหละ.

[๒๐๗๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชา พระ-
องค์ทรงปรารถนา พระชนมายุ วรรณะ สุขะ และพละ
อะไรหรือ จึงทรงพระราชทานพระเนตร พระองค์
ทรงเป็นพระราชแห่งชาวสีพี ไม่มีใครประเสริฐยิ่ง
ไปกว่า ทรงพระราชทานพระเนตร เพราะเหตุปรโลก
หรืออย่างไร ?.

[๒๐๗๒] เราให้ดวงตาเป็นทานนั้น เพราะยศก็
หาไม่ เราจะได้ปรารถนาบุตร ทรัพย์หรือแว่นแคว้น
เพราะผลแห่งการให้ดวงตานี้ก็หาไม่ อีกประการหนึ่ง
ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ท่านได้เคยประพฤติกันมา
แล้วแต่โบราณ เพราะเหตุนี้แหละ ใจของเราจึงยินดี
ในทาน.

[๒๐๗๓] ดวงตาทั้งสองข้างจะได้เป็นที่เกลียดชัง
ของเราก็คหาไม่ ตนของตนเองก็หาได้เป็นที่เกลียดชัง
ของเราไม่ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา
เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้ดวงตา

[๒๐๗๔] ดูก่อนสิวิกะ ท่านเป็นมิตรสหายของ
เรา ท่านเป็นคนศึกษามาดีแล้ว จงกระทำตามคำของ

เราให้ตี จงควักดวงตาทั้งสองของเรา ผู้ปรารถนาอยู่
แล้ววางลงในมือของพราหมณ์วุฒิพกเถิด.

[๒๐๗๕] พระเจ้าสีวิราช ทรงเตือนให้หมอ
สีวิกะ กระทำตามพระราชดำรัส หมอสีวิกะควักดวง
พระเนตรของพระราชอาออกแล้ว ทรงพระราชทานแก่
พราหมณ์ พราหมณ์ก็เป็นคนตาดี พระราชาก็เข้าถึง
ความเป็นคนตาบอด.

[๒๐๗๖] นับแต่นั้นมาสองสามวัน เมื่อพระ-
เนตรทั้งสองมีเนื้องอกขึ้นเต็มแล้ว พระราชาผู้บำรุง
สีพีรัฐ จึงตรัสเรียกนายสารถิผู้เข้าเฝ้าอยู่นั้นว่า ดูก่อน
สารถิ ท่านจงเทียมยานเถิด เสร็จแล้วจงบอกให้เรา
ทราบ เราจะไปยังอุทยาน จะไปยังสระโบกขรณี และ
ราวป่า พอพระเจ้าสีวิราชเจ้าไปประทับนั่งขัดสมาธิ
ริมขอบสระโบกขรณีแล้ว ท้าวสุขัมบดีสักกเทวราช
ก็เสด็จมาเฝ้าท้าวเธอ.

[๒๐๗๗] หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมแห่งเทพ
มาในสำนักของพระองค์แล้ว ข้าแต่พระราชาฤาษี ขอ
พระองค์จงทรงเลือกเอาพร ตามที่พระทัยปรารถนา
เถิด.

[๒๐๗๘] ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ทรัพย์ก็ดี กำลัง
ก็ดี ของหม่อมฉันมีเพียงพอแล้ว อนึ่ง คลังของ

หม่อมฉันก็มีเป็นอันมาก บัดนี้ หม่อมฉันเป็นคน
ตาบอด พอใจความตายเท่านั้น.

[๒๐๗๕] ดูก่อนบรมกษัตริย์ ผู้เป็นจอมนรชน
พระองค์จงตรัสถ้อยคำที่เป็นสัจจะ เมื่อพระองค์ตรัส
แต่ถ้อยคำที่เป็นสัจจะ พระเนตรจักเกิดขึ้นอีก.

[๒๐๗๖] บรรดาวณิพกทั้งหลาย ผู้มีโคตรต่าง ๆ
กัน มาขอหม่อมฉัน แม้วณิพกคนใดมาขอหม่อมฉัน
แม้วณิพคนนั้นก็เป็นที่รักแห่งใจของหม่อมฉัน ด้วยการ
กล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักษุจงบังเกิดแก่หม่อมฉันเถิด.

[๒๐๗๗] พราหมณ์ผู้ใดมาขอหม่อมฉันว่า ขอ
พระราชทานพระเนตรเถิด หม่อมฉันได้ให้ดวงตา
ทั้งสอง แก่พราหมณ์ผู้นั้นซึ่งเป็นวณิพก ปิติและ
โสมนัสเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันยิ่งนัก ด้วยการ
กล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักษุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด.

[๒๐๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงสี่พีริฐ
พระองค์ตรัสพระคาถาแล้วโดยธรรม พระเนตรทั้งสอง
ของพระองค์ จะปรากฏเป็นตาทิพย์เห็นได้ทะลุกาย
นอกฝา ภายนอกกำแพงและภูเขา ตลอดร้อยโยชน์
โดยรอบ.

[๒๐๗๙] ใครหนอในโลกนี้ ถูกขอทรัพย์อันนำ
ปลื้มใจแล้ว แม้จะเป็นของพิเศษ แม้จะเป็นของที่รัก

อย่างดี ของตนจะไม่พึงให้ เราขอเตือนท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นชาวแคว้นสีพีทุก ๆ คน ที่มาประชุมกัน จงดู
ดวงตาทั้งสองอันเป็นทิพย์ของเราในวันนี้ ตาทิพย์
ของเราได้เห็นทะลุภายนอกฝา ภายนอกกำแพง และ
ภูเขา ตลอดร้อยโยชน์โดยรอบ ในโลกอันเป็นที่อยู่
อาศัยของสัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าการ
บริจาคทาน เราได้ให้จกฐที่ เป็นของมนุษย์แล้ว กลับ
ได้จกฐทิพย์ ดูก่อนชาวแคว้นสีพีทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายเห็นจกฐทิพย์ที่เราได้นี้แล้ว จงให้ทานเสีย
ก่อน จึงค่อยบริโภคนกเถิด บุคคลผู้ให้ทานและบริโภคนก
แล้ว ตามอนุภาพของตนไม่มีใครจะติเตียนได้ ย่อม
เข้าถึงสุคติสถาน.

จบสัวิราชชาดกที่ ๓

อรรถกถาสีวีราชชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อสทิสทาน ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทูเร จ วลี เถโร ว ดังนี้.

เรื่องปัจจุบันนิทานนั้น ได้กล่าวไว้พิสดารแล้ว ในสีวีราชชาดก ใน อัฐกนิบาตนั่นเอง.

ก็ในกาลนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงถวายบริวารครบทุกอย่างใน วันที่ ๗ แล้วทูลขออนุโมทนา. พระศาสดาไม่ได้ตรัสอะไรเลย เสด็จหลีก ไปแล้ว. พระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว เสด็จไปยังพระวิหาร ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงทำอนุโมทนา พระ- ศาสดาตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร เพราะบริษัทยังไม่บริสุทธฺิ แล้วทรงแสดง พระธรรมเทศนาโดยพระคาถาว่า น หเว กทริยา เทวโลกิ วชนฺติ เป็นต้น แปลว่า คนตระหนี่ทั้งหลาย ย่อมไปสู่เทวโลกไม่ได้เลย ดังนี้. พระราชา ทรงเลื่อมใส ทรงบูชาพระตถาคตด้วยผ้าอูตราสงค์ สีเวยกพัศตร์มีราคาแสนหนึ่ง แล้วเสด็จกลับพระนคร. ในวันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภา ว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าโกศลราชทรงถวายอสทิสทาน แล้วยังไม่อิมด้วยการถวายทานแม้ขนาดนั้น เมื่อพระทศพลทรงแสดงธรรมแล้ว ได้ถวายผ้า สีเวยกพัศตร์อันมีค่าแสนหนึ่งอีก อาวุโสทั้งหลาย ตลอดเวลาที่ท้าวเธอทรง ถวายทาน ยังไม่รู้สึกริมพระทัยเลย พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูล ให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายขึ้นชื่อว่า พานิชฺฌนํ บุคคลจะ

ให้ได้ง่ายก็หาไม่ โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย กระทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นเนินสูงแล้ว ให้ท่านบริจาคตพย์ วันละหกแสนทุก ๆ วัน ยังไม่อิ่มด้วยพาหิรกทานเลย ผู้ให้ของรักยอมได้ของรัก ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงได้ควักดวงตาทั้งสองให้ท่านแก่จากผู้มาถึงเฉพาะหน้า แล้วทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าสิริมหाराช เสวยราชสมบัติในอริกฐปุร-
นคร แคว้นสิริรัฐ พระมหาสัตว์เจ้าบังเกิดเป็นพระราชโอรส ของท้าวเชอ.
พระประยูรญาติทั้งหลายขนานพระนามของพระกุมารนั้นว่า **สิริราชกุมาร**.
พระราชกุมารเจริญวัยแล้วไปยังพระนครตักกศิลา ศึกษาศิลปศาสตร์จบแล้ว
กลับมาแสดงศิลปศาสตร์ถวายพระชนกทอดพระเนตร จนได้รับพระราชทาน
ยศเป็นมหาอุปราช ในเวลาต่อมา เมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคตแล้วก็ได้เป็น
พระราชภา ละครลู่อำนาจแก่อคคิเสย ไม่ยังทศพิธราชธรรมให้กำเรียบ เสวย
ราชสมบัติโดยธรรม ให้สร้างศาลาโรงงานไว้ ๖ แห่งคือ ที่ประตูพระนคร ๔
แห่ง ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง และที่ประตูพระราชนิเวศน์อีก ๑ แห่ง
แล้วทรงยังมหาทานให้เป็นไป ด้วยทรงบริจาคตพย์วันละ ๖ แสนทุก ๆ วัน
และในวันอัฐมี จาตุทสี่ และปีณณรสี่ คือวัน ๘ คำ ๑๔ คำ และ ๑๕ คำ
ท้าวเชอเสด็จลงสู่โรงงาน ตรวจตราการให้ท่านเป็นราชกรณีกิจประจำ.

คราวหนึ่งเป็นวันปุณณมี คติที่ ๑๕ คำ เวลาเช้าพระเจ้าสิริราช
ประทับเหนือราชบัลลังก์ ภายใต้อสนุสสิตเสวตฉัตร ทรงรำพึงถึงทานที่พระองค์
ทรงบริจาค มิได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิรวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ชื่อว่าพระองค์ยังไม่เคยบริจาค จึงทรงพระดำริว่า พาหิรวัตถุที่ชื่อว่า เรายังไม่เคยบริจาค
ไม่มีเลย พาหิรกทานหาได้ยังเราให้อินดีไม่ เราประสงค์จะให้**อัมมัตติกทาน**
โอหนอ เวลาที่เราไปในโรงงานวันนี้ ยากคนใดอย่าได้ขอพาหิรวัตถุเลย

ฟังเอ่ยออกชื่อขอแต่อัชฌัตติกทานเถิด ก็ถ้าหากว่าใคร ๆ จะเอ่ยปากขอดวง-
หทัยของเราไซ้รี เราจะเอาหอกแหวนอรุประเทศนาควงหทัย ซึ่งมีหยาดโลหิต
ไหลอยู่ออกให้ คุณถอนปทุมชาติทั้งก้านขึ้นจากน้ำอันใสะนั้น ถ้าหากว่าใคร
เอ่ยปากขอเนื้อในสตรีรกายของเรา เราจะเอื้อเนื้อในสตรีระให้ คุณคนชูดจันท์
แดงด้วยศาสตราสำหรับชูดฉะนั้น ถ้าหากว่าใครเอ่ยปากขอโลหิต เราจะวิ่ง
เข้าไปในปากแห่งยนต์ ให้คนนำภาชนะเข้าไปรองรับจนเต็มแล้วจึงจักให้โลหิต
หรือว่าถ้าใครจะฟังพูดกะเราว่า การงานในเรือนของเราไม่เรียบร้อย ท่านจง
เป็นทาสทำการงานในเรือนของเราดังนี้ เราจักละเพศกษัตริย์เสีย กระทำตน
ให้อยู่นอกตำแหน่ง แล้วประกาศตนทำการงานของทาส ถ้าใครเอ่ยปากขอ
ดวงตาของเรา เราจักควักดวงตาทั้งคู่ออกให้เหมือนดังควักจาวตาลฉะนั้น.
ท้าวเธอทรงดำริต่อไปว่า

วัตถุทานซึ่งเป็นของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่
เรายังไม่ได้บริจาคไม่มีเลย แม้ยากคนใดจะฟังขอ
ดวงตาของเรา เราจะไม่หวั่นไหวให้ดวงตาแก่จากนั้น
ทีเดียว

ดังนั้นแล้ว ทรงสรองสนานด้วยหมอน้ำหอม ๑๖ หม้อทรงประดับตกแต่ง
องค์ด้วยเครื่องสรรพอสังการ เสวยพระกระยาหารที่มีรสอันเลิศต่าง ๆ แล้ว
เสด็จประทับเหนือคอมงคลหัตถิอันประดับตกแต่งแล้ว ได้เสด็จไปสู่โรงงาน.

ท้าวสักกะทรงทราบอัชฌาศัยของพระองค์ จึงทรงดำริว่า วันนี้พระเจ้า
สีวิราชทรงพระดำริว่า จักควักดวงพระเนตรออกพระราชทานแก่ยากผู้มาถึง
ท้าวเธอจักอาจเพื่อพระราชทานหรือหาไม่หนอ เมื่อจะทดลองพระเจ้าสีวิราช
จึงทรงแปลงเป็นพราหมณ์ แก่ชรา ตาบอด ในเวลาที่พระราชเสด็จไปสู่

โรงงาน ได้ไปยืนอยู่ที่เนินแห่งหนึ่ง ขึ้นพระหัตถ์ออกถวายชัยมงคล. พระราชา ทรงไสช้างพระที่นั่งมุ่งเข้าไปหาพราหมณ์นั้น แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านพูดว่าอะไร? ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะท้าวเธอว่า ข้าแต่ มหาราชเจ้า โลกสันนิวัตทั้งสิ้น ก็ก่อกองด้วยเสียงแซ่ซ้องสาธุการ อาศัยพระอัธ- ยาศัยอันน้อมไปในทานของพระองค์ ฟุ้งขจรอยู่เป็นนิรันดร์ ส่วนข้าพระองค์เป็น คนตาบอด พระองค์มีพระเนตรสองข้าง ดังนี้แล้ว เมื่อจะทูลขอดวงพระเนตร จึงตรัส พระคาถาที่ ๑ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนชรา ไม่แลเห็นในที่ไกล
มาเพื่อจะทูลขอพระเนตร ข้าพระพุทธเจ้ามีนัยน์ตา
ข้างเดียว ข้าพระพุทธเจ้าทูลขอแล้ว ขอพระองค์ได้
โปรดพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่ง แก่ข้าพระพุทธ-
เจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทูเร ความว่า อยู่ไกลจากที่นี่. บทว่า เถโร ความว่า เป็นคนผู้เฒ่าผู้ชราถึงความคร่ำคร่าเพราะชรา. บทว่า เอกเนตฺตา ความว่า ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยเถิด ข้าพระพุทธเจ้าผู้มีนัยน์ตาข้างเดียว จักมีสองข้างได้ด้วยวิธีนี้.

พระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เรานั่งนี้ก็อยู่ใน ปราสาท มาเดี๋ยวนี้ทีเดียว เป็นลาภใหญ่ของเรา มโนรถของเราจักถึงที่สุด ในวันนี้ทีเดียว เราจักบริจาทานที่ยังไม่เคยบริจาทแล้วทรงมีพระหฤทัย ชื่นชมโสมนัส ตรัสพระคาถาที่ ๒ ความว่า

ดูก่อนวณิพก ใครเป็นผู้แนะนำท่านให้มาขอ
ดวงตาเรา ณ ที่นี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวดวงตาใด

ว่ายากที่บุรุษจะสละได้ ท่านมาขอดวงตานั้น อันเป็น
อวัยวะเบื้องสูง ยากที่จะสละได้ง่าย ๆ.

ในพระกาลานั้น พระเจ้าสีวิราช ตรัสเรียกท้าวสักกเทวราชว่า
"วณิพก". บทว่า จกฺขุปลถานิ นี้เป็นชื่อของจักษุทั้งสองข้าง. บทว่า ยมาหุ
ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวดวงตาใด อันบุรุษสละได้โดยยาก.

เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป พึงทราบสัมพันธกาลาง่าย ๆ โดยนัยอันมาแล้วใน
พระบาลีดังต่อไปนี้ พราหมณ์ทูลตอบว่า

ในเทวโลกเขาเรียกท่านผู้ใดว่า สุขัมบดี ใน
มนุษย์โลกเขาเรียกท่านผู้นั้นว่า "มฆวา" ข้าพระพุทธ-
เจ้าเป็นวณิพก ท่านผู้นั้นแนะนำให้มาขอพระเนตร ณ
ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นวณิพก การขอของข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่า ขอพระองค์ทรงพระ
ราชทานพระเนตรแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้มาขอเถิด บัณ-
ฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ดวงตาใดยากที่บุรุษจะสละได้ ขอ
พระองค์โปรดพระราชทานดวงเนตรนั้นที่ไม่มีสิ่งอื่น
จะยิ่งกว่าแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

พระเจ้าสีวิราชทรงสดับแล้ว ตรัสตอบว่า

ท่านมาด้วยประโยชน์อันใดปรารถนาประโยชน์
สิ่งใด ความดำริเหล่านั้น เพื่อประโยชน์นั้น ๆ ของ
ท่านจงสำเร็จเถิด ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงได้ดวงตา
เถิด เมื่อท่านขอข้างเดียว เราจะให้ทั้งสองข้าง ขอ
ท่านจงมีจักษุด้วยจักษุของเราไปเถิด ท่านปรารถนา
สิ่งใดจากเราผู้มุ่งหมายอยู่ ขอสิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่าน
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วณิพฺพโก** ได้แก่ ยาจก บทว่า **ยาจโต** ความว่า แก่ข้าพระองค์ผู้มาขออยู่. บทว่า **วณิ** แปลว่า การขอ. บทว่า **เต** ความว่า ความมุ่งหมายคือความดำริเพื่อต้องการสิ่งนั้นของท่านเหล่านั้น (จงสำเร็จ).

บทว่า **สจฺจขุมา** ความว่า ท่านนั้นจึงเป็นผู้มีจักขุด้วยจักขุของเราไปเกิด. บทว่า **ยทฺจฺจลฺลิตฺติ** **ตุวํ** **ตํ** **เต** **สมิขฺชณฺตุ** ความว่า ท่านยังปรารถนาสิ่งใดจากสำนักของเรา ขอสิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่านเกิด.

พระราชดำริตเพียงเท่านี้แล้วทรงพระดำริว่า การที่เราจักควักนัยน์ตาให้แก่พราหมณ์ในที่นี้ที่เดียว เป็นการไม่เหมาะสมจึงพาพราหมณ์ไปสู่ภายในพระราชฐาน แล้วประทับบนราชอาสน์ตรัสสั่งให้เรียกหมอชื่อว่า **สวีกะมาตริสฺวา** เจ้าจักษุ ระนัยน์ตาของเราให้สะอาด. ได้มีเสียงเอิกเกริกโกธาคาฬเป็นอันเดียวกันทั่วทั้งพระนครว่า ได้ยินว่า พระราชาของพวกเรา มีพระราชประสงค์จะควักพระเนตรทั้งสอง พระราชทานแก่พราหมณ์ ถ้าคัณนั้น ข้าราชการมีเสนาบดีเป็นคณ ราชวัลลภ ชาวพระนครและนางสนมทั้งหลาย มาประชุมพร้อมกัน เมื่อจะกราบทูลทักทายนพระราชา ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์อย่าทรงพระราชทาน
ดวงพระเนตรเลย อย่าทรงทอดทิ้งข้าพระพุทธเจ้าทั้ง-
ปวงเลย ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์พระราช-
ทานทรัพย์เกิด แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ มีเป็นอันมาก
ข้าแต่มหाराชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์
จงทรงพระราชทานรถทั้งหลายที่เทียมแล้ว ม้าอาชา-

ไ নয় ช้างตัวประเสริฐที่ตบแต่งแล้ว ที่อยู่และเครื่อง
บริโภคที่ทำด้วยทองคำเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
ขอพระองค์จงทรงพระราชทานเหมือนกับชาวสีพีทั้ง
ปวง ที่มีเครื่องใช้สอย มีรถเฝ้าแหนพระองค์อยู่โดย
รอบ ทุกเมื่อจะนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรุกฺกฺริ** แปลว่า ทอดทิ้ง. อธิบายว่า
ชาวสีพีทั้งหลายพากันกราบพูล ด้วยความประสงค์อย่างเดียวกันเท่านั้นว่า ก็เมื่อ
พระองค์พระราชทานดวงพระเนตรแล้ว พระองค์จักครอบครองราชสมบัติ
ไม่ได้ คนอื่นจักเป็นพระราชทานแทน เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
จักชื่อว่าเป็นผู้ถูกพระองค์ทรงสละเสียแล้ว. บทว่า **ปริกฺกฺเรยฺยู** แปลว่า ฟัง
แวดล้อม.

บทว่า **เอว** เทหิ ความว่า ชาวสีพีทั้งหลายจะฟังได้เฝ้าแหนพระองค์
ผู้มีพระเนตรไม่บกพร่องอยู่ตลอดกาลนาน โดยวิธีใด พระองค์จงทรงพระราช
ทานโดยวิธีนั้นเถิด คือพระองค์จงทรงพระราชทานแต่เพียงทรัพย์แก่พราหมณ์
เท่านั้น อย่าได้ทรงพระราชทานคู่พระเนตรเลย เพราะเมื่อพระองค์ทรงพระ
ราชทานคู่พระเนตรไปแล้ว ประชาชนชาวสีพีทั้งหลาย จักไม่ได้เฝ้าแหนพระ
องค์ต่อไป.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้น
เหมือนกับสวมบ่วงที่ตกลงยังพื้นดินไว้ที่คอ ผู้ใดแล
พูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้นเป็นคนลามก
ยิ่งกว่าผู้ที่ลามก ทั้งจะต้องเข้าถึงสถานที่ลงอาญาของ
พญายม ความจริงผู้ขอได้ขอสิ่งใดไว้ ผู้ให้ก็ควรจะ

ให้สิ่งนั้นแหละ ผู้ขอยังไม่ได้อะไรเลย ผู้ให้ก็อย่า
พึงให้สิ่งนั้น พราหมณ์ได้ขอสิ่งใดไว้กะเรา เราก็จัก
ให้สิ่งนั้นนั่นแหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิมุญจติ แปลว่า สวมใส่. บทว่า
ปาปา ปาปโตร ความว่า ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ที่เลวทรามกว่าผู้ที่เลวทราม.
บทว่า สมฺปโต ยมสาธน์ ความว่า ย่อมเป็นผู้ซึ่งเข้าถึงอุสสุทธรก อัน
เป็นสถานที่ลงอาญาแห่งพญายมโดยแท้. บทว่า ยํ หิ ยาเจ ความว่า
พระเจ้าสิริราชตรีศว่า ก็ยากขอสิ่งใด แม้ทายกก็ต้องให้สิ่งนั้นทีเดียว ก็
พราหมณ์ผู้นี้ขอจักขุกะเรา หาใช่ขอทรัพย์เช่นแก้วมุกดาเป็นต้นไม่ เรานั้น
จักให้จักขุแก่เขาเท่านั้น.

ลำดับนั้น เมื่ออำมาตย์ทั้งหลาย จะทูลถามท้าวเธอว่า พระองค์จะ
พระราชทานพระจักขุ เพราะทรงปรารถนาอะไร จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชา พระองค์ทรง
ปรารถนา พระชนมายุ วรรณะ สุขะ และพละอะไร
หรือ จึงทรงพระราชทานพระเนตร พระองค์ทรงเป็น
ราชาแห่งชาวสปีติ ไม่มีใครประเสริฐยิ่งไปกว่า ทรง
พระราชทานพระเนตร เพราะเหตุปรโลกหรืออย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปรโลกเหตุ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเช่นพระองค์ จำต้องละอิตริยยศส่วนปัจจุบันแล้ว พระราช-
ทานดวงพระเนตร เพราะเหตุแห่งปรโลกหรืออย่างไร ?

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสตอบอำมาตย์เหล่านั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

เราให้ดวงตาเป็นทานนั้น เพราะยศก็หาไม่

เราจะได้ปรารถนาบุตร ทรีพย์หรือแวนแคว้น เพราะ

ผลแห่งการให้ดวงตานี้ก็หาไม่ อีกประการหนึ่ง ธรรม

ของสัตบุรุษทั้งหลาย ท่านได้ประพฤติกันมาแล้วแต่

โบราณ เพราะเหตุนี้แหละ ใจของเราจึงยินดีในทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นวาทิ ตัดบทเป็น น เวอหิ . บทว่า

ยสสา ความว่า เพราะเหตุแห่งยศอันเป็นทิพย์ หรือเป็นของมนุษย์ก็หามิได้.

บทว่า น ปุตุตมิจฺเจ ความว่า ใ้ว่าเราอยากจะได้บุตร ทรีพย์สมบัติ

แวนแคว้น เพราะผลแห่งการให้จักษุเป็นทานนี้ก็หามิได้ ก็แต่ว่าข้อนี้ ชื่อว่า

เป็นโบราณมรรค คือเป็นการบำเพ็ญบารมี อันสัตบุรุษคือบัณฑิตได้แก่

พระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญูตั้งสมมาติแล้ว ด้วยว่าพระโพธิสัตว์ไม่บำเพ็ญบารมี

ให้เต็มแล้ว ชื่อว่าจะมีความสามารถที่จะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิ-

บัลลังก์ก็หามิได้ อนึ่ง เราบำเพ็ญบารมีไว้ ก็ใครจะเป็นพระพุทธเจ้า. บทว่า

อิจฺเจว ทาน นโรโต มโน ความว่า เพราะเหตุนี้ใจของเราจึงได้ยินดี

เฉพาะในทานบริจก.

แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะทรงแสดงจริยาปิฎก แก่พระ

ธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ เพื่อจะทรงแสดงว่า พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น

เป็นที่รักกว่าดวงตาแม้ทั้งสองของเรา จึงตรัสว่า

ดวงตาทั้งสองข้างจะได้เป็นที่เกลียดชังของเราก็

หาไม่ ตนของตนเองก็หาได้เป็นที่เกลียดชังของเราก็ไม่

พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น

เราจึงได้ให้ดวงตา.

ก็เมื่ออำมาตย์ทั้งหลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระมหาสัตว์แล้ว ไม่อาจะ
จะทูลทัดทาน จำต้องนั่งเฉยอยู่ พระมหาสัตว์เจ้าได้ตรัสกำชับสีกแพथ
ด้วยพระคาถาว่า

ดูก่อนสีกะ ท่านเป็นมิตรสหายของเรา ท่าน
เป็นคนศึกษามาดีแล้ว จงกระทำตามคำของเราให้ดี
จงควักดวงตาทั้งสองของเราผู้ปรารถนาอยู่ แล้ววาง
ลงในมือของพราหมณ์ผู้เกิด.

พระคาถานั้นมีอรรถกถาอธิบายว่า ดูก่อนสีกแพथผู้สหาย เธอเป็น
ทั้งสหายและมิตรของเรา ได้ศึกษามาในศิลปะของแพथเป็นอย่างดีโดยแท้
จงทำตามคำของเราให้สำเร็จประโยชน์ เมื่อเราปรารถนาพิจารณาแลดูนั้นแล
เธอจงควักดวงตาทั้งคู่ของเราออกตั้งถอนหน่อตาล แล้ววางไว้ในมือของชาย
ผู้เกิด ดังนี้.

ลำดับนั้น สีกแพथ ทูลเตือนท้าวเธอว่า ขึ้นชื่อว่าทำให้จักขุ
เป็นทาน เป็นกรรมหนัก ขอเดชะพระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์จงใคร่ครวญ
ให้ดี. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนสีกแพथ เราใคร่ครวญดีแล้ว ท่านอย่ามัว
ชักช้ารำไรรออยู่เลย อย่าพูดกับเราให้มากเรื่องไปเลย. สีกแพथคิดว่า การที่
นายแพथผู้ศึกษามาดีเช่นเรา จะเอาศาสตราคว้านพระเนตรของพระราชา
ไม่สมควร. เขาจึงบดโอสถหลายขนาน แล้วเอาผลด้วยอบดอกอุบลเขียว
แล้วถวายให้ทรงดูพระเนตรเบื้องขวา. พระเนตรพร่า เกิดทุกขเวทนาเป็น
กำลัง เขากราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงกำหนด
พระทัยดูเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระของข้าพระพุทธเจ้า.
พระราชาตรัสว่า พ่อหมอ เธอจงหลีกไป อย่ามัวทำช้าอยู่เลย. เขาจึงปรุง

โอสถนุ่มเข้าไปให้ทรงดูพระเนตรซ้ำอีก พระเนตรก็หลุดออกจากหลุมพระเนตร บังเกิดทุกขเวทนาเหลือประมาณ. เขกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอ พระองค์จงทรงกำหนดพระทัยดูเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระ ของข้าพระพุทธเจ้า. พระราชาตรัสว่า หลีกไปเถอะพ้อหมอ อย่าทำซ้ำซ้ำ อยู่เลย. ในวาระที่ ๓ เขาปรุงโอสถให้แรงขึ้นกว่าเดิม นุ่มเข้าไปถวาย. ด้วย คำสั่งพระโอสถ พระเนตรก็หมุนหลุดออกจากเบ้าพระเนตร ลงมาห้อยอยู่ด้วย เส้นเอ็น. เขาจึงกราบทูลซ้ำอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน ขอพระองค์ จงทรงกำหนดพระทัยดูเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระของข้า พระพุทธเจ้า. พระราชาตรัสว่า เธออย่าทำการซ้ำซ้ำอยู่เลย. ทุกขเวทนา บังเกิดขึ้น เหลือที่จะประมาณ พระโลหิตก็ไหลออก. พระญาติทรงเปิกข่ม ไปด้วยพระโลหิต นางสนมและหมู่อำมาตย์ทั้งหลาย หมอบเฝ้าอยู่แทบบาทมุล ของพระราชินี ต่างพากันปริเทวนาการพิโรธรำพันอิงคะนึ่งว่า ขอเดชะ พระองค์ ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์อย่าทรงพระราชทานดวงพระเนตรเลย. พระราชาทรงอดกลั้นทุกขเวทนา ตรัสว่า พ้อหมอ เธออย่าทำการซ้ำซ้ำอยู่เลย. เขาได้รับพระบรมราชโองการแล้ว ประคองพระเนตรด้วยมือซ้าย จับศาสตรา ตัดเอ็นที่ติดพระเนตรด้วยมือขวา แล้วรับพระเนตรไปวางไว้ในพระหัตถ์ของ พระมหาสัตว์. พระองค์ทอดพระเนตรเบื่องขวา ด้วยพระเนตรเบื่องซ้าย ทรง อดกลั้นทุกขเวทนา ตรัสเรียกพราหมณ์ว่า มาเถิดพราหมณ์ แล้วตรัสว่า สัพพัญญุตญาณเท่านั้น เป็นที่รักกว่านัยน์ตาของเรา นี้ ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ผลที่เราบริจาคดวงตานี้ จงเป็นปัจจัยแก่พระสัพพัญญุตญาณนั้นเถิด แล้วได้พระราชทานดวงพระเนตรนั้นแก่พราหมณ์ไป. พราหมณ์รับพระเนตร นั้น ประคิบฐานไว้ในดวงตาของตน. ด้วยอำนาจของพระเจ้าสีวิราชนั้น ดวงพระเนตรก็ประคิบฐานอยู่ เป็นเหมือนดอกอุบลเขียวที่เข้มนาน. พระ- มหาสัตว์เจ้า ทอดพระเนตรดูนัยน์ตาของพราหมณ์นั้น ด้วยพระเนตรเบื่องซ้าย

แล้วทรงดำริว่า โอ อัจฉิทาน เราได้ให้ดีแล้ว ทรงเสวยปีติอันชานไปภายใน พระหฤทัยหาระหว่างมิได้ จึงได้พระราชทานพระเนตรเบื้องซ้ายนอกนี้อีก. ท้าวสักกเทวราช ทรงประดิษฐาน แม่พระเนตรเบื้องซ้ายนั้นไว้ในดวงพระเนตร ของพระองค์ แล้วเสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ เมื่อมหาชนกำลังแลดูอยู่นั้นแล ได้ออกจากพระนครไปสู่เทวโลกทันที.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาหนึ่ง คาถาครึ่ง ความว่า

พระเจ้าสิริราชทรงเตือนให้หมอสีวิกะ กระทำ

ตามพระราชดำรัสแล้ว หมอสีวิกะควักดวงพระเนตร

ของพระราชเอาออกแล้ว ทรงพระราชทานแก่พราหมณ์

พราหมณ์เป็นคนตาดี พระราชาก็เข้าถึงความเป็น

คนตาบอด.

ไม่สู้นานนัก มังสะพระเนตรทั้งคู่ของพระราชาก็งอกขึ้น. และเมื่อ งอกขึ้นก็หาถึงความเป็นหลุมไม่ ได้เต็มบริบูรณ์ด้วยก้อนพระมังสะอันงอกขึ้น เหมือนปมผ้ากำพล หลุมพระเนตรทั้งสองเป็นเหมือนภาพนัยน์ตาอันนายช่าง จิตรกรจัดทำ. ทุกขเวทนาก็เสื่อมหายขาดไปสิ้น ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ประทับ อยู่บนปราสาทสอง-สามวัน ทรงดำริว่า ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่คน ตาบอด เพราะฉะนั้น เราจักมอบราชสมบัติแก่อำมาตย์ทั้งหลาย ไปสู่พระราช อุทยาน บวชบำเพ็ญสมณธรรม ดังนี้แล้ว ตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่อำมาตย์เหล่านั้น แล้วตรัสสั่งว่า กบปียการกคนหนึ่ง สำหรับให้สิ่งของ มีน้ำบ้วนปากเป็นต้น จักอยู่ในสำนักของเรา ท่านทั้งหลาย จงผูกวางไว้ในที่กระทำสรีริกิจของเราเถิด แล้วตรัสเรียกนายสารถิมาตรัสสั่งว่า

เจ้าจงเทียมรถ. ส่วนอำมาตย์ทั้งหลาย ไม่ให้พระองค์เสด็จด้วยรถ นำเสด็จ
ไปด้วยพระสุวรรณสีวิกา แล้วให้ประทับอยู่ใกล้ฝั่งสระโบกขรณี จัดแจงวาง
กำลังพิทักษ์รักษาแล้วจึงหลีกไป. พระราชาประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงรำพึง
ถึงทานของพระองค์. ขณะนั้นได้ร้อนไปถึงอาสนะของท้าวสักกเทวราช ท้าว
สักกะทรงรำพึงดู เห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงดำริว่า เราจักให้พรแก่พระเจ้า
สีวิมหาราช แล้วทำพระเนตรให้เป็นปกติ ดังนี้แล้วจึงเสด็จมาที่ฝั่งสระโบกขรณี
นั้น เสด็จดำเนินไป ๆ มา ๆ ไม่ไกลพระมหาสัตว์เจ้า.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นับแต่นั้นมาสองสามวัน เมื่อพระเนตรทั้งสอง
มีเนื้อออกขึ้นเต็มแล้ว พระราชาผู้บำรุงสี่พีริฐ์ จึงตรัส
เรียกนายสารตีผู้เฝ้าอยู่นั้นว่า ดูก่อนสารตี ท่านจง
เทียมยานเถิด เสร็จแล้วจงบอกให้เราทราบ เราจะ
ไปยังอุทยาน จะไปยังสระโบกขรณี และราวป่า พอ
พระเจ้าสีวิราชเข้าไปประทับนั่งขัดสมาธิ ริมขอบสระ
โบกขรณีแล้ว ท้าวสุขัมบดีสักกเทวราชก็เสด็จมาเฝ้า
ท้าวเธอ.

ฝ่ายท้าวสักกเทวราช อันพระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับเสียงแห่งพระบาท
แล้วตรัสถามว่า นั่นใคร ? จึงตรัสพระคาถาความว่า

หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมแห่งเทพ มาใน
สำนักของพระองค์แล้ว ข้าแต่พระราชฤาษี ขอพระ-
องค์จงทรงเลือกเอาพรตามที่พระทัยปรารถนาเถิด.
เมื่อท้าวสักกเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาจึงตรัสพระคาถา
ความว่า

**ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ทรัพย์ก็ดี กำลังก็ดี ของ
หม่อมฉันมีเพียงพอแล้ว อนึ่ง คลังของหม่อมฉันก็มี
เป็นอันมาก บัดนี้ หม่อมฉันเป็นคนตาบอด พอใจ
ความตายเท่านั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มรณญญเวย รุจฺจติ** ความว่า ข้าแต่
เทวราช บัดนี้ ความตายอย่างเดียวกับเท่านั้น ที่ข้าพเจ้าพอใจเพราะความเป็นคน
ตาบอด ขอพระองค์จงให้ความตายแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะท้าวเธอว่า คุณก่อนพระเจ้าสิริราช
ก็พระองค์ทรงพระประสงค์จะสิ้นพระชนม์เอง จึงอยากสิ้นพระชนม์ หรือว่า
อยากสิ้นพระชนม์เพราะเป็นคนตาบอด พระเจ้าสิริราชทูลตอบว่า ข้าพเจ้า
อยากสิ้นพระชนม์เพราะเป็นคนตาบอด. ท้าวสักกเทวราช ตรัสข้อสนทนาต่อ
ไปว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่าท่านจะให้ผลในสัมปรายภพอย่างเดียวกับเท่านั้น
ก็หามิได้ ย่อมเป็นปัจฉิมแม่เพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน ก็พระองค์อันยากทูล
ขอพระเนตรข้างเดียว ได้พระราหทานเสียทั้งสองข้าง เหตุนั้น พระองค์โปรด
ทำสังจิกิริยาเถิด แล้วตรัสว่า

**ดูก่อนบรมกษัตริย์ผู้เป็นจอนนรชน พระองค์จง
ตรัสถ้อยคำที่เป็นสัจจะ เมื่อพระองค์ตรัสแต่ถ้อยคำที่
เป็นสัจจะ พระเนตรจักเกิดขึ้นอีก.**

พระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับเช่นนั้นแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช
แม้หากว่าพระองค์ทรงพระประสงค์จะพระราชทานจักขุแก่ข้าพเจ้า ขออย่าต้อง
ให้อุบายอย่างอื่นเลย ดวงจักขุจงเกิดขึ้นด้วยผลแห่งทานของข้าพเจ้าเถิด
เมื่อท้าวสักกเทวราชว่า เราเป็นท้าวสักกเทวราชไม่สามารถจะให้จักขุแก่คนอื่น

ได้ จักขุจักเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งทาน อันพระองค์บริจาคว่างเดียว จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นทานอันข้าพเจ้าบริจาดด้วยดีแล้ว ดังนี้ เมื่อจะทรงทำสังจกิริยา จึงตรัสพระคาถาความว่า

บรรดาวิฬกทั้งหลาย ผู้มีโคตรต่าง ๆ กัน มา
ขอหม่อมฉัน แม่วิฬกคนใดมาขอหม่อมฉัน แม่วิฬกนั้น ก็เป็นที่รักแห่งใจของหม่อมฉัน ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสปี เม ความว่า วิฬกเหล่าใดมาขอเรา วิฬกเหล่านั้น ก็เป็นที่รักของเรา เมื่อพวกเขาพากันมาขอ ผู้ใดขอจักขุเรา ถึงผู้นั้นก็เป็นที่รักใคร่ด้วยใจของเรา. บทว่า เอเตน ความว่า ถ้าคำว่า ยากทั้งมวลล้วนเป็นที่รักของเรา นี้เป็นสังจวาจาอันเรากล่าวแล้ว ด้วยการกล่าวสังจวาจานี้ ขอจักขุข้างหนึ่งของเราจงเข้าถึงคือจงบังเกิดขึ้นเถิด. ลำดับนั้น พระจักขุอันเป็นปฐมก็เกิดขึ้นในระหว่างแห่งพระดำรัสของพระราชานันตนเอง แต่นั้นเพื่อจะให้พระจักขุข้างที่สองเกิดขึ้น ท้าวเธอจึงตรัสหมวดสองแห่งคาถา ความว่า

พราหมณ์ผู้ใดมาขอหม่อมฉัน ว่าขอพระราชทาน
พระเนตรเถิด หม่อมฉันได้ให้ดวงตาทั้งสองแก่
พราหมณ์ผู้นั้นซึ่งเป็นวิฬก ปีติ และโสมนัสเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันยิ่งนัก ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี มํ ความว่า พราหมณ์ใดมาขอเรา. บทว่า โส ความว่า พราหมณ์นั้นมีจักขุพิการมาขอเราว่า ขอพระองค์โปรด

พระราชทาน แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด. บทว่า **วณิพฺพโต** ความว่า แก่พราหมณ์ผู้มาขอ. บทว่า **ภิกฺขุโย มํ อวิสฺส** ความว่า ครั้นให้จักษุทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว นับแต่นั้นมาก็เป็นคนตาบอด แต่ในเวลาตาบอดนั้น หาได้คำนึงถึงทุกขเวทนาเห็นปานนั้นไม่ ปีติอันยิ่งเกิดแผ่ซ่านไป คือ เข้าสู่ดวงหทัยของเรา ผู้พิจารณาเห็นว่า โอ เราได้ให้ทานด้วยดีแล้ว ทั้งความโสมนัสก็เกิดขึ้นแก่เราหาประมาณมิได้. บทว่า **เอเตน** ความว่า ถ้าหากปีติโสมนัสมิใช่น้อยเกิดขึ้นแก่เราในกาลนั้นไซ้ร้ นี่เป็นสัจจวาจาอันเรากล่าวแล้ว ด้วยการกล่าวสัจจวาจานี้ จักษุแม้ข้างที่สองจงเกิดขึ้นแก่เราเถิด.

ในทันใดนั่นเอง พระเนตรดวงที่สองก็เกิดขึ้น. แต่พระเนตรของพระเจ้าสิริราชนั้น จะว่าเป็นพระเนตรปกติก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นพระเนตรทิพย์ก็ไม่ใช่ เพราะพระเนตรของพระองค์ทรงพระราชทานแก่สักกพราหมณ์แล้ว ทั้งสักกพราหมณ์ก็ไม่สามารถทำพระเนตรให้เป็นปกติเหมือนของเดิมได้ อนึ่ง ธรรมดาพระเนตรทิพย์ จะเกิดขึ้นแก่จักษุ ซึ่งมีที่ตั้งอันถอนเสียแล้ว หามิได้ ฉะนั้น พระเนตรเหล่านั้น ของพระเจ้าสิริราช ต้องเรียกว่า **สัจจปารมิตาจักษุ** คือจักษุที่เกิดขึ้นเพราะสัจจบารมีของพระองค์ ในกาลที่พระเนตรเหล่านั้นเกิดขึ้นพร้อมกันนั่นเอง ราชบริพารทั้งปวงต่างก็มาประชุมพร้อมกันด้วยอาณุภาพของท้าวสักกเทวราช. ลำดับนั้น เมื่อท้าวสักกเทวราช จะทรงทำการชมเชยพระเจ้าสิริราชในท่ามกลางมหาชนนั่นเอง จึงตรัสพระคาถาสองคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงสี่พีริฐ์ พระองค์ตรัส
พระคาถาแล้วโดยธรรม พระเนตรทั้งสองของพระองค์
ปรากฏเป็นตาทิพย์เห็นได้ทะลุภายนอกฝา ภายนอก
กำแพงและภูเขตาลอดร้อยโยชน์ โดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมน** ภาสิตา ความว่า ข้าแต่
มหาราช คาถาเหล่านี้พระองค์ตรัสแล้วตามธรรมเนียม คือ ตามสภาพ. บทว่า
ทิพฺพยานิ ความว่า ประกอบด้วยอานูภาพอันเป็นทิพย์. บทว่า **ปฺปฺปฺพิทฺตเส**
แปลว่า จักปรากฏ. บทว่า **ติโรฎฺฑุฑฺฑิ** ความว่า ข้าแต่มหาราช พระเนตร
เหล่านั้นของพระองค์ จงเสวยผล คือ ผ่องใส ทอดพระเนตรเห็นรูปได้ทะลุ
ลวงนอกผ่านอกกำแพง และแม้ภูเขาอย่างใดอย่างหนึ่ง ราวจะว่าจักชูแห่งเหล่า
เทพยดา ตลอด ๑๐๐ โยชน์ทั่วสิบทิศโดยรอบ.

ท้าวสักกเทวราช ประทับยืนขึ้นบนอากาศ ตรัสพระคาถาเหล่านี้
ในท่ามกลางมหาชนแล้ว ทรงโอวาทพระมหาสัตว์เจ้าว่า ขอพระองค์จงอย่า
ประมาท แล้วเสด็จไปยังเทวโลกทันที.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าแวดล้อมด้วยมหาชนเสด็จเข้าสู่พระนคร ด้วย
สักการะใหญ่ แล้วเสด็จขึ้นประทับ ณ **สุจันตปราสาท**. ความที่ท้าวเธอได้
พระเนตรทั้งคู่กลับคืนมา ปรากฏแพร่สะพัดไปตลอดทั่วสิริรัฐสีมามณฑล.
ลำดับนั้น ประชาชนชาวสิริรัฐทั้งสิ้น ต่างถือเอาเครื่องบรรณาการมาถวาย
เป็นอันมาก เมื่อต้องการจะเข้าเฝ้าชมพระบารมี พระเจ้าสิริราชา พระมหา-
สัตว์เจ้าทรงดำริว่า เมื่อมหาชนนี้ประชุมกันแล้ว เราจักพรรณานาทานของเรา
จึงตรัสสั่งให้สร้างมณฑปใหญ่ ที่ประตูพระราชานิเวศน์ ประทับนั่งบนราชบัล-
ลังก์ ภายใต้ สมุสสิตเสวตธวัตร ตรัสให้ตีกลองประกาศในพระนคร ตรัสสั่ง
ให้เสนาข้าราชการทั้งมวลประชุมกันแล้วตรัสว่า คู่ก่อนประชาชนชาวสิริรัฐ
ผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นพระเนตรทิพย์ของเราเหล่านี้แล้ว จำเดิม
แต่ขึ้นไป ยังไม่ได้ให้ทานก่อน แล้วอย่าเพิ่งบริโภค เมื่อจะทรงแสดงธรรม
ได้ตรัสพระคาถา ๔ คาถา ความว่า

ใครหนอในโลกนี้ ถูขอทรัพย์อันน่าปลื้มใจ

แล้ว แม้จะเป็นของพิเศษ แม้จะเป็นของที่รักอย่างดี
ของตน จะไม่พึงให้ เราขอเตือนท่านทั้งหลายผู้เป็น
ชาวแคว้นสีพีทุกๆ คน ที่มาประชุมกัน จงดูดวงตา
ทั้งสองอันเป็นทิพย์ของเราในวันนี้ ตาทิพย์ของเรา
เห็นได้ทะลุภายนอกฝา ภายนอกกำแพง และภูเขา
ตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ในโลกอันเป็นที่อยู่ของ
สัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าการบริจาคทาน
เราได้ให้จักษุที่เป็นของมนุษย์แล้ว กลับได้จักษุทิพย์
ดูก่อนชาวแคว้นสีพีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้เห็นจักษุ
ทิพย์ที่เราได้นี้แล้ว จงให้ทานเสียก่อน จึงค่อยบริโภคน
เถิด บุคคลผู้ให้ทานและบริโภคนแล้วตามอนุภาพของ
ตน ไม่มีใครจะติเตียนได้ ย่อมเข้าถึงสุคติสถานดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โคนิธ ตัดบทเป็น โก นุ อิท แปลว่า
ใครหนอในโลกนี้. บทว่า อปี วิติฏฺฐจฺจิ ความว่า แม้จะเป็นของสูงสุด. บทว่า
จาคนตฺตา ความว่า ขึ้นชื่อว่าจักษุอื่นที่จะยอดเยี่ยมกว่า ประมาณการบริจาค
ไม่มี. บทว่า อิท ชีวิต ความว่า ในชีวิตโลกนี้. ปาฐะว่า อิท ชีวิตํ ดังนี้ก็มี.
ความก็ว่า เป็นอยู่ในชีวิตโลกนี้. บทว่า อมานุสฺสี ความว่า จักษุทิพย์อันเรา
ได้แล้วด้วยเหตุนี้จึงควรทราบความข้อนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่จะสูงสุดกว่าการบริจาค
ไม่มี. บทว่า เอตํ ปี ทิสฺวา ความว่า ท่านทั้งหลายแม้เห็นแล้วซึ่งจักษุอัน
เป็นทิพย์ อันเราได้แล้วนี้ (จงให้ทานก่อนจึงบริโภค).

ครั้นพระเจ้าสีวิราช ทรงแสดงธรรมด้วยคาถา ๔ คาถาเหล่านี้ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว จำเดิมแต่นั้นมา ในวันถึงเดือนและวันปณณรสีอุโบสถ ก็

รับสั่งให้มหาชนประชุมกัน ทรงแสดงธรรมด้วยคาถาเหล่านี้เป็นประจำ มหาชน
สดับธรรมนั้นแล้ว พวกท่านทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ได้ไปสู่เทวโลกเต็ม
บริบูรณ์ทั่วกัน.

พระศาสดาครัั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บัณฑิตทั้งหลายในปางก่อน ไม่ยินดีด้วยทานในภายนอก ได้ควัก
ดวงตาทั้งสองของตนบริจาคทานแก่ยากผู้มาถึงเฉพาะหน้าด้วยอาการอย่างนี้
แล้วทรงประกาศดูรายิสัจ ประชุมชาดกว่า สิวิกแพทย์ในครั้งนั้นได้มาเป็น
พระอานนท์ ท้าวสักกเทวราชได้มาเป็นพระอนุรุทธะ ราชบริษัทที่เหลือ
ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้าสิวิราช ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตขณะนี้แล.

จบอรรถกถาสิวิราชาดก

๔. สิริมันทชาดก

ว่าด้วยปัญญาประเสริฐ

[๒๐๘๔] ท่านอาจารย์เสนก เราขอถามเนื้อความ
นี้ บรรดาคนสองจำพวกคือ คนผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญา
แต่เสื่อมจากสิริ กับคนที่มียศแต่ไร้ปัญญา นักปราชญ์
กล่าวคนไหนว่าประเสริฐ.

[๒๐๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประหาราชฎร
คนฉลาดหรือคนโง่ คนบริบูรณ์ด้วยศิลปะ หรือคน
หาศิลปะมิได้ แม้จะมีชาติสูง ก็ย่อมเป็นคนรับใช้ของ

ชนผู้มีชาติต่ำ แต่มียศ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นความดังนี้
จึงขอกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมี
สิริแลเป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๖] ดูก่อนมโหสถผู้มีปัญญาไม่ทราม ผู้เห็น
ธรรมสิ้นเชิง เราตามเจ้าในคนสองจำพวก คือคนพาล
ผู้มียศ กับบัณฑิตผู้ไม่มีโทษ นักปราชญ์กล่าวคน
ไปไหนว่าประเสริฐ.

[๒๐๘๗] คนพาลกระทำการอันชั่วช้า ก็สำคัญ
ว่าสิ่งนี้เท่านั้น ประเสริฐ เห็นแต่เพียงโลกนี้ ไม่เห็น
โลกหน้า ต้องได้รับเคราะห์ร้ายในโลกทั้งสอง ข้าพระ-
พุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญา
เท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร
พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๘] ศิลปะนี้ก็ดี พวกพ้องก็ดี ร่างกายก็ดี
หาได้จัดโทษสมบัติมาให้ไม่ มหาชนย่อมคบหาหมา-
โควินทเศรษฐีผู้มีน้ำลายไหล ออกจากคางทั้งสองข้าง
ผู้ได้รับความสุข มีสิริต่ำช้า ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อ
ความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม
คนมีสิริเท่านั้น เป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๙] คนมีปัญญาน้อย ได้รับความสุขแล้ว
ย่อมมัวเมา แม้ถูกความทุกข์กระทบแล้ว ย่อมถึงความ
หลง อันสุขทุกข์ที่จรมากระทบเข้าแล้ว ย่อมหวั่นไหว

ดูปลาที่เดินร่นอยู่ในที่ร้อน ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๐] ผู้นกย่อมพากันบินเร็วขึ้นไปมา โดย
รอบต้นไม้ที่มีผลดีในป่า ฉนใด คนเป็นอันมาก ย่อม
คบหาผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เพราะเหตุต้อง
การทรัพย์ ก็ฉนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้
จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริ
เท่านั้นเป็นคนประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๐๕๑] คนโง่ถึงจะมีกำลัง ก็หายังประโยชน์
ให้สำเร็จไม่ ได้ทรัพย์มาด้วยกรรมอันร้ายแรง นาย
นิรยบาลทั้งหลาย ย่อมจูดคร่ำเอาคนโง่ ผู้ไม่ฉลาด
คร่ำครวญอยู่ไปสู่รอกอันร้ายกาจ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น
ข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๒] แม่น้ำแห่งใดแห่งหนึ่ง ย่อมไหลไปสู่
แม่น้ำคงคา แม่น้ำเหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมละทิ้ง
ชื่อและถิ่นเดิม แม่น้ำคงคาไหลไปถึงมหาสมุทร ย่อม
ไม่ปรากฏฉนใด คนในโลกนี้มีฤทธิ์ยังไม่ปรากฏ
ฉนนั้นแล ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบ
ทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้น
ประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๓] ข้าพระพุทธเจ้า จะกล่าวแก้ปัญหาที่ ท่านอาจารย์กล่าว แม่น้ำทั้งหลายย่อมไหลไปสู่ทะเล ใหญ่ไม่ได้ตลอดกาลทั้งปวง ทะเลนั้นมีกำลังมากเป็น นิตย์ มหาสมุทรย่อมไม่ล่องเลยฝั่งไปได้ ฉันทกิจ การที่คนโง่ประสงค์ก็ฉันทนั้น คนมีสิริย่อมไม่ล่องเลย คนมีปัญญาไปได้ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร.

[๒๐๕๔] ถ้าแม่คนมียศไม่สำรวมแล้ว ผู้อยู่ในที่ วินิจฉัยกล่าวข้อความแก่ชนเหล่าอื่น คำพูดของคนนั้น ย่อมเจริญงอกงามในท่ามกลางญาติ คนมีปัญญายังคน ผู้มีสิริต่ำช้าให้ทำตามคำของตนไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคน เลวทราม คนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๕] คนโง่หาปัญญามีได้ ย่อมกล่าวมสา เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่นหรือแม่แห่งตน คนโง่นั้น ย่อมถูกนิทาในท่ามกลางบริษัท แม่ภายหลังเขาก็ ต้องไปทุกติ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึง กราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมี ยศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๖] ถ้าคนมีปัญญาดังแผ่นดิน ไม่มีที่อยู่ อาศัย ไม่มีทรัพย์ เป็นคนเข็ญใจกล่าวข้อความ คำพูด

ของเขานั้นย่อมไม่เจริญงอกงามในท่ามกลางบริษัท
อนึ่ง สิริของคนมีปัญญาย่อมไม่มี ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคน
เลวทราม คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๓] คนผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ย่อมไม่กล่าว
คำเหลวไหล เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือแม่แห่งตน
บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้อันมหาชน บูชาในท่ามกลางที่
ประชุม แม้ภายหลังเขาก็จะไปสุดดี ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไรพระเจ้าข้า.

[๒๐๕๔] ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และ
นารีทั้งหลาย ผู้เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง สิ่งทั้งปวงนั้น
ย่อมเป็นเครื่องอุปโภคของตนที่มั่งคั่ง คนทั้งหลายผู้
ไม่มั่งคั่ง ก็ย่อมเป็นเครื่องอุปโภคของคนที่มั่งคั่ง
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คน
มีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ
พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๕] สิริย่อมละคนโง่ ผู้ไม่จัดแจงการงาน
ไม่มีความคิด มีปัญญาทราม เหมือนงูละทิ้งคราบเก่า
ไปฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบ
ทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะ
ประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้ง ๕ คนเป็นบัณฑิต ทุกคนกราบไหว้บำรุงพระองค์
พระองค์เป็นอิสระ กรอบงำข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ดูง้าวสักกเทวราช ผู้เป็นเจ้าของหม้อสัตว์ ฉะนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เห็นข้อความนี้ จึงกราบ
ทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้น
ประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๑] คนโง่ถึงจะมียศ ก็เป็นทาสของคนมี
ปัญญา เมื่อกิจการต่าง ๆ เกิดขึ้น คนฉลาดย่อมจัดแจง
กิจอันละเอียดใด คนโง่ย่อมถึงความหลงใหลในกิจนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คน
มีปัญญานั้นแลประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐ
อะไร พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๒] แท้จริงสัตบุรุษทั้งหลาย สรรเสริญ
ปัญญาเท่านั้น สิริเป็นที่ใครของคนโง่ เพราะมนุษย์
ทั้งหลายยินดีในโภคสมบัติ ก็ความรู้ของท่านผู้รู้
ทั้งหลาย ใคร ๆ ชั่งไม่ได้ในกาลไหน ๆ คนมีสิริ
ย่อมไม่ล่วงเลยคนมีปัญญาไปได้ ไม่ว่าในกาลไหน ๆ.

[๒๑๐๓] ดูก่อนมหาสถผู้เห็นธรรมทั้งสิ้น เรา
ได้ถามปัญหาข้อใดกะเจ้า เจ้าได้ประกาศปัญหาข้อนั้น
แก่เราแล้ว เรายินดีด้วยการแก้ปัญหของเจ้า เราให้
โคพันหนึ่ง โคอุสุภราช ช้าง รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย
๑๐ ตัว และบ้านส่วย ๑๖ ตำบลแก่เจ้า

จบสิริมณฑชาดกที่ ๔

อรรถกถาสิริเมณฑกชาดก

สิริเมณฑกปัญหานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ปญญาเปตฺติ สิริยา วิหิณฺ
จกฺมิแฉงฺในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาสิริเมณฑกชาดก

๕. โรหนมิกชาดก

ว่าด้วยความรักในสายเลือด

[๒๑๐๔] ดูก่อนน้องจิตตกะ ฟุ้งเนื้อเหล่านี้
กลัวความตาย จึงพากันหนีกลับไป ถึงเธอก็จงไปเสีย
เถิด อย่าหวังพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

[๒๑๐๕] พี่โรหนะ ฉันไม่ไป ถึงใครจะมาร่ำ
เอาหัวใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ทิ้งพี่ไป ฉันจักยอม
สละชีวิตอยู่ในที่นี้.

ก็มารดาบิดาทิ้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
เมื่อไม่มีผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าหวังใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

พี่โรหนะฉันไม่ยอมไป ถึงใครจักมาร่ำเอา
ดวงใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ทิ้งพี่ผู้ถูกมัดไป ฉันจัก
ยอมทิ้งชีวิตไว้ในที่นี้.

[๒๑๐๖] เจ้าเป็นผู้ขลาดจงหนีไปเสียเถิด พี่ติด
อยู่ในหลักเหล็ก เธอจงไปเสียเถิด อย่าหวังใยพี่เลย
เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

[๒๑๐๗] พี่โรหนะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมา
ฆ่าเอาหัวใจของฉันไป ฉันก็จะไม่ละทิ้งพี่ ฉันจะยอม
ทิ้งชีวิตไว้ในที่นี้.

ก็มารดาบิดาทั้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
ขาดผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าหวังใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

พี่โรหนะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาคร่าเอาหัวใจ
ของฉันไป ฉันจะไม่ละทิ้งพี่ผู้ผูกมัด ฉันจักยอมทิ้ง
ชีวิตไว้ในที่นี้แหละ.

[๒๑๐๘] วันนี้ นายพรานคนใด จักฆ่าเราด้วย
ถูกศรหรือหอก นายพรานคนนี้นั้น มีรูปร่างร้ายกาจ
ถืออาวุธเดินมาแล้ว.

[๒๑๐๙] นางสุตตนามฤติ ถูกภัยบีบคั้น คุกคาม
หนีไปครู่หนึ่ง แล้วย้อนกลับมา เผชิญหน้ามฤตยู ถึง
จะมีขวัญอ่อน ก็ได้กระทำการที่ทำได้แสนยาก.

[๒๑๑๐] เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ
พ้นไปแล้วยังย้อนกลับมาหาเครื่องผูกอีก ไม่ปรารถนา
จะละทิ้งท่านไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

[๒๑๑๑] ดูก่อนนายพราน เนื้อทั้งสองนี้เป็น
น้องชายน้องสาวของข้าพเจ้า ร่วมท้องมารดาเดียวกัน
ไม่ปรารถนาละข้าพเจ้าไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

[๒๑๑๒] ข้าแต่ นายพราน มารดาบิดาทั้งสอง
ของเราเหล่านั้น ท่านดาบอด หาผู้ปรนนิบัตินำทาง
มิได้ คงต้องตายแน่แท้ โปรดให้ชีวิตแก่พวกเราทั้ง ๕
เถิด โปรดปล่อยพี่ชายเสียเถิด.

[๒๑๑๓] ข้าพเจ้าจะปล่อยเนื้อผู้เลี้ยงมารดาบิดา
แน่นอน มารดาบิดาได้เห็นพญาเนื้อ หลุดจากบ่วง
แล้ว ก็จงยินดีเถิด.

[๒๑๑๔] ข้าแต่ นายพราน ท่านจงยินดีเพิลิด-
เพลินกับพวกญาติทั้งปวง เหมือนข้าพเจ้าเห็นพญาเนื้อ
ที่หลุดจากบ่วงแล้ว ชื่นชมยินดีในวันนี้ ฉะนั้น.

[๒๑๑๕] ลูกรัก เมื่อชีวิตเข้าอย่างเข้าใกล้ความ
ตายแล้ว เจ้าหลุดมาได้อย่างไร โฉนนายพรานจึง
ปล่อยจากบ่วงเหล็กมาแล้ว.

[๒๑๑๖] น้องจิตตะกะ กล่าววาทะเพราะเหตุเป็น
ที่จับใจ ต้มตำในหลุทัย ช่วยให้ข้าพเจ้าหลุดมาได้
ด้วยวาทะสุภาษิต.

น้องสุดตนาได้กล่าววาทะเพราะเหตุ จับใจ ต้มตำ
ในหลุทัย ช่วยข้าพเจ้าให้หลุดมาได้ด้วยวาทะสุภาษิต.

นายพรานได้ฟังวาทะเพราะเหตุ เป็นที่จับใจ
ต้มตำในหลุทัย แล้วปล่อยข้าพเจ้า เพราะฟังวาทะ
สุภาษิต ของน้องทั้งสองนี้.

[๒๑๑๗] ก็เราทั้งหลายเห็นถูกโรหณะมาแล้ว
พากันชื่นชมยินดี ฉันทิด ขอนายพรานพร้อมด้วยลูก
เมีย จงชื่นชมยินดี ฉันทันเถิด.

[๒๑๑๘] แนะนายพราน เจ้าได้บอกไว้ว่า จะนำ
เนื้อหรือหนังมามิใช่หรือ เออ ก็เหตุไรเล่า เจ้าจึงไม่นำ
เอาเนื้อหรือหนังเนื้อมา.

[๒๑๑๙] เนื้อนั้นได้มาติดบ่วงเหล็ก ถึงมือแล้ว
แต่มีเนื้อสองตัวไม่ได้ติดบ่วง มายืนอยู่ใกล้เนื้อตัวนั้น
ข้าพระองค์ได้เกิดความสังเวชใจ ความอัศจรรย์ใจ
จนพองสยองเกล้าว่า ถ้าเรามาเนื้อตัวนี้ เราจักต้อง
ทิ้งชีวิต ในสถานที่นี้แหละ ในวันนี้ทีเดียว.

[๒๑๒๐] ดูก่อนนายพราน เนื้อนั้นเป็นเช่นไร
เป็นเนื้อมิธรรมอย่างไร มีสีอย่างไร มีศีลอย่างไร
ท่านจึงได้สรรเสริญเนื้อเหล่านั้นนัก.

[๒๑๒๑] เนื้อเหล่านั้นมีเขาขาว ขนสะอาด หนัง
เปรียบด้วยทองคำ เท้าแดง ตาสุกสะขาว เป็นที่
น่านิรมยใจ.

[๒๑๒๒] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เนื้อเหล่านั้น
นั้นเป็นเช่นนี้ เป็นเนื้อมิธรรมเช่นนี้ เป็นเนื้อเลี้ยง
มารดาบิดา ข้าพเจ้าจึงมิได้นำเนื้อเหล่านั้นมาถวาย
พระองค์ พระเจ้าข้า.

[๒๑๒๓] ดูก่อนนายพราน เราให้ทองคำ ๑๐๐
แท่ง คุณทาลแก้วมณีอันมีค่ามาก เพียง ๔ เหลี่ยม
มีสีคล้ายดอกสามหาว และภรรยาผู้ตัดเทียมกันสองคน
กับโค ๑๐๐ ตัวแก่ท่าน เราจักปกครองราชสมบัติโดย
ธรรม ท่านเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก ดูก่อนนายพราน
ท่านจงเลี้ยงดูบุตรและภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชย-
กรรม การให้กู้หนี้และด้วยการประพฤติเลี้ยงชีพ
โดยสัมมาอาชีพะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

จงโรหนมิกชาดกที่ ๕

อรรถกถาโรหนมิกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
การเสียดสละชีวิตของท่านพระอานนท์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
เอเต ยฺยูเต ปญฺญินฺติ ดังนี้.

ก็การเสียดสละชีวิตของท่านพระอานนท์นั้น จักปรากฏชัดเจนในเรื่อง
ทรมานช้างชื่อว่าชนบาล ในจุลลหังสชาดก อสีตินิบาต. เมื่อท่านพระอานนท์
นั้นสละชีวิตเพื่อป้องกันพระศาสดาอย่างนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงสนทนากันใน
โรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านพระอานนท์เป็นเสกขบุคคล บรรลุปฏิสัม-
ภिता ขอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระศพล. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัส
ถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อ

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่
ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในปางก่อน อานนทก็เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เรา
เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติ ณ พระนคร-
พาราณสี พระองค์มีอัครมเหสีทรงพระนามว่า "เขมา" ในครั้งนั้น
พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดในกำเนิดมฤคชาติ มีผิวพรรณเหมือนสีทอง อยู่ใน
หิมวันตประเทศ แม้นื่อน้องชายของพระโพธิสัตว์ชื่อจิตตมิกะ ก็เป็นสัตว์
ถึงความเป็นเยี่ยมด้วยความงาม มีผิวพรรณเสมอด้วยสีทองเหมือนกัน แม้นื่อน
น้องสาวของพระโพธิสัตว์ ที่ชื่อว่า สุตตนา นั้น ก็เป็นสัตว์มีผิวพรรณปาน
ทองคำเหมือนกัน. ส่วนพระมหาสัตว์ได้เป็นพญาเนื้อ ชื่อโรหนมฤคราช
พญาเนื้อนั้น มีเนื้อเปดหมื่นเป็นบริวาร สำเร็จนิवासถานอยู่อาศัยสระชื่อโรหนะ
ระหว่างชั้นที่ ๓ เลยเทือกเขาสองลูกไปในหิมวันตประเทศ. พญาเนื้อโรหนะ
เลี้ยงคุมารดาบิดา ผู้ชรา ตาบอด.

ครั้งนั้น มีบุตรพรานคนหนึ่ง อยู่ในเนสาทคามไม่ห่างจากพระนคร
พาราณสีนัก เขาเข้าไปสู่หิมวันตประเทศพบมหาสัตว์เจ้า แล้วกลับมาบ้าน
ของตน ต่อมาเมื่อจะทำกาลกริยาจึงบอกแก่บุตรชายว่า พ่อคุณ ในที่ชื่อโน้น
ณ ภาคนี้สถานที่ทำกินของพวกเรา มีเนื้อสีทองอาศัยอยู่ ถ้าพระราชชาติธม
พึงกราบทูลให้ทรงทราบ.

อยู่มาวันหนึ่ง พระนางเขมา บรมราชเทวี ทรงพระสุบินในเวลา
ใกล้รุ่ง. พระสุบินนั้น ปรากฏอย่างนี้ว่า

มีพญาเนื้อสีเหมือนทอง ยืนอยู่บนแท่นทอง แสดงธรรมแก่พระเทวี
ด้วยเสียงอันไพเราะ เหมือนบุคลลเคาะกระดิ่งทอง พระนางประทานสาธุการ
แล้วสดับพระธรรมเทศนาอยู่. เมื่อธรรมกถายังไม่ทันจบ เนื้อทองนั้นก็ลุกเดิน

ไปเสีย. ส่วนพระนางเทวีก็มีพระเสาวนีย์ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยกันจับเนื้อ
ท่านทั้งหลายจงช่วยกันจับเนื้อดังนี้ อยู่จนสิ้นพระบรรทม. พวกนางสนมได้ยิน
เสียงพระนาง พวกกันขบขันว่า ปรานีต่างห้องบรรทมก็ปิดหมดแล้ว แม้มัน
ก็ไม่มีโอกาสจะเข้าไปได้ พระแม่เจ้ายังรับสั่งให้จับเนื้อในเวลานี้ได้ ขณะนั้นพระ
เทวีทรงรู้พระองค์ว่า นี่เป็นความฝัน จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักราบทูลพระ-
ราชาว่า เราฝันเห็นดังนี้ พระองค์ก็จักไม่ทรงสนพระทัย แต่เมื่อเรากราบทูลว่า
แพ้พระกรรม์ พระองค์ก็จักช่วยแสวงหามาให้ด้วยความสนพระทัยเราจักได้ฟัง
ธรรมของพญามฤคตัวมีสีเหมือนทอง พระนางจึงทรงบรรทม ทำมายาวว่า
ประจวบ.

พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนพระนางผู้มีพัศตร์อันเจริญ
เธอไม่สบาย เป็นอะไรไปหรือ? พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ โรคอย่างอื่นไม่มีดอกพะคะ แต่กระหม่อมฉันเกิด
แพ้ท้อง. พระราชาตรัสถามว่า เธออยากได้อะไร? พระนางจึงกราบทูลว่าขอ
เคชะ กระหม่อมฉันปรารถนาจักฟังธรรมของพญาเนื้อสีเหมือนทองพะยะคะ
พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพระนางผู้มีพัศตร์อันเจริญ สิ่งใดไม่มี เจ้าก็เกิดแพ้
ท้องต้องประสงค์สิ่งนั้นหรือ ขึ้นชื่อว่าเนื้อสีทองไม่มีดอก. พระนางกราบทูลว่า
ถ้าไม่ได้หม่อมฉันจักนอนตายในที่นี้แหละ แล้วฉันเบื่องพระปฤชฎางค์ให้พระ-
ราชา ทรงบรรทมเฉยเสีย พระราชาทรงปลอบโยนว่า ถ้าหากมีอยู่เจ้าก็จักได้
แล้วประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ตรัสถามพวกอำมาตย์และพวกพราหมณ์ ตาม
นัยที่กล่าวแล้วในโมรชาดกนั่นเอง ทรงสดับว่า เนื้อที่มีสีเหมือนทองมีอยู่จึงมี
พระบรมราชโองการให้พวกนายพรานประชุมกัน ตรัสถามว่า เนื้อสีเหมือนทอง
เห็นปานนี้ ใครเคยเห็น เคยได้ยินมาบ้าง? เมื่อบุตรนายเนสาทกราบทูล
โดยทำนองที่ตนได้ยินมาจากสำนักบิดาแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนสหาย เมื่อเจ้านำ
เนื้อนั้นมาได้ เราจักทำสักการะใหญ่แก่เจ้า ไปเถิด จงไปนำเนื้อนั้นมา พระ-

ราชทานเสบียงแล้ว ทรงส่งเขาไป. ฝ่ายบุตรนายเนสาทก็กราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ถ้าหากข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะนำ เนื้อทองนั้นมาถวายได้ ข้าพระพุทธเจ้าจักนำหนังของมันมาถวาย เมื่อไม่อาจ นำหนังมาถวายได้ ก็จักนำแม่ขนของมันมาถวาย ขอพระองค์อย่าทรงวิตกเลย แล้วไปเรือนมอบเสบียงแก่ลูกและเมีย แล้วไปที่หิมวันตประเทศนั้นพบพญา เนื้อนั้นแล้ว ดำริว่า เราจะดักบ่วง ณ ที่ไหนหนอจึงจักสามารถจับเนื้อนี้ได้ เมื่อพิจารณาไปจึงเห็นช่องทางที่ทำน้ำ เขาจึงฟันเชือกหนังทำเป็นบ่วงให้มันคง แล้วปักหลักดักบ่วงไว้ในสถานที่พระมหาสัตว์เจ้าลงดื่มน้ำ.

ในวันรุ่งขึ้น พระมหาสัตว์พร้อมด้วยเนื้อบริวารแปดหมื่น เทียวไป แสวงหาอาหาร คิดว่า เราจักดื่มน้ำที่ทำเดิมนั้นแหละ จึงไปที่ทำนนั้น พอก้าวลง ไปเท่านั้นก็ติดบ่วง พระมหาสัตว์ดำริว่า ถ้าหากเราจากร้องว่าติดบ่วงเสียใน บัดนี้ทีเดียว หมู่ญาติของเราจักไม่ดื่มน้ำ จักพากันตกลูกแก้วแตกหนีไป จึง แอบหลัก เบี่ยงไว้ข้างตัว ทำทีเหมือนดื่มน้ำอยู่ ครั้นเวลาที่เนื้อทั้งแปดหมื่น ดื่มน้ำขึ้นไปแล้ว คิดว่า เราจักตัดบ่วงให้ขาด จึงกระชากมา ๓ ครั้ง ในวาระ แรกหนึ่งขาดไป วาระที่สองเนื้อหลุด วาระที่สามเอ็นขาด บ่วงบาดลึก จดแนบกระดูก. เมื่อพระมหาสัตว์ไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้ จึงร้องขึ้นว่า เราติดบ่วง. หมู่เนื้อทั้งหลายตกลูกแก้ว พากันแยกหลบหนีไปเป็น ๓ ฟอง จิตตมฤคไม่เห็นพระมหาสัตว์ ในระหว่างฟองเนื้อทั้ง ๓ แล้วจึงคิดว่า เมื่อภัย นี้เกิด คงจักเกิดแก่พี่ชายของเรา จึงมายังสำนักของพญาเนื้อนั้น เห็นพระ- มหาสัตว์ติดบ่วงอยู่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เห็นจิตตมฤค จึงพูดว่า พ่อน้องชาย เธออย่า มายืนอยู่ที่นี้ สถานที่นี้น่ารังเกียจ เมื่อจะส่งกลับไป จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนน้องจิตตะ ฝูงเนื้อเหล่านี้ ก้าวความตาย

จึงพากันหนีกลับไป ถึงเธอก็จะไปเสียเถิด อย่าห่วง

พี่เลย เนื้อทั้งหลาย จักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอเต พญาเนื้อกล่าวหมายถึงฝูงเนื้อที่
หนีตัวคล่องจักษุของตนไปไกล. บทว่า ปญฺญินฺนุติ แปลว่า กลับไป อธิบายว่า
แตกหนีไป. พระโพธิสัตว์เรียกเนื้อน้องชายว่า "จิตตะ". บทว่า ตยา สห
ความว่า (พระโพธิสัตว์) กล่าวว่า จิตตะ เธอจงเป็นราชาแห่งเนื้อเหล่านั้น
ดำรงอยู่ในตำแหน่งแทนพี่ เนื้อเหล่านี้ จักอยู่ร่วมกับเจ้าต่อไป.

ต่อจากนั้น เป็นคาถาที่เนื้อทั้งสองสนทนาโต้ตอบกัน รวม ๓ คาถา
เป็นลำดับกันดังต่อไปนี้

พี่โรหณะ ฉันไม่ไป ถึงใครจักมาร่ำเอาหัวใจ

ของฉันไป ฉันจักไม่ทิ้งพี่ไป ฉันจักยอมสละชีวิตอยู่

ในที่นี้.

ก็มารดาบิดาทั้งสองเรานั้น ท่านตาบอดเมื่อไม่มี

ผู้นำจักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิดอย่าห่วงใยพี่เลย

เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

พี่โรหณะ ฉันไม่ยอมไป ถึงใครจักมาร่ำเอา

ดวงใจของฉันไป ฉันจักไม่ทิ้งพี่ผู้ถูกมัดไป ฉันจัก

ยอมสละชีวิตไว้ในที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โรหณ ความว่า จิตตมฤคเรียกพระ-
มหาสัตว์โดยชื่อว่า "โรหณะ." บทว่า อวสฺสติ ความว่า ใคร ๆ จะมาฆูค
คือคร่ำเอาดวงใจไป หรือดวงใจถูกความโศกฆูคคร่ำไป. บทว่า เต หิ ญฺน

ความว่า มารดาบิดาของเราเหล่านั้น เมื่อเราทั้งสองต้องตายรวมกันอยู่ในที่นี่ จะขาดผู้ช่วยเหลือนำทาง เมื่อไม่มีใครปฏิบัติ ก็จักชুবดมตายไป เพราะฉะนั้น น้องจิตตกะเจ้าจึงไปเสียเถิด เนื้อทั้งหลายเหล่านั้น จักได้มีชีวิตอยู่ร่วมกับเจ้า. บทว่า อิธ เหตุสสามิ ความว่า ฉันจักทิ้งชีวิตไว้ในสถานที่นี้ทีเดียว.

ครั้นจิตตมฤคกล่าวดังนี้แล้ว ก็เดินไปยื่นพียงแนบข้างเบื้องขวาของพระ-
โพธิสัตว์ ปล่อยให้ร่างกาย สบายใจ ฝ่ายนางสุตตนามฤคิ หนีไปไม่เห็น พี่ชายทั้งสองในระหว่างฝูงเนื้อ คิดว่า ภัยนี้จักเกิดแก่พี่ชายทั้งสองของเรา จึง หวนกลับมายังสำนักของเนื้อทั้งสองนั้น พระมหาสัตว์เห็นนางสุตตนามฤคิกำลัง เดินทางจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

เจ้าเป็นผู้ฉลาด จงหนีไปเสียเถิด พัดอยู่ใน

หลักเหล็ก เธอจงไปเสียเถิด อย่าห่วงใยพี่เลย เนื้อ

ทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภีรุ ความว่า ขึ้นชื่อว่ามาตุคามย่อมกลัว แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกะน้องสาวอย่างนี้. บทว่า ญญ ได้แก่ บ่วงที่เขาปกปิดไว้. บทว่า อายเส ความว่า ก็บ่วงนั้น เขาวางซึ่งเหล็กไว้ภายในน้ำ แล้วผูกหลักไม้แก่นคักแซไว้ในน้ำนั้น เพราะเหตุนี้ พระมหาสัตว์จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า ตยา สห ความว่า เนื้อทั้งแปดหมื่น เหล่านี้ จักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเจ้า.

เบื้องหน้าแต่นั้น มีคาถา ๓ คาถา ซึ่งเนื้อสองพี่น้องได้ตอบกัน โดย นัยก่อนนั้นแหละ ดังนี้.

พี่โรหนะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาร่ำเอา

หัวใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ละทิ้งพี่ ฉันจักยอมทิ้ง

ชีวิตไว้ในที่นี่.

ก็มารดาบิดาทิ้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
ขาดผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าห่วงใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

พี่โรหณะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาคร่ำเอาหัวใจ
ของฉันไป ฉันจะไม่ละทิ้งพี่ผู้ถูกมัด ฉันจักยอมทิ้ง
ชีวิตไว้ในที่นี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น แม้ในบทว่า เต หิ นฺนุ นี้ พระโพธิสัตว์
กล่าวไว้หมายถึง มารดาบิดาท่านนั้น.

แม้นางสุดตนามฤตินั้น ครั้นปฏิเสธอย่างนั้นแล้ว ไปยืนฟังข้างเบื้อง
ซ้ายของพระมหาสัตว์ผู้พี่ชายพลบใจอยู่ ฝ่ายนายพรานเห็นเนื้อเหล่านั้นหนีไป
และได้ยินเสียงร้องแห่งเนื้อที่ติดบ่วง คิดว่าพญาเนื้อคงจักติดบ่วง แล้วนุ่งผ้า
หัยกรั้งมันคง ถือหอกสำหรับฆ่าเนื้อ วิ่งมาโดยเร็ว พระมหาสัตว์เห็นนายพราน
กำลังวิ่งมาจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

วันนี้ นายพรานคนใด จักฆ่าเราด้วยลูกศรหรือ
หอก นายพรานคนนั้น มีรูปร่างร้ายกาจ ถืออาวุธ
เดินมาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลุฑฺฑโรโป แปลว่า เขี้ยวโหดทารุณ.
บทว่า สตฺตฺติยามปี ความว่า นายพรานคนใดจักประหัดประหารฆ่าเราด้วย
ลูกศรก็ดี ด้วยหอกก็ดี นายพรานนั้นมีรูปร่างเขี้ยวโหดทารุณ ถืออาวุธมา
เพราะเหตุนี้ เจ้าทั้งสองจงพากันหนีไป ก่อนที่เขาจะมาไม่ถึง.

จิตตมฤคแม่เห็นพรานนั้นแล้วก็ได้หนีไป ส่วนนางสุดตนามฤติ
ไม่อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ มีความกลัวต่อมรณภัย หนีไปหน่อยหนึ่ง
แล้วกลับคิดว่า เราจักทิ้งพี่ชายทั้งสองคนหนีไปไหน จึงยอมสละชีวิตของตน
กล้ากลืนความกลัวตาย ย้อนกลับมาใหม่ ยืนอยู่เคียงข้างซ้ายพี่ชายของตน.

เมื่อจะประกาศความนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาที่ ๑๐ ความว่า
นางสุดตนามฤตินั้น ถูกภัยบีบคั้นคุกคามหนี
ไปครู่หนึ่ง แล้วย้อนกลับมาเผชิญหน้ามฤตยู ถึงจะมี
ขวัญอ่อนก็ได้กระทำการที่ทำได้แสนยาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มรณายูปนิวตฺตล แปลว่า ย้อน
กลับมาเพื่อเผชิญหน้าความตาย.

ฝ่ายนายพรานเห็นสัตว์ทั้ง ๓ ยืนเผชิญหน้ากันอยู่ก็เกิดเมตตาคิด มีความสำคัญประหนึ่งว่า เป็นพี่น้องเกิดร่วมท้องเดียวกัน จึงคิดว่า พญาเนื้อ
ติดบ่วงเราก่อน แต่เนื้อทั้งสองนี้ คิดอยู่ด้วยหิริโอตตปปะ สัตว์ทั้งสองนี้เป็น
อะไรกันกับพญาเนื้อนี้หนอ ครั้นคิดดังนี้แล้ว เมื่อจะถามเหตุนี้จึงกล่าวคาถา
ความว่า

เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ พันไปแล้ว
ยังย้อนกลับมาหาเครื่องผูกอีก ไม่ปรารถนาจะละทิ้ง
ท่านไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺหุ เตเม ตตฺตบฺทเปณ ก็ หุ เต อิเม
แปลว่า เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ. บทว่า อุปาสเร แปลว่า ยัง
เข้าไปใกล้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงบอกแก่นายพรานว่า
ดูก่อนนายพราน เนื้อทั้งสองนี้ เป็นน้องชาย
น้องสาวของข้าพเจ้า ร่วมท้องมารดาเดียวกัน ไม่
ปรารถนาละข้าพเจ้าไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

นายพรานได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์แล้ว เป็นผู้มีจิตอ่อนลงไปเป็น
อันมาก. จิตตมฤคธาธุรู้ว่านายพรานมีจิตอ่อนแล้ว จึงกล่าวว่า ดูก่อนนายพราน

ผู้สหาย ท่านอย่าสำคัญพญานี้ว่า เป็นเพียงเนื้อสามัญเท่านั้น แท้จริง พญานี้ เป็นราชาแห่งเนื้อแปดหมื่น ถึงพร้อมด้วยศีลและมรรยาท มีจิต อ่อนโยนในสรรพสัตว์ มีปัญญามาก เลี้ยงคูมารดาบิดาผู้ชราตาบอด ถ้าหาก ท่านฆ่าเนื้อผู้ตั้งอยู่ในธรรมเห็นปานนี้ให้ตายลง ชื่อว่าฆ่าพวกเราให้ตายถึง ๕ ชีวิต คือ มารดาบิดาของเรา ตัวเรา และน้องสาวของเราทีเดียว แต่เมื่อท่าน ให้ความชีวิตแก่พี่ชายของเรา เป็นอันได้ชื่อว่าให้ชีวิตแก่พวกเราแม่ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่ นายพราน มารดาบิดาของเราเหล่านั้น

ตาบอด หาผู้ปรนนิบัติทางไม่ได้ คงจักต้องตาย
แน่แท้ โปรดให้ชีวิตแก่พวกเราทั้ง ๕ เถิด โปรดปล่อย
พี่ชายเสียเถิด.

นายพรานได้ฟังธรรมกถาของจิตตมฤคแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้วกล่าวว่า
ท่านอย่ากลัวเลย แล้วกล่าวคาถาเป็นลำดับไปว่า

ข้าพเจ้าจะปล่อยเนื้อผู้เลี้ยงมารดาบิดาแน่นอน
มารดาบิดาได้เห็นพญานี้หลุดจากบ่วงแล้ว จงยินดี
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ทิสฺวา
ความว่า เห็นพญานี้หลุดแล้วจากบ่วง.

ก็แลนายพรานครั้งกล่าวอย่างนี้แล้วจึงคิดว่า ยศที่พระราชพา-
ราชทานแล้ว จักช่วยอะไรเราได้ ถ้าหากเราจักฆ่าพญานี้เสีย แผ่นดินนี้
จักแยกออกให้ช่องแก่เรา หรือสายอสนีบาตจักฟาดลงบนกระหม่อมของเรา
เราจักปล่อยพญานี้. เขาจึงเข้าไปหาพระมหาสัตว์เจ้า แล้วกล่าวว่า
ข้าพเจ้าจักโยกหลักบ่วงให้ล้มลง แล้วตัดเชือกหนังออกดังนี้แล้ว ประคอง

พญาเนื้อให้นอนลงที่ชายน้ำ ค่อยๆ แก้วบ่วงออกด้วยมฤตดาจิต ทำเส้นเอ็น ให้ประสานกับเส้นเอ็น เนื้อให้ประสานกับเนื้อ หนังให้ประสานกับหนัง แล้ว เอาน้ำล้างเลือด ลูบคลำไปมาด้วยมฤตดาจิต. ด้วยอานุภาพแห่งเมตตดาจิตของ นายพราน และด้วยอานุภาพแห่งบารมีที่พระมหาสัตว์ได้บำเพ็ญมา เอ็น หนัง และเนื้อทั้งหมด ก็สมานติดสนิทดังเดิม. เท่าที่ได้มีหนังและขนปกปิดสนิทดี ในอวัยวะที่มีแผลเก่าไม่ปรากฏว่า มีแผลติดอยู่เลย. พระมหาสัตว์ถึงความสบาย ปลอดภัยลูกขี้ยืนได้แล้ว จิตตมฤตเห็นดังนั้นแล้ว เกิดความโสมนัสเมื่อจะทำ อนุโมทนาต่อนายพราน จึงกล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่ นายพราน ท่านจงยินดีผลิตเพลินกับ

พวงกตทั้งปวง เหมือนข้าพเจ้าเห็นพญาเนื้อที่หลุด

จากบ่วงแล้ว ชื่นชมยินดีในวันนี้ ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าคิดว่า นายพรานนี้เมื่อจะจับเรา จับโดย งานอาชีพของตน หรือว่าจับโดยการบังคับของผู้อื่น จึงถามเหตุที่จับ. บุตร นายพรานตอบว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ข้าพเจ้าจะมีกิจกรรมเกี่ยวกับท่านก็หาไม่ได้ แต่พระอัครมเหสีของพระราชินี ซึ่งมีพระนามว่า พระนางเขมมาราชเทวี มี พระประสงค์จะฟังธรรมกถาของท่าน ท่านจึงถูกข้าพเจ้าจับโดยพระราชโองการ เพื่อประโยชน์แก่พระเทวีนั้น. พระมหาสัตว์กล่าวว่า สหายเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านปล่อยเราเสีย ชื่อว่าทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง มาเถิด จงนำเราไปแสดงแก่ บรมกษัตริย์เถิด เราจักแสดงธรรมถวายพระนางเทวี. นายพรานกล่าวว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ธรรมดาพระราชินีทั้งหลายมีพระเดชานุภาพร้ายกาจ ใครจักรู้ว่า จักมีอะไรเกิดขึ้น ข้าพเจ้าไม่ยินดียศศักดิ์ที่ทรงพระราชทานดอก เชิญ ท่านไปตามสบายของท่านเถิด. พระมหาสัตว์คิดว่า พรานนี้เมื่อปล่อยเราไป

ชื่อว่าทำกิจที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง เราจักทำอุบายให้พรานนั้นได้รับยศศักดิ์ แล้ว จึงกล่าวว่า คุณก่อนสหาย ท่านจงเอามือลูบหลังเราก่อนเถิด. นายพรานจึงเอามือลูบหลังพญาเนื้อ มือของเขาก็เต็มไปด้วยขนมีสีเหมือนทองคำ. เขาจึงถามว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรกับขนเหล่านี้ พญาเนื้อจึงบอกว่า คุณก่อนสหาย ท่านจงเอาขนเหล่านั้นไปถวายแด่พระราชชา และพระราชเทวี ทูลว่า นี่เป็นขนของสุวรรณมฤคนั้น ดังนี้ ตั้งอยู่ในฐานะตัวแทนของเรา แสดงธรรมถวายพระบรมราชเทวี ด้วยคาถาเหล่านี้ การแพ้พระกรรม์ของพระนางก็จักสงบ เพราะทรงสดับธรรมกถานั้นแล ดังนี้แล้ว ให้นายพรานเรียนราชธรรมคาถา ๑๐ คาถา มีอาทิว่า **ธมฺมญฺจร มหาราช** ซึ่งแปลว่า ข้าแต่ มหาราชเจ้า พระราชาพึงประพาศธรรมดังนี้แล้วให้เบญจศีล กล่าวสอนด้วยความไม่ประมาทแล้วส่งไป.

บุตรของนายพราน ยกย่องพระมหาสัตว์ไว้ในตำแหน่งอาจารย์ กระทำประทักษิณสามครั้ง แล้วไหว้ในฐานะลี เอาใบบัวห่อขนทองทั้งหลายแล้วลา หลีกไป. เนื้อทั้งสามตามไปส่งนายพรานน้อยหนึ่ง แล้วเอาปากคาบอาหาร และน้ำ พากันกลับไปยังสำนักของมารดาบิดา. มารดาบิดาทั้งสองเมื่อจะถามว่า โรหนะลูกรัก ได้ยินว่า เจ้าติดบ่วง แล้วพ้นมาได้อย่างไร จึงกล่าวคาถา ความว่า

ลูกรัก เมื่อชีวิตเข้าไปใกล้ความตายแล้ว เจ้า

หลุดมาได้อย่างไร ไฉนนายพรานจึงปล่อยจากบ่วง

เหล็กมาเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนีตฺสูมิ** ความว่า เมื่อชีวิตสถิตอยู่ เฉพาะหน้ามฤตยู เจ้ารอดตายมาได้อย่างไร.

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

น้องจิตตะกล่าววจาไพเราะหู เป็นที่จับใจ
ดื่มน้ำในหลุทัย ช่วยให้ข้าพเจ้าหลุดมาได้ ด้วยวจา
สุภาสิต น้องสุดตนาได้กล่าววจาไพเราะหู จับใจ
ดื่มน้ำในหลุทัย ช่วยข้าพเจ้าให้หลุดมาได้ด้วยวจา
สุภาสิต นายพรานได้ฟังวจาไพเราะหู เป็นที่จับใจ
ดื่มน้ำในหลุทัย แล้วปล่อยข้าพเจ้า เพราะฟังวจา
สุภาสิตของน้องทั้งสองนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภณ แปลว่า กล่าวอยู่. บทว่า ททงฺคํ
แปลว่า ดื่มน้ำในหลุทัย. บทว่า ภณ ในคาถาที่ ๒ เท่ากับ ภณมานา แปลว่า
เมื่อน้องนางสุดตนา กล่าวอยู่. บทว่า สุตฺวา ความว่า นายพรานนั้นฟังวจา
ของน้องทั้งสองเหล่านั้นแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อมารดาบิดาพระโพธิสัตว์จะอนุโมทนา จึงกล่าวว่า

ก็เราทั้งหลายเห็นลูกโรหณะมาแล้ว พวกกันชื่นชม
ยินดี ฉันทิด ขอนายพรานพร้อมด้วยลูกเมีย จงชื่นชม
ยินดี ฉันทิดนั้นเถิด.

ฝ่ายนายพรานออกจากป่าแล้วไปสู่ราชตระกูล ถวายบังคมพระราชา
แล้วยืน ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. พระราชาเห็นเขาแล้วตรัสพระคาถาว่า

เณรนายพราน เข้าได้บอกไว้ว่า จะนำเนื้อหรือ
หนังเนื้อมามีไซ้หรือ เออ ก็เหตุอะไรเล่า เจ้าจึงไม่นำ
เอาเนื้อหรือหนังเนื้อมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิจจมฺมานิ ได้แก่ เนื้อหรือหนัง. บทว่า
อาหรี แปลว่า จักนำมา. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ลูกก่อนพ่อพรานผู้เจริญ

เจ้าได้กล่าวไว้อย่างนี้มิใช่หรือว่า เมื่อไม่สามารถจะนำเนื้อมา ก็จะนำหนังมา หรือเมื่อไม่สามารถจะนำหนังมา ก็จักนำขนมา ด้วยเหตุไร เจ้าจึงมิได้นำเนื้อ หรือหนังของมันมาเลย.

นายพรานได้ฟังพระคำรัสแล้วกล่าวคาถา ความว่า
เนื้อนั้นได้มาติดบ่วงเหล็กถึงมือแล้ว แต่มีเนื้อ
สองตัวไม่ได้ติดบ่วง มายืนอยู่ใกล้เนื้อตัวนั้น ข้า-
พระองค์ได้เกิดความสังเวชใจ ความอัศจรรย์ใจ
จนพองสยองเกล้าว่า ถ้าเรามาเนื้อตัวนี้ เราจักต้อง
ละทิ้งชีวิต ในสถานที่นี้แหละในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาคม์ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ก็
เนื้อนั้นมาสู่เงื้อมมือ ทั้งมาสู่บ่วงที่ข้าพระพุทธเจ้าดักไว้ด้วย ได้ติดอยู่ในบ่วง
นั้น. บทว่า ตลฺยจ มุตฺตา อุปาเสเร ความว่า แต่ว่าเนื้อสองตัวพันบ่วง
ไปแล้ว คือไม่ได้เข้ามาติดบ่วงเลย ได้เข้ามายืนฟังเนื้อนั้นพลอบใจอยู่. บทว่า
อพฺภูโต แปลว่า ไม่เคยเป็นมาก่อนเลย. บทว่า อิมฺญจาหิ ตตฺตบฺทเป็น
อิมิ อหิ แปลว่า ก็ข้าพระองค์นั้น. อธิบายว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์
ผู้มีความสังเวชสลดใจ ได้มีความปริวิตกนี้ว่า ถ้าเราจักฆ่าเนื้อนี้เสีย เราจัก
ต้องละทิ้งชีวิตในสถานที่นี้แหละในวันนี้ทีเดียว.

พระราชาสดับค่านันแล้ว ตรัสว่า

ดูก่อนนายพราน เนื้อนั้นเป็นเช่นไร เป็นเนื้อ
มีกรรมอย่างไร มีศีลรอย่างไร มีศีลอย่างไร ท่าน
จึงได้สรรเสริญเนื้อเหล่านั้นนัก.

พระราชาสตรัสถามเช่นนั้นบ่อย ๆ ด้วยสามารถทรงพิศวงพระทัย.

นายพรานได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว กล่าวคาถาความว่า

เนื้อเหล่านั้นมีเขาขาว ขนสะอาด หนังเปรี๊ยะ

ด้วยทองคำ เท้าแดง ตาสุกสะกาว เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โศทาสิงคา** ความว่า เนื้อเหล่านั้น มีเขาเช่นเดียวกับพวงเงิน. บทว่า **สุจิตพลา** ความว่า ประกอบด้วยขนอ่อน สะอาดเช่นกับขนจามรี. บทว่า **โลหิตกา** ความว่า เช่นเดียวกับปลาโลมา และปลาวาฬแดง. บทว่า **ปาทา** ได้แก่ ปลายกีบเท้า. บทว่า **อณฺชิตกฺขา** ความว่า ประกอบด้วยขนตามีประสาททั้ง ๕ หมดจด เหมือนได้ทาไว้.

เมื่อนายพรานกราบทูลอยู่อย่างนี้แล ได้วางโลมชาติทั้งหลายมีสี เหมือนทองของพระโพธิสัตว์ ไว้ในพระหัตถ์ของพระราชา เมื่อจะประกาศเสียดายแห่งเนื้อเหล่านั้น จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เนื้อเหล่านั้นเป็น

เช่นนี้ เป็นเนื้อมิธรรมเช่นนี้ เป็นเนื้อเลี้ยงมารดาบิดา

ข้าพระพุทธเจ้า จึงมิได้นำเนื้อเหล่านั้นมาถวาย

พระองค์ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาตาเปติภรา** ความว่า เนื้อเหล่านั้น ช่วยกันเลี้ยงมารดาบิดาแก่ชราดาบอด จึงชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรมเช่นนี้. บทว่า **น เต โส อภิหารยฺ** ความว่า พญาเนื้อนั้น ใคร ๆ ไม่อาจจะนำมาเพื่อ เป็นเครื่องบรรณาการแก่พระองค์ได้. ปาฐะว่า **อภิหารยฺ** ดังนี้ก็มี. ความที่ว่า **ข้าพระพุทธเจ้าหาได้นำพญาเนื้อนั้นมาถวาย เพื่อเป็นบรรณาการแก่พระองค์ ไม่** คือมิได้นำมาเลย.

นายพรานกล่าวพรรณนาคุณความดี ของพระโพธิสัตว์จิตตมฤค และนางมฤติโปติกาชื่อสุดตนา ด้วยประการฉะนี้แล้ว กราบทูลว่า **ข้าแต่**

มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าอันพญาเนื่อนั้นให้ขนของตมมาแล้ว ให้ศึกษา
บทธรรมสั่งบังคับว่า ท่านพึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนของเรา แสดงธรรม
ถวายพระราชเทวี ด้วยคาถาราชธรรมจรยา ๑๐ ประการเถิด.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้นายพรานนั่งเหนือราชบัลลังก์
อันจิตด้วยรัตนะ ๗ ประการ พระองค์เองกับพระบรมราชเทวี ประทับนั่ง
บนพระราชอาสน์ที่ต่ำ ณ ที่อันควรส่วนข้างหนึ่ง ทรงประคองอัญชติ เชื้อ
เชิญนายพราน.

เมื่อนายพรานนั้นจะแสดงธรรมถวาย จึงทูลว่า

ข้าแต่บรมขัตติยมหารา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในพระราชมารดาบิดา ข้าแต่
องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว
จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหารา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในพระราชบุตร และพระราช
ชายาทั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหารา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย
ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้
แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหารา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรมในพาหนะ และพลทั้งหลาย

ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติให้เป็นธรรมในบ้านและนิกมทั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในแคว้นแคว้นและชนบททั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติให้เป็นธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติให้เป็นธรรม ในหมู่มฤคและปักษีทั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม เพราะธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤดิ
ธรรม พระอินทร์ เทพยเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระ-
พรหม ได้เสวยทิพยสมบัติ เพราะธรรมอันประพฤดิ
ดีแล้ว ข้าแต่องค์ราชันย์ ขอพระองค์อย่าได้ทรง
ประมาทธรรม ธรรมเหล่านั้นเป็นวัตตบพในทศราช
ธรรมนั่นเอง ข้อนี้แล เป็นอนุสาสนีที่พราสอนกันมา
กัลยาณชนมาช่องเสพผู้มีปัญญา พระองค์ทรงประพฤดิ
อย่างนี้แล้ว จะได้ไปสู่อิตรทิพยสถาน ด้วยประการ
จะนี้.

บุตรนายพรานแสดงธรรมด้วยพุทธรลีลา โดยนิยามอันพระมหาสัตว์
ทรงแสดงแล้วนั่นเอง เหมือนเทวดาผู้วิเศษยังแม่น้ำในอากาศ ให้ตกลงมา
ฉะนั้น ด้วยประการจะนี้. มหาชนยังสาธุการให้เป็นไปนับเป็นพัน ความแพ้
พระครรรค์ของพระบรมราชเทวีก็ระงับไป เพราะทรงสดับธรรมกถานั้นเอง.
พระราชาทรงดีพระทัย เมื่อจะทรงปูนบำเหน็จชุบเลี้ยงบุตรนายพราน ด้วย
ยศใหญ่ ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาความว่า

ดูก่อนนายพราน เราให้ทองคำ ๑๐๐ แถ่ง
คุณทลแก้วมณีอันมีค่ามาก เตียงสี่เหลี่ยมมีสีคล้าย
ดอกสามหาว และภรรยาผู้ตัดเทียมกันสองคน กับ
โค ๑๐๐ ตัวแก่ท่าน เราจักปกครองราชสมบัติโดยธรรม
ท่านเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามา ดูก่อนนายพราน ท่าน
จงเลี้ยงดูบุตรและภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชยกรรม
การให้กฐินนี้ และด้วยการประพฤดิเลียงชีพโดยสัมมา
อาชีวะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อูล** ความว่า เราจักให้เครื่องประดับ คือมณีและแก้วมณีมีค่ามาก แก่ท่าน. บทว่า **จตุรสุต** ได้แก่ บัลลังก์สูงสี่เหลี่ยม อธิบายว่า มีด้านสี่ระยะสูงสี่เหลี่ยม. บทว่า **อุมมารปุปผ** **สิรินุณ** ได้แก่ บัลลังก์ที่สำเร็จด้วยไม้แก่นสีดำ ประกอบด้วยโอภาส มีรัศมีเช่นเดียวกับดอกสามหาว เพราะลาดด้วยเครื่องลาดสีเขียว. บทว่า **สาทิสโย** ความว่า ทัดเทียมกันด้วยรูปสมบัติ และ โภคสมบัติ. บทว่า **อุสภญจ** **คว** **ส** **ต** ความว่า และเราจะให้โคฝูงร้อยตัว มีโคผู้เป็นหัวหน้าแก่ท่าน.

บทว่า **กาเรส** ความว่า เราจะไม่ยังทศพิธราชธรรมให้กำเริบ จักเสวยราชสมบัติโดยธรรมเท่านั้น. บทว่า **พหุกาโร** **เมสิ** ความว่า แม้ท่านก็ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามากเพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนแห่งพญาเนื้อตัวมีสีเหมือนทอง แล้วแสดงธรรมแก่เรา เราเป็นผู้อันท่านให้ประดิษฐานอยู่ในเบญจศีล โดยนิยามดังพญาเนื้อกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **กถิวณิชา** ความว่า คุณอนนายพรานผู้สหายเรามีได้เห็น พญาเนื้อ ฟังแต่ถ้อยคำของพญาเนื้อเท่านั้น ยังตั้งอยู่ในเบญจศีลได้ แม้ท่านก็จึงเป็นคนมีศีลตั้งแต่บัดนี้ไป จงกระทำกสิกรรม และพาณิชยกรรม และ อิททานกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **อุยจาจริยา** ความว่า อันเป็นหลักของการครองชีพ อธิบายว่า ท่านจงเลี้ยงดูบุตรภรรยาของท่าน ด้วยกสิกรรม และพาณิชยกรรมเป็นต้นนี้ อันเป็นสัมมาอาชีพะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

นายพรานฟังพระดำรัสของพระราชแล้ว กราบทูลว่าข้าพระพุทธเจ้า ไม่มีความประสงค์จะอยู่ครอบครองเรือน ขอพระองค์โปรดทรงอนุญาตการบรรพชา แก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด ครั้นได้พระบรมราชานุญาตแล้ว ก็มอบ

ทรัพย์สมบัติที่พระราชาทรงพระราชทานแก่ตน แก่บุตรภรรยา แล้วเข้าไปสู่
หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษี ยังสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด เป็นผู้มั่งมีพรหมโลก
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ฝ่ายพระราชาทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า
แล้วทรงบำเพ็ญทางแห่งสวรรค์ให้เต็มบริบูรณ์ โอวาทของพระมหาสัตว์นั้น
ก็ดำเนินติดต่อมาเป็นเวลาพันปี.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้วตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน พระอานนท์ก็ได้สละชีวิต เพื่อประโยชน์
แก่เรา ด้วยประการอย่างนี้เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า นายพราน
ในครั้งนั้นได้มาเป็นพระฉนนะในบัดนี้ พระราชาได้มาเป็นพระสารีบุตร
พระเทวี ได้มาเป็นเขมาภิกษุณี มารดาบิดาได้มาเป็นตระกูลมหाराช
สุดตนามฤคิได้มาเป็นอุบลวรรณาเถรี จิตตมฤคได้มาเป็นพระอานนท์
เนื้อแปดหมื่นได้มาเป็นหมู่สาเกียรราช ส่วนพญาเนื้อได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาโรหนมิกชาดก

๖. หังสชาดก

ว่าด้วยหังสสุมุขะผู้รักดี

[๒๑๒๔] ผู้งหังสเหล่านั้น มีผิวกายอร่าม งาม
เรื่องรองดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอบินหนี
ไป ดูก่อนสุมุขะ ท่านจงหลบหลีกไปตามใจปรารถนา
เถิด.

หมู่ญาติทั้งหลายละทิ้งเราผู้ติดบ่วงไว้ผู้เดียว ไม่
ห่วงใย พวกกันบินหนีไป ท่านผู้เดียว จะมัดหังสอยู่
ทำไม.

ดูก่อนสุมุขะผู้ประเสริฐ จะมัดพะวงอยู่ทำไม
ท่านควรบินหนีเอาตัวรอด เพราะความเป็นสหายใน
เราผู้ติดบ่วงไม่มี ท่านหลบหลีกไปเสียเถิด อย่างความ
เพียรให้เสื่อมเสีย เพราะความไม่มีทุกข์เลย จงรีบบิน
หนีไปตามใจปรารถนาเถิด.

[๒๑๒๕] ข้าแต่ท้าวธรรมหาราช ถึงพระองค์
จะถูกทุกข์ภัยครอบงำ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักไม่ละทิ้ง
พระองค์ไป จักเป็นหรือตายข้าพระพุทธเจ้าก็จักอยู่
ร่วมกับพระองค์.

[๒๑๒๖] ดูก่อนสุมุขเสนาบดี ท่านกล่าวคำใด
คำนั้น เป็นคำดีงามของพระอริยเจ้า อนึ่ง เราเมื่อจะ
ทดลองท่านดู จึงพูดว่าจงหลบไปเสีย.

[๒๑๒๗] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ สูงสุดกว่า
หงส์ทั้งหลาย วิสัยปักษีทิชากร สัตตฺยจรไปในอากาศ
ย่อมบินไปสู่ทาง โดยที่มีไช้ทางได้ พระองค์ไม่ทรง-
ทราบบ่วงแต่ที่ไกลดอกหรือ.

[๒๑๒๘] คราวใจจะมีความเสื่อม คราวนั้นเมื่อ
ถึงคราวจะสิ้นชีพ สัตว์แม่จะติดบ่วงติดขายก็ยอมไม่
รู้สึก.

[๒๑๒๙] ผุ่งหงส์เหล่านั้นมีกายอร่าม งามเรื่อง
รอง ดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอ พากันบิน
หนีไป ท่านเท่านั้น ที่มีวพะวงอยู่.

หงส์เหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ก็พากันบินหนีไป
มิได้มีความห่วงใย บินไปสิ้น ก็ตัวท่านผู้เดียวเท่านั้น
เฝ้าพะวงพะวน.

หงส์ตัวนี้ เป็นอะไรกับท่านหนอ ท่านพ้นแล้ว
จากบ่วง ทำไมจึงมาเป็นห่วงหงส์ผู้ติดบ่วงอยู่เล่า หงส์
ทั้งหลายต่างพากันทอดทิ้งไป ใยเล่าท่านผู้เดียว จึง
มีวพะวงอยู่.

[๒๑๓๐] หงส์ตัวนั้น เป็นราชาของเรา เป็นมิตร
สหายเสมอด้วยชีวิตของเรา เราจักไม่ทอดทิ้งท่านไป
จนตราบเท่าวันตาย.

[๒๑๓๑] ท่านปรารถนาจะสละชีวิต เพราะเหตุ
แห่งสหาย เราก็จักปล่อยสหายของท่านไป ขอพญา
หงส์จงไปตามความประสงค์ของท่านเถิด.

[๒๑๓๒] ดูก่อนนายพราน วันนี้ข้าพเจ้าได้เห็น
พญาหงส์ผู้เป็นใหญ่ ในหมู่กษัตริชาติพ้นจากบ่วงแล้ว
ย่อมชื่นชมยินดี จันใดของท่านพร้อมกับหมู่ญาติทั้งปวง
จงชื่นชมยินดี จันนั้นเกิด.

[๒๑๓๓] (พญาหงส์ทูลว่า) พระองค์ผู้ทรงพระ-
เจริญทรงเกษมสำราญดีหรือ โรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
พระองค์หรือ รัฐสีมาอาณาจักรของพระองค์นี้ สมบูรณ์
ดีหรือ พระองค์ทรงปกครองประชาราษฎร์ โดยธรรม
หรือ.

[๒๑๓๔] (พระราชาตรัสตอบว่า) ดูก่อนพญา-
หงส์เราเกษมสำราญดี ทั้งโรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
รัฐสีมาอาณาจักรของเรา ก็สมบูรณ์ดี เราปกครอง
ราษฎรโดยธรรม.

[๒๑๓๕] (พญาหงส์ทูลว่า) โทษผิดบางประการ
ในหมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่มีอยู่
หรือ หมู่ศัตรูห่างไกลจากพระองค์เหมือนเงาที่ไม่-
เจริญด้านทิศทักษิณอยู่หรือ.

[๒๑๓๖] (พระราชาตรัสตอบว่า) โทษผิดบาง
ประการในหมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของเรา แม้
น้อยหนึ่งไม่มีเลย อนึ่ง หมู่ศัตรูห่างไกลจากเรา
เหมือนเงาย่อมไม่เจริญทางด้านทิศทักษิณ ฉะนั้น.

[๒๑๓๖] (พญาหงส์ทูลว่า) พระมเหสีของพระองค์ มิได้ทรงประพฤติกว้างละเมิดพระทัย ทรงเชื่อฟัง ทรงปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ ยังเป็นที่โปรดปรานของพระองค์อยู่หรือประการใด.

[๒๑๓๗] (พระราชชาตรัสตอบว่า) พระมเหสีของเราเป็นเช่นนั้น ทรงเชื่อฟัง มิได้คิดนอกใจ ทรงปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ เป็นที่โปรดปรานของเราอยู่.

[๒๑๓๘] (พญาหงส์ทูลว่า) พระราชโอรสของพระองค์มีจำนวนมาก ทรงอุบัติมาเป็นศรีสวัสดิ์ ในรัฐสีมาอันเจริญ ทรงสมบุรณ์ด้วยปรีชา เฉลียวฉลาด ต่างพากันบันเทิงรื่นเริงพระทัย แต่ที่นั่นๆอยู่แลหรือ.

[๒๑๓๙] (พระราชชาตรัสตอบว่า) ดูก่อนพญาหงส์ชรรฐ เราเชื่อว่า มีบุตรมากถึง ๑๐๑ องค์ ขอท่านได้โปรดชี้แจงกิจที่ควรแก่บุตรเหล่านั้นด้วยเถิด เชอเหล่านั้น จะไม่ดูหมิ่นโอวาทคำสอนของท่านเลย.

[๒๑๔๐] แม้ถ้าว่า กุลบุตรเป็นผู้เข้าถึงชาติกำเนิด หรือวินัย แต่กระทำความเพียรในภายหลัง เมื่อธุรกิจเกิดขึ้น ย่อมต้องจมอยู่ในห้วงอันตราย.

ช่องทางรั่วไหลแห่งโลกสมบัติเป็นต้น ก็จักเกิดขึ้นอย่างใหญ่หลวง กับกุลบุตรผู้มีปัญญาอ่อนง่อนแง่น

นั้น กุลบุตรนั้นย่อมเห็นได้แต่รูปที่หยาบ ๆ เหมือน
ความมืดในราตรีฉะนั้น.

กุลบุตรผู้ประกอบความเพียรในสิ่งอันไม่เป็น
สาระ ว่าเป็นสาระ ย่อมไม่ประสบความสำเร็จโดยทีเดียว
ย่อมจะจมลงในห้วงอันตรายอย่างเดียว เหมือนกวางวิ่ง
โลดโผนไปในชอกผาตกจมเหวลงไปในระหว่างทาง
ฉะนั้น.

ถึงหากว่านรชนจะเป็นผู้มีชาติเลวทราม แต่เป็น
ผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีปัญญาประกอบด้วยอาจารย์
และศีล ย่อมรุ่งเรืองสูงไกล เหมือนกองไฟในยาม
ราตรีฉะนั้น.

ขอพระองค์ทรงทำข้อนั้นนั้นแลให้เป็นข้อเปรียบเทียบ
เทียบ แล้วจงให้พระโอรสดำรงอยู่ในวิชา กุลบุตรผู้มี
ปัญญาย่อมงอกงามขึ้น ดังพืชในนางอกงามขึ้น เพราะ
น้ำฝนฉะนั้น.

จบทั้งสาชาดกที่ ๖

อรรถกถาหังสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การสละชีวิตของพระอานนทเถระนั้นแล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้น ว่า **เอเต หิ สา ปกุกมฺหิตี** ดังนี้.

ความพิสดารว่า แม้ในครั้งนั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวสรรเสริญคุณ ของพระอานนทเถระอยู่ ณ โรงธรรมสภา พระบรมศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ ? เมื่อภิกษุ เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติปางก่อน อานนทก็เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เรา เหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า **พหูปัตตกะ** เสวยราชสมบัติ อยู่ในพระนครพาราณสี. พระนางเทวีทรงพระนามว่า **เขมา** ได้เป็นพระ- อัครมเหสีของพระองค์. กาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดในกำเนิดพญา หงส์ทอง มีหงส์เก้าหมื่นเป็นบริวาร อาศัยอยู่ ณ จิตตกุฎบรรพ. แม้ใน ครานั้น พระบรมราชเทวีก็ทรงพระสุบินนิมิต โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง จึงกราบทูลการที่จะทรงสดับธรรมเทศนาของพญาหงส์ทอง และความแพ้ พระกรรมแก่พระราช. แม้พระราชาที่ตรัสถามเสวกามาตย์ว่า ชื่อว่าหงส์ทองมี อยู่ที่ไหน ก็แลครั้นทรงสดับว่า อยู่ที่จิตตกุฎบรรพ จึงมีพระบรมราชโองการ ให้ขุดสระขึ้น ขนานนามว่า **เขมาโบกขรณี** แล้ว เพาะพันธุ์ธัญชาติ สำหรับ

เป็นอาหารแห่งสุวรรณหงส์มีประการต่างๆ ให้ประกาศโฆษณาพระราชทานอภัย แก่ฝูงหงส์ทั้งหลาย ในมুমสระทั้ง ๔ แล้ว แต่งบุตรนายพรานคนหนึ่งไว้ให้คอย จับหงส์ทั้งหลาย. ก็แลอากรที่พระเจ้าพหุบุตรคทะทรงแต่งตั้งนายพรานไว้ดัก หงส์ก็ดี สภาวะที่นายพรานคอยดักหงส์ให้ลงสระนั้นก็ดี อากรที่กำหนดดัก บ่วงไว้ในเวลาที่ยาหงส์ทองมา แล้วกราบทูลให้พระราชาทรงทราบก็ดี อากร ที่กำหนดพระมหาสัตว์ติดบ่วงก็ดี กิริยาที่สุमुखหงส์เสนาบดี ไม่เห็นมหาสัตว์มา ในฝูงหงส์ทั้ง ๓ เหล่านั้นแล้วย้อนกลับไปดูก็ดี ข้อความทั้งปวงนี้ จักมีแจ้ง ในมหาหังสชาดก แม้ในชาดกนี้ พระมหาสัตว์เจ้าครั้นติดบ่วงกันแล้ว จึงทอด ตัวลงกับหลักบ่วงนั่นเอง ชูคอแลดูทางที่หมู่หงส์บินไป ได้เห็นสุ मुखหงส์เสนาบดี บินกลับมา จึงดำริว่า ในเวลาที่สุ मुखหงส์มาถึงแล้ว เราจักลองใจดู เมื่อ สุ मुखหงส์เสนาบดีมาถึงแล้ว จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ฝูงหงส์เหล่านั้น มีผิวกายอร่ามงามเรื่องรอง

ดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีดวงอินหนีไป ดูก่อน

สุ मुखะ ท่านจงหลบหลีกไปตามใจปรารถนาเถิด.

หมู่ญาติทั้งหลายละทิ้งเราผู้ติดบ่วงไว้ผู้เดียว ไม่

ห่วงใย พวกมันหนีไป ท่านผู้เดียว จะมัวหวังอยู่

ทำไม.

ดูก่อนสุ मुखะ ผู้ประเสริฐ จะมัวพะวงอยู่ทำไม

ท่านควรหนีเอาตัวรอด เพราะความเป็นสหายใน

เราผู้ติดบ่วงไม่มี ท่านหลบหลีกไปเสียเถิด อย่ายัง

ความเพียรให้เสื่อมเสีย เพราะความไม่มีทุกข์เลย จง

รีบหนีไปตามใจปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภยเมริตา ความว่า อันภัยเผชิญหน้า
คือถูกภัยคุกคาม และหวั่นไหวเพราะภัย.

พระมหาสัตว์เรียกฝูงหงส์นั้นแหละ แม้ด้วยคำทั้งสองว่า หริตตจ
เหมวณฺณ. ด้วยบทว่า กามิ นี้ พระมหาสัตว์กล่าวหมายความว่า คุณก่อน
สุนทรमुखเสนาบดี ผู้มีผิวงามดังทองคำ ท่านจงหลบหลีกเอาตัวรอดไปเถิด
ประโยชน์อะไรด้วยการหวนย้อนกลับมาในที่นี้. บทว่า โธหยา ความว่า
ละทิ้งเราไว้ผู้เดียวไม่เหลียวแล บินหนีไป. บทว่า อนเปกฺขมานา ความว่า
หมู่ญาติของเราแม่เหล่านั้น ไม่สนใจเหลียวแลดูเราเลย บินหนีไป บทว่า
ปเตว แปลว่า โคคหนีไปทีเดียว. บทว่า มา อนินฺนยา ความว่า ท่าน
ไปจากที่นี่แล้ว อย่าละเลยความเพียรเสีย เพราะเหตุที่ท่านได้เป็นผู้นิราศ
ปราศจากทุกข์ อันจะพึงถึงนี้เลย.

ลำดับนั้น หงส์ मुखเสนาบดี จับอยู่ที่หลังเปลือกตม กล่าวคาถา
ความว่า

ข้าแต่ท้าวธรรมหาราช ถึงพระองค์จะถูก
ทุกข์ภัยครอบงำ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักไม่ละทิ้งพระองค์
ไป จักเป็นหรือตาย ข้าพระพุทธเจ้า ก็จักอยู่ร่วมกับ
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกฺขปรโต ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ถึงแม้พระองค์จะมีรณทุกข์คุกคามอยู่เฉพาะหน้า ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ละทิ้ง
พระองค์ไปเสียแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เท่านั้น. เมื่อหงส์ मुखเสนาบดี เปล่ง
ลีนาทอย่างนี้แล้ว ท้าวธรรมหาราช กล่าวคาถาความว่า

ดูก่อนสุมุขเสนาบดี ท่านกล่าวคำใด คำนั้น

เป็นคำดีงามของพระอริยเจ้า อนึ่ง เราเมื่อจะทดลอง

ท่านดู จึงพูดว่า จงหลบไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตทริยสุต** ความว่า ท่านกล่าวคำใดว่า จะไม่ทิ้งเราไป คำนั้นเป็นคำ ดี อุดมสมเป็นคำของพระอริยเจ้า ผู้ถึงพร้อม ด้วยอาชาระ. บทว่า **ปตุเต ต** ความว่า อนึ่ง เราได้กล่าวอย่างนี้ ใช่ว่ามีความ ประสงค์จะละทิ้งท่านก็หามิได้ ที่แท้ต้องการจะทดลองใจท่าน จึงได้แกล้งพูด คำว่า **ไปเสียเถิด** อธิบายว่า ได้กล่าวคำว่า **ท่านจงบินไปเสีย.**

เมื่อหงส์ทั้งสองเหล่านั้น กำลังสนทนากันอยู่นั้นเอง บุตรของนาย พรานถือไม้วิ่งมาโดยเร็ว. **สุมุขเสนาบดี** จึงพูดปลอบใจทำวชกรรมหาราช พลังผินหน้าไปหานายพราน บินไปทำความเคารพ แล้วกล่าวสรรเสริญคุณ ของพญาหงส์. ทันใดนั้นเอง บุตรนายพรานได้มีจิตอ่อนลง หงส์สุมุขเสนาบดี รู้ว่า บุตรนายพรานมีจิตอ่อนลงแล้ว จึงบินกลับไปยืนปลอบใจพญาหงส์อยู่. ฝ่ายบุตรนายพราน เข้าไปหาพญาหงส์ แล้วกล่าวคาถาที่ ๖ ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย

วิสัยปักษีทิชากร สัตยูจรไปในอากาศ ย่อมบินไปสู่ทาง

โดยที่มีไม้ไผ่ทางได้ พระองค์ไม่ทรงทราบบ่วงแต่ที่ไกล

ดอกหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปเทน ปท** ความว่า ดูก่อนมหาราช ทิชาชาติ สัตยูจรไปในอากาศเช่นท่าน ย่อมนำทางในอากาศ อันมิใช่ทาง บินไปได้. บทว่า **น พุชฺฌิ** ความว่า บุตรนายพรานถามว่า ท่านมีสภาพ เห็นปานนี้ ไยจึงไม่เฉลียวใจ คือไม่รู้ว่ามีบ่วงนี้แต่ที่ไกลเล่า.

พระมหาสัตว์ตอบว่า.

ครราวไฉนจะมีความเสื่อม คราวนั้นเมื่อถึงคราวจะ
สิ้นชีพ สัตว์แม่จะติดบ่วงติดข่าย ก็ย่อมไม่รู้สีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा ปราภโว ความว่า คุณอนนายพราณ
ผู้สหาย ความเสื่อมคือความไม่เจริญ ได้แก่ความพินาศ จะมีในกาลใด กาลนั้น
เมื่อถึงคราวสิ้นชีวิต แม้สัตว์จะติดข่าย ติดบ่วง ก็ย่อมจะรู้ไม่ได้.

นายพราณชื่นชมยินดีถ้อยคำของพญาหงส์ เมื่อจะสนทนากับหงส์
สุขุมเสนาบดี จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ฝูงหงส์เหล่านั้น มีกายอร่ามงามเรื่องรองดัง
ทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอพากันบินหนีไป
ท่านเท่านั้นมัวพะวงอยู่.

หงส์เหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ก็พากันบินหนีไป
มิได้มีความห่วงใยบินไปสิ้น ก็ตัวท่านผู้เดียวเท่านั้น
เฝ้าพะวงพะวน.

หงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ ท่านพ้นแล้ว
จากบ่วง ทำไมจึงมาเป็นห่วงหงส์ผู้ติดบ่วงอยู่เล่า หงส์
ทั้งหลายต่างพากันทอดทิ้งไป ใยเล่าท่านผู้เดียว จึง
มัวพะวงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตุณฺณเจณ ความว่า นายพราณถามว่า
ใยท่านจึงมัวพะวงอยู่กับพญาหงส์. บทว่า อุปาสสิ แปลว่า ยังจะเข้าไปใกล้.

หงส์สุขุมเสนาบดีกล่าวว่า

หงส์ตัวนั้นเป็นราชาของเรา เป็นมิตรสหาย
เสมอด้วยชีวิตของเรา เราจักไม่ทอดทิ้งท่านไป จน
ตราบเท่าวันตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว กาลสุส ปริยาย ความว่า
คู่ก่อนบุตรนายพราน เราจักไม่ทอดทิ้งพญาหงส์นั้นเลย จนกว่าจะถึงที่สุด
กาลสิ้นชีวิต.

นายพรานได้ฟังดังนั้น มีจิตเลื่อมใส คิดว่า ถ้าเราจักประพาศพิศใน
หงส์ของผู้สมบุรณ์ด้วยศีลเหล่านั้นอย่างนี้ แม้แผ่นดินก็จะพึงให้ช่องแก่เรา
ประโยชน์อะไรด้วยศัสกดิ์ ทรัพย์สมบัติที่เราจักได้จากสำนักพระราชา เรา
จักปล่อยพญาหงส์นั้นไป ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาความว่า

**ท่านปรารถนาจะสละชีวิต เพราะเหตุแห่งสหาย
เราก็จักปล่อยสหายของท่านไป ขอพญาหงส์จงไปตาม
ความประสงค์ของท่านเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย จ ตฺว เเทกัปป โย นาม ตฺว
แปลว่า ขึ้นชื่อว่า ท่านผู้ใด. บทว่า โส โยค อหิ แปลว่า เรานั้น. อธิบาย
ว่า พญาหงส์นี้ จะขึ้นไปตามอำนาจความประสงค์ของท่าน คือจงอยู่ในสถานที่
แห่งเดียวกับท่านเถิด.

ก็แล นายพรานครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ปลดท้าวธรรมจรรุออกจาก
หลักบ่วง นำไปยังขอบสระ แก้วบ่วงออกแล้วชำระล้างโลหิต ด้วยจิตอ่อนโยน
ไปด้วยกรุณา แล้วจัดแจงตบแต่งเส้นเอ็นเป็นต้น ให้เรียบร้อยเป็นอันดี
ด้วยอำนาจมูทิจิตของนายพราน และด้วยอนุภาพแห่งบารมี ที่พระมหาสัตว์
บำเพ็ญมา เท้าที่มีบาดแผล ก็มีหนังและขนงอกขึ้นในขณะนั้น. แม้รื้อรอย
ที่บ่วงผูกพัน ก็ไม่ปรากฏ. หงส์สุขุมเสนาบดีแลดูพระโพธิสัตว์แล้วมีจิตยินดี
เมื่อจะกระทำอนุโมทนา จึงกล่าวคาถาความว่า

**คู่ก่อนนายพราน วันนี้ข้าพเจ้าได้เห็นพญาหงส์
ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ทิวาชาติ พันจากบ่วงแล้ว ย่อมชื่นชม**

ยินดี ฉันทิด ขอท่านพร้อมกับหมู่ญาติทั้งปวง จงขึ้น

ชม ยินดี ฉันทิดเถิด.

นายพรานได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่า ข้าแต่เจ้า เชิญท่านทั้งสองไปเถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงถามนายพรานนั้นว่า คุณก่อนสหาย ท่านมาดักเรา เพื่อประโยชน์ของตัว หรือมาดักโดยอาณัติของผู้อื่น เมื่อนายพรานบอกเหตุ นั้นแล้ว จึงไตร่ตรองทบทวนดูว่า เราจากที่นี่ไปยังจิตตภูฏบรรพตที่เดียวดี หรือว่าไปสู่วะนครดี ดังนี้แล้ว ตกลงใจว่า เมื่อเราไปพระนคร แม้บุตร นายพรานก็จะได้ทรัพย์สมบัติ แม้ความแพ้พระกรรมของพระเทวีก็จะระงับ มิตรธรรมของสุขุขเสนาบดีก็จักปรากฏ กำลังแห่งญาณของเราก็จักปรากฏ เหมือนกัน ทั้งเรายังได้สระเขมาโบกขรณี เป็นที่ให้อภัยแก่ปักษีทั้งหลาย การที่เราไปสู่วะนครของพระเจ้าพาราณสีนั้นดีแน่ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกะ นายพรานว่า คุณก่อนนายพราน ท่านจงเอาเราทั้งสองใส่หาบ นำไปเฝ้ายัง สำนักของพระราชาเถิด ถ้าหากว่าพระราชาจะทรงพระเมตตาโปรดปล่อยพวกเรา ไปไซ้ พระองค์ก็จักโปรดปล่อยพวกเราไปเอง. นายพรานกล่าวชี้แจงว่า ข้าแต่ ท่านผู้เป็นเจ้า ขึ้นชื่อว่าพระราชาทั้งหลายร้ายกาจนัก ท่านทั้งสองจงไปเสียเถิด พญาหงส์กล่าวว่า แม้นายพรานเช่นท่าน พวกเรายังทำให้ใจอ่อนลงได้ อัน การที่จะให้พระราชาทรงโปรดปราน เป็นภาระธุระของข้าพเจ้า สหาย จงนำ พวกเราไปเฝ้าเถิด. นายพรานก็ได้ทำตามนั้นทุกประการ. พระราชาทอดพระ- เนตรเห็นหงส์ทั้งสองเท่านั้น ก็เกิดความชื่นชมโสมนัส โปรดให้หงส์ทั้งสอง พักจับอยู่ที่ตั่งทอง พระราชทานข้าวตอกคลุกน้ำผึ้งให้ดื่ม น้ำเจือด้วยน้ำผึ้งแล้ว ทรงประคองอัญชลิตรัสวีงวอนขอให้แสดงธรรมกถา พญาหงส์รู้ชัดว่า พระเจ้า พาราณสีทรงยินดีใคร่จะทรงธรรม จึงมีความยินดีไต่ทำปฐิ์ถนการขึ้นก่อน. คาถาสนทนาโต้ตอบระหว่างพญาหงส์กับพระราชา มีลำดับดังต่อไปนี้

(พญาหงส์ทูลว่า) พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ
ทรงเกษมสำราญดีหรือ โรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
พระองค์หรือ รัฐสีมาอาณาจักรของพระองค์นี้ สมบูรณ์
ดีหรือ พระองค์ทรงปกครองประชาราษฎร์โดยธรรม
หรือ.

(พระราชชาตรีตอบว่า) ดูก่อนพญาหงส์ เรา
เกษมสำราญดี ทั้งโรคพยาธิมิได้เบียดเบียน รัฐสีมา
อาณาจักรของเรา ก็สมบูรณ์ดี เราปกครองราษฎร
โดยธรรม.

(พญาหงส์ทูลว่า) โทษผิดบางประการในหมู่อำ-
มาตย์ราชเสวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่มีอยู่หรือ หมู่
ศัตรูห่างไกลจากพระองค์ เหมือนเงาที่ไม่เจริญด้าน
ทิศทักษิณอยู่แลหรือ.

(พระราชชาตรีตอบว่า) โทษผิดบางประการใน
หมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของเราแม้หนึ่งไม่มี
เลย อนึ่ง หมู่ศัตรูก็ห่างไกลจากเรา เหมือนเงาย่อม
ไม่เจริญทางด้านทิศทักษิณฉะนั้น.

(พญาหงส์ทูลว่า) พระมเหสีของพระองค์ มิได้
ทรงประพฤติกว้างละเมิดพระทัย ทรงเชื่อฟัง ทรง
ปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ
และยศสมบัติ ยังเป็นที่โปรดปรานของพระองค์อยู่
หรือประการใด.

(พระราชชาตรีตอบว่า) พระมเหสีของเราเป็น
เช่นนั้น ทรงเชื่อฟังมิได้คิดนอกใจ ทรงปราศรัยน่ารัก
พริกพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ
เป็นที่โปรดปรานของเราอยู่.

(พญาหงส์ทูลว่า) พระราชโอรสของพระองค์
มีจำนวนมาก ทรงอุบัติมาเป็นศรีสวัสดิ์ในรัฐสีมาอัน
เจริญ ทรงสมบูรณ์ด้วยปรีชาเฉลียวฉลาด ต่างพากัน
บันเทิง รื่นเริงพระทัย แต่ที่นั่น ๆ อยู่แลหรือ.

(พระราชชาตรีตอบว่า) ดูก่อนพญาหงส์เศรษฐ
เราเชื่อว่า มีบุตรมากถึง ๑๐๑ องค์ ขอท่านได้โปรด
ชี้แจงกิจที่ควรแก่บุตรเหล่านั้นด้วยเถิด เธอเหล่านั้น
จะไม่คู่มิ้นโอวาทคำสั่งสอนของท่านเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสล ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีโรค.
บทว่า อนามยฺ นี้ เป็นไฉนของบทว่า กุสล นั้นแหละ. บทว่า ผิด
ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า (พระโรคมิได้เบียดเบียนหรือ) แวนแคว้น
ของพระองค์กว้างขวาง มีภิกษาหาได้ง่าย ทั้งพระองค์ทรงอนุศาสน์พราสาท
ชาวแวนแคว้นโดยธรรมบ้างหรือ? บทว่า โทโส แปลว่า ความผิด.

บทว่า ฉายา ทุกุฉินไตริว ความว่า เงามีหน้าตรงต่อทิศทักษิณ
ย่อมไม่เจริญฉันใด พวกอมิตรไพร่ของพระองค์ย่อมไม่เจริญฉันนั้น หรือ
ประการใด? บทว่า สาทิสี ความว่า ก็พระมเหสีของพระองค์ผู้ทัดเทียมกัน
ด้วยชาติสมบัติ โภคสมบัติ และโคตรตระกูล ประเทศเห็นปานนี้ มิได้ทรง
ประพฤตินอกพระทัย. บทว่า อสุสวา แปลว่า เชื่อถ้อยฟังคำ. บทว่า

ปุตุตรูปยสุเปตา ความว่า พริกพร้อมด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ.

บทว่า **ปุลยาชเวน** ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า พระราชโอรสทรงยังปัญญา ให้เล่นไป ด้วยกำลังปัญญาแล้วสามารถเพื่อจะวินิจฉัยกิจการนั้น ๆ ได้. บทว่า **สมุโหมตติ ตโต ตโต** ความว่า พระราชโอรสเหล่านั้นยังพากันทรงบันเทิงอยู่ในที่ประกอบกิจการนั้น ๆ หรือประการใด.

บทว่า **มยา สุตา** ความว่า พระราชตรัสตอบว่า โอรสทั้งหลายปรากฏแล้วเพราะเรา ทั้งโลกก็เรียกเราว่า พระเจ้าพหูบุตรตราช คือพูดกันว่า โอรสเหล่านั้นเป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟังขจรไป เพราะเราว่า อาศัยเราแพร่หลายเกิดปรากฏด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เตสึ ตูว กิจจุมกุกขาหิ** ความว่า ท่านโปรดชี้แจงกิจที่ควรทำแก่โอรสเหล่านั้นของเราด้วยว่า ราชโอรสทั้งหลายจงทำสิ่งนี้ ๆ. บทว่า **นาวรรุชณนุติ** นี้พระราชตรัสโดยพระประสงค์ว่า จงให้อิโวกาแก่โอรสของเราเหล่านั้น ดังนี้ทีเดียว.

พระมหาสัตว์ทรงสดับพระคำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะถวายอิโวกาแก่พระโอรสเหล่านั้น ได้กล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

แม้ถ้าว่ากุกบุตรเป็นผู้เข้าถึงชาติกำเนิดหรือวินัย
แต่กระทำความเพียรในภายหลัง เมื่อธุรกิจเกิดขึ้น
ย่อมต้องจมอยู่ในห้วงอันตราย.

ช่องทางรั่วไหลแห่งโลกสมบัติเป็นต้น ก็จักเกิดขึ้นอย่างใหญ่หลวง กับกุกบุตรผู้มีปัญญาอ่อนแง่นั้น
กุกบุตรนั้นย่อมมองเห็นได้แต่รูปที่หยาบ ๆ เหมือน
ความมืดในราตรีฉะนั้น.

กุลบุตรผู้ประกอบความเพียรในสิ่งอันไม่เป็น

สาระว่าเป็นสาระ ก็ย่อมไม่ประสบความสำเร็จเลยทีเดียว
ย่อมจะจมลงในห้วงอันตรายอย่างเดียว เหมือนกวาง
วิ่งโลดโผนไปในชอกผา ตกจมเหวลงไปในระหว่าง
ทางฉะนั้น.

ถึงหากว่า นรชนจะเป็นผู้มีชาติเลวทราม แต่
เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีปัญญา ประกอบด้วย
อาจารย์และศิลา ย่อมจะรุ่งเรือง สุกใสเหมือนกองไฟ
ในยามราตรี ฉะนั้น.

ขอพระองค์ทรงทำข้อนั้นนั่นแลให้เป็นข้อเปรียบเทียบ
เทียบ แล้วจงให้พระโอรสดำรงอยู่ในวิชา กุลบุตรผู้มี
ปัญญาย่อมงอกงามขึ้น ดังพืชในนางอกงามขึ้นเพราะ
น้ำฝน ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วินยชน วา ได้แก่อาจารย์. มรรยาท.

บทว่า ปจฺจมา กุรุเต โยคิ ความว่า หากว่ากุลบุตรใดไม่ทำการประกอบ
คือความเพียรในการศึกษาศิลปวิทยาที่ควรศึกษา ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก ทำการ
ศึกษาต่อภายหลังคือเมื่อเวลาแก่ กุลบุตรเห็นปานนี้นั้น ย่อมจมลงในทุกข์หรือ
อันตรายเห็นปานนั้นในภายหลัง คือไม่สามารถเพื่อจะช่วยเหลือตนเองได้.

บทว่า ตสฺส ลํ หีรปญฺญสฺส ความว่า เพราะกุลบุตรนั้นไม่ได้รับการศึกษา
แต่นั้น (ความเสื่อมโทรมสมบัติจึงเกิด) แก่เขาผู้มีปัญญาไม่แน่นอน มีความรู้
ไม่มั่นคง. บทว่า วิวโร ได้แก่ ช่องคือความเสื่อมแห่งโทรมสมบัติเป็นต้น.

บทว่า รตฺติมฺนุโธ ได้แก่ ความมืดบอดในราตรี. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้

ความมืดในราตรี คือความมืดบอดในราตรี ย่อมเห็นได้แต่รูปหยาบ ๆ อย่างเดียว โดยแสงพระจันทร์เป็นต้นในราตรี ไม่สามารถจะเห็นรูปละเอียด ๆ ได้ ฉันทิ กุลบุตรผู้ไม่ได้รับการศึกษา มีปัญญาอ่อนแอฉันทินั้น เมื่อภยอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่สามารถจะเห็นกิจการอันละเอียดสุขุมได้ เห็นได้เฉพาะกิจการที่หยาบ ๆ ฉันทินั้น เพราะฉะนั้นควรที่จะโปรดให้พระโอรสทั้งหลายของพระองค์ เล่าเรียนศึกษา ในเวลาที่พระโอรสยังทรงพระเยาว์ทีเดียว.

บทว่า อสاره ได้แก่ ในเวทสมัยอันติดต่อกันในโลก อันไร้สาระ.

บทว่า สารโยคณฺญ ความว่า สำคัญว่า ลัทธิสมัยนี้ประกอบด้วยสาระ.

บทว่า มตี นตฺว วินฺทติ ความว่า แม้จะศึกษามากมาย ย่อมไม่ได้ปัญญา

ความรอบรู้เลย. บทว่า คิริทฺทคฺคฺสุมี ความว่า เปรียบเหมือนกวางเดินทาง มาสู่สถานที่อยู่ของตน สำคัญที่อันไม่ราบเรียบว่าราบเรียบ วิ่งโลดโผนไปในชอกผาโดยกำลังเร็ว ย่อมตกหัวเหวจมลงไปในระหว่าง หากถึงที่อยู่ไม่ ฉันทิ กุลบุตรผู้เห็นปานนี้นั้นก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เล่าเรียนลัทธิพระเวทย์อันเนื่องในโลกอันไร้สาระด้วยความสำคัญว่าเป็นสาระ ย่อมจะถึงความพินาศใหญ่ เพราะ ฉะนั้น พระองค์โปรดให้พระโอรสทั้งหลายของพระองค์ศึกษาประกอบในกิจทั้งหลายอันเนื่องด้วยประโยชน์ นำความเจริญมาให้.

บทว่า นิเส อคฺคิวิ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า คนเราแม้จะเกิดในกำเนิดต่ำทราม แต่เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ มีความขยันหมั่นเพียรเป็นต้น ย่อมสว่างไสวได้เหมือนกองไฟ ในราตรีฉันทินั้น. บทว่า เอตฺ เว ความว่า พระองค์โปรดทำการเปรียบเทียบความมืดในราตรี กับกองไฟที่ข้าพเจ้ากราบทูลมา แล้วให้โอรสทั้งหลายของพระองค์ดำรงอยู่ในวิชาความรู้ คือ โปรดให้

ประกอบในสิกขาทั้งหลาย อันควรแก่การศึกษาเถิด เพราะกุลบุตรผู้ประกอบ ด้วยวิชาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มียัญญาเครื่องทรงจำ ย่อมงอกงาม คือเจริญด้วย เกียรติยศและโภคสมบัติ เหมือนพืชย่อมงอกงามขึ้นในนาอันดีทั้งหลาย เพราะ น้ำฝนฉะนั้น.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาอยู่อย่างนี้จนตลอดคืนยังรุ่ง ความแพ้พระกรรม์ของพระเทวีก็สงบระงับ. ในเวลารุ่งอรุณนั่นเอง พระ- มหาสัตว์ ให้พระราชาดำรงอยู่ในศีล ถวายโอวาทด้วยอัปมาทกถา แล้วทูล ลาออกไปสู่จิตตกุญบรรพตนั้นแหละ โดยสัทัญชรด้านทิศอุดร พร้อมกับหงส์ สุมุขเสนาบดี.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน อานนท์นี้ ก็ได้สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เราอย่างนี้เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า นายพรานในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระฉันทะ พระ- ราชาได้มาเป็นพระสารีบุตร พระเทวี ได้มาเป็นนางเขมาภิกษุณี หมู่ หงส์ได้มาเป็นหมู่ศากยราช หงส์สุมุขเสนาบดี ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนพญาหงส์ ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหังสชาดก

๗. สัตติคุมพชาดก

ว่าด้วยพี่น้องก็ยังต่างใจกัน

[๒๑๔๒] พระมหाराชาผู้เป็นจอมชนแห่งชาว
ปัญจาลรัฐ เป็นดุจพรานเนื้อเสด็จออกมาสู่ป่าพร้อม
ด้วยเสนา พลัดจากหมู่เสนาไป.

ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นกระท่อม ที่เขาทำ
ไว้เป็นที่อาศัยของโจรทั้งหลายในป่านั้น สุวโปดก
ออกจากกระท่อมนั้นไปแล้ว กลับมาพูดแข่งขันกับ
พ่อครัวว่า มีบุรุษหนุ่มน้อย มีธมมาเป็นพาหนะ มี
คุณทลเกลี้ยงเกลาคดี มีกรอบหน้าแดง งดงามเหมือน
พระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างในกลางวัน ฉะนั้น.

เมื่อถึงเที่ยงวันพระราชากำลังทรงบรรทมหลับ
กับนายสารถิ (สุวโปดกป่าวร้องว่า) เอาซิพวกเรา จง
รีบไปชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดของท้าวเธอเสีย เวลานั้นก็
เงิบสงัดดูจยามค้ำคีน พระราชากำลังทรงบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถิ พวกเราจึงไปแย่งเอาผ้าและ
คุณทลแก้วมณี แล้วฆ่าเสีย เอากิ่งไม้กลบไว้.

[๒๑๔๓] ดูก่อนสุวโปดกสัตติคุมพะ เจ้าเป็นบ้า
ไปกระมัง จึงได้พูดอย่างนั้น เพราะว่าพระราช
ทั้งหลายถึงจะเสด็จมาแต่ไกล ก็ย่อมทรงเดชาานุภาพ
เหมือนดังไฟสว่างไสว ฉะนั้น.

[๒๑๔๔] ดูก่อนนายปติโกดมพะ ท่านมาแล้ว
ย่อมเก่งกาจสามารถมิใช่หรือ เมื่อมารดาของเรา
เปลือยกาย ไฉนท่านจึงเกลียดการโจรกรรมหนอ.

[๒๑๔๕] ดูก่อนนายสารธิผู้เพื่อนยาก เจ้าจงลุก
ขึ้นเทียมรถ เราไม่ชอบใจนัก เราจะไปอาศรมอื่น
กันเถิด.

[๒๑๔๖] ข้าแต่พระมหาราชา ราชนรถได้เทียม
แล้ว และมีราชพาหนะมีกำลัง ก็ได้จัดเทียมแล้ว
เชิญพระองค์เสด็จขึ้นประทับเถิด จะได้เสด็จไปยัง
อาศรมอื่น พระเจ้าข้า.

[๒๑๔๗] พวกโจรภายในอาศรมนี้ พวกกันไป
เสียที่ไหนหมดเล่า พระเจ้าปัญจาลราชนั้นหลุดพ้นไป
ได้ เพราะพวกโจรเหล่านั้นไม่เห็น ท่านทั้งหลายจง
จับเกาทัณฑ์ หอก และโคมร พระเจ้าปัญจาลราช
กำลังหนีไป ท่านทั้งหลายอย่าได้ปล่อยให้มีชีวิตอยู่ได้
เลย.

[๒๑๔๘] ขณะนั้น ปุ่ปกสูวโปตก ตัวมีจะงอย
ปากแดงงาม ยินดีต้อนรับพระราชว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง พระองค์ไม่
ได้เสด็จมาร้าย พระองค์ผู้ทรงอิสรภาพเสด็จมาถึง
แล้วโดยลำดับ ของสิ่งใดที่มีอยู่ในอาศรมนี้ ขอ
พระองค์จงทรงเลือกเสวยของสิ่งนั้น ผลมะพลับ ผล

มะหาด ผลมะขาง ผลหมากเฒ่า อันเป็นผลไม้มี
รสหวานเล็กน้อย ขอพระองค์จงเลือกเสวยแต่ที่ดี ๆ
ข้าแต่พระมหाराชา น้ำนี้เย็นนำมาแต่ชอกภูเขา ขอ
เชิญพระองค์ทรงดื่มถ้าทรงปรารถนา ฤๅษีทั้งหลายใน
อาศรมนี้พากันไปป่าเพื่อแสวงหาผลาผล เชิญเสด็จ
ลุกขึ้นไปทรงเลือกหยิบเอาเองเถิด เพราะข้าพระองค์
ไม่มีมือที่จะทูลถวายได้.

[๒๑๔๕] นกแขกเต้าตัวนี้ เจริญดีหนอ ประกอบ
ด้วยคุณธรรมอย่างยิ่ง ส่วนนกแขกเต้าตัวโน้น พุด
ถ้อยคำหยาบคายว่า จงจับมัดพระราชานี้มาเสีย อย่า
ให้รอดชีวิตไปได้เลย เมื่อนกแขกเต้านั้นรำพันเพ้ออยู่
อย่างนี้ เราได้มาถึงอาศรมนี้ โดยสวัสดิ์.

[๒๑๕๐] ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ทั้ง
สองเป็นพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน ได้เจริญเติบโต
ที่ต้นไม้อเดียวกัน แต่ต่างพลัดกันไปอยู่คนละเขตแดน
สัตติคุมพะเจริญอยู่ในสำนักของพวกโจร ส่วนข้า-
พระองค์เจริญอยู่ในสำนักของฤๅษีในอาศรมนี้ สัตติ
คุมพะนั้น เข้าอยู่ในสำนักของอัสตบรูษ ข้าพระองค์
อยู่ในสำนักของอัสตบรูษ ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งสอง
จึงต่างกันโดยธรรม.

[๒๑๕๑] การฆ่าก็ดี การจงจำก็ดี การหลอกลวง
ด้วยของปลอมก็ดี การหลอกลวงด้วยอาการตรง ๆ ก็ดี

การปล้นฆ่าชาวบ้านก็ดี การกระทำความอันแสน
สาหัสก็ดี มีอยู่ในที่ใด สัตติคุมพะนั้นย่อมศึกษาสิ่ง
เหล่านั้นในที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ภารตวงศ์ ในอาศรม
ของฤๅษีนี้มีแต่สังฆกรรม ความไม่เบียดเบียน ความ
ถ่อม และความฝึกอินทรีย์ ข้าพระองค์เป็นผู้เจริญ
แล้ว บนตักของฤๅษีทั้งหลาย ผู้มีปกติให้อาสนะ
และน้ำ.

[๒๑๕๒] ข้าแต่พระราชา บุคคลคบคนใด ๆ
เป็นสัตบุรุษ อสัตบุรุษ มีศีล หรือไม่มีศีล เขาย่อม
ตกอยู่ใต้อำนาจของบุคคลนั้นนั่นแหละ บุคคลคบคน
เช่นใดเป็นมิตร หรือเข้าไปช่องเสพคนเช่นใด ก็ย่อม
เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น
อาจารย์คบอันเตวาสิกย่อมทำอันเตวาสิก ผู้ยังไม่
แปดเปื้อนให้แปดเปื้อนได้ อาจารย์ถูกอันเตวาสิกพา
แปดเปื้อนแล้ว พาอาจารย์อื่นให้เปื้อนอีก เหมือน
ลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำแล่งลูกศรให้เปื้อน
ฉะนั้น นักปราชญ์ไม่พึงมีสหายลามกเลยทีเดียว
เพราะกลัวแต่การแปดเปื้อน ด้วยบาปกรรม นรชนใด
ห่อปลาหน้าด้วยใบหญ้าคา แม้ใบหญ้าคาของนรชน
นั้น ย่อมมีกลิ่นนำฟุ้งไป ฉนั้นใด การเข้าไปคบหา

คนพาลก็เช่นนั้นเหมือนกัน นรชนใดห่ออกฤษณาด้วย
ใบไม้ แม้ใบไม้ของนรชนนั้น ก็ย่อมหอมฟุ้งไป
จันใด การเข้าไปคบหานักปราชญ์ ก็จันนั้นเหมือนกัน
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตรู้ความเปลี่ยนแปลงของตน
ดุจห่อใบไม้แล้ว ไม่ควรเข้าไปคบหาพวกอสัตบุรุษ
ควรคบหาแต่พวกสัตบุรุษ ด้วยว่าอสัตบุรุษย่อมนำไป
สู่รกร สัตบุรุษย่อมพาให้ถึงสุคติ.

จบสัจตติกุมพชาดกที่ ๗

อรรถกถาสัจตติกุมพชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระคทวยวิหาร ใกล้ถ้ำมัททกัจฉิ
ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **มิกลุตฺโต**
มหाराช ดังนี้.

ความย่อว่า เมื่อพระเทวทัตกลิ้งศิลา สะเก็ดแตกมากกระทบพระบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เกิดทุกขเวทนาเป็นกำลัง. ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก
มาประชุมกันเพื่อเฝ้าเยี่ยมพระตถาคตเจ้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทอด
พระเนตรเห็นพุทธบริษัทมาประชุมกันแล้ว มีพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
เสนาสนะนี้คับแคบนัก จักมีการประชุมใหญ่ พวกเธอจงนำเราขึ้นคานหามไป
ที่ถ้ำมัททกัจฉิเถิด. ภิกษุทั้งหลาย พากันกระทำตามพุทธดำรัส. หมอชีวกโก-
มารภจ ได้จัดการรักษาพระบาทของพระตถาคตเจ้าให้ผาสุก. ภิกษุทั้งหลาย

นั่งประชุมสนทนากันในสำนักของพระศาสดาว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัต
แม้ตนเองก็ลามก แม้บริษัของเธอก็ลามก พระเทวทัตนั้นเป็นคนลามก
มีบริวารลามกอยู่อย่างนี้ พระศาสดาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอประชุม
สนทนาอะไรกัน ? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ไซ้แต่ในชาตินี้เท่านั้น ก็หาไม่ได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตก็เป็น
คนลามก มีบริวารลามกเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตัสตั้งต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า **ปัญญาละ** เสวยราชสมบัติอยู่ใน
อุตตรปัญจาลนคร กาลนั้น พระมหาสัตว์บังเกิดเป็นลูกพญานกแขกเต้า
ตัวหนึ่ง สองตัวพี่น้องอยู่ที่ริมพลีวันใกล้สาธุบรรพตแห่งหนึ่ง ในแนวป่า.
ก็ในด้านเหนือของภูเขาภูนั้น มีบ้านโจรเป็นที่อยู่อาศัยของโจร ๕๐๐ ในด้าน
ใต้เป็นอาศรมสถานที่อยู่ของหมู่ฤาษี ๕๐๐ คน. ในกาลเมื่อสุวโปดกสองพี่น้อง
นั้นกำลังสอนบิน บังเกิดลมหัวด้วนขึ้น สุวโปดกตัวหนึ่ง ถูกลมพัดไปตก
ระหว่างอาวุธของพวกโจรในโจรคาม เพราะสุวโปดกตกลงในระหว่างกองอาวุธ
พวกโจรจับได้จึงตั้งชื่อว่า " **สัตติคุมพะ** ". ส่วนสุวโปดกตัวหนึ่งลมพัดไปตก
ในระหว่างกองดอกไม้ ที่เนินทรายใกล้อาศรมพระฤาษี เพราะสุวโปดกนั้น
ตกลงในระหว่างกองดอกไม้ พระฤาษีทั้งหลายจึงพากันตั้งชื่อนั้นว่า " **บุปผ-**
กะ ".

สัตติคุมพสุวโปดก เจริญเติบโตในระหว่างพวกโจร. บุปผสุวโปดก
เจริญเติบโตในระหว่างพระฤาษีทั้งหลาย อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าปัญจาลราช
ประดับตกแต่งองค์ด้วยเครื่องสรรพาลังการ เสด็จทรงรถพระที่นั่งอันประเสริฐ
เสด็จสู่ชายป่าอันเป็นรมณีสถานมีดอกไม้ผลไม้ออกดอกออกผลงามดี ณ ที่
ใกล้พระนคร โดยทรงประสงค์จะล่ามฤค พร้อมด้วยบริวารเป็นจำนวนมาก

แล้วทรงประกาศว่า มฤคหนีออกได้โดยด้านหน้าที่ของผู้ใด อาชญาจะพึงมีแก่ผู้นั้น แล้วเสด็จลงจากราชรถ ทรงธนูศรประทับยืนช้อนพระองค์อยู่ในซุ้มที่ราชบุรุษจัดทำถวาย. เมื่อพวกราชบุรุษพากันตีเคาะที่ละเมาะพุ่มไม้ เพื่อที่จะให้มฤคทั้งหลายลุกขึ้น เนื้อทรายตัวหนึ่ง ลุกขึ้น แลดูทางที่จะไป เห็นสถานที่ด้านพระราชพาประทับยืนอยู่สงัดเงียบ จึงบ้ายหน้าตรงทิศนั้นเผ่นหนีไป. อามาคย์ทั้งหลายร้องถามกันว่า มฤคหนีไปทางด้านหน้าที่ของใคร รู้ว่าทางด้านหน้าที่ของพระราชแล้ว พวกกันทำการข่มเยาะพระราช. พระเจ้าปัญจาลราช ทรงกลั่นการเย้ยหยันของเหล่าอามาคย์ไม่ได้ ด้วยอัสมิมานะ. เสด็จขึ้นสู่รถพระที่นั่งตรัสสั่งว่า เราจักจับมฤคนั้นให้ได้เดี๋ยวนี้ แล้วตรัสสั่งบังคับนายสารถีว่า จงขับรถไปโดยเร็ว เสด็จไปตามทางที่มฤคหนีไป. ราชบริพาทไม่สามารถจะติดตามรถพระที่นั่งซึ่งกำลังวิ่งไปโดยเร็วได้ พระราชาสองคนกับนายสารถีเสด็จไปจนถึงเวลาเที่ยงวัน ไม่พบเนื้อ จึงเสด็จกลับมา ทอดพระเนตรเห็นลำธารอันเป็นรมณีสถานใกล้โจรคามนั้น แล้วเสด็จลงจากราชรถทรงเสวยแล้วเสด็จขึ้น. ลำดับนั้น นายสารถีจึงเลิกเครื่องปรูด แต่งให้เป็นที่บรรทมที่ภายใต้ร่มไม้. พระราชาทรงบรรทม ณ ที่นั้น ฝ่ายนายสารถีก็นั่งถวายนวดพระบาทยุคลของพระราชอาอยู่. พระราชาทรงบรรทมหลับ ๆ ตื่น ๆ ในระยะติด ๆ กัน. ฝ่ายพวกโจรชาวโจรคามเข้าป่าเพื่อถวายเป็นการรักษาพระราชากันหมด. ในโจรคามจึงเหลืออยู่แต่สัตตคัมพสุวโปคก กับบุรุษพ้อคร้วชื่อปติโกลมพะสองคนเท่านั้น. ขณะนั้น สัตตคัมพสุวโปคกบินออกจากบ้านไปเห็นพระราชาก็คิดว่า เราจักฆ่าพระราชากำลังหลับนี้เสีย เก็บเอาเครื่องประดับไปเสีย แล้วบินกลับไปยังสำนักของนายปติโกลมพะ แจ้งเหตุนี้ให้ทราบ.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๕ คาถา
ความว่า

พระมหाराชา ผู้เป็นจอมแห่งชนชาวปัญจาลรัฐ
เป็นคุณนายพรานเนื้อ เสด็จออกมาสู่ป่าพร้อมด้วยเสนา
พลัดจากหมู่เสนาไป.

ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นกระท่อม ที่เขาทำ
ไว้เป็นที่อาศัย ของโจรทั้งหลายในป่านั้น สวโปดก
ออกจากกระท่อมนั้นไปแล้ว กลับมาพูดแข่งขันกับ
พ่อครัวว่า มีบุรุษหนุ่มน้อย มีรถม้าเป็นพาหนะ มี
คุณทลเกลี้ยงเกลาคดี มีกรอบหน้าแดง งดงามเหมือน
พระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างในกลางวัน ฉะนั้น.

เมื่อถึงเที่ยงวัน พระราชากำลังบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถี (สวโปดกป่าวร้องว่า) เอาชีพวก
เรา จงรีบไปชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดของท้าวเธอเสีย เวลา
นี้ก็เงียบสงัดคุดกลางคืน พระราชากำลังบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถี พวกเราจงไปแย่งเอาผ้าและคุณ-
ทลแก้วมณี แล้วฆ่าเสียเอากิ่งไม้กลบไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคลุตโท ความว่า พระเจ้าปัญจาลราช
มีพระอาการคุณนายพรานเนื้อ เพราะทรงแสวงหาเนื้อเหมือนนายพราน. บทว่า
โอคโณ ความว่า ทรงล่าหลัง พลัดไปจากหมู่เสนา. บทว่า ตฤการาน
ภูฏีกต ความว่า พระราชานั้นได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่บ้าน ซึ่งเขาทำไว้เป็น
ที่อยู่อาศัยของพวกโจรในป่านั้น. บทว่า ตสุส ความว่า ออกจากกระท่อม
ของโจรนั้น. บทว่า ลูททานิ ภาสติ ความว่า นกสวโปดกกล่าวถ้อยคำ
หยาบคายกับพ่อครัวชื่อปติโกลุมพะนั้น.

**ดูก่อนปติโกลมพะ ท่านเมาแล้วยอมเก่งกาจมาก
มิใช่หรือ เมื่อมารดาของเราเปลือยกายอยู่ ไยท่านจึง
เกลียดการโจรกรรมเล่า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อถ ตู** มีความเท่ากับ **นनु ตู** .
บทว่า **มตุโต** ความว่า เมื่อก่อนท่านได้ดื่มสุราเหลือเดนของพวกโจรเมาแล้ว
ยอมเก่งกาจคุกคามมากมิใช่หรือ ? สุวโปคกกล่าว. บทว่า **ภรรยา** หมายถึง
ภรรยาหัวหน้าโจร. ได้ยินว่า ครั้งนั้นภรรยาหัวหน้าโจรนั้น นุ่งผ้ากรองด้วย
กิ่งไม้เที่ยวอยู่. บทว่า **วิจิจฺจุเส** ความว่า เมื่อมารดาของเราเปลือยกายอยู่
บัดนี้ไยท่านจึงรังเกียจการโจรกรรม คือไม่ยอมทำโจรกรรมเล่า.

พระเจ้าปัญจาลราชทรงตื่นพระบรรทม ได้ทรงสดับคำของสุวโปคก
กล่าวกับพ่อครัว โดยภาษามนุษย์ ทรงดำริว่า สถานที่นี้มีภัยเฉพาะหน้า
เมื่อจะทรงปลุกนายสารถิให้ลุกขึ้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

**ดูก่อนนายสารถิ เพื่อนยาก จงลุกขึ้นเทียมมรด
เราไม่ชอบใจนถ เราจงไปอาศรมอื่นกันเถิด.**

ฝ่ายนายสารถิก็ลุกขึ้นโดยด่วน เทียมราชรถแล้ว กล่าวคาถา กราบ-
ทูลว่า

**ข้าแต่มหाराชเจ้า ราชรถได้เทียมแล้ว และม้า
ราชพาหนะมีกำลัง ก็ได้จัดเทียมแล้ว เจริญพระองค์
เสด็จขึ้นประทับเถิด จะได้เสด็จไปยังอาศรมอื่นพระ-
เจ้าข้า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พลวาหโน** ได้แก่ พาหนะที่มีกำลัง
คือม้าที่สมบุรณ์ด้วยกำลังมาก.

เมื่อพระเจ้าปัญจาลราชเสด็จขึ้นประทับบนราชรถเท่านั้น ม้าสินธพ
ทั้งคู่ก็วิ่งไปโดยเร็วดังลมพัด. สัตติคุมพสุวโปตก เห็นราชรถกำลังวิ่งไป ถึง
ความเกียดแค่นั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พวกโจรในอาศรมนี้พากันไปเสียที่ไหนหมดเล่า

พระเจ้าปัญจาลราชนั้นหลุดพ้นไปได้ เพราะพวก
โจรเหล่านั้นไม่เห็น ท่านทั้งหลายจงจับเกาทัณฑ์ หอก
และโตมร พระเจ้าปัญจาลราชกำลังหนีไป ท่านทั้ง-
หลายอย่าได้ปล่อยให้มีชีวิตอยู่ได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกนุเม เท่ากับ กุหิ นุ อิม แปลว่า
โจรในอาศรมนี้ไปไหนเสียหมดเล่าหนอ. บทว่า อสุมิ ความว่า ในอาศรมนี้.
บทว่า ปริจาริกา ได้แก่ โจรทั้งหลาย. บทว่า อทสุสนา ความว่า
พระเจ้าปัญจาลราชหนีพ้นไปได้ เพราะพวกโจรเหล่านั้นไม่ได้เห็น. บทว่า
เอส จจุจติ ความว่า พระเจ้าปัญจาลราชหนีรอดเงื้อมมือพวกโจรเหล่านั้น
เสด็จไปได้ เพราะไม่เห็น. บทว่า ชีวิติ ความว่า เมื่อพวกท่านยังมีชีวิตอยู่
อย่าได้ปล่อยไปเสีย ทุกคนจงจับอาวุธ วิ่งตามไปจับพระราชาให้ได้.

เมื่อสัตติคุมพสุวโปตกนั้น ร้องพลางบินตามพระราชาไปอยู่อย่างนี้
พระราชาก็เสด็จถึงอาศรมของฤาษีทั้งหลาย ขณะนั้นหมู่ฤาษีไปแสวงหาผล
มีปุปผกสุวโปตกตัวเดียวเท่านั้นอยู่ในอาศรม. มันเห็นพระราชาแล้ว บิน
ออกมาจับเสด็จ ได้ทำการปฏิสันถาร.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๔
คาถา ความว่า

ขณะนั้น ปุ่ปกสุวโปดก ตัวมีจะงอยปากแดง

งาม ยินดีต้อนรับพระราชว่า ข้าแต่พระมหาราชา
พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง พระองค์มิได้เสด็จมาร้าย
พระองค์ผู้ทรงอิสรภาพ เสด็จมาถึงแล้วโดยลำดับ
ของสิ่งใดมีอยู่ในอาศรมนี้ ขอพระองค์ทรงเลือกเสวย
ของสิ่งนั้น ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขาง ผล
หมากเม่า อันเป็นผลไม้มีรสหวานเล็กน้อย ขอพระ-
องค์จงเลือกเสวยแต่ที่ดี ๆ ข้าแต่พระมหาราชา น้ำนี้
เย็นนำมาแต่ชอกภูเขา ขอเชิญพระองค์ทรงดื่มถ้าทรง
ปรารถนา ฤๅษีทั้งหลายในอาศรมนี้ พากันไปป่า
เพื่อแสวงหาผลาผล เชิญพระองค์เสด็จลุกขึ้นไปทรง
เลือกหยิบเอาเองเถิด เพราะข้าพระองค์ไม่มีมือจะทูล
ถวายได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏินนุทิตถ ความว่า พอเห็นพระราช
แล้ว ก็ชื่นชมยินดี. บทว่า โลहितคุณฑโก แปลว่า มีจะงอยปากแดง
คือถึงส่วนแห่งความงาม. บทว่า มธูเก ได้แก่ ผลาผลที่มีรสหวาน. บทว่า
กาสมาริโย ความว่า ขอพระองค์โปรดเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผล-
มะขาง และผลหมากเม่า ซึ่งมีชื่ออย่างนี้ ๆ. บทว่า ตโต ปิว ความว่า
โปรดทรงดื่มน้ำ จากโรงน้ำดื่มนั้นเถิด.

บทว่า เย อสุมิ ปริจาริกา ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระฤๅษี
เหล่าใดเที่ยวไปอยู่ในอาศรมนี้ พระฤๅษีเหล่านั้นไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาผลาผล.
บทว่า คณฺหโวห ความว่า พระองค์โปรดหยิบเอาผลาผลน้อยใหญ่. บทว่า
ทาทเว แปลว่า เพื่อจัดถวาย.

พระราชาทรงเลื่อมใสในการปฏิสังขรณ์ของปุปผกุสุโปก เมื่อจะทรง
ทำการชมเชย จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

นกแขกเต้าตัวนี้ เจริญดีหนอ ประกอบด้วย
คุณธรรมอย่างยิ่ง ส่วนนกแขกเต้าตัวโน้น พุดคำ
หยาบคายว่า จงจับมัดพระราชานี้ มาเสียอย่าให้รอด
ชีวิตไปได้เลย เมื่อนกแขกเต้าตัวนั้น รำพันเพ้ออยู่
อย่างนี้ เราได้มาถึงอาศรมนี้ โดยสวัสดิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตโร ได้แก่ นกแขกเต้าในบ้านโจร.
บทว่า อิจฺเจว ความว่า ส่วนเรา เมื่อนกแขกเต้าตัวนั้นเพ้อรำพันอยู่อย่างนี้
มาถึงอาศรมนี้แล้ว โดยสวัสดิ.

ปุปผกุสุโปก ฟังพระคำรัสของพระราชาก็ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ทั้งสองเป็น
พี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน ได้เจริญเติบโตที่ต้นไม้
เดียวกัน แต่ต่างพลัดกันไปอยู่คนละเขตแดน สัตติ-
กุมพะเจริญอยู่ในสำนักของพวกโจร ส่วนข้าพระองค์
เจริญอยู่ในสำนักของฤาษีในอาศรมนี้ สัตติกุมพะนั้น
เข้าอยู่ในสำนักของอัสตบรูษ ข้าพระองค์อยู่ในสำนัก
ของอัสตบรูษ ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองจึงต่างกัน
โดยธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาคโรสุมา ความว่า ข้าแต่พระมหา-
ราชเจ้า สัตติกุมพะนั้น กับข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองเป็นพี่น้องกัน บทว่า

โจรान् ความว่า สัตติคุมพะนั้น เจริญในสำนักพวกโจร ข้าพระพุทธเจ้า
เจริญในสำนักพวกฤาษี. บทว่า อสตี โส สตี อหิ ความว่า สัตติคุมพะ
เข้าอยู่สำนักอัสตบรูษผู้ทุศีล ข้าพระพุทธเจ้าเข้าอยู่สำนักอัสตบรูษผู้มีศีล. บทว่า
เตน ฆมฺเมน โน วินา ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า โจรทั้งหลาย
แนะนำสั่งสอนสัตติคุมพะนั้น ด้วยธรรมของโจร และกิริยาโจร พระฤาษี
ทั้งหลายแนะนำสั่งสอนข้าพระพุทธเจ้าด้วยธรรมของฤาษี และอาจารย์มรรยาท
ของฤาษี เพราะเหตุนี้ แม้สัตติคุมพะนั้นจึงแตกต่างจากข้าพระพุทธเจ้า
โดยโจรธรรมนั้น ส่วนข้าพระพุทธเจ้า ก็แตกต่างจากเขาโดยอิสิธรรม.

บัดนี้ ปุพฺผกสุวโปคก เมื่อจะจำแนกธรรมนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

การฆ่าก็ดี การจองจำก็ดี การหลอกลวงด้วย
ของปลอมก็ดี การหลอกลวงด้วยอาการตรง ๆ ก็ดี
การปล้นฆ่าชาวบ้านก็ดี การกระทำความอันแสน
สาหัสก็ดี มีอยู่ในที่ใด สัตติคุมพะนั้นย่อมศึกษาสิ่ง
เหล่านั้นในที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ภารตวงศ์ ใน
อาศรมของฤาษีนี้มีแต่สัจธรรม ความไม่เบียดเบียน
ความสำรวมและความฝึกลิขิตริย์ ข้าพระองค์เป็นผู้
เจริญแล้วบนตักของฤาษีทั้งหลาย ผู้มีปกติให้อาสนะ
และน้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิกตี ได้แก่ การหลอกลวงด้วยของ
ปลอม. บทว่า วญฺจนานิ ได้แก่ การหลอกลวงกันตรง ๆ (ซึ่ง ๆ หน้า).
บทว่า อาโลปา ได้แก่ การปล้นฆ่าชาวบ้านในเวลากลางวัน. บทว่า

สหสาการา ได้แก่ การเข้าไปสู่เรือนแล้วจับเจ้าทรัพย์ ทำให้บอบข้ำแสนสาหัส โดยคุกคามขู่เชือดด้วยความตาย.

บทว่า **สจฺจํ** ได้แก่ สภาวธรรม. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สุจริตธรรม.
บทว่า **อหีสา** ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน มีเมตตาธรรมเป็นบุรพภาค.
บทว่า **ธํ ยโม** ได้แก่ ความสำรวมระวังในศีล. บทว่า **ทโม** ได้แก่ การทรมานอินทรีย์.

บทว่า **อาสนุทททายินํ** ความว่า แห่งพระญาติทั้งหลายผู้มีปกติให้อาสนะและอุทกวาริ แก่ชนทั้งหลายผู้มาถึงเฉพาะหน้า. ปุพฺผกสุวโปคฺก เรียกพระราชาว่า "ภารตา".

บัดนี้ เมื่อปุพฺผกสุวโปคฺก จะแสดงธรรมแก่พระราชาสืบไป ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ข้าแต่พระราชา บุคคลคบคนใด ๆ เป็นสัตบุรุษ
อสัตบุรุษ มีศีล หรือไม่มีศีล บุคคลนั้นย่อมไปสู่อำนาจ
ของบุคคลนั้นนั่นแล บุคคลคบคนเช่นใดเป็นมิตร หรือ
เข้าไปข้องเสพคนเช่นใด ก็ย่อมเป็นเช่นคนนั้น เพราะ
การอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น อาจารย์คบอันตเวตสิกย่อม
ทำอันตเวตสิกผู้ยังไม่แปดเปื้อนให้แปดเปื้อนได้ อาจารย์
ถูกอันตเวตสิกพาแปดเปื้อนแล้ว ย่อมพาอาจารย์อื่น
ให้เปื้อนอีก เหมือนลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำ
แล่งลูกศรให้เปื้อน ฉะนั้น นักปราชญ์ไม่พึงมีสหาย
ลามกเลยทีเดียว เพราะกลัวแต่การแปดเปื้อนด้วย
บาปกรรม นรชนใดห่อปลานำด้วยใบหญ้าคา แม้

ใบหญ้าคาของนรชนนั้น ก็ย่อมมีกลิ่นเฝ้าฟุ้งไป ฉันทไฉน
การเข้าไปเสพคนพาลก็ฉันทนั้นเหมือนกัน นรชนใด
ห่อกลิ่นด้วยใบไม้ แม้ใบไม้ของนรชนนั้น ก็ย่อม
หอมฟุ้งไปฉันทไฉน การเข้าไปเสพนักปราชญ์ก็ฉันทนั้น
เหมือนกัน เพราะเหตุนี้ บัณฑิตรู้ความเปลี่ยนแปลง
ของตน ดูจอใบไม้แล้ว ไม่ควรเข้าไปเสพอสัตบุรุษ
ควรเสพแต่สัตบุรุษ ด้วยว่า อสัตบุรุษย่อมนำไปสู่นรก
สัตบุรุษย่อมพาให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺตํ วา ยทิ วา อสํ ความว่า
จะเป็นสัตบุรุษ หรืออสัตบุรุษก็ตาม. บทว่า เสวมานโน เสวมานํ ความว่า
เมื่ออาจารย์คบหาอันเตวสิก ย่อมทำอันเตวสิกผู้ที่ตนคบ. บทว่า สมฺมุญฺโฆ
ความว่า อาจารย์ถูกอันเตวสิกพาแปดเป็นอันแล้ว. บทว่า สมฺมุสฺสํ ปรี
ความว่า อันเตวสิกไปจะต้องอาจารย์คนอื่นเข้า. บทว่า อลิตฺตํ ความว่า
อาจารย์นั้นย่อมทำอันเตวสิกนั้น ผู้ยังไม่แปดเป็นด้วยบาปกรรมให้แปดเป็น
ได้ เหมือนลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำแล่งลูกศรที่เหลือให้แปดเป็น
ฉะนั้น. บทว่า เอวํ พาลูปเสวนา ความว่า แท้จริง ผู้ชอบคบหาคนพาล
แม้จะไม่ได้กระทำความชั่วเลย ย่อมได้รับคำติเตียน และความเสื่อมเสียชื่อเสียง
เหมือนห่อปลาเน่าไว้ด้วยใบหญ้าคา (ย่อมมีกลิ่นเฝ้าฟุ้งไป) ฉะนั้น.

บทว่า ธีรูปเสวนา ความว่า บุคคลผู้คบหาธีรชนก็ย่อมเป็นเหมือน
ใบไม้อันห่อคันธชาติ มีกลิ่นเป็นต้นฉะนั้น ถึงยังไม่อาจเป็นบัณฑิตได้
ก็ยิ่งได้รับเกียรติคุณว่า คบกาลยามมิตร. บทว่า ปตฺตปฺปญฺญสฺเสว ความว่า
เหมือนดังใบไม้ที่ห่อของมีกลิ่นเหม็นและกลิ่นหอมฉะนั้น. บทว่า สมฺปาก-
มตฺตโน ความว่า บัณฑิตรู้ความที่ญาณของตนแก่กล้า คือสุกงอมแล้ว

ด้วยอำนาจการเกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตร. บทว่า **ปาเปนฺติ สุกฺติ** ความว่า ปุ่ผลสุวโปคกนั้น ยังเทศนาให้ถึงอนุสนธิตามลำดับว่า สัตบุรุษคือสัมมาทิฐิ บุคคลทั้งหลาย ย่อมยังหมู่สัตว์ที่อาศัยตน ให้ถึงสวรรค์อย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้.

พระเจ้าปัญจาลราชทรงเลื่อมใส ในธรรมกถาของปุ่ผลสุวโปคกนั้น. ฝ่ายหมู่พระฤทธิกลับมาจากป่า. พระราชาทรงนมัสการพระฤทธิทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อพระคุณเจ้าทั้งหลายจะอนุเคราะห์ข้าพเจ้า โปรดพากันไปอยู่ในสถานที่อยู่ของข้าพเจ้าเถิด ทรงรับปญญาของฤทธิทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว เสด็จไปพระนคร ได้พระราชทานอภัยแก่สุวโปคกทั้งหลาย. ฝ่ายพวกฤทธิ ก็ได้พากันไปในพระนครนั้น พระราชาทรงนิมนต์ หมู่พระฤทธิให้อยู่ในพระราชอุทยาน ทรงอุปัฏฐากบำรุงตลอดพระชนมายุ แล้วเสด็จสู่สวรรคาลัย. ฝ่ายพระราชโอรสของท้าวเธอ โปรดให้ยกเสวตฉัตร เสวยราชสมบัติสืบต่อมา ทรงปฏิบัติหมู่พระฤทธิ เสมือนพระราชบิดา. ในราชสกุลต่อมานั้น ได้ยังทานให้เป็นไปแก่หมู่พระฤทธิ ชั่วพระราชาเจ็ดพระองค์ พระมหาสัตว์เมื่ออยู่ในอรัญประเทศตามสมควร ก็ไปตามยถากรรมของตน.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อนพระเทวทัตก็เป็นคนลามก มีบริวารลามก เหมือนกันอย่างนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า **สัตติคุมพสุวโปคก** ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัตนี้ โจรทั้งหลายได้มาเป็นบริษัทบริวารของพระเทวทัต พระราชาได้มาเป็นพระอานนท์ หมู่แห่งฤทธิได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วน ปุ่ผลสุวโปคกได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัตติคุมพชาดก

๘. ภัลลาคิย^๑ชาดก

ว่าด้วยอายุของกินนร

[๒๑๕๓] ได้มีพระราชาทรงพระนามว่า ภัลลาคิยะ ทรงละรัฐสีมา เสด็จประพาสป่า ล่ามฤค ท้าวเธอเสด็จไปถึงคันทมาทน์วรคิริ มีพรรณดอกไม้บานสะพรั่ง ซึ่งกินนรเลือกเก็บอยู่เนื่อง ๆ กินนรสองผิวเมีย ยืนคลั่งเคล้ากันอยู่ ณ ที่ใด ท้าวเธอประสงค์จะตรัสถาม จึงทรงห้ามหม่อสนัข และเก็บแล่งธนูเสีย แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ณ ที่นั้น ดำรัสว่า ล่วงฤดูหมันต์แล้ว ไยเล่าเจ้าทั้งสองจึงมายืนกระซิบกระซาบกันอยู่เนื่อง ๆ ที่ริมฝั่งเหมวดินที่นี่ เราขอถามเจ้าทั้งสองผู้มีเพศเหมือนร่างมนุษย์ ชนทั้งหลายในมนุษย์โลก รู้จักเจ้าทั้งสอง ว่าเป็นอะไร.

[๒๑๕๔] ข้าแต่ท่านพรานผู้สหาย เราทั้งสองเป็นมฤค มีเพศพรรณปรากฏเหมือนมนุษย์ เทียวอยู่ตามแม่น้ำเหล่านี้ คือ มาลาคิรินที ปันชารกนที ติฏฐนที ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิท ชาวโลกรู้จักเราทั้งสองว่าเป็นกินนร.

[๒๑๕๕] เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน ปรีเทวนาการอยู่ เจ้าทั้งสองรักกันได้สวมกอดกัน สมความรักแล้ว ดูก่อนกินนรทั้งสอง

^๑ อรรถกถาเป็น ภัลลาคิกะ

ผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย
เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงร้องให้อยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย
เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน
ปริเวณาการอยู่ เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวมกอด
กัน สมความรักแล้ว ดูก่อนกนิษฐ ผู้มีเพศพรรณเหมือน
กายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึง
มาบ่นเพื่ออยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย เจ้าทั้งสองเหมือน
ได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน ปริเวณาการอยู่
เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวมกอดกันสมความรักแล้ว
ดูก่อนกนิษฐ ผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เราขอ
ถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงเศร้าโศกอยู่ใน
ป่านี้ไม่สร้างชาเลย.

[๒๑๕๖] (นางกนิษฐทูลตอบว่า) ข้าแต่ท่านนาย
พราน เราทั้งสองไม่อยากจะจากกัน ก็ต้องจากกัน
แยกกันอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เมื่อมาระลឹกลึงกันและกัน
เดือดร้อนเศร้าโศกถึงกันตลอดราตรีหนึ่ง ที่ล่วงไป
นั้นว่า ราตรีนั้นจักไม่มีอีก.

[๒๑๕๗] (พระราชาดำรัสถามว่า) เจ้าทั้งสอง
คิดถึงทรัพย์ที่หายไปหรือ หรือว่าคิดถึงมารดาบิดาผู้
ล่วงลับไปแล้ว จึงได้เดือดร้อนอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เรา
ขอถามเจ้าทั้งสอง ผู้มีเพศพรรณดั่งกายมนุษย์ เหตุไร
เจ้าทั้งสองจึงต้องจากกันไป.

[๒๑๕๘] (นางกินรีทูลว่า) ท่านเห็นหนินีแห่งใด
มีกระแสน้ำไหลมาในระหว่างหุบผา ปกคลุมไปด้วย
ด้วยหมอกไม้ในนาพรรณ ในฤดูฝนกินนรสามีสุดที่รัก
ของดิฉัน ได้ข้ามแม่น้ำนั้นไปด้วยสำคัญว่า ดิฉันจะ
ติดตามมาข้างหลัง.

ส่วนดิฉันมีวเลือกเก็บดอกปฐุ ดอกลำดวน
ดอกมะลิซ้อน และดอกคัตถ์ที่บานสล้าง ด้วยคิดว่า
สามีของเราจักได้ตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้สอด
แซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น

อนึ่ง ดิฉันมีวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอก-
ราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย ดอกย่านทราย ด้วยคิดว่า
สามีที่รักของเรา จักตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมีวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง ร้อยเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า สามีที่รัก
ของเราจักสวมใส่พวงมาลัย ส่วนเราก็จักได้สวมใส่
พวงมาลัย เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมีวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง แล้วร้อยทำเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า คิน
วันนี้ เราทั้งสองจะอยู่ ณ ที่ใด พวงมาลัยที่ทำไว้
นี้แหละจักเป็นเครื่องปูลาด สำหรับเราทั้งสอง ณ
ที่นั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเดินเลื้อ บดกฤษณาตำ และ
จันทน์แดงด้วยศิลา ด้วยคิดว่า สามีที่รักของเราจักได้
ประพรมร่างกาย ส่วนเราประพรมร่างกายแล้ว จะเข้าไป
นอนแนบชิดสามีที่รักนั้น.

ครั้งนั้น กระแสน้ำเขียวไหลมา พัดเอาดอก
สาธพฤษณ์ ดอกสน ดอกกรรณิการิ ที่ดิฉันเก็บมา
วางไว้ไปหมดสิ้น โดยกาลประมาณครู่เดียวเท่านั้น
น้ำก็ขึ้นเต็มฝั่ง ถึงเวลาเย็น ดิฉันก็ข้ามไปไม่ได้.

คราวนั้น เราทั้งสองอยู่กันคนละฝั่งน้ำ มอง
เห็นหน้ากันก็หัวเราะครั้งหนึ่ง มองไม่เห็นหน้ากันก็
ร้องไห้ครั้งหนึ่ง คิณนั้น ได้ผ่านเราทั้งสองไป
โดยยาก.

ข้าแต่ นายพราน เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นยามเช้า
เราทั้งสองข้ามแม่น้ำอันยวบแห่ง มาสวมกอดกันแลกัน
ร้องไห้อยู่คราวหนึ่ง หัวเราะอยู่คราวหนึ่ง.

ข้าแต่ นายพรานผู้ภูมิบาล เมื่อครั้งก่อนเราทั้งสอง
ได้พรากกันอยู่นาน ถึง ๖๕๗ ปี ชีวิตของท่านนี้มีกำหนด
เพียง ๑๐๐ ปี อนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าหนอ ในที่นี้
จะพึงอยู่ ปราศจากภรรยาสุดที่รักได้.

[๒๑๕๕] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนสหาย อายุ
ของพวกท่านมีประมาณเท่าไร ถ้าท่านทั้งสองรู้จักจง
บอกอายุของพวกท่านแก่เรา ขอท่านทั้งหลายอย่าได้

บิดพลีว จึงบอกอายุของพวกท่านแก่เรา ตามที่ได้ยิน
ได้ฟังมาจากอุคคบุคคล หรือจากตำรับตำรา.

[๒๑๖๐] (นางกินรีทูลตอบว่า) ข้าแต่ นายพราน
อายุของเราทั้งสอง ประมาณ ๑,๐๐๐ ปี อนึ่ง ใน
ระหว่างอายุนั้น โรคร้ายย่อมไม่มี มีความทุกข์น้อย
มีแต่ความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราทั้งสองยังรักกันไม่
จืดจาง ก็ต้องมาละทิ้งชีวิตไป.

[๒๑๖๑] พระเจ้าภัลลาคิยะ ได้ทรงสดับถ้อยคำ
ของกนิทรทั้งสองนี้แล้ว ทรงพระดำริว่า ชีวิตเป็น
ของน้อย จึงเสด็จกลับ ไม่เสด็จล่าเนื้อ ได้ทรง
บำเพ็ญทาน เสวยราชสมบัติสืบมา.

[๒๑๖๒] (พระบรมศาสดาตรัสว่า) มหาบพิตร
ทั้งสองทรงสดับเรื่องราวของกนิทรทั้งหลาย อันมิใช่
มนุษย์นี้แล้ว จึงทรงเบิกบานพระทัย อยาได้ทรงทำ
การทะเลาะกันเลย กรรมอันเป็นโทษของตน อยาได้
ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน เหมือนกรรม
อันเป็นโทษของตน ทำให้กนิทรสองสามีภรรยา
เดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกนิทร
ทั้งหลาย อันมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จึงทรงเบิกบานพระทัย

อย่าได้ทำความวิวาทบาดหมางกันเลย กรรมอันเป็น
โทษของตน อย่าทำให้หมาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้กนิทรสองสามี
ภรรยา เดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

[๒๑๖๓] (พระนางมัลลิกาทูลว่า) หม่อมฉันมี
ใจเลื่อมใส ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์
ที่พระองค์ทรงแสดงประกอบไปด้วยเหตุต่าง ๆ
ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์ทรงเปล่งพระ-
สุรเสียงอันไพเราะ ดับความกระวนกระวายใจของ
หม่อมฉันได้ ข้าแต่พระสมณเจ้า ผู้ทรงนำความสุข
มาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์จงทรงมีชนมชีพยืนนาน
เถิด.

จบภักตติยชาดกที่ ๘

อรรถถาถ์ถลาติกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภพระนางมัลลิกาเทวี ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า **ภลลาคิโก**
นาม **อโหสิ** ราชา ดังนี้.

ได้ย่นว่า วันหนึ่งอาศัยเหตุที่พระนางมัลลิกาเทวี บรรทมร่วมกับ
พระเจ้าโกศลราช จึงเกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้น. พระราชาทรงกริ้ว ถึงกับไม่
ทอดพระเนตรเหลือวแลพระนางมัลลิกาอัคมเหสี พระนางจึงทรงพระดำริว่า
พระตถาคตเจ้า จะไม่ทรงทราบเรื่องที่พระราชาทรงกริ้วเราหรือหนอ ? พระ-
ศาสดาทรงทราบเหตุนี้ จึงวันรุ่งขึ้น แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไป
บิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ทรงดำเนินไปถึงประตูพระราชวัง. พระราชา
จัดการรับเสด็จ ทรงรับบาตรแล้วทูลเสด็จสู่ปราสาท อาราธนาภิกษุสงฆ์ให้นั่ง
โดยลำดับแล้ว ถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอังคาสด้วยพระกระยาหารอันประณีต
เมื่อเสร็จกิจแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสถามว่า
ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหตุไรหนอ พระนางมัลลิกาบรมราชเทวี จึงทรง
หายไปไม่ปรากฏ เมื่อท้าวเธอทูลตอบว่า เพราะพระนางเปล็ดเพลินมัวเมาใน
ความสุขส่วนตัวเสีย จึงตรัสว่าดูก่อนมหาบพิตร ในชาติก่อนพระองค์ทรงบังเกิด
ในกำเนิดกนิษฐ พลัดจากนางกนิฐีไปหนึ่งราตรี ต้องเที่ยวปริเวทนากการอยู่ถึง
เจ็ดร้อยปีมิใช่หรือ ? พระราชาทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัส
ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อครั้ง**พระเจ้าภลลาคิกราช** เสวยราชสมบัติอยู่ใน
พระนครพาราณสี ทรงพระดำริว่า เราจักบริโภคน้ำอย่างสุกด้วยถ่าน จึง

ทรงมอบราชสมบัติแก่หมู่อำมาตย์แล้วทรงสะพักราชปัญญาวุธ แวดล้อมด้วยหมู่
โกเลยยสุนัขที่ฝึกหัดดีแล้ว เสด็จออกจากพระนครไปยังหิมวันตประเทศ เสด็จ
ถึงแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่ง ไม่สามารถจะข้ามฝั่งน้ำไปได้ ทอดพระเนตรเห็น
แม่น้ำที่มีกระแสไหลผ่านลงคงคาแห่งหนึ่ง จึงพระราชดำเนินเลียบไปตามกระแส
น้ำนั้น ทรงข้ามถุกและสุกรเป็นต้นแล้ว เสวยเนื้ออย่างสุกด้วยถ่านเพลิง พลาง
เสด็จขึ้นยังที่เนินอันสูง ณ บนที่ราบสูงนั้นมีแม่น้ำน้อย ๆ เป็นที่น้ำรินรมย์
ยามที่น้ำเต็มบริบูรณ์ นทีธารนั้นจะมีส่วนลึกประมาณราวนมไหลผ่านอยู่เสมอ
ในเวลาอื่น จะมีน้ำลดลงประมาณแค่แข้งและเข่า มีปลาและเต่าแหวกว่ายไปมา
อยู่ดาษดื่น ที่ชายหาดมีทรายสะอาดขาวราวกับแผ่นดิน สองฟากฝั่งมีพรรณ
หมู่ไม้สะพรั่ง สลัดงไปด้วยดอกแผลนนานาชนิด หมู่วิหคและภมรมากมาย
ที่หลงไหลในดอกผลและรส ต่างพากันมากลึงเคล้า ทั้งหมู่พิพิธมฤคมาตุลีเล่า
ก็เข้าเสพออาศัย ร่มเงาดันไม้ก็เย็นสนิท ที่ฝั่งน้ำเหมวดินที่น้ำรินรมย์อย่างนี้
มีกษัตริย์สองตัวผิวเมี่ยมคลอเคลียจุมพิตซึ่งกันและกัน แล้วร้องให้คร่ำครวญ
อยู่โดยนานปีการ เมื่อพระราชเสด็จขึ้นภูเขาคันธมาทน์ ทางฝั่งนี้
ทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์เหล่านั้น แล้วทรงพระดำริว่า เพราะเหตุไรเล่าหนอ
กษัตริย์ทั้งคู่จึงมาปริเวทนาการอยู่อย่างนี้ เราจักถามดู จึงคิดพระหัตถ์ จึง
พระเนตรดูหมู่สุนัข โกลยยสุนัขที่ฝึกหัดดีแล้วทั้งหลาย พากันวิ่งเข้าช้อนยัง
พุ่มไม้ หมอบราบติดดินอยู่โดยสัตตยานั้น พระราชาทรงทราบที่สุนัขเหล่านั้น
แอบช้อนแล้ว ทรงวางแล่งธนูและอาวุธอื่นพิงไว้กับต้นไม้ ไม่ทำเสียงพระบาท
ให้ดัง ค่อย ๆ เสด็จไปยังสำนักกษัตริย์เหล่านั้น แล้วตรัสถามกษัตริย์ทั้งสองว่า
เพราะเหตุไร เจ้าทั้งสองจึงพากันร้องไห้

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา
ความว่า

ได้มีพระราชาทรงพระนามว่า ภัลลาคิยะ ทรงละ
รัฐสีมา เสด็จประพาสป่า ล่ามฤค ท้าวเธอเสด็จไปถึง
คันทฆาปนัวรคิริ มีพรรณดอกไม้ บานสะพรั่ง ซึ่ง
กนิทรเลือกเก็บอยู่เนื่อง ๆ.

กนิทรสองฟัวเมียยืนคดถึงเคล้ากันอยู่ ณ ที่ใด
ท้าวเธอประสงค์จะตรัสถามจึงทรงห้ามหมู่สุนัข และ
เก็บแสงธนูเสีย แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ณ ที่นั้นตรัส
ว่า

ล่วงฤดูหมันต์แล้ว ไยเล่าเจ้าทั้งสอง จึงมาيين
กระซิบกระซาบกันอยู่เนื่อง ๆ ที่ริมฝั่งเหมวตินี่
เราขอถามเจ้าทั้งสองผู้มีเพศพรรณเหมือนร่างมนุษย์
ชนทั้งหลายในมนุษย์โลกรู้จักเจ้าทั้งสองว่าเป็นอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุรสขุม ได้แก่ หมู่แห่งสุนัข. บทว่า
หิมจฺจูเย ความว่า ล่วงเดือนในฤดูหมันต์ทั้งสี่ไปแล้ว. บทว่า เหมวตายน
ความว่า ที่ฝั่งแห่งแม่น้ำเหมวตินี่.

กนิทรได้สดับพระราชดำรัสถามแล้วก็นิ่งเสีย ฝ่ายนางกนิริจึงกราบทูล
โต้ตอบพระราชาวา

ข้าแต่ท่านพรานผู้สหาย เราทั้งสองเป็นมฤค มี
เพศพรรณปรากฏเหมือนมนุษย์ เทียวอยู่ตามแม่น้ำ
เหล่านี้ คือ มาลาคิรินที ปันทรกนที ดิฏฏนที
ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิท ชาวโลกรู้จักเราทั้งสองว่าเป็น
กนิทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มลลคิริ ความว่า ท่านนายพรานผู้สหาย
เราทั้งหลายเที่ยวอยู่ตามแม่น้ำเหล่านี้ คือ มลลคิริที่ ปันทรกนที ติฏฐนที.
ปาฐะเป็น มาลาคิริ ดังนี้ก็มี. บทว่า นิภาสวณฺณา ความว่า มีเพศผิวพรรณ
คือ มีอวัยวะร่างกายปรากฏ (เหมือนมนุษย์).

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือ-

เกิน ปรีทวนการอยู่ เจ้าทั้งสองรักกัน ได้สวมกอด
กันสมความรักแล้ว ดูก่อนกนิทรทั้งสองผู้มีเพศพรรณ
เหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้า
ทั้งสองจึงร้องให้อยู่ในป่านี้ไม่สร้างชาเลย เจ้าทั้งสอง
เหมือนได้รับความทุกข์เสียเหลือเกิน ปรีทวนการอยู่
เจ้าทั้งสองมีความรักกัน ได้สวมกอดกัน สมความรัก
แล้ว ดูก่อนกนิทรผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เรา
ขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงมาบ่นเพื่ออยู่
ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย.

เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือ-

เกิน ปรีทวนการอยู่ เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวม
กอดกันสมความรักแล้ว ดูก่อนกนิทรผู้มีเพศพรรณ
เหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้า
ทั้งจึงเสร้างโศกอยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุกิจฺจรูปี ความว่า มีอาการเหมือนมี
ทุกข์เดือดร้อนเหลือขนาด. บทว่า อาลิจฺจิตฺ จาสี ปิโย ปิยาย ความว่า

ความที่เข้ารักกัน ก็เป็นอันได้สวมกอดกันสมความรักแล้ว. ปาฐะว่า อาลงฺกิโย จาสิ ดังนี้ก็มี เนื้อความก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า กิมิธา วเน ความว่า เพราะเหตุไร เจ้าทั้งสอง จึงคลึงเกล้าจุมพิตกัน กล่าววาจาว่ารักต่อกัน ในระหว่าง ๆ แล้วพากันร้องไห้ ในป่านี้อีกมิได้สร้าง.

ต่อจากนี้ไป เป็นคาถาแสดงการปราศรัยโต้ตอบกันระหว่างพระราชากับนางกนิริทั้งสอง ดังต่อไปนี้

(นางกนิริทูลตอบว่า) ข้าแต่ท่านนายพราน เราทั้งสองไม่อยากจะจากกัน ก็ต้องจากกัน แยกกันอยู่ สิ้นราตรีหนึ่ง เมื่อมาระลึกถึงกันและกัน ก็เดือดร้อน เสรำโศกถึงกันตลอดราตรีหนึ่งที่ล่วงไปนั้นว่า ราตรีนั้นจักไม่มีอีก.

(พระราชชาตรัสถามว่า) เจ้าทั้งสองคิดถึงทรัพย์ที่หายไปหรือ หรือว่าคิดถึงมารดาบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว จึงได้เดือดร้อนอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เราขอถามเจ้าทั้งสอง ผู้มีเพศพรรณดังกายมนุษย์ เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงต้องจากกันไป.

(นางกนิริทูลว่า) ท่านเห็นนทีนี้แห่งใด มีกระแสน้ำไหลมาในระหว่างหุบผา ปกคลุมไปด้วยหมอกไหม่นานาพรรณ ในฤดูฝน กิณรสามีสุดที่รักของดิฉัน ได้ข้ามแม่น้ำนั้นไปด้วยสำคัญว่า ดิฉันจะติดตามมาข้างหลัง.

ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บดอกปฐุ ดอกลำตวน ดอกมะลิซ้อน และดอกคัตถ์ขาวที่บ้านสล้าง ด้วยคิดว่า

สามีของเราจักได้ตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอก
ราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย ดอกย่านทราย ด้วยคิดว่า
สามีที่รักของเราจักตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง ร้อยเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า สามีที่รัก
ของเราจักสวมใส่พวงมาลัย ส่วนเราก็จักได้สวมใส่
พวงมาลัย เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง แล้วร้อยทำเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า คืบ
วันนี้ เราทั้งสองจะอยู่ ณ ที่ใด พวงมาลัยที่ทำไว้นี้
แหละ จักเป็นเครื่องปูลาด สำหรับเราทั้งสอง ณ ที่นั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเดินเลื้อ บดกฤษณาดำ และ
จันทน์แดงด้วยศิลา ด้วยคิดว่า สามีที่รักของเราจักได้
ประพรมร่างกาย ส่วนเราประพรมร่างกายแล้ว จะเข้า
ไปนอนแนบชิดสามีที่รักนั้น.

ครั้งนั้น น้ำมีกระแสน้ำไหลมา พัดเอาดอก
ศาลพฤกษ์ ดอกสน ดอกกรรณิการ ที่ดิฉันเก็บมา
วางไว้ไปหมดสิ้น โดยกาลประมาณครู่เดียวเท่านั้น
น้ำก็ขึ้นเต็มฝั่ง ถึงเวลาเย็นดิฉันก็ข้ามไปไม่ได้.

คราวนั้นเราทั้งสองอยู่กันคนละฝั่งน้ำ มองเห็น
หน้ากัน หัวเราะครั้งหนึ่ง มองไม่เห็นหน้ากัน ก็
ร้องให้อีกครั้งหนึ่ง คั้นนั้นได้ผ่านเราทั้งสองไปโดยยาก.

ข้าแต่ นายพราน เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นยามเช้า เรา
ทั้งสองข้ามแม่น้ำอันยวบแห่งมาสวมกอดกันและกัน
ร้องให้อยู่คราวหนึ่ง หัวเราะอยู่คราวหนึ่ง.

ข้าแต่ นายพรานผู้ภูมิบาล เมื่อครั้งก่อน เราทั้ง-
สองได้พรากกันอยู่นานถึง ๖๕๗ ปี ชีวิตของท่านนี้มี
กำหนดเพียง ๑๐๐ปี เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเล่าหนอ ในทันที
จะพึงอยู่ปราศจากภรรยาสุดที่รักได้.

(พระราชาตรัสถามว่า) ดูก่อนสหาย อายุของพวก
ท่านมีประมาณเท่าไร ถ้าท่านทั้งสองรู้ ก็จงบอกอายุ
ของพวกท่านแก่เรา ขอท่านทั้งหลายอย่าได้บิดพลิ้ว
จงบอกอายุของพวกท่านแก่เรา ตามที่ได้ยินได้ฟังมา
จากอุฆบुकคค หรือจากตำรับตำรา.

(นางกนิริฑุลตอบว่า) ข้าแต่ นายพราน อายุ
ของเราทั้งสองประมาณ ๑,๐๐๐ ปี หนึ่ง ในระหว่าง
อายุนั้น โรคร้ายย่อมน่าไม่มี มีความทุกข์น้อย มีแต่
ความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราทั้งสองยังรักกันไม่จืดจาง
ก็ต้องมาละทิ้งชีวิตไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มเยกรตุตฺตํ ตัดบทเป็น มยฺ เเอกรตุตฺตํ
ความว่า เราทั้งสองต้องจากกันชั่วราตรีหนึ่ง. บทว่า วิปฺปวสิมฺห ความว่า

เราต้องพราวจากกันอยู่. บทว่า **อนุตปฺปมาณา** ความว่า ทั้ง ๆ ที่เรา ทั้งสองไม่ปรารถนาจะจากกัน ราตรีหนึ่งก็ได้ผ่านพ้นไป เราทั้งสองก็เฝ้าแต่ กรุ่นคิดถึงราตรีเดิวนั้นอยู่. บทว่า **ปุน น เหสุสติ** ความว่า ราตรีนั้น จักไม่มีคือจักไม่ย่างมาอีก.

บทว่า **ธนฺ ว นฺนฺจฺ ปิตฺรณฺจ เปตฺ** ความว่า เจ้าทั้งสองคิดถึง ทรัพย์ที่หายไปแล้ว หรือคิดถึงมารดาบิดาที่ละโลกนี้ไปแล้ว ด้วยเหตุไร จึง ได้แยกกันตลอดราตรีหนึ่งนั้น จึงบอกเหตุนั้นแก่เราเถิด. บทว่า **ยมิมี ตตฺตบ** เป็น **ยิ อิมิ** แปลว่า นี้ใด. บทว่า **เสถกฺกฺ** ความว่า ไหลมาในระหว่าง หุบผาทั้งสอง บทว่า **วสุสกาเล** ความว่า นางกนิกรีกล่าวว่า ในเวลาที่เมฆ ก้อนหนึ่งตั้งขึ้นฝนตก แม้ยามที่เราทั้งสองย่ำราตรี ท่องเที่ยวไปในไพรสมณฺ์นี้ เมฆก้อนหนึ่งตั้งขึ้น ลำดับนั้น กิณนรผู้สามีสุดที่รักของดิฉัน สำคัญว่าดิฉัน ตามมาข้างหลัง จึงข้ามนทีนี้ไป. บทว่า **อหฺลฺย** ความว่า ก็ดิฉันหาได้ ทราบว่า สามีของตนข้ามไปฝั่งโน้นแล้วไม่ มัวเลือกเก็บดอกไม้ทั้งหลายมี ดอกปฐุเป็นต้น ที่บานสะพรั่งอยู่แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺตฺติโยธิกฺกฺย** ความว่า ก็เมื่อข้าพเจ้า เลือกเก็บดอกลำดวน และดอกมะลิซ้อน ก็ด้วยเหตุที่ว่า สามีที่รักของเราจัก ทัดทรงระเบียบดอกไม้ ส่วนเราก็จักสอดแซมระเบียบดอกไม้บนอนแนบสามีนั้น. บทว่า **อุทฺทาลกา ปาตฺติ สินฺธุวาริตา** ความว่า นางกนิกรีกล่าวว่า แม้ ดอกไม้เหล่านี้ ก็เป็นอันข้าพเจ้าเลือกเก็บแล้วทีเดียว. บทว่า **โอเจยฺย** แปลว่า เลือกเก็บแล้ว. บทว่า **อคฺคฺกฺ จินฺทณฺย** ได้แก่ กฤชณาค่าและจันทน์แดง. บทว่า **โรตฺตงฺโก** ความว่า มีสตรีระวางกายลูบไล้แล้ว. บทว่า **โรตฺตา** แปลว่า ประพรมสตรีระแล้ว. บทว่า **อชฺฌเปสฺสํ** ความว่า จักเข้าไปแนบชิดบน

ที่นอน. บทว่า **นุทํ สาสถ สลเสถ กณฺณิกาวเร** ความว่า พัดพาเอาดอกไม้เหล่านี้ ที่ดิฉันเลือกเก็บแล้ววางไว้ริมฝั่งไปจนหมด.

บทว่า **สุทฺตฺตรา** ความว่า ก็ในเวลาที่น่างกินรินนั้นยืนอยู่ที่ฝั่งปากนี้ นั่นเอง น้ำในแม่น้ำท่วมทันขึ้นมา ทั้งในขณะนั้นพระอาทิตย์ก็อัสดงคตไปแล้ว สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบ ธรรมดาว่า กิณนรทั้งหลายย่อมกลัวน้ำ เพราะฉะนั้น นางกินรินนั้น จึงไม่สามารถจะข้ามไปฝั่งโน้นได้ ด้วยเหตุนี้ นางจึงกล่าวว่า ในเวลายามเย็น ข้าพเจ้าข้ามน้ำไปไม่ได้. บทว่า **สมฺปสฺสฺสนฺตา** ความว่า มองเห็นกันในเวลาฟ้าแลบ. บทว่า **โรทาม** ความว่า ในเวลามืดมองไม่เห็นกันก็ร้องไห้ ในเวลาฟ้าแลบมองเห็นหน้ากันก็หัวเราะ. บทว่า **สมฺพุริ** แปลว่า ราตรี. บทว่า **จตุกุกํ** แปลว่า ว่างเปล่าหรือขุบแห้ง. บทว่า **อุตุตฺตริยาน** แปลว่า ข้ามไป. บทว่า **ติหนฺนํ** ความว่า เป็นเวลาหกร้อยเก้าสิบเจ็ดปี.

บทว่า **ยมิธ มยํ** ความว่า นางกินริกล่าวว่า เราทั้งสองต้องจากพรากกันอยู่ในที่นี่ ตลอดเวลาที่ผ่านมานี้ เป็นเวลานานถึงเจ็ดร้อยหกร้อยสามปี. บทว่า **วสุเสกิมํ** ตัดบทเป็น **วสุสํ เอกํ อิมํ** ความว่า นางกินริกล่าวว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของท่านนี้ มีกำหนดเพียงร้อยปีหนึ่งเท่านั้น. บทว่า **โกณิธ** ความว่า นางกินริกล่าวว่า เมื่อชีวิตความเป็นอยู่มีเล็กน้อยอย่างนี้ ใครเล่าจะพรากจากภรรยาที่รักใคร่ได้ หรือไม่บังควรที่จะพลัดพรากจากภรรยาสุดที่รักเลย. บทว่า **กิวตโก นุ** ความว่า พระราชาทรงสดับถ้อยคำของนางกินริแล้ว ทรงดำริว่า เราจักถามประมาณอายุของกิณนรเหล่านั้น กะนางกินริดู จึงตรัสถามว่า อายุของพวกท่านมีประมาณเท่าใด. บทว่า **อนุสฺสวา** ความว่า ถ้าเมื่อจะมีใคร ๆ บอกกล่าวแก่พวกท่าน หรือว่าตำนับตำรา มีอยู่ในสำนักมารดาบิดาหรือผู้เฒ่าผู้แก่ไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านอย่าบิดพลิ้วเลยจงบอกประมาณแห่งอายุ จากที่ได้ยินได้ฟังมา หรือจากตำรับตำรา.

บพว่า น จนฺตรา ความว่า อายุของเราทั้งหลายประมาณหนึ่งพันปี และในระหว่างนั้น โรคภัยอันเลวร้ายซึ่งจะทำอันตรายแก่ชีวิต ก็ไม่มีแก่พวกเราเลย. บพว่า อวีตราคา ความว่า เราทั้งหลายมิใช่ผู้ปราศจากความรักใคร่กันและกันเลย.

พระเจ้าภัลลติกราช ทรงสดับถ้อยคำของนางกินรี แล้วทรงดำริว่า น้าอัสจรรย์ กิณนรเหล่านั้นเป็นสัตว์เดียรัจฉาน พลัดพรากจากกันชั่วราตรีเดียว ยิ่งเที่ยวร่ำไต่ถึงกันตลอดเวลา ๗๐๐ ปี ส่วนเราเองละเลยมหาสมบัติ ในความเป็นพระราชามีอาชญาแผ่ไปถึง ๓๐๐ โยชน์ มาอยู่ในป่า นานาถ เราได้ทำกิจที่ไม่ควรทำ ดังนี้แล้ว เสด็จนิวัตน์จากอรัญประเทศนั้นสู่พระนคร พาราณสี อันหม่อมขุนอำมาตย์ทูลถามว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นอะไร เป็นสิ่งอัศจรรย์ในหิมวันตประเทศ จึงตรัสบอกเหตุทั้งปวงที่ทรงประสบมา แล้วทรงบำเพ็ญกุศลมีทานเป็นต้น เสวยราชสมบัติ นับแต่วาระนั้นเป็นต้นมา.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าภัลลติยะ ได้ทรงสดับถ้อยคำของกินนร
ทั้งสองนี้แล้ว ทรงพระดำริว่า ชีวิตเป็นของน้อย จึง
เสด็จกลับ ไม่เสด็จล่าเนื้อ ได้ทรงบำเพ็ญทาน
เสวยราชสมบัติสืบมา.

พระบรมศาสดากรั้นตรัสพระคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงโอวาทซ้ำอีก
ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกินนร
ทั้งหลายมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จงทรงเบิกบานพระทัย

อย่าได้ทรงทำความทะเลาะกันเลย กรรมอันเป็นโทษ
ของตน อย่าได้ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้กนิทรสองสามี
ภรรยาเดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกนิทร
ทั้งหลายมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จึงทรงเบิกบานพระทัย
อย่าได้ทรงทำความวิวาทบาดหมางกันเลย กรรมอัน
เป็นโทษของตน อย่าได้ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้อง
เดือดร้อน เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้
กนิทรสองสามีภรรยาเดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมานุสาณํ ได้แก่ กนิทรทั้งหลาย.
บทว่า อุตตกมฺมาปราโธ ได้แก่ กรรมโทษของตน. บทว่า กิปุริเสกรตุต
ความว่า กรรมโทษของตนอันทำให้พรากกัณราตรีหนึ่ง ทำกนิทรเหล่านั้น
ให้เดือดร้อน ฉันทใด กรรมโทษของตนอย่าให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
ฉันทนั้นเลย.

พระนางมัลลิกาเทวี ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคตเจ้าแล้ว
เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทรงประคองอัญชลี เมื่อจะทรงชมเชยพระทศพล จึง
ตรัสคาถาสุดท้ายความว่า

หม่อมฉันมีใจเลื่อมใส ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา
ของพระองค์ ที่พระองค์ทรงแสดงประกอบไปด้วย
เหตุต่างๆ ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์ทรง
เปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ ดับความกระวนกระวาย

ใจของหม่อมฉันได้ ข้าแต่พระสมณะเจ้า ผู้ทรงนำ
ความสุขมาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์จงทรงมีชนมชีพ
ยืนนานเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวิธ อธิมนา สุณามิหิ ความว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กระหม่อมฉันเป็นผู้ชื่นชมยินดี มีจิตเลื่อมใส ฟัง
พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดง ประดับประดาไปด้วยเหตุต่าง ๆ. บทว่า
วจนปถิ ความว่า ทำนองคลองพระพุทธรูป ประกอบไปด้วยประโยชน์
อันพระองค์ตรัสแล้วนั้น ๆ. บทว่า มุญจํ คิริ นุทเสว เม ทริ ความว่า
เมื่อพระองค์ทรงเปล่งมธุรพจน์ อันเสนาะโสต ชื่อว่าบรรเทาแล้ว คือนำไป
แล้วทีเดียว ซึ่งความกระวนกระวาย คือความเศร้าโศกในหทัยของหม่อมฉัน.
บทว่า สมณ สุขาวห ชิว เม จิริ ความว่า ข้าแต่พระมหาสมณะผู้พุทธเจ้า
ผู้เจริญ ผู้ทรงนำทิพยมานุษยโลกียสมบัติ และโลกุตระสมบัติมาให้ ผู้เป็น
เจ้าของกระหม่อมฉัน ผู้เป็นพระธรรมราชา ขอพระองค์จงทรงเจริญพระชนม-
ชีพยืนนานเถิด.

จำเดิมแต่นั้นมา พระเจ้าโกศลราชก็ทรงอยู่ร่วมสมักรสโมสร กับ
พระนางมัลลิกाराชเทวี.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า กิณรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าโกศลราช ในบัดนี้ กิณรี
ได้มาเป็นพระนางมัลลิกाराชเทวี ส่วนพระเจ้ามัลลติกราช ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถามัลลติกราชชาดก

๕. โสมนัสชาดก

ว่าด้วยการใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ ฯ

[๒๑๖๕] ไครมาตี มาด่าท่านหรือ ทำไมท่าน
จึงเสียใจ น้อยใจ เศร้าโศกอยู่ วันนี้มารดาบิดาของ
ท่านมาร้องไห้รบกวน ประการใด หรือว่าวันนี้มีใคร
มารังแกท่านให้ท่านต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

[๒๑๖๕] (ดาบสตอบว่า) ขอถวายพระพรพระ-
จอมภูมิบาล อาตมาภาพดีใจมาก ที่ได้เห็นมหาบพิตร
อาตมาภาพเข้ามาอาศัยมหาบพิตร มิได้เบียดเบียนใคร
ขอถวายพระพร อาตมาภาพถูกพระราชโอรส ของ
มหาบพิตรเบียดเบียน.

[๒๑๖๖] (พระราชาทรงพระพิโรธ ตรัสว่า)
แหวยเหล่านายทวารบาล พนักงานตำรวจดาบ และ
นายเพชรฆาตทั้งหลาย พวกเจ้าจงไปทำตามหน้าที่
ของตน ๆ จงไปยังภายในพระราชฐาน หม่าเจ้าโสมนัส-
สกุमारเสียว แล้วตัดเอาศีรษะมา ทูลทั้งหลายที่พระราช
ส่งไป ได้กราบทูลพระกุมารว่า ข้าแต่พระชัตติโยรส
พระองค์เป็นผู้ที่พระอิสราธิบดี ราชบิดาทรงตัดขาด
แล้ว พระองค์ต้องโทษ ถึงประหารชีวิต พระเจ้าข้า.

พระราชโอรส ทรงพระกันแสงอยู่ ทรงประคอง
อัญชลี ยกพระหัตถ์ทั้งสิบนิ้วขึ้นอ้อนวอนว่า ตัวเรา
อยากจะทำเจ้าฟ้าพระราชบิดา ผู้เป็นจอมประชา
ราชกุมาร ขอร่านทั้งหลาย จงนำเราผู้ยังมีชีวิตไปเฝ้า
พระราชบิดาเถิด.

ทูตทั้งหลายได้ฟังพระคำรัสของพระราชกุมาร
แล้ว ได้พาพระราชโอรสเข้าเฝ้าพระราชบิดา ฝ่ายพระ-
ราชโอรส ครั้นเห็นพระราชบิดา จึงกราบทูลไปแต่
ไถ่เกล้า

ข้าแต่พระราชบิดา ผู้เป็นจอมประชาราชกุมาร
พวกนายประตุ ตำรวจดาบ และเพชฌฆาตทั้งหลาย
พากันมาเพื่อจะมาฆ่าพระพุทธเจ้าเสีย ฆ่าพระพุทธเจ้า
ขอกราบทูลถาม ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดบอกเนื้อ-
ความนั้นแก่ข้าพระพุทธเจ้า วันนี้ข้าพระพุทธเจ้ามี-
ความผิดในเรื่องนี้เป็นประการใดหรือ พระเจ้าข้า.

[๒๑๖๗] ทิพพจักขูดาบสผู้ไม่ประมาท ทำกิจจรด-
น้ำบ้ำเรือไฟ ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าทุกเมื่อ เหตุไรเจ้า
จึงเรียก ทิพพจักขูดาบสผู้ตำรวมอินทรีย์ เป็นพรหม-
จารีเช่นนั้นว่า พรหมณ์คฤหบดี.

[๒๑๖๘] (พระกุมารทูลว่า) ขอเดชะ กุลุปก-
ดาบสผู้นี้มีของเก็บไว้หลายอย่าง คือผลสมอพิเภก
เผือกมัน และผลไม้ทั้งหลาย กุลุปกดาบสผู้นี้เป็นผู้

ไม่ประมาท เก็บรักษาของเหล่านั้นไว้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกดาบสนั้นว่า " คฤหบดี " .

[๒๑๖๕] (พระราชชาตรีสาว) ดูก่อนเจ้าโสมนัสส-
กุมาร เรื่องนี้เจ้าพูดได้จริง ดาบสผู้นี้มีของเก็บไว้
หลายอย่าง ดาบสผู้นี้เป็นผู้ไม่ประมาท เก็บรักษาลัง-
ของเหล่านั้นไว้ เพราะฉะนั้น ดาบสผู้นี้ จึงชื่อว่า
พราหมณ์ คฤหบดี.

[๒๑๗๐] (พระกุมารตรัสว่า) บริษัททั้งหลาย
ทั้งชาวนิคมและชาวชนบทที่มาประชุมกันถ้วนทุกคน
ของงพึงข้าพเจ้า พระราชาผู้เป็นจอมประหาราชภูรน์
เป็นพาล ได้ฟังคำขุททกโกงแล้ว ตรัสสั่งให้มาเรเสย
โดยหาเหตุมิได้เลย.

[๒๑๗๑] (พระกุมารตรัสว่า) เมื่อร่ายยังเจริญ
งอกงามแผ่ไพศาลอยู่ ไม้ไผ่ที่แตกเป็นกอใหญ่แล้ว
ก็แสนยากที่จะถอนให้หมดสิ้นไปได้ ข้าแต่พระราช
บิดา ผู้เป็นจอมประหาราชภูรน์ ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวาย
บังคมพระยุคลบาท ขอพระราชทานพระบรมราชา-
อนุญาต ข้าพระพุทธเจ้าจักออกบวช พระเจ้าข้า.

[๒๑๗๒] (พระราชชาตรีสาว) โสมนัสสกุมาร
เอ๋ย เจ้าจงเสวยสมบัติอันไพบุลย์เถิด อนึ่ง บิดาจะมอบ
อิสริยยศทั้งหมดให้แก่เจ้า เจ้าจงเป็นพระราชาของชาว
กुरूรัฐเสียในวันนี้ที่เดียวเถิด อย่าบวชเลย เพราะการ
บวชเป็นทุกข์.

[๒๑๗๓] (พระกุมารทูลว่า) ขอเดชะ บรรดา โภคสมบัติของพระองค์ ซึ่งมีอยู่ในราชธานีนี้ ถึงไรเล่าที่ข้าพระพุทธเจ้าควรบริโภคมืออยู่หรือ ? เมื่อชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้าเคยร่ำรรมย์อยู่ในเทวโลก ด้วยรูปเสียง กลิ่น รส และผัสสะทั้งหลาย ที่นาร่ำรรมย์ใจ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าเคยบริโภคสมบัติมาแล้วในไตรทิพย์ เคยมีหมუნางอัปสรแวดล้อมมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามารู้ว่า พระองค์เป็นพาล อันคนอื่นต้องนำไปแล้วจะอยู่ในราชสกุลเช่นนั้นไม่ได้เลย.

[๒๑๗๔] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนพ่อโสมนัสส์ ถ้าหากว่า บิดาเป็นพาลต้องอาศัยผู้อื่นลงไปไชร้ เจ้าจงอดโทษให้บิดาสักครั้งหนึ่งเถิด ถ้าแม้ว่าโทษเช่นนั้นจะพึงมีอีกไชร้ เจ้าจงกระทำตามมติของตนเถิด.

[๒๑๗๕] (พระกุมารตรัสว่า) กรรมที่บุคคลใดไม่พิจารณาให้ถึถ้วนเสียก่อน แล้วทำลงไป ผลชั่วร้ายย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือนความวิบัติแห่งยาแก้โรคนั้น.

ส่วนกรรมที่บุคคลใดพิจารณาถึถ้วนก่อนแล้วทำลงไป ผลอันเจริญย่อมมีแก่บุคคลนั้นเหมือนความถึงพร้อมแห่งยาแก้โรคนั้น.

คฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม เป็นคนเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่ตำรวมไม่งาม พระราชาไม่ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วทำลงไป ไม่ดี บัณฑิตมีความโกรธเป็นเจ้าเรือน ก็ไม่ดี.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งทิศ กษัตริย์ทรง
ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ ยังไม่ได้พิจารณา
ใคร่ครวญก่อนแล้ว ไม่ควรทำกิจการอะไร พระเกียรติ-
ยศของพระราชารู้ทรงใคร่ครวญเสียก่อนแล้ว จึงทำ
ลงไป ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น.

ข้าแต่พระภูมีบาล อิศรชนควรพิจารณาเสียก่อน
แล้วจึงลงอาชญา กรรมที่ทำด้วยความรีบร้อนย่อม
เดือดร้อน หนึ่ง ความตั้งตนไว้โดยชอบ และประโยชน์
ของนรชน ย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง.

หนึ่ง ชนเหล่าใด จำแนกแจกแจงด้วยปัญญา
แล้วกระทำการทั้งหลาย ที่ไม่ตามเดือดร้อนในภาย-
หลัง ในโลก กรรมของชนเหล่านั้น ท่านผู้รู้สรรเสริญ
มีความสุขเป็นกำไร พุทธาทิบัณฑิตอนุมติแล้ว.

ขอเดชะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน
นายประตู่ ตำรวจดาบ และพวกเพชฌฆาต พวกนั้นไป
จะมาข้าพระพุทธเจ้า พวกนั้นพากันถอดคร่าข้าพระพุทธ
เจ้า ผู้กำลังนั่งอยู่ บนพระเพลาแห่งพระราชมารดา
มาโดยพลัน.

ข้าแต่พระราชบิดา แท้จริงข้าพระพุทธเจ้า ถึง
ความหวั่นกลัวต่อมรณภัย คับแคบ ฝืดเคืองเหลือเกิน
วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้มีชีวิตอันเป็นที่รัก หวานซาบ-
ซึ้งใจ รอดพ้นจากการถูกประหารมาได้แสนยาก จึง
น้อมใจไปในบรรพชาอย่างเดียว.

[๒๑๗๖] (พระราชাত্রีสุว่า) ดูก่อนสุทธรรมาเทวี
โสมนัสสกุमारโอรสของเธอนี้ ยังรุ่มนุ่ม นำเอ็นดู

วันนี้เราอ่อนนอนเขาไว้ ก็ไม่ได้สมปรารถนา แม้เธอก็ควรจะอ่อนนอนโอรสของเธอดูบ้าง.

[๒๑๗๗] (พระนางสุธรรมมาเทวีตรัสว่า) ดูก่อนพระลูกรัก เจ้าจงยินดีด้วยภิกขาจารย์วัตรเถิด จงใคร่ครวญในธรรมทั้งหลายแล้วละเว้นบรรพชาของคนมีจักษุเสียเถิด เจ้าจงวางอาชญาในสรรพสัตว์ นักบวช ละวางอาชญาในสรรพสัตว์ทั้งหลายแล้ว เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

(พระราชชาตรีสว่า) ดูก่อนสุธรรมมาเทวี เธอพูดคำเช่นใด คำเช่นนั้น น่าอัศจรรย์จริงหนอ เราได้รับทุกขอยู่แล้ว เธอยังกลับเพิ่มทุกข์ให้อีก ฉันขอร้องเธอให้ช่วยอ่อนนอนลูก เธอกลับสนับสนุนให้โสมนัสกุมารเกิดอุตสาหะยิ่งขึ้น.

[๒๑๗๘] (พระนางสุธรรมมาเทวีตรัสว่า) พระอริยเจ้าเหล่าใดพ้นวิเศษแล้ว บริโภคปัจจัยอันหาโทษมิได้ ดับรอบแล้ว เทียวไปในโลกนี้ หม่อมฉันไม่อาจจะห้ามโอรสผู้ดำเนินไปตามมรรคา ของพระอริยเจ้า เหล่านั้นได้.

[๒๑๗๙] (พระราชชาตรีสว่า) ชนเหล่าใดมีปัญญา เป็นพหูสูต ตรึกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก พระนางสุธรรมมาเทวีนี้ เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ปราศจากความโศกเศร้า ได้สดับคำสุภาษิตของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นควรจะสมาคมคบหาทีเดียว.

จบโสมนัสชาดกที่ ๕

อรรถกถาโสมนัสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ความที่พระเทวทัตพยายาม เพื่อจะปลงพระชนม์พระองค์ ตรัสพระธรรม เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โโก ตั หีสติ เหเรติ ดังนี้.

ก็ในกาลครั้งนั้น พระบรมศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ใน บัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในปางก่อนพระเทวทัตนี้ ก็พยายามเพื่อจะฆ่าเราตถาคต เหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า **เรณูราช** เสวยราชสมบัติ ในอุตตรปัญจาลนคร แคว้นกุรุ. ครั้งนั้น พระดาบสชื่อ **มหารักจิตะ** มีดาบส ๕๐๐ เป็นบริวาร อยู่ในหิมวันตประเทศเที่ยวจาริกไป เพื่อจะเสพ อาหารรสเค็มและรสเปรี้ยว จนลู่ถึงอุตตรปัญจาลนคร พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งขึ้นพร้อมด้วยบริวารเที่ยวไปบิณฑบาตจนถึงราชทวาร. พระเจ้าเรณูราช ทรงเห็นหมู่ฤาษี ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ จึงตรัสสั่งให้นิมนต์มานั่ง ณ ท้อง พระโรง มีพื้นกว้างใหญ่อันประดับตกแต่งแล้ว ทรงอังคาสด้วยอาหารอัน ประณีต แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย อยู่ จำพรรษาที่อุทยานของข้าพเจ้าตลอดฤดูฝนนี้เถิด แล้วเสด็จไปพระราชอุทยาน พร้อมด้วยดาบสเหล่านั้น ตรัสสั่งให้สร้างที่อยู่พระราชทานบรรพชิตบริวาร ทรงนมัสการแล้วเสด็จกลับพระราชวัง. นับแต่นั้นมา ดาบสเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ก็รับพระราชทานฉัน ในพระราชนิเวศน์เป็นประจำ. ก็พระราชามิได้มีพระ- โอรส จึงทรงปรารถนาจะได้พระโอรส. ราชโอรสก็หาได้มาอุบัติสมพระราช ประสงค์ไม่ ถ่วงกาลฤดูฝน ๓ เดือนแล้ว ท่านมหารักจิตดาบส จึงเข้า

ไปถวายพระพรลาพระราชอาษาว่า บัดนี้ ที่ป่าหิมพานต์เป็นรมณีสถาน พวก
อาคมาภาพจะไปอยู่ที่ป่าหิมพานต์นั้นตามเดิม อันพระราชาทรงกระทำการ
สักการบูชาแล้ว จึงออกจากพระราชอุทยานไป ในเวลาเที่ยงวัน ได้แวะ
ออกจากทางเสียบในระหว่างมรรคา พายริวารนั่งอยู่ที่เนินหญ้าแพรกอ่อน ๆ
ณ ภายใต้ต้นไม้มีร่มเงาอันเยือกเย็นต้นหนึ่ง.

ดาบสเหล่านั้นประชุมสนทนากันว่า ในพระราชวังหามีพระราชโอรส
ที่จะสืบราชตระกูลไม่ ถ้าพระราชอาษาจะพึงได้พระราชโอรส ก็จะเป็นการดีทีเดียว
จะได้สืบราชสกุลสืบไป. ท่านมหารักจิตดาบส ได้ยินถ้อยคำของดาบส
เหล่านั้นแล้ว จึงใคร่ครวญคิดว่า พระราชอาษาจักมีพระโอรสหรือไม่หนอ ทราบว่า
จักมี จึงพูดขึ้นว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าคิดวิตกไปเลย วันนี้
เวลาใกล้รุ่ง เทพบุตรหนึ่งองค์จักจุติลงมา ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งอัคมรเหสี
ของพระราชอาษา ชฎิลโงงผู้หนึ่งได้ยินดังนั้น จึงคิดว่า เราจักเป็นราชกกุลูปกะ
(พระดาบสประจำราชสำนัก) เสียแต่บัดนี้ จึงในเวลาที่พักดาบสออกเดินทาง
ไป แกล้งลงว่าเป็นไข้แล้วนอนเสียบ ถูกพวกดาบสอื่น ๆ เตือนว่า ลุกขึ้นเถิด
พวกเราจักไปกันละ. ก็ตอบว่า เราไม่สามารถจะไปได้. ท่านมหารักจิตดาบส
เหตุที่ดาบสนั้นแกล้งนอน จึงกล่าวว่า ท่านสามารถจะไปได้เมื่อใด จงตามมา
เมื่อนั้นเถิด ดังนี้แล้ว พาหมู่ญาติเดินทางไปยังหิมวันตประเทศทีเดียว. ฝ่าย
ดาบสโงง จึงรีบย้อนกลับมาโดยเร็ว ยืนอยู่ที่ราชทวาร สั่งให้ราชบุรุษกราบทูล
พระราชอาษาว่า ดาบสอุปัฏฐากของท่านมหารักจิตดาบสมาเฝ้า ครั้นพระราชอาษตรัส
สั่งให้รับนิมนต์เข้าไปเฝ้า จึงขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้แล้ว. พระ-
ราชาทรงนมัสการพระดาบสแล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามถึง
สุขภาพอนามัยของพระญาติทั้งหลาย แล้วตรัสว่า พระคุณเจ้ารีบด่วนกลับมา

ทั้งนี้ด้วยเหตุอันใดหรือ? คาบสโกงถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรถูกต้องทีเดียว หมู่ถาปนึ่งพักกันอยู่ตามสบาย ต่างสนทนาปราศรัยกันว่า ถ้าหากว่า พระโอรสผู้สืบสันตติวงศ์ของพระราชาก็จะพึงเสด็จอุบัติขึ้นไซ้ร้ ข้อนั้นจะเป็นความคิดนั้นแล้ว อาตมาภาพฟังคำสนทนานั้นแล้ว ตรวจดูด้วยทิพยจักขุมหาบพิตรจักมีพระราชโอรสหรือไม่หนอ เห็นว่า เทพบุตรผู้มีมหิทธิฤทธิ์ จักจุติมาบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระนางสุธรรมาอักรรมเหสี จึงคิดว่า ผู้ที่ไม่รู้ ก็จักพึงทำลายพระครรภ์ให้พินาศเสีย จำเราต้องแจ้แค้นหาบพิตรทั้งสอง จึงได้รับมาเพื่อต้องการถวายพระพรให้ทรงทราบ บัดนี้ อาตมาภาพก็ได้ถวายพระพรให้พระองค์ทรงทราบแล้ว ขอถวายพระพรลาไป. พระเจ้าเรณูราชทรงโสมนัสยินดี มีพระหฤทัยเลื่อมใส ครัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้า ยังไปไม่ได้ ดังนี้แล้ว นำคาบสโกงไปสู่พระราชอุทยานี้ จัดแจงสถานที่อยู่พระราชทาน. จำเดิมแต่นั้นมา คาบสโกงนั้น ก็พำนักอาศัยขบขัน ในราชตระกูล จนได้มีนามว่า ทิพจักขุคาบส (คาบสผู้มีตาทิพย์) ที่เดียว.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากดาวดึงส์พิภพ ถีอปฏิสนธิในพระครรภ์ แห่งพระนางสุธรรมาราชเทวี ในพระนครนั้น. ในวันขนานพระนามพระราชกุมารนั้น พระราชมารดาบิดา จึงขนานพระนามว่า โสมนัสตุมาร. พระราชโอรสทรงเจริญพระชนมพรรษาด้วยกุมารบริหารโดยลำดับ ฝ่ายคาบสโกงจัดแจงปลูกผักอันเกื้อกูลแก่สุปะ และวัลลผล คือผลไม้เครือเถา มีประการต่าง ๆ ด้านริมพระราชอุทยานแห่งนี้ แล้วจำหน่ายขายแก่ชาวร้านตลาดรวบรวมทรัพย์ไว้. ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ มีพระชันษาได้ ๗ ปี ประเทศชายแดนราชอาณาจักรกัมพูชา. พระเจ้าเรณูราชตรัสสั่งว่า เจ้าอย่าประมาท ท่านทิพจักขุคาบส ทรงให้พระราชกุมารรับคำแล้วเสด็จไป ด้วยหวังว่า เราจักจัดการให้ป้างจันตชนบทสงบราบคาบ. ครั้นวันหนึ่ง พระราชกุมารคิดว่า เรา

จักไปเยี่ยมเยียนท่านชฎิล จึงเสด็จสู่พระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นชฎิลโกง
นุ่งผ้ากาสาเวหัยกรั้งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง สองมือถือน้ำข้างละหม้อ กำลัง
รดน้ำไร่ผักอยู่ ก็ทรงทราบว่าเป็นชฎิลผู้เป็นชฎิลโกง ไม่บำเพ็ญสมณธรรม
ของตน มัวปลูกผักทำสวนครัวเสีย จึงทรงทักทายเป็นชฎิลโกงนั้นได้อายว่า
คุณก่อนคบคิดพ้อคำผัก ท่านกำลังทำอะไรอยู่? แล้วมิได้ทรงกราบไหว้
เสด็จออกกลับไปยังพระนคร. ชฎิลโกงคิดว่า บัดนี้ พระราชกุมารนี้ เป็น
ศัตรูเราเสียแล้ว ใครรู้เข้า ความเสื่อมเสียอะไร ๆ จักมี ควรที่เราจะกำจัด
พระราชกุมารนั้น เสียแต่บัดนี้ทีเดียว ในเวลาใกล้ที่พระราชกุมารเสด็จมา จึง
โยนแผ่นหินไปรวมไว้ ณ ส่วนหนึ่ง ทบต้อยหม้อน้ำให้แตก ทั้งเกลี้ยหญาที่
เรียกราดไว้บนบรรณศาลา เอาน้ำมันทาตัว เข้าไปยังบรรณศาลา นอนคลุมโปง
อยู่บนเตียง ทำประหนึ่งว่าถึงความทุกข์ร้อนอย่างใหญ่หลวง. พระราชาครั้น
เสด็จมาแล้ว ทรงกระทำประทักษิณพระนคร ยังไม่เสด็จเข้าพระราชนิเวศน์
ทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมเยียนท่านทิพพจักษดาบสผู้เป็นเจ้าของแห่งเราก่อน แล้ว
เสด็จไปถึงประตูบรรณศาลา ทอดพระเนตรเห็นอาการอันวิปริตเช่นนั้น ทรง
พระดำริว่า นี่เรื่องอะไรหนอ จึงเสด็จเข้าไปทอดพระเนตรเห็นชฎิลโกงนั้น
นอนอยู่ ทรงดูบล่าเท้าทั้งสองของชฎิลโกง ตรัสพระคาถาที่ ๑ ความว่า

ใครมาตี มาด่าท่านหรือ ทำไมท่านจึงเสียใจ

น้อยใจ เสร้าโศกอยู่ วันนี้มารดาบิดาของท่าน มา

ร้องไห้รบกวน ประการใด หรือว่าวันนี้ ใครมารังแก

ท่าน ให้ต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หีสติ แปลว่า ทบตี. บทว่า เหนติ

แปลว่า ด่าว่า. บทว่า กวชฺช เสตุ ความว่า หรือว่าวันนี้ มีใครมาเบียดเบียน

รังแก ให้ท่านต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

ชฎิลโกงได้ยื่นพระคำร์สนั้น จึงทอดถอนหายใจลุกขึ้นกล่าวคาถาที่ ๒

ความว่า

ขอถวายพระพรพระจอมภูมิบาล อาตมาภาพ
ดีใจมากที่ได้เห็นมหาบพิตร อาตมาภาพเข้ามาอาศัย
มหาบพิตร มิได้เบียดเบียนใคร ขอถวายพระพร
อาตมาภาพถูกพระราชโอรสของมหาบพิตรเบียดเบียน.
เบื้องหน้าแต่ไป ฟังทราบคาถาประพันธ์ ที่พระคันถรจนจารย์
ประพันธ์ไว้ง่าย ๆ ตามนัยวาระพระบาลีความว่า

(พระราชาทรงพระพิโรธ ตรัสว่า) เหวยเหล่า

นายทวารบาล พนักงานตำรวจดาบ และนายเพชฌฆาต
ทั้งหลาย พวกเจ้าจงไปตามหน้าที่ของตน ๆ จงไป
ยังภายในพระราชฐาน ฆ่าเจ้าโสมนัสสกุमारเสียว แล้ว
ตัดเอาศีรษะมา.

ทูตทั้งหลายที่พระราชาส่งไป ได้กราบทูลพระ-
กุมารว่า ข้าแต่พระขัตติโยรส พระองค์เป็นผู้ที่พระ
อิสริยบดี ราชบิดาทรงตัดขาดแล้ว พระองค์ต้องโทษ
ถึงประหารชีวิต พระเจ้าข้า.

พระราชโอรส ทรงพระกันแสงอยู่ ทรงประคอง
อัญชลี ยกพระหัตถ์ทั้งสิบนิ้วขึ้นอ่อนว่า ตัวเราอยาก
จะขอเฝ้าพระราชบิดา ผู้เป็นจอมประชาราษฎร์ ขอ
ท่านทั้งหลายจงนำเรายังมีชีวิตไปเฝ้าพระราชบิดาเถิด.

ทูตทั้งหลายได้ฟังพระดำรัส ของพระราชกุมาร
แล้ว ได้พาพระราชโอรสเข้าเฝ้าพระราชบิดา ฝ่ายพระ-
ราชโอรส ครั้นเห็นพระราชบิดา จึงกราบทูลไปแต่
ไปกล่าว

ข้าแต่พระราชบิดา ผู้เป็นจอมประการายฐร
พวคนายประตุ พนักงานตำรวจดาบ และเพชฌฆาต
ทั้งหลาย พากันมาเพื่อจะนำข้าพระพุทธเจ้าเสียด
ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลถาม ขอได้ทรงพระกรุณา
โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้น แก่ข้าพระพุทธเจ้า วันนี้
ข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดในเรื่องนี้ เป็นประการใด
หรือ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหิสโก ความว่า ข้าพระองค์ไม่
เบียดเบียนใคร ๆ เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยศีลและอาจารย์. บทว่า เรณุมนุ-
ปวิสุ ความว่า ขอถวายพระพร พระองค์เรณุมหาราช อาตมาภาพเข้ามา
อยู่อาศัย. บทว่า เหยยิตสูมิ ความว่า อาตมาถูกโอรสของพระองค์ พาพวก
บริวารเป็นอันมาก เข้ามากล่าวหมิ่นประมาทว่า เสียดเจ้าดาบสโอง เพราะ
เหตุไร เจ้าจึงมาอยู่ในที่นี้ ดังนี้แล้ว จักแผ่นดินโยนทิ้ง ข้าทูลต่อยหม้อน้ำ
แล้วมีหน้า ชกต่อยถีบตะเบียดเบียนอาตมาภาพอีกด้วย. ดาบสนั่นกล่าวคำเท็จ
แต่งให้เป็นเหมือนจริง ทูลให้พระราชบิดาหลงเชื่อ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อายนตุ ความว่า พระเจ้าเรณูราช ทรงกริ้วพระราชกุมารว่า
นับแต่กาลที่ได้ปฏิบัติผิดในพระผู้เป็นเจ้าของเราแล้ว โสมนัสกุมารนั้น จัก
ละอายแม้ในตัวเราก็อหามีได้ เมื่อจะตรัสสั่งบังคับให้สำเร็จโทษพระราชกุมาร

เสียดังนี้. บทว่า กสาเวีย ความว่า พระเจ้าเรณูราช ตรัสสั่งว่า
เหวย! เหล่าชาวเพชฌฆาตทุกหมู่เหล่าผู้มีขวานอยู่ในมือ จงมาโดยวิธีการ
ของคน ๆ. บทว่า วรี ความว่า จงตัดศีรษะอันประเสริฐ คือ อวัยวะเบื้องสูง
นำมาให้เรา. บทว่า ราชิน ความว่า คุณก่อนกษัตริย์ทั้งหลาย ทูตทั้งหลายที่
พระราชาทรงส่งไปจากราชสำนัก พวกนั้นรีบไปล้อมจับพระราชกุมาร ซึ่งพระ-
ราชมารดาทรงประคับคองแล้ว ให้ประทับเหนือพระเพลาของพระองค์
แล้วพวกนั้นกราบทูลความนั้น บทว่า อีสฺสเรน หมายถึง พระราชา. บทว่า
วิตฺถุโณติ ความว่า พระองค์เป็นผู้อันพระราชาตัดขาดแล้ว.

บทว่า ส ราชปฺตุโต ความว่า คุณก่อนกษัตริย์ทั้งหลาย พระราชโอรส
ทรงสดับถ้อยคำของทูตเหล่านั้นแล้ว สะดุ้งตกพระทัยกลัวต่อมรณภัย ผลุดลุก
จากพระเพลาของพระมารดา. บทว่า ปฺปฏิทฺตเสถ ความว่า ท่านทั้งหลายจงนำ
เราเข้าเฝ้า. บทว่า ตสฺส ความว่า คุณก่อนกษัตริย์ทั้งหลาย ทูตเหล่านั้น ฟังพระคำรัส
นั้นของพระกุมารแล้ว จึงงดการประหารชีวิตไว้ และเอาเชือกมัดพระกุมาร
จูงไปเฝ้าพระราชา เหมือนดังคนจูงโคฉะนั้น ก็เมื่อพวกเพชฌฆาต กำลังนำ
พระกุมารไป พระนางสุธรรมราชเทวี พร้อมด้วยนางนักษณม แวดล้อมด้วย
หมู่ทาสี อีกทั้งชาวพระนครทั้งหลาย ต่างพูดกันว่า พวกเราจักไม่ยอมให้
สำเร็จโทษพระกุมารผู้หาความผิดมิได้แล้วได้ตามไป พร้อมกับพระกุมารนั้น.

บทว่า อากฺขุ ความว่า พวกเพชฌฆาตมายังสำนักของข้าพระพุทธเจ้า
เพื่อจะลงพระราชอาญา. บทว่า หนตุ มม ความว่า เพื่อจะฆ่าข้าพระพุทธเจ้า
เสียด. บทว่า โกนิธ ความว่า พระกุมารทูลถามว่า พระราชบิดาตรัสสั่งให้
ประหารชีวิตข้าพระพุทธเจ้าด้วยประการใด อะไรหนอเป็นความผิดของข้า
พระพุทธเจ้าในเรื่องนี้.

พระเจ้าเรณูราชควาว่า ภวัคคพรหมยังดำนัก โทษของเจ้าใหญ่โต
มาก เมื่อจะตรัสบอกโทษผิดของพระราชกุมาร จึงตรัสประกาศความว่า

ทิพจักขุตาบสผู้ไม่ประมาท ทำกิจรดน้ำบ้ำเรอ
ไฟ ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าทุกเมื่อ เหตุไรเจ้าจึงเรียกทิพ-
จักขุตาบสผู้สำรวจอินทรีย์ เป็นพรหมจารีเช่นนั้นว่า
" พรหมณ์ คฤหบดี "

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกัม สขาคิ ความว่า ทำการลงสู่น้ำ.
บทว่า ตัม ตาทิสั ความว่า พระเจ้าเรณูราชตรัสว่า เพราะเหตุไร เจ้าจึง
ร้องเรียกทิพจักขุตาบสผู้เป็นเจ้าของเราเห็นปานนั้น ด้วยวาตะว่า " คฤหบดี "
เล่า.

ลำดับนั้น พระกุมารกราบทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า เมื่อ
ข้าพระพุทธเจ้าเรียกคฤหบดีแท้ ๆ ด้วยวาตะว่า คฤหบดี ดังนี้ จะมีโทษผิด
อะไรหรือ ดังนี้แล้วตรัสประกาศความว่า

ขอเดชะ กุลุปกตาบสผู้นี้มีของเก็บไว้หลายอย่าง
คือผลสมอพิเภก เผือกมัน และผลไม้ทั้งหลาย กุลุ-
ปกตาบสผู้นี้เป็นผู้ไม่ประมาทเก็บรักษาลังของเหล่านั้น
ไว้ เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกตาบสนั้นว่า
" คฤหบดี " .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มูลา ได้แก่ พืชทั้งหลายมีพืชที่เกิดจาก
รากเป็นต้น. บทว่า ผลา ได้แก่ วัลลผลลาผลนานาชนิด. บทว่า เต รุกขติ
โคปยตปุมตุโต ความว่า กุลุปกตาบสของเสด็จพ่อนี้ ทำการปลูกผัก
นั่งเฝ้าอยู่ ไม่ประมาท ทำรั้วล้อมคุ่มครองดูแล ด้วยเหตุนี้แหละ กุลุปก

ดาบสนั้น จึงจัดว่าเป็นพราหมณ์คฤหบดีของเสด็จพ่อ. บทว่า **อิติ น อหฺมปิ คหปติ** ความว่า ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลมา หากเสด็จพ่อไม่ทรงเชื่อ โปรดตรัสสั่งให้ถามชาวร้านขายผัก ที่พระราชทวารทั้ง ๔ ทิศดูเถิด.

พระราชาก็ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปเรียกชาวร้านขายผักมาซักถาม ชาวร้านขายผักทั้งหลายก็พากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เป็นความจริงพระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระพุทธเจ้าซื้อผักและผลไม้จากมือของท่านดาบสรูปนี้จริง. พระราชกุมารโสมนัสส์ ตรัสสั่งให้พนักงานเจ้าหน้าที่พิสูจน์สิ่งของคุณ ทำให้เห็นประจักษ์ ราชบุรุษของพระกุมารเข้าไปยังบรรณศาลาของดาบสนั้น แล้วคั่นนำเอาห่อ กหาปณมาสกที่ได้จากการขายผัก มาถวายยืนยั้น แต่พระราช. พระราชา ทรงทราบบว่า พระมหาสัตว์ไม่มีความผิด จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนเจ้าโสมนัสสกุมาร เรื่องนี้เจ้าพูดได้จริง

ดาบสนุนี้ มิของเก็บไว้หลายอย่าง ดาบสนุนี้เป็นผู้ไม่

ประมาท เก็บรักษาสิ่งของเหล่านั้นไว้ เพราะฉะนั้น

ดาบสนุนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ คฤหบดี.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ทรงพระดำริว่า การที่เราเข้าป่าหิมพานต์ แล้วบวชเสีย ดีกว่าอยู่ในสำนักของพระราชารู้โง่เขลาเห็นปานนี้ แล้วแถลง โทษของพระราชารู้โง่เขลา ในท่ามกลางบริษัทนั่นเอง แล้วกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าจักทูลลาออกไปบรรพชาเสียวันนี้ทีเดียว. พระโพธิสัตว์ทำสักการะ แก่บริษัทแล้ว ตรัสพระคาถาความว่า

บริษัททั้งหลาย ทั้งขวานิกม และชาวชนบท

ที่มาประชุมกันถ้วนทุกคน ขอจงฟังข้าพเจ้า พระ-

ราชาผู้เป็นจอมประหาราชภูรนี้ เป็นพาลได้ฟังคำขุณฺ

โกงแล้วตรัสสั่งให้มาเราเสียโดยหาเหตุมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลาย์ พาลสุส ความว่า พระราชานี้
เป็นพาลด้วยพระองค์เอง ทรงฟังถ้อยคำของชฎิลโก่งผู้เป็นพาลโง่เขลาแล้ว
ตรัสสั่งให้ฆ่าข้าพเจ้าโดยหาเหตุมิได้.

ก็แลพระโพธิสัตว์เจ้า ตรัสดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระราชบิดาให้ทรง
อนุญาตให้พระองค์ทรงบรรพชาแล้ว ตรัสพระคาถานอนนี้ความว่า

เมื่อร่ายยังเจริญงอกงามแผ่ไพศาลอยู่ ไม้ไผ่ที่
แตกเป็นกอใหญ่แล้ว ก็เสียดายที่จะถอนให้หมดสิ้น
ไปได้ ข้าแต่พระราชบิดาผู้เป็นจอมประการาชกูร์
เกล้ากระหม่อมฉันขอถวายบังคมพระยุคลบาท ขอ
พระราชทานพระบรมราชานุญาต กระหม่อมฉันจักขอ
ออกบวช พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสเท ความว่า (ไม้ไผ่) แตกเป็นกอ
ลำใหญ่. บทว่า ทนุญิกขโย ความว่า ยากที่จะถอนให้หมดสิ้น.

ต่อแต่นี้ไป เป็นคาถาประพันธ์ ได้ตอบระหว่างพระราชากับพระราช-
โอรส.

(พระราชชาติรัสว่า) โสมนัสสกุमारเอยิ เจ้าจง
เสวยสมบัติอันไพบุลย์เถิด อนึ่ง บิดาจะมอบอิสริยยศ
ทั้งหมดให้แก่เจ้า เจ้าจงเป็นพระราชของชาวกรุงรัฐ
เสียในวันนี้ทีเดียวเถิด อย่าบวชเลย เพราะการบวช
เป็นทุกข์.

(พระโพธิสัตว์ทูลว่า) ขอเดชะ บรรดาโลก-
สมบัติของพระองค์ ซึ่งมีอยู่ในราชธานีนี้ สิ่งไรเล่าที่

ข้าพระพุทธเจ้าควรวริโลกมีอยู่หรือ เมื่อชาติก่อน
ข้าพระพุทธเจ้าเคยร่ำนรมย์ อยู่ในเทวโลกด้วยรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะทั้งหลายที่นารีนรมย์ใจ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า เคยบริโภคมบัติมาแล้วในไตรทิพย์
เคยมีหมუნางอัปสรแวดล้อมมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า
มารู้ว่า พระองค์เป็นพาล อันคนอื่นต้องนำไป แล้ว
จะอยู่ในราชสกุลเช่นนั้น ไม่ได้เลย.

(พระราชชาตรีสว่า) ดูก่อนพ่อโสมนัสส์ ถ้าหากว่า
บิดาเป็นพาล ต้องอาศัยผู้อื่นจงไปไชรี้ เจ้าจงอดโทษ
ให้แก่บิดาสักครั้งหนึ่งเถิด ถ้าแม้ว่าโทษเช่นนี้จะพึงมี
อีกไชรี้ เจ้าจงกระทำตามมติของตนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกขา** ความว่า พระราชาตรีสวignon
พระโอรสว่า ลูกรัก ขึ้นชื่อว่าการบรรพชาเป็นทุกข์ เพราะต้องมีชีวิตเนื่องด้วย
ผู้อื่น เจ้าอย่าบวชเลย จงเป็นพระราชาเถิด.

บทว่า **กิญฺนุช** เทว ความว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ โภคสมบัติของพระราชบิดาเหล่าใด มีอยู่ในราชธานีนี้ ในโลก
สมบัติเหล่านั้น สิ่งใดเล่า สมควรที่ข้าพระพุทธเจ้าจะพึงบริโภคนั้นได้
มีอยู่แลหรือ.

บทว่า **ปริวารโต** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าอันนางเทพอัปสรเคย
บำรุงบำเรอมาแล้ว. อีกนัยหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ได้ยินว่า พระญาณระลึกชาติได้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ เพราะเหตุนี้
พระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **ปรนयेย** ความว่า (พระองค์เป็นพาล) ต้องอาศัยคนอื่น
นำไปด้วยไม้เท้า ดังคนตาบอด.

บทว่า **ตาทิเส** ความว่า พระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้ เพื่อให้พระ-
ราชบิดาทรงทราบว่ บัณฑิตไม่พึงอยู่ในสำนักของพระราชาเช่นนั้น ข้าพระ-
พุทธเจ้ารอดชีวิตมาได้วันนี้ ก็ด้วยกำลังบุญของตน ข้าพระพุทธเจ้าจักอยู่ใน
สำนักของพระราชบิดา หาได้ไม่.

บทว่า **ยถามตี** ความว่า พระเจ้าเรณูราชทรงขอให้พระราชโอรส
งดโทษให้ว่า ถ้าหากว่าโทษผิดเห็นปานนี้ของบิดาจะพึงมีอีกไซ้ร้ เมื่อนั้นเจ้า
จงทำตามอรรถาษัยเถิด.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะถวายโอวาทพระราชบิดา จึงตรัสคาถา ๘ คาถา
ความว่า

กรรมที่บุคคลใดไม่พิจารณา ให้ถึถ้วนเสียก่อน
แล้วทำลงไป ผลชั่วร้ายย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือน
ความวิบัติแห่งยาแก้โรคะนั้น.

ส่วนกรรมที่บุคคลใดพิจารณาถึถ้วนก่อนแล้วทำ
ลงไป ผลอันเจริญย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือนความ
ถึงพร้อมแห่งยาแก้โรคะนั้น.

ຄຸກຸດຜູ້ບຣິໂກຄກາມ ເປັນຄົນເຄີຍຈຸກຣ້ານໄມ່ດີ
ບຣຣພຸຈິຕໄມ່ຕ້າຣວມ ໄມ່ງາມ ພຣະຣາຊາໄມ່ທຣງໃຄຣ໌ຄຣວູ
ເສີຍກ່ອນແລ້ວທ້າລງໄປ ໄມ່ດີ ບັດທິຕມີຄວາມໂກຣຣເປັນ
ເຈ້າເຣືອນ ຄືໄມ່ດີ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งทิศ กษัตริย์ทรง
ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ ยังไม่ได้พิจารณา
ใคร่ครวญก่อน แล้วไม่ควรทำกิจการอะไร พระ-
เกียรติยศของพระราชารู้ทรงใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึง
ทำลงไป ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น.

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล อิศรชนควรพิจารณา
เสียก่อนแล้วจึงลงอาชญา กรรมที่ทำด้วยความรีบร้อน
ย่อมเดือดร้อน อนึ่ง ความตั้งตนไว้โดยชอบ และ
ประโยชน์ของนรชนย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง.

อนึ่ง ชนเหล่าใดจำแนกแจกแจง ด้วยปัญญา
แล้วกระทำการทั้งหลาย ที่ไม่ตามเดือดร้อนในภาย
หลังในโลก กรรมของชนเหล่านั้นท่านผู้รู้สรรเสริญ
มีความสุขเป็นกำไร พุทธาทิบัณฑิต อนุมัตติแล้ว.

ขอเดชะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน
นายประตู่ ตำรวจดาบ และพวกเพชรฆาต พวกนั้นไป
จะฆ่าข้าพระพุทธเจ้า พวกนั้นพากันจูดคร่า ข้าพระ-
พุทธเจ้า ผู้กำลังนั่งอยู่บนพระเพลาแห่งพระราชมารดา
มาโดยพลัน.

ข้าแต่พระราชบิดา แท้จริง ข้าพระพุทธเจ้าถึง
ความหวั่นกลัวต่อมรณภัย คับแคบ ฝืดเคืองเหลือเกิน
วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้มีชีวิตอันเป็นที่รัก หวานซาบ-
ซึ้งใจ รอดพ้นจากการถูกประหารมาได้แสนยาก จึง
น้อมใจต่อบรรพพาทายอย่างเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้นว่า **อนิสम्म** ความว่า ไม่ตรวจตราพิจารณา

คือใคร่ครวญ (ก่อนทำ). บทว่า **อนวตถาย จินฺติตฺติ** ความว่า ไม่กำหนด

คือไม่พิจารณาดำริตรตรองให้รอบคอบ. บทว่า **วิปาโก โหติ ปาปโก**

ความว่า จริงอยู่พิษสงคือความวิบัติแห่งยาแก้โรคเป็นฉันทใด ผลตามกชั้วร้าย
ย่อมมีแก่บุคคลนั้นฉันทนั้น.

บทว่า **อสลฺลโต** ความว่า บรรพชิตผู้ไม่สำรวมด้วยกายทวาร
เป็นต้น เป็นผู้ทุศีล. บทว่า **ตํ น สาธุ** ความว่า ความโกรธของบัณฑิต
นั่นเองไม่ดี. บทว่า **นานิสมฺม** ความว่า ยังไม่ได้พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว
ไม่ควรกระทำกิจการอะไร. บทว่า **ปณฺเวยฺย** ความว่า ฟังเริ่มตั้งคือฟังยัง
อาชญาให้เป็นไป. บทว่า **เวคา** ความว่า โดยเร็ว คือ โดยฉับพลันทันที.

บทว่า **สมฺมาปณฺธิ** จ ความว่า ความตั้งตนไว้โดยชอบและประโยชน์
ของนรชน ที่ทำด้วยจิตอันตั้งไว้โดยแยบคาย ย่อมเป็นของไม่ตามเดือรื้อน
ในภายหลัง. บทว่า **วิภฺช** ความว่า ชนเหล่าใด จัดแจงด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า
กิจการเหล่านี้ควรทำ เหล่านี้ไม่ควรทำ. บทว่า **กมฺมฺยตนา** ได้แก่
การงานทั้งหลาย. บทว่า **พฺพฺธานุมตานิ** ความว่า การงานอันบัณฑิต
อนุมติแล้ว ย่อมเป็นของหาโทษมิได้. บทว่า **กฺกุํ** ความว่า ขอเดชะ
ข้าแต่พระราชบิดา ข้าพระพุทธเจ้า ถึงความห้วนกลั้วต่อมรณภัย อันเผ็ดร้อน
คับแคบ ฝืดเคืองเหลือเกิน. บทว่า **ลพฺธา** ความว่า ได้ชีวิตคืนมาด้วย
กำลังแห่งญาณของตน. บทว่า **ปพฺพชฺชเมวาทิมโนหฺมสุมิ** ความว่า
ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีจิตน้อมเฉพาะต่อบรรพชาอย่างเดียว.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าแสดงธรรมอย่างนี้แล้ว พระเจ้าเรณูราชตรัสเรียก
พระราชเทวี มาเฝ้าแล้วตรัสพระคาถาความว่า

ดูก่อนสุธรรมาเทวี โสมนัสสกุमारโอรสของเธอ
นี้ ยังรู้หนุ่ม นำเอ็นดู วันนี้เราอ่อนนอนเขาไว้ ก็
ไม่ได้สมปรารถนา แม้เธอก็ควรจะอ่อนนอนโอรสของ
เธอ ดูบ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาจิตเว ความว่า เพื่อช่วยอ่อนนอน.
พระนางสุธรรมาเทวี กลับส่งเสริมพระโอรส เพื่อบรรพชาอย่างเดียว
ตรัสสถาภาความว่า

ดูก่อนพระลูกรัก เจ้าจงยินดีด้วยภิกขาจารย์วัตร
เถิด จงใคร่ครวญในธรรมทั้งหลาย แล้วละเว้นบรรพชา
ของคณมิจฉาทิฏฐิเสยเถิด เจ้าจงวางอาชญาในสรรพ-
สัตว์ นักบวชละวางอาชญาในสรรพสัตว์ทั้งหลายแล้ว
เป็นผู้ไม่ถูกติเตียนแล้ว ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิสมม ความว่า เมื่อเจ้าจะบวชแน่
จงใคร่ครวญดูแล้วละการบรรพชาของมิจฉาทิฏฐิกชนเสย จงบรรพชาลัทธินั้น
อันเป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิเถิด.

ลำดับนั้น พระเจ้าเรณูราชตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนสุธรรมาเทวี เธอพูดคำเช่นใด คำเช่นนั้น
นำอศรจรย์จริงหนอ เราได้รับทุกข์อยู่แล้ว เธอยังกลับ
เพิ่มทุกข์ให้อีก ฉันขอร้องขอให้ช่วยอ่อนนอนลูก เธอ
กลับสนับสนุนให้โสมนัสสกุमारเกิดอุตสาหะยิ่งขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาทิสมฺจ ความว่า เธอพูดคำนี้เช่นใด
คำนั้นนำประหลาดอศรจรย์จริงหนอ. บทว่า ทุกฺขิตฺ ความว่า เธอเพิ่มทุกข์
ให้ฉันซึ่งมีทุกข์อยู่แล้วโดยปกติ ให้ทุกข์หนักขึ้น.

พระนางเทวี ตรัสคาถาอีกความว่า

พระอริยเจ้าเหล่าใด พันวิเศษแล้วบริโศคปัจจัย
อันหาโทษมิได้ ดับรอบแล้วเที่ยวไปในโลกนี้ หม่อมฉัน
ไม่อาจจะห้ามโอรสผู้ดำเนินไปตามมรรคาของพระ-
อริยเจ้าเหล่านั้นได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปฺปมุตฺตา ความว่า หลุดพ้นแล้ว
จากกิเลสทั้งหลาย มีรากะเป็นต้น. บทว่า ปรีนิพฺพุตา ความว่า ผู้ดับแล้ว
ด้วยกิเลสปรินิพพานธาตุ. บทว่า ตมฺริยมคฺคํ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ หม่อมฉันไม่อาจจะห้ามพระโอรสของหม่อมฉัน
ผู้เจริญรอยมรรคาอันเป็นของแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
เหล่านั้นได้.

พระราชาทรงสดับพระเสาวนีย์ ของพระนางเทวีแล้วตรัสคาถาสุดท้าย
ความว่า

ชนเหล่าใดมีปัญหา เป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุ-
การณ์ถี่ถ้วนมาก พระนางสุธรรมาเทวีนี้ เป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อย ปราศจากความโศกเศร้า ได้สดับ
คำสุภาษิตของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นควรจะสมาคม
คบหาทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุจฺณจินฺตฺโน ความว่า เป็นผู้คิด
เหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก. บทว่า เยสํยํ ตตฺตบฺเป็น เยถํ อญฺ .แท้จริง
พระนางสุธรรมาราชเทวีนั้น ได้ทรงสดับคำสุภาษิตของโสมนัสสกุมนั่นเอง
จึงเกิดเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย แม้พระราชาก็ตรัสหมายถึงพระราชโอรส
นั้นเหมือนกัน.

พระมหาสัตว์เจ้า ถวายบังคมพระราชมารดาบิดาแล้วกราบทูลว่า
ถ้าหากว่าโทษผิดของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่ไซ้ร้ ขอพระชนกชนนี ได้โปรดทรง
พระกรุณาอดโทษด้วยเถิด แล้วประคองอัญชลีต่อมหาชน บ่ายพระพักตร์ต่อ
หิมวันตประเทศเสด็จดำเนินไป เมื่อมหาชนส่งเสด็จกลับแล้ว เทพยดาทั้งหลาย
พากันมาด้วยเพศมนุษย์ พาข้ามขุนเขา ๗ ลูก นำไปสู่ป่าหิมพานต์ทรงบรรพชา
เพศเป็นดาบส อยู่ในบรรณศาลา อันวิสุทธกรรมเทพบุตรนิรมิตไว้ให้ เทพ-
ยดาทั้งหลายต่างอภิบาลบำรุงพระมหาสัตว์เจ้า ด้วยเพศมนุษย์ผู้อภิบาลบำรุงใน
ราชสกุล จนกระทั่งจบกาลพระมหาสัตว์เจ้ามีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ฝ่าย
มหาชนพากันโอบยศิขุติโกจนถึงสิ้นชีวิต. พระมหาสัตว์เจ้า ยังฉานและ
อภิญญาให้เกิดแล้ว ได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตนี้ ก็พยายามฆ่าเราตถาคตอย่างนี้
เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า **ขุติโก** ในครั้งนั้นได้มาเป็น
พระเทวทัต พระมารดา ได้มาเป็นพระนางสิริมหามายา พระมหา-
รักจิตดาบส ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วน **โสมนัส** ตุมาร ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสมนัสชาดก

๑๐. จัมเปยชาดก

ว่าด้วยบำเพ็ญตบะเพื่อเกิดเป็นมนุษย์

[๒๑๘๐] ท่านเป็นใคร งามผ่องใส ดูสยงฟ้า
และอุปมาเหมือนดาวประจักษ์ เราไม่รู้จักท่านว่าเป็น
เทวดา หรือคนธรรพ์ หรือเป็นหญิงมนุษย์.

[๒๑๘๑] (นางสุมนาทูลว่า) ข้าแต่พระมหา-
ราชา หม่อมฉันหาใช่เทพธิดา หญิงคนธรรพ์
หรือหญิงมนุษย์ไม่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉัน
เป็นนางนาคกัญญา อาศัยเหตอย่างหนึ่ง จึงได้มาใน
พระนครนี้.

[๒๑๘๒] (พระราชาตรัสถามว่า) ดูก่อนนางนาค
กัญญา ท่านมีอาการเหมือนคนมีจิตพินเพื่อน มี
อินทรีย์อันเศร้าหมอง ดวงเนตรของท่านไหลนองไป
ด้วยหยาดน้ำตา อะไรของท่านหาย หรือว่าท่าน
ปรารถนาอะไร จึงได้มาในเมืองนี้ เชิญท่านบอก
มาเถิด.

[๒๑๘๓] (นางสุมนาทูลตอบว่า) ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นจอมประชาชน มหาชนชาวโลกเรียกร้อง
สัจได้ว่า อูรชชาติผู้มีเดชสูง ในมนุษย์โลก เขา
เรียกสัจนั้นว่า " นาค " บุรุษคนนี้จับนาคนั้นมา เพื่อ
ต้องการเลี้ยงชีพ นาคนั้นแหละเป็นสามีของหม่อมฉัน

ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคนั้น เสีย
จากที่คุมขังเถิด เพคะ.

[๒๑๘๔] (พระราชาตรัสถามว่า) ดูก่อนนาง
นาคกัญญา นาคราชนี้ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า
ไฉนจึงมาถึงเงื้อมมือ ของชายวณพกได้เล่า เราใคร่
จะรู้ถึงการที่นาคราชถูกกระทำจนถูกจับมาได้ ขอ
ท่านจงบอกความข้อนั้นแก่เราเถิด.

[๒๑๘๕] (นางสุมนาพูดตอบว่า) แท้จริงนาค-
ราชนั้นประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า ฟังทำแม่
นครให้เป็นภัสสมรฐีไปได้ แต่เพราะนาคราชนั้น
เคารพนบอบธรรม ฉะนั้น จึงได้บากบั่นมันบำเพ็ญ
ตบะ.

[๒๑๘๖] (นางสุมนาพูดว่า) ข้าแต่องค์ราชันย์
นาคราชนี้มีปติรักษาจากตฤทสิอุโบสถ และ
ปัลณรสิอุโบสถ นอนอยู่ใกล้ทางสี่แพร่ง บुरुหมองู
จับนาคราชนั้นมา ด้วยต้องการหาเลี้ยงชีพ นาคราชนี้
เป็นสามีของหม่อมฉัน ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณา
โปรดปล่อยนาคราชนั้นจากที่คุมขังเถิด.

[๒๑๘๗] (นางสุมนาพูดว่า) สนมมารีถึง
หมื่นหกพันนาง ล้วนสวมใส่ภูษาทลแก้วมณี บันดาล
ห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์ แม่สนมมารีเหล่านั้น ก็
ยึดถือเอานาคราชนั้นเป็นที่พึ่ง.

ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคราช
นั้นโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วยบ้านส่วย
ร้อยบ้าน ทองร้อยแท่ง และโคร้อยตัว ขอนาคราช
ผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายได้ตรงเที่ยวไป จงพ้นจาก
ที่คุ้มขังเถิด.

[๒๑๘๘] (พระราชาดรัสว่า) เราจะปล่อยนาคราช
นี้ไปโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วยบ้านส่วย
ร้อยบ้าน ทองคำร้อยแท่ง โคร้อยตัว นาคราชผู้
แสวงบุญ จงเหยียดกายตรงเที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ้มขัง.

ดูก่อนลุตทกพราหมณ์ เราจักให้ทอง ๑๐๐ แท่ง
คุณทลแก้วมณีราคามาก บัลลังก์สี่เหลี่ยม สีดังดอก
ผักตบ ภรรยาอุปงามสองคน และโคอุสุภะ ๑๐๐ ตัว
แก่ท่าน ขอนาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ้มขังเถิด.

[๒๑๘๙] (ลุตทกพราหมณ์ กราบทูลว่า) ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน แม้จะมีทรงพระราชทาน
สิ่งใดเลย เพียงแต่พระองค์ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น
ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะปล่อยนาคราชนั้น จากที่คุ้มขัง
ทันที ขอนาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายตรงเที่ยว
ไป.

[๒๑๙๐] จัมเปยยนาคราช หลุดพ้นจากที่คุ้มขัง
แล้ว จึงกราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระเจ้ากาสิกราช

ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงผดุงกาสิริรัฐให้รุ่งเรือง ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าขอประคองอัญชลีแต่พระองค์ ขอเชิญเสด็จทอดพระเนตรนิเวศน์ ของข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๑๕๑] (พระราชาตรัสตอบว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลายเขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์ จะพึงคุ้นเคยกับบอมมนุษย์ว่า พึงคุ้นเคยกันได้ยาก ถ้าท่านขอ ร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากจะไปดูนิเวศน์ของท่าน.

[๒๑๕๒] (พระยานาคราชกราบทูลว่า) ข้าแต่ พระราชา แม้ถึงว่าลมจะพัดพาเขาไปได้ก็ดี พระจันทร์ และพระอาทิตย์ จะพึงเผาผลาญแผ่นดินก็ดี แม่น้ำ ทุกสายพึงไหลทวนกระแสก็ดี ถึงกระนั้น ข้าพระ- พุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

ข้าแต่พระราชา ท้องฟ้าจะทำลายไป ทะเลจะเหือดแห้งไป มหาปฐพีมีนามว่า ภูตธรา และพสุนธรา จะพึงม้วนได้ เมรุบรรพตอันหนาแน่นด้วยศิลา จะ พังถอนไปทิ้งรอก ถึงกระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

[๒๑๕๓] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลาย เขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์จะพึงคุ้นเคยกับบอมมนุษย์ว่า พึงคุ้นเคยกันได้ยาก ก็ถ้าเธอ ขอร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากไปดูนิเวศน์ของเธอ.

[๒๑๕๔] (พระราชชาตรีสภำซำบว่ำ) เธอเป็นผู้มีพิษ ร้ำยแรงยิ่ง มีเดขมก ทั้งโกรธง่ำย เธอหลุดพ้น จากที่คุมขังไปได้ ก็เพราะเหตุที่เรำช่วยเหลือ เธอ ควรจะรู้บุญคุณที่เรำทำไว้แก่เธอ.

[๒๑๕๕] (นาคราชทูลว่ำ) ข้ำพระพุทธเจ้าถูก คุมขังอยู่ในกระโปรง เกือบจะถึงควมตย จักไม่รู้จัก อุปำการคุณที่พระองค์ทรงกระทำแล้วเช่นนั้น ก็ขอให้ ข้ำพระพุทธเจ้า จงหมกไหม้อยู่ในนรก อันแสน ร้ำยกจ อย่าได้รับควมสำรำนกยสักหน้อยหนึ่งเลย.

[๒๑๕๖] (พระราชชาตรีสว่ำ) ค่ำปญญญำของ เธอนั้น จงเป็นค่ำสัตย์จริง เธออย่าได้มีความโกรธ อย่ำผูกโกรธไว้ อนึ่ง ขอสุบรรณทั้งหลายจงละเว่น นาคสกุลของท่านทั้งมวล เหมือนไฟในฤดูร้อนละนั้น.

[๒๑๕๗] (นาคราชทูลว่ำ) ข้ำแต่พระองค์ผู้เป็น จอมประขำน พระองค์ทรงเอ็นดูนาคสกุล เหมือน มรดกผู้เอ็นดูบุตรคนเดียว ผู้เป็นสุดที่รักละนั้น ข้ำ- พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งเหล่านาค จะขอกระทำ เวยวำวฏิกกรรม อย่ำงโอพำรแต่พระองค์.

[๒๑๕๘] (พระราชชาตรีสั่งว่ำ) เจ้ำพนักงานรถ จงตระเตรียมรำขรถอันงำมวิจิตร จงเทียมอัสตรอัน เกิดในกัมโพชกรัฐ ซึ่งฝึกหัดอย่ำงดีแล้ว และเจ้ำ พนักงานข้ำง จงผูกข้ำงตัวประเสริฐทั้งหลาย ใให้งำม

ไปด้วยสุวรรณหัตถาภรณ์ เราจะไปดูนิเวศน์แห่งท้าว

นาคราช.

[๒๑๕๕] พนักงานเตรี ตะโพน บัณเฑาะว์ และ
แตรสังข์ ของพระเจ้าอุคคเสนราช มาพร้อมหน้ากัน
พระราชาทรงแวดล้อมด้วยสนมมนารี เสด็จไปใน
ท่ามกลาง หมู่สนมมนารี งามสง่ายิ่งนัก.

[๒๒๐๐] พระเจ้ากรุงกาสิวัตินราช ได้ทอด
พระเนตรเห็นภูมิภาคอันงดงาม วิจิตร ลาดด้วยทราย
ทอง ทั้งสุวรรณปราสาทก็ปูลาดไปด้วยแผ่นกระดาน
แก้วไพฑูรย์.

พระองค์เสด็จเข้าไปดูนิเวศน์ของจัมเปยย-
นาคราช มีรัศมีโอภาสดังแสงอาทิตย์แรกอุทัย รุ่งเรือง
ไปด้วยรัศมี ประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ.

พระเจ้ากาสิกราช ทรงทอดพระเนตรจนทั่ว
นิเวศน์ของจัมเปยยนาคราช อันดาดาชไปด้วยพฤษ-
ชาตินานา หอมฟุ้งจรไปด้วยทิพยสุนทร้อบอวล
ล้วนวิเศษ.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราช เสด็จเข้าไปในนิเวศน์
ของท้าวจัมเปยยนาคราช เหล่าทิพยดนตรี ก็ประโคม
ขับบรรเลง ทั้งนางนาคกัญญาทั้งหลาย ก็พ้อนรำ
ขับร้อง.

พระเจ้ากาสิกราชเสด็จขึ้นนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่ นาง
นาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัยประทับนั่ง ณ

พระสุวรรณแท่นทอง อันมีพนักงานไต้ทา ด้วย
แก่นจันทน์ทิพย์.

[๒๒๐๑] พระเจ้ากาสิกราชนั้น ครั้นเสวยสมบัติ
และทรงรื่นรมย์ประทับอยู่ ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้
ตรัสถามจัมเปยยนาคราชว่า วิมานอันประเสริฐของ
ท่านเหล่านี้ มีรัศมีดังพระอาทิตย์ งามผุดผาด วิมาน
เช่นนี้ไม่มีในมนุษยโลก ดูก่อนพระยานาคราช ท่าน
บำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

นางนาคกัญญาเหล่านั้น สวมใส่กำไลทอง
นุ่งห่มเรียบร้อย มีนิ้วมือกลมกลิ้ง ฝ่ามือฝ่าเท้าแดง
งามยิ่งนัก ผิวพรรณงดงามไม่ทรามเลย พวกนั้นยก
ทิพย์ปานะ ถวายให้พระองค์ทรงเสวย สนมมารีเช่นนี้
จะมีอยู่ในมนุษยโลก ก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช
ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง มหานทีอันชุ่มชื้น ดาษดั้นไปด้วยปลา มี
เกล็ดหนานานาชนิด มีอาทาสกฤษณ์ก็รำร้องไพเราะ
จับใจ ทั้งทำจันลงนทีธาร ก็ราบรื่นเป็นอันดี แม่น้ำ
เช่นนี้จะไม่มีอยู่ในมนุษยโลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยา-
นาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

ฝูงนกกระเรียน ฝูงนกยูง ฝูงหงส์ และฝูงนก
ดูหว่าทิพย์ รำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างก็โผบินบิน

จับอยู่บนต้นไม้ ทิพยสุกษาเช่นนี้ จะได้มีในมนุษย์โลก
ก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรม
เพื่อประโยชน์อะไร.

ต้นมะม่วง ต้นตาล ทั้งข้างน้ำ อ้อยข้าง
และต้นชมพู ต้นคูณและแคฝอย ผลิตดอกออกผล
เป็นพวง ๆ ทิพยรุกขชาติเหล่านี้ จะได้มีอยู่ในมนุษย์-
โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบะ
เพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง ทิพยสุคนธ์รอบสระโบกขรณีเหล่านี้
หอมฟุ้งอยู่เป็นนิตย์ ทิพยสุคนธ์เช่นนี้ จะมีอยู่ใน
มนุษย์โลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่าน
บำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

[๒๒๐๒] (จัมเปยนาคราช ทูลว่า) ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญ
ตบธรรม เพราะเหตุแห่งบุตร ทรัพย์ หรือแม่เพราะ
เหตุแห่งอายุก็หาไม่ แต่เพราะข้าพระพุทธเจ้าปรารถนา
กำเนิดมนุษย์ ฉะนั้น จึงได้บากบั่นมุ่งมั่นบำเพ็ญ
สมณธรรม.

[๒๒๐๓] (พระราชาดร้สว่า) ท่านมีดวงเนตร
แดง มีรัศมีส่องแสงสว่าง ประดับตกแต่งแล้ว ปลง-
เกศและมัสสุแล้ว ประพรมด้วยจรรณจันท์แดง
ฉายแสงไปทั่วทิศ ดังคนธรรพราชฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ประกอบไปด้วยเทวฤทธิ์ มีอานุภาพ
มาก เปรียบพร้อมไปด้วยสรรพกามารมณ์ ดูก่อนท่าน
นาคราช เราขอถามเนื้อความนี้กะท่าน มนุษย์โลก
ประเสริฐกว่านาคพิภพด้วยเหตุไร.

[๒๒๐๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน
เว้นมนุษย์โลกเสียแล้ว ความบริสุทธิ์หรือความสำรวม
ย่อมไม่มีเลย ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมด้วยตั้งใจ
ว่า เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักทำที่สุดแห่งชาติและ
มรณะได้.

[๒๒๐๕] (พระราชาตรัสว่า) ชนเหล่าใดมี
ปัญญาเป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก
ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว ดูก่อนพระยานาคราช
เราได้เห็นนางนาคกัญญาทั้งหลายของท่านและตัวท่าน
แล้ว จักทำบุญให้มาก.

[๒๒๐๖] (นาคราชกราบทูลว่า) ชนเหล่าใด
มีปัญญา เป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก
ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว ข้าแต่พระมหाराชา
พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนางนาคกัญญา และตัว
ข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ขอจงบำเพ็ญกุศลให้มากเถิด.

[๒๒๐๗] กองเงินและกองทองของข้าพระพุทธ
เจ้านี้มากมาย สูงประมาณเท่าต้นตาล พระองค์จง

ตรัสสั่งให้พวกราชบุรุษ ขนไปจากนาคพิภพนี้แล้ว
จงตรัสสั่งให้สร้างพระราชวังด้วยทองคำ ให้สร้างกำแพงด้วยเงินเถิด.

นี่กองแก้วมุกดา อันเจือปนด้วยแก้วไพฑูรย์
ห้าพันเล่มเกวียน พระองค์จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษขนไป
จากนาคพิภพนี้ แล้วให้ลาดลง ณ ภูมิภาคภายใน
พระราชฐาน ภูมิภาคภายในพระราชฐานก็จักสะอาด
ปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี.

ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นราชาอันประเสริฐ ผู้ทรง
พระปรีชาอันล้ำเลิศ ขอพระองค์โปรดเสวยราชสมบัติ
ครอบครองพระนครพาราณสี อันมั่งคั่งสมบูรณ์ สง่า
ล้ำเลิศ ดุจทิพยวิมานเห็นปานฉะนี้เถิด พระเจ้าข้า.

จบจัมเปยชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาจั้มเปยยชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุโบสถกรรม ตรีศพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กา ญ วิชฺฐริวาภาติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลนั้น พระบรมศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย การที่ท่านทั้งหลายอยู่รักษาอุโบสถกรรมเป็นความดี โบราณกบัตถิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติแล้ว อยู่รักษาอุโบสถกรรมเหมือนกัน อุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น ทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าอังคิราช เสวยราชสมบัติอยู่ในอังครัฐ ราชธานี. ในระหว่างแคว้นอังคะและมคธต่อกัน มีแม่น้ำชื่อจั้มปานที ได้มีนาคพิภพอยู่ใต้แม่น้ำจั้มปานทีนั้น. พระยานาคราชชื่อว่าจั้มเปยยะ ครองราชสมบัติในนาคพิภพนั้น. (โดยปกติ พระราชาแห่งแคว้นทั้งสอง เป็นศัตรูกระทำยุทธชิงชัยแก่กันและกันเนื่อง ๆ ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ) บางครั้งพระเจ้ามคธราช ยึดแคว้นอังคะได้ บางครั้งพระเจ้าอังคราช ยึดแคว้นมคธได้.

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ามคธราช กระทำยุทธนาการกับพระเจ้าอังคราช ทรงปราชัยต่อยุทธสงคราม เสด็จขึ้นม้าพระที่นั่งหลบหนีไป ถึงฝั่งจั้มปานที พวกทหารพระเจ้าอังคราช ติดตามไปทันเข้า จึงทรงพระดำริว่า เราโคคน้ำตายเสียดีกว่าตายในเงื้อมมือของข้าศึกดังนี้แล้ว จึงโจนลงสู่แม่น้ำ พร้อมทั้งม้าพระที่นั่ง. ครั้งนั้น จั้มเปยยนาคราช เนรมิตมณฑปแก้วไว้ภายในห้วงน้ำ แวดล้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก คี้มมหาปานะอยู่. ม้าพระที่นั่งกับพระเจ้า-

มคธราช จมน้ำดิ่งลงไป เฉพาะพระพักตร์แห่งพระยานาคราช. พระยานาคราช เห็นพระราชาทรงเครื่องประดับตกแต่งก็บังเกิดความสึเนหา จึงลุกจากอาสนะ ทูลว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า พระองค์อย่าทรงหวาดกลัวเลย แล้วอัญเชิญให้พระราชาทับนั่งบนบัลลังก์ของตน ทูลถามถึงเหตุที่ดำน้ำลงมา. พระเจ้ามคธราช ตรัสเล่าความตามเป็นจริง.

ลำดับนั้น จัมเปยนาคราชพลอบโยนพระเจ้ามคธราชให้เบาพระทัย ว่า ข้าแต่พระมหाराज เจ้า พระองค์อย่าทรงหวาดกลัวเลย ข้าพระพุทธเจ้าจักช่วยจัดการให้พระองค์เป็นเจ้าของทั้งสองรัฐ ดังนี้แล้ว เสวยศอันยิ่งใหญ่อยู่ ๗ วัน ในวันที่ ๘ จึงออกจากราคพิภพ พร้อมด้วยพระเจ้ามคธราช. พระเจ้ามคธราชทรงจับพระเจ้าอังคราชได้ด้วยอำนาจของพระยานาคราช แล้วตรัสสั่งให้สำเร็จโทษเสีย เสวยราชสมบัติในสองรัฐสี่มามณฑล. นับแต่นั้นมา ความวิสาสะคุ้นเคยระหว่างพระเจ้ามคธราช กับพระยานาคราชก็ได้กระชับมั่นคงยิ่งขึ้น. พระเจ้ามคธราชให้สร้างรัตนมณฑปขึ้นที่ฝั่งจัมปานที แล้วเสด็จออกกระทำพิธีกรรมแก่พระยานาคราชด้วยมหาบริจาทุก ๆ ปี. แม้พระยานาคราชก็ออกจากนาคพิภพมารับพิธีกรรมพร้อมด้วยมหาบริวาร. มหาชนพากันมาเฝ้าคูสมบัติของพระยานาคราช.

กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชื้อเชิญ ไปที่ฝั่งน้ำ พร้อมด้วยราชบริพาร เห็นสมบัตินั้นแล้ว ก็เกิดโลกเจตนาปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอจัมเปยนาคราชทำกาลกิริยาไปได้ ๗ วัน ก็จุติไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทที่อยู่ของจัมเปยนาคราชนั้น สรีระร่างกายของพระบรมโพธิสัตว์ได้ปรากฏใหญ่โต มีวรรณะขาวราวกะพวงดอกมะลิสด. พระโพธิสัตว์เห็นดังนั้น ก็เกิดวิปฏิสาร คิดไปว่า อสิริยศในนภกามาวจรสวรรค์ เป็นเสมือนข้าวเปลือก

ที่เขาโคยกองเก็บไว้ในฉาง ได้มีแก่เรา ด้วยผลแห่งกุศลที่เราทำไว้ เราสิกลับมา
ถือปฏิสนธิในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนี้ ประโยชน์อะไรที่เราจะมีชีวิตอยู่ดังนี้แล้ว
เกิดความคิดที่จะตาย. ลำดับนั้น นางนาคมาณวิกา ชื่อว่า สุมณา เห็นพระ-
มหาสัตว์นั้นแล้วดำริว่า ชะรอยจักเป็นสัตว์ผู้มีอานุภาพมากมาเกิดแน่ดังนี้แล้ว
จึงให้สัญญาแก่นางนาคมาณวิกาทั้งหลาย. นางนาคมาณวิกาเหล่านั้นทั้งหมด
ต่างถือนานาคูริยสังคีต มากระทำการบำเรอขับกล่อมพระมหาสัตว์ นาคพิภพ
ที่สถิตของพระมหาสัตว์นั้น ได้ปรากฏเสมือนพิภพแห่งท้าวสักกเทวราช. มรณ-
จิต (คือจิตที่คิดอยากตาย) ของพระมหาสัตว์ก็ดับหายไป. พระมหาสัตว์เจ้า
ละเสียดซึ่งสรีระของงู ทรงประดับเครื่องสรรพาลังการ ประทับเหนือพระแท่น
บรรทม. นับจาเดิมแต่นั้นมา พระอิสริยยศก็ปรากฏแก่พระมหาสัตว์เจ้ามากมาย.
เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าเสวยนาคราชสมบัติอยู่ในนาคพิภพนั้น ในเวลาต่อมา
ก็เกิดวิปฏิสาร คิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยกำเนิดดิรัจฉานนี้แก่เรา เราจักอยู่
รักษาอุโบสถกรรม พ้นจากอัทธภาพนี้ไปสู่ดินแดนมนุษย์ จักได้แห่งตลอด
สังขารม กระทำที่สุดแห่งทุกข์ดังนี้ นับจาเดิมแต่นั้น ก็ทรงรักษาอุโบสถกรรม
อยู่ในปราสาทนั้นทีเดียว. พวกนางมาณวิกา ตกแต่งกายงดงาม พากันไปยัง
สำนักของพระมหาสัตว์นั้น. ศิลของพระมหาสัตว์ ก็วิบัติทำลายอยู่เนื่อง ๆ.
จาเดิมแต่นั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงออกจากปราสาท ไปสู่พระอุทยาน. นางนาค-
มาณวิกาเหล่านั้น ก็ติดตามไปแม้ในพระอุทยาน อุโบสถศิลของพระมหาสัตว์
ก็แตกทำลายอยู่ร่ำไป. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าทรงจินตนาการว่า ควรที่
เราจะออกจากราคพิภพนี้ ไปยังมนุษย์โลกอยู่รักษาอุโบสถ. นับแต่นั้นมา
เมื่อถึงวันอุโบสถ พระองค์ก็ออกจากราคพิภพไปยังมนุษย์โลก (ทรงประกาศ)
สละร่างกาย ในทานมูข่าใครจะมีความต้องการอวัยวะของเรามีหนึ่งเป็นต้น
จงถือเอาเถิด ใครต้องการจะทำให้เราเล่นกีฬางู ก็จงกระทำเถิด แล้วผู้ขด-

ชนคายนอนรักษาอุโบสถอยู่ที่ยอดจอมปลวกใกล้มรรคา แถบปัจจันตชนบทแห่งหนึ่ง. ชนทั้งหลายเดินผ่านไปมา ในหนทางใหญ่เห็นพระโพธิสัตว์เจ้าแล้วพากันบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมเป็นต้นแล้วหลีกไป. ชาวปัจจันตชนบทไปพบแล้วคิดว่า คงจักเป็นนาคราชผู้มีมหิทธานุภาพ จึงจัดทำมณฑปขึ้นเบื้องบน ช่วยกันเกลี่ยทรายรอบบริเวณ แล้วบูชาด้วยสักการะมีของหอมเป็นต้นจำเดิมแต่นั้นมา มนุษย์ทั้งหลายก็เลื่อมใสในพระมหาสัตว์เจ้า ทำการบูชาปรารธนาบุตรบ้าง ปรารธนาธิดาบ้าง.

แม้พระมหาสัตว์เจ้า ทรงรักษาอุโบสถกรรม ถึงวันจาตุททสี และปณณรสี คติ ๑๔ คำ ๑๕ คำ ก็มานอนอยู่เหนือจอมปลวก ต่อในวันปาฏิบัทธแรมคำหนึ่ง จึงกลับไปสู่นาคพิภพ. เมื่อพระมหาสัตว์เจ้ารักษาอุโบสถอยู่อย่างนี้ เวลาว่างไปเนิ่นนาน. อยู่มาวันหนึ่ง นางสุมนาอัครมเหสี ทูลถามพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์เสด็จไปยังมนุษยโลก เข้าอยู่รักษาอุโบสถศีลนั้น ความจริง มนุษยโลกน่ารังเกียจ มีภัยรอบด้าน หากว่าภัยจะพึงบังเกิดแก่พระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกหม่อมฉันจะพึงรู้ได้ด้วยนิมิตอย่างไร ขอพระองค์จงตรัสบอกนิมิตอย่างนั้น แก่พวกหม่อมฉันด้วยเถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงนำนางสุมนาเทวีไปยังขอบสระมณฑลโบกขรณี แล้วตรัสว่า คุณก่อนพระนางผู้เจริญ ถ้าหากใคร ๆ จักประหารทำให้เราลำบากไซ้ร้ น้ำในสระโบกขรณีนี้จักขุ่นมัว ถ้าพญาครุฑจับเอาไป น้ำจักเดือดพลุ่งขึ้นมา ถ้าหมองูจับเอาไป น้ำจักมีสีแดงเหมือนโลหิต พระโพธิสัตว์ตรัสบอกนิมิต ๓ ประการ แก่ นางสุมนาเทวีอย่างนี้แล้ว ทรงอธิษฐานจาตุททสีอุโบสถเสด็จออกจากนาคพิภพไปมนุษยโลก นอนเหนือจอมปลวก ยังจอมปลวกให้คงคามด้วยรัศมีแห่งสรีรกาย แม้สรีรกายของพระมหาสัตว์นั้น ก็ปรากฏขาวสะอาด

ผูกมัดตั้งพวงเงิน. ท่อนพระเศียรเบื้องบนคล้ายกลมไว้ด้วยผ้ากัมพลแดง. อนึ่ง ในชาดกนี้ สรีรกายของพระโพธิสัตว์มีขนาดเท่าศีรษะคนโต ในภuritattชาดก มีขนาดเท่าลำขา. ในสังขपालชาดก มีขนาดเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง.

กาลครั้งนั้น มีมาณพชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง ไปเมืองดักกศิลา เรียนอแลมภายนมนต์ ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ เดินทางกลับบ้านของตน โดยผ่านมรรคานั้น เห็นพระมหาสัตว์เจ้าแล้วคิดว่า เราจักจับงูนี้ บังคับให้เล่นกีฬา ในคานมนิมราชธานีทั้งหลาย ยังทรัพย์ให้เกิดขึ้นดังนี้แล้ว จึงหิบบทโพสธ ร่ายทิพมนต์ ไปยังสำนักของพระมหาสัตว์เจ้า จำเดิมแต่พระมหาสัตว์เจ้าสดับทิพมนต์แล้ว เกิดอาการเหมือนซึ่งเหล็กร้อนยอนเข้าไป ในพระกรรมทั้งสอง เบื้องพระเศียรปวดร้าวราวกระดูกเหล็กส่วนไซ. พระมหาสัตว์เจ้าทรงรำพึงว่า นี้อย่างไรกันหนอ จึงยกพระเศียรขึ้นจากวงภายใน ชนิดแลไป ได้เห็นหมองูแล้วดำริว่า พิชของเรามากมาย ถ้าเราโกรธแล้ว พันลมจุมกออกไป สรีระของหมองูนี้จักย่อยแหลกไปเหมือนกองเถ้า แต่เมื่อทำเช่นนั้น สีลของเราจักค้างพริ้ว เราจักไม่แลดูหมองูนั้น ท้าวเธอจึงหลับพระเนตรทั้งสอง ทอดพระเศียรไว้ภายในชนิด พราหมณ์หมองูเคี้ยวโอสถ แล้วร่ายมนต์พ่นน้ำลาย ลงที่สรีรกายของพระมหาสัตว์. ด้วยอานุภาพแห่งโอสถและมนต์ เรือนร่างของพระมหาสัตว์ในที่ซึ่งถูกน้ำลายรดแล้ว ๆ ปรากฏเป็นเสมือนพองบวมขึ้น ครั้งนั้นพราหมณ์หมองู จึงจุดหางพระมหาสัตว์ลากลงมาให้นอนเหยียดยาว บีบตัวด้วยไม้กีบแพะทำให้ทุพพลภาพ จับศีรษะให้มันแล้วบีบเค้น พระมหาสัตว์จึงอ้าปากออก. ที่นั้นพราหมณ์หมองูจึงพ่นน้ำลายเข้าไปในปากของพระมหาสัตว์ แล้วจัดการพ่นโอสถและมนต์ ทำลายพระทนต์จนหลุดดอน ปากของมหาสัตว์เต็มไปด้วยโลหิต. พระมหาสัตว์สู้อดกลั้นทุกขเวทนาเห็นปานนี้ เพราะกลัวศีลของตัวจะแตกทำลาย ทรงหลับพระเนตรหนึ่ง

มิได้ทำการเหลียวมองดู. แม้พราหมณ์หมองนั้นยังคิดว่า เราจักทำ นาคราช ให้ทุพพลภาพ ดังนี้ จึงขึ้นเหยียบย่ำร่างกายของพระมหาสัตว์ตั้งแต่ทางขึ้นไป คล้ายกับจะทำให้กระดูกแหลกละเอียดไป แล้วม้วนพืดอย่างผืนผ้า ขยี้กระดูก ให้ขยายเช่นอย่างกลายเส้นด้ายให้กระจาย จับหางทบทูบเช่นอย่างทูปผ้า สกกล สรีรกายของพระมหาสัตว์แปดเปื้อนไปด้วยโลหิต พระมหาสัตว์นั้นสู้อดกลั้น มหาทุกข์เวทนาไว้. ครั้นพราหมณ์หมองรู้ว่า พระมหาสัตว์อ่อนกำลังลงแล้ว จึงเอาเถาวัลย์มาถักทำเป็นกระโปรง ใส่พระมหาสัตว์ลงไปในกระโปรงนั้นแล้ว นำไปสู่วังจันตคามให้เล่นท่ามกลางมหาชน. พราหมณ์หมอง ประารถนาจะให้ แสดงท่วงทีอย่างใด ๆ ในประเภทสี่มีสีเขียวเป็นต้น และสีฐานทรวดทรง กลมหรือสี่เหลี่ยมเป็นต้น หรือขนาดเล็กใหญ่เป็นต้น พระมหาสัตว์เจ้าก็กระทำ ท่วงทีนั้น ๆ ทุกอย่าง ฟ้อนรำทำฟ้างพานได้ตั้งร้อยอย่าง พันอย่าง. มหาชน ดูแล้วชอบใจ ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์เป็นอันมาก เพียงวันเดียวเท่านั้นได้ทรัพย์ ตั้งพัน และเครื่องบริวารราคานับเป็นพัน แต่ชั้นแรก พราหมณ์หมองคิด ไว้ว่า เราได้ทรัพย์สักพันหนึ่งแล้วก็จักปล่อยไป แต่ครั้งได้ทรัพย์จำนวน เท่านั้นแล้วคิดเสียว่า ในปีจันตคามแห่งเดียว เรายังได้ทรัพย์ถึงขนาดนี้ ใน สำนักพระราชาและมหาอำมาตย์ คงจักได้ทรัพย์มากมาย จึงซื้อเกวียนเล่มหนึ่ง กับยานสำหรับนั่งสบายเล่มหนึ่ง บรรทุกของลงในเกวียนแล้วนั่งบนยานน้อย พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก บังคับพระมหาสัตว์ให้เล่นในบ้านและนิคม เป็นต้น โดยลำคับไป แล้วคิดว่า เราจักให้นาคราชเล่นถวายเป็นสำนักของ พระเจ้าอุคคเสนแล้วก็จักปล่อยดังนี้ แล้วก็เดินทางต่อไป พราหมณ์หมอง ฆ่ากบนำมาให้นาคราชกินเป็นอาหาร. นาคราชรำพึงว่า พราหมณ์หมองนี้ ฆ่ากบอยู่บ่อย ๆ เพราะอาศัยเราเป็นเหตุ เราจักไม่บริโภคนั้นแล้วไม่ยอม บริโภค. เมื่อพราหมณ์หมองรู้ดังนั้น ได้ให้ข้าวดอกเด็กล้าน้ำผึ้งแก่พระมหา-

สัตว์ พระมหาสัตว์คิดว่า ถ้าหากเราจักถือเอาอาหารนี้ไซ้ เราคงจักตาย
ภายในกระโปรงเป็นมันคง จึงมิได้บริโภคอาหารแม่เหล่านั้น. พราหมณ์หมอง
ไปถึงพระนครพาราณสีแล้ว ให้พระมหาสัตว์เล่นให้คนดู ที่ใกล้ประตูเมือง
ได้ทรัพย์สินอีกเป็นจำนวนมาก. แม้พระราชา ก็ตรัสสั่งให้พราหมณ์หมอง
เข้าเฝ้า แล้วตรัสว่า เจ้าจงให้เล่นให้เราดูบ้าง. เขาทูลสนองพระราชาโองการ
ว่าได้พะยะคะ ข้าพระพุทธเจ้าจักให้เล่นถวายพระองค์ ในวันปีณณรสี พຽงนี้.
พระราชาตรัสสั่งให้พนักงานเกรีตีกลองประกาศว่า พຽงนี้ นาคราชจักพ้อนรำ
ที่หน้าชานชาลาหลวง มหาชนจงมาประชุมกันดูเถิด แล้วในวันรุ่งขึ้น ตรัสสั่ง
ให้ประดับตกแต่งชานชาลาหลวง และตรัสสั่งให้พราหมณ์หมองมาเฝ้า พราหมณ์
หมอง นำพระมหาสัตว์มาด้วยกระโปรงแก้ว ตั้งกระโปรงไว้ที่พื้นลาดอันวิจิตร
นั่งคอยอยู่. ฝ่ายพระราชาเสด็จลงจากปราสาท แวดล้อมด้วยหมู่มหาชน
ประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์. พราหมณ์หมอง นำพระมหาสัตว์ออกมาแล้ว
ให้พ้อนรำถวาย. มหาชนพากันดีใจ ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ตามปกติ พากัน
ปรบมือ โบกธงโบกผ้า แสดงความรื่นเริงนับด้วยหมื่นแสน. ฝนรตนะเจ็ด
ประการ ก็ตกลงมาตรงเบื้องบนพระโพธิสัตว์ เมื่อพระมหาสัตว์ถูกจับมานั้น
ครบหนึ่งเดือนเต็มบริบูรณ์ ตลอดเวลาเหล่านี้ พระมหาสัตว์ผู้ทน มิได้
บริโภคอาหารเลย.

ฝ่ายนางสุนนาเทวีระลึกถึงว่า สามิที่รักของเราเสด็จไปนานนักหนา
จนปานนี้ยังไม่เสด็จมาที่นี่เลย ครบหนึ่งเดือนพอดี จักมีเหตุเภทภัยอะไรหนอ
ดังนี้แล้วจึงไปตรวจดูสระโบกขรณี เห็นมีน้ำสีแดงดังโลหิต ก็ทราบว่าจะรอย
สามิของตนจักถูกหมองจับเอาไป จึงออกจากราคพิภพไปตรวจดูใกล้จอมปลวก
เห็นร่องรอยที่พระมหาสัตว์ถูกหมองจับ และทำให้ลำบาก แล้วทรงกันแสง
รำให้คร่ำครวญ ดำเนินไปยังปัจฉิมคามสอบถามดู สดับข่าวความเป็นไป

นั้นแล้ว ดิถีตามไปจนถึงเมืองพาราณสี ขึ้นกันแสงอยู่ที่กลางอากาศ ในท่ามกลางบริษัท ณ ประคองพระราชวัง. พระมหาสัตว์กำลังพ้อนรำถวายพระราชชาอยู่ ณ แลละ เหลือบแลดูอากาศ เห็นนางสุมนาเทวีแล้วละอายพระทัยเลื้อยเข้าไปนอนขดในกระโปรงเสียด. ในเวลาที่พระมหาสัตว์ เลื้อยเข้าไปสู่กระโปรงแล้ว พระราชาทรงพระดำริว่า นี่เหตุอะไรกันเล่าหนอ? จึงทอดพระเนตรแลดูทางโน้นทางนี้ เห็นนางสุมนาเทวีขึ้นอยู่บนอากาศ จึงตรัสคาถาที่ ๑ ความว่า

ท่านเป็นใคร งามผ่องใสดูสยฟ้า และอุปมา

เหมือนดาวประจำรุ่ง เราไม่รู้จักท่านว่า เป็นเทวดา

หรือคนธรรพ์ หรือเป็นหญิงมนุษย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตั มลฺลฺลมา มานุสฺสึ ความว่า เรามิได้เข้าใจว่าท่านเป็นหญิงมนุษย์ ท่านควรจะเป็นนางเทพธิดา หรือหญิงคนธรรพ์.

บัดนี้ เป็นคาถาโต้ตอบระหว่างราชากับนางสุมนาเทวี (ซึ่งมีลำดับดังต่อไปนี้)

(นางสุมนาทูลว่า) ข้าแต่พระมหाराชา หม่อมฉันหาใช่เทพธิดา หรือคนธรรพ์ หรือหญิงมนุษย์ไม่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเป็นนางนาคกัญญา อาศัยเหตุอย่างหนึ่ง จึงได้มาในพระนครนี้.

(พระราชตรัสถามว่า) ดูก่อนนางนาคกัญญา ท่านมีอาการเหมือนคนมีจิตฟั่นเฟือน มีอินทรีย์อันเศร้าหมอง ดวงเนตรของท่านไหลนองไปด้วยหยาด-

น้ำตา อะไรของท่านหาย หรือว่าท่านปรารถนาอะไร
จึงได้มาในเมืองนี้ เชิญท่านบอกมาเถิด.

(นางสุมนาทุลตอบว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
ประชาชน มหาชนชาวโลกเรียกร่องสัตว์ได้ว่า
อูรคชาติ ผู้มีเดชอันสูงในมนุษยโลก เขาเรียกสัตว์นั้นว่า
นาค บุรุษคนนี้จับนาคนั้นมา เพื่อต้องการเลี้ยงชีพ
นาคนั้นแหละเป็นสามีของหม่อมฉัน ขอพระองค์ได้
ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคนั้นเสียจากที่คุมขังเถิด
เพคะ.

(พระราชชาตรีสดถามว่า) ดูก่อนนางนาคกัญญา
นาคราชนี้ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า ไฉนจึงมา
ถึงเงื้อมมือของชายฉกรรจ์ได้เล่า เราจะใคร่รู้ถึงการที่
นาคราชถูกกระทำจนถูกจับมาได้ ขอท่านจงบอก
ความซื่อนั้นแก่เราเถิด.

(นางสุมนาทุลตอบว่า) แท้จริง นาคราชนั้น
ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า พึงทำแมนครให้เป็น
ภักตมธุลีไปได้ แต่เพราะนาคราชนั้น เคารพบนอบ
ธรรม ฉะนั้น จึงได้บากบั่นบำเพ็ญตบะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุเลนมฺหิ ความว่า หม่อมฉันอาศัย
เหตุอย่างหนึ่ง จึงได้มาในพระนครนี้. บทว่า กุปิตินุทฺริยา ได้แก่ เป็นผู้
มีอินทรียี่เศร้าหมอง. บทว่า วาริคณา ได้แก่ หยาดน้ำตา. บทว่า อูรฺโลติ
จาหุ ความว่า ก็มหาชนเรียกขานสัตว์ได้ว่า อูรคชาติ. บทว่า ตมคฺคหิ

ปุริโส ความว่า บุรุษผู้นี้จับพระยานาคนั้นมา เพื่อต้องการเลี้ยงชีวิต. บทว่า
วนิพุกสุส ความว่า พระราชาตรัสถามว่า นาคราชนี้เป็นผู้มีอำนาจมาก
อย่างไรเล่า จึงตกมาอยู่ในเงื้อมมือของบุรุษวณิกนี้ได้.

บทว่า ฐมมญจ ความว่า นางสุมนาเทวีกราบทูลว่า นาคราชกัสดา
ของหม่อมฉันนี้ ทำความเคารพพระธรรมคือเบญจศีล และพระธรรมคือการ
อยู่รักษาอุโบสถ เพราะฉะนั้น แม้ถูกบุรุษนี้จับมา ถึงแม้พระยานาค
จะคิดว่า หากเราจะพ่นลมหายใจลงเบื้องบนบุรุษนี้ไซ้ เขาก็จักแหลกละเอียด
ไปเหมือนกองเถ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ศีลของเราจักแตกทำลาย เพราะกลัว
ศีลจะแตกทำลาย จึงสู้อุตส่าห์บากบั่นอดกลั้นความทุกข์นั้นไว้ ตั้งใจทำตะ
คือกระทำความเพียรอย่างเดียวเท่านั้น.

พระราชาตรัสถามต่อไปอีกว่า ไฉนนาคราชจึงยอมให้บุรุษนี้จับมา
ได้เล่า ลำดับนั้น นางสุมนาเทวีเมื่อจะกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึง
กล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่องค์ราชันย์ นาคราชนี้ มีปกติรักษา
จากุททสิอุโบสถ และปณณรสิอุโบสถ นอนอยู่ใกล้
ทางสี่แพร่ง บุรุษหมองจับนาคราชนั้นมาด้วยต้องการ
หาเลี้ยงชีพ นาคราชนี้เป็นสามีของหม่อมฉัน ขอ
พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคราชนั้นจาก
ที่คุมขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุปปเต ความว่า นาคราชนี้ตั้งจิต
ปรารถนาอธิษฐานธรรมอันประกอบด้วยองค์ ๔ ณ ที่จอมปลวกแห่งหนึ่ง
ในสถานที่ใกล้ทางสี่แพร่ง. บทว่า ตี พนุรนา ความว่า ขอพระองค์โปรด

พระราชทานทรัพย์แก่หมองูนี้ แล้วปลดปล่อยนาคราชผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีคุณ
ความดีอย่างนี้นั้น จากที่คุมขังคือกระโปรงเสียเถิด พระเจ้าข้า.

ก็แลครั้นนางนาคกัญญาสุมนาเทวีทูลอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลอ่อนวอน
พระราชชาอีก ได้กล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

สนมณาริถึงหมื่นหกพันนาง ล้วนสวมใส่กุณฑล
แก้วมณี บันดาลห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์ แม้
สนมณาริเหล่านั้น ก็ยึดถือนาคราชนั้นเป็นที่พึ่ง.

ขอพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อย
นาคราชนั้นโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วย
บ้านส่วยร้อยบ้าน ทองร้อยแท่ง และโคร้อยตัว ขอ
นาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายได้ตรงเที่ยวไป จง
พ้นจากที่คุมขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสพลิตุถิสหตุทานิ ความว่า นาง
สุมนาเทวีแสดงความว่า ขอพระองค์อย่าทรงสำคัญว่า นาคราชนี้จะเป็นผู้
ขัดสนยากจน เพราะสนมณาริทั้งหลายของนาคราชนี้ ล้วนประดับตกแต่งด้วย
สรรพาลังการ ยังมีประมาณเท่านี้ สมบัติที่เหลือยากที่จะนับหาประมาณมิได้.
บทว่า วาริเคเห สยา ความว่า ทรงบันดาลห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์
บรรทมอยู่ ณ ห้วงวารินั้น. บทว่า โอสฏฺฐกาโย ความว่า จงเป็นผู้มีกาย
เป็นอิสระ. บทว่า จราตุ แปลว่า จงเที่ยวไป.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

เราจะปล่อยนาคราชนี้ไปโดยธรรม ปราศจาก
กรรมอันสาหัส ด้วยบ้านส่วยร้อยบ้าน ทองคำร้อยแท่ง

โคร้อยตัว นาคราชผู้ต้องการบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขัง.

ดูก่อนลุตทกพราหมณ์ เราจะให้ทอง ๑๐๐ แห่ง
คุณทลแก้วมณีราคามาก บัลลังก์สี่เหลี่ยม สีดั่งดอก-
ผักตบ ภรรยารูปงามสองคน และโคอุสุภะ ๑๐๐ ตัว
แก่ท่าน ขอนาคราชผู้ต้องการบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลุตท ความว่า เพื่อจะปลดปล่อยพระยา
นาคราช พระราชาจึงตรัสเรียกพราหมณ์หมองมา เมื่อจะแสดงไทยธรรมที่
จะฟังพระราชนานแก่เขา จึงตรัสอย่างนี้ ส่วนพระคาถาก็มีอธิบายดังกล่าว
แล้วในหนหลังนั่นแล.

ลำดับนั้น ลุตทพราหมณ์กราบทูลพระราชาว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน แม้จะมีทรง
พระราชทานสิ่งใดเลย เพียงแต่ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น
ข้าพระพุทธเจ้าก็จะปล่อยนาคราชนั้นจากที่คุ่มขังทันที
ขอนาคราชผู้ต้องการบุญจงเหยียดกายตรงเที่ยวไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตว วจัน ความว่า ขอเดชะ ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า ถึงแม้พระองค์จะมีได้ทรงพระราชทานสิ่งใดเลย เพียงแต่
พระองค์ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็จักเคารพ รับเหนือเกล้า.
บทว่า มุญฺเจมิ นั ความว่า พราหมณ์หมองกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า
จักปล่อยพระยานาคนี้ทันที.

ก็แลครั้นลุตทกพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็นำพระมหาสัตว์ออก
จากกระโปรง. นาคราชออกมาแล้ว เลื้อยเข้าไประหว่างกองดอกไม้ สะอัดภาพ

นั้นเสียแล้ว กลายเพศเป็นมาณพน้อย ตบแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับอันงดงาม คล้ายกับข้าแรกดินออกมาขึ้นอยู่ฉะนั้น. นางสุมนาเทวีลยลงมาจากอากาศ ขึ้นเคียงข้างพระภัสศดาของตน. นาคราชได้ขึ้นประคองอัญชลี นอบน้อมพระราชอาอยู่.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

จัมเปยยนนาคราช หลุดพ้นจากที่คุ้มขังแล้ว จึง
กราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระเจ้ากาสีกราช ข้า-
พระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์
ผู้ทรงผดุงกาสีรัฐให้รุ่งเรือง ข้าพระพุทธเจ้าขอถวาย
บังคมพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าขอประคองอัญชลีแต่
พระองค์ ขอเชิญเสด็จทอดพระเนตรนิเวศน์ ของ
ข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า.

(พระราชชาตรีตอบว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง
คนทั้งหลายเขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์จะฟังคุ่นเคยกับ
อมมนุษย์ว่า ฟังคุ่นเคยกันได้ยาก ถ้าท่านขอร้องเราถึง
เรื่องนั้น เราก็อยากจะไปดูนิเวศน์ของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลุเสยฺย** เม **นิเวสนํ** ความว่า
จัมเปยยนนาคราชทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน จัมเปยยนนาคพิภพ
อันเป็นนิเวศน์ของข้าพระพุทธเจ้าเป็นรมณีสถาน ควรที่จะดูจะเห็น ข้าพระ-
พุทธเจ้าประสงค์จะแสดงพิภพนั้น เพื่อทรงทอดพระเนตร ขอเชิญพระองค์
พร้อมทั้งพลพาหนะ เสด็จไปทอดพระเนตรเถิด. บทว่า **ทพฺพิสุสาธํ** ความว่า

เป็นของคุ้นเคยได้โดยยาก. บทว่า สเจ จ ความว่า พระราชาตรัสตอบว่า ถ้าหากเธอจะอ่อนวอนเธอเชิญเรา เราก็อาจจะเห็นนิเวศน์ของเธอ ก็แต่เรา ยังไม่วางใจเชื่อเธอได้

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะทำสัตย์สาบาน เพื่อให้พระราชาทรง เชื่อถือ ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชา แม้ถึงว่า ลมจะพึงพัดภูเขา
ไปได้ก็ดี พระจันทร์และพระอาทิตย์ จะพึงเผาผลาญ
แผ่นดินก็ดี แม่น้ำทุกสายพึงไหลทวนกระแสก็ดี ถึง
กระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

ข้าแต่พระราชา ท้องฟ้าจะทำลายไป ทะเลจะ
เหือดแห้งไป มหาปฐพีมีนามว่า ภูตธราและพสุนธรา
จะพึงม้วนได้ เมรุบรรพตอันหนาแน่นด้วยศิลา จะ
พึงถอนไปทั้งราก ถึงกระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่
กล่าวคำเท็จเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สํ วตฺเตยฺย ภูตธรา พสุนธรา ความว่า
มหาปฐพีอันถึงการนับว่า ภูตธรา ก็ดี วสุนธรา ก็ดีนี้ จะพึงม้วนได้ดังเสือ
ล่าแพน. บทว่า สมฺมุลมฺพพฺเห ความว่า มหาสิเนรุบรรพตจะพึงถอนรากปลิว
ไปในอากาศได้ ดังใบไม้แห้งอย่างนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาก็มิได้ทรงเชื่อ จึงตรัส
พระคาถานั้นแหละซ้ำอีกว่า

ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลายเขากล่าวถึง
เหตุที่มนุษย์จะพึงคุ้นเคยกับมนุษย์ว่า พึงคุ้นเคยกัน

ไต้ยาก ก็ถ้าเธอขอร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากไปดู
นิเวศน์ของเธอ ดังนี้.

เมื่อจะประกาศกำชับว่า เธอควรจะรู้จักคุณที่เราทำแล้วแก่เธอ ส่วน
ตัวเราเอง ย่อมรู้สิ่งที่ควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อได้ดังนี้ จึงตรัสพระคาถานอกนี้
ความว่า

เธอเป็นผู้มีพิษร้ายแรงยิ่ง มีเดชมาก ทั้งโกรธง่าย
เธอหลุดพ้นจากที่คุมขังไปได้ ก็เพราะเหตุที่เราช่วย
เหลือ เธอควรจะรู้บุญคุณที่เราทำไว้แก่เธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุพารา แปลว่า ร้ายแรงอย่างยิ่ง. บทว่า
ขานิตเว แปลว่า ควรจะรู้.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะทำสัตย์สาบาน เพื่อให้พระราชาทรงเชื่อต่อไป
จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าถูกคุมขังอยู่ในกระโปรงเกือบจะ
ถึงความตาย จักไม่รู้จักอุปการคุณที่พระองค์ทรงกระ-
ทำแล้วเช่นนั้น ก็ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าจงหมกไหม้อยู่
ในนรก อันแสนร้ายกาจ อย่าได้รับความตำราญกาย
สักหน่อยหนึ่งเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปัจจติ แปลว่า จงหมกไหม้. บทว่า
กมุมกติ ความว่า นาคราชากราบทูลว่า หากข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักอุปการคุณ
ที่บุคคลทำแล้ว เช่นพระองค์อย่างนี้ ขอข้าพระพุทธเจ้า จงมีอันเป็นเห็น
ปานนี้เถิด.

ลำดับนั้น พระราชาทรงเชื่อถ้อยคำของพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงชมเชย
จึงตรัสพระคาถา ความว่า

คำปฏิญาณของเธอนั้น จงเป็นคำสัตย์จริง เธอ
อย่าได้มีความโกรธ อย่าผูกโกรธไว้ อนึ่ง ขอสุบรรณ
ทั้งหลายจงละเว้นนาคสกุลของท่านทั้งมวล เหมือน
ผู้เว้นไฟในฤดูร้อนฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตวเมส โหตุ ความว่า สัจจปฏิญาณ
ของเธอนั้น จงเป็นวาจาสัตย์เที่ยงตรงเถิด. บทว่า คิมหาสู วิวชชยนตุ
ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเมื่อไม่ปรารถนาความร้อนในฤดูคิมหันต์ ย่อมเว้น
ห่างกองไฟอันลุกโผลงอยู่นั้นใด ขอสุบรรณทั้งหลาย จงเว้นว่างหลีกห่างไป
เสียให้ไกลฉนั้น.

แม้พระมหาสัตว์เจ้า เมื่อจะชมเชยพระราชา จึงกล่าวคาถานอกนี้
ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์
ทรงเอ็นดูนาคสกุล เหมือนมารดาผู้เอ็นดูบุตรคนเดียว
ผู้เป็นสุดที่รักฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากับ นาคสกุลจะขอ
กระทำเวรยาวฤทธิกรรม อย่างโอฬารแต่พระองค์.

พระราชาทรงสดับคำของนาคราชแล้ว มีพระประสงค์จะเสด็จไป
นาคพิภพ เมื่อจะตรัสสั่งให้ทำการเตรียมพลเสนาที่จะเสด็จไป จึง
ตรัสพระคาถา ความว่า

เจ้าพนักงานรถ จงเตรียมราชรถอันงามวิจิตร
จงเทียมอัสตรอันเกิดในกัมโพชกรัฐ ซึ่งฝึกหัดอย่างดี
แล้ว และเจ้าพนักงานช้างจงผูกช้างตัวประเสริฐทั้ง-
หลาย ใ้ห้งามไปด้วยสุวรรณหัตถากรณ์ เราจะไปดู
นิเวศน์แห่งท้าวนาคราช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺโพชเก อสุตฺตเร สุทฺนุเต
ความว่า จงเทียบอัสวพาซี อันเกิดในกัมโพชกรรัฐ ที่ได้รับการฝึกหัดอย่างดี.
กาลานอกนี้ต่อไป เป็นพระกาลอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในกาล
เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ความว่า

พนักงานเณรี ตะโพน บัณเฑาะว์ และเตรสังข์
ของพระเจ้าอุคคเสนราช มาพร้อมหน้ากัน พระราชา
ทรงแวดล้อมด้วยสนมณารี เสด็จไปในท่ามกลางหมู่
สนมณารีงามสง่ายิ่งนัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุ โสภมาโน ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระเจ้าพาราณสี แวดล้อมด้วยเหล่าสนมณารีหมื่นหกพันนาง เป็น
บริวาร เสด็จไปสู่สำนักพิภพ แต่พระนครพาราณสีท่ามกลางหมู่สนมณารีนั้น
เสด็จดำเนินไปดงงามยิ่งนัก.

ในกาลเมื่อพระเจ้าพาราณสี เสด็จออกจากพระนครไป พระมหา-
สัตว์เจ้า ทรงบันดาลนาคพิภพให้ปรากฏมีกำแพงแก้ว ๗ ประการ และประตู
ป้อมคู หอรบ แล้วนิรมิตบรรดาที่จะเสด็จไปยังนาคพิภพ ให้ประดับตกแต่ง
ด้วยเครื่องประดับดงงาม ด้วยอานุภาพของตน. พระราชาพร้อมด้วยราชบริพาร
เสด็จเข้าไปยังนาคพิภพโดยมรรคานั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิภาคและ
ปราสาทราชวัง นำรื่นเริง บันเทิงพระทัย.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากรุงกาสีวัฒนราช ได้ทอดพระเนตรเห็น
ภูมิภาคอันงาม วิจิตรลาดแล้วด้วยทรายทอง ทั้งสุวรรณ
ปราสาทก็ปลุกไปด้วยแผ่นกระดานแก้วไพฑูรย์ พระ-

องค์เสด็จเข้าไปสู่นิเวศน์ ของจัมเปยยนนคราขมีรัศมี
โภภาสดังแสงอาทิตย์แรกอุทัย รุ่งเรืองไปด้วยรัศมี
ประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ.

พระเจ้ากาสิกราช ทรงทอดพระเนตรจนทั่ว
นิเวศน์ ของจัมเปยยนนคราข อันดารดาษไปด้วย
พฤษชาตินานาชนิด หอมฟุ้งจรไป ด้วยทิพยสุคนธ์
อบอวลล้วนวิเศษ.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราช เสด็จเข้าไปในนิเวศน์ของ
ท้าวจัมเปยยนนคราข เหล่าทิพยดนตรี ก็ประโคมขับ
บรรเลง ทั้งนางนาคกัญญาทั้งหลายก็ฟ้อนรำ ขับร้อง.

พระเจ้ากาสิกราช เสด็จขึ้นนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่
นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัย ประทับนั่ง
ณ พระสุวรรณแท่นทอง อันมีพนักไต้ทาด้วยแก่น-
จันทน์ทิพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวณฺณจิตฺตํ ความว่า ลาดแล้วด้วย
ทรายทอง. บทว่า พุยมุหํ ความว่า สุนาคพิภพอันประดับตกแต่งแล้ว.
บทว่า จมฺเปยฺยสุตฺ ความว่า เสด็จไปยังนาคพิภพอันประดับแล้ว ทรง
พระราชดำเนินเข้าสู่เนศน์ ของจัมเปยยนนคราข. บทว่า กํ สวิขุชฺฐปฺกสุตฺรํ
ความว่า รุ่งเรืองไปด้วยรัศมีประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ. บทว่า นานาคนฺธ-
สมิริตํ ความว่า หอมฟุ้งจรไปด้วยทิพยสุคนธ์มีอย่างต่าง ๆ. บทว่า จริตํ
คณฺณ ความว่า สุนิเวศน์นั้นอันนางนาคกัญญา ตามเสด็จไปพร้อมหน้า.
บทว่า จนฺทนสารลิตฺเต ความว่า ไต้ทาแล้วด้วยแก่นจันทน์อันเป็นทิพย์.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราช ประทับนั่งบนบัลลังก์แล้ว พนักงานชาว
เครื่องวิเศษ ก็เชิญเครื่องทิพย์อันสมบูรณ์ด้วยรสโอชานานาประการ น้อมเข้า
ไปถวาย และเชิญไปเลี้ยงดู เหล่าสนมมารีหมื่นหกพันนาง พร้อมทั้งราชบริพาร
ที่เหลือ. พระเจ้าพาราณสี พร้อมด้วยราชบริพาร ทรงเสวยข้าวน้ำอันเป็น
ทิพย์เป็นต้น เพลิดเพลินเจริญใจด้วยทิพย์กามคุณ และประทับ ณ สุขไสยาสน์
ประมาณได้เจ็ดวัน ทรงสรรเสริญอิสริยยศของพระมหาสัตว์ แล้วตรัสถามว่า
ดูก่อนท่านนาคราช ก็เพราะเหตุไรหรือ ท่านจึงละสมบัติเห็นปานนี้ ไปนอน
อยู่รักษาอุโบสถศีล ณ จอมปลวกในมนุษยโลก ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าก็ทูลเล่า
ถวายให้ทรงทราบ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากาสิกรานั้น ครั้นเสวยสมบัติ และ
ทรงรื่นรมย์ประทับอยู่ ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้ตรัส
ถามจัมเปยนาคราชว่า วิมานอันประเสริฐของท่าน
เหล่านี้ มีรัศมีดังพระอาทิตย์ งามผุดผาด วิมานเช่นนี้
ไม่มีในมนุษยโลก ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญ
ตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

นางนาคกัญญาเหล่านั้น สวมใส่กำไลทองนุ่งห่ม
เรียบร้อย มีนิ้วมือกลมกลิ้ง ฝ่ามือฝ่าเท้าแดงงามยิ่งนัก
ผิวพรรณงดงามไม่ทรามเลย พวกกันยกทิพย์ปานะถวาย
ให้พระองค์ทรงเสวย สนมมารีเช่นนี้จะมีอยู่ในมนุษย-
โลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบ-
ธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง มหานทีอันชุ่มชื้น ดาษดินไปด้วยปลา มี
เกล็ดหนานานาชนิด มีอาทาสฤๅณปักษีรำร้องไพเราะ
จับใจ ทั้งทำขึ้นลงนทีธารก็ราบรื่นเป็นอันดี แม่น้ำ
เช่นนั้นจะได้มีอยู่ในมนุษยโลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยา-
นาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

ฝูงนกกกระเรียน ฝูงนกยูง ฝูงหงส์ และฝูงนก
ดูเหว่าทิพย์ รำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างก็โผบินบิน
จับอยู่บนต้นไม้ ทิพยสุกษาเช่นนี้ จะได้มีในมนุษย-
โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรม
เพื่อประโยชน์อะไร.

ต้นมะม่วง ต้นตาล ทั้งข้างน้ำ อ้อยข้างและ
ต้นชมพู ต้นจุนและแคฝอย ผลิตดอกออกผลเป็น
พวง ๆ ทิพยรุกขชาติเช่นนี้ จะได้มีอยู่ ในมนุษยโลก
ก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบะเพื่อ
ประโยชน์อะไร.

อนึ่ง ทิพยสุคนธ์รอบ ๆ สระโบกขรณีเหล่านี้
หอมฟุ้งอยู่เป็นนิตย์ ทิพยสุคนธ์เช่นนี้ จะมีอยู่ใน
มนุษยโลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญ
ตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

(จัมเปยนาคราช ทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
ประชาชน ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมเพราะ

เหตุแห่งบุตร ทรัพย์ หรือแม่เพราะเหตุแห่งอายุก็หาไม่

แต่เพราะข้าพระพุทธเจ้า ปรารถนากำเนิดมนุษย์ ฉะนั้น

จึงได้บากบั่นมุ่งมั่นบำเพ็ญสมณธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตา พระราชาตรัสหมายถึงนางนาคกัญญา
หมื่นหกพันนางเหล่านั้น. บทว่า กมุทกาชूरธรา แปลว่า สวมใส่อาภรณ์
อันล้วนด้วยทอง. บทว่า วฏฏงฺกุลลี แปลว่า มีองคุลิกลมเช่นกันหน่อแก้ว-
ประพาฬ. บทว่า ตมฺพตฺตูปปฺนฺนา ความว่า ประกอบไปด้วยฝ่ามือและ
ฝ่าเท้า แดงดงามยิ่งนัก. บทว่า ปาเยนฺติ ความว่า พากันยกทิพยปานะ
ประคองเข้าถวาย ให้พระองค์ทรงเสวย. บทว่า ปุณฺโณมฺมจฺฉา ความว่า
ประกอบไปด้วยปลานานาชนิด ที่มีเกล็ดหนา. บทว่า อาทาสฺสทฺถุตาภิสุทา
ความว่า มีนกเงือกรำร้องอยู่อิงมี. บทว่า สุตฺติตฺถา ความว่า มีทำขึ้นลง
ราบรื่นเรียบร้อย. บทว่า ทิวฺยา จ หํ สฺวา ได้แก่ ผุ่งหงส์ทิพย์. บทว่า
สมฺปตฺนฺติ ความว่า รำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างโผบินบินจากต้นโน้น
มาต้นนี้.

บทว่า ทิวฺยา คฺนฺธา ความว่า อนึ่ง ทิพยสุคนธ์ทั้งหลาย ย่อม
ฟุ้งตกลงไปไม่ขาดสาย ในสระโบกขรณีทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า อภิปฺตฺถยาโน
ความว่า ปรารถนาซึ่งกำเนิดมนุษย์เที่ยวไป. บทว่า ตสฺมา ความว่า ด้วย
เหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงบากบั่น คือประคองความเพียร กระทำตบะคือ
บำเพ็ญอุโบสถศีล ได้แก่ เข้าอยู่รักษาอุโบสถ.

เมื่อพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาเมื่อจะทรงทำการ
ชมเชย จึงตรัสพระคาถาความว่า

ท่านมีดวงเนตรแดง มีรัศมีส่องแสงสว่าง

ประดับตกแต่งแล้ว ปลงเกศาและมัสตฺแล้ว ประพรม
ด้วยจฺรณจันท์แดง ฉายแสงไปทั่วทิศ ดังคนธรรพ-
ราชฉะนั้น ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยเทวฤทธิ์ มีอานุภาพ
มาก เปรียบพร้อมไปด้วยสรรพกามารมณ์ คู่ก่อนท่าน
นาคราช เราขอถามเนื้อความนี้กะท่าน มนุษย์โลก
ประเสริฐกว่านาคพิภพด้วยเหตุไร.

ลำดับนั้น พระยานาคราช เมื่อจะกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึง
กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน เว้นมนุษย์-
โลกเสียแล้ว ความบริสุทธิ์ หรือความสำรวมย่อมนิไม่มี
เลย ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรม ด้วยตั้งใจว่า
เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักทำที่สุดแห่งชาติและ
มรณะได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุทธิ วา ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า
เว้นจากมนุษย์โลกแล้ว ความบริสุทธิ์ก็กล่าวคืออมตณฤพานก็ดี ความสำรวม
ระวังในศีลก็ดี นิไม่มีเลย. บทว่า อนุตฺ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้ากระทำบะ
ด้วยคิดว่า เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งชาติและมรณะได้.
พระราชาทรงสดับคํานั้นแล้ว ตรัสพระคาถาความว่า

ชนเหล่าใด มีปัญญาเป็นพหูสูต ตรีกตรอง
เหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว
คู่ก่อนพระยานาคราช เราได้เห็นนางนาคกัญญา
ทั้งหลายของท่านและตัวท่านแล้ว จักทำบุญให้มาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นารีโย จ ความว่า พระราชาตรัสว่า
เราเห็นนางนาคกัญญาทั้งหลายเหล่านั้น ของท่านและตัวท่านแล้ว จักกระทำบุญ
เป็นอันมาก.

ลำดับนั้น พระยานาคราชกราบทูลพระราชาว่า

ชนเหล่าใด มีปัญญาเป็นพหูสูต ตรีกตรอง
เหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว
ข้าแต่พระมหาราชฯ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
นางนาคกัญญา และตัวข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ของจง
บำเพ็ญบุญให้มากเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กโรหิ ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
พระองค์พึงกระทำ (บุญกุศลให้มาก ๆ เถิด).

ครั้งพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าอุคคเสนะ ทรงมีพระ
ประสงค์จะเสด็จกลับไปยังมนุษยโลก จึงตรัสอ้ำลว่า คุณก่อนท่านนาคราช
เรามาอยู่ก็เป็นเวลานาน จำจักต้องลากลับไปยังมนุษยโลก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงทูลท้าวเธอว่า ขอเดชะ พระมหาราชเจ้า
ถ้าเช่นนั้นพระองค์โปรดเลือกถือเอาทรัพย์สมบัติไปตามพระประสงค์เถิด เมื่อ
จะทรงแสดงทรัพย์สมบัติ จึงกราบทูลว่า

กองเงินและกองทอง ของข้าพระพุทธเจ้านี้มาก
มาย สูงประมาณเท่าต้นตาล พระองค์จงตรัสสั่งให้
พวกราชบุรุษนี้ไปจากนาคพิภพนี้ แล้วจงตรัสสั่งให้
สร้างพระราชวังด้วยทองคำ ให้สร้างกำแพงด้วยเงิน
เถิด.

นี่กองแก้วมุกดา อันเจือปนด้วยแก้วไพฑูรย์

ห้าพันเล่มเกวียน พระองค์จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษขนไป

จากนาคพิภพนี้ แล้วให้ลาดลง ณ ภูมิภาคภายใน

พระราชฐาน ภูมิภาคภายในพระราชฐานก็จ๊กสะอาด

ปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี ขอเดชะพระองค์

ผู้เป็นราชาอันประเสริฐ ผู้ทรงพระปรีชาอันล้ำเลิศ

ขอพระองค์โปรดเสวยราชสมบัติ ครอบครองพระ-

นครพาราณสี อันมั่งคั่งสมบูรณ์ สง่างามล้ำเลิศ ดูก

ทิพยวิมานเห็นปานฉะนี้เถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราตี ความว่า กองเงินกองทองประมาณ

ชั่วลำตาล มีอยู่ในที่นั้น ๆ. บทว่า โสวณฺณฆรานิ ได้แก่ พระราชวังทอง.

บทว่า นิกุกุฑฺดมา ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภูมิภาคภายในพระราชฐาน

ก็จ๊กสะอาดปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี. บทว่า เอตาทิสํ ความว่า

(ครอบครองพระนครพาราณสี) อันมีกำแพงล้อมไปด้วยทองและเงิน มีภูมิภาค

ลาดแล้วด้วยแก้วมุกดา และแก้วไพฑูรย์ เห็นปานฉะนี้. บทว่า ฝิตฺตํ ความว่า

ขอพระองค์จงทรงอยู่ครอบครองพระนครพาราณสี อันมั่งคั่งแพร่หลายฉะนี้.

บทว่า อโนมฺปลฺยุตา ความว่า มีพระปัญญาอันไม่ทราวม

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์แล้วก็ทรงรับไว้. พระ-

มหาสัตว์จึงให้พนักงานเกรี เทียวตีกลองประกาศว่า ราชบุรุษทั้งปวงจงพากัน

ขนเอาทรัพย์สมบัติ มีเงินทองเป็นต้นไปตามปรารธนาเถิด แล้วเอาเกวียน

หลายร้อยเล่มบรรทุกทรัพย์สมบัติ ส่งถวายพระราชา. พระราชาเสด็จออกจาก

นาคพิภพ กลับไปสู่พระนครพาราณสี ด้วยศบบริวารเป็นอันมาก. เล่ากันว่า

นับแต่นั้นมา พื้นชมพูทวีปจึงเกิดมีเงินมีทองขึ้น.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า
ไปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติแล้ว อนุรักษ์อุโบสถศีล ด้วยอาการ
อย่างนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า หมองูในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต
ในบัดนี้ นางนาคกัญญาสุมนาเทวี ได้มาเป็นราหุลมารดา พระเจ้าอุคคเสนราช
ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนจัมเปยชนาคราช ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจัมเปยชาดก

๑๑. มหาปโลชนชาดก

ว่าด้วยหญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์

[๒๒๐๘] เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก จูติจากพรหม-
โลกแล้ว มาเกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิ ผู้ทรง
ดำรงอยู่ในราชสมบัติ อันเปรียบพร้อมด้วยสรรพกาม.

ความใคร่กิติ ความสำคัญในกามกิติ ไม่มีใน
พรหมโลกเลย พระราชกุมารนั้น จึงทรงรังเกียจกาม
ทั้งหลาย ด้วยฉันทสัญญาอันบังเกิดในพรหมโลก
นั่นเอง.

พระราชบิดา ตรัสสั่งให้สร้างฉานาคารไว้ใน
ภายในพระราชฐาน สำหรับพระราชกุมารนั้นทรง
หลีกเร้น บำเพ็ญฉานในอาคารนั้น เพียงพระองค์เดียว.

พระเจ้ากาสิกราช ทรงอัดอั้นตันพระทัย ด้วย
ความเศร้าโศกถึงพระโอรส ทรงปริเทวนาการว่า
โอรสคนเดียวของเราเนี่ย ไม่นินดีเสวยกามารมณ์เสียเลย.

อุบายในข้อนี้ มีอยู่อย่างไรหนอ ผู้ใดพึงประเล้า
ประโลมโอรสของเรา ให้เธอปรารถนากามได้ หรือว่า
ผู้ใดใครเล่าจะรู้เหตุที่จะให้โอรสของเราพัวพันในกาม
ได้.

[๒๒๐๕] ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีกุมารีคน
หนึ่ง มีฉวีวรรณงดงาม รูปสวย ฉลาดในการพ้อนรำ
ขับร้อง และชำนาญในการดีดสีตีเป่า นางเข้าไปใน
พระราชฐานนั้นแล้ว กราบทูลความนี้กะพระราชาวา
เกล้ากระหม่อมฉันนี้แล จะพึงประเล้าประโลมพระราช
กุมารนั้นได้ ถ้าหากพระราชกุมารนั้น จักได้เป็น
พระภักดาของกระหม่อมฉัน.

[๒๒๐๖] พระราชาจึงตรัสกะนางกุมารีกา ผู้
กล่าวยืนยันเช่นนั้นว่า เธอจงประเล้าประโลมลูกของ
เรา ลูกของเราจักเป็นสามีของเจ้า.

[๒๒๐๗] นางกุมารีนั้น เข้าไปในพระราชฐาน
แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาไพเราะจับจิตจับใจ ยั่วยวน
ชวนให้รักใคร่ เปลี่ยนแปลงขับล่านำ ประกอบไป
ด้วยกามารมณ์มากมายหลายอย่าง.

[๒๒๑๒] กามฉันทะ บังเกิดแก่พระราชกุมาร
นั้น เพราะได้ทรงสดับเสียงของนางกุมารี ผู้ขับกล่อม
อยู่ พระราชกุมารจึงตรัสถามคนใกล้เคียงว่า โอ!
นั่นเสียงใคร หรือใครมาขับร้องเสียงสูงต่ำ ไพเราะ
จับใจ น่ารักนักหนา ไพเราะหูเรานัก.

[๒๒๑๓] (พวกพระพี่เลี้ยงจึงกราบทูลว่า) ขอเดชะ
เสียงนี้น่ายินดี น่าสนุกสนานมิใช่น้อย ถ้าพระองค์
พึงบริโภคกามคุณไซ้ กามทั้งหลายจะพึงเป็นที่
โปรดปรานพระทัยของพระองค์อย่างยิ่ง.

[๒๒๑๔] (พระราชกุมารรับสั่งว่า) เชิญมาภายใน
นี้ จงมาขับร้องใกล้ๆเรา เลื่อนเข้ามาขับร้อง
ใกล้ตำหนักเรา จงขับกล่อมใกล้ที่บรรทมของเรา.

[๒๒๑๕] นางกุมารีนั้น เข้าไปขับกล่อมภาย
นอกฝาห้องบรรทม แล้วเลื่อนเข้าไป ณ ตำหนัก
ฉานาคารโดยลำดับ จนผูกพระราชกุมารไว้ได้
เหมือนนายหัตถาจารย์จับขศสารปามัดไว้ ฉะนั้น.

[๒๒๑๖] เพราะรู้กามรสโลกีย์แห่งนางกุมารีนั้น
พระราชกุมารจึงเกิดความปรารถนาเป็นอธรรมว่า เรา
เท่านั้นพึงได้บริโภคกาม อย่าได้มีบุรุษอื่นเลย ต่อแต่
นั้น พระราชกุมารทรงถือดาบเล่มหนึ่งแล้ว เสด็จไป
เพื่อจะฆ่าบุรุษทั้งหลายเสีย ด้วยทรงดำริว่า เราจัก
บริโภคกามแต่ผู้เดียว อย่าพึงมีบุรุษอื่นอยู่เลย.

[๒๒๑๗] ต่อแต่นั้น ชาวชนบททั้งปวงจึงมา
ประชุมกัน ถวายเรื่องราวร้องทุกข์ว่า ข้าแต่พระ-

มหาราชา พระโอรสของพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียน
ผู้หาโทษมิได้ พระเจ้าข้า.

[๒๒๑๘] พระเจ้ากาสิบรมกษัตริย์ ทรงเนรเทศ
พระราชกุมารออกไปจากรัฐสีมาของพระองค์แล้ว มี
พระราชโองการว่า อาณาเขตของเรามีอยู่เพียงใด
เจ้าอย่าอยู่ในอาณาเขตของเราเพียงนั้น เป็นอันขาด.

[๒๒๑๙] ครั้งนั้น พระราชกุมารทรงพาพระ-
ชายาไป จนบรรลุถึงสมุทรนทีแห่งหนึ่ง ทรงสร้าง
บรรณศาลาแล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่ป่า เพื่อแสวงหา
ผลาผล.

[๒๒๒๐] ครั้งนั้น มีฤาษีตนหนึ่ง มาถึงบรรณ
ศาลานั้น โดยทางเบื้องบนสมุทร เข้าไปยังศาลาของ
พระราชกุมาร ในเวลาที่นางกุมารีจัดแจงอาหารไว้แล้ว.

[๒๒๒๑] ชายาของพระราชกุมาร ประเล้า
ประโลมพระฤาษีนั้น ดูเถิด กรรมที่นางกุมารีทำ นั้น
หยาบช้าเพียงไร ฤาษีนั้นเคลื่อนจากพรหมจรรย์ เสื่อม
จากฤทธิ.

[๒๒๒๒] ฝ่ายพระราชโอรสแสวงหาผลาผล
ในป่าได้จำนวนมากแล้ว ครั้นถึงเวลาเย็น จึงใส่หีบ
ขนเข้าไปสู่อาศรม.

[๒๒๒๓] ฝ่ายพระฤาษี พอเห็นขัตติยราชกุมาร
จึงรีบเข้าไปยังฝั่งสมุทร ด้วยตั้งใจว่า เราจักไปทาง
เวหาส แต่ต้องจมลงในมหรณพนั่นเอง.

[๒๒๒๔] ฝ่ายชัตติยราชกุมาร ได้ทอดพระเนตร
เห็นพระฤาษีจมลงไปในมหรณพ จึงได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ ด้วยความอนุเคราะห์ต่อพระฤาษีนั้น ความว่า

[๒๒๒๕] ตัวท่านเองมาด้วยฤทธิ์ บนน้ำอันไม่
แตกแยก ครั้นถึงความระคนด้วยสตรีแล้ว ต้องจมลง
ในมหรณพ ธรรมดาสตรีมีปกติหมุนเวียน มีมายา
มาก มักทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักพรตให้
จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล
สตรีทั้งหลาย มีวาจาไพเราะ เจริญนุมนวล ถมไม่รู้
จักเต็ม เหมือนกับนทีธาร ย่อมยังนักพรตให้จมลง
ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล สตรี
ทั้งหลายย่อมเข้าไปช่องเสพบุรุษใด ด้วยความพอใจ
หรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อมพลันตามเผาผลาญบุรุษนั้น
เหมือนไฟป่าเผาสถานที่ตนเอง ฉะนั้น.

[๒๒๒๖] ความเบื่อหน่ายได้เกิดมีแก่ฤาษี เพราะ
ได้ฟังถ้อยคำของชัตติยราชกุมาร ฤาษีนั้นกลับได้ทาง
อันมีมาก่อน แล้วเหาะขึ้นไปยังเวหาส.

[๒๒๒๗] ฝ่ายชัตติยราชกุมารผู้ทรงพระปรีชา
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระฤาษี กำลังเหาะไปยังเวหาส
จึงได้ความสลัดจิต น้อมพระทัยสู่การบรรพชา ต่อ
แต่นั้น ชัตติยราชกุมารก็ทรงบรรพชา ถำรอกถาม
ราชาแล้วได้เข้าถึงพรหมโลก.

อรรถกถาหาปโลกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ มาตุคามทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ให้เศร้าหมอง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **พรหมโลกา จิวตวาน** ดังนี้.

เรื่องปัจจุบัน ข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลัง. ก็ในชาดกนี้ พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามนี้ ย่อมกระทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ ให้เศร้าหมองได้ ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้

เรื่องอดีตนิทาน บัณฑิตพึงให้พิสดารตามนัยที่กล่าวแล้ว ในจุลล-
ปโลกนชาดก ในอดีต. ก็ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์เจ้า จูติจากพรหมโลก มาบัง
เกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ทรงพระนามว่า **อนิตถิคันธกุมาร**.
พระกุมารไม่ยอมอยู่ในมือของสตรีเลย. สตรีที่จะให้พระกุมารดื่มน้ำนมต้อง
แปลงเป็นบุรุษเพศ พระราชกุมารโปรดประทับในฉานาคาร ไม่อยากพบเห็น
สตรีเพศ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๔ คาถา
ความว่า

เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก จูติจากพรหมโลกแล้ว มา
เกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิ ผู้ทรงดำรงอยู่ใน
ราชสมบัติ อันเปรียบพร้อมด้วยสรรพกาม.

ความใคร่กิติ ความสำคัญในกามกิติ ไม่มีใน
พรหมโลกเลย พระราชกุมารนั้นจึงทรงรังเกียจกาม

ทั้งหลาย ด้วยฉานสัญญาอันบังเกิดในพรหมโลกนั้น
เอง.

พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างฉานาคารไว้ภายใน
พระราชฐาน สำหรับพระราชกุมารนั้นทรงหลีกเร้น
บำเพ็ญฉานในอาคารนั้นเพียงพระองค์เดียว.
พระเจ้ากาสิกราช ทรงอัดอั้นตันพระทัย ด้วย
ความเศร้าโศกถึงพระโอรส ทรงปริเทวนาการว่าโอรส
คนเดียวของเราี้ ไมยินดีเสวยกามารมณ์เสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุพกามสมิทฺธิสุ ความว่า ก็เทพบุตร
องค์หนึ่ง บังเกิดเป็นพระโอรสของพระราชา ผู้ดำรงอยู่ในราชสมบัติอันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ด้วยสรรพกามารมณ์. บทว่า สุวาสุสุ ความว่า พระราชกุมารนั้น.
บทว่า ตายว ความว่า ด้วยฉานสัญญาอันบังเกิดแล้วในพรหมโลกนั้นเอง.
บทว่า สุมาปิตฺ ความว่า พระราชบิดาทรงสร้างฉานาคารไว้อย่างน่าพิงใจยิ่ง.
บทว่า รหฺสิ ฌายถ ความว่า พระกุมารหาได้สนพระทัยมองดูมาตุคามไม่.
บทว่า ปริเทเวสิ ความว่า ทรงบ่นพร่ำเพ้อ.

คาถาที่ ๕ เป็นคาถาแสดงความปริเทวนาการของพระราชา ความว่า
อุบายในข้อนี้มีอยู่อย่างไรหนอ ผู้ใดพึงประเล้า-
ประโลมโอรสของเรา ให้เธอปรารถนาตามได้ หรือว่า
ผู้ใดใครเล่าจะรู้เหตุที่จะให้โอรสของเราพัวพันในกาม
ไปได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โก นฺ โขตุถ อุปาโย โส ความว่า
ในเรื่องนี้ จะมีอุบายให้โอรสของเราเสวยกามสมบัติได้อย่างไรหนอ. ปาฐะว่า

โก นุโฆ อธิฐปาโย โส อุบายในข้อนี้ มีอยู่อย่างไรหนอ ดังนี้ก็มี แต่ใน
อรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า โก นุโฆ ตํ อุปวลิตฺวา อุปลาปนการณํ
ชานาติ ความว่า ใครเล่าหนอที่จะเข้าไปรู้เหตุที่ทำให้ลูกของเราเข้าไปพัวพัน
อยู่ในกามได้. บทว่า โก วา ชานาติ กิณฺจนํ ความว่า หรือว่าใครจะ
รู้เหตุให้โอรสของเรานี้หมกมุ่นในกามได้.

เบื้องหน้าต่อไปนี้เป็นอภิธรรมพุทธคาถาอันพระศาสดาตรัสไว้ พระ-
คาถากึ่ง ความว่า

ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีกุมารีคนหนึ่ง มี
ฉวีวรรณงดงาม รูปสวย ฉลาดในการพ้อรำขบร้อง
และชำนาญในการดีดสีตีเป่า นางเข้าไปในพระราช-
ฐานนั้นแล้ว กราบทูลความนี้กะพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหุ ความว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย ใน
ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีดรุณกุมารีนางหนึ่ง ในจำนวนจุพนาฏนารีทั้งหลาย.
บทว่า ปทกฺขินฺนา ความว่า ได้รับการฝึกจนชำนาญ.

นางกุมาริกา กล่าวคาถากึ่งคาถาทูลพระราชา ความว่า
เกล้ากระหม่อมฉันนี้แล จะพึงประเล้าประโลม
พระราชกุมารนั้นได้ ถ้าหากพระราชกุมารนั้น จักได้
เป็นพระภักศดาของกระหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเจ ภตฺตา ความว่า ถ้าพระราชกุมารนั้น
จักเป็นพระภักศดาของหม่อมฉัน.

พระราชาจึงตรัสกะนางกุมาริกา ผู้กล่าวยืนยัน
เช่นนั้นว่า เธอจงประเล้าประโลมลูกของเรา ลูกของ
เราจักเป็นสามีของเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตว ภตุตา ความว่า โอรสของเรานี้
จักเป็นสามีของเจ้า และตัวเจ้าก็จักได้เป็นอัครมเหสีแห่งโอรสของเราทีเดียว
ไปเถิด เจ้าจงประเล้าประโลมล่อพระโอรส ให้ทราบซึ่งกามรส.

ครั้นพระราชชาตรีอย่างนี้แล้ว ทรงส่งนางกุมาริกานั้นไปมอบแก่ชาว
พนักงาน ผู้อภิบาลบำรุงพระกุมาร โดยพระราชโองการว่า เจ้าพนักงาน
ผู้อภิบาลทั้งหลาย จงเปิดโอกาสแก่นางกุมาริกานี้เถิด. ในเวลาใกล้รุ่ง นาง
กุมาริกาถือพิณไปยืนอยู่ภายนอกใกล้ห้องบรรทมของพระกุมาร แล้วเอาปลาย
เล็บขีดพิณ ขับกล่อมคลอไปด้วยเสียงอันไพเราะ ประโลมล่อพระกุมารนั้น

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัส (พระคาถา
ทั้งหลาย) ความว่า

นางกุมารีนั้น ได้เข้าไปภายในพระราชฐานแล้ว
จึงกล่าวเป็นคาถาไพเราะ จับจิตใจ ยั่ววนชวนให้
รักใคร่ เปลี่ยนแปลงขับลำนำ ประกอบไปด้วยกามา-
รณณ์ มากมายหลายอย่าง.

กามฉันทะบังเกิดแก่พระราชกุมารนั้น เพราะได้
ทรงสดับเสียงของนางกุมารี ผู้ขับกล่อมอยู่ พระราช-
กุมารจึงตรัสถามคนที่อยู่ใกล้เคียงว่า โอ ! นั้นเสียงใคร
หรือใครมาขับร้องเสียงสูงต่ำไพเราะจับใจ น่ารักนัก-
หนา ไพเราะหูของเรานัก.

(พวกพระพี่เลี้ยงจึงกราบทูลว่า) ขอเดชะ เสียงนี้
นำยินดี น่าสนุกสนานมิใช่น้อย ถ้าพระองค์พึงบริโภค
กามคุณไซ้ กามทั้งหลายจะพึงเป็นที่โปรดปรานพอ-
พระทัยของพระองค์อย่างยิ่ง.

(พระราชกุมารรับสั่งว่า) เจริญมาภายในนี้ จงมา
จับร้องใกล้ ๆ เรา เลื่อนเข้ามาจับใกล้ตำแหน่งของเรา
จงจับกล่อมใกล้ที่บรรทมของเรา.

นางกุมารีนั้น เข้าไปจับกล่อมภายนอกฝาห้อง
บรรทม แล้วเลื่อนเข้าไป ณ ตำแหน่งานาคารโดย
ลำดับ จนผูกพระราชกุมารไว้ได้ เหมือนนายหัตถา-
จารย์ จับขสสารป่า มัดไว้ฉะนั้น.

เพราะรู้กามรสโลกีย์แห่งนางกุมารีนั้น พระราช
กุมารจึงเกิดความปรารถนาเป็นอธรรมว่า เราเท่านั้น
พึงได้บริโศกคาม อย่าได้มีบุรุษอื่นเลย ต่อแต่นั้น
พระราชกุมารทรงถือดาบเล่มหนึ่งแล้ว เสด็จไปเพื่อจะ
ฆ่าบุรุษทั้งหลายเสีย ด้วยทรงดำริว่า เราจักบริโศกคาม
แต่เพียงผู้เดียว อย่าพึงมีบุรุษอื่นอยู่เลย.

ต่อแต่นั้น ชาวชนบททั้งปวงจึงมาประชุมกัน
ถวายเป็นเรื่องราวร้องทุกข์ว่า ข้าแต่พระมหाराชา พระ-
ราชโอรสของพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียนผู้หาโทษมิได้
พระเจ้าข้า.

พระเจ้ากาสิปรมกษัตริย์ ทรงเนรเทศพระราช-
กุมารออกไปจากรัฐสีมาของพระองค์แล้ว มีพระราช
โองการว่า อาณาเขตของเรามีอยู่เพียงใด เจ้าอย่าอยู่
ในอาณาเขตของเราเพียงนั้นเป็นอันขาด.

ครั้งนั้น พระราชกุมารทรงพาพระชายาไปจน
บรรลุถึงสมุทรนทีแห่งหนึ่ง ทรงสร้างบรรณศาลา
แล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่ป่า เพื่อแสวงหาผล.

ครั้งนั้น มีฤๅษีตนหนึ่ง มาถึงบรรณศาลานั้น
โดยทางเบื้องบนสมุทร เข้าไปยังบรรณศาลาของพระ-
ราชกุมาร ในเวลาที่นางกุมาร จัดแจงภัตตาหารไว้แล้ว.

ชายาของพระราชกุมาร ประเล้าประโลมฤๅษีนั้น
ดูเถิด กรรมที่นางกุมารทำนั้นหยาบช้าเพียงไร ฤๅษี
นั้นเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสื่อมจากฤๅษี.

ฝ่ายพระราชโอรสแสวงหามูลผลาผลในป่าได้
จำนวนมากแล้ว ครั้นถึงเวลาเย็น จึงใส่หีบขนเข้าไป
สู่อาศรม.

ฝ่ายพระฤๅษีพอเห็นพระชัตติยราชกุมาร จึงรีบ
เข้าไปยังฝั่งสมุทร ด้วยตั้งใจว่า เราจักไปทางเวหาศ
แต่ต้องจมลงในมหรณพนั่นเอง.

ฝ่ายชัตติยราชกุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นฤๅษี
จมลงในมหรณพ จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ด้วย
ความอนุเคราะห์ต่อพระฤๅษีนั้นว่า

ตัวท่านเองมาด้วยฤๅษี บนน้ำอันไม่แตกแยก
ครั้นถึงความระคนด้วยสตรีแล้วต้องจมลงในมหรณพ
ธรรมดาสตรีมีปกติหมุนเวียน มีมายามาก มักทำ
พรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักรตให้จมลง ท่าน
รู้แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลาย
มีวาจาไพเราะ เจริจานุ่มนวล ถมไม่เต็มเหมือนกับ
นทีธาร ย่อมยังนักรตให้จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว

ฟังวันเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายยอมเข้าไปช่อง-
เสพบรูษใด ด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อม
พลันตามเผาผลาญบรูษนั้น เหมือนไฟป่าเผาสถานที่
ตนเองฉะนั้น.

ความเบื่อหน่ายได้เกิดมีแก่ฤาษี เพราะได้ฟัง
ถ้อยคำของชัตติยราชกุมาร ฤาษีนั้นกลับได้ทางอันมี
มาก่อน แล้วเหาะขึ้นไปยังเวหาส.

ฝ่ายชัตติยราชกุมารผู้ทรงพระปรีชา ได้ทอด-
พระเนตรเห็นพระฤาษีกำลังเหาะไปยังเวหาส จึงได้
ความสลัดจิต น้อมพระทัยสู่การบรรพชา ต่อแต่นั้น
ชัตติยราชกุมารก็ทรงบรรพชา ดำรงกามราคะแล้ว
ได้เข้าถึงพรหมโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุนเตปุรี ได้แก่ พระราชฐานอันเป็น
ที่อยู่ของพระกุมาร. บทว่า พหุ ความว่า ให้แปลก ๆ ไปมากอย่าง. บทว่า
กามุปสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ความว่า ผลัดเปลี่ยนขับตำนา อันมีใจความกระตุ้นกามารมณ์.
บทว่า กามจฺจนฺนุสฺส ความว่า กามฉันทที่บังเกิดขึ้นแก่พระอนัตถิคันธกุมาร
นั้น. บทว่า ชนฺ ได้แก่ ปริจาริกชนผู้อยู่ใกล้พระองค์. บทว่า อูจฺจาวจํ
ได้แก่ เพลงที่มีเสียงสูงและต่ำ. บทว่า ภูณฺเชยฺย ความว่า ถ้าหากพระองค์
ฟังบริโลก (กามคุณ) ไชรี. บทว่า จินฺนุเทยฺย ตํ ความว่า ขึ้นชื่อว่ากาม
ทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงเป็นที่โปรดปรานพอพระทัย ของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง.

พระราชาผู้ทรงสติว่า สมฺมุตฺตา (คลื่นสมุทร) ดังนี้แล้วทรง
นั่งเฉยเสีย. แม้ในวันรุ่งขึ้น นางกุมาริกาที่จับร้องอยู่อย่างนั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้

พระกุมารก็เกิดมีจิตรักใคร่ เมื่อจะโปรดให้นางกุมาริกานั้นมาเฝ้า จึงตรัสเรียก
ข้าราชการบริพาลทั้งหลายมาแล้วตรัสพระคาถามีคำว่า **อิงฺฆ** (นี่แน่เราจะบอกให้)
ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ติโรกฺขุทฺทมฺหิ** ความว่า ภายนอกฝาห้องบรรทม. บทว่า
มา **อญฺโถ** ความว่า ชื่อว่าบุรุษผู้บริโศกคามคนอื่น ไม่ควรมีเลย. บทว่า
หนตุ อุกฺกมิ ความว่า พระกุมารเสด็จลงไปยืนขวางกลางถนน แล้ว
ปรารภจะฆ่าพวกบุรุษเสีย. บทว่า **วิกฺกนฺทิสฺสุ** ความว่า เมื่อบุรุษสอง-สามคน
ถูกพระราชกุมารประหารไปแล้ว ผู้คนทั้งหลายต่างพากันวิ่งหนี หลบเข้าไป
สู่เรือน. พระราชกุมารนั้นไม่พบปะพวกบุรุษทั้งหลาย ก็สงบไปพักหนึ่ง.
ขณะนั้น ชาวพระนครก็พากันมาประชุมที่พระลานหลวง กราบทูลเรื่องราว
แต่พระราชชา. บทว่า **ชนฺ เหนฺตฺยทุสฺสํ** ความว่า ชาวเมืองกราบทูลกล่าว
โทษว่า พระโอรสของพระองค์ทรงประหารคนผู้ไร้ความผิด ขอได้โปรดให้
ทรงจับพระราชโอรสนั้น. พระราชาตรัสสั่งให้จับพระกุมารไว้ด้วยอุบาย แล้ว
ตรัสถามทวยนาครว่า ควรลงโทษกุมารนี้อย่างไร? เมื่อทวยนาครกราบทูล
ว่า ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ไม่มีทางอื่น แต่ควรที่พระองค์
จะทรงเนรเทศพระกุมารนี้ พร้อมด้วยนางกุมาริกานั้น ไปเสียจากแคว้นแคว้น
พระเจ้าข้า จึงได้ทรงทำตามนั้น.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
มีอาทิว่า **ตญฺ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปาเหสิ** แปลว่า ทรง
เนรเทศแล้ว. บทว่า **น เต วตฺถุพฺพ ตาวเท** ความว่า พระราชาอาณาเขต
ของเรามีอยู่เพียงใด เจ้าอยู่อยู่ในอาณาเขตของเราเพียงนั้นเป็นอันขาด. บทว่า
อญฺฉาย ความว่า เพื่อแสวงหาผลผล ก็เมื่อพระราชกุมารนั้นเสด็จไปป่า

นางกุมาริกาผู้ชายาเฝ้าอาศรมจัดแจงของควรวาและต้ม ซึ่งมีอยู่ในอาศรมนั้น
นั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา คอยดูทางที่ภัสดาจะกลับมา. เมื่อกาลเวลาล่วงไป
อย่างนี้ วันหนึ่ง อิทธิมันตดาบสองค์หนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ที่เกาะกลางสมุทร
ออกจากอาศรมสถาน เดินบนน้ำได้เหมือนเดินบนแผ่นดินแก้วมณี แล้วเหาะขึ้นไป
บนอากาศ เทียวไปศึกษาจรจนบรรลุถึงเบื้องบนบรรณศาลานั้น แลเห็น
ควันไฟจึงคิดว่า ชะรอยในที่นี้จะมีมนุษย์อยู่อาศัย แล้วเลื่อนลอยลงมาที่ประตู
บรรณศาลา. ฝ่ายนางกุมาริกาผู้ชายาของพระกุมาร ครั้นเห็นพระดาบสแล้ว
จึงนิมนต์ให้นั่ง เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ ได้แสดงมายาแห่งสตรีให้เห็น จนได้ประพุดติ
อนาจารร่วมกับพระดาบสนั้น. เมื่อพระศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น
จึงตรัสพระคาถา มีอาทิว่า **อเทตุถ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิสิ มาคณฺธิ** ความว่า พระฤาษีได้
เหาะมาแล้ว. บทว่า **สมุทฺทมูปรูปริ** ความว่า โดยทางเบื้องบนสมุทร.
บทว่า **ปสฺส ยาว สุทธารุณฺ** ความว่า คุณเกิดภิกษุทั้งหลาย กรรมอันทารุณ
หยาบช้าเพียงไร ที่นางกุมาริกานั้นกระทำแล้ว. บทว่า **สายิ** ได้แก่ ใน
สายัณห์สมัย.

บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า อิทธิมันตดาบสนั้น เมื่อไม่อาจจะละนาง
กุมาริกานั้นไปได้ ก็อยู่ที่บรรณศาลานั้นจนตลอดวัน เห็นพระราชากุมารเสด็จ
มาในเวลาเย็น คิดว่า เราจักหนีไปทางอากาศ จึงกระทำอาการโผล่ลอยขึ้นไป
ตกลงลงในมหรณพ. บทว่า **อิสิ ทิสฺวา** ความว่า พระราชากุมารนั้น
ติดตามไป จึงเห็น (พระฤาษี). บทว่า **อนุกมฺุหฺปาย** ความว่า พระกุมาร
เกิดความเอ็นดูว่า ถ้าพระดาบสนี้จักมาทางพื้นดิน ก็ควรจะหนีเข้าป่าไป

ชะรอยจักมาทางอากาศ เพราะเหตุนี้ แม้จะตกไปในสมุทร ท่านก็ยังทำอาการ เหมือนกับจะเหาะไป แล้วได้ตรัสพระคาถาด้วยความเอ็นดู ต่อพระดาบสนั้น นั้นเอง. ก็เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในตักนิบาตแล้ว ทั้งนี้. บทว่า นิพพิโท อหุ ความว่า ความเบื่อหน่ายในกามทั้งหลาย เกิดแล้ว. บทว่า โปราณกั มคฺคิ ได้แก่ ฌานวิเศษอันตนบรรลุแล้วใน กาลก่อน. บทว่า ปพฺพชิตฺวาน ความว่า พระราชากรมทรงพานางกุมารี ไปส่งยังที่อยู่ของมนุษย์ แล้วเสด็จกลับมาบรรพชาเพศเป็นฤๅษี อยู่ในราวป่า ทรงสำรอกกามราคะเสียได้ ครั้นสำรอกกามราคะได้แล้ว ได้เป็นผู้มีพรหมโลก เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สัตว์ผู้บริสุทธิดีแล้วทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมองเพราะ อาศัยมาตุคามเป็นเหตุอย่างนี้ แล้วทรงประกาศอริยสัจธรรม แล้วทรงประชุม ชาดก. ในเวลาจบอริยสัจเทศนา ภิกษุผู้กระสันได้บรรลุพระอรหัตผล. ก็ อนัตถิกุมารในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาปโลกนชาดก

๑๒. ปัญจบัณฑิตชาดก

ว่าด้วยความลับอันไม่ควรเปิดเผย

[๒๒๒๘] ท่านทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตทั้ง ๕ คน มาพร้อมกันแล้ว ท่านทั้งหลายจงพิจารณาปัญหานั้น บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรคดีเยน หรือควร สรรเสริญ แก่ใคร.

[๒๒๒๙] ข้าแต่พระจอมภูมิบาล พระองค์จง ตรัสเปิดเผยก่อน พระองค์เป็นผู้ซุบเสียงพวกข้า พระองค์ ทรงอดทนต่อกรณียกิจอันหนัก เชิญตรัสก่อน ข้าแต่จอมประชาชน ข้าพระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ ทั้ง ๕ คน จักพิจารณาสิ่งที่พอพระทัย และเหตุที่ชอบ พระทัยของพระองค์ แล้วจักกราบทูลในภายหลัง.

[๒๒๓๐] สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรคดีเยน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่ภรรยาผู้มีศีล ไม่ยอมให้บุรุษอื่นลักสัมผัส คล้อยตามอำนาจ ความพอใจของสามี เป็นที่รักที่พอใจของสามี.

[๒๒๓๑] (เสนกบัณฑิตทูลว่า) บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรคดีเยน หรือควรสรรเสริญ อันเป็น เนื้อความลับ แก่สหายผู้เป็นที่ระลึกเป็นคติ และเป็น ที่พึ่งของสหาย ผู้ได้รับความทุกข์ลำบากได้.

[๒๒๓๒] (ปุ๊กกุสบัณฑิตทูลว่า) บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่พี่น้องซึ่งเป็นพี่ใหญ่ พี่กลาง หรือน้อง ถ้าเขาตั้งอยู่ในศีล มีจิตตั้งมั่น.

[๒๒๓๓] (กามินทบัณฑิตทูลว่า) บิดาควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือความสรรเสริญอันเป็นเนื้อความลับ แก่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุญาติบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา.

[๒๒๓๔] (เทวินทบัณฑิตทูลว่า) ข้าแต่พระเจ้าอมประการาษฎร์ ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์นิกร บุตรควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่มารดาผู้เลี้ยงดูบุตร ด้วยความพอใจรักใคร่.

[๒๒๓๕] (มโหสถทูลว่า) การปกปิดความลับเอาไว้ในนหะเป็นความดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญเลย นักปราชญ์พึงอดกลั้น ในเมื่อประโยชน์ยังไม่สำเร็จ เมื่อประโยชน์สำเร็จแล้ว พึงกล่าวตามสบาย.

[๒๒๓๖] ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ พระองค์ทรงมีพระมณัสน์ปริตไปอย่างไรหรือ ข้าแต่พระเจ้าอมประการาษฎร์ หม่อมฉัน ขอฟังพระดำรัสของพระองค์ พระองค์ทรงดำริอย่างไรหรือ จึงทรงโทมนัสข้าแต่สมมติเทพ ความผิดของหม่อมฉันไม่มีเลยหรือ.

[๒๒๓๗] มโหสถจะถูกฆ่าเพราะปัญหา เพราะมโหสถผู้มีปัญญาตั้งแผ่นดินฉันสั่งให้ฆ่าแล้ว ฉันคิดถึงเรื่องนั้นจึงโทมนัส ดูก่อนพระเทวี ความผิดของเธอไม่มีเลย.

[๒๒๓๘] เจ้าไปตั้งแต่หัวค่ำ มาเอาจนบัดนี้ใจของเจ้ารังเกียจ เพราะได้ฟังอะไรหรือ ดูก่อนเจ้าผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ใครได้พูดอะไรแก่เจ้า เราจะขอฟังคำของเจ้า เชิญเจ้าบอกแก่เรา.

[๒๒๓๙] มโหสถจะถูกฆ่าเพราะปัญหา ข้าแต่พระจอมประชากร ในกาลใด พระองค์เสด็จอยู่ที่ลับ ได้ตรัสความลับกับพระอัครมเหสีเมื่อหัวค่ำ ความลับของพระองค์นั้นได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้วในกาลนั้น.

[๒๒๔๐] เสนกบัณฑิตได้ทำกรรมอันลามก อันไม่ใช่กรรมของสัตบุรุษ ในสวนไม้รัง อยู่ในที่ลับแล้ว ได้บอกเรื่องนั้นแก่สหายคนหนึ่ง กรรมอันลามกนั้นเป็นความลับ อันเสนกบัณฑิตได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๑] ข้าแต่พระจอมพระชาวนิกร โรคเรื้อนเกิดขึ้นแก่ปุกกุสบุรุษของพระองค์ เป็นโรคที่ไม่สมควรจะใกล้ชิดพระราชา ปุกกุสะอยู่ในที่ลับ ได้แจ้งเรื่องนี้แก่น้องชาย ความลับอันนั้นปุกกุสะเปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๒] กามินท์นี่ เป็นคนอาพาธ ลามก ถูกยักษ์ชื่อนรเทพถึงแล้ว อยู่ในที่ลับ ได้แจ้งเรื่องนี้ แก่บุตร ความลับนั้นอันกามินท์ได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๓] ท้าวสักกเทวราช ได้ประธานมณิรัตน์ อีนโอรพาร มีคต ๘ คต แก่พระอัยกาของพระองค์ เดียวนี้ มณิรัตน์นั้นได้ตกถึงมือของเทวินท์แล้ว ก็ เทวินท์ที่อยู่ในที่ลับ ได้แจ้งเรื่องนั้นแก่มารดา ความลับ นั้น อันเทวินท์ได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๔] การปกปิดความลับเอาไว้ในนั้นแหละ เป็นความดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญ เลย นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ในเมื่อประโยชน์ยังไม่ สำเร็จ เมื่อประโยชน์สำเร็จแล้ว พึงกล่าวตามสบาย ไม่ควรเปิดเผยความลับเลย ควรรักษาความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ฉะนั้น ความลับอันบุคคลผู้รู้ แจ่มแจ้ง ไม่เปิดเผยนั้นแหละเป็นความดี บัณฑิตไม่ควรบอกความลับแก่สตรี และแก่คนที่ไม่ใช่มิตร กับอย่าบอกความในใจแก่คนที่ถูกอำมิสลาออกไป และ แก่คนที่ไม่ใช่มิตร บัณฑิตอย่ามอดทนคำด่า คำบริภาษ และการประหารของตนผู้รู้ความลับ ซึ่งคนอื่นไม่รู้ เพราะกลัวจะขยายความลับที่คิดไว้ เหมือนคนที่เป็น ทาส อดทนต่อคำด่าว่าเป็นต้นของนาย ฉะนั้น ชน

ทั้งหลายผู้รู้ความลับที่ปรึกษากันของคน ๆ หนึ่ง
เพียงใด ความสะดุ้งความหวาดกลัวของคนนั้น ย่อม
เกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรเปิดเผย
ความลับเลย บุคคลจะพูดความลับในเวลากลางวัน
ควรรหาโอกาสที่เงียบสงัด เมื่อจะพูดความลับในเวลา
ค่ำคืน อย่าปล่อยเสียงให้เกินขอบเขต เพราะว่า คน
แอบฟังจะได้ยินความลับที่ปรึกษากัน เพราะฉะนั้น
ความลับที่ปรึกษากัน ก็จะพลันถึงความแพร่พราย
ทันที.

จบปัญญาบัณทิตชาดกที่ ๑๒

อรรถกถาปัญญาบัณทิตชาดก

ปัญญาบัณทิตชาดก จักมีพิสดารในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาปัญญาบัณทิตชาดก

๑๓. หัตถิปาลชาดก

ว่าด้วยกาลเวลาไม่คอยใคร

[๒๒๔๕] นานทีเดียวข้าพเจ้าเพิ่งได้พบเห็นผู้มี-
ผิวพรรณดั่งเทพเจ้า มุ่นชฎาใหญ่ ทรงไว้ซึ่งหาคอน
ผู้ทรงมานกิเลสตั้งเปลือกตมแล้ว ผู้ยอมเคี้ยวเกล้า.

นานนักหนา ข้าพเจ้าเพิ่งได้เห็น พระฤๅษีผู้ยินดี
ในธรรมคุณ นุ่งห่มผ้าข้อมผาด ครองผ้าคากรอง
ปกปิดโดยรอบ.

ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะ น้ำ ผ้าเช็ดหน้า
และน้ำมันทาเท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่าน
ด้วยสิ่งของมีค่ามาก ได้กรุณารับของมีค่ามากของ
ข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๔๖] (ปุโรหิต กล่าวว่) หัตถิปาละลูกรัก
เจ้าจงเรียนวิชา และจงแสวงหาทรัพย์ จงปลูกฝังบุตร
และธิดา ให้ดำรงอยู่ในเรือนเสียก่อน แล้วจึงบริโภค
กลิ่น รส และวัตถุทุกามทั้งปวงเถิด กิจที่จะอยู่ป่า
เมื่อเวลาแก่สำเร็จประโยชน์ดี มุนีใด บวชในกาล
เช่นนี้ได้ มุนีนั้น พระอริยเจ้าสรรเสริญ.

[๒๒๔๗] (หัตถิปาลกุมารกล่าวว่า) วิชาเป็นของ
ไม่จริงและลาภคือทรัพย์ก็ไม่จริง ใคร ๆ จะห้ามความ
ชราด้วยลาภคือบุตรไม่ได้เลย สัตบุรุษทั้งหลายสอน

ให้ปล่อยวางคันธารมณ์ และธรรมาณเสีย ความอุบัติ
แห่งผลย่อมมีได้เพราะกรรมของตน.

[๒๒๔๘] (พระราชาตรัสว่า) คำของเจ้าที่ว่า
ความอุบัติแห่งผลย่อมมีได้ เพราะกรรมของตคนนั้น
เป็นคำจริงแท้แน่นอน อนึ่ง มารดาบิดาของท่านนี้
แก่เฒ่าแล้ว หวังจะเห็นท่านมีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรค.

[๒๒๔๙] (หัตถิपालกุมารทูลว่า) ข้าแต่พระราชา
ผู้ประเสริฐกว่านรชน ความเป็นสหาย กับความ
ตาย ความไม่ตรีกับความแก่ พึงมีแก่ผู้ใด หรือแม่
ผู้ใดจะพึงรู้ว่า เรารู้จักไม่ตาย มารดาบิดาพึงเห็นผู้นั้น
มีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคเบียดเบียนได้ในบางคราว.

บุรุษเอาเรือมาจอดไว้ที่ท่าน้ำ รับคนฝั่งนี้ ส่งถึง
ฝั่งโน้น แล้วย้อนกลับมารับคนฝั่งโน้น พามาส่งถึง
ฝั่งนี้ ฉันทิ ชราและพยาธิ ก็ยอมนำเอาชีวิตสัตว์
ไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราชอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น.

[๒๒๕๐] (อัสสพาลกุมารทูลว่า) กามทั้งหลาย
เป็นดังเปลือกตม เป็นเครื่องให้จมลง เป็นเครื่องนำ
น้ำใจสัตว์ไป ข้ามได้ยาก เป็นที่ตั้งแห่งมฤตยู สัตว์
ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในกามอันเป็นดังเปลือกตม เป็น
เครื่องให้จมลงนี้ เป็นสัตว์มีจิตเลวทราม ย่อมข้ามถึงฝั่ง
ไม่ได้.

เมื่อครั้งก่อน อรรถภาพของข้าพระองค์นี้ ได้
กระทำการมอันหยาบช้า ผลแห่งกรรมนั้น อันข้า-
พระองค์ยึดไว้มันแล้ว ข้าพระองค์จะพ้นไปจากผล
แห่งกรรมนี้ไม่ได้เลย ข้าพระองค์จักปิดกั้นรักษาอรรถ-
ภาพนั้นอย่างรอบคอบ ขออรรถภาพนี้ อย่าได้ทำการม
อันหยาบช้านี้อีกเลย.

[๒๒๕๑] (โกปาลกุมาร ทูลว่า) ขอเดชะ
พระราชาธิบดี บुरुขผู้เลี้ยงโค ไม่เห็นโคที่หายไป
ป่าทึบมืดฉนั้นใด ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระนามว่า
เอสุการี ประโยชน์ของข้าพระพุทธเจ้า ก็หายไปแล้ว
ฉนั้นนั้น อย่างไรเล่า ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่แสวงหา
ต่อไป.

[๒๒๕๒] บुरुขผู้กล่าว ผัดเพี้ยนการงานที่
ควรกระทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงาน
ที่ควรทำในวันพรุ่งนี้ ว่าควรทำในวันต่อไป ย่อม
เสื่อมจากการงานนั้น ชีรชนคนใดรู้ว่าสิ่งใดเป็น
อนาคต สิ่งนั้นไม่มีแล้ว พึงบรรเทาความพอใจที่เกิด
ขึ้นเสีย.

[๒๒๕๓] (อชปาลกุมาร ทูลว่า) ข้าพระองค์ได้
เห็นหญิงสาวคนหนึ่ง รูปร่างงามพอประมาณ มี
ดวงเนตรเหมือนดอกกระแสด มัจจุราชมานอดคร่ำเอา

หญิงสาวคนนั้น ซึ่งกำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย ยังมีทันได้
บริโภคนกโคสมบัติไป.

อนึ่ง ชายหนุ่ม มีทรงงดงาม มีใบหน้าผ่องใส
นำดูน่าชม มีวรรณะเรื่องรองดังทองคำ มีหนวดเครา
ละเอียดอ่อน ดังเกสรดอกคำฝอย แม้ชายหนุ่มเห็นปาน
นี้ก็ยอมไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู ขอเดชะ ข้าพระองค์จะ
ละกามละเรื่อนเสียแล้ว จักบวช ขอได้โปรดทรง
พระกรุณาอนุญาตข้าพระองค์บวชเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๒๕๔] (พราหมณ์ปุโรหิต กล่าวว่า) ดูก่อน
แม้ว่าเสกฐิ ต้นไม้จะได้นามโหวหารว่าต้นไม้ได้ ก็เพราะ
มีกิ่งและใบ ชาวโลกเขาเรียกต้นไม้ที่ไม่มีกิ่งและใบว่า
เป็นต้นไม้ ทุกวันนี้ เราเป็นผู้มีบุตรละทิ้งไปเสียแล้ว
ถึงเวลาที่เรจักบวชภิกษาจาร.

[๒๒๕๕] (นางพราหมณี กล่าวว่า) นกกระเรียน
ทั้งหลาย บินไปในอากาศได้คล่องแคล่ว จันใด เมื่อ
สิ้นฤดูฝนแล้ว หงส์ทั้งหลาย พึงทำลายโยที่แมลงมุม
ทำไว้ไปได้ฉันนั้น บุตรและสามีของเราพากันไปหมด
ไปจนเราจะไม่ปฏิบัติตามบุตรและสามีของเราแล้ว.

[๒๒๕๖] (พระนางเทวี ตรัสว่า) ฝูงแร้งเหล่านี้
ครั้นกินเนื้อแล้ว ก็สำรอกออกเสีย จึงบินไปได้ ฝ่าย
แร้งเหล่านี้ กินเนื้อแล้วไม่สำรอกเนื้อออก แร้ง

เหล่านั้นก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของหม่อมฉัน ข้าแต่พระ-
ราชา พราหมณ์ได้คลายกามทั้งหลายออกทิ้งแล้ว
ส่วนพระองค์นั้นก็กลับรับเอากามนั้นไว้บริโภคอีก บรูษ
ผู้บริโภคสิ่งที่มีผู้อื่นคายออกแล้ว ไม่พึงได้รับความ
สรรณฺยูเสริญเลย.

[๒๒๕๗] (พระราชา ตรัสว่า) ดูก่อนพระนาง
ปัญจาลิผู้เจริญ บรูษผู้มีกำลัง ช่วยจุดบรูษทุพพลภาพ
ผู้จมอยู่ในเปลือกตมขึ้นได้ ฉันใด เธอก็ช่วยพญงฉัน
ให้ขึ้นจากกามได้ ด้วยคาถาอันเป็นสุภาษิตฉันนั้นแล.

[๒๒๕๘] (พระศาสดา ตรัสว่า) พระเจ้าเอสุการี
มหาราช ผู้เป็นอธิปัตินทิส ทรงภษิตคาถานี้แล้ว ทรง
สละราชสมบัติออกบรรพชา อุปมาดังนาคหัดตีตัว
ประเสริฐ สลัดตัดเครื่องผูกไปได้ฉะนั้น.

[๒๒๕๙] (ชาวเมือง ทูลว่า) ก็พระราชาผู้กล้าหาญ
ประเสริฐที่สุดกว่านรชน ทรงพอพระทัยในบรรพชา-
เพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว ขอพระนางโปรดเป็นพระราชา
แห่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเถิด พระนางเจ้าอันข้า
พระพุทธเจ้าทั้งหลายคุ้มครองแล้ว โปรดทรงอนุศาสน์
เสวยราชสมบัติ เหมือนเช่นพระราชาเถิด.

[๒๒๖๐] (พระนางเทวี ตรัสว่า) ก็พระราชาผู้
กล้าหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน ทรงพอพระทัยใน

บรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว แม้เราก็จักละกาม
ทั้งหลาย อันน่ารื่นรมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

ก็พระราชารู้กล้าหาญ ประเสริฐสุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่เป็นถ่องแถวแล้ว
เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันน่า-
รื่นรมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่
เป็นถ่องแถว เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักเป็นผู้เยือกเย็น ก้าวล่วง
ความข้องทั้งปวง เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

อรรถกถาหัตถิปาลชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การออกมหาภิเนษกรรมณี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า จิรสุตฺตม วัต ปสฺสาม ดังนี้.

แท้จริงในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ ในชาตินี้เท่านั้นก็ห้ามมิได้ แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็ได้ออกสู่มหาภิเนษกรรมณี มาแล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตราบังนี้

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า เอสுகารี ได้ครองราชสมบัติ อยู่ในพระนครพาราณสี พราหมณ์ปุโรหิตผู้หนึ่งเป็นปิยสหายของพระราชานั้น ตั้งแต่ครั้งยังเยาว์อยู่ด้วยกัน แม้ทั้งสองนั้น ห้ามโอรสและบุตรผู้จะสืบสกุลไม่ ครั้นวันหนึ่งในยามที่มีความสุข พระราชากับพราหมณ์ปุโรหิต จึงปรึกษากันว่า อิศริยยศของเราทั้งสองมีมาก โอรสหรือธิดาไม่มีเลย เราทั้งสองควรจะทำอย่างไรดี. ลำดับนั้น พระเจ้าเอสுகารี ตรัสสั่งพราหมณ์ปุโรหิตว่า สหายรัก ถ้าหากว่าในเรือนของท่าน จักเกิดมีบุตรขึ้นไซ้ บุตรของท่านจักเป็นเจ้าของครอบครองราชสมบัติของเรา ถ้าว่าเราจักเกิดมีบุตรขึ้น บุตรของเราจักต้องเป็นเจ้าของครอบครองโภคสมบัติในเรือนของท่านด้วย. ทั้งสองฝ่ายต่างได้ทำการนัดหมายซึ่งกันและกันไว้ด้วยอาการอย่างนี้. ต่อมาวันหนึ่ง พราหมณ์ปุโรหิต ไปยังบ้านส่วยของตน ในเวลาจะกลับ จึงเข้าสู่พระนครทางประตูด้านทิศทักษิณ พบสตรีเชิญใจชื่อ พหุปุตติกะ คนหนึ่ง ในภายนอกพระนคร นางมีบุตรเจ็ด คนทั้งหมดไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ลูกชายคนหนึ่งถือกระบี่องอันเป็นภษณะหุงต้ม คนหนึ่งหอบเสื้อปุณอน คนหนึ่งเดินนำหน้า คนหนึ่งเดินตามหลัง คนหนึ่งเดิน

เกาะนี้มือมารดาเดินไป คนหนึ่งอยู่ที่สะเอา อีกคนหนึ่งอยู่บนบ่า ลำดับนั้น
พราหมณ์ปุโรหิต ถามหญิงผู้เป็นมารดาว่า แม่มหาจำเริญ บิดาของเด็ก ๆ
เหล่านั้นอยู่ที่ไหน? ฝ่ายหญิงซึ่งใจนั้น ก็ตอบว่า บิดาของเด็ก ๆ เหล่านี้
จะได้มีอยู่ประจำก็หาไม่ได้. ปุโรหิตจึงถามต่อไปว่า เจ้าทำอะไรถึงได้ลูกชาย
มากถึงเจ็ดคนเช่นนี้ นางไม่เห็นหลักฐานอื่นเป็นเครื่องยืนยัน เห็นต้นไทร
ต้นหนึ่ง ขึ้นอยู่ใกล้ประตูพระนคร จึงตอบไปว่า ข้าแต่ นาย คณินบวงสรวง
ปรารถนาในสำนักของเทพดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไทร จึงได้บุตรถึงเจ็ดคน
เทพดาที่สิงอยู่นี้ให้บุตรทั้งหมดแก่คณิน.

ปุโรหิตพูดว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงไปเถิดแล้วลงจากรถตรงไปยังต้นไทร
จับกิ่งไทรเขย่า พลางขู่อุบายเทพดาว่า เทพดาผู้เจริญ ท่านไม่ยอมให้
โอรสแก่พระราชบิดาเลย อะไรบ้างที่ท่านไม่ได้จากสำนักพระราชบิดา ทุก ๆ
ปีมา พระราชบิดาทรงสละพระราชทรัพย์ถึงพันกหาปณะ ตรัสสั่งให้ทำพิธีกรรม
แก่ท่าน ท่านยังไม่ให้โอรสแก่พระองค์เลย หญิงซึ่งใจนี้ทำอุปการคุณ
อะไรแก่ท่าน เหตุไรท่านจึงให้บุตรแก่นางถึงเจ็ดคน ถ้าหากว่าท่านไม่ให้
โอรสแก่พระราชบิดาของเรา จากนั้นไปอีก ๗ วัน เราจักให้คนฟันต้นไทร
โค่นลงทิ้งราก สับให้เป็นท่อน ๆ ดังนี้แล้วก็หกลึกไป พอรุ่งขึ้น ๆ ปุโรหิต
ก็ไปยังต้นไทรนั้น แล้วกล่าวขู่โดยทำนองนี้ จนครบ ๖ วัน. แต่ในวันที่ ๖
ได้จับกิ่งไทรพูดว่า คุณก่อนรุกขเทวดา เหลืออีกเพียงราตรีเดียวเท่านั้น ถ้า
ท่านไม่ยอมให้โอรสผู้ประเสริฐแก่พระราชบิดาของเราไซ้ พรุ่งนี้เราจักให้
สำเร็จโทษท่าน. รุกขเทวดาคำนี้จึงรู้เหตุผลนั้นแน่นอนแล้ว คิดว่า เมื่อ
พราหมณ์ผู้นี้ไม่ได้บุตร คงจักทำลายวิมานของเราจนพินาศ เราควรให้บุตร
แก่พราหมณ์ปุโรหิตนี้ ด้วยอุบายอย่างใดหนอ ดังนี้แล้วจึงไปยังสำนักของ
ท้าวจาตุมหาราช แจ้งเนื้อความนั้นให้ทราบ ท้าวจาตุมหาราชกล่าวปฤศเฐว่า
พวกเราไม่สามารถจะให้บุตรแก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นได้ รุกขเทวดาจึงไปยัง

สำนักของยักษเสนาบดี ๒๘ คน แข็งเรื่องให้ทราบ. แม้ยักษเสนาบดีเหล่านั้น ก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน รุกขเทวดาจึงไปยังสำนักของท้าวสักกเทวราช กราบทูลให้ทรงทราบ ฝ่ายท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูว่า พระราชาจักได้ พระราชโอรสผู้สมควรหรือไม่ ทอดพระเนตรเห็นเทพบุตร ๔ องค์ผู้มีบุญ (ควรเกิดในราชตระกูล).

ได้ยินว่า ในภพก่อน ๆ เทพบุตรทั้ง ๔ นั้นเกิดเป็นช่างทออยู่ใน เมืองพาราณสี แบ่งทรัพย์ที่หาได้จากการงานนั้นเป็น ๕ ส่วน บริโภคเสีย ๔ ส่วน ถือเอาส่วนที่ ๕ พร้อมกันทำบุญให้ทาน ช่างทอทอทั้ง ๔ นั้น เคลื่อน จากภพนั้นแล้ว บังเกิดในดาวดึงส์พิภพ ต่อแต่นั้น เลื่อนขึ้นไปบังเกิดใน พิกพยามา เทียวสวยทิพย์สมบัติอยู่ในเทวโลก ๖ ชั้น วนไปเวียนมาด้วย อากาศอย่างนี้ ก็คราวนั้น ถึงวาระที่เทพบุตรเหล่านั้น จะเคลื่อนจากดาวดึงส์ พิภพไปเกิดยังพิภพยามา ท้าวสักกเทวราช จึงเสด็จไปยังสำนักของเทพบุตร เหล่านั้น ตรัสเรียกมาแล้ว มีเทวบัญชาว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ควรที่พวกท่านจักไปบังเกิดยังมนุษย์โลก พวกท่านจงบังเกิดในพระครรภ์ อัครมเหสี แห่งพระเจ้าเอสุการีราชเถิด.

เทพบุตรเหล่านั้น ได้ฟังพระดำรัสแห่งท้าวสักกเทวราชแล้ว พวกกัน กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พะยะคะ พวกข้าพระบาทจักไปตาม เทวโองการ แต่ว่าพวกข้าพระบาทไม่มีความต้องการราชตระกูล จักพากันไป บังเกิดในเรือนของท่านปุโรหิต แล้วจักละกามสมบัติออกบวชในเวลาที่ยังเป็น หนุ่มอยู่นั่นเอง. ท้าวสักกเทวราชทรงรับปฏิญญาของเทพบุตรเหล่านั้นว่า ดีแล้ว จึงเสด็จมาบอกเนื้อความนั้นแก่รุกขเทวดา. รุกขเทวดาดีใจถวายบังคม ท้าวสักกเทวราช แล้วตรงไปยังวิมานของตนทันที. ครั้นในวันรุ่งขึ้น พรหมณ์ ปุโรหิตมีบัญชาให้บุรุษที่ล่าสัตว์ มีกำลังมาประชุมกัน แล้วให้ถือมีดและขวาน

เป็นต้น ไปยังโคนต้นไม้ จับกิ่งไทรไว้แล้วพูดว่า คุณอนเทพดาผู้เจริญ เราเพียรขอบุตรกะท่าน ครบ ๗ วันทั้งวันนี้ บัดนี้เป็นเวลาที่จะสำเร็จโทษ ท่านละ. ลำดับนั้น รุกขเทวดาจึงออกมาจากระหว่างต้นไทร ด้วยอานุภาพอันยิ่งใหญ่ เชื้อเชิญปุโรหิตนั้นมาด้วยเสียงอันไพเราะ แล้วกล่าวว่า คุณอนพราหมณ์ บุตรคนเดียวจะเป็นไรไป เราจักให้บุตรแก่ท่าน ๔ คน พราหมณ์ปุโรหิต ตอบว่า ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการบุตร ท่านโปรดให้แก่พระราชาราชของข้าพเจ้าเถิด. รุกขเทวดากล่าวว่า เราจักให้แก่ท่านเท่านั้น พราหมณ์ปุโรหิตขอร้องว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้ข้าพเจ้าสองคน ให้พระราชาสองคนเถิด. รุกขเทวดาตอบว่า เราจะไม่ให้พระราชาราช จะให้ท่านผู้เดียวเท่านั้น แม้ทั้ง ๔ คน แต่บุตรทั้ง ๔ นั้น ท่านจักเป็นเพียงแต่สักว่าได้เท่านั้น (เพราะ) บุตรทั้ง ๔ นั้น จะไม่อยู่ครองเรือน จักพากันออกบวช แต่ในเวลาที่ยังเป็นหนุ่มที่เดียว. พราหมณ์ปุโรหิตอ่อนวอนไปว่า ท่านโปรดให้บุตรแก่พระราชาราชทั้งหมดทั้ง ๔ คนเถิด ส่วนเหตุที่จะไม่ให้บุตรทั้ง ๔ ออกบวช เป็นภาระของข้าพเจ้าเอง. รุกขเทวดา ประทานบุตรผู้ประเสริฐ แก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นแล้วเข้าไปยังพิภพของตน จำเดิมแต่นั้นมา ลากสักการะ ก็เกิดแก่เทวดาอย่างนองเนือง.

เชษฐกเทพบุตร จูติมาบังเกิดในครรภ์นางพราหมณีภรรยา ของพราหมณ์ปุโรหิต ในวันขนานนามกุมารนั้น มารดาบิดาพร้อมกัน ให้ชื่อว่า **หัตถิपालกุมาร** แล้วมอบให้นายควาญช้างรับเลี้ยงไว้ เพื่อต้องการป้องกันมิให้กุมารนั้นบวช. หัตถิपालกุมารนั้น เจริญเติบโตในสำนักของนายควาญช้าง. ในกาลที่หัตถิपालกุมารเดินไปมาได้ เทพบุตรองค์ที่สองก็จูติมาบังเกิดในครรภ์ของนางพราหมณีอีก. กาลเมื่อกุมารนั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาก็ขนานนามให้ว่า

อัสสपालกุมาร. อัสสपालกุมารก็เจริญเติบโตในสำนักของคนเลี้ยงม้า. ในกาลที่บุตรคนที่สามเกิดแล้ว มารดาบิดาขนานนามให้ว่าโคपालกุมาร มอบให้นายโคบาลเลี้ยงไว้ ในเวลาที่บุตรคนที่สี่เกิดแล้ว มารดาบิดาขนานนามให้ว่าอชपालกุมาร มอบให้นายอชบาลเลี้ยงไว้. อชपालกุมารเจริญเติบโตกับพวกอชบาล. ครั้นกุมารเหล่านั้นเจริญวัยเติบโตแล้ว ได้เป็นผู้มีรูปร่างงดงามยิ่งนัก.

ต่อมามารดาบิดาทั้งสองก็เชื่อเชิญบรรพชิตทั้งหลาย ออกไปเสียดจากพระราชอาณาเขต เพราะกลัวกุมารเหล่านั้นจะบวช. ในแคว้นกาลสิริรัฐทั้งหมดจะมีบรรพชิตเมืองค้เดียวก็หาไม่ได้. กุมารทั้ง ๔ เหล่านั้น เป็นผู้หยาบซ้ากล้าแข็งยิ่งนัก จะไปสู่ทิศใดก็พากันแย่งชิงเอาสิ่งของที่เขานำจากทิศนั้น ๆ. เมื่อหัตถิपालกุมารอายุครบ ๑๖ ปี พระราชาและพราหมณ์ปุโรหิตได้เห็น สิริสมบัติแล้ว จึงปรึกษากันว่า กุมารทั้ง ๔ เติบโตใหญ่แล้วเป็นสมัยที่จะยกเสวตฉัตรให้ครอบครองราชสมบัติ เราควรจะจัดการกับกุมารเหล่านั้นอย่างไรดี แล้วคิดต่อไปว่า กุมารเหล่านั้น นับแต่ได้รับอภิเษกแล้ว คงจักหยาบซ้าสาหัสยิ่งขึ้น ถ้าบรรพชิตทั้งหลายจักมาจากที่ต่าง ๆ ในเวลานี้ กุมารเหล่านี้เห็นเข้า ก็จักพากันบวชเสีย เวลาที่กุมารเหล่านี้บวชแล้ว ชาวชนบทก็จะรวนเร กำเริบ เราทั้งสองต้องทดลองดูก่อน จึงจักอภิเษกกุมารเหล่านั้นต่อภายหลัง แล้วทั้งสองคนต่างแปลงเพศเป็นฤาษี (ทำเป็น) เทียวภิกษาจารไปจนถึงประตูนิเวศน์แห่งหัตถิपालกุมาร หัตถิपालกุมาร เห็นบรรพชิตจำแลงเหล่านั้นแล้ว ยินดี มีความเลื่อมใส เข้าไปใกล้ ถวายนมัสการแล้วกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

นันทิเดียว ข้าพเจ้าเพิ่งได้พบเห็นผู้มีผิวพรรณ
ดังเทพยเจ้า มุนชฎาใหญ่ทรงไว้ซึ่งหีบคอน ผู้ทรมาน
กิเลสตั้งเปลือกตมแล้ว ผู้ยอมเคียรเกล้า.

นายนักหนา ข้าพเจ้าเพิ่งได้เห็นพระฤๅษีผู้ยินดี

ในธรรมคุณ นุ่งห่มผ้าข้อมฝาด ครองผ้าคากรอง
ปกปิดโดยรอบ.

ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะ น้ำ ผ้าเช็ดเท้าและ
น้ำมันทาเท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่านด้วย
สิ่งของมีค่ามาก ได้กรุณารับของมีค่ามากของข้าพเจ้า
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุราหุมนฺ ได้แก่ พราหมณ์ผู้ลอยบาป
แล้ว. บทว่า เทวฤๅษินิ ความว่า ผู้มีวรรณะอันประเสริฐ มีตบะกล้า
มีอินทรีย์ผ่องใสเวลานับถือ มีอัทธภาพแห่งบรรพชิตมีตบธรรมอันสูงส่ง. บทว่า
ชาริทริ ความว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งขาริการภักดิ์. บทว่า อิติ ความว่า ผู้แสวงหา
คุณธรรมมีกมลเป็นต้น ดำรงอยู่แล้ว. บทว่า ฆมมกุณเระตํ ความว่า ผู้ยินดี
ดียิ่งแล้วในส่วนแห่งสุจริตธรรม.

บทว่า อาสนนิ ความว่า หัตถิपालกุมาร แต่งตั้งอาสนะนี้ไว้เพื่อฤๅษี
เหล่านั้นนั่ง แล้วน้อมน้ำเจือด้วยน้ำหอม ผ้าเช็ดเท้า และน้ำมันสำหรับหยอดเข้า
ไปถวายแล้วกล่าวเชื้อเชิญ. บทว่า อकुเข ความว่า ข้าพเจ้ามอบอาสนะเป็นต้น
อันมีค่ามาก ทั้งหมดเหล่านี้ กะท่านผู้เจริญ. บทว่า กुरुเต โน ความว่า
ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะเป็นต้นอันมีค่ามากเหล่านี้ ของข้าพเจ้าด้วยเถิด.

หัตถิपालกุมาร กล่าวเชื้อเชิญบรรดาฤๅษีทั้งสองเหล่านั้นเป็นรายรูป
ต่างวาระกันอย่างนี้. ลำดับนั้น ปุโรหิตฤๅษีแปลงแกล้งถามว่า แน่ะพ่อหัตถิ-
पालะ เจ้าสำคัญเราทั้งสองเป็นใครกัน จึงกล่าวอย่างนี้ หัตถิपालกุมารตอบว่า
ข้าพเจ้าสำคัญว่า พวกท่านเป็นฤๅษีผู้อยู่ในหิมวันตประเทศ ปุโรหิตแปลงจึง

ชี้แจงว่า พ่อคุณ พวกเรามีใช้พระฤๅษี นี่คือราชาเอสுகาริ เราคือปุโรหิต ผู้เป็นบิดาของเจ้า. หัตถิपालกุมารถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร บิดากับพระราชาก็ต้องปลอมเพศเป็นฤๅษี? ปุโรหิตตอบว่า เพื่อจะทดลอง เจ้าดู. หัตถิपालกุมารถามว่า ทดลองข้าพเจ้าทำไม? พราหมณ์ปุโรหิตจึง กล่าวว่ ทดลองดูว่า ถ้าเจ้าเห็นพวกเราแปลงเป็นพระฤๅษีแล้ว มิได้บวชไซ้ร เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราจึงมาเพื่ออภิเษกเจ้าให้เสวยราชสมบัติ. หัตถิपालกุมาร กล่าวว่ ข้าแต่ท่านบิดา ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการราชสมบัติเลย ข้าพเจ้า จักบวช. ลำดับนั้น ปุโรหิตผู้บิดาจึงกล่าวชี้แจงกะหัตถิपालกุมารว่ หัตถิपाल- กุมารลูกรัก เวลานี้ยังไม่ใช่เวลาที่เจ้าจะบวช เมื่อจะพำสอนตามอริยาศัย จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ความว่

หัตถิपालะลูกรัก เจ้าจงเรียนวิชา และจงแสวง-

หาทรัพย์ จงปลุกฝังบุตรและธิดาให้ดำรงอยู่ในเรือน

เสียก่อน แล้วจงบริโภคน กลิ่น รส และวัตตูกาม

ทั้งปวงเถิด กิจที่จะอยู่ป่า เมื่อเวลาแก่สำเร็จประโยชน์ดี

มุนีใด บวชในกาลเช่นนี้ได้ มุนินั้น พระอริยเจ้า

สรรเสริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริจฺจ แปลว่ เล่าเรียนศึกษา. บทว่า

ปฺตุเต ความว่ จงยกเสวตฉัตรให้พวกนาฏกชนเข้าอุปัฏฐากบำรุงโดยวาระ จนเจริญด้วยบุตรธิดา แล้วให้บุตรธิดาเหล่านั้น ครอบครองบ้านเมืองแทนตน. บทว่า สพฺพิ ความว่ เจ้าจงเสวยกลิ่นและรสเหล่านี้ ทั้งผัสตูกามที่เหลือ ทั้งหมดก่อน. บทว่า อรณฺณํ สาธุ มุนิ โส ปสตุโถ ความว่ ปุโรหิต กล่าวว่ การอยู่ป่าของผู้ที่บวชในเวลาแก่ภายหลัง ย่อมได้ประโยชน์สำเร็จดี

ผู้ใดบวชในเวลาดังกล่าวมานี้ ผู้นั้นเป็นคนมีความคิด อันอริยชนทั้งหลายมี
พระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว.

ลำดับนั้น หัตถิपालกุมารกล่าวคาถา ความว่า

วิชาเป็นของไม่จริง และลาภคือทรัพย์ก็ไม่จริง

ใคร ๆ จะห้ามความชราด้วยลาภ คือ บุตรไม่ได้เลย

สัตบุรุษทั้งหลาย สอนให้ปล่อยวางคันธารมณฺ์ และ

รสารมณฺ์เสีย ความอูบัติแห่งผลย่อมมิได้ เพราะกรรม

ของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สจฺจา ความว่า ชนทั้งหลายกล่าว
วิทยาการอันใด ว่าเป็นสวรรค์ และเป็นมรรค แต่ก็หาใช้วิทยาการอันนั้น
ให้สำเร็จประโยชน์ไม่ วิชาทั้งหลายเป็นของเปล่าประโยชน์ไร้สาระ หาผลมิได้.

บทว่า วิตุตฺตาโภ ความว่า แม้ลาภคือทรัพย์สมบัติ จะเป็นของมีสภาพเป็น
อันเดียวไปทุกอย่างก็หามิได้มี เพราะเป็นของปัญญาสาธารณะ. บทว่า น ชรํ
ความว่า ข้าแต่ท่านบิดา ใคร ๆ จะชื่อว่าสามารถ เพื่อจะห้ามชรา หรือพยาธิ
มรณะได้ด้วยลาภคือบุตรก็มีได้มี เพราะลาภคือบุตรเป็นต้นนี้ มิทุกข์เป็นมูล
เป็นที่ตั้งแห่งอุปธิกิเลส. บทว่า คนฺุเช รเส ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย
มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมกล่าวสอนเฉพาะความปล่อยวางคันธารมณฺ์
รสารมณฺ์ และอารมณฺ์ที่เหลือทั้งหลายเท่านั้น. บทว่า สกมฺมุณา ความว่า
ความบังเกิดแห่งผลคือความเผด็จผล ย่อมเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรม
อันตนทำไว้เท่านั้น ข้าแต่ท่านบิดา เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน.

พระราชาทรงสดับคำของกุมารแล้ว ตรัสพระคาถา ความว่า

คำของเจ้าที่ว่า ความอับดีแห่งผลย่อมมีได้
เพราะกรรมของตานั้น เป็นคำจริงแท้แน่นอน อนึ่ง
มารดาบิดาของท่านนี้ แก่เฒ่าแล้ว หวังจะเห็นท่านมี
อายุยืนร้อยปี ไม่มีโรค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสสสตี อโรคฺย ความว่า พระราชา
ตรัสว่า มารดาบิดาของเจ้านั้น ประสงค์จะเห็นเจ้ามีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคภัย
เบียดเบียน เมื่อเจ้ามีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี จักได้เลี้ยงดูมารดาบิดาบ้าง.
หัตถิपालกุมาร ฟังพระราชดำรัสแล้ว กราบทูลว่า ขอเดชะพระองค์
ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เหตุไรพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น แล้วกล่าวคาถา
สองคาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐกว่านรชน ความเป็น
สหายกับความตาย ความไม่ตรีกับความแก่พึงมีแก่
ผู้ใด หรือแม้ผู้ใดจะพึงรู้ว่า เราจักไม่ตาย มารดาบิดา
พึงเห็นผู้นั้นมีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคเบียดเบียนได้ใน
บางคราว.

บุรุษเอาเรือมาจอดไว้ที่ท่าหน้า รับคนฝั่งนี้ส่งถึง
ฝั่งโน้น แล้วย้อนกลับรับคนฝั่งโน้น พามาส่งถึงฝั่งนี้
ฉันใด ชรา และพยาธิ ก็ย่อมนำเอาชีวิตสัตว์ไปสู่
อำนาจแห่งมัจจุราขอยู่เนื่องๆ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺขี ได้แก่ มิตรธรรม. บทว่า มรณฺณ
ความว่า ความเป็นมิตรกับความตายโดยสมมติว่า นายทัตตะ นายมิตตะ ตาย
ไปแล้ว. บทว่า ชราย ความว่า ก็มีมิตรไมตรีกับชราอันปรากฏพึงมีแก่ผู้ใด

อธิบายว่า มรณะนี้กับชราไม่เคยเป็นมิตรกับผู้ใดเลย. บทว่า เอเรติ เอน์ ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า บุษยจอดเรือไว้ที่ท่าแล้ว ให้คนที่ จะข้ามไปฝั่งโน้นลงเรือ ถ้าเขาเอาถ้อยัน หรือลุดไปด้วยใจรัก ย่อมให้เรือ ห้วนไหวติดต่อกันไป ที่นั้นก็นำผู้้นเข้าสู่ฝั่งโน้นได้ฉันใด ชรา และพยาธิ ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายเข้าไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู อันเป็นที่สุด (ของชีวิต) เป็นนิตย์ ฉนั้นนั่น.

ครั้นหัตถิपालกุมาร แสดงชีวิตและสังขารแห่งสัตว์เหล่านี้ ว่าเป็น ของนิตย์อย่างนี้แล้ว จึงถวายโอวาทพระราชาว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ขอพระองค์ดำรงอยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ และมรณะ ย่อมรุกรานเข้าใกล้ ข้าพระพุทธเจ้า ผู้กำลังกราบทูลสนทนากับพระองค์ทีเดียว ขอพระองค์ อย่าได้ทรงประมาทมัวเมา แล้วถวายบังคมพระราชา กราบไหว้บิดาพบริวาร ของตน ละทิ้งราชสมบัติในพระนครพาราณสี ออกไปด้วยตั้งใจว่า เราจัก บรรพชา. มหาชนออกไปพร้อมกับหัตถิपालกุมาร ด้วยคิดว่า ขึ้นชื่อว่า บรรพชา นี้ คงจะคงามดี. ได้มีบริษัทติดตามไปประมาณหนึ่งโยชน์. หัตถิ- ปาลกุมารไปถึงฝั่งน้ำคงคา พร้อมด้วยบริษัทนั้น เฟงคู่น้ำในแม่น้ำคงคา เจริญกสิณปริกรรม ยังฉนวนให้บังเกิดแล้ว คิดว่า สมามนี้จักใหญ่ยิ่ง น้องชาย ของเราสามคน มารดาบิดาของเรา พระราชาและพระราชาเทวี ท่านทั้งหมด เหล่านั้น พร้อมด้วยบริวารก็จักบวช เมืองพาราณสีจักว่างเปล่า เราจักอยู่ใน ที่นี้แหละ จนกว่าคนเหล่านั้นจะตามมา หัตถิपालกุมาร นั่งให้โอวาทแก่มหาชน อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานั้นเอง.

ในวันรุ่งขึ้น พระเจ้าเอสுகาริ กับพราหมณ์ปุโรหิต คิดกันว่า เจ้า หัตถิपालราชกุมารสละราชสมบัติ พามหาชนล่องหน้าไปก่อน ด้วยคิดว่า จักบวช ดังนี้แล้ว นั่งพักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาแล้ว เราทั้งสองต้องทดลอง

อัสสพาลกุมารดู จักได้อภิเษกให้ครองราชสมบัติ. คนทั้งสองจึงได้ไปยัง
ประตูเรือนของอัสสพาลกุมาร ด้วยการจำแลงเพศเป็นญาติเหมือนกัน. ฝ่าย
อัสสพาลกุมารครั้นเห็นแล้ว มีจิตเลื่อมใส เข้าไปใกล้แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า
นานมาแล้วข้าพเจ้าเพิ่งจะได้เห็น แล้วปฏิบัติตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้น. แม้
ญาติจำแลงเหล่านั้น ก็บอกอัสสพาลกุมารอย่างที่กล่าวมาแล้วเหมือนกัน และ
ได้แถลงเหตุที่ตนมาให้ทราบ. อัสสพาลกุมารถามว่า เมื่อหัตถิपालกุมารพี่ชาย
ของข้าพเจ้ายังอยู่ ไยเสวตฉัตรจะมาถึงข้าพเจ้าก่อนเล่า เมื่อบิดาตอบว่า ลูกรัก
พี่ชายของเจ้าพูดว่า ไม่ต้องการราชสมบัติ จักบวช ออกไปบวชเสียแล้ว จึง
ถามต่อไปว่า เดียวนี้พี่ชายของข้าพเจ้าอยู่ที่ไหน ครั้นบิดาบอกว่า พำนักอยู่ที่
ฝั่งแม่น้ำคงคา จึงพูดว่า ข้าแต่ท่านบิดา ข้าพเจ้าไม่มุ่งหมายราชสมบัติ ซึ่ง
อุปมาดังก้อนเขพะ อันพี่ชายของข้าพเจ้าบ้วนทิ้งแล้ว แท้จริงสัตว์ทั้งหลาย
ผู้โง่เขลาเบาปัญญา ย่อมไม่อาจจะทิ้งกิเลสนั้นได้ แต่ข้าพเจ้าจักละ เมื่อจะ
แสดงธรรมแก่พระราชาและบิดาของตน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

กามทั้งหลายเป็นดังเปลือกกม เป็นเครื่องให้จม
ลง เป็นเครื่องนำน้ำใจสัตว์ไป ข้ำมได้ยาก เป็นที่ตั้ง
แห่งมฤตยู สัตว์ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในกามอันเป็นดัง
เปลือกกม เป็นเครื่องให้จมลงนี้ เป็นสัตว์มีจิตเลว-
ทราม ย่อมข้ำมถึงฝั่งไม่ได้.

เมื่อครั้งก่อน อตภาพของข้าพระองค์นี้ ได้
กระทำการมอันหยาบช้า ผลแห่งกรรมนั้น อันข้า
พระองค์ยึดไว้มั่นแล้ว ข้าพระองค์จะพ้นไปจากผล
แห่งกรรมนี้ไม่ได้เลย ข้าพระองค์จักปิดกั้นรักษา
อตภาพนั้นอย่างรอบคอบ ขออตภาพนี้ อย่าได้ทำ
กรรมอันหยาบช้านี้อีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปงฺโก** ได้แก่ เปลือกตมอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **ปฺลิโป** ได้แก่ เปลือกตมละเอียด อันเจือด้วยทรายละเอียด. ในสองอย่างนั้น ท่านกล่าวว่า กามชื้อบึงกะ ด้วยอรรถว่า ยังสัตว์ให้ชื้อ ชื่อว่า ปฺลิปะ ด้วยอำนาจยังสัตว์ให้จมลง. บทว่า **ทฺตุตฺตรา** แปลว่า ก้าวล่วงได้ยาก. บทว่า **มจฺจุเชยฺยา** ได้แก่ เป็นที่ตั้งแห่งมฤตยู. เพราะว่า สัตว์ทั้งหลาย ทั้งชื้ออยู่ ทั้งเข้าไปใกล้กามเหล่านี้ ไม่สามารถจะข้ามไปได้ ย่อมถึงถึงความทุกข์และความตาย มีประการดังที่ท่านกล่าวไว้ ในทุกขักขันธปริยายสูตร ด้วยเหตุนี้ อัสสพาลกุมารจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ส่ายชื้อไปในกามชื้อบึงกะ กามปฺลิปะนี้แล้ว เป็นผู้มิมีสภาพแห่งจิตเลวทราม ย่อมข้ามฝั่งไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิสนฺนา** ความว่า ผู้ส่ายชื้อไป. ปาฐะว่า **พฺยสนฺนา** ดังนี้ก็มี ความก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า **หิณฺตุตฺรฺปา** ได้แก่ เป็นผู้มิมีสภาพแห่งจิตต่ำทราม. บทว่า **ปารี** ความว่า ย่อมไม่สามารถจะไปสู่ฝั่งแห่งพระนิพพานได้. บทว่า **อัย** ความว่า ขอเดชะพระมหाराชาเจ้า อัดภาพของข้าพระพุทธเจ้านี้ เจริญเติบโตมากับพวกนายควาญม้า ได้กระทำให้บาปกรรมอันหยาบชื้อสาหัสเป็นอันมาก ด้วยสามารถแห่งการปล้น แย่งชิง เบียดเบียนมหาชนเป็นต้น. บทว่า **สวายิ** **คฺหิโต** ความว่า วิบากแห่งกรรมนี้ นั้น ข้าพระพุทธเจ้ายึดไว้มันแล้ว. บทว่า **น หิ โมกฺขิโต เม** ความว่า เมื่อความเป็นไปแห่งสารวัณยังมีอยู่ ความพ้นไปจากผลแห่งอกุศลกรรมนี้ ของข้าพระพุทธเจ้า จะมีอยู่ก็หาไม่ได้. บทว่า **โอรุณฺธิยานิ** **ปฺริกฺขิสุตฺตานิ** ความว่า บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักปิดกั้นกายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร รักษาอัดภาพนั้นไว้โดยรอบคอบ เพราะเหตุไร. บทว่า **มายิ** **ปฺน** **ลฺลฺลฺลฺลฺลฺล** **กมฺมํ** ความว่า เพราะต่อแต่นี้ไป ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่กระทำความชั่ว จักกระทำแต่ความดีอย่างเดียวเท่านั้น.

อัสสพาลกุมารให้โอวาทต่อไปว่า ขอพระองค์และท่านบิดา จงดำรง
อยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ และมรณะย่อมรุกรานข้าพระพุทธเจ้า ผู้กำลัง
กล่าวสนทนากับท่านทั้งสองอยู่ที่เดียว แล้วพาบริษัทมีโยชน์หนึ่งเป็นกำหนด
ออกไปยังสำนักของหัตถิपालกุมาร. หัตถิपालกุมารนั่งอยู่บนอากาศ แสดง
ธรรมแก่อัสสพาลกุมารแล้วกล่าวว่า น้อยรัก สมาคมนี้อัศจรรย์ยิ่ง พวกเราจัก
อยู่ในที่นี้ก่อน. ฝ่ายอัสสพาลกุมารก็รับคำ (แล้วอยู่ในที่นั้น). วันรุ่งขึ้น
พระราชากับราชปุโรหิต พาขึ้นไปสู่บริเวณของโคपालกุมาร ด้วยอุบายอย่างนั้น
เหมือนกัน อันโคपालกุมารยินดีต้อนรับ เหมือนดังที่กล่าวมาแล้ว จึงแจ้งเหตุ
แห่งการมาของตนให้ทราบ. แม้โคपालกุมารก็ปฏิเสธเหมือนอัสสพาลกุมาร
กล่าวว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะบวชมานานแล้ว. เทียวใคร่ครวญหาทางบรรพชา
ดังคนหาโคที่หายไป ข้าพเจ้าเห็นทางที่พี่ชายทั้งสองของข้าพเจ้าไปแล้ว
เหมือนคนพบรอยโคที่หายไป ฉะนั้นข้าพเจ้าเองก็จักไปตามทางนั้นเหมือนกัน
แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะพระราชาธิบดี บรูษผู้เลี้ยงโคไม่เห็นโค
ที่หายไปในปีทิมมีด ฉันได ขอเดชะพระองค์ผู้ทรง
พระนามว่า เอสุการี ประโยชน์ของข้าพระพุทธเจ้า
ก็หายไปแล้วฉันทันนั้น อย่างไรเล่า ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่
แสวงหาต่อไป.

บรรดาบทเหล่านั้น โคपालกุมารเรียกพระราชาวา เอสุการี. บทว่า
มมตุโต ความว่า ประโยชน์กล่าวคือบรรพชาของข้าพระพุทธเจ้าหายไป
เหมือนโคหายไปในปี. บทว่า โสหิ ความว่า วันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น
รอยทางแห่งบรรพชิตทั้งหลายแล้ว ไฉนจะไม่แสวงหาการบรรพชา ขอเดชะ
พระนรินทรราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จักไปสู่ทางที่พี่ชายทั้งสองของข้าพระ-
พุทธเจ้าไปแล้วเหมือนกัน.

ลำดับนั้น พระราชาและปุโรหิตบิดา พากันกล่าวอ่อนวอนโคपालกุมาร ว่า พ่อโคपालกุมาร รออีกวันสองวันก่อนเถิด พอให้เราทั้งสองเบาใจแล้ว ภายหลังเจ้าจักได้บวช. โคपालกุมารกราบทูลว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า กรรมดีควรทำในวันนี้ ไม่ควรกล่าวผิดเพี้ยนว่า จักทำในวันพรุ่งนี้ ขึ้นชื่อว่า กรรมดีควรทำวันนี้ วันนี้เท่านั้น แล้วกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

บุรุษผู้กล่าวผิดเพี้ยนการทำงานที่ควรจะทำในวัน
นี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงานที่ควรจะทำในวัน
พรุ่งนี้ว่า ควรทำในวันต่อไป ย่อมเสื่อมจากการงาน
นั้น ชีรชนคนใดรู้ว่า สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นไม่มี
แล้ว พึงบรรเทาความพอใจที่เกิดขึ้นเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หิโย โได้แก่ ในวันพรุ่งนี้. บทว่า
ปเร โได้แก่ ในวันมะรืนนี้. มีคำอธิบายว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บุรุษใด
ผิดเพี้ยนการทำงานที่ควรทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงานที่ควรทำใน
วันพรุ่งนี้ ว่าควรทำในวันมะรืนนี้ แล้วไม่ทำการทำงาน บุรุษนั้นย่อมเสื่อมจาก
การงานนั้น คือไม่สามารถจะทำการงานนั้นให้สำเร็จได้. โคपालกุมารแสดง
ถึงการงานชื่อ " ภัทเทรัตตะ " มีราตรีเดียว เจริญด้วยอาการอย่างนี้. อรรดา-
อธิบายความข้อนี้ ควรกล่าวในภัทเทรัตตสูตร. บทว่า อนาคต เนตมตฺถิ
ความว่า บัณฑิตชนคนใดรู้ว่า สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นยังไม่มีไม่เป็นแล้ว
พึงบรรเทาคือนำกุศลฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วไป.

โคपालกุมารแสดงธรรมด้วยคาถา ๒ คาถาอย่างนี้แล้วกล่าวว่า ขอ
ท่านทั้งสองจงดำรงอยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ มรณะเป็นคั่น ย่อมคุกคาม
ข้าพเจ้า ผู้กำลังกล่าวสนทนากับท่านทั้งสองทีเดียว แล้วพาบรวิวารมีโยชน

หนึ่งเป็นกำหนด ออกไปยังสำนักแห่งพี่ชายทั้งสอง. หัตถิपालกุมารจึงแสดง
ธรรมแก่โคपालกุมาร. วันรุ่งขึ้นพระราชาราชปุโรหิต ไปยังนิเวศน์ของ
อชपालกุมาร โดยอุบายอย่างนั้นเหมือนกัน เมื่ออชपालกุมารนั้นก็ยินดีต้อนรับ
ดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านทั้งสองบอกเหตุที่ตนมาแล้วกล่าวว่า เราทั้งสองจะยก
เศวตฉัตรมอบให้เจ้า. อชपालกุมารถามว่า พี่ชาย ๓ คนของข้าพเจ้าไปไหน ?
พระราชาราชปุโรหิตตอบว่า พี่ชายของเจ้าทั้ง ๓ คนนั้น กล่าวว่าไม่มี
ความต้องการด้วยราชสมบัติ ทั้งเศวตฉัตรไว้ แล้วพาบริวารมี ๓ โยชน์เป็น
กำหนด ออกไปบวชพำนักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา. อชपालกุมารกล่าวว่า ข้าพเจ้า
จักเอาศีรษะทูลราชสมบัติ อันเปรียบเสมือนก้อนเขฬะ ที่พี่ชายของข้าพเจ้าทั้ง
๓ บ้วนทิ้งแล้ว เทียวไปอยู่หาได้ไม่ แม้ข้าพเจ้าก็จักบวช. พระราชาราช
ราชปุโรหิตกล่าววิงวอนว่า พ่ออชपालกุมาร เจ้ายังหนุ่มนัก เป็นภาระที่เรา
ทั้งสองต้องอุ้มชู คงจักได้บวชในเวลาไม่ถึงวัยอันสมควร. ลำดับนั้น อชपाल
กุมารจึงกล่าวว่า ท่านทั้งสองพูดอย่างไร ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อม
ตายในเวลาเป็นเด็กก็มี ในเวลาแก่ก็มี มิใช่หรือ ไม่มีนิमितเครื่องหมายที่มีือ
หรือที่เท้าของใครเลยว่ ผู้นี้จักตายในเวลาเป็นเด็ก ผู้นี้จักตายในเวลาแก่แต่
ข้าพเจ้าเองก็ไม่ว่าเวลาตายของข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักบวชเสียเดี๋ยวนี้
ทีเดียว แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าพระองค์ได้เห็นหญิงสาวคนหนึ่ง รูปร่างงาม

พอประมาธ มีดวงเนตรเหมือนดอกการะเกด มัจจุราช

มาจุดคร่าเอาหญิงสาวคนนั้น ซึ่งกำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย

ยังไม่ทันได้บริโภคนิโคคสมบัติไป.

อนึ่ง ชายหนุ่มมีทรวดทรงงาม มีใบหน้าผ่องใส
นำดูน่าชม มีวรรณะเรื่องรองดังทองคำ มีหนวดเครา
ละเอียดอ่อนดังเกสรดอกคำฝอย แม้ชายหนุ่มเห็น
ปานนี้ ก็ยอมไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู ขอเดชะ ข้า-
พระองค์จะละกามละเรื่อนเสียแล้ว จักบวช ขอได้
โปรดทรงพระกรุณา อนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว เป็นนิบาต. ความที่ว่าข้าพระองค์
เห็นอยู่ที่เดียว. บทว่า มตฺตูปมํ ความว่า สัจฺจฺรไปมา ด้วยลีลาการเข้มนสรวล
เจรจาไพเราะ เปรียบได้พอประมาณ. บทว่า เกตฺตปฺปฺมเนตฺตํ ความว่า
มีดวงเนตรหนากว้างคล้ายกลีบดอกการะเกด. บทว่า อภฺตฺวา โภเค ความว่า
ยังไม่ทันได้บริโภคโภคสมบัติเลยทีเดียว. บทว่า วชเต ความว่า มฤตยูมา
ยึดเอาตัวนางกุมารี ผู้มีรูปทรงงดงาม กำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย ยังไม่ทันได้
บริโภคโภคสมบัติเลยทีเดียว ไปเสียอย่างนี้ ยังความเศร้าโศกให้ตกใน
เบื้องบนมารดาบิดาอย่างใหญ่หลวง. บทว่า สุชาโต ได้แก่ มีสรีรสันฐาน
ทรวดทรงงาม. บทว่า สุมฺโข ความว่า มีพัศตร์ผ่องใส ดังแว่นกรอบทอง
และพระจันทร์ในวันเพ็ญ.

บทว่า สุทฺตฺสนิ ความว่า สมบูรณ์ด้วยรูปอันอุดมน่าทัศนา. บทว่า
สโม ความว่า มีผิวกายเรื่องรองเสมอด้วยทองธรรมชาติ. บทว่า กุสุมฺภ-
ปฺริกฺขณฺมสฺสุ ความว่า มีหนวดเคราละเอียดงดงามคล้ายเกสรดอกคำฝอย
เพราะทั้งเรียบร้อยสนิท ทั้งละเอียดอ่อน. ด้วยบทนี้ อชปาลกุมารแสดงว่า
เขากุมารแม้เห็นปานนี้ ยังไปสู่อำนาจของมฤตยูราชได้ เพราะมฤตยูราชไว้

ครั้นพราหมณ์ปุโรหิตกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเรียกพราหมณ์หมื่นหกพันคน มาประชุมกัน. ลำดับนั้นพราหมณ์ปุโรหิตจึงกล่าวกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า พวกท่านจักทำอะไร ? พราหมณ์เหล่านั้นย้อนถามว่า ท่านอาจารย์เล่าจักทำอะไร ? พราหมณ์ปุโรหิตตอบว่า เราจักบวชในสำนักแห่งบุตรของเรา พราหมณ์เหล่านั้นจึงกล่าวว่า นรกเป็นของร้อนเฉพาะท่านผู้เดียวก็หามิได้ แม้เราทั้งหลายก็จักบวช. พราหมณ์ปุโรหิตมอบทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ ให้แก่นางพราหมณ์ผู้ภรรยาแล้ว พาพราหมณ์บริษัทมีโยชน์หนึ่งเป็นกำหนด ไปสู่สำนักแห่งบุตรทั้ง ๔ ทันทิ. หัตถิपालกุมารยืนอยู่ในอากาศ แสดงธรรมแก่บริษัทแม่นั้น. ในวันรุ่งขึ้น นางพราหมณ์คิดว่า บุตร ๔ คนของเราละทิ้งเสวตฉัตรไป ด้วยคิดว่า จักบวช แม้พราหมณ์สามีของเราก็ตึงสมบัติ ๘๐ โกฏิ พร้อมด้วยตำแหน่งปุโรหิต ไปสู่สำนักบุตรทั้ง ๔ เหมือนกัน เราผู้เดียวเท่านั้น จักทำอะไรได้ เราก็จักไปตามทางที่บุตรของเราไปแล้วเหมือนกัน. นางพราหมณ์ เมื่อนำเอาเรื่องที่ผ่านมาแล้วเป็นอุทาหรณ์ จึงกล่าวอุทานคาถา ความว่า

นกระเรียนทั้งหลาย บินไปในอากาศได้คล่อง
แล้ว ฉนใด เมื่อสิ้นฤดูฝนแล้วหงส์ทั้งหลาย พึง
ทำลายใยที่แมลงมุมทำไว้ไปได้ ฉนนั้น บุตรและสามี
ของเราพากันไปหมด ไฉนเราจะไม่ปฏิบัติตามบุตร
และสามีของเราเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมสุมี โกลญจาว ยถา ความว่า นกระเรียนทั้งหลาย บินไปได้ไม่ติดอยู่ในอากาศฉนใด. บทว่า หิมจฺเจย ความว่า เมื่อฤดูฝนล่วงไปแล้ว. บทว่า กตานิ ชาลานิ ปทาเลยฺยู หํ สา

ความว่า ได้ยินว่า ในอดีตกาล หงส์ทองเก้าหมื่นหกพัน พวกมันเก็บข้าวสาลีไว้ ในกาญจนคูหา ให้พอกินจนสิ้นฤดูฝน ไม่ออกไปภายนอก เพราะกลัวฝน อยู่ในถ้ำทองนั้นตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ครั้งนั้น แมลงมูมจึงชิงขाय ดักไว้ที่ ประตูถ้ำ ของหงส์เหล่านั้น. ในหงส์เหล่านั้น ครุณหงส์สองตัว ตัดใจให้ขาด เป็นสองตอน. ครุณหงส์เหล่านั้น ตัดใจได้ขาดเพราะเป็นสัตว์สมบุรณ์ด้วยกำลัง แล้ว บินไปข้างหน้าก่อนทีเดียว หงส์ที่เหลือก็บินไปตามที่ครุณหงส์ไปแล้ว. นางพราหมณี เมื่อจะประกาศความนั้น จึงกล่าวคาถาอย่างนี้. ท่านกล่าวอธิบาย ไว้ดังนี้ นกกระเรียนบินไปในอากาศได้ไม่ขัดข้องฉันใด หงส์ทั้งหลายก็ฉันนั้น เมื่อล่วงเลยฤดูฝนแล้ว ครุณหงส์สองตัว ทำลายขायที่แมลงมูมทำไว้ แล้วบินไปที่นั่นหงส์อื่น ๆ ก็บินไปตามทางที่ครุณหงส์นั้นไป ก็บัดนี้บุตรของเราตัดขाय คือกามไปแล้ว เหมือนครุณหงส์ตัดขायแมลงมูมไปละนั้น แม้เราก็ควรจะไป ตามทางที่บุตรเหล่านั้นของเราไปแล้ว เพราะฉะนั้น นางพราหมณีเมื่อจะไปตาม ความตั้งใจนี้ จึงกล่าวว่า ลูกและตัวของเราพากันไปหมด โฉนเราจะไม่พึง คล้อยตามเล่า ดังนี้.

นางพราหมณีตกลงใจว่า เมื่อเรารู้ชั้อย่างนี้ โฉนจักไม่ออกบวช เราจักบวชแน่นอน ดังนี้แล้ว จึงเรียกนางพราหมณีทั้งหลายมาชี้แจง แล้ว กล่าววาท่านทั้งหลายจักทำอะไร? นางพราหมณีเหล่านั้น ถามว่า ข้าแต่ แม่เจ้า ท่านเล่าจักทำอะไร? นางพราหมณีตอบว่า เราจักบวช. นางพราหมณีพากันพูดว่า ถึงพวกข้าพเจ้าก็จักบวช นางพราหมณีจึงสละละโภค-สมบัตินั้น พาบริษัทธิโยชนหนึ่งเป็นกำหนดไปสู่สำนักบุตรของตนทันที หัตถิ-पालกุมาร นั่งบนอากาศแสดงธรรมแก่บริษัทธิโยชนั้น. วันรุ่งขึ้น พระราชา ตรัสถามราชบุรุษว่า ปุโรหิตไปไหน? ราชบุรุษกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้สมมติเทพ ท่านปุโรหิตและนางพราหมณี ละทิ้งสมบัติทั้งหมด พาบริวาร

ของคนมีสองโยชน์เป็นกำหนด ไปสู่สำนักแห่งบุตรชายทั้ง ๔ แล้ว พระเจ้าข้า.
พระราชาทรงพระดำริว่า ทพยสมบัติที่ไม่มีเจ้าของปกครองย่อมตกเป็นของเรา
แล้วตรัสสั่งให้ราชบุรุษ ไปขนเอาทพยสมบัติมาจากเรือนของปุโรหิตทั้งหมด.
ต่อมาพระอักรมเหสีของท้าวเชตตรัสถามราชบุรุษว่า พระราชาทรงทำอะไรอยู่
เมื่อราชบุรุษกราบทูลว่า พระราชาตรัสสั่งให้ขนทพยสมบัติมาจากเรือนของปุโรหิต
จึงตรัสถามว่า ปุโรหิตไปไหน ? ทรงสดับข่าวว่า ปุโรหิตพร้อมด้วยภรรยา
ออกบวชเสียแล้ว จึงทรงดำริว่า พระราชสวามีของเรานี้ช่างหลงใหลด้วย
โมหจริต ให้ไปขนเอาทพยสมบัติที่เป็นเหมือนคบบเพลิง อันพรหมณ์ปุโรหิต
นางพรหมณีและบุตร ๔ คน ของเขาละทิ้ง และเป็นเหมือนก้อนเขฬะที่เขา
ขว้างทิ้งแล้ว เอามาบรรจุไว้ในพระคลังหลวง เราจักให้ท้าวเธอทิ้งสมบัตินั้น
เสีย ด้วยอุปมาข้อเปรียบเทียบ ดังนี้แล้ว รับสั่งให้คนไปขนเอาเนื้อสุนัขและ
โค มากองไว้ที่หน้าพระลานหลวง จัดแจงทางให้ตรงแล้วรับสั่งให้จึงตาข่าย
ล้อมไว้โดยรอบ แร้งทั้งหลายเห็นเนื้อแต่ไกล จึงโผลงมาเพื่อจะกินเนื้อนั้น
แร้งในจำนวนนั้น พวกที่มีปัญญาเห็นว่าเขาจึงตาข่ายดักไว้ คิดว่า เรากินเนื้ออัม
หนักกาย ไม่อาจบินไปตรง ๆ ได้ จึงคายสำรอกเนื้อที่ตนกินแล้วออกเสีย
โฉบบินขึ้นไปตรงได้ หาดิคล้ายไม้ ส่วนพวกที่โง่เขลาเบาปัญญา พวกนั้นกินเนื้อ
ที่แร้งเหล่านั้น คายสำรอกทิ้งไว้ จนกายหนักไม่อาจบินเห็นไปตรง ๆ ได้
ก็พากันติดอยู่ในข่าย ราชบุรุษทั้งหลายจับแร้งได้ตัวหนึ่ง แล้วนำมาถวาย
พระเทวี พระนางจึงนำแร้งตัวนั้น ไปสู่สำนักพระราชาทูลว่า ขอเดชะพระ-
มหาราชเจ้า ขอเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรภริยาของแร้งตัวหนึ่ง ที่หน้า
พระลานหลวงเถิด แล้วทรงเปิดพระเกลทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอเชิญ
ทอดพระเนตรแร้งฝูงนี้เถิด พะยะกะ แล้วตรัสคาถา ๒ คาถา ความว่า

ฝูงแร้งเหล่านี้ ครั้นกินเนื้อแล้วก็ตำรอกออกเสียด
จึงบินไปได้ ฝ่ายแร้งเหล่านี้ กินเนื้อแล้วไม่ตำรอก
เนื้อออก แร้งเหล่านั้นก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของหม่อมฉัน
ข้าแต่พระราชา พราหมณ์ได้คลายกามทั้งหลายออก
ทิ้งแล้ว ส่วนพระองค์นั้น กลับรับเอากามนั้นไว้บริโภคน
อีก บุรุษผู้บริโภคนสิ่งที่ผู้อื่นคายออกแล้ว ไม่พึงได้รับความ
สรรเสริญเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูตฺวา วมิตฺวา จ ความว่า กินเนื้อแล้ว
ก็ตำรอกออกเสียด. บทว่า ปจฺจาวมิสฺสตี ความว่า กลับรับเอามาบริโภคน.
บทว่า วนฺตาทิ ความว่า ผู้ใดเคี้ยวกินสิ่งที่ผู้อื่นคายทิ้งแล้ว. บทว่า น
ปลํ ลีโย ความว่า ผู้นั้นเป็นคนโง่ ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา เป็นผู้อัน
บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่พึงสรรเสริญ.

พระราชาทรงสดับคำของพระเทวีแล้ว ได้เป็นผู้มีวิปฏิสาร ภพทั้ง
สามปรากฏประหนึ่งไฟลุกโพลงแล้ว ท้าวเธอเกิดความสลดพระทัย ราพจึงว่า
ควรที่เราจะสละราชสมบัติบวชเสียวันนี้ทีเดียว เมื่อจะทรงชมเชยพระเทวี จึง
ตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพระนางปัญจาสิผู้เจริญ บุรุษผู้มีกำลัง
ช่วยจุดบุรุษทุพพลภาพ ผู้จมอยู่ในเปลือกตมขึ้นได้
ฉันใด เธอก็ช่วยพยุงฉันให้ขึ้นจากกามได้ด้วยคาถา
อันเป็นสุภาษิต ฉันนั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พฺยสนฺนํ แปลว่า จมลงแล้ว. ปาฐะว่า
วิสนฺนํ ดังนี้ก็มี. บทว่า อุตฺตเรยฺย ความว่า บุรุษผู้มีกำลังยึดบุรุษทุพพลภาพ

ที่ผมหรือที่มือแล้ว พยุงยกขึ้นบก. บทว่า **อุทตารี** ความว่า เธอก็ได้พยุง
เราให้พ้นจากเปลือกตมคืออกาม. ปาฐะว่า **อุทตาลี** คัจฉนึถิมิ. ความก็อย่าง
เดียวกันนี้. ปาฐะว่า **อุทตาลี** บ้าง ความก็ว่ายกขึ้นแล้ว. บทว่า **ปญจาลี**
ได้แก่ พระเทวีผู้เป็นพระราชธิดา ของพระเจ้าปัญจาละ.

ครั้นพระเจ้าเอสุการีราชตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงมีพระราชประสงค์จะ
บรรพชาทันที ในขณะที่นั้น จึงตรัสสั่งให้เรียกอำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า ตรัสเล่า
ให้ฟังแล้วตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายจักทำอย่างไร ? อำมาตย์ทั้งหลายก็กราบ
ทูลว่า ขอเดชะ พระองค์เล่า พระเจ้าข้า ? พระองค์ตรัสตอบว่า เราจักบวชใน
สำนักของหัตถิปาลกุมาร อำมาตย์เหล่านั้นจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายก็จักบวช พระเจ้าข้า. พระเจ้าเอสุการีราช ทรงละทิ้งราช-
สมบัติในพระนครพาราณสี อันมีอาณาเขตถึง ๑๒ โยชน์ ทรงประกาศว่า
ผู้ใดมีความต้องการราชสมบัติ จงให้ยกเสวตฉัตรขึ้นครองราชย์เถิด แล้วทรง
แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ราชบริพาร พาบริษัทธิมีประมาณ ๓ โยชน์เป็นกำหนด
เสด็จไปยังสำนักของหัตถิปาลกุมารเหมือนกัน หัตถิปาลกุมารนั่งอยู่บนอากาศ
แสดงธรรมแก่บริษัทธิแม่นั้น พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความเป็น
บรรพชิตของพระราชา จึงตรัสพระคาถา ความว่า

พระเจ้าเอสุการีมหาราช ผู้เป็นอธิบดีในทิศ ทรง

ภษิตกาลานี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติออกบรรพชา

อุปมาดังนาคหัตถิปัตว์ประเสริฐ สลัดตัดเครื่องผูกไปได้

ฉะนั้น.

ในวันรุ่งขึ้น ประชาชนที่เหลื่ออยู่ในพระนคร ประชุมกันแล้วพากัน
ไปยังประตูพระราชวัง ให้กราบทูลพระราชเทวีแล้ว พากันเข้าไปในพระราช
นิเวศน์ ถวายบังคมพระราชเทวีแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง กล่าว
คาถา ความว่า

ก็พระราชารู้จักสำหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
ขอพระนางจงโปรดเป็นพระราชา แห่งข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเถิด พระนางเจ้าอันข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
คุ้มครองแล้ว โปรดทรงอนุศาสน์ เสวยราชสมบัติ
เหมือนเช่นพระราชานี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสาส ความว่า พระนางเจ้าเป็นผู้
ที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถวายอารักขาแล้ว โปรดเสวยราชสมบัติโดยทศพิธ
ราชธรรม.

พระราชเทวีทรงสดับถ้อยคำของมหาชนแล้ว ได้ตรัสพระคาถาที่เหลือ
ทั้งหลาย ความว่า

ก็พระราชารู้จักสำหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว แม้
เราก็จักละกามทั้งหลายอันนำร้นรมย์ใจ เทียวไปใน
โลกแต่ผู้เดียว.

ก็พระราชารู้จักสำหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่เป็นถ่องแถมแล้ว
เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลายอันนำ
ร้นรมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย้อมลวงไป ราตรีย้อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย้อมละล้าดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลายอันตั้งอยู่
เป็นถ่องแหว เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย้อมลวงไป ราตรีย้อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย้อมละล้าดับไป แม้เราก็จักเป็นผู้เยือกเย็น ก้าวล่วง
ความข้องทั้งปวง เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกา ความว่า เราก็จักหลีกออกจาก
กิเลสสัมภาระ คือ บุตรธิดา เป็นผู้ ๆ เดียวเทียวไปในโลก. บทว่า กามานิ
ได้แก่ กามคุณทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น. บทว่า ยโธธิกานิ ความว่า กามคุณ
ทั้งหลายตั้งอยู่โดยถ่องแหวใด ๆ เราก็จักละเสียซึ่งกามคุณทั้งหลายอันตั้งอยู่โดย
ถ่องแหวนั้น ๆ อย่างนั้น คือเราก็จักไม่จะต้องอะไรอีก. บทว่า อจุเจนนฺติ
กาลา ความว่า กาลทั้งหลายมีเวลาเช้าเป็นต้น ย้อมลวงไป ๆ. บทว่า
ตฺรยญฺติ ความว่า ราตรีย้อมผ่านไป คือมิได้ผ่านไปเปล่า ย่อมยังอายุสังขาร
ให้สิ้นเปลืองไป เกี้ยวกินอายุสังขารไป. บทว่า วยโยคฺฉนา ความว่า
วัยทั้งสามมีปฐมวัยเป็นต้นก็ดี ส่วนแห่งหมวดสิบ มีมันททสกะเป็นต้นก็ดี
(ย้อมละล้าดับไป). บทว่า อนุปฺพุทฺพิ ขหนฺติ ความว่า หาถึงโกฏฐาสคือ
ส่วนที่สูง ๆ ขึ้นไปไม่ ย่อมดับไปเสียในระหว่างนั้น ๆ นั่นเอง.

บทว่า สติญฺจตา ความว่า แม้เราก็จักละกิเลสทั้งหลาย อันกระทำ
ความร้อน คือมีความร้อนเป็นสภาพ เป็นผู้เยือกเย็น. บทว่า สพฺพมตฺติจฺจ
สงฺคํ ความว่า เราก็จักก้าวล่วงกิเลสเป็นเครื่องข้องทุกอย่าง มีกิเลสเป็นเครื่อง
ข้องคือราคะเป็นต้น แล้วเป็นผู้เดียวเทียวไป ได้แก่อัจฉริยะไปสู่สำนักแห่งหัตถิ-
ปาลกุมารแล้วบวช.

พระนางเทวี ทรงแสดงธรรมแก่มหาชน ด้วยคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว มีรับสั่งให้เรียกภรรยาของอำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า แล้วตรัส
ว่า พวกเธอจักทำอะไร? เหล่าภรรยาของอำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลถามว่า
ข้าแต่พระแม่เจ้า พระองค์เล่าจักทรงทำอะไร? พระนางตรัสตอบว่า เรา
จักบวช. ภรรยาของหมู่อำมาตย์ก็กราบทูลว่า แม่พวกกระหม่อมฉันก็จักบวช.
พระนางเทวีมีพระเสาวนีย์ ว่าดีแล้วละ แม่คุณทั้งหลาย ดังนี้แล้ว มีรับสั่งให้เจ้า
พนักงานเปิดประตูพระคลังทองเป็นต้นในพระราชนิเวศน์ รับสั่งให้จารึก
พระสุพรรณบัฏว่า ขุมทรัพย์ใหญ่ ฝังไว้แล้วในที่โน้นบ้าง ในที่นี้บ้าง แล้ว
ดำรัสว่า ใครมีความต้องการ ก็จงขอเอาทรัพย์ที่เราพระราชทานแล้วนี้ไปเถิด
แล้วให้ผูกสุพรรณบัฏ แขนงไว้ที่เสาต้นใหญ่ ให้พนักงานเกร็ดกลองป่าว-
ประกาศไปทั่วพระนคร แล้วทรงสละมหาสมบัติ เสด็จออกจากพระนคร.

ขณะนั้น ทวยนาครก็เดือนร้อนโกลาหลว่า พระราชาและนางเทวี
ทรงสละราชสมบัติออกทรงผนวชแล้ว พวกเรจักทำอะไรในพระนครนี้.
แต่นั้น ประชาชนทั้งหลายต่างก็ละทิ้งเคหสถาน ทั้งที่ยังมีสมบัติเต็มบริบูรณ์
จูงลูกหลานออกไป (โดยเสด็จพระราชเทวี). เรือนโรง ร้านตลาดก็มีสิ่งของ
วางอยู่เกลื่อนกลาด โดยนิยามที่วางแบบแผ่วไว้ จะมีผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะเหยียวกลับ
มาแลดูก็มีได้มี. พระนครทั้งสี่นวางเปล่าปราศจากผู้คน. ฝ่ายพระนางเทวี
ทรงพาบริวารมีประมาณ ๓ โยชน์เป็นกำหนด เสด็จไปในสำนักของหัตถิपाल
กุมารนั้นแหละ. หัตถิपालกุมารนั่งบนอากาศแสดงธรรม แม้แก่บริษัทนั้น
แล้วพาบริษัทมีประมาณ ๑๒ โยชน์นั้น บ่ายหน้าไปสู่หิมวันตประเทศ
ทวยนาครชาวกาลิรัฐ ก็ระบือกันกระฉ่อนไปว่า ได้ยินว่า หัตถิपालกุมาร
รวบรวมบริษัทได้ถึง ๑๒ โยชน์ กระทำพระนครพาราณสีให้ว่างเปล่า พา
มหาชนไปสู่หิมวันตประเทศ ด้วยคิดว่าจักบวช พวกเราจะอยู่ไปไยในเมืองนี้.

ในเวลาต่อมาบริษัทก็ได้เพิ่มปริมาณถึง ๓๐ โยชน์. หัตถิपालกุมารก็ไปยังป่า
หิมพานต์ พร้อมด้วยบริษัทนั้น. ท้าวสักกเทวราชทรงรำพึงดู ฐูปฤทธิเหตุนี้
แล้วทรงดำริว่า หัตถิपालกุมารออกสู่มหาภิเนษกรรมแล้ว จักเป็นสมภาค
ใหญ่ยิ่ง ควรที่บริษัททั้งหลายจักได้ที่อยู่ จึงทรงบังคับวิสุกรรมเทพบุตรว่า
ไปเถิดวิสุกรรมเทพบุตร เธอจงเนรมิตอาศรม ยาว ๓๖ โยชน์ กว้าง ๑๕
โยชน์ แล้วจัดแจงบริวารของบรรพชิตไว้ให้เสร็จบริบูรณ์. วิสุกรรมเทพบุตร
รับเทวบัญชาแล้ว ไปเนรมิตอาศรมขนาดยาวกว้าง ตามเทวบัญชา ไว้ใน
ภูมิภาคอันรื่นรมย์ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา แต่งตั้งอาสนะ มีอาสนะที่ลาดด้วยท่อนไม้
และใบไม้เป็นคันไว้ แล้วเนรมิตบรรพชิตบริวาร ทั้งหมดไว้ในบรรณศาลา
และที่ประตูปรรณศาลาแต่ละแห่ง ก็เนรมิตที่จงกรมไว้ แห่งละหนึ่งที่มีที่
พักกลางคืนและที่พักกลางวันคั่นเป็นระยะ และมีกระดานที่พึงพัก ฉาบด้วย
ปูนขาวสะอาด ในสถานที่ทุกแห่ง มีพุ่มดอกไม้ คาดายไปด้วยสุรภี และโกสุม
ในแนวสวนหย่อมนานาพรรณ ในที่สุดแห่งที่จงกรมแต่ละแห่ง เนรมิตบ่อน้ำ
ไว้บ่อหนึ่ง ๆ เต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำ ในที่ใกล้บ่อน้ำนั้น เนรมิตต้นไม้มีผลไว้
ต้นหนึ่ง ๆ ต้นไม้แต่ละต้นก็ผลัดผลตกทั่วถึงกัน. ทั้งหมดนี้ ได้สำเร็จขึ้นด้วย
เทวานุภาพ. วิสุกรรมเทพบุตร ครั้นเนรมิตอาศรมสถาน จัดตั้งบรรพชิต-
บริวารไว้ในบรรณศาลาเสร็จแล้ว จึงเอาชาดแลหรรดาสาริกอักษรไว้ที่ฝาว่า
ใคร ๆ มีความประสงค์จะบวช จงถือเอาบริวารเหล่านี้เถิด แล้วขับไล่หมู่
มฤคและปักษีที่มีเสียงน่าหวาดกลัว ทั้งหมดมนุษย์ที่มีรูปชั่วร้ายให้หลีกไป
ห่างไกล ด้วยอนุภาพของตน แล้วกลับไปยังทิพยวิมานสถานที่อยู่ของตนทันที.

หัตถิपालกุมาร เข้าไปสู่อาศรมที่ท้าวสักกะประทาน โดยทางจรไป
เฉพาะตนผู้เดียวก่อน เห็นอักษรที่จารึกไว้แล้วดำริว่า ท้าวสักกเทวราชคงจัก
ทรงทราบความที่เราออกสู่มหาภิเนษกรรม ดังนี้แล้ว จึงเปิดประตูเข้าไปยัง

บรรณศาลา บรรพชาเป็นฤๅษีแล้วออกสู่ที่จรงกรม เคนจรงกรมไปมาอยู่สองสามวาระแล้ว ยังหมู่ชนที่เหลือให้บรรพชา ตรวจตราดูอาศรมทั่วไป ให้บรรณศาลาแก่สตรีแม่ลูกอ่อนอยู่ในท่ามกลาง. ถัดจากนั้นมาให้แก่สตรีชรา ถัดออกมาให้แก่สตรีที่มีวัยปานกลาง ส่วนชั้นนอกสุด ให้บุรุษทั้งหลายอยู่รายรอบ. ครั้งนั้นมีพระราชองค์หนึ่งทรงทราบว่า ในพระนครพาราณสีไม่มีพระราชประทับอยู่ จึงเสด็จมาตรวจดูพระนคร อันประดับประดาตกแต่งไว้ดีแล้ว เสด็จขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ ทอดพระเนตรเห็นกองรัตนะในที่นั้น ๆ ทรงดำริว่า จำเดิมแต่เวลาที่พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสละพระนครเห็นปานนี้ ออกทรงผนวช ะรอยบรรพชาเพศนี้ จักเป็นของมีคุณค่าโอฬารยิ่ง แล้วตรัสถามหนทางกะพวักนักเลงสุรา เสด็จไปยังสำนักของหัตถิปาลดาบส. หัตถิปาลดาบสทราบว่า พระราชาพระองค์นั้นเสด็จมาถึงแนวป่า จึงเดินสวนทางไปรับเสด็จ นั่งในอากาศแสดงธรรมแก่บริษัท แล้วนำไปสู่อาศรมบท ให้บริษัททั้งหมดบรรพชา. พระราชาแม่เหล่าอื่นทรงออกบรรพชา โดยอุบายนี้ถึง ๖ พระองค์. รวมพระราชาสละโกศยมโหศวริยสมบัติ ออกบรรพชาเป็น ๗ พระองค์. อาศรมมีปริมณฑล ๓๖ โยชน์ เต็มบริบูรณ์หาที่ว่างมิได้. ดาบสองค์ใดครีกวิตกอย่างใดอย่างหนึ่งมีกามวิตกเป็นต้น หัตถิปาลดาบสผู้มหาบุรุษก็แสดงธรรมแก่ดาบสนั้น บอกให้เจริญพรหมวิหารภาวนาบ้าง กสิณภาวนาบ้าง. ดาบสเหล่านั้นยังฉมานและอภิญญาให้เกิดแล้วโดยมาก ในสามส่วนไปบังเกิดในพรหมโลกสองส่วน. แบ่งส่วนที่ ๓ ออกเป็น ๓ ประเภท ส่วนหนึ่งบังเกิดในพรหมโลก ส่วนหนึ่ง บังเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ ส่วนหนึ่งทำการบำรุงบำเรอแก่ฤๅษีทั้งหลาย แล้วบังเกิดในกุตสมบัติ ๓ (คือ กษัตริย์ พราหมณ์ และคฤหบดี) ในมนุษยโลก. คำสั่งสอนของหัตถิปาลดาบส ทำให้มหาชนปราศจากทุกคติคืออนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ปิตติวิสัย และอสุรกาย ด้วยประการฉะนี้.

สมาคมของกุกุทาลบัณฑิต สมาคมของมุกคตักกมหาบุรุษ สมาคม
ของจุลลสุดตโสम्मมหาบุรุษ สมาคมของอโยฆรบัณฑิต และสมาคมของ
หัตถิปาลดาบส ได้เป็นเช่นเดียวกับท่านที่ออกบรรพชาในภายหลังเขาทั้งหมด
ในลังกาทวีปนี้ คือ พระปฐวีจาลกัธัมมคุดตเถระ พระศุสสเทวเถระผู้อยู่ใน
กตกัณฑการวิหาร พระมหาสังฆรักขิตเถระผู้อยู่ในกัคคิรีวิหาร พระมหาสิวเถระ
ผู้อยู่ในคามันตปีฬการวิหาร พระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาพัลลิมหามณชป
วิหาร. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลพึงชวนช่วยในกรรมที่ดี พึงห้ามจิตเสีย
จากความชั่ว เพราะเมื่อทำความดีซ้ำ ใจย่อมยินดีใน
ความชั่ว คนเราจึงควรกระทำความดี โดยเร็วพลัน
ทีเดียว.

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในปางก่อน ตถาคตก็ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์อย่างนี้
เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้าเอสุการิในครั้งนั้น ได้มาเป็น
พระเจ้าสุทโธทนมหาราชในบัดนี้ พระเทวีได้มาเป็นพระนางมหายาปุโรหิต
ได้มาเป็นพระกัศสป นางพราหมณ์ได้มาเป็นนางภัททกาปิลาณี อชปาลกุมาร
ได้มาเป็นพระอนุรุทธะ โคปาลกุมารได้มาเป็นพระโมคคัลลานะ อัสสพาลกุมาร
ได้มาเป็นพระสารีบุตร บริษัทที่เหลือได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนหัตถิปาล-
กุมาร ได้แก่เราผู้ตถาคตนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหัตถิปาลชาดก

๑๔. อโยมรชาดก

ว่าด้วยอำนาจของมัจจुरาช

[๒๒๖๑] (อโยมรกุมารตรัสว่า) สัตว์ถือปฏิสนธิ กลางคืนก็ตาม กลางวันก็ตาม ย่อมอยู่ในครรภ์มารดา ก่อน สัตว์นั้นย่อมเกิดเพราะกำลังลม ย่อมไปสู่ความเป็นกมลละเป็นต้น ย่อมไม่ย้อนกลับมาสู่ความเป็นกมลละเป็นต้นอีก.

[๒๒๖๒] นรชนทั้งหลาย จะยกพลโยธายุทธนาการกับชรา พยาธิ มรณะไม่ได้เลยเป็นอันขาด เพราะชีวิตของสัตว์ทั้งมวลนี้ ถูกความเกิดและความแก่เข้าไปประทุษร้ายเบียดเบียน เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๓] พระราชาผู้เป็นอธิปตีย์ในรัฐทั้งหลาย ย่อมจะข่มขี่ราชศัตรู ผู้มีเสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ล้วนมีรูปร่างน่าสะพรึงกลัว เอาชัยชนะได้ แต่ไม่สามารถจะชนะเสนาแห่งมัจจुरาชได้ เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๔] พระราชาบางพวก แวดล้อมด้วยพลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของข้าศึกได้ แต่ก็ไม่สามารถจะพ้นจากสำนักของมัจจुरาชได้

เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประ-
พฤติธรรม.

[๒๒๖๕] พระราชาทั้งหลายผู้กล้าหาญ ย่อม
หักค่ายทำลายพระนคร แห่งราชศัตรูให้ย่อยยับได้
และกำจัดมหาราชได้ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และ
พลเดินเท้า แต่ไม่สามารถจะหักรานเสนาแห่งมัจจุราช
ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

[๒๒๖๖] คชสารทั้งหลายที่ตกมัน มีมันเหลว
แตกออกจากกระพอง ย่อมย่ำยืนครทั้งหลายและเข่น-
ฆ่าประชาชนได้ แต่ไม่สามารถจะย่ำยีเสนาแห่งมัจจุ-
ราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

[๒๒๖๗] นายขมังธนูทั้งหลาย แม้มีมืออันได้
ฝึกฝนมาดีแล้ว เป็นผู้มึปัญญา สามารถยิงจันให้ถูก
ได้ในที่ไกล ยิงได้แม่นย่ำไม่ผิดพลาด ก็ไม่สามารถ
จะยิงต่อต้านมฤตยูได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๘] สระทั้งหลาย และมหาปฐพี กับทั้ง
ภูเขาราวไพร ย่อมเสื่อมสิ้นไป สังขารทั้งปวงนั้น จะ
ตั้งอยู่นานสักเท่าไร ก็ย่อมเสื่อมสิ้นไป เพราะสังขาร
ทั้งปวงนั้น ครั้นถึงกาลกำหนดแล้ว ย่อมจะแตกทำลาย

ไป เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพาศิธรรม.

[๒๒๖๕] แท้จริงชีวิตของสัตว์ทั้งหมด ทั้งที่เป็น
สตรีและบุรุษในโลกนี้ เป็นของหวั่นไหวเหมือนแผ่น
ผ้าของนักเลงสุรา และต้นไม้เกิดใกล้ฝั่ง เป็นของ
หวั่นไหว ไม่ยั่งยืนฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ข้าพระ-
พุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๖๖] ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมหล่นล่วง ฉันท
สัตว์ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มแก่ ทั้งปานกลาง ทั้งหญิงทั้ง
ชาย ย่อมเป็นผู้มีสรีระทำลายหล่นไป ฉันทนั้น เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิ
ธรรม.

[๒๒๖๗] พระจันทร์อันเป็นดาราแห่งดวงดาว
เป็นฉันท วิทยุหาเป็นฉันทนั้นไม่ เพราะส่วนใดล่วง
ไปแล้ว ส่วนนั้นเป็นอันล่วงไปแล้วในบัดนี้ อนึ่ง
ความยินดีในกามคุณของคนแก่ชราแล้วย่อมไม่มีความ
สุขจะมีมาแต่ไหน เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๖๘] ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดี หรือเปรตก็ดี
โอรธเคื่องแล้วย่อมเข้าถึงมนุษย์ได้ แต่ไม่สามารถจะ

เข้าถึงมัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพาศธรรม.

[๒๒๗๓] มนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำการบวง-
สรวงยักษ์ ปีศาจ หรือเปรตทั้งหลายผู้โกรธเคือง
แล้วได้ แต่ไม่สามารถจะบวงสรวงมัจจุราชได้เลย
เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประ-
พาศธรรม.

[๒๒๗๔] พระราชาทั้งหลายทรงทราบโทษผิด
แล้ว ย่อมลงอาญาผู้กระทำความผิด ผู้ประทุษร้าย
ต่อราชสมบัติ และผู้เบียดเบียนประชาชน ตามสมควร
แต่ไม่สามารถลงอาญามัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศธรรม.

[๒๒๗๕] คนทั้งหลายผู้กระทำความผิด ฐาน
ประทุษร้ายต่อพระราชาที่ดี ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติ
ก็ดี ผู้เบียดเบียนประชาชนก็ดี ย่อมจะขอพระราชทาน
อภัยโทษได้ แต่หาทำมัจจุราชให้เพื่อนปรนกรณาปราณี
ได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะ
บวชประพาศธรรม.

[๒๒๗๖] มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจเลย ว่า ผู้นี้
เป็นกษัตริย์ ผู้นี้เป็นพราหมณ์ ผู้นี้มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง

ผู้นี้มีเดขานุภาพ ย่อมย้ายทั่วไปหมด เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพตฺติธรรม.

[๒๒๗๗] ราชสีห์ก็ดี เสือโคร่งก็ดี เสือเหลือง
ก็ดี ย่อมข่มขี้เถียวกินสัตว์ที่ดิ้นรนอยู่ได้ แต่ไม่สามารถ
จะเคี้ยวกินมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพตฺติธรรม.

[๒๒๗๘] นักเล่นกลทั้งหลาย เมื่อทำมายากล ณ
ท่ามกลางสนาม ย่อมลวงนัยน์ตาประชาชนในที่นั้น ๆ
ให้หลงเชื่อได้ แต่ไม่สามารถจะลวงมัจจุราชให้หลง-
เชื่อได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า
จะบวชประพตฺติธรรม.

[๒๒๗๙] อสรพิษ ที่มีพิษร้าย โกรธขึ้นมาแล้ว
ย่อมขบกัดมนุษย์ให้ถึงตายได้ แต่ไม่สามารถจะขบกัด
มัจจุราชให้ตายได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพตฺติธรรม.

[๒๒๘๐] อสรพิษโกรธขึ้นแล้วขบกัดผู้ใด หมอ
ทั้งหลาย ย่อมถอนพิษร้ายนั้นได้ แต่จะถอนพิษของ
ผู้ถูกมัจจุราชประทุษร้ายหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้า
พระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพตฺติธรรม.

[๒๒๘๑] แพทย์ผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้คือ แพทย์-
ธรรมมนตรี แพทย์เวตตรณะ แพทย์โกชะอาจจะ

กำจัดพิษพระยานาคได้ แต่แพทย์เหล่านั้นต้องทำกาล
กิริยานอนตาย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๘๒] วิหารทั้งหลาย เมื่อร้ายอาคมชื่อ
โหมรมนต์ ย่อมหายตัวไปได้ด้วยโอสธทั้งหลาย แต่จะ
หายตัวไม่ให้มัจจุราชมเห็นไม่ได้เลย เพราะเหตุนี้ ข้า
พระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๘๓] ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี่เป็น
อานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้มีปกติประพฤติ
ธรรม ย่อมไม่ไปสู่อุคติ.

[๒๒๘๔] สภาพทั้งสองคือ ธรรม และอธรรม
มีวิบากไม่เสมอกัน อธรรมย่อมนำไปสู่ทุกข์ ธรรม
ย่อมยังสัตว์ให้ถึงสุคติ.

จบอโยมรชาดกที่ ๑๔

จบวิสตินิบาตชาดก

อรรถกถาโยมรชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การออกมหาภิเนษกรรมนั้นเอง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยเม- กรตฺตี ปจฺมํ ดังนี้.

แท้จริงแม้ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า ไซ้แต่ในชาตินี้ เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็เคยออกมหาภิเนษกรรมเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตฺรดังนี้

เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติ ณ พระนครพาราณสี พระ- อัครมเหสีของท้าวเธอทรงพระครรภ์ ได้รับการบริหารพระครรภ์เป็นอย่างดี จนพระครรภ์แก่แล้ว ประสูติพระราชโอรส ในระหว่างเวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง ในภพก่อนมีสตรีผู้หนึ่งร่วมสามีเดียวกันกับพระนางเทวีนัน ตั้งความปรารถนา ไว้ว่า ขอให้เราได้กินลูกของท่านที่คลอดแล้ว ๆ. ได้ยินว่า สตรีผู้ นั้น ตนเอง เป็นหญิงหมั้น ทำความปรารถนาเช่นนั้น เพราะความโกรธสตรีที่มีบุตร แล้วได้มาบังเกิดในกำเนิดนางยักษิณี สตรีที่มีบุตรนั้นได้มาเป็นพระอัครมเหสี ของพระเจ้าพรหมทัต จนคลอดพระโอรสองค์นี้ คราวนั้น นางยักษิณีได้โอกาส จึงแปลงกายมา เมื่อพระเทวีทอดพระเนตรดูอยู่นั้นแล ตรงเข้าจับทารกนั้น แล้วหนีไป. พระนางเทวีทรงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า นางยักษิณีจับโอรส ของเราหนีไปแล้ว. ฝ่ายนางยักษิณี ก็กั๊กกินทารกทำเสียงมรุ มรุ เหมือนกิน เง่าบัว แสดงท่าขมมือชี้หน้าคุกคามพระเทวี แล้วก็หลีกหนีไป พระราชาทรง สดับพระเสาวนีย์ของพระเทวีแล้วทรงดำริว่า ไฉนนางยักษิณีจึงบังอาจการทำให้ได้แต่ทรงนั่งเฉยเสีย. ในกาลที่พระเทวีทรงประสูติพระโอรสอีก ท้าวเธอได้ทรง

จัดการอารักขามันคง. พระเทวีกีประสูติพระโอรสอีกเป็นคำรบสอง. นางยักษิณีก็มาเคี้ยวกินพระกุมารนั้นแล้วหนีไปอีก. ในวาระที่สาม พระมหาสัตว์เจ้าทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวี พระราชาทรงมีพระโองการให้มหาชนมาประชุมกัน ตรัสถามว่า ยักษิณีคนหนึ่งมากินโอรสที่ประสูติจากพระเทวีของเราทุกคราว ควรจะจัดการสถานใด ? ครั้งนั้นบุรุษคนหนึ่งกราบทูลว่า ขอเดชะธรรมดานางยักษิณี ย่อมกลัวใบตาล ควรที่จะผูกใบตาลไว้ที่พระหัตถ์และพระบาททั้งสองของพระเทวี อีกคนหนึ่งทูลว่า ขอเดชะ ธรรมดานางยักษิณี ย่อมกลัวเรือนเหล็ก ควรทำเรือนเหล็กไว้ พะยะคะ. พระราชาตรัสสั่งว่าดีละ แล้วตรัสสั่งให้ช่างเหล็กทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระองค์ มาประชุมกัน ทรงบัญชาว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำเรือนเหล็กให้เรา แล้วโปรดให้ราชบุรุษผู้ดูแลคอยกำกับกร. ช่างเหล็กทั้งหลายจึงก่อสร้างพระตำหนักขึ้น ณ ภูมิภาครอันร่มเย็นภายในพระนครนั่นเอง. สัมภาระแห่งพระตำหนักทุกอย่าง ตั้งแต่เสาเป็นต้น ล้วนแล้วไปด้วยเหล็กทั้งนั้น ตำหนักรูปทรงจตุรมุขหลังใหญ่ล้วนแล้วไปด้วยเหล็ก สำเร็จลงโดยเวลาเก้าเดือน. พระตำหนักนั้นงามรุ่งเรืองเท่าเทียมกับแสงประทีปอันโพล่งอยู่เป็นนิตย์ พระราชาทรงทราบว่ พระราชเทวีทรงพระครรภ์แก่แล้ว จึงตรัสสั่งให้ประดับตกแต่งพระตำหนักเหล็ก พาพระนางเทวีไปประทับยังตำหนักนั้น พระนางเทวีกีประสูติพระราชโอรส สมบูรณ์ด้วยธัญบุญลักษณะ ณ พระตำหนักเหล็กนั้น. พระราชากับพระอักรรมเหสีทรงพระราชทานนามพระราชโอรสว่า " อโยฆรกุมาร " พระราชาทรงมอบพระกุมารแก่พระพี่เลี้ยงนางนมแล้ว ทรงจัดแจงอารักขาใหญ่ยิ่ง พาพระราชเทวีกระทำประทักษิณเสด็จเลียบพระนคร แล้วเสด็จสู่พื้นอลังกตปราสาท. ฝ่ายนางยักษิณี ถึงเวรดักน้ำ นำน้ำไปถวายท้าวเวสวัณ ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว.

พระมหาสัตว์เจ้าทรงเจริญเติบโตในพระตำหนักเหล็กนั่นเอง จนรู้
เดียงสา ทรงศึกษาศิลปวิทยาทุกอย่างในที่นั่นแหละ. พระราชาตรัสถามหู่
อามาตย์ว่า โอรสของเรามีพระชันษาได้เท่าไร ทรงสดับว่า พระโอรสมีพระ-
ชันษา ๑๖ แกล้วกล้า สมบูรณ์ด้วยพลานามัย สามารถต่อสู้กับยักษ์ได้แม้ตั้งพัน
จึงมีพระราชโองการว่า เราจักมอบราชสมบัติแก่โอรสของเรา ท่านทั้งหลาย
จงให้จัดการตกแต่งทั่วทั้งพระนคร แล้วเชิญพระโอรสออกจากตำหนักเหล็ก
นำมายังพระราชฐาน อามาตย์ทั้งหลายรับพระราชโองการว่า ดีละ พระเจ้าข้า
แล้วให้พนักงานตกแต่งพระนครพาราณสี อันมีปริมณฑลได้ ๑๒ โยชน์
เสร็จแล้วนำมามงคลหัตถิ อันเพริศแพรวไปด้วยสรรพาดังการ ไปยังพระตำหนัก
เหล็กนั้น ประดับตกแต่งพระราชกุมารแล้ว ทูลเชิญให้ประทับเหนื่อมงคลหัตถิ
แล้วทูลว่า ขอเดชะพระกุมารผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์ทรงทำประทักษิณเลียบบ
พระนครอันอลงกต ซึ่งเป็นมรดกแห่งราชตระกูล แล้วเสด็จไปถวายบังคม
พระเจ้ากาสิกราชผู้พระราชบิดา พระองค์จักได้เสวตฉัตรในวันนี้แหละ พะยะคะ
เมื่อพระมหาสัตว์ทำการประทักษิณพระนครอยู่ ทอดพระเนตรเห็นพระราช-
อุทยาน แนวป่า สระโบกขรณี พื้นภูมิภาคและปราสาทราชวังอันน่ารื่นรมย์
ยินดีเป็นต้นแล้ว ทรงจินตนาการว่า พระราชบิดาของเรา ให้เราอยู่ในเรือนจำ
ตลอดกาลเพียงนี้ ไม่ให้เราได้เห็นพระนครอันตกแต่งงดงามเห็นปานนี้เลย
โทษผิดของเรามีอย่างไรหนอ ดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพวกอามาตย์ อามาตย์
ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โทษผิด
ของพระองค์ไม่มีเลย พะยะคะ แต่นางยักษ์ฉินหนึ่งมาเกี่ยวกินพระเชษฐาธิราช
ของพระองค์ถึงสองพระองค์ เพราะเหตุนั้น พระราชบิดาของพระองค์ จึง
โปรดให้พระองค์อยู่ในตำหนักเหล็ก พระองค์รอดพระชนมชีพมาได้ เพราะ
พระตำหนักเหล็กแท้ ๆ พะยะคะ อโยฆรราชกุมาร ทรงสดับคำของอามาตย์

กราบทูล แล้วทรงพระดำริว่า เราอยู่ในครรภ์ของพระมารดา ๑๐ เดือน เหมือนอยู่ในโลกภูมิทรก และคุณทรก นับแต่คลอดออกจากพระครรภ์พระมารดาแล้ว ต้องอยู่ในที่ค่อมขังถึง ๑๖ ปี ไม่ได้โอกาสที่จะได้ดูโลกภายนอกเลย เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทรกฉะนั้น แม้เราจะพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษิณีมาได้ ไซ้ว่าจะไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้ ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่เรานับแต่วาระที่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว จะออกบรรพชาได้ยาก เราจักให้พระราชบิดาทรงอนุญาตบรรพชาแก่เรา แล้วเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเสียวันนี้ทีเดียว ครั้นพระราชกุมารทรงกระทำประทักษิณพระนครแล้ว เสด็จเข้าไปสู่ราชตระกูล ถวายบังคมพระราชบิดาแล้วประทับยืนอยู่ พระเจ้าพรหมทัตทอดพระเนตรสตรีโรสภาแห่งพระโอรสแล้ว ทรงเสน่หารักใคร่เป็นกำลังจึงทรงชำเลืองดูหมู่อำมาตย์ อำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า ขอเดชะ จะโปรดให้พวกข้าพระพุทธเจ้า จัดแจงอย่างไรต่อไป ท้าวเธอจึงตรัสสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงเชิญโอรสของเราให้ประทับเหนือกองรัตนะ แล้วสระสรงด้วยน้ำสังข์สามอย่าง แล้วสอดสวมกาญจนมาลา และยกเสวตฉัตรขึ้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงถวายบังคมพระราชบิดาทูลคัดค้านว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ ข้าพระพุทธเจ้าจักบวช ขอพระองค์ได้โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าบวชเถิด พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า ลูกรัก เจ้าบอกคั้นราชสมบัติแล้วจักบวช เพราะเหตุอะไร? พระมหาสัตว์เจ้าทูลตอบว่า ขอเดชะพระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในพระครรภ์พระมารดา ๑๐ เดือน เหมือนอยู่ในคุณทรก ประสูติจากพระครรภ์แล้ว ต้องอยู่ในที่ค่อมขังถึง ๑๖ ปี ไม่ได้โอกาสที่จะเห็นโลกภายนอกได้ เพราะภัยอันเกิดแต่นางยักษิณีได้เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทรก ถึงพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษิณีแล้ว ไซ้ว่าข้า

พระพุทธรูปจะเป็นคนไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้ ขึ้นชื่อว่า มฤตยูราชนี้ ใคร ๆ ไม่อาจชนะ ไม่อาจจะลวงได้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เอื้อมระอาในภพ ข้าพระพุทธเจ้าจักบวชประพฤติธรรมไปจนกว่า ชรา พยาธิ และมรณะ จะไม่มาถึง ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ปรารถนาราชสมบัติ ขอเดชะพระราชบิดา ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมถวายพระราชบิดา จึงตรัส (พระคาถา) ความว่า

สัตว์ถือปฏิสนธิ กลางคืนก็ตาม กลางวันก็ตาม
ย่อมอยู่ในครรภ์มารดาก่อน สัตว์นั้นย่อมเกิดเพราะ
กำลังลม ย่อมไปสู่ความเป็นกลละเป็นต้น ย่อมไม่ย้อน
กลับมาสู่ความเป็นกลละเป็นต้นอีก.

นรชนทั้งหลาย จะยกพลโยธายุทธนาการกับชรา
พยาธิ มรณะไม่ได้เลยเป็นอันขาด เพราะว่าชีวิตของ
สัตว์ทั้งมวลนี้ ถูกความเกิดและความแก่เข้าไปประ-
ทุษร้ายเบียดเบียน เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชาก็เป็นอธิบดีในรัฐทั้งหลาย ย่อมจะข่มขี่
ราชศัตรูผู้มีเสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ล้วนรูปร่างนำ
สะพรั่งแล้ว เอาชัยชนะได้ แต่ไม่สามารถจะชนะเสนา
แห่งมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชบางพวก แวดล้อมด้วยพลม้า พลรถ
และพลเดินเท้า ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของข้าศึก แต่ก็

ไม่อาจจะพ้นจากสำนักของมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชาทิ้งหลายผู้กล้าหาญ ย่อมหักค่ายทำลาย
พระนครแห่งราชศัตรูให้ย่อยยับได้ และกำจัดมหาชน
ได้ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า แต่
ไม่สามารถจะหักรานเสนาแห่งมัจจุราชได้ เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติ-
ธรรม.

คชสารทั้งหลายที่ตกมัน มีมันเหลวแตกออกจาก
กระพอง ย่อมย่ำยืนครทั้งหลาย และเข่นฆ่าประชาชน
ได้ แต่ไม่สามารถจะย่ำยีเสนาแห่งมัจจุราชได้ เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพฤติ
ธรรม.

นายขมังธนูทั้งหลาย แม้มืออันได้ฝึกฝนมาดี
แล้ว เป็นผู้มียุญา สามารถยิงธนูให้ถูกได้ในที่ไกล
ยิงได้แม่นยำไม่ผิดพลาด ก็ไม่สามารถจะยิงต่อต้าน
มัจจุราชได้ เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

สระทั้งหลาย และมหาปฐพีกับทั้งภูเขาราวไพร
ย่อมเสื่อมสิ้นไป สังขารทั้งปวงนั้นจะตั้งอยู่นานสัก
เท่าไร ก็ย่อมเสื่อมสิ้นไป เพราะสังขารทั้งปวงนั้น
ครั้นถึงกาลกำหนดแล้วย่อมจะแตกทำลายไป เพราะ

เหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศติ
ธรรม.

แท้จริง ชีวิตของสัตว์ทั้งมวลทั้งที่เป็นสตรี และ
บุรุษในโลกนี้ เป็นของหวั่นไหว เหมือนแผ่นผ้าของ
นักเลงสุรา และต้นไม้เกิดใกล้ฝั่ง เป็นของหวั่นไหว
ไม่ยั่งยืนฉะนั้น เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพาศติธรรม.

ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมหล่นล่วง ฉันทิ สัตว์
ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มแก่ ทั้งปานกลาง ทั้งหญิง ทั้งชาย
ย่อมเป็นผู้มีสตรีระทำลายหล่นไปฉันทิ เพราะเหตุ นั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศติธรรม.

พระจันทร์ อันเป็นราชาแห่งดวงดาวเป็นฉันทิ
วัยนี้หาเป็นฉันทิไม่ เพราะส่วนใดล่วงไปแล้ว ส่วน
นั้นเป็นอันล่วงไปแล้วในบัดนี้ อนึ่ง ความยินดีใน
กามคุณของคนแก่ชราแล้วย่อมไม่มี ความสุขจะมีมา
แต่ไหนด เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะ
บวชประพาศติธรรม.

ยักษก็ดี ปีศาจก็ดี หรือเปรตก็ดี โกรธเคืองแล้ว
ย่อมเข้าถึงมนุษย์ได้ แต่ไม่สามรถจะเข้าถึงมัจจุราช
ได้เลย เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพาศติธรรม.

มนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำการบวงสรวงยักษ์
ปีศาจ หรือเปรตทั้งหลาย ผู้โกรธเคืองแล้วได้ แต่ไม่
สามารถจะบวงสรวงมัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

พระราชาทรงทราบโศกพิศแล้ว ย่อม
ลงอาชญาจะบุคคลผู้กระทำความผิด ผู้ประทุษร้ายต่อ
ราชสมบัติ และผู้เบียดเบียนประชาชน ตามสมควร
แต่ไม่สามารถลงอาชญา มัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ชนทั้งหลายผู้กระทำความผิด ฐานประทุษร้าย
ต่อพระราชาที่ดี ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติที่ดี ผู้
เบียดเบียนประชาชนที่ดี ย่อมจะขอพระราชทานอภัย-
โทษได้ แต่หาทำมัจจุราชให้ผ่อนปรน กรุณาปรานี
ได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพาศิธรรม.

มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจเลย ว่า ผู้นี้เป็น
กษัตริย์ ผู้นี้เป็นพราหมณ์ ผู้นี้มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง ผู้นี้
มีเดชาบุภาพ ย่อมย้ายที่ทั่วทั้งหมด เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ราชสีห์ก็ดี เสือโคร่งก็ดี เสือเหลืองก็ดี ย่อม
ข่มขี้เขี้ยวกินสัตว์ที่ดิ้นรนอยู่ได้ แต่ไม่สามารถจะเขี้ยว
กินมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพาศิธรรม.

นักเล่นกลทั้งหลาย เมื่อกระทำกลมายา ณ
ท่ามกลางสนาม ย่อมลวงนัยน์ตาประชาชนในที่นั้นๆ
ให้หลงเชื่อได้ แต่ไม่สามารถจะลวงมัจจุราชให้หลง
เชื่อได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

อสรพิษที่มีพิษร้าย โกรธขึ้นมาแล้ว ย่อมขบกัด
มนุษย์ให้ถึงตายได้ แต่ไม่สามารถจะขบกัดมัจจุราช
ให้ตายได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะ
บวชประพฤติธรรม.

อสรพิษทั้งหลายโกรธขึ้นแล้ว ขบกัดผู้ใด หมอ
ทั้งหลายย่อมถอนพิษร้ายนั้นได้ แต่จะถอนพิษของผู้
ถูกมัจจุราชประทุษร้ายหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้า-
พระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

แพทย์ผู้มชื่อเสียงเหล่านี้คือ แพทย์ธรรมมนตรี
แพทย์เวตตรณะ แพทย์โกษะ อาจจะทำจัดพิษ
พระยานาคได้ แต่แพทย์เหล่านั้น ต้องทำกาลกิริยา
นอนตาย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

วิชาธรทั้งหลาย เมื่อร้ายอาคมชื่อ โฆรมนต์
ย่อมหายตัวไปได้ด้วยโอสถทั้งหลาย แต่หายตัวไม่ห้
มัจจุราชเห็นไม่ได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่
บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ นี่เป็น
อานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้มีปกติประพฤติ
ธรรม ย่อมไม่ไปสู่อุคติ.

สภาพทั้งสองคือ ธรรมและอธรรม มีวิบากไม่
เสมอกัน อธรรมย่อมนำไปสู่ทุกข์ ธรรมย่อมยังสัตว์
ให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเมกรตฺตี ความว่า โดยมากสัตว์
ทั้งหลายเมื่อจะถือปฏิสนธิในท้องมารดา มักถือปฏิสนธิในเวลารাত্রี เพราะ
เหตุนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ในข้อนี้มีอรรถาธิบายว่า สัตว์จะถือ
ปฏิสนธิในเวลารাত্রีก็ตาม ในเวลากลางวันก็ตาม ย่อมอยู่ในครรภ์คือท้อง
ของมารดาก่อน. บทว่า มาณโว ความว่า สัตว์ย่อมดำรงอยู่โดยความเป็น
กมลละ. บทว่า อพฺภูจฺจิวโต โส ยติ ความว่า เมฆหมอกกล่าวคือวลาหก
ตั้งขึ้น เกิดขึ้น ถูกกำลังพายุพัดไปฉับใด สัตว์นั้นย่อมไปสู่ความเป็นกมลละก่อน
ฉับนั้นเหมือนกัน.

ข้อนี้ สมกับที่พระโหราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

แรกสัตว์ถือปฏิสนธินั้น เป็นกมลละคือชั้นเข้า
หน่อยหนึ่ง ต่อจากกมลละก็เป็นอัพพุทะ คือชั้นขุนดั่ง
น้ำล้างเนื้อ ต่อจากอัพพุทะ ก็เกิดเป็นเปติ คือชั้นเนื้อ
อ่อน ๆ ต่อจากเปติก็เป็นฉนะ คือก้อนแข็ง ต่อจาก
ฉนะก็เกิดเป็นสาขาวัยวะ คือ ผมบ้าง ขนบ้าง เล็บ
บ้าง มารดาของนระนั้นบริโภคโภชนะสิ่งใด ทั้งข้าว
ทั้งน้ำ นระผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ย่อมเลี้ยงอัณฑภาพ
ด้วยโภชนะสิ่งนั้น อยู่ในครรภ์มารดานั้น.

ในกาลานั้น ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้

นรชนนั้นย่อมถึงความเป็นกลละเป็นต้นในครรภ์มารดานี้ และครั้นออกจากครรภ์มารดาแล้ว ก็ถึงความเป็นมันททสกะเป็นต้น ย่อมเป็นไปติดต่อกันไม่ขาดระยะ. บทว่า สจจัน น นิวตตติ ความว่า และเมื่อเป็นไปอย่างนี้ นรชนนี้มิได้ยื้อนรอยถอยกลับเข้าไปถึงความเป็นกลละจากอัพพุทะ ถึงความเป็นอัพพุทะเป็นต้น จากเปลี่เป็นต้น เป็นมันททสกะ จากจิตทาทสกะ หรือถึงความเป็นจิตทาทสกะเป็นต้น จากวัณทสกะเป็นต้น เปรียบเหมือนเวลาหอกอันกำลังลมพัดให้กระจัดกระจาย ย่อมไม่ได้ที่จะคิดว่า เราตั้งขึ้น ณ ที่โน้น จักกลับไปแล้วดำรงอยู่โดยปกติภาพ ณ ที่โน้นอีกทีเดียว ที่ใดอันเวลาหอกนั้นไปแล้ว ที่นั่นชื่อว่าได้ไปแล้ว ที่ใดอันตรธานไป ที่นั่นเป็นอันชื่อว่าอันตรธานไปแล้ว ฉะนั้น แม้สัตว์ผู้ถือปฏิสนธิในครรภ์ก็ฉนั้นนั้น เมื่อไปโดยความเป็นกลละเป็นต้น ย่อมไปที่เดียว สังขารทั้งหลายในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจุปัจจัยแห่งภาวะมีมาก่อน มิได้ถอยกลับคืนข้างหลัง ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ ทีเดียว สังขารทั้งหลายในชรากาลย่อมไม่ได้สิ่งที่จะคิดว่า เมื่อก่อนนี้หนุ่มแน่นสมบูรณ์ด้วยกำลัง พวกเรากระทำได้ตามต้องการ พวกเราจักให้สังขารนั้นกลับสภาพเดิม ทำได้เหมือนก่อนนั้นอีก ดังนี้ ย่อมจะอันตรธานไปในที่นั้น ๆ นั้นแหละ.

บทว่า น ยุชฺฐมมานา ความว่า นรชนทั้งหลายจะตั้งค่ายประชิดพลทั้งสองข้าง กระทำยุทธสงคราม (กับชรามรณะหาได้ไม่). บทว่า น พลน วสุติตา ความว่า นรชนทั้งหลายจะเข้าถึง คือประกอบด้วยกำลังกาย กำลังพลโยธาก็ตาม. บัณฑิตพึงนำเอา "น" อักษรข้างหน้า ในบทว่า น ชีรณฺติ มาประกอบแล้ว ทราบเนื้อความว่า นรชนทั้งหลายแม้เห็นปานนี้ จะไม่แก่มิตายก็หามิได้. บทว่า สพฺพมุหิ ตํ ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า

เพราะมณฑลแห่งปาดะสัตว์ทั้งหมดนี้ ถูกชาติ และชราเบียดเบียนบีบคั้นเป็น
นิตย์ คุณล้ำอ้อยถูกเครื่องยนต์ขนาดใหญ่บีบคั้น ฉะนั้น. บทว่า ตัม เม มติ
โหติ ความว่า แม้เพราะเหตุนี้ ความคิดของข้าพระพุทธเจ้าจึงมี คือเกิดความ
คิดขึ้นว่า จะบวชประพฤติธรรม. บทว่า จาตุรงฺคินี ความว่า ประกอบด้วย
องค์ ๔ มีม้าเป็นต้น. บทว่า เสนํ สุภิสฺสรูปํ ได้แก่ เสนาซึ่งมีรูปร่างน่ากลัว.
บทว่า ชยฺหุติ ความว่า บางครั้งพระราชบิดาบางจำพวกชนะ (เสนาของศัตรู)
ด้วยเสนาของตนได้. บทว่า น มจฺจุโน ความว่า แต่พระราชแม่เหล่านั้น
ไม่อาจชนะเสนาแห่งมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ได้ คือไม่สามารถเพื่อจะย่ำยี ชรา
พยาธิ และมรณะได้.

บทว่า มุจฺจเร เอกจฺจยา ความว่า พระราชาบางพวกแวดล้อม
ด้วยพลช้างเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของปัจฉามิตรได้ แต่ไม่สามารถ
เพื่อจะพ้นจากสำนักของมัจจุราชได้. บทว่า ปภฺยชนฺติ ความว่า พระราชา
ผู้กลัวกล้า ย่อมหักหาญตีเอาพระนครของราชศัตรูได้ ด้วยพลช้างเป็นต้น
เหล่านั้น. บทว่า ปธํ สยฺหุติ ความว่า ย่อมกำจัดย่ำยีข่มมหาชนให้ถึงความตาย
ได้. บทว่า น มจฺจุโน ความว่า แต่พระราชเหล่านั้น เมื่อกาลมรณะ
มาถึงแล้ว ไม่อาจที่จะหักรานมฤตยูได้. บทว่า ภินฺนคพา ปภินฺนา
ความว่า คชสารทั้งหลาย เป็นสัตว์มีมันเหลวแตกออกในที่ ๑ สถานที่ ก็เมามัน
คือมีมันเหลวไหลออก. บทว่า น มจฺจุโน ความว่า แม้คชสารเหล่านั้น
ไม่อาจย่ำยีมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ได้.

บทว่า อิสฺสาสิโน ได้แก่ นายขมังธนูทั้งหลาย. บทว่า กตฺหตุตา
ความว่า ผู้ศึกษาดีแล้ว. บทว่า ทูเรปาทิ ความว่า เป็นผู้สามารถยิงให้ถูกได้
ณ ที่ไกล. บทว่า อกฺขณเวรีโน ความว่า ยิงได้แม่นไม่ผิดพลาด หรือ

เป็นผู้สามารถยิงได้ด้วยสายฟ้าแลบ. บทว่า **สราณี** ความว่า แม่สระใหญ่ๆ
ทั้งหลาย มีสระอนาคตเป็นต้น ย่อมเสื่อมสิ้นไปเหมือนกัน. บทว่า **สเสล-**
กานนา ความว่า แม่มหาปฐพีพร้อมทั้งบรรพต และไพรสณฑ์ก็ดี ย่อม
เสื่อมสิ้นไป. บทว่า **สพฺพํ** **หิ** **ตํ** ความว่า ธรรมชาติอันนับว่าเป็นสังขาร
ทั้งหมดนี้ แม้ตั้งอยู่ยืนานเพียงใด ก็ย่อมจะเสื่อมสิ้นไป แม้มหาเมรุราช
ถึงไฟบัลลย์กัลป์แล้ว ย่อมจะย่อยยับไปเหมือนจี๊สิ่งใกล้เตาไฟ ย่อมละลายไป
ฉะนั้น ฝ่ายสังขารมีประมาณเล็กน้อย ไม่สามารถดำรงอยู่ได้. สังขารทั้งหมด
ถึงกาลเป็นที่สุด คือถึงวาระกาลพินาศแล้ว ย่อมจะหักละเอียด คือแตกทำลาย
ไป. เพื่อจะประกาศความนี้ นั่น ควรนำสัตตสุริยสูตรมาแสดง.

บทว่า **จลาจลํ** ความว่า เป็นของจลาจล คือไม่สามารถดำรงอยู่
ตามสภาพของตนได้ มีอันเป็นไปต่างๆ แปรลกๆ กัน. บทว่า **ปาลณฺโณธ**
ชีวิตํ ความว่า ชีวิตของปาลณสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นในโลกนี้ (ก็ฉันนั้น). บทว่า
ปโฏว **ชุตตสฺส** **ทุมิว** **กฺลฺลโ** ความว่า ธรรมดานักเลงสุราเห็นสุราแล้ว
ย่อมเปลื้องผ้าคาดพุงแลกดื่มได้ทีเดียว ต้นไม้ที่เกิดใกล้ฝั่งแม่น้ำ เมื่อฝั่งพังลง
ไป ก็ย่อมโค่นล้มไป แผ่นผ้าของนักเลงสุรา และต้นไม้ใกล้ฝั่งนี้เป็นฉันใด
ขอเดชะ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น. บทว่า **ทุมฺมปฺผลานว** ความว่า
ผลไม้ทั้งหลายที่สุกแล้วถูกลมกระทบ ย่อมหล่นจากต้นตกลงที่พื้นดิน ฉันใด
มาณพทั้งหลายเหล่านี้ ถูกลมคือชรากระทบแล้ว กลืนกินชีวิตแล้ว ย่อมล่อง
หล่นไปในแผ่นดินคือความตาย ฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ทหรา** ความว่า
มาณพทั้งหลายเหล่านี้ คือคนหนุ่ม โดยที่สุดแม้ตั้งอยู่ในความเป็นภละก็ดี.
บทว่า **มชฺฌิมปฺริสา** ความว่า หญิงชายผู้ตั้งอยู่ในวัยกลางคน ทั้งอุกโต-
พัญญชนก และนปฺงสกเพศ.

บทว่า **ตารกราชสนฺนิโ** ความว่า พระจันทร์เป็นราชาแห่ง
ดวงดารา สิ้นแรงลงในกาพย์ข้างแรม แต่ก็แจ่มใสเต็มดวง ในขณะห้วง
ข้างขึ้นฉันใด ภัยของสัตว์ทั้งหลายหาเป็นฉันนั้นไม่. เพราะภัยของสัตว์ทั้งหลาย
ส่วนใดล่วงไปแล้ว เป็นอันว่าส่วนนั้นล่วงไปแล้วในบัดนี้ทีเดียว ไม่มีทางที่จะ
กลับคืนไปสู่ภัยนั้นได้อีก. บทว่า **กูโ** **รติ** ความว่า แม้ความยินดีในกามคุณ
ทั้งหลายของคนแก่ชราย่อมไม่มี ความสุขอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณนั้น
จะมีมาแต่ไหน. บทว่า **ยกุขา** ได้แก่ ยักษ์ผู้มีมหิทธิฤทธิ์. บทว่า **ปีสาจา**
ได้แก่ ปีศาจคลุกฝุ่น. บทว่า **เปตา** ได้แก่ สัตว์ผู้เข้าถึงเปตวิสัย. บทว่า
อสฺสสนฺนุติ ความว่า เข้าไปกระทบ หรือแทรกซึมเข้าไปตามลมหายใจเข้าออก.
บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่แม้ยักษ์เป็นดิน แม่เหล่านั้น ไม่สามารถ
จะเข้าไปกระทบหรือแทรกซึมตามลมหายใจมฤตยูได้.

บทว่า **นิชฺฌาปนํ** **กโรนฺนุติ** ความว่า ให้อัดโทษ คือให้ยินดี
ด้วยสามารถแห่งพลีกรรมได้. บทว่า **อปฺราธเก** ได้แก่ ผู้กระทำความผิด
ต่อพระราชา. บทว่า **ทฺฐสเก** ได้แก่ ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติ. บทว่า
เทรเก ได้แก่ ผู้เบียดเบียนชาวโลกด้วยการตัดช่องย่องเบาเป็นต้น. บทว่า
ราชิโน ได้แก่ พระราชาทั้งหลาย. บทว่า **วิทิตฺวาน** **โทสํ** ความว่า
พระราชาทั้งหลายทรงทราบโทษผิดแล้ว ย่อมลงอาชญา ตามสมควรแก่ความผิด.
บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่พระราชาเหล่านั้น ไม่อาจลงอาชญา แก่
มฤตยูราชได้. บทว่า **นิชฺฌาเปตฺตํ** ความว่า ย่อมได้เพื่อจะประกาศความเป็น
ผู้ไร้ความผิดของตนได้ ด้วยหลักฐานพยาน. บทว่า **น อตฺตมกา** **พลวา**
เตชวาปี ความว่า พระโพธิสัตว์เจ้าทรงแสดงว่า มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจ
แม้อย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้ มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง ทั้งด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้
ผู้นี้มีเดชานุภาพ คือไม่มีความเกรงใจ รักใคร่สืเนหาในสัตว์นิกายแม้แต่ผู้เดียว
ย่อมยำยีทั้งหมดทีเดียว.

บทว่า **ปสยฺห** ความว่า ข่มจีโดยผลการ. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แม้สัตว์เหล่านั้น ก็ไม่อาจเกี่ยวกินมัจจุราชได้.

บทว่า **กโรนฺดา** ความว่า กระทำกลมายา. บทว่า **โมหนฺติ**

ความว่า แสดงสิ่งที่ไม่จริง ทำให้เห็นเป็นจริง ลวงนัยน์ตาประชาชน. บทว่า

อุคฺคเตชา ความว่า อสรพิษทั้งหลายที่ประกอบด้วยเศษคือพิษกล้า. บทว่า

ติกิจฺจกา ได้แก่ หมอผู้เชี่ยวชาญแก้พิษ. บทว่า **ธมฺมมฺหฺตริ เวตฺตฺรฺโณ จ**

โกโฆ ความว่า แพทย์ผู้มีชื่ออย่างนี้ เหล่านี้. บทว่า **โฆรมฺมียมานา** ได้แก่

ผู้ทรงไว้ซึ่งวิชาชื่อโฆระ. บทว่า **โอสฺเชถิ** ความว่า วิชาทั้งหลาย ครั้นร้าย

วิชา ชื่อโฆระหรือคันธะเป็นต้นแล้ว ถือโอสถไปสู่ที่ซึ่งข้าศึกทั้งหลายไม่อาจแล

เห็นได้ด้วยโอสถเหล่านั้น. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สุจริตธรรม. บทว่า **รกฺขติ**

ความว่า สุจริตธรรม อันบุคคลไครักษาแล้ว สุจริตธรรมนั้นย่อมรักษาผู้นั้น

ตอบ. บทว่า **สุโข** ความว่า ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมา

คือให้ถึงสุข ได้แก่ นำเข้าไปด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิในภวามาพจรสวรรค์.

ครั้นพระมหาสัตว์เจ้า แสดงธรรมถวายพระราชบิดา ด้วยคาถา ๒๔

คาถา อย่างนี้แล้ว กราบทูลว่า ขอเดชะพระชนกมหาราชเจ้า ราชสมบัติของ

พระราชบิดา จงเป็นของพระราชบิดาผู้เดียวเถิด ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความ

ต้องการด้วยราชสมบัตินี้ ชรา พยาธิ และมรณะ ย่อมรุกรานข้าพระพุทธเจ้า

ซึ่งก็ กำลังกราบทูลสนทนากับพระองค์อยู่ทีเดียว ขอพระองค์จงอยู่เป็นสุขเถิด

ดังนี้แล้ว สละกามทั้งหลายถวายบังคมลาพระชนกชนนี เสด็จออกบรรพชา

อุปมาเหมือนช้างข้ามแม่น้ำ สลัดคัดเสี้ยวซึ่งห่วงเหล็กเล่นไป หรือดุจสีห์ไปดกทำลาย

กรงทองไปได้ฉะนั้น. ลำดับนั้น พระราชบิดาของพระมหาสัตว์ ทรงดำริว่า

ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแม่แก่เรา จึงสละราชสมบัติ เสด็จออกพร้อมกับ

พระราชโอรสทีเดียว. เมื่อพระเจ้าพรหมทัตกำลังเสด็จออกไปนั้น ทั้งพระเทวี

ทั้งหมดอำมาตย์ราชบริพาร ตลอดจนชาวพระนครทั้งสิ้น มีพราหมณ์และ
กฤหบดีเป็นต้น ต่างพากันสละเคหสถานออกตามเสด็จพระเจ้าพรหมทัต ได้
เกิดเป็นมหาสมามกใหญ่ มีบริษัทนับได้ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระมหาสัตว์เจ้า
พาบริษัทนั้นเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบว่า พระ-
มหาสัตว์เจ้าเสด็จออกแล้ว จึงส่งวิสสุกรรมเทพบุตร ไปเนรมิตอาศรมบทให้
ยาว ๑๒ โยชน์ กว้าง ๗ โยชน์ ทั้งให้จัดแจงบรรพชิตบริวารไว้ครบถ้วน.
ต่อจากนี้ไป การบรรพชาของพระมหาสัตว์เจ้าก็ดี การให้โอวาทก็ดี ความ
เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้าก็ดี ความไม่ไปสู่อบายของบริษัทก็ดี
พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังทั้งหมด.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์อย่างนี้
เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชมารดาบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็น
มหाराชสกุล บริษัทได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วน **อโยมรบัณฑิต** ได้มาเป็น
เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนี้เลย.

จบอรรถกถาอโยมรชาดก

จบอรรถกถา วิสดีนิบาต เพียงเท่านี้

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มาตังคชาดก ๒. จิตตสัมภุตชาดก ๓. สีวีราชชาดก ๔. สิริ-
มันทชาดก ๕. โรหนมิกชาดก ๖. หังสชาดก ๗. สัตตคัมภชาดก ๘. ภัลลา-
ดิยชาดก ๙. โสมนัสสชาดก ๑๐. จัมเปยยชาดก ๑๑. มหาโลกนชาดก
๑๒. ปัญจบัณฑิตชาดก ๑๓. หัตถิปาลชาดก ๑๔. อโยมรชาดกและอรรถกถา.

ติงสตินิบาตชาดก

๑. กิ่งฉันทชาดก

ว่าด้วยโทษที่ฉกฉวยเอาประโยชน์ของคนอื่น

[๒๒๘๕] ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมีความพอใจ
อะไร ประสงค์อะไร ปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร
จึงมานั่งอยู่แต่ผู้เดียว ในเวลาร้อน เพราะเหตุไร ท่าน
จึงมานั่งดูแม่น้ำ.

[๒๒๘๖] หม้อน้ำใหญ่ มีรูปทรงงดงามฉูด
ผลมะม่วงสุก อันมีสีกลีบและรสชาติเยี่ยม ก็มีอุปไมย
ฉันทนั้น.

เราได้เห็นผลมะม่วงนั้น อันกระแสน้ำพัดลอย
มาท่ามกลางแม่น้ำ จึงได้หยิบเอามาเก็บไว้ในเรือไฟฟ้า.

แต่นั้น ก็วางไว้บนใบตอง ทำวิกไปด้วยมือเอง
แล้วฉันท ความหิว และความกระหายของเราก็ตายไป.

เราหมดความกระวนกระวายใจ พอมะม่วงหมด
เราต้องอดทนต่อความทุกข์ ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
พอใจในผลไม้อื่น ๆ อื่น.

ผลมะม่วงใดเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผลมะม่วงนั้น
มีรสอร่อยเป็นเลิศ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ คงจักนำความ

ตายมาแก่ข้าพเจ้าแน่ เพราะชুবอม เนื่องจากอด
อาหาร.

ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุก อันลอยมาจากทะเล
ในห้วงมหรณพได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผลมะม่วงสุก
นั้น คงจักนำความตายมาแก่ข้าพเจ้า ต้องมานั่งอยู่ณ
ที่นี่ เพราะเหตุใด เหตุนี้ทั้งหมดข้าพเจ้าบอกท่าน
แล้ว.

ข้าพเจ้านั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำอันน้ำรินรมย์ แม่น้ำ
นี้กว้างขวางมีปลาโลมาใหญ่อาศัยอยู่ น่าจะพึงมีความ
สบาย ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเราไม่หนีไป
ท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันสันตงดงามดี ท่านผู้มี
ร่างอันสะคราญ เช่นกับด้วยทองใบทั้งแผ่น หรือดูจ
นางพัคคิมิที่สัญจรไปตามซอกเขา ท่านเป็นใคร หรือ
ว่าท่านมาที่นี่เพื่ออะไร.

เทพนารีทั้งหลายในเทวโลก ซึ่งเป็นบริจาริกา
แห่งทวยเทพในฉกามาพจรสวรรค์ มีอยู่เหล่าใด หรือ
สตรีมีรูปงาม ในมนุษยโลกเหล่าใด เทพนารีและสตรี
ทั้งหลายเหล่านั้น ในหมู่เทวดาคนธรรพ์และมนุษย์
ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป ท่านผู้มีตะโพกอัน
งามประหนึ่งทอง เราตามท่านแล้ว ขอจงบอกชื่อและ
เผ่าพันธุ์เถิด.

[๒๒๘๗] ดูก่อนพราหมณ์ดาบส ท่านนั่งอยู่
เฉพาะหน้าแม่น้ำโกสิคิงคาอันน่ารื่นรมย์ใจ โกสิคิ-
คกานั้น มีกระแสอันเชี่ยว เป็นห้วงน้ำใหญ่ ข้าพเจ้า
ถึงสถิตอยู่ในวิมาน อันตั้งอยู่ที่แม่น้ำนั้น.

มีลำห้วย และลำธาร ไหลมาจากเขาหลายแห่ง
เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ไม้นานาพรรณ ย่อมไหลตรง
มารวมอยู่ที่ข้าพเจ้าทั้งนั้น.

ใช่แต่เท่านั้น ยังมีน้ำที่ไหลมาจากป่า มีกระแส
ไหลเชี่ยว สีเขียวปัดอีกมากหลาย และน้ำที่พวกนาค
กระทำให้มีสีวิจิตรต่าง ๆ ย่อมไหลมาตามกระแสน้ำ.

แม่น้ำเหล่านั้น ย่อมพัดเอาผลมะม่วง ผลชมพู
ผลขนุนลำมะลอ ผลกระทู่ม ผลตาล และผลมะเดื่อ
เป็นอันมากเนื่อง ๆ.

ผลไม้นชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ฝั่งทั้งสองตกลงในน้ำ
แล้ว ผลไม้นั้นย่อมเป็นไปในอำนาจแห่งกระแสน้ำ
ของข้าพเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์มีปัญญามาก ผู้ยิ่งใหญ่
กว่านรชน ท่านรู้อย่างนี้แล้วจงฟังข้าพเจ้า ท่านอย่า
พอใจความเกี่ยวเกาะด้วยตัณหาอย่างนี้เลย จงเลิกคิด
เสียเถิด.

ดูก่อนพระราชธานี ผู้ยังรัฐให้เจริญ ข้าพเจ้า
ไม่เข้าใจว่า ท่านจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อย่างไร เมื่อ
ท่านชুবผอมรอความตายอยู่.

พรหม คนธรรพ์ เทวดา และฤๅษีทั้งหลายใน
โลกนี้ ผู้มีตบะอันสำรวมแล้ว เรื่องตบะ เริ่มตั้งความ
เพียร ผู้เรื่องยศ ย่อมรู้ความที่ท่านตกอยู่ในอำนาจ
แห่งตัณหา อย่างไม่ต้องสงสัยเลย.

[๒๒๘๘] บาบย่อไม้เจริณูแก่นรชน ผู้รู้จักศีล
และความไม่เที่ยง ดำรงอยู่เหมือนเราฉะนั้น ซึ่งรู้ธรรม
ทั้งปวง รู้ความสลาย และความจุดแห่งชีวิต ถ้ามาระ
นั้นไม่คิดฆ่าบุคคลอื่นผู้มีความสุข.

ดูก่อนท่านผู้อันหมุ่ฤๅษีรู้กันทั่วแล้ว ท่านเป็นผู้
อันชนผู้ลอบบาปรู้แจ้งแล้วว่า เป็นผู้เกื้อกูลแก่โลก
แต่ต้องปรารถนาบาปกรรมแก่ตน เพราะใช้คำบริภาษ
อันไม่ประเสริฐไพบระ.

ดูก่อนท่านผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย ถ้าเราจักตาย
อยู่ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน เมื่อเราตายไปแล้ว ความ
ติเตียนก็จักมาถึงท่าน โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้มีสะเอวอันกลมกลิ้ง เพราะฉะนั้น
แล ท่านจงรักษาบาปกรรมไว้เถิด อย่าให้คนทั้งปวง
ติเตียนท่านได้ในภายหลัง ในเมื่อเราตายไปแล้ว.

[๒๒๔๕] เหตุนั้น ข้าพเจ้าทราบแล้ว ท่านจง
อดกลั้นไว้ก่อน ข้าพเจ้าจะยอมอุทิศตน และให้
มะม่วงแก่ท่าน เพราะท่านละกามคุณที่ละได้ยาก แล้ว
ตั้งไว้ซึ่งความสงบ และสุจริตธรรม.

บุคคลใดละสังโยชนในก่อนได้ แล้วภายหลัง
มาตั้งอยู่ในสังโยชน์ ประพฤติธรรมอยู่ บาปย่อม
เจริญแก่บุคคลนั้น.

มาเถิด ข้าพเจ้าจะนำท่านไปยังสวนมะม่วง ท่าน
จงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย โดยส่วนเดียวเถิด
ข้าพเจ้าจักนำท่านไปในสวนมะม่วงอันร่มเย็น ท่าน
จงเป็นผู้ไม่ขวนขวายอยู่เถิด.

ดูก่อนท่านผู้ปราบปรามข้าศึก สวนนั้นเคลื่อน-
กล่นไปด้วยหมูนก ที่มีัวเมาอยู่ในรดดอกไม้ มีนก
กระเรียน นกยูง นกเขา ตัวมีสร้อยคออันน่าชม มีหมู่
หงส์ส่งเสียงร้องขรม ผู่นกคูเหว่าที่ร้องปลุกสัตว์
ทั้งหลายอยู่ในสวนมะม่วงนั้น.

ผลมะม่วงในสวนนั้น ดอกเป็นพวงๆดูจพอนฟาง
ปลายกิ่งห้อยโน้มลงมา มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระท่อม
และผลตาลสุกห้อยอยู่เรียงราย.

[๒๒๕๐] ท่านทรงทิพมาลา ผ้าโพกศีรษะ
และเครื่องอาภรณ์ล้วนแต่เป็นทิพย์ มีทองตันแขน

ดูไปด้วยจรงจันท์ กลางคืนมีหญิง ๑๖,๐๐๐ คน
เป็นบริจาริกาบำเรอท่านอยู่ แต่กลางวันต้องเสวย
ทุกขเวทนา.

หญิงเหล่านี้ได้เป็นบริจาริกาของท่าน มีถึง
๑๖,๐๐๐นาง ท่านมีอำนาจมากอย่างนี้ไม่เคยมีใน
มนุษยโลก น่าขนพองสยองเกล้า.

ในภพปางก่อน ท่านทำกรรมอะไรไว้ จึงต้อง
นำทุกขเวทนามาสู่ตน ท่านทำกรรมอะไรไว้ในมนุษย-
โลก จึงต้องเคี้ยวกินเนื้อหลังของตนเองในบัดนี้.

[๒๒๕๑] ข้าพเจ้าเรียนจบไตรเพท หมกมุ่นอยู่
ในกามทั้งหลาย ได้ประพฤติเพื่อความฉิบหายให้
ประโยชน์ แก่ชนเหล่าอื่น ตลอดกาลนาน.

บุคคลใดเป็นผู้ขูดเนื้อผู้อื่น บุคคลนั้นย่อม
ต้องควักเนื้อของตนกิน เช่นเดียวกับข้าพเจ้ากินเนื้อ
หลังของตนอยู่จนทุกวันนี้.

จบกัณฐกชาดกที่ ๑

อรรถกถาถึงสตินิบาต

อรรถกถาถึงฉันทชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุโบสถกรรม ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **กัจจนโท กิมธิปฺปาย** ดังนี้.

ความย่อว่า วันหนึ่ง พระศาสดาตรัสถามอุบาสก - อุบาสิกาเป็นอันมาก ผู้รักษาอุโบสถ ผู้มานั่งเพื่อจะฟังพระธรรมเทศนาอยู่ที่โรงธรรมสภาว่า ดูก่อน อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านรักษาอุโบสถหรือ? เมื่อเขากราบทูลให้ ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ท่านทั้งหลายทำการรักษาอุโบสถ จัดว่าดีทำความดี โบราณกบัตถิตทั้งหลายได้รับยศอันยิ่งใหญ่ ก็เพราะผลแห่งอุโบสถกรรม กิ่งหนึ่ง อันพวกอุบาสกอุบาสิกากราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนคร **พาราณสี** โดยธรรม ทรงเป็นผู้มีศรัทธา ปสาทะ ไม่ประมาทในทานศีล และ อุโบสถกรรม. ท้าวเธอมีตรัสตั้งแม่กะชนที่เหลื่อ มีอำนาจเป็นต้น ให้ตั้งมั่น ในกุศลจริยามิทานเป็นต้น. แต่ปุโรหิตของพระองค์ มีปกติริศเลียดเนื้อ ประชาชน กินสินบน วินิจฉัยอรรถคดีโดยยุดิธรรม. ในวันอุโบสถตรัสสั่ง ให้ประชาชนมีอำนาจเป็นต้นมาเฝ้า แล้วตรัสสั่งว่า พวกท่านทั้งหลายจงมา รักษาอุโบสถ. ปุโรหิตก็ไม่ยอมสมทานอุโบสถ คราวนั้น เมื่อพระราชากำลัง ทรงซักถามพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายสมทานอุโบสถละหรือ? จึงตรัส

ถามปุโรหิตนั้น ผู้รับสินบนและตัดสินอรรถคดีโดยยุดิธรรม ในเวลากลางวัน แล้วมาสู่ที่เฝ้าว่า ท่านอาจารย์ ท่านสมาทานอุโบสถแล้วหรือ ? ปุโรหิตนั้น ทูลคำเท็จว่าสมาทานแล้ว พะยะคะ แล้วลงจากปราสาทไป. ครั้งนั้น อามาศย์ ผู้หนึ่งท้วงว่า ท่านไม่ได้สมาทานอุโบสถมิใช่หรือ ? ปุโรหิตนั้นพูดแก้ตัวว่า ข้าพเจ้าบริโภคอาหารเฉพาะในเวลาเท่านั้น และข้าพเจ้ากลับไปเรือนแล้ว จักบ้วนปากอธิษฐานอุโบสถ ไม่บริโภคอาหารในเวลาเย็น ข้าพเจ้าจักรักษา อุโบสถศีลในเวลากลางคืน ด้วยอาการอย่างนี้ ข้าพเจ้าก็จักมีอุโบสถกรรม กิ่งหนึ่ง. อามาศย์ผู้นั้นกล่าวว่า ดีละขอรับ ท่านอาจารย์ เขากลับเรือนแล้ว ก็ได้กระทำอย่างนั้น.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อปุโรหิตนั้นนั่งอยู่ในศาล. สตรีผู้มีศีลคนหนึ่ง มา ยืนฟ้องคดี เมื่อไม่ได้โอกาสที่จะกลับไปเรือน จึงคิดว่า เราจักไม่ละเลย อุโบสถกรรม พอใกล้เวลา นางจึงเริ่มบ้วนปาก. ขณะนั้น มีผู้นำผลมะม่วงสุก มาให้พราหมณ์ปุโรหิตพวงหนึ่ง. พราหมณ์ปุโรหิตรู้ว่า หญิงนั้นจะสมาทาน อุโบสถ จึงหยิบมะม่วงส่งให้ พร้อมกับพูดว่า เจ้าจงรับประทานมะม่วงสุก เหล่านี้ก่อน แล้วจึงสมาทานอุโบสถเถิด. หญิงนั้นก็ได้กระทำตามนั้น. กุศลกรรมของพราหมณ์ปุโรหิตมีเพียงเท่านี้.

ในเวลาต่อมา พราหมณ์ปุโรหิตนั้นทำกาลกิริยาแล้ว ได้ไปบังเกิด เหนือสิริไสยาสน์อันอลงกต ในวิมานทองอันงามเรืองรอง มีภูมิภาคเป็น รมณียสถาน ในสวนอัมพวัน มีบริเวณ ๓ โยชน์ ใกล้ฝั่งน้ำโกสิกิงคานที ในหิมวันตประเทศ คนที่กลับแล้วตื่นขึ้น มีเรือนร่างอันประดับตกแต่ง ดีแล้ว ทรงรูปโฉมงามสง่า แวดล้อมด้วยนางเทพกัญญาหมื่นหกพันเป็นบริวาร. เขาได้เสวยสิริสมบัตินั้น เฉพาะในเวลากลางคืนเท่านั้น. ความจริง เทพบุตรนั้น ได้เสวยวิบากผลสมกับกรรมที่ตนทำไว้ โดยภาวะเป็นเวมานิกเปรต. เพราะ

ฉะนั้น เมื่อเวลาอรุณขึ้น เขาจะต้องไปสู่สวนอัมพวัน. ในขณะที่ย่างเข้าไปสู่สวนอัมพวันเท่านั้น อัดภาพอันเป็นทิพย์ของเขาก็อันตรธานไป เกิดอัดภาพประมาณเท่าลำตาล สูง ๘๐ สอกแทน ไฟติดทั่วร่างกาย เป็นเหมือนดอกทองกวาวที่บ้านเต็มทีฉะนั้น นิ้วแต่ละนิ้วที่มือทั้งสองข้าง มีเล็บโตประมาณเท่าจอบใหญ่. เขาเอาเล็บเหล่านั้น กรีดจิกควักเนื้อข้างหลังของตนออกมากิน เสวยทุกขเวทนา ร้องโอดครวญอยู่. เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ร่างนั้นก็อันตรธานไป ร่างอันเป็นทิพย์ก็เกิดขึ้นแทน. เหล่านางพ่อนอันเป็นทิพย์ ผู้ประดับตกแต่งแล้วด้วยทิพพาลังการ ต่างถือศูริยางคนตรี มาห้อมล้อมบำเรอ เมื่อจะเสวยมหาสมบัติ ก็ขึ้นไปยังปราสาทอันเป็นทิพย์ ในสวนอัมพวันอันเป็นรมณีสถาน. เวมานิกปรตนั้น ได้เฉพาะซึ่งสวนอัมพวัน อันมีปริมาตร ๓ โยชน์ ด้วยผลแห่งการให้ผลมะม่วง แก่สตรีผู้สมาทานอุโบสถ แต่เพราะผลแห่งการกินสินบน ตัดสินคดีโดยอยุติธรรม จึงต้องจิกควักเนื้อหลังของตนกิน และเพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง จึงได้เสวยศอันเป็นทิพย์แวดล้อมด้วยหญิงพ่อนหมื่นหกพันเป็นบริวาร บำรุงบำเรอด้วยประการฉะนี้.

กาลนั้น พระเจ้าพาราณสี เห็นโทษในกามารมณ์ จึงเสด็จออกทรงผนวชเป็นดาบส ให้กระทำบรรณศาลาที่ภูมิประเทศอันน่ารื่นรมย์ประทับอยู่ ยังอัดภาพให้เป็นไปด้วยอนุชาจริยวัตร (เที่ยวภิกษาเลี้ยงชีวิต). อยู่มาวันหนึ่ง ผลมะม่วงสุกโตประมาณเท่าหม้อเอื้อง ๆ ตกมาจากสวนอัมพวันนั้น ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา มาถึงตรงทำนน้ำซึ่งเป็นที่บริโภคใช้สอยของพระดาบสนั้น. พระดาบสกำลังล้างปากอยู่ เหลือบเห็นผลมะม่วงสุกนั้นลอยมาลงน้ำ จึงลงว่ายน้ำเก็บมานำไปอาศรมบท เก็บไว้ในเรือไฟ ผ่าด้วยมีด แล้วฉนพอเป็นเครื่องประทังชีวิต ส่วนที่เหลือเอาไปตองปิดไว้ แล้วต่อมาก็ฉนผลมะม่วงนั้นทุก ๆ วันจนหมด. เมื่อมะม่วงสุกผลนั้นหมดแล้ว ก็ไม่ยอมฉน

ผลไม้อื่น ๆ เพราะดิตรส จึงตั้งใจว่า จักฉันเฉพาะผลมะม่วงสุกชนิดนั้น จึง
ไปนั่งคอยอยู่ที่ริมแม่น้ำ ตกลงใจว่า ถ้าไม่ได้ผลมะม่วงสุกจักไม่ยอมลุกขึ้น.
คาบสนั้นไม่ยอมขบฉัน ผู้นั่งคอยผลมะม่วงอยู่ที่ริมแม่น้ำนั้นถึง ๖ วัน จน
ร่างกายซูบซีดเพราะลมและแดดแผดเผา ครั้นถึงวันที่เจ็ด นางเทพธิดาผู้รักษา
แม่น้ำ พิจารณาความรู้เหตุนั้น แล้วคิดว่า พระคาบสนี้เป็นผู้ตกลอยในอำนาจของ
ความอยาก สู้อดอาหารถึง ๗ วัน มานั่งคอยดูแม่น้ำคงคา การที่เราจะไม่
ถวายผลมะม่วงสุกแก่คาบสนี้ไม่สมควรเลย เมื่อคาบสนี้ไม่ได้ผลมะม่วงสุกก
จักมรณภาพ เราจักถวายแก่ท่าน จึงมายืนบนอากาศเหนือแม่น้ำคงคา เมื่อจะ
สนทนากับคาบสนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมีความพอใจอะไร ประสงค์

อะไร พรารถนอะไร แสงหาอะไร จึงมานั่งอยู่แต่

ผู้เดียวในเวลาร้อน เพราะเหตุไร ท่านจึงมานั่งดูแม่น้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จตุโท** ได้แก่ อธิยาศัย. บทว่า **อธิปฺปาย**

ได้แก่ ความคิด. บทว่า **สมฺมุติ** ความว่า ท่านปรารถนา (อะไร)? บทว่า

หมฺมุณี แปลว่า ในฤดูร้อน. บทว่า **เอลิ** แปลว่า แสงหา.

นางเทพธิดากล่าวเรียกคาบสนั้นว่า "พราหมณ์" เพราะบวชแล้ว.

ท่านอธิบายไว้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านประสงค์อะไร คิดถึงอะไร พรารถนา
อะไร แสงหาอะไร เพราะต้องการอะไร ท่านจึงมาแลดูแม่น้ำอยู่ที่ฝั่งคงคานี้.

พระคาบสนี้ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๑๐ คาถา ความว่า

หม้อน้ำใหญ่ มีรูปทรงงดงามฉ้นิด ผลมะม่วง

สุกอันมีสีกลีบและรสดีเยี่ยม ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

เราได้เห็นผลมะม่วงนั้น อันกระแสน้ำพัดลอย

มาท่ามกลางแม่น้ำ จึงได้หยิบเอามาเก็บไว้ในเรือไฟฟ้า.

แต่นั้นก็วางไว้บนใบตอง ทำวิกัปด้วยมิดเอง
แล้วก็ฉัน ความหิวและความระหายของเราก็อหายไป.

เราหมดความกระวนกระวายใจ พอมะม่วงหมด
เราต้องอดทนต่อความทุกข์ ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
พอใจในผลไม้อื่น ๆ อื่น.

ผลมะม่วงใดเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผลมะม่วงนั้นมี
รสอร่อยเป็นเลิศ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ คงจักนำความ
ตายมาแก่ข้าพเจ้าแน่ เพราะชুবหอม เนื่องจากอด
อาหาร.

ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุก อันลอยมาจากทะเล
ในห้วงมหรณพได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผลมะม่วงสุกนั้น
คงจักนำความตายมาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องมานั่งอยู่
ที่นี่เพราะเหตุใด เหตุนี้ทั้งหมดข้าพเจ้าบอกท่านแล้ว.

ข้าพเจ้านั่งอยู่ เฉพาะแม่น้ำอันน่ารื่นรมย์ แม่น้ำ
นี้กว้างขวางมีปลาโลมาใหญ่อาศัยอยู่ น่าจะพึงมีความ
สบาย ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเราไม่หนีไป
ท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันสันตติงามดี ท่านผู้มี
ร่างกายงามเช่นกับด้วยทองใบทั้งแผ่น หรือคูนาง-
พยัคฆ์ ที่สัญจรไปตามซอกเขา ท่านเป็นใคร หรือ
ว่าท่านมาที่นี่เพื่ออะไร.

เทพนารีทั้งหลายในเทวโลก ซึ่งเป็นบริจาริกา
แห่งทวยเทพในฉกามาจรสวรรค์ มีอยู่เหล่าใด หรือ
สตรีมีรูปร่าง ในมนุษยโลกเหล่าใด เทพนารี และ
สตรีทั้งหลายเหล่านั้น ในหมู่เทวดาคนธรรพ์ และ
มนุษย์ ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป ท่านผู้มี
ตะโพกอันงามประหนึ่งทอง เราถามท่านแล้ว ของจง
บอกชื่อและเผ่าพันธุ์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาริธโร กุมุโห ได้แก่ หม้อน้ำ.

บทว่า สุปรินาหฺวา แปลว่า มีทรวดทรงงาม. บทว่า วณฺณคนฺธรสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ความว่า อุดมด้วยสีกลิ่นและรสทั้งหลาย. บทว่า ทิสฺวาน เท่ากับ ทิสฺวา
แปลว่า เห็นแล้ว. บทว่า อมฺลฺมชฺฉิเม ได้แก่ ผู้มีทรวดทรงสันทัดปราศจาก
มลทิน. พระดาบสเมื่อจะสนทนาปราศรัยกับเทวดาจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
ปาณฺธิ ได้แก่ ด้วยมือทั้งสอง. บทว่า อคฺยฺยตฺนมาหฺริ ความว่า ได้นำ
มาสู่โรงพิธีบูชาไฟของตน. บทว่า วิภฺปฺเปตฺวา ได้แก่ ผ่าตัดแล้ว. ปาฐะเป็น
วิภฺนฺเตตฺวา ดังนี้ก็มี. ยังมีปาฐะเหลืออยู่บทหนึ่งคือบทว่า ขาที.

บทว่า อหาสิ เม ความว่า พอข้าพเจ้าวางมะม่วงลงที่ปลายลิ้น
เท่านั้น รสแห่งมะม่วงสุกนั้น แ่ไปตลอดเส้นเอ็น รับริสทั้ง ๗ พัน จนบำบัด
ความหิวและความระหายของข้าพเจ้าได้. บทว่า อเปตฺทรโธ ความว่า
มีความกระวนกระวายทางกายและใจปราศไปแล้ว. เพราะว่า ผลมะม่วงสุกนั้น
กำจัดความกระวนกระวายของข้าพเจ้าได้ เหมือนบริโศคโภชนะอันมีรสดี.
บทว่า พยฺนฺตฺอิฏฺโธ ความว่า ผลมะม่วงนั้นเกิดหมดไป อธิบายว่า เป็นผู้
ผลมะม่วงสุกสิ้นไปแล้ว.

บทว่า **ทุกขกขโม** ความว่า ประกอบไปด้วยความทุกข์อันไม่น่า
ชื่นใจ คือด้วยความทนทรมานกาย และความทนทรมานจิต. พระคาบแสดง
ความหมายว่า ก็เพราะข้าพเจ้าไม่ถึงความยินดี แม้เล็กน้อยในผลกล้วยและ
ผลขนุนเป็นต้น อย่างอื่น ผลกล้วย ผลขนุนทั้งหมด พอข้าพเจ้าวางตะลัน
ก็สำเร็จความอึดทนที (คือเมื่อไม่อยากกิน). บทว่า **โสติตฺวา** ความว่า
เพราะชুবสอมเนื่องจากอดอาหาร. บทว่า **ตัมมม** ความว่า ผลมะม่วงสุกนั้น
(คงจักนำความตาย) มาแก่ข้าพเจ้า. บทว่า **ยสุต** ความว่า ผลมะม่วงใด
พึงมี คือ ผลมะม่วงข่อมมี. ท่านอธิบายว่า ผลาผลอันใดได้ยังประโยชน์ให้
สำเร็จแก่ข้าพเจ้า. บทว่า **วฺยฺหฺมาน** ความว่า กำลังลอยมาในห้วงน้ำ กล่าวคือ
ลำน้ำ อันมีกระแสทั้งลึกทั้งกว้าง. อธิบายว่า ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุกขึ้นจาก
ทะเลนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผลมะม่วงสุกนั้นคงนำความตายมาให้ข้าพเจ้า เพราะ
เมื่อข้าพเจ้าไม่ได้ผลมะม่วงสุกนั้น ชีวิตคงจักไม่เป็นไปได้. บทว่า **อุปฺวสฺมิ**
ความว่า ข้าพเจ้าถูกความหิวระหายเบียดเบียนแล้วจึงต้องอยู่ ในที่นี้. บทว่า
รณฺมํ ปฺภินฺนินฺโนสุมิ ความว่า ข้าพเจ้านั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำอันน่ารื่นรมย์.
บทว่า **ปฺลฺลโถมาตุตา ปฺลฺล** ความว่า แม่น้ำนี้กว้างใหญ่ไพศาล อันปลาโลมา
ใหญ่อยู่อาศัย อธิบายว่า สถานที่เช่นนี้ น่าจะเป็นสถานที่ผาสุกสำหรับข้าพเจ้า
บทว่า **อปฺลาณินิ** แปลว่า ไม่หนีไป. พระคาบเรียกเทพยดานั้นว่า
มม สมฺมุขา จิตฺ ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเรา. ปาฐะว่า **อปฺลามินิ**
ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า มีสระรูปร่างกายหาตำแหน่งมิได้ตั้งทองที่ไถ่ลมหินโทษออกแล้ว.
บทว่า **กิสฺส วา** ความว่า พระคาบสถามว่า หรือท่านมาในที่นี้ด้วยเหตุไร.
บทว่า **รูปฺปฏฺฐปฺลฺมตฺถิว** ความว่า มีรูปร่างเกลี้ยงเกลาดังแผ่นทองใบ.
บทว่า **พยฺคฺขมิว** ความว่า ดูดุจพยัคฆราชหนุ่มงามเข้มซ้อย ด้วยท่าทาง
เยื้องกราย. บทว่า **เทวานํ** ได้แก่ เทวดาชั้นกามาพจรสวรรค์ทั้ง ๖. บทว่า

ยา วา มนุสฺสโลกสุมี ความว่า หรือสตรีมีรูปร่างในมนุษย์โลกเหล่าใด.
บทว่า รูปนุวาคติตฺติโย ได้แก่ สตรีผู้สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติ.

บทว่า นตฺติ ความว่า โดยที่ตนมุ่งจะสรรเสริญเทพธิดา พระดาบส
จึงกล่าวอย่างนี้ ก็พระดาบสนั้นมีความมุ่งหมายว่า (เทพนารี และสตรีทั้งหลาย
เหล่านั้น) ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป. บทว่า คนุชฺชพฺพมานุเส ความว่า
ในหมู่คนธรรพ์และมนุษย์โลก ซึ่งอาศัยกลิ่นหอมที่รากเป็นต้น ประพรม.
บทว่า จารูปุพฺพงฺกิ ความว่า ผู้ประกอบไปด้วยอวัยวะ ตะโพก ขาอ่อน
งามดังทอง. บทว่า นามนฺจ พนุชฺเชว ความว่า พระดาบสกล่าววาท่าน
โปรดบอก นามโคตรและเผ่าพันธุ์ของตน แก่ข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น นางเทพธิดาได้กล่าวคาถา ๘ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ดาบส ท่านนั่งอยู่ เฉพาะแม่น้ำ
โกสิคคิงคาอันน่ารื่นรมย์ไฉน โกสิคคิงคานั้น มีกระแสน้ำ
อันเขียว เป็นห้วงน้ำใหญ่ ข้าพเจ้าถึงสถิตอยู่ในวิมาน
อันตั้งอยู่ที่แม่น้ำนั้น.

มีลำห้วย และลำธาร ไหลมาจากเขาหลายแห่ง
เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ไม้บานาพรรณณ ย่อมไหลตรง
มารวมอยู่ที่ข้าพเจ้าทั้งนั้น.

ใช้แต่เท่านั้น ยังมีน้ำที่ไหลมาจากป่า มีกระแสน้ำ
ไหลเขียว สีเขียวปัด อีกมากหลาย และน้ำที่พวกนาค
กระทำให้มีสีวิจิตรต่าง ๆ ย่อมไหลมาตามกระแสน้ำ.

แม่น้ำเหล่านั้น ย่อมพัดเอาผลมะม่วงผลชมพู
ผลขนุนลำมะลอ ผลกระทู่ม ผลตาล และผลมะเดื่อ
เป็นอันมาก มาเนื่อง ๆ.

ผลไม้นั้นชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ฝั่งทั้งสองตกลงในน้ำ แล้ว ผลไม้นั้นย่อมเป็นไปในอำนาจ แห่งกระแสน้ำ ของข้าพเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ มีปัญญามาก ผู้เป็นใหญ่กว่านรชน ท่านรู้อย่างนี้แล้วจงฟังข้าพเจ้า ท่านอย่าพอใจความเกี่ยวเกาะด้วยตัณหาอย่างนี้เลย จงเลิกคิดเสียเถิด.

ดูก่อนพระราชธานี ผู้ยังรัฐให้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าท่านจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อย่างไร เมื่อท่านชুবผอมรอความตายอยู่.

พรหม คนธรรพ์ เทวดา และธานีทั้งหลายในโลกนี้ ผู้มีตนอันตำรวมแล้ว เรื่องตบะ เริ่มตั้งความเพียร ผู้เรื่องยศ ย่อมรู้ความที่ท่านตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา อย่างไม่ต้องสงสัยเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกลิเกี ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ดาบส ท่านนั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำโกสิคิงคา อันรื่นรมย์ใด. บทว่า ภูศาลยา วุตถา ความว่า ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่แม่น้ำนั้น ซึ่งมีกระแสอันเชี่ยว ประกอบด้วยห้วงน้ำใหญ่. อธิบายว่า ข้าพเจ้าสิงอยู่ที่วิมานอันตั้งอยู่ที่แม่น้ำคิงคา. บทว่า วรวาริวโหมวา ความว่า มีน้ำไหลเชี่ยวประกอบด้วยห้วงน้ำใหญ่. บทว่า สมมุขา ความว่า เทพยดาแสดงว่าห้วยละหานลำธารเขา มีประการดังกล่าวแล้ว ย่อมบ่ายหน้าพร้อมมายังเรา เราเป็นประธานของแม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น.

บทว่า อภิสนฺทฺตติ แปลว่า ย่อมไหลไป. อธิบายว่า นทีธารทั้งหลายอันไหลมาจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้าไปสู่เรา คือแม่น้ำโกสิคิงคาลีน. บทว่า

วณโฑทา ความว่า ไข่แต่ห้วยละหาน ลำธาร เขา เท่านั้นก็หามีได้ ที่แท้ น้ำที่บ่ามาจากป่า คือน้ำที่ไหลมาจากป่านั้นเป็นอันมาก ย่อมไหลไป. บทว่า นิลวาริวหินุทธา ความว่า ทรงไว้ซึ่งห้วงน้ำ กล่าวคือกระแสน้ำอันประกอบด้วยน้ำสีเขียว ดังสีแก้วมณี. บทว่า นาคจิตฺโตทา ความว่า น้ำอันประกอบด้วยน้ำ กล่าวคือสี อันนาคทั้งหลายการทำให้วิจิตรก็ดี. บทว่า วารินา ความว่า นางเทพธิดาแสดงว่า แท้จริงแม่น้ำทั้งหลาย จำนวนมากเห็นปานนี้ ย่อมไหลไปตามกระแสน้ำคือยังเราให้เต็มบริบูรณ์ด้วยน้ำทีเดียว. บทว่า ตา ได้แก่ แม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า อวหนุติ ความว่า แม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมพัดพาผลมะม่วงเป็นต้นเหล่านั้นเข้ามา. ก็บททั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมด เป็นปฐมาวักติ ลงในอรรถแห่งทุกยิวักติ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตา เป็นทุกยิวักติ พหูวนะ.

บทว่า อวหนุติ ความว่า แม่น้ำเหล่านั้นย่อมพัดพาผลมะม่วง เป็นต้นเหล่านี้เข้ามา อธิบายว่า และผลมะม่วงเป็นต้น อันถูกพัดไปอย่างนี้ ย่อมเข้าไปสู่กระแสของเรา. บทว่า โสตสฺส ความว่า ผลไม้ชนิดใดหล่นจาก ต้นไม้ ที่เกิดอยู่ ณ ริมฝั่งทั้งสองข้าง ลอยไปในน้ำ ผลไม้ชนิดนั้นทั้งหมด เป็นอันเข้าถึงอำนาจแห่งกระแสของเราทีเดียว ไม่มีข้อสงสัยในเรื่องนี้. เทพธิดานั้นบอกเหตุที่ผลมะม่วงสุกนั้นลอยมาตามกระแสน้ำอย่างนี้. บททั้งสอง คือ เมธาวิ ปุณฺณณฺดา เป็นอาลปนนะ. (คำเรียกร้อง) ทั้งนี้. บทว่า มา โรจย ความว่า ท่านอย่าพอใจความเกี่ยวเกาะด้วยคณหาอย่างนี้เลย. บทว่า ปฏิสฺสธ แปลว่า จงห้ามเสียเถิด. บทว่า ตํ ความว่า นางเทพธิดากล่าวสอนพระราชา. บทว่า วุฑฺธวํ ได้แก่ ความเจริญด้วยปัญญา คือความเป็นบัณฑิต. บทว่า รฏฺฐาภิวฑฺฒน แปลว่า ท่านราชธานีผู้ยังรัฐมณฑลให้เจริญ. บทว่า อาจย-มาโน ความว่า ท่านจงก่ออศุภาพ คือเจริญด้วยเนื้อและเลือด เป็นหนุ่ม

แน่นเกิด. นางเทพธิดาเรียกพระดาบสนั้นว่า ราชิลี (ท่านราชธานี) ท่านกล่าว-
อธิบายไว้ว่า ท่านยังเป็นหนุ่ม แต่ชอบผอมเพราะอดอาหาร หวังจะได้ความตาย
เพราะโลกในมะม่วง เราหาสำคัญความเป็นบัณฑิตเช่นนี้ของท่านไม่. บทว่า
ตสฺส ความว่า บุคคลใดเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งคัมहा ย่อมรู้ความที่
บุคคลนั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งคัมहा โดยไม่ต้องสงสัย.

เมื่อเทพธิดา จะให้ดาบสนั้นเกิดความสังเวชจึงกล่าวอย่างนี้ว่า
พรหมผู้ที่ถึงการณ์ว่าเป็นบิดา คนธรรมดาพร้อมทั้งกามาวารเทพธิดา และฤาษี
ผู้มีจักขุทิพย์ดังที่กล่าวมาแล้ว ย่อมรู้ความที่บุคคลนั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจ
คัมहाโดยไม่ต้องสงสัย แต่ข้อที่ท่านผู้มีฤทธิ์เหล่านั้นรู้ว่า ดาบสชื่อ โนนเป็นผู้
ตกอยู่ในอำนาจของคัมหาดังนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ ถึงปริจาริกชนของฤาษีผู้เริ่ม
ตั้งความเพียร ผู้ยงยศเหล่านั้น ก็ารู้เพราะฟังคำของชนเหล่านั้นพูดกันอยู่อีก
เพราะขึ้นชื่อว่า ความลับของบุคคลผู้ทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

ลำดับนั้น พระดาบสได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

บาปย่อมไม่เจริญแก่นรชน ผู้รู้จักคิด และความ
ไม่เที่ยง ดำรงอยู่เหมือนเราฉะนั้น ซึ่งรู้ธรรมทั้งปวง
รู้ความสลายและความจืดแห่งชีวิต ถ้ามรรณะนั้นไม่คิด
ฆ่าบุคคลอื่นผู้มีความสุข.

ดูก่อนท่านผู้อันหมูฤาษีรู้กันทั่วแล้ว ท่านเป็นผู้
อันชนผู้ลอบบาปรู้แจ้งแล้วว่า เป็นผู้เกื้อกูลแก่โลก
แต่ต้องปรารถนาบาปกรรมแก่ตน เพราะใช้คำบริภาษ
อันไม่ประเสริฐไพบเราะ.

ดูก่อนท่านผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย ถ้าเราจักตายอยู่
ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน เมื่อเราตายไปแล้ว ความดีเที่ยน
ก็จักมาถึงท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้มีสะเอวอันกลมกลิ้ง เพราะฉะนั้น
แล ท่านจงรักษาบาปกรรมไว้เถิด อย่าให้คนทั้งปวง
ดีเที่ยนท่านได้ในภายหลัง ในเมื่อเราตายไปแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว วิทฺตฺวา ความว่า ข้าพเจ้ารู้จักคิด
และความไม่เที่ยงฉันใด บาปย่อมไม่พอกพูน คือไม่เจริญแก่คนผู้รู้แล้วดำรง
อยู่ฉันนั้น. บทว่า วิทฺ ได้แก่ ผู้รู้แจ้ง. บทว่า สพุพฺพมฺม ได้แก่ สุจริตธรรม
ทุกอย่าง. เพราะในคานานี้ สุจริตธรรมสามอย่าง ประสงค์เอาเป็นสรพพธรรม.
บทว่า วิทฺธฺ สนฺ ได้แก่ ความดับ. บทว่า จฉนฺ ได้แก่ จุตติ. บทว่า ชีวิตฺตฺส
ได้แก่ อายุ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บาปย่อมไม่พอกพูน คือไม่เจริญแก่
พระผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้งแล้วดำรงอยู่อย่างนี้ คือรู้แจ้งซึ่งสุจริตธรรมทั้งปวง
และความไม่เที่ยงแห่งชีวิต.

บทว่า สเจ น เจเตติ วธาย ตสฺส ความว่า ถ้านั้นไม่คิด
คือ ไม่ดำริเพื่อจะฆ่าบุคคลอื่นผู้ถึงความสุข ได้แก่ ไม่ฆ่าบุคคลอื่น หรือแม้
ทรัพย์สินมรดกของเขาให้พินาศ ก็ข้าพเจ้าไม่คิดเพื่อจะฆ่าใคร ๆ นั่งคอยดูแม่น้ำ
ทำความอาลัยในมะม่วงสุกอย่างเดียว ท่านตรวจดู ได้เห็นอกุศลกรรมอะไร
ของข้าพเจ้าบ้างเล่า? บทว่า อิติปฺปคสมณฺญาเต ความว่า ผู้อันหม่อมุ่ณานี้
รู้ทั่วแล้วด้วยดี คืออันถาณินทั้งหลายรับรู้แล้ว. บทว่า เอว โลกฺยา ความว่า
ท่านเป็นผู้อันชนผู้ลอบบาปรู้ทั่วแล้วอย่างนี้ว่า เป็นผู้ถือกุศลแก่โลก. บทว่า สติ
นี้ เป็นอาลปนะเรียกขานว่า ดูก่อนท่านผู้สวยงาม เลอโฉม. บทว่า อนริย

ปริสั ภาเส ความว่า ประกอบไปด้วยคำบริภาษ อันไม่งดงาม เป็นต้นว่า
รำลึกถึงบิดามารดาของเขา. บทว่า **ชิกิสติ** ความว่า แม่เมื่อบาปในตัวของ
ข้าพเจ้าไม่มีอยู่เลย ท่านก็มาบริภาษข้าพเจ้าถึงอย่างนี้ ทั้งเพ่งเล็งความตายต่อ
ข้าพเจ้า ชื่อว่าไฟแสวงหาบาปกรรม ทำให้เกิดขึ้นแก่ตน.

บทว่า **ตีเร เต** ความว่า ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน. บทว่า **ปุตฺตสุสุโสนิ**
ความว่า ประกอบไปด้วยตะโพก อันงดงาม ฝั่งผาย. บทว่า **เปเต** ความว่า
เมื่อข้าพเจ้าตายไปสู่ปรโลกแล้ว เพราะไม่ได้ผลมะม่วงสุก. บทว่า **ปกฺขกฺขาลิ**
ความว่า ชนทั้งปวงอย่างกล่าวร้าย คำว่า **ติเตยน** **นินทา**. ปาฐะว่า **ปกฺขตุถาลิ**
ดังนี้ก็มี.

นางเทพธิดาได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

เหตุนี้ข้าพเจ้าทราบแล้ว ท่านจงอดกลั้นไว้ก่อน
ข้าพเจ้าจะยอมตน และให้มะม่วงแก่ท่าน เพราะท่าน
ละกามคุณที่ละได้ยาก แล้วตั้งไว้ซึ่งความสงบ และ
สุจริตธรรม.

บุคคลใดละสังโยชนในก่อนได้ แล้วภายหลัง
มาตั้งอยู่ในสังโยชน์ ประพฤติธรรมอยู่ บาปย่อม
เจริญแก่บุคคลนั้น.

มาเถิด ข้าพเจ้า จะนำท่านไปยังสวนมะม่วง
ท่านจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยโดยส่วนเดียวเถิด
ข้าพเจ้าจักนำท่านไปในสวนมะม่วงอันร่มเย็น ท่านจง
เป็นผู้ไม่ขวนขวายอยู่เถิด.

ดูก่อนท่านผู้ปราบปรามข้าศึก สวณนั้นเคลื่อน-
กล่นไปด้วยหมูนก ที่มัวเมาอยู่ในรสดอกไม้ มีนก
กระเรียน นกยูง นกเขา ซึ่งมีสร้อยคออันน่าชม มี
หมู่หงส์ส่งเสียงร้องขรม ผุ่งนกดูเหว่าที่ร้องปลุกสัตว์
ทั้งหลายอยู่ในสวนมะม่วงนั้น.

ผลมะม่วงในสวนนั้น ตกเป็นพวง ๆ ดูกฟอนฟาง
ปลายกิ่งห้อยโน้มลงมา มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุ่ม
และผลตาลสุกห้อยอยู่เรียงราย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญญาตเมต** ความว่า เหตุที่ท่านอ้างว่า
ความครหาจักมีแก่ท่าน กล่าวอ้างไว้เพื่อต้องการผลมะม่วงสุกนั้น ข้าพเจ้า
ทราบแล้ว. บทว่า **อวิสยุหสาหิ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าพระราชาทรงหลายยอม
อดกลั้นสิ่งที่อดกลั้นได้ยาก ด้วยเหตุนี้ นางเทพธิดาเมื่อปรารถถึงเหตุนี้
จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อตุดาน** ความว่า เมื่อข้าพเจ้าโอบอุ้มท่านพาไปสู่
สวนมะม่วง ชื่อว่ายอมถวายตนแก่ท่าน และจะถวายผลมะม่วงสุกนั้นแก่ท่าน
ด้วย. บทว่า **กามกุณ** ได้แก่ วัตถุกามทั้งหลาย อันประดับด้วยกาญจนา
และเสวตฉัตร.

บทว่า **สนติญจ ฐมมญจ** ได้แก่ ศีลกล่าวคือสันติอันยังความทุศีล
ให้สงบระงับ และสุจริตธรรม. บทว่า **อธิญจโติสิ** ความว่า ท่านเป็นผู้
เข้าถึงคุณธรรมเหล่านี้ และเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้. บทว่า **ปุพฺพ-**
ธ **โยค** ได้แก่ ข้อผูกพันอันมีในก่อน. บทว่า **ปจฺจาส** **โยชเน** ได้แก่
ข้อผูกพันอันมีในภายหลัง. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ดูก่อนดาบสผู้เจริญ ผู้ใด
สละสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ แล้วคิดในรสค้นหาเพียงแก่ผลมะม่วงสุกไม่คำนึง

ถึงลมและแดด สุนัขชบเขาอยู่ที่ชายฝั่งน้ำ ผู้นั้นข้ามมหาสมุทรได้ ก็เป็นเช่น กับบุคคลผู้จมลงในที่สุดฝั่ง บุคคลใดเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจสัจฉา ประพฤติ อธรรมอย่างเดียว บาปซึ่งกระทำด้วยอำนาจสัจฉา ย่อมเพิ่มแก่บุคคลนั้น นางเทพธิดานั้นกล่าวคำหานิตาบสอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **กามิ อปโปสุตฺตโก ภว** ความว่า ท่านต้องเป็นผู้ไม่มีอาลัย อยู่ที่สวนมะม่วง โดยส่วนตัวเกิด. บทว่า **ตสมิ** ความว่า ข้าพเจ้าจักเป็นผู้ นำท่านไปที่สวนมะม่วงอันเยือกเย็นนั้น. บทว่า **ตํ** ความว่า เมื่อนางเทพธิดา กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงอุ้มดาบขึ้นนอนแนบอก เหาะไปในอากาศ เห็นทิพ- อัมพวันอันมีปริมณฑลได้ ๓ โยชน์ และได้สดับเสียงแห่งสกุณปักษี แล้วจึง บอกแก่ดาบส กล่าวอย่างนี้ว่า **ตํ** เป็นต้น. บทว่า **ปุปฺผสมตฺตเตหิ** ความว่า มัวเมาด้วยรสแห่งปุปผชาติ.

บทว่า **วฏฺกฺขเลหิ** ความว่าสวนอัมพวันนั้น เชิงแซ่ไปด้วยฝูงนก ทั้งหลาย ตัวมีคออันคด และบัดนี้เมื่อนางเทพธิดา จะบอกชื่อนกเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โกญฺจา** (นกกระเรียน) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิวียา** แปลว่า อันเป็นทิพย์. บทว่า **โกยฺญฺจิมฺฐสาลียา** ความว่า นางเทพธิดา แสดงว่า ทิพสกุณปักษีเหล่านี้คือ (นกกระเรียน นกยูง นกเขา และนก ขุนทอง) ซึ่งมีสร้อยคออันน่าชม ย่อมอยู่ในสวนอัมพวันนี้. บทว่า **กุชฺชิตา** ห้ **ตฺวปฺเพหิ** ความว่า มีฝูงหงส์ขันกุ ส่งเสียงร้องระงม. บทว่า **โกกิลเลตฺต** **ปโปฺพระ** ความว่า นกคูเหว่าทั้งหลาย อยู่ในสวนอัมพวันนั้น กูก็ร้องปลุก สัตว์ทั้งหลายให้ตื่นอยู่. บทว่า **อมฺเพตฺต** ความว่า มีต้นมะม่วง อยู่ในสวน อัมพวันนั้น. บทว่า **วิปฺปฺสฺนคฺคา** ความว่า ปลายกิ่งโน้มโน้มลง เพราะ เต็มไปด้วยพวงผล.

บทว่า **ปลาลชลสนุภา** ความว่า มีผลตกเช่นกับ ฟอนฟาง
ข้าวสาลี เพราะสังสมไปด้วยช่อและดอก. บทว่า **ปุกกตาลวิลมุพิโน** ความ
ว่า นางเทพธิดาพรรณนาถึงสวนอัมพวันว่า มีผลตาลสุกห้อยย้อยอยู่ไสว และ
ต้นไม้เห็นปานนี้ มีอยู่ในสวนอัมพวันนี้.

ก็แหละครั้นนางเทพธิดาพรรณนาแล้ว พาพระดาบสมาในสวนอัมพ-
วัน แล้วสั่งว่า ท่านโปรดขบขันผลมะม่วงทั้งหลาย ยังความอยากของตน
ให้เต็มบริบูรณ์ ในสวนอัมพวันนี้ แล้วหลีกไป ครั้นพระดาบส ขบขันผล
มะม่วงจนอิ่มสมอยากแล้ว พักผ่อนแล้ว จึงเที่ยวไปในสวนอัมพวัน พบเห็น
เปรตนั้นกำลังเสวยทุกข์ (แต่) ไม่สามารถจะพูดอะไรได้ แต่เมื่อพระอาทิตย์
อัสดงแล้ว เห็นเปรตนั้น มีหญิงพื่อนแวดล้อมบำเรอ เสวยทิพยสมบัติอยู่
จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ท่านทรงทิพมาลา ผ้าโพกศีรษะ และเครื่อง
อาภรณ์ล้วนแต่เป็นทิพย์ มีทองต้นแขน ลูบไล้ด้วย
จूरณจันท์ กลางคืนมีหญิง ๑๖,๐๐๐ คน เป็นปริจาริกา
บำเรอท่านอยู่ แต่กลางวันต้องเสวยทุกข์เวทนา.

หญิงเหล่านี้ได้เป็นปริจาริกาของท่าน มีถึง
๑๖,๐๐๐ นาง ท่านมีอำนาจมากอย่างนี้ ไม่เคยมีใน
มนุษยโลก นำชนพองสยองเกล้า.

ในปริมภพ ท่านทำ บาปกรรมอะไรไว้ จึงต้อง
นำทุกข์เวทนามาสู่ตน ท่านทำกรรมอะไรไว้ในมนุษย-
โลก จึงต้องเกี่ยวกินเนื้อหนังของตนเองในบัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาลี** แปลว่า ผู้ทรงมาลาทิพย์. บทว่า
ติรีฎิ แปลว่า ผู้ทรงผ้าโพกอันเป็นทิพย์. บทว่า **กายูรี** แปลว่า ประดับ

อาภรณ์ล้วนเป็นทิพย์. บทว่า องฺคที ความว่า ประกอบด้วยกำไลมือ และ
แขนอันเป็นทิพย์. บทว่า จนฺทฺหุสฺสโท ความว่า มีร่างกายได้ทำด้วยจันทร์
อันเป็นทิพย์. บทว่า ทิวา ความว่า แต่ในเวลากลางวันต้องเสวยมหา-
ทุกขเวทนา. บทว่า ยา เตมา ตัดบทเป็น ยา เต อีมา แปลว่า หึงเหล่านี้.
บทว่า อพฺภูโต ความว่า ไม่เคยมีเลยในมนุษยโลก. บทว่า โลมหํ สโน
ความว่า ชนเหล่าใดเห็นท่าน ชนของคนเหล่านั้นย่อมชูชัน. บทว่า ปุพฺเพ
ได้แก่ ในภพก่อน. บทว่า อตฺตตฺถุขาวหิ ความว่า เป็นเหตุนำทุกขเวทนา
มาสู่ตน. บทว่า มนุสฺเสสฺส ความว่า ท่านทำกรรมอะไรไว้ในมนุษยโลก
จึงต้องมาเคี้ยวกินเนื้อหลังของตนในบัดนี้.

เปรตจำพระดาบสได้ จึงทูลว่า พระองค์คงจำข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้
ข้าพระพุทธเจ้า คือผู้ที่ได้เป็นปุโรหิตของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าต้องเสวย
ความสุขในกลางคืนนี้ เพราะผลแห่งอุโบสถกึ่งหนึ่งที่ตนได้ทำมา เพราะอาศัย
พระองค์ แต่ที่ได้เสวยทุกขเวทนาในเวลากลางวัน เพราะผลแห่งบาปกรรม
ที่ทำไว้แล้วเหมือนกัน แท้จริง ข้าพระพุทธเจ้า อันพระองค์ทรงตั้งไว้ใน
ตำแหน่งผู้พิพากษา ได้ชำระคดีโดยยุติธรรมรับสินบน ชูดเลือดเนื้อประชาชน
ทางเบื้องหลัง เพราะผลแห่งกรรมที่ทำไว้นั้น ตอนกลางวัน ข้าพระพุทธเจ้า
จึงได้เสวยทุกขเวทนานี้ แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าพเจ้าเรียนจบไตรเพท หมกมุ่นอยู่ในกาม
ทั้งหลาย ได้ประพฤติเพื่อความฉิบหายมิใช่ประโยชน์
แก่ชนเหล่าอื่น ตลอดกาลนาน.

บุคคลใดเป็นผู้ชูดเลือดเนื้อผู้อื่น บุคคลนั้นย่อม
ต้องควักเนื้อของตนกิน เช่นเดียวกับข้าพระพุทธเจ้า
กินเนื้อหลังของตนอยู่จนทุกวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌณานิ ได้แก่ พระเวทย์ทั้งหลาย.
บทว่า ปฏิคฺคยฺห ความว่า เล่าเรียนทรงจำ. บทว่า อจฺริ ได้แก่ ปฏิบัติ
แล้ว. บทว่า อหิตายหิ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติความฉิบหาย
มิใช่ประโยชน์. บทว่า โย ปิฏฺฐจิมฺ สิกฺโก ความว่า บุคคลใดกินเนื้อหลังของ
คนอื่น ย่อมเป็นผู้ยุง ส่อเสียด. บทว่า อุกฺกจฺจ แปลว่า ต้องลี้วง-ต้องควัก.

ก็แลครั้นแปรศรบาบทูลอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามพระดาบสว่า พระองค์
เสด็จมาในที่นี้ได้อย่างไร ? พระดาบสเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังโดยพิสดาร.
แปรศรทูลถามอีกว่า ก็บัดนี้พระองค์จะประทับอยู่ในที่นี้ต่อไป หรือจักเสด็จไป
ที่อื่น ? พระดาบสตรัสตอบว่า เราหาอยู่ไม่ จักกลับไปสู่อาศรมบทนั้นเทียว.
แปรศรทูลว่า ดิละพระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าจักบำรุงพระองค์ด้วยผลมะม่วงสุก
เป็นประจำ แล้วนำพระดาบสไปในอาศรมบท ด้วยอานุภาพของตน ทูลขอ
ปฏิญญาว่า ขอพระองค์อย่าได้มีความกระสัน ประทับอยู่ในที่นี้เถิด แล้ว
ทูลลาไป ตั้งแต่นั้นมา เปรตนั้นก็บำรุงพระดาบสด้วยผลมะม่วงสุกเป็นนิตย์.
พระดาบสเมื่อได้ฉันผลมะม่วงสุกนั้น ก็กระทำกสิณบริกรรม ยังฉานและ
อภิญญาให้บังเกิด แล้วได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา
ทั้งหลายแล้ว ทรงประกาศอริยสัจธรรม ในที่สุดแห่งอริยสัจเทศนา บางพวก
ได้เป็นพระโสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระ-
อนาคามี ทรงประมุขชาดกว่า นางเทพธิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็น นางอุบล
วรรณ ส่วน ดาบส ได้มาเป็น เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถากิ่งฉันทชาดก

๒. ภูมภชาดก

ว่าด้วยโทษของสุรา

[๒๒๕๒] (พระเจ้าสัพพมิตต์ตรัสถามว่า) ท่านเป็นใคร มาจากไตรทิพย์หรือ จึงเปล่งรัศมีสว่างไสว อยู่ในนภากาศ เหมือนพระจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล ฉะนั้น รัศมีแผ่ซ่านออกจากตัวท่านดูคล้ายฟ้าแลบในเวหาสฉะนั้น.

ท่านเหยียบลมหนาวในอากาศได้ เดินและยืนในอากาศได้ ฤทธิ์ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ไม่ต้องเดินทางไกล ท่านทำให้เป็นที่ตั้ง และให้เจริญดีแล้วเป็นไฉน ?

ท่านเป็นใคร มายืนอยู่ในอากาศ ร้องขायหม้ออยู่ หรือว่าหม้อของท่านนี้ใช้ประโยชน์อะไรได้ ดูก่อนพรพราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๕๓] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) หม้อใบนี้มีมิใช่หม้อเนยใส มิใช่หม้อน้ำมัน มิใช่หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อใบนี้ มีอยู่มีใช่น้อย ท่านจงฟังโทษเป็นอันมากที่มีอยู่ในหม้อใบนี้.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เดินโซเซตกลงไปยังบ่อ ถ้ำ หลุมน้ำคร่ำ และหลุมโสโครก ฟังบริโภคน้ำ

ของที่ไม่ควรบริโภคแม้มากได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้
ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ไม่มีกฏเกณฑ์ในใจ
เที่ยวหยาบไป เหมือนโคกินกากสุรานั้น เป็น
เหมือนชาติที่พักพิง ย่อมพื่อนรำได้ ขับร้องได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดนี้แล้ว แก้วฟ้าเปลี่ยกาย เที่ยว
ไปตามตรอก ตามนั้น ในบ้านเหมือนชิเปลี่ย มี
จิตลุ่มหลง นอนตื่นสาย ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็ม
ไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ลูกจันโซเซ โคลง
ศิระ และยกแขนขึ้นร้ายรำ เหมือนหุ่นรูปไม้จะนั้น
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนจนถูกไฟไหม้
และกินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้ ย่อมถึงการถูกจอง
จำ ถูกฆ่า และถึงความเสื่อมแห่งโลกะ ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว พูดคำที่ไม่ควรพูด นั่ง
พรำในที่ประชุม ปราศจากผ้าผ่อน เลอะเทอะ นอน
จมอยู่ในอาเจียนของตน มีแต่เรื่องฉิบหาย ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว วางมาดเป็นคนสำคัญ
นัยน์ตาชุ่มขวาง เข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราคนเดียว
พระราชามัธยมมหาสมุทร ๔ เป็นขอบขัณฑสีมา ก็ไม่
เสมอเรา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถือตัวจัด ก่อการทะเลาะ
วิวาท ยุยงส่อเสียด มีผิวพรรณน่าเกลียด เปลือยกาย
วิ่งไป อยู่อย่างนักเลงเก่า ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

น้ำชนิดนี้ ทำตระกูลทั้งหลายในโลกนี้อันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ มีเงินทองตั้งหลายพัน ให้ขาดทลายไปได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ข้าวเปลือก ทรัพย์สิ้นเงินทอง ไร่นา โด กระบือ
ในสกุลใดยอมพินาศไป ตระกูลที่มั่งมีทั้งหลายขาดสูญ
ไป เพราะดื่มน้ำชนิดใด ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เป็นคนหยาบช้า ดำ
มารดาบิดาได้ แม้ถึงเป็นพ่อผัวก็ฟังหยอกลูกสะใภ้ได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

นารีดื่มน้ำชนิดใดแล้ว กลายเป็นคนกักขฬะ
หยาบช้า ดำพ่อผัว แม่ผัว และสามีได้ แม้เป็นทาส
เป็นคนรับใช้ ก็ยอมรับเป็นสามีของตนได้ ท่านจง
ซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ฆ่าสมณะหรือพราหมณ์
ผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ พึงไปสู่อบายเพราะกรรมนั้นเป็น
เหตุ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.
ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ประพฤติทุจริต
ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจได้ย่อมไปสู่นรกเพราะ
ประพฤติทุจริต ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายแม้ยอมสละเงินเป็นอันมาก มาอ่อน-
วอนบุรุษใด ซึ่งไม่เคยดื่มสุรา ให้พูดเท็จ ย่อมไม่ได้
บุรุษนั้นครั้งดื่มสุราแล้ว ย่อมพูดเหลวไหลเหลวไหล
ได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

คนรับใช้ ดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เมื่อถูกเขาใช้ไป
ในกรณียกิจรีบด่วน ถูกซักถามก็ไม่รู้เนื้อความ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถึงจะเคยมีความ
ละเอียดใจอยู่บ้าง ก็ย่อมจะทำความไม่ละเอียดให้ปรากฏ
ได้ ถึงแม้จะเป็นคนมีปัญญา ก็อดพูดมากไม่ได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนคนเดียว
ไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวดาย ด้วยชาติ
กำเนิดอันต่ำต้อยฉะนั้น อดข้าวปลาอาหาร ย่อมถึง
การนอนเป็นทุกข์อยู่กับแผ่นดิน สิ้นสง่าราศรี และ

ต้องครหานินทา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ย่อมนอนคอต
หาเป็นเหมือนโคที่ถูกลงปฏิภกันนั้นไม่ ฤทธิสุราย่อม
ทำให้คนอดทนได้ ไม่กินข้าวกินน้ำ ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเว้นดื่มน้ำชนิดใดอันเปรียบ
ด้วยภูมิพิษร้าย นรชนคนใดเล่าควรจะดื่มน้ำชนิดนั้น
อันเป็นเช่นยาพิษในโลก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็ม
ไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

โอรสทั้งหลายของท้าวอันธกเวทะ ดื่มสุราแล้ว
พาหญิงไปบำเรออยู่ที่ฝั่งสมุทรประหารกันและกันด้วย
สาก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรพเทพ คืออสูรทั้งหลาย ดื่มน้ำชนิดใดแล้ว
เมามาย จนจุดิจจากไตรทิพย์ คือดาวดึงส์เทวโลก ยัง
สำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสุรมายา ดูก่อน
มหाराชเจ้า บุรุษผู้ฉลาดเช่นกับพระองค์ เมื่อทราบว่
น้ำดื่มชนิดนี้เป็นน้ำเมา หาประโยชน์มิได้ จะดื่ม
ทำไม ?

ในหม้อนี้ ไม่มีเนยชั้น หรือน้ำผึ้ง พระองค์รู้
อย่างนี้แล้ว จงขายเสีย ดูก่อนท่านสัพพมิตต์ สิ่ง
ที่อยู่ในหม้อนี้ ข้าพเจ้าบอกแก่ท่านแล้วตามความเป็น
จริง อย่างนี้แหละ.

[๒๒๕๔] ท่านมิใช่เป็นบิดาหรือมารดาของข้าพเจ้า เป็นคนชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้มุ่งแก้กูลอนุเคราะห์ ปรรธนาประโยชน์อย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักกระทำตามถ้อยคำของท่านในวันนี้.

ข้าพเจ้าจักให้บ้านส่วย ๕ ตำบล ทาสี ๑๐๐ โค ๗๐๐ และรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑๐คัน เหล่านี้แก่ท่าน ขอท่านผู้ปรรธนาประโยชน์ จงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๕๕] ดูก่อนพระราชา ทาสี บ้านส่วย โค และรถอันเทียมด้วยม้าอาชาไนย จงเป็นของพระองค์ตามเดิมเถิด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะ จอมเทพ ของชาวไตรทิตย์.

พระองค์เสวยพระกระยาหาร เนยใส และข้าวปายาส ฟังเสวยขนมกุมมาสอันโอชะรส ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ขอพระองค์จงทรงยินดีในธรรม ใคร ๆ ไม่ติเตียนด้วยอาการอย่างนี้แล้ว จงเข้าถึงซึ่งสวรรคตสถาน.

อรรถกถาอุทกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
หญิง นักร้องสุรา ๕๐๐ คน ผู้เป็นสหายของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ครั้น
พระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โภ ปาตุราสี ดังนี้.

ได้ยินว่า เมื่อเขาประกาศเรื่องมหรสพสุรา ในพระนครสาวัตถี
หญิง ๕๐๐ คนเหล่านั้น จัดเตรียมสุรามีสวมไว้ เพื่อสามเณรที่ไปเล่นมหรสพ
แล้วปรึกษากันว่า เราทั้งหลายก็จะเล่นมหรสพ ดังนี้แล้ว ทุกคนจึงพากันไป
ยังสำนักของนางวิสาขา กล่าวชักชวนว่า สหายรัก พวกเราไปเล่นมหรสพกันเถิด
เมื่อนางวิสาขาปฏิเสธว่า มหรสพนี้เป็นมหรสพสุรา เราจักไม่ดื่มสุราเลย
จึงพากันกล่าวว่า ท่านจงถวายทานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด พวกเราจักเล่น
มหรสพกัน. นางวิสาขารับคำที่ดีแล้ว จึงส่งคนไปทูลเชิญพระบรมศาสดา
ถวายมหาทานแล้วถือเอาของหอมและระเบียบเป็นอันมาก ห้อมล้อมด้วยหญิง
เหล่านั้น ไปยังพระเชตวันมหาวิหาร เพื่อสดับพระธรรมกถา ในเวลาเย็น.
ก็หญิงเหล่านั้นดื่มสุราไปพลาง เดินทางร่วมไปกับนางวิสาขา ยืนดื่มสุราที่ชุ่ม
ประตุ แล้วจึงได้เข้าไปยังสำนักพระศาสดาพร้อมกับนางวิสาขา. นางวิสาขา
ถวายบังคมพระศาสดา แล้วนั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บรรดาหญิงเหล่านั้น
บางพวกก็ฟ้อนรำ บางพวกก็กะนองมือกะนองเท้า จนทะเลาะวิวาทกัน ใน
สำนักของพระศาสดานั้นเอง พระบรมศาสดาจึงทรงเปล่งพระรัศมี ออกจาก
ขนพระโขนงโดยพระประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช หญิงเหล่านั้น
ตกใจกลัว ถูกมรณภัยคุกคาม ด้วยเหตุนี้ หญิงเหล่านั้นจึงสร้างเมฆา. พระ-
ศาสดาทรงอันตรธานหายไปจากบัลลังก์ที่ประทับ ทรงยืนอยู่ ณ ยอดลิเนรุ-

บรรพต เปล่งพระรัศมีออกจากพระอุณาโลม เป็นประหนึ่งว่าได้มีพระจันทร์ และพระอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพื้นดวง. พระศาสดาประทับยืน ณ ยอดหินรูบรรพต นั้นเอง โดยพระประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช จึงตรัสพระคาถานี้ ความว่า

ท่านทั้งหลายจะมัวรำเริง บันเทิงกันอยู่ทำไม

ในเมื่อโลกกำลังลุกเป็นไฟอยู่เนื่องนิത്യ ท่านทั้งหลาย

อันความมืดมิดหุ้มห่อแล้ว ยังไม่พากันแสวงหาประทีป

คือที่พึ่ง (อีกหรือ ?).

ในเวลาจบพระคาถา หญิงทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล พระศาสดาเสด็จมาประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ ได้ร่ำเงาพระคันชุกฎี ลำดับนั้น นางวิสาขา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำดื่มที่ชื่อว่าสุราอันเป็นเครื่องทำลายหิริโอตตปะณี เกิดแล้วแต่ครั้งไร พระเจ้าข้า. เมื่อพระศาสดาจะตรัสบอกแก่นาง จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติใน พระนคร-
พาราณสี มีนายพรานป่าผู้หนึ่งชื่อว่า สุระ เป็นชาวแคว้นกาสิ ได้ไปสู่น้ำ
หิมพานต์ เพื่อต้องการแสวงหาสิ่งของ ในป่าหิมพานต์นั้น มีต้นไม้อันหนึ่ง
ลำต้นตั้งตรง ที่ฐานสูงประมาณชั่วบุรุษหนึ่งได้แตกออกเป็นสามค้ำคอบ ระหว่าง
ค้ำคอบ ๓ แห่งของต้นไม้นั้น ได้มีโพรงใหญ่ขนาดเท่าตุ่ม เมื่อฝนตกก็เต็มไปด้วย
น้ำ ได้มีต้นเสมอ มะขามป้อม และเถาพริกไท ขึ้นล้อมรอบต้นไม้นั้น. ผลแห่ง
ต้นไม้นั้น ๆ สุกแล้วก็หลุดออกจากขั้ว ตกกลงไปในโพรงนั้น. ไกลๆ ต้นไม้นั้น
มีข้าวสาลีเกิดขึ้นเอง และนกแขกเต้าทั้งหลายมาคาบเอารวงข้าวสาลีจากที่นั้น

แล้วก็บินไปจับกินอยู่บนต้นไม้ นั่น เมื่อนกแขกเต้าพากันจิกกินอยู่ เมล็ดข้าว-
เปลือกก็ดี เมล็ดข้าวสารก็ดี หลุดหล่นลงไปในโพรงนั้น น้ำในโพรงนั้นถูก
แสงแดดแผดเผา ก็เกิดมีรส มีสีแดงๆ ด้วยประการฉะนี้. ในฤดูร้อนฝูงนก
ทั้งหลายที่กระหายน้ำ บินมากินน้ำนั้น ก็มีเมฆพลัดตกลงไปที่โคนต้นไม้ ม้อย
ไปหน่อยหนึ่งแล้วส่งเสียงคุ้ยบินไป. ถึงสุนัขป่าและลิงเป็นต้น ก็มีนัยอย่าง
เดียวกันนี้. พรานป่าเห็นดังนั้นก็ทลาคใจคิดว่า ถ้าน้ำนี้เป็นพิษ สัตว์เหล่านี้
คงตาย แต่มีนมม้อยไปหน่อยหนึ่งแล้วก็บินไปได้ตามสบาย น้ำนี้คงไม่มีพิษ.
เขาจึงลองดื่มเอง ก็เกิดมีเมฆ และอยากจะกินเนื้อสัตว์ ลำคับนั้นเขาจึงก่อไฟ
ให้โชนขึ้น แล้วฆ่านกที่พลัดตกไปที่โคนไม้ มีนกกกระทาและไก่เป็นต้นตาย
อย่างเนื้อที่ถ่านเพลิง มือหนึ่งฟ้อนรำ มือหนึ่งถือเนื้อกักกิน อยู่ในที่นั้นวันหนึ่ง
ถึงสองวัน ก็ ณ ที่ใกล้บริเวณนั้น มีดาบสรูปหนึ่งชื่อ วรุณะ นายพรานป่า
เดินไปยังสำนักพระดาบสนั้น โดยฐานะอย่างอื่น. เขาได้เกิดความคิดว่า เราจัก
ดื่มน้ำนี้ร่วมกับพระดาบส เขาจึงตักน้ำใส่กระบอกลำไผ่อันหนึ่งจนเต็ม หิ้วไป
กับเนื้อย่าง ถึงบรรณศาลาแล้วกล่าวชวนว่า ท่านขอรับ จงลองดื่มน้ำนี้ดูเถิด
แล้วทั้งสองก็บริโภคเนื้อดื่มไปด้วยกัน. ด้วยประการฉะนี้ น้ำดื่มนี้แลเกิดมี
ชื่อว่า สุราบ้าง วรุณบ้าง เพราะนายพรานสุระและพระวรุณดาบส พบ
เห็นเข้า.

ฝ่าย สุรพราน กับวรุณดาบส ทั้งสองคนคิดได้ว่า มีอุบายทำมาหา
กินได้อยู่ จึงตักสุราใส่กระบอกลำไผ่จนเต็ม แล้วพากันหาบไป จนถึงปัจฉิม
นคร ให้คนกราบทูลพระราชว่า มีคนทำน้ำดื่มมาเฝ้า พระราชาจึงตรัสสั่งให้
คนทั้งสองเข้าเฝ้า เขาจึงนำน้ำดื่มเข้าไปถวาย พระราชาทรงเสวยได้ สอง
-สามครั้งก็ทรงมีเมฆ แต่น้ำเมฆนั้น พอเสวยได้เพียงวัน สองวัน เท่านั้น
ต่อมาพระราชตรัสถามคนทั้งสองว่า น้ำชนิดนี้ มีอยู่ที่อื่นบ้างไหม? เขาพา

กันกราบทูลว่า ขอเดชะมีอยู่ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสถามว่า มีอยู่ที่ไหน ?
เขาทูลว่า ที่ป่าหิมพานต์ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งสองจงไปเอามา คนทั้งสองไปนำเอามาคราว สองคราว แล้วปรึกษากันว่า
พวกเราไม่อาจเอามาบ่อย ๆ ได้ จึงกำหนดจดจำเครื่องปรุงทั้งปวงไว้ แล้ว
เอาเปลือกเป็นต้น ของต้นไม้ขึ้นมาใส่ปนลงในเครื่องปรุงทุกอย่าง ปรุงสุราขึ้น
ในพระนคร ชาวพระนครพากันดื่มสุราจนถึงความประมาทมัวเมา เลยยากจน
เข็ญใจไปตาม ๆ กัน พระนครก็ได้เป็นเหมือนเมืองร้าง ด้วยเหตุนี้ คนทำ
น้ำดื่มทั้งสอง จึงหลบหนีออกจากพระนครนั้น ไปยังเมืองพาราณสี ให้กราบ
ทูลพระราชาว่า คนทำน้ำดื่มมาเฝ้า พระเจ้าพาราณสีตรัสสั่งให้คนทั้งสองเข้าเฝ้า
แล้วพระราชทานเสบียงแก่คนทั้งสอง เขาช่วยกันจัดการปรุงสุราขึ้น แม้ใน
พระนครพาราณสีนั้น ถึงพระนครนั้น ก็พินาศไปเช่นนั้นอีก เขาทั้งสองจึง
หนีออกจากเมืองนั้นไปเมืองสาเกต หนีออกจากเมืองสาเกตไปยังเมืองสาวัตถี
ครั้งนั้น พระเจ้าสัพพมิตต์ ได้เป็นกษัตริย์ พระนครสาวัตถี ท้าวเธอทำการ
สงเคราะห์แก่คนทั้งสองนั้น แล้วตรัสถามว่า พวกเจ้าต้องการสิ่งใดบ้าง เมื่อ
เขากราบทูลว่า ต้องการรากไม้สำหรับปรุง แป้งข้าวสาลี และคุ่ม ห้าร้อย
ดั่งนี้ ก็ตรัสสั่งให้ประทานครบทุกอย่าง. พราณสุระ และวรุณดาบสทั้งสอง
ปรุงสุราใส่คุ่ม ๕๐๐ ใบตั้งไว้แล้ว ประสงค์จะป้องกันโดยเกรงว่าหนูจะรบกวน
จึงผูกแมวไว้ข้าง ๆ คุ่มใบละตัว แมวเหล่านั้น พากันดื่มสุราที่ไหลลงกันคุ่ม
ในเวลาที่ดื่มแล้วตกใส่คุ่ม จนมีนมไหลกลับไป พวกหนูมาแตะ หู จมูก
หนวด และหางแมว แล้วพากันวิ่งหนีไป พวกอายุตตกบรูษ (คนสอดแนม)
คิดว่า แมวดื่มสุราพากันตายหมด จึงไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระ
เจ้าสัพพมิตต์ ทรงเห็นว่า คนทั้งสองนี้ จักทำยาพิษ จึงตรัสสั่งให้ตัดศีรษะ
คนทั้งสองเสีย คนทั้งสอง พร่ำทูลขออภัยว่า ขอเดชะ คีร์ติสุรามีสอร้อย

พระเจ้าข้า ดังนี้ จนขาดใจตาย ครั้นพระราชดำรัสสั่งให้ประหารชีวิตคนทั้งสองแล้ว มีพระราชโองการให้ทำลายคุ่มเถียว ฝ่ายแมวทั้งหลาย เมื่อฤทธิ์สุราสร้างจางไป ก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พวกราชบุรุษเห็นดังนั้น จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงพระดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นพิษ แมวคงตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจะลองชิมดู แล้วตรัสสั่งให้ประดับตกแต่งพระนคร ให้สร้างมณฑปขึ้นที่หน้าพระลาน เสร็จแล้วประทับนั่งบนราชบัลลังก์ ซึ่งยกเสวตฉัตรขึ้นไว้บนมณฑปที่ประดับตกแต่งแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ มุขมนตรี เริ่มจะเสวยสุรา.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงตรวจดูสัตว์โลกว่า ชนเหล่าไหนบ้าง หนอ ไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดาเป็นต้น บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้เต็มบริบูรณ์ ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสัพพมิตต์นั้น ประทับนั่ง เพื่อจะดื่มสุรา จึงทรงพระดำริว่า ถ้าพระเจ้าสัพพมิตต์นี้จะดื่มสุราไซ้ สกกลชมพูทวีป จักพินาศฉิบหาย เราจักต้องแก้ไข โดยวิธีที่จะให้ท้าวเธองดดื่ม แล้วทรงวางหม้อที่เต็มไปด้วยสุราใบหนึ่งไว้ที่พระหัตถ์ จำแลงเพศเป็นพราหมณ์ เสด็จมายืนอยู่ในอากาศ ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระเจ้าสัพพมิตต์ แล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อใบนี้ พระเจ้าสัพพมิตตราชา ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์จำแลง ยืนพูดอยู่บนอากาศอย่างนั้น ทรงสงสัยว่า พราหมณ์นี้มาจากไหนกันหนอ เมื่อจะทรงสนทนากับพราหมณ์นั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ท่านเป็นใคร มาจากไตรทิพย์หรือ จึงปลั่งรัศมี

สว่างไสวอยู่ในนภากาศ เหมือนพระจันทร์ส่องสว่าง

ในยามรัตติกาลฉะนั้น รัศมีแผ่ช้านอกจากตัวท่าน

ดูจสายฟ้าแลบในเวหาสฉะนั้น.

ท่านเหยียบลมหนาวในอากาศได้ เดินและยืน
ในอากาศได้ ฤทธิ์ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ไม่ต้องเดิน
ไกล ท่านทำให้เป็นที่ตั้ง และให้เจริญดีแล้วเป็นไหน ?

ท่านเป็นใครมายืนอยู่ในอากาศ ร้องขยห่มื่อ
อยู่ หรือว่าห่มื่อของท่านนี้ ใช้ประโยชน์อะไรได้ ดู
ก่อนพราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก ปาตุราติ ความว่า ท่านเป็นใคร
มาจากไหน จึงมาปรากฏ อธิบายว่า ท่านมาจากไหน ? บทว่า ติทิวา
นภมุหิ ความว่า พระเจ้าสัพพमितต์ ตรัสถามว่า ท่านมาจากดาวดึงส์พิภพ
หรือ จึงปรากฏในนภากาศนี้. บทว่า ตัม วรี แปลว่า ในรัตติกาล. บทว่า
สเตริตา ได้แก่ พระจันทร์ซึ่งมีชื่ออย่างนี้. บทว่า โส ได้แก่ ท่านนั้น.
บทว่า จินฺนวัตติ ความว่า วลาหกเทพ ย่อมก้าวเดินตามลม อันมีกระแส
พัดเยือกเย็นไปได้ ก็แม้มันนั้น ไม่มีแก่ท่านเลย ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าสัพพमितต์
จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า กมลสิ แปลว่า ล่องลอยไป. บทว่า อมมุหิ ได้แก่
ในอากาศ อันไม่มีอะไรกระทบ. บทว่า วตุฏฺฐตา ความว่า (ฤทธิ์ของท่าน)
เป็นสิ่งที่ทำแล้ว เหมือนวัตถุ เหมือนที่ตั้งฉะนั้น. บทว่า อนนุชฺฌนฺนํ
เทวตานํ ความว่า พระเจ้าสัพพमितต์ ตรัสถามว่า ฤทธิ์ของท่านที่อบรมดี
แล้ว คล้ายฤทธิ์ของทวยเทพ ผู้ชื่อว่า ไม่ต้องเดินทางไกล เพราะไม่ต้องใช้
เท้าเดินไปในทางไกล. บทว่า เวหาสยํ กมฺมคฺคฺคํ ความว่า ท่านเป็น
ใครหรือ จึงอาศัยการย่างเท้า เข้าไปยืนบนอากาศได้. บัณฑิตพึงเชื่อมความ
ของบาทคานานัน เข้าด้วยบทว่า โโก วา ตูวํ ท่านเป็นใครหรือ ? อธิบาย

ว่า ท่านมาขึ้นอยู่อย่างนี้ชื่อไรเล่า. บทว่า ยเมตมตฺถิ ความว่า ท่านพูดคำนี้ใด ต้องเชื่อมความของบาทกาลานี้ เข้ากับบทว่า อิมสฺส กิสฺส วตฺถํ จึงได้ความว่า ท่านพูดคำว่า จงซื้อหม้อใบนี้ ดังนี้. อธิบายว่า ท่านพูดว่า จงซื้อหม้อใบนี้ดังนี้ หม้อใบนี้ของท่านใช้ประโยชน์อะไรหรือ ?

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง เมื่อจะทรงแสดงโทษของสุรา จึงตรัสว่า

หม้อใบนี้มีไซ้หม้อเนยใส มีไซ้หม้อน้ำมัน มีไซ้หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อใบนี้มีอยู่มีไซ้น้อย ท่านจงฟังโทษเป็นอันมากที่มีอยู่ในหม้อใบนี้.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เดินโซเซตกลงไปยังบ่อ ถ้า หลุมน้ำคร่ำและหลุมโสโครก ฟังบริโกลของที่ไม่ควรบริโกลแม้มากได้ ท่านจงซื้อหม้อนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ไม่มีกฏเกณฑ์ในใจ เทียวหย่าเปไป เหมือนโคกินกากสุรา ฉะนั้น เป็นเหมือนขาดที่หักพัง ย่อมพินร่าได้ จับร้องได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว แก้วผ้าเปลือยกาย เทียวไปตามตรอก ตามถนน ในบ้านเหมือนชิเปลือย มีจิตลุ่มหลง นอนตื่นสาย ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ลูกขึ้นโงะโกลงศิริระ
และยกแขนขึ้นร้ายรำ เหมือนรูปหุ่นไม้ ฉะนั้น ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนจนถูกไฟไหม้
และกินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้ ย่อมถึงการถูกจองจำ
ถูกฆ่า และความเสื่อมแห่งโลกะ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้
ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว พุดคำพุดที่ไม่ควรพุด
นั่งปราโมทย์ประมุข ปราศจากผ้าผ่อน เลอะเทอะ
นอนจมอยู่ในอาเจียนของตน มีแต่เรื่องฉิบหาย ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว วางมาดเป็นคนสำคัญ
นัยน์ตาขุนขวาง เข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราคนเดียว
พระราชามัมมิมหาสมุทร ๔ เป็นขอบขัณฑสีมา ก็ไม่
เสมอเรา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถือตัวจัด ก่อการ
ทะเลาะวิวาท ยุยงส่อเสียด มีผิวพรรณน่าเกลียด
เปลือยกายวิ่งไป อยู่อย่างนักเลงเก่า ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

น้ำชนิดนี้ ทำตระกูลทั้งหลายในโลกนี้ อันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ มีเงินทองตั้งหลายพันให้ขาดทลายไปได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงินทอง ไร่นา โค
กระบือ ในสกุลโดย้อมพินาศไป ตระกูลที่มั่งมี
ทั้งหลายขาดสูญไป เพราะดื่มน้ำชนิดใด ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เป็นคนหยาบช้า ดำ
มารดาบิดาได้ แม้ถึงเป็นพ่อผู้กึ่งพึงหยอกลูกสะใภ้ได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

นารีดื่มน้ำชนิดใดแล้ว กลายเป็นคนกักขะ
หยาบช้า ดำพ่อผู้ แม่ผู้ และสามีได้ แม้เป็นทาส
เป็นคนใช้ พึงรับเป็นสามีของตนได้ ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว มาสมณะ หรือพราหมณ์
ผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ พึงไปสู่อบาย เพราะกรรมนั้น
เป็นเหตุ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ประพฤติทุจริต
ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจได้ ย่อมไปสู่นรก
เพราะประพฤติทุจริต ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายแม้จะยอมสละเงินเป็นอันมาก มา
อ้อนวอนบุรุษใด ซึ่งไม่เคยดื่มสุรา ให้พูดเท็จ ย่อม
ไม่ได้ บุรุษนั้นครั้งดื่มสุราแล้วย่อมพูดเหลวไหล

เหลวไหลได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำ
ชนิดนั้น.

คนรับใช้ดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เมื่อถูกเขาใช้ไปใน
กรณีจิบร้อน ถูกซักถามก็ไม่รู้เนื้อความ ท่านจง
ซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถึงจะเคยมีความ
ละเอียดใจอยู่ ก็ย่อมจะทำความไม่ละเอียดให้ปรากฏได้
ถึงแม้จะเป็นคนมีปัญญาก็อดพูดมากไม่ได้ ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนคนเดียว
ไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวตาย ด้วยชาติกำเนิด
อันต่ำฉะนั้น อดข้าวปลาอาหาร ย่อมเข้าถึงการนอน
เป็นทุกข้ออยู่กับแผ่นดิน สิ้นสง่าราศรี และต้องครหา
นิินทา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ย่อมนอนคอดก
หาเป็นเหมือนโคที่ถูกผูกจะนั้นไม่ ฤทธิสุราย่อม
ทำให้คนอดทนได้ (ไม่กินข้าวกินน้ำ) ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเว้นดื่มน้ำชนิดใด อันเปรียบ
ด้วยงูมีพิษร้าย นรชนคนใดเล่า ควรจะดื่มน้ำชนิดนั้น
อันเป็นเช่นยาพิษมีในโลก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

โอรสทั้งหลายของท้าวอันธกเวณทะ ตีมสุรา
แล้ว พาหญิงไปบำเรออยู่ที่ริมฝั่งสมุทร ประหารกัน
และกันด้วยสาก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

บุรพเทพ คืออสุรทั้งหลาย ตีมน้ำชนิดใดแล้ว
เมามาย จนจุดจากไตรทิพย์ คือดาวดึงส์เทวโลก ยัง
สำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสุรมายา ถูกอน
มหาราชเจ้า บรูษผู้ฉลาดเช่นกับพระองค์ เมื่อทราบ
ว่าน้ำดื่มชนิดนี้เป็นน้ำเมา หาประโยชน์มิได้ จะดื่ม
ทำไม ?

ในหม้อใบนี้ ไม่มีเนยข้น หรือน้ำผึ้ง พระองค์
รู้อย่างนี้แล้ว จงซื้อเสีย ถูกอนท่านสัตพนิตต์ สิ่ง
ที่อยู่ในหม้อนี้ ข้าพเจ้าบอกแก่ท่านแล้วตามความเป็น
จริงอย่างนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วชฺชานิ ได้แก่ โทษทั้งหลาย. บทว่า
คเลยย ความว่า เมื่อจะเดินก็เดินโซเซไปทุกอย่างก้าว. บทว่า ยํ ปิตฺวา ปเต
ความว่า บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้วพียงตกลงไป. บทว่า โสพนํ ได้แก่ หลุม-
บ่อ. บทว่า จนฺตุนิโยพิกลฺลํ ได้แก่ หลุมเทขยะ และหลุมโสโครก.
บทว่า อโภชนเยยฺย ได้แก่ ของไม่ควรเพื่อจะบริโภค. บทว่า
อนสฺมาโน แปลว่า ไม่เป็นอิสระ. บทว่า โคริว ความว่า อุปมาเหมือนโค.

บทว่า ภกฺขสฺตานี ความว่า เหมือนโคกินกากสุรา เที้ยวแสวงหาของกินใน
ที่ต่างๆ ฉนฺได ไม่มีกฏเกณฑ์ในใจ ท่องเที่ยวไปฉนนั้น. บทว่า อนาถมาโน

ความว่า เป็นเหมือนคนขาดที่ปักพั้งไว้ที่พั้ง. บทว่า **อุปลายติ** ความว่า เห็นคนอื่นเข้าจับเขารำ ก็เข้าไปจับบ้าง ฟ้อนรำบ้างได้. บทว่า **อเจลโก** ความว่า เปลือยกายได้เหมือนอเจลก. บทว่า **วิสิขนุตรานิ** ความว่า (เที่ยวชอกแซกไป) ตามตรอก ตามถนน. บทว่า **อติเวลสยิ** ความว่า เป็นผู้มึน ปกตินอนเกินเวลา ปาฐะว่า **อติเวลาจาริ** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า นอนหลับไปได้นาน ๆ. บทว่า **ทารุกฏลลโก** แปลว่า เหมือนรูปหุ่นไม้. บทว่า **โภคขานิณฺจฺจฺ เปนฺติ** ความว่า ย่อมเข้าถึงความเสื่อมแห่งโภคะทรัพย์. อธิบายว่า บุคคลดื่มน้ำใจแล้ว ย่อมทำทุจริตเป็นต้นว่า ปาณาติบาต ถูกลงอาชญาแล้ว ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์และถึงทุกข์อื่น ๆ มีลูกฆ่าและจองจำเป็นต้น.

บทว่า **วนฺตลโต** ความว่า จมอยู่ในอาเจียนของตน. บทว่า **พฺยสนฺโน** แปลว่า ถึงความพินาศ. ปาฐะว่า **วิสนฺโน** ดังนี้ก็มี. ความที่ว่า นอนจมอยู่ในกองอาเจียนนั้น. บทว่า **อุกฺกฏฺโจ** ความว่า บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้วอีกheim คุยโวว่า เรามีทะเลแล้วอาหารมาก จะมีใครเสมอกับเรา. บทว่า **อาวิลกฺโข** แปลว่า มีนัยน์ตาแดง (ตาขวาง). บทว่า **สพฺพปฺลวิ** แปลว่า แผ่นดินทั้งหมด. ปาฐะว่า **สพฺพปฺลวิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **จาตุรฺนฺโต** ความว่า เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต. บทว่า **มานา** แปลว่า ก่อเกิดมานะ. แม้ในบททั้งสองที่เหลือก็มีนัยนี้.

บทว่า **คติ** แปลว่า ปฏิปทาเครื่องดำเนินให้เกิดผล. บทว่า **นิเกโต** แปลว่า อยู่ (อย่างนักเลง). บทว่า **ตสฺสา ปฺณฺณ** ความว่า ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยสุราเห็นปานนั้น. บทว่า **ยตุล** **วินาสยนฺติ** ความว่า ชนทั้งหลายอาศัยน้ำสุราใด ดำรงตนไว้ใน การดื่ม น้ำสุราใด ทำลายสมบัติ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น แม้อย่างเดียว หรือแม้หลายอย่างให้พินาศได้จนเป็นคนกำพรว้า. บทว่า **อิทุรานิ** แปลว่า มั่งคั่ง. บทว่า **ผีตานิ** ความว่า

มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยวัตถุถาวร และเครื่องใช้สอยทั้งหลาย. บทว่า **อุจฺฉินฺน-**
ททยชฺชกตานิ ความว่า น้ำสุรานี้ย่อมทำทายาทให้ขาดสูญ พาทรัพย์สมบัติ
ให้พินาศ. บทว่า **ทฺถุจฺจโร** เป็นคนกักขฬะหยาบคาย. บทว่า **คณฺหะย**
ความว่า จับมือถือแขนลูกสะเก้ ด้วยอำนาจกิเลส โดยสำคัญว่าเป็นภรรยาได้.
บทว่า **ทาสฺ ปิ คณฺเห** ความว่า จับมือถือแขน แม้ทาสคนรับใช้ของตนได้
ด้วยอำนาจกิเลส โดยสำคัญว่า สามีของตัว. บทว่า **ปีตุวาน** แปลว่า ค้มแล้ว.

บทว่า **ทฺถุจฺจริตฺติ จริตุวา** ความว่า กระทำกุศลกรรมบถสืบอย่าง
ด้วยไตรทวารอย่างนี้. บทว่า **ยาจมานา** ความว่า ชนทั้งหลายแม้จะสละ
เงินทอง เป็นสินน้ำใจจำนวนมาก กล่าวอ่อนวอนบุรุษใด ซึ่งไม่เคยค้มสุรา
มาก่อนว่า ท่านจงพูดเท็จดังนี้ ย่อมไม่ได้. บทว่า **ปีตุวา** ความว่า คน
รับใช้ค้มน้ำชนิดใดแล้ว. บทว่า **นปฺปชานาติ วุตฺโต** ความว่า ถูกซักถาม
ว่าเข้ามาเพื่อต้องการอะไร เขาย่อมไม่รู้แม้เรื่องราวนั้น เพราะคนรับใช้ชาวสาสน์
ไปไม่ดี. บทว่า **หิริมนปิ** ความว่า แม้จะมีจิตประกอบไปด้วยหิริ. บทว่า
เอกธฺปา ความว่า นอนคนเดียวไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวตายด้วย
ชาติกำเนิดอันค่าจะนั้น. บทว่า **อนาสกา** แปลว่า อดอาหาร. บทว่า
ถนฺทิล ทฺถุชฺชเสยฺย ความว่า นอนเป็นทุกข์อยู่บนแผ่นดิน. บทว่า **อายสฺกย**
ได้แก่ คำครหา. บทว่า **ปตฺตคฺขนฺธา** ความว่า นอนคอดก. บทว่า
กฺกุฬทาริว ความว่า ย่อมนอนคอดกคล้ายโค อันหม้อน้ำผูกติดอยู่ที่คอ
เบียดเบียน. อธิบายว่า ย่อมนอนแหว่เหมือนโคที่ไม่กินหญ้า กินน้ำ นอนชม
อยู่ฉะนั้น. บทว่า **โฆรสฺมิว** แปลว่า อันเปรียบด้วยงูมีพิษร้าย. บทว่า
วิสฺสมาน แปลว่า อันเป็นเช่นกับด้วยยาพิษ. บทว่า **อนฺธกเวณฺทปฺปุตฺตา**
ได้แก่ ราชาพี่น้องกันสิบองค์. บทว่า **อุปฺกมฺม** แปลว่า ประหารกัน

(ด้วยสาก). บทว่า **ปุพฺพเทว** ได้แก่ อสุรทั้งหลาย. บทว่า **ติทิวา** ความว่า จากดาวดึงส์เทวโลก. บทว่า **สสุตฺติยา** ความว่า ยังสำคัญตนว่าเที่ยง โดยความเป็นผู้มีอายุยืน อธิบายว่า จากเทวโลก อันสมมติกันว่าเที่ยงเป็นนิรันดร์. บทว่า **สมายา** ความว่า เป็นไปกับด้วยอสุรมายา.

บทว่า **ชานํ** ความว่า บรูษผู้ฉลาดเช่นกับพระองค์ เมื่อทราบว่ น้ำดื่มชนิดนี้ เป็นน้ำเมหาพาประโยชน์มิได้เช่นนั้น จะพึงดื่มทำไมกัน. บทว่า **กมุภคตา มยา** ความว่า สิ่งที่อยู่ในหม้ออันข้าพเจ้าบอกแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า **อกุขาตฺรุ ป** ความว่า อันข้าพเจ้าบอกแล้ว ตามความเป็นจริง.

พระเจ้าสัพพมิตต์ ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงทราบโทษของสุรา ดีพระทัย เมื่อจะทรงชมเชยท้าวสักกเทวราช ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านมิใช่เป็นบิดา หรือมารดาของข้าพเจ้า เป็น
คนชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้มุ่งเกื้อกูลอนุเคราะห์
ปรารธนาประโยชน์อย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจัก
กระทำตามถ้อยคำของท่านในวันนี้.

ข้าพเจ้าจักให้บ้านส่วยห้าตำบล ทาสหนึ่งร้อย
โคเจ็ดร้อย และรถเทียมด้วยม้าอาชาไนยสิบคันเหล่านี้-
แก่ท่าน ขอท่านผู้ปรารธนาประโยชน์จงเป็นอาจารย์
ของข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คามวรานิ** ความว่า พระเจ้าสัพพมิตต์
ตรัสว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ อัจฉริยภาค คือส่วนของอาจารย์ อันชื่อว่าบุคคล
ผู้เป็นอาจารย์ควรปรารธนา ข้าพเจ้าขอมอบบ้านส่วยห้าตำบล ซึ่งมีรายได้

ปีละหนึ่งแสนแก่ท่าน. บพว่า ทสา อิเม ความว่า และเมื่อพระเจ้าสัพพ-
มิตต์จะทรงชี้รัถอันวิจิตรด้วยทอง ซึ่งจอดอยู่เฉพาะพระพักตร์สืบคัน จึงตรัส
อย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับเช่นนั้น เมื่อจะทรงแสดงอัธภาพของ
เทพยดาให้พระเจ้าสัพพมิตต์ทรงรู้จักพระองค์ จึงประทับยืนบนอากาศ
ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนพระราชา ทาสี บ้านล้วย โค และรถ
อันเทียมด้วยม้าอาชาไนย จงเป็นของพระองค์ตามเดิม
เกิด เราเป็นท้าวสักกะจอมเทพ ของชาวไทรทิพย์.

พระองค์จงเสวยพระกระยาหาร เนยใส และ
ข้าวปายาส พึงเสวยขนมกุมมาสอันโอชารส ดูก่อน
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์จงทรงยินดีใน
ธรรม ไคร ๆ ไม่ติเตียนด้วยอาการอย่างนี้แล้ว จงเข้า
ถึงสวรรคสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า เอวํ อูวํ ธมฺมรโต ความว่า เมื่อ
ท่านเสวยโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ อย่างนี้ จะเว้นการดื่มสุรา ละทุจริต ๓ อย่าง
เป็นผู้ยินดีในสุจริตธรรม ๓ ประการ อันไคร ๆ ไม่ติเตียนแล้ว จงเข้าถึง
สวรรคสถานเกิด.

ท้าวสักกะนั้นทรงประทานโอวาทแก่พระเจ้าสัพพมิตต์ ด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว ก็เสด็จไปยังสถานวิมานของพระองค์ทันที. ฝ่ายพระเจ้าสัพพมิตต์

ก็ไม่ทรงดื่มสุรา ตรัสสั่งให้ทำลายภาชนะสุราสิ้น แล้วทรงสมาทานศีล
บริจาทาน ได้เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. การดื่มสุรา เกิดนิยม
กันอย่างกว้างขวาง แม้ในชมพูทวีป (ติดต่อสืบเนื่องมาจนบัดนี้).

พระบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่าพระราชานี้ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนท้าวสักกเทวราช
ได้มาเป็นเรารู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอุทกชาดก

๓. ชัยทิสชาดก

ว่าด้วยปริสาทกับพระเจ้าชัยทิส

[๒๒๕๖] เป็นเวลานานนักหนา นับแต่เวลาที่
เราอดอาหารมาครบ ๗วัน อาหารมากมายเพิ่งเกิดขึ้น
แก่เราวันนี้ ท่านเป็นใคร มาจากไหน ขอเชิญท่านบอก
ชาติสกุล ตามที่รู้จักกันมาเถิด.

[๒๒๕๗] เราคือพระเจ้าปัญจาลราช มีนามว่า
ชัยทิส ถ้าท่านได้ยินชื่อก็จงรู้จัก เราออกมาเล่าเนื้อ
เที่ยวมาตามข้างภูเขาและป่า ท่านจงกินเนื้อกวางนี้เถิด
วันนี้จึงปล่อยเราไป.

[๒๒๕๘] พระองค์ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียน กลับ
เอาของที่ตกเป็นของข้าพเจ้านั่นเอง มาแลกเปลี่ยน

กวางที่พระองค์ตรัสถึงนั้น เป็นอาหารของข้าพระองค์
ข้าพระองค์กินพระองค์แล้ว อยากจะกินเนื้อกวาง ก็
จักกินได้ในภายหลัง เวลานี้มีเวลาขอร้อง.

[๒๒๕๕] ถ้าความรอดพ้นของเราไม่มีด้วยการ
แลกเปลี่ยน ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครเสียก่อน
เราผิดพราหมณ์ไว้ว่า จะให้ทรัพย์ เราจักรักษาคำสัตย์
ย้อนกลับมาหาท่านอีก.

[๒๓๐๐] ดูก่อนราชา พระองค์ใกล้จะสวรรคต
อยู่แล้ว ยังทรงเดือดร้อนถึงกรรมอะไรอยู่ ของจงตรัส
บอกกรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะอนุญาต
ให้กลับก่อนได้.

[๒๓๐๑] ความหวังในทรัพย์ เราได้ทำไว้แก่
พราหมณ์ ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพันไป
ไม่ได้ เพราะเราผิดไว้ว่า จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์
เราจักรักษาคำสัตย์ กลับมาหาท่านอีก.

[๒๓๐๒] ความหวังในทรัพย์ พระองค์ได้ทำไว้
แก่พราหมณ์ ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพัน
ไปไม่ได้ เพราะได้ผิดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะ
พระราชทานทรัพย์ พระองค์จงรักษาคำสัตย์ไว้เสด็จ
กลับมาเถิด.

[๒๓๐๓] พระเจ้าชัยทิส ทรงพันเจียมมียักษ์
แล้ว รีบเสด็จกลับไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์

เพราะได้ทรงผิดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะพระราชทานทรัพย์ ได้ตรีสให้หาพระราชโอรส พระนามว่า อลินัสัตตมา.

ตรัสว่า เจ้าองอภิเชก ปกครองรัฐสีมาในวันนี้ จึงประพฤติธรรมในรัฐสีมาและในประชาชนทั้งหลาย บุคคลไม่ประพฤติธรรม อย่าได้มีในแคว้นแคว้นของเจ้า เราจะไปสำนักแห่งยักษ์.

[๒๓๐๔] ขอเดชะ ข้าแต่พระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระองค์ได้ทำความไม่พอพระทัยอะไรไว้ในใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ปรารถนาจะได้ดับความที่พระองค์จะให้ขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะข้าพระพุทธเจ้าขาดพระราชบิดาเสียแล้ว หาปรารถนาแม้ราชสมบัติไม่.

[๒๓๐๕] ลูกรัก พ่อไม่ได้นึกถึงความผิด ทางกายกรรมและวจีกรรมของเขอเลย แต่พ่อได้ทำความตกลงไว้กับยักษ์ พ่อต้องรักษาคำสัตย์จึงต้องกลับไปอีก.

[๒๓๐๖] ข้าพระพุทธเจ้าจักไปแทน ขอพระราชบิดาจงประทับอยู่ ณ ที่นี้ เมื่อทางที่จะรอดชีวิตจากสำนักแห่งยักษ์ไม่มี ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดา ถ้าพระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จให้ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจักตามเสด็จด้วย เราทั้งสองจะไม่ยอมอยู่.

[๒๓๐๗] ดูกรัก นั่นเป็นธรรมของสัตบุรุษ โดยแท้จริง แต่เมื่อไร ยักษ์ข่มขี้ทำลาย เมาเชอกินเสียที่โคนไม้ นั่นเป็นความต่างพริ้วของพ่อ ข้อนี้แหละ เป็นทุกข์ยิ่งกว่าความตายของพ่อเสียอีก.

[๒๓๐๘] ข้าพระพุทธเจ้า ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของพระราชบิดาไว้ พระราชบิดาย่าเสด็จไปในสำนักของยักษ์เลย ข้าพระพุทธเจ้าจะขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของพระราชบิดานี้แหละไว้ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ขอยอมตายแทนพระราชบิดา พระเจ้าข้า.

[๒๓๐๙] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้ทรงพระปรีชา ถวายบังคมพระยุคลบาท พระชนกชนนีแล้วเสด็จไป พระชนนีของพระราชกุมารนั้น ทรงมีทุกข์โทมนัสล้มลงเหนือปฐพี พระชนกนาล่าทรงประคองสองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

[๒๓๑๐] พระราชบิดา ทรงทราบชัดว่า พระโอรสกำลังมุ่งหน้าเสด็จไป ทรงเบือนพระพักตร์ประคองอัญชลีกราบไหว้เทวดาทั้งหลาย คือพระโสมราชา พระวรุณราช พระปชาบดี พระจันทร์และพระอาทิตย์ ขอเทพเจ้าเหล่านี้ ช่วยคุ้มครองโอรส

ของเรา จากอำนาจแห่งยักษ์ อลินัสัตตูลูกรักขอยักษ์
นั้นจงอนุญาต ให้เจ้ากลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๑] มารดาของรามบุรุษ ผู้ไปสู่วันของ
พระเจ้าทัณฑกิราช ได้คุ้มครองทำความสวัสดิ แก่
รามะผู้เป็นบุตรอย่างใด แม่ขอทำความสวัสดิอย่างนั้น
แก่เจ้า ด้วยคำสัตย์นั้น ขอทวยเทพจงช่วยคุ้มครอง
ให้เจ้าได้รับอนุญาต กลับมาโดยสวัสดิเถิด ลูกรัก.

[๒๓๑๒] น่องนิกไม่ออกเลย ถึงความคิด
ประทุษร้ายในอลินัสัตตผู้พระเชษฐา ทั้งในที่แจ้งหรือ
ที่ลับ ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึง
พระเชษฐาที่เคารพ ขอพระเชษฐาจงได้รับอนุญาต
ให้กลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๓] ข้าแต่พระสวามี พระองค์ไม่เคย
ประพฤตินอกใจหม่อมฉันเลย ฉะนั้น จึงเป็นที่รักของ
หม่อมฉันด้วยใจจริง ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้า
โปรดระลึกถึงพระสวามีที่เคารพ ข้าแต่พระสวามี
ขอพระองค์จงได้รับอนุญาต ให้กลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๔] ท่านผู้มีร่างกายอันสูงใหญ่ มีใบหน้า
อันงดงาม มาจากไหน ท่านไม่รู้หรือว่า เราอยู่ในป่านี้
ชะรอยจะไม่รู้ว่า เราเป็นคนดุร้าย กินเนื้อมนุษย์กระมัง
จึงได้มา ผู้ที่ไม่รู้ความสวัสดิของตนดอก จึงได้มาใน
ที่นี้.

[๒๓๑๕] เรารู้ว่าท่านเป็นคนหยาบช้า กิณมนุษย์ แต่หาว่าท่านอยู่ในป่านี้ไม่ เราคือโอรสของพระเจ้าชัยทิส วันนี้ท่านจงกินเราแทนพระชนก เพื่อปลดเปลื้องให้พระองค์พ้นไป.

[๒๓๑๖] เรารู้ว่าท่านเป็นโอรสของพระเจ้าชัยทิส ดูพระพักตร์และผิวพรรณ ของท่านทั้งสองคล้ายคลึงกัน การที่บุคคลยอมตายแทน เพื่อปลดเปลื้องบิดา ให้พ้นไปนี้ เป็นกรรมที่ทำได้ยากทีเดียว แต่ท่านก็ทำได้.

[๒๓๑๗] มิใช่ของที่ทำได้ยากเลยในเรื่องนี้ เราไม่เห็นสำคัญอะไร ผู้ใดยอมตายแทน เพื่อปลดเปลื้องบิดา หรือเพราะเหตุแห่งมารดา ผู้นั้นไปสู่ปรโลกแล้ว ย่อมเป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยสุข และอารมณ์อันงามเลิศ.

[๒๓๑๘] เราระลึกไม่ได้เลยว่า เราจะกระทำความชั่วเพื่อตัวเอง ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ เพราะเราเป็นผู้มีชาติและมรณะ อันกำหนดไว้แล้วว่า ในโลกนี้ของเราฉันใด โลกหน้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

เชิญท่านกินเนื้อเราในวันนี้ เสียบัดนี้เถิดเชิญท่านทำกิจเถิด สรีระนี้เราสละแล้ว เราจะทำเป็นพลัดตกมาจากยอดไม้ ท่านชอบใจเนื้อส่วนใด ๆ ก็เชิญท่านกินเนื้อส่วนนั้น ๆ ของเราเถิด.

[๒๓๑๕] ดูก่อนพระราชโอรส เรื่องนี้ท่าน
เต็มใจจริง จึงสละชีวิตเพื่อปลดปล่อยพระชนกได้
เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านจงรีบไปหักไม้มาก่อไฟเถิด.

[๒๓๒๐] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้มีปัญญา
ได้นำเอาฟืนมาก่อไฟกองใหญ่ขึ้นแล้ว แจ้งให้ยักษ์
ทราบ ว่า บัดนี้ ได้ก่อไฟเสร็จแล้ว.

[๒๓๒๑] เมื่อครูนี้นี้ ท่านทำการบูชเช็ญว่า จะกิน
เรา ในวันนี้ทำไมจึงหวาดระแวงเรา มองดูอยู่
บ่อย ๆ เราได้ทำตามคำของท่านเสร็จแล้ว เมื่อพอใจ
จะกิน ก็เชิญกินเถิด.

[๒๓๒๒] ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์ รู้ความ
ประสงค์ของผู้ขอเช่นท่าน ใครจะนำมากินเป็นภักษา-
หารได้ ผู้ใดกินผู้มีวาจาสัตย์เช่นท่าน ศีรษะของผู้นั้น
จะพึงแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

[๒๓๒๓] แต่จริงสลับกันที่นั่น ถ้าคุยท้าว
สักกเทวราชนี้ ว่าเป็นพราหมณ์จึงได้ให้อยู่ เพื่อให้
ศีรษะของตนเป็นทาน ด้วยเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตร
จึงมีรูปกระต่ายปรากฏ สมประสงค์ของโลกอยู่จนทุก
วันนี้.

[๒๓๒๔] พระจันทร์พระอาทิตย์ พ้นจากปาก
แห่งราหูแล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญฉันทิด ดูก่อน

ท่านผู้มีอำนาจมาก ท่านก็ฉนั้นนั่น หลุดพ้นจากเรา
ผู้กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้
ปลื้มพระทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ อนึ่ง พระประยูร-
ญาติ ของท่านจงยินดีกันทั่วหน้า.

[๒๓๒๕] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสอินสัตตุ
มีพระปัญญา ทรงประคองอัญชลีไหว้ยกษ์ปรีสาท
ได้รับอนุญาตแล้ว มีความสุขสวัสดิ์ หาโรคมิได้
เสด็จกลับมายังกบิลรัฐ.

[๒๓๒๖] ขาวนิคม ชาวชนบทถ้วนหน้า ทั้ง
พลช้าง พลรถ และพลเดินเท้า ต่างพากันมาถวาย
บังคมพระราชโอรสนั้น พร้อมกับกราบทูลขึ้นว่า
ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอถวายบังคมพระองค์ พระองค์
ทรงกระทำกิจซึ่งยากที่จะกระทำได้.

จบชัยทีสชาดกที่ ๓

อรรถกถาชัยทิสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
ภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า จิรสุตฺตํ วัต
เม ดังนี้.

ก็ในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า ไปราณกบัตถิตทั้งหลาย ละเสวาด
ฉัตร อันประดับด้วยกาญจนา มาลา แล้วเลี้ยงกุมารดาบิดา ดังนี้ อันภิกษุ
นั้น ทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า อุตฺตรปญฺจาลราช เสวยราช
สมบัติอยู่ในกบิลรัฐ พระอักรมเหสีของท้าวเธอทรงตั้งพระครรภ์ แล้วประสูติ
พระราชโอรส ในภพก่อน หญิงคนหนึ่งร่วมสามีกับพระนาง โกรธเคืองกัน
แล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้เราสามารถเกี่ยวกินบุตรของท่านที่คลอด
แล้ว ดังนี้ แล้วได้มาเกิดเป็นนางยักษิณี คราวนั้น นางยักษิณีนั้นได้โอกาส
ทั้ง ๆ ที่พระนางเทวีทอดพระเนตรเห็นอยู่ คว่าเอาพระกุมารผู้มีวรรณะ คุจ
ขึ้นเนื้อสดไปเกี่ยวกิน เสียกร่วม ๆ แล้วหลบหลีกไป แม้ในวาระที่ ๒ ก็ได้
ทำอย่างนั้น แต่ในวาระที่ ๓ ในเวลาที่พระนางเทวีเสด็จเข้าไปสู่เรือนประสูติ
แล้ว พวกราชบุรุษพากันแวดล้อมค้ำหน้า จัดการถวายอารักขามั่นคง ใน
วันที่พระเทวีประสูติ นางยักษิณี ก็มาจับเอาทารกไปอีก พระนางเทวีจึงส่ง
พระสุรเสียงร้องขึ้นว่า นางยักษิณี ราชบุรุษทั้งหลายมีอาวุธครบมือ พากัน
วิ่งติดตามนางยักษิณี ตามสัญญาที่พระนางบอกให้ นางยักษิณีไม่ได้โอกาสเพื่อ
จะเกี่ยวกิน หนีไปจากที่นั้น เข้าไปยังท่อน้ำ ส่วนทารก อ้าปากดูดนมนาง
ยักษิณี โดยเข้าใจว่าเป็นมารดา นางยักษิณีก็เกิดความรักเหมือนบุตรของตน

หนีออกจากท่อน้ำได้แล้ว ไปยังสุสานสถาน ทำการประคบประหงมทารกนั้น อยู่ในถ้ำศิลา ต่อมาเมื่อทารกนั้นเจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ นางยักษิณีก็นำเนื้อมนุษย์มาให้กินเป็นอาหาร ทั้งสองก็กินเนื้อมนุษย์อยู่ที่นั่น ทารกไม่รู้ตัวว่าเป็นมนุษย์ สำคัญว่าเป็นบุตรนางยักษิณี แต่ก็ไม่อาจที่จะจำแลงกายหายตัวได้ ต่อมานางยักษิณีจึงให้รากไม้อย่างหนึ่ง แก่พระราชกุมาร เพื่อต้องการให้หายตัวได้ ด้วยอานุภาพแห่งรากไม้ พระราชกุมารหายตัวได้ ก็เที่ยวไปกินเนื้อมนุษย์ นางยักษิณีไปปรนนิบัติท้าวเวสสวัณมหาราช เลยทำกาลกิริยาเสีย ณ ที่นั่นเอง ฝ่ายพระนางเทวีประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง ในวาระที่ ๔ พระราชโอรสจึงปลอดภัย เพราะพ้นจากนางยักษิณี พระชนกชนนีและพระประยูรญาติ ได้ขนานพระนาม ให้พระโอรสนั้นว่า ชัยทิสกุมาร เพราะเกิดมาขณะนางยักษิณีผู้เป็นปัจจามิตร พระชัยทิสกุมารทรงเจริญวัยแล้ว ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาสำเร็จ แล้วให้ยกเสวตฉัตร ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์.

ครานั้น พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์ของพระอัคมรเหสีของพระเจ้าชัยทิสนั่น พระชนกชนนีและพระประยูรญาติ ขนานพระนามว่า "อลีนสัตตกุมาร" พออลีนสัตตกุมารเจริญวัยแล้ว ทรงเล่าเรียนศิลปศาสตร์ จนสำเร็จ ได้เป็นอุปราช ในเวลาต่อมา กุมารผู้เป็นบุตรนางยักษิณีทำรากไม้หาย เพราะความประมาท ไม่สามารถเพื่อจะหายตัวได้ จึงมีรูปร่างปรากฏเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์อยู่ที่สุสาน คนทั้งหลายเห็นเข้าก็พากันสะดุ้งตกใจกลัว แล้วเข้ามาร้องทุกข์พระราชว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มียักษ์ตนหนึ่ง ปรากฏตนเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์อยู่ที่สุสาน มันคงเข้ามาพระนครโดยลำดับ ๆ จักฆ่ามนุษย์เคี้ยวกินเป็นอาหาร ควรตรัสสั่งให้จับเสีย พระเจ้าข้า พระราชาทรงรับทราบแล้ว มีพระราชโองการสั่งพลนิกายว่า ท่านทั้งหลายจง

จับยักษ์ตนนั้น พลนิกายเหล่านั้น ไปยื่นรายล้อมสุสานประเทศ กุมารบุตรนาง
ยักษ์มีรูปร่างเปล่าเปลือย น่าสะพรึงกลัว หวาดต่อมรณภัย ร้องขึ้นด้วยเสียง
อันดัง วิ่งฝ่าฝูงคนไป ผู้คนทั้งหลาย หวาดหวั่นต่อมรณภัย ร้องบอกกันว่า
ยักษ์ๆ คังนี้ แดกกุ่มออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายกุมารบุตรนางยักษ์ หนีจาก
ที่นั่นได้แล้วก็เข้าไปสู่ป่า ไม่กลับมายังถิ่นมนุษย์อีก ได้ไปอาศัยคงไกล่ทาง
ใหญ่แห่งหนึ่ง คอยจับผู้คนที่เดินทางผ่านมาได้ที่ละคน แล้วเข้าไปสู่ป่าฆ่า
เสียกิน ฟานักอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้โคจรต้นหนึ่ง.

ลำดับนั้น พรหมณ์พ่อค้าเกวียนคนหนึ่ง จ้างคนรักษาคงเป็นราคา
หนึ่งพัน เพื่อพาข้ามคง พร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม มนุษย์ยักษ์ เห็น
แล้วจึงส่งเสียงดังลั่น วิ่งมา ผู้คนทั้งหลายต่างตกใจกลัว พากันนอนราบหมด
มนุษย์ยักษ์จับพรหมณ์พ่อค้าได้แล้ว หนีไป ถูกลงไม้ตำเอาที่เท้า และเมื่อ
พวกมนุษย์รักษาคงวิ่งติดตามมา จึงทิ้งพรหมณ์วิ่งหนี เมื่อมนุษย์ยักษ์นั้น
นอนอยู่ที่นั่น๗วัน พระเจ้าชัยทิสเสด็จออกจากพระนครล่าเนื้อ พรหมณ์ผู้
เลี้ยงดูมารดาคนหนึ่งชื่อนันทะ เป็นชาวเมืองตักกศิลา ได้เรียนสตารหคาถา
๔ บาท มาเฝ้าพระเจ้าชัยทิส ซึ่งกำลังจะเสด็จออกจากพระนคร พระเจ้าชัย
ทิส ตรัสสั่งว่า เรากลับมาแล้วจักฟัง พระราชทานบ้านพักแก่พรหมณ์นั้น
แล้วเสด็จไปล่าเนื้อ ตรัสสั่งว่าเนื้อหนีไปทางด้านผู้ใด ผู้นั้นจักต้องมีโทษ.

ลำดับนั้น กวางตัวหนึ่ง ลุกขึ้นแล้ววิ่งหนีผ่านหน้าพระราชพาไป อำ
มาตย์ทั้งหลาย ต่างพากันหัวเราะ พระราชาทรงถือพระขรรค์ ติดตามกวางไป
สิ้นระยะทาง ๓ โยชน์จึงตามทัน แล้วเอาพระขรรค์ฟันกวางนั้นขาดออกเป็น
สองท่อนทรงใส่หาบ ๆ เสด็จมาถึงสถานที่มนุษย์ยักษ์นอนอยู่ ประทับนั่งพัก
หน่อยหนึ่ง ที่ลานหญ้าแพรก แล้วเตรียมจะเสด็จต่อไป ลำดับนั้น มนุษย์ยักษ์
ลุกขึ้น กล่าวว่า หยุดนะ ! ท่านจะไปไหน ท่านตกเป็นอาหารของเราแล้ว
ยึดพระหัตถ์ไว้ กล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

เป็นเวลาานานักหนา นับแต่เวลาที่เรอดอาหาร
มาครบ ๗ วัน อาหารมากมาย ฟุ้งเกิดขึ้นแก่เราวัน
นี้ ท่านเป็นใคร มาจากไหน เชิญท่านบอก ชชาติ
สกุล ตามที่รู้จักมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภุโข มหา ความว่า อาหารเป็นอัน
มาก. บทว่า สุตตมิกตฤคาเล ความว่า นับแต่วันปาฏิบตมา ถึงการที่
เรอดอาหารครบ ๗ วัน. บทว่า กุโธลี ความว่า ท่านมาจากไหน ?

พระราชาทอดพระเนตรเห็นยักษ์ แล้วตกใจกลัว ถึงกับอุรประเทศ
แข็งที่อดังเสา ไม่ทรงสามารถจะวิ่งหนีไปได้ จึงตั้งพระสติ ตรัสพระคาถาที่
๒ ความว่า

เราเป็นพระเจ้าปัญจาลราช มีนามว่าชัยทิส ถ้า
ท่านได้ยื่นชื่อก็คงรู้จัก เราออกมาล่าเนื้อ เทียวมาตาม
ข้างภูเขาและป่า ท่านจงกินเนื้อกวางนี้เถิด วันนี้อง
ปล่อยเราไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคฺว ปวิภูโธ ความว่า ออกจาก
แคว้นแคว้น เข้าป่า เพื่อล่าเนื้อ. บทว่า คจฺฉานิ ความว่า (เที่ยวลัดเลาะมา)
ริมภูเขาลำเนาไพร. บทว่า ปสทิมฺ ความว่า (ท่านจงกิน) กวางนี้.

ยักษ์ได้ยินดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

พระองค์ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียน กลับเอาของที่ตก
เป็นของข้าพเจ้านั้นเองมาแลกเปลี่ยน กวางที่พระองค์
ตรัสถึงนั้นเป็นอาหารของข้าพระองค์ ข้าพระองค์กิน
พระองค์แล้ว อยากจะกินเนื้อกวาง ก็จักกินได้ภายหลัง
เวลานี้มิใช่เวลาขอร้อง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสเนว** ความว่า อันเป็นของ ๆ ข้าพเจ้านั้นเอง. บทว่า **ปณฺธิ** ความว่า พระองค์ศรีสเอาของ ๆ ข้าพเจ้า มาแลกเปลี่ยนตัว. บทว่า **สสุตฺตมาโน** แปลว่า ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียนอยู่. บทว่า **ตํ ขาพฺยาน** ความว่า กินเนื้อกวางนั้น. บทว่า **ชិมนฺยุถิ** ความว่า ข้าพเจ้าประสงค์จะเลี้ยงกิน. บทว่า **ขาพฺยิสฺส** ความว่า เพราะข้าพเจ้าจักกินเนื้อกวางนั้น ในภายหลัง. บทว่า **น วิลาปกาโล** ความว่า ชัษณ์เหตุว่า พระองค์อย่าขอร้องเลย เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะขอร้อง.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงระลึกถึงนันทพราหมณ์ได้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๔ ความว่า

ถ้าความรอดพ้นของเราไม่มีด้วยการแลกเปลี่ยน

ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครเสียก่อน เราผิดพราหมณ์

ไว้ว่า จะให้ทรัพย์ เราจักรักษาคำสัตย์ ย้อนกลับมา

หาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น จตุถิ** ความว่า ถ้าว่าการหลุดพ้นของเราจะไม่มี แม้ด้วยการแลกเปลี่ยนแล้วไซ้. บทว่า **คนฺตุวาน** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ วันนี้ท่านจงกินเนื้อกวางตัวนี้ ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครก่อน. บทว่า **ปเคยว** แปลว่า ก่อนที่เดียว. อธิบายว่า ท่านจงรับปฏิญญาเพื่อต้องการให้เรากลับมาทันเวลาบริโภคอาหารเช้าวันพรุ่งนี้เถิด. บทว่า **ตํ สงฺคริ** ความว่า เพราะเราได้ทำความผิดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จักให้ทรัพย์แก่เขา ครั้นเราให้ทรัพย์แก่เขาแล้ว จักตามรักษาซึ่งสัตย์จะตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้นี้ กลับมาหาท่านอีก.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

ดูก่อนพระราชา พระองค์ใกล้จะถึงสวรรคตอยู่
แล้ว ยังทรงเดือดร้อนถึงกรรมอะไรอยู่ ของจตรัส
บอกกรรมนั้น แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะอนุญาต
ให้กลับไปก่อนได้.

กรรม ในคานานั้น ก็ได้แก่กรรมนั่นเอง. บทว่า อนุตฺตปฺปตี ต่
ความว่า ยังจะตามร้อนใจถึงกรรมกิจอะไร? บทว่า ปตุตฺตํ แปลว่า เข้าถึง.
บทว่า อปี สกฺกฺกณฺมุ ความว่า เออ ก็ ถ้าข้าพระเจ้าได้ฟังเหตุแห่งความเศร้า
โศกของท่านแล้ว อาจจะอนุญาตให้ท่านมาตอนเช้าตรู่ได้.

พระราชาเมื่อจะตรัสบอกเหตุนี้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๖ ความว่า

ความหวังในทรัพย์ เราได้ทำไว้แก่พราหมณ์
ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพ้นไปไม่ได้ เพราะ
เราผิดไว้ว่า จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ เราจักรักษา
คำสัตย์ กลับมาหาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏฺิโมกฺกํ น มุตฺตํ ความว่า ข้าพเจ้า
ตั้งความผิดเพี้ยนเป็นสัญญามัดตัว โดยปฏฺิญาแก่พราหมณ์ว่า ฟังสตารห-
คาถา ๔ บท แล้วจักให้ทรัพย์แก่เขา เพราะข้าพเจ้ายังมีได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์
จึงหาพ้นไปไม่ได้ไม่.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๗ ความว่า

ความหวังในทรัพย์พระองค์ได้ทำไว้แก่พราหมณ์
ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพ้นไปไม่ได้ เพราะ

ได้ผัดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะพระราชทานทรัพย์

พระองค์จงรักษาคำสัตย์ไว้เสด็จกลับมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุนราวณฺณสุสุ ความว่า จงเสด็จกลับมาอีก.

ก็แลครั้นชกษณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ปล่อยพระราชินีไป. พระราชินีชกษณ์ปล่อยแล้ว จึงตรัสว่า ท่านอย่าวิตกเลย ข้าพเจ้าจักมาแต่เช้าตรู่ทีเดียว แล้วทรงสังเกตเครื่องหมายตามทาง เสด็จเข้าไปหาพลนิกายของพระองค์ แวดล้อมด้วยพลนิกาย เสด็จเข้าสู่พระนคร ตรัสสั่งให้หานันทพราหมณ์มาเฝ้า เชิญให้นั่งบนอาสนะอันมีค่ามาก ทรงสดับคาถาเสร็จแล้ว พระราชทานทรัพย์ ๕ พัน เชิญพราหมณ์ให้ขึ้นยานพาหนะแล้วตรัสสั่งว่า ท่านจงนำทรัพย์นี้ไปยังเมืองตักกศิลาเถิด ทรงมอบคนให้แล้วก็ส่งพราหมณ์ไป ทรงพระประสงค์จะเสด็จกลับคืนไปหาชกษณ์ในวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้หาพระโอรสมาทรงสั่งสอน พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

พระเจ้าชยทิสทรงพันเจียมมือชกษณ์แล้ว รีบเสด็จ

กลับไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ เพราะได้ทรงผัดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่าจะพระราชทานทรัพย์ได้ ตรัสสั่งให้หาพระราชโอรสพระนามว่า อลินสัตตมา.

ตรัสว่า เจ้าจงอภิเษกปกครองรัฐสีมาในวันนี้ จงประพฤติธรรมในรัฐสีมาและในประชาชนทั้งหลาย บุคคลไม่ประพฤติธรรม อย่าได้มีในแว่นแคว้นของเจ้า เราจะไปในสำนักแห่งชกษณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลีนสตตุ** ได้แก่ พระราชกุมารผู้มีพระนามอย่างนี้. แต่ในพระบาลี ท่านเขียนไว้ว่า "อลีนสัตตะ". บทว่า **อชเชว รชช** ความว่า ลูกรัก พ่อจะมอบราชสมบัติให้แก่เจ้า เจ้าจงสนามมูรธาภิสิตในวันนี้แหละ. บทว่า **ณนุเต** ได้แก่ **คฺยณฺเต** แปลว่า ในสำนัก.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น ตรัสคาถาที่ ๑๐ ความว่า

ขอเดชะ ข้าแต่พระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระองค์ได้ทำความไม่พอพระทัยอะไรไว้ในใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ปรารถนาจะได้สดับความที่พระองค์จะให้ขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะข้าพระพุทธเจ้า ขาดพระราชบิดาเสียแล้ว หาบปรารถนาแม้ราชสมบัติไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุพฺพิ** แปลว่า กระทำอยู่. บทว่า **ยมชฺช** ความว่า พระราชบิดาให้ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะกระทำการที่ไม่พอพระทัยอันใด. บทว่า **อุทฺตฺสเย** ความว่า พระราชบิดาทรงยกขึ้น คือ แต่งตั้งให้ข้าพระพุทธเจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติ เพราะการกระทำที่ไม่พอพระทัยอันใด พระองค์จึงตรัสบอกการกระทำอันนั้น เพราะข้าพระพุทธเจ้าขาดพระองค์เสียแล้ว ย่อมไม่ปรารถนาแม้ราชสมบัติ.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

ลูกรัก พ่อไม่ได้เพ่งถึงความผิดทางกายกรรมและวจีกรรมของเธอเลย แต่พ่อได้ทำความตกลงไว้กับยักษ์ พ่อต้องรักษาคำสัตย์ จึงต้องกลับไปอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺราธิต** ความว่า เราไม่คำนึงถึงความผิดทางไตรทวารนี้ของเจ้าเลย. บทว่า **ศฺรีย** แปลว่า อันเป็นของเจ้า.

มีคำอธิบายว่า ลูกรัก พ่อมิได้คำนึงถึงความผิดอันไม่เป็นที่โปรดปรานของพ่อ
อะไร ๆ ของเจ้าทั้งทางกายและทางวาจาเลย. บทว่า **สทุธิญจ กตฺวา** ความว่า
แต่เพราะยักษ์ตนหนึ่ง จับพ่อไว้ คราวไปป่าล่าเนื้อ จักกินเป็นอาหาร เมื่อ
เป็นเช่นนั้น พ่อจึงให้สัตยสาบานไว้กับยักษ์นั้นว่า เมื่อเราได้ฟังธรรมกถาของ
พราหมณ์ กระทำสักการะแก่เขาแล้ว จักมาให้ทันเวลาอาหารเช้า พรุ่งนี้
จึงกลับมาได้ เพราะเหตุนั้น เพื่อจะตามรักษาความสัตย์ไว้ พ่อจักต้องไปใน
ที่นั้นอีก เจ้าจึงเสวยราชสมบัติเถิด.

อลินัสัตตฺราชกุมาร ทรงฟังพระราชดำรัสของพระราชบิดาแล้ว ตรัส
คาถา ความว่า

**ข้าพระพุทธเจ้าจักไปแทน ขอพระราชบิดาจง
ประทับอยู่ ณ ที่นี้ เมื่อทางที่จะรอดชีวิตจากสำนักแห่ง
ยักษ์ ไม่มี ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดา ถ้าพระองค์มี
พระประสงค์จะเสด็จให้ได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักตาม
เสด็จด้วย เราทั้งสองจะไม่ยอมอยู่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิเชว** ความว่า ขอพระองค์จงประทับ
อยู่ ณ ที่นี้เถิด. บทว่า **ตโต** ความว่า ขึ้นชื่อว่าความรอดชีวิตจากสำนัก
ของยักษ์นั้น ไม่มีทางเลย. บทว่า **อุโถ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็น
อันว่าจักไม่ต้องอยู่กันทั้งสองคน.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า
**ลูกรัก นั้นเป็นกรรมของสัตว์บุรุษ โดยแท้จริง
แต่เมื่อไรยักษ์ข่มขืนทำลายเผาเชือกินเสียที่โคนไม้ นั้น
เป็นความด่างพล้อยของพ่อ ชื่อนี้แหละ เป็นทุกขที่ยิ่ง
กว่าความตายของพ่อเสียอีก.**

พระศาสดานั้นมีอธิบายว่า นั่นเป็นธรรม คือ ธาตุแท้ของสัตว์บุรุษ คือบัณฑิตทั้งหลาย โดยแน่แท้ เจ้าพูดคำที่ถูกต้องแล้ว ก็แต่ว่าจะเป็นความ ทุกข์ยิ่งกว่าความตายของพ่อเอง ซ้อนนั้นจะเป็นความต่างพริ้วผูกพันพ่อ.

บทว่า ภิทธารุกขมูเล ความว่า เมื่อยักษ์ข่มขี้ทำลายเผาเจ้ากินโดย พลการ ที่โคนต้นไม้อันกล้าแข็ง.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้า ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า
แลกพระชนมชีพของพระราชบิดาไว้ พระราชบิดา
อย่าเสด็จไปในสำนักของยักษ์เลย ข้าพระพุทธเจ้าจะ
ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของ
พระราชบิดานี้แหละไว้ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ขอยอมตายแทนพระราชบิดา พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิมิสุตฺติ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าจัก
แลกชีวิตของตน กับพระชนมชีพของพระราชบิดาในคราวนี้แหละ. บทว่า
ตสุมา ความว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าจักแลกพระชนมชีพ ของพระราชบิดา
ไว้ ฉะนั้น จึงเลือกเอาความตาย เพื่อต้องการให้พระราชบิดามีพระชนมชีพ
อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าสรรเสริญความตายอย่างเดียวเท่านั้น จึงเลือกคือปรารถนา
ความตาย.

พระเจ้าชัชยทิส ได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงทราบกำลังของพระโอรส
จึงตรัสสั่งว่า คีละลูกกรัก เจ้าจงไปเถิด. อสินัสัตตราชกุมาร ถวายบังคมลา
พระราชมารดาและพระราชบิดาแล้วก็เสด็จออกจากพระนคร.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถากิ่ง
คาถา ความว่า

ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้ทรงพระปรีชา

ถวายบังคมพระยุคลบาท พระชนกชนนีแล้วเสด็จไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาเท ความว่า ถวายบังคมพระยุคลบาท
พระชนกชนนีเสด็จไปแล้ว.

ลำดับนั้น พระชนกชนนีก็ดี พระภคินีก็ดี พระชายาก็ดี ของพระราช
กุมารนั้น พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ และบริวารชนก็เสด็จออกไปด้วย. ครั้น
พระราชกุมารนั้นออกจากพระนครแล้ว ก็ทูลถามหนทางกะพระราชบิดากำหนด
ไว้ด้วยดีแล้ว ถวายบังคมพระชนกชนนี ประทานโอวาทแก่ชนที่เหลือ แล้ว
มิได้สะดุ้งตกพระทัยกลัว เสด็จขึ้นสู่ทางดำเนินไปสู่ที่อยู่ของยักษ์ ประหนึ่งว่า
ไกรสรสีหราชณะนั้น. พระมารดาทอดพระเนตรเห็นพระกุมารกำลังทรงดำเนิน
ไป ไม่สามารถจะดำรงพระองค์อยู่ได้ ก็ล้มลง ณ พื้นปฐพี. พระราชบิดา
ก็ทรงประคองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงทรงตรัสพระคาถา
ถึงคาถา ความว่า

พระชนนีของพระราชกุมารนั้น ทรงมีทุกข์

โทมนัสล้มลงเหนือพื้นปฐพี พระชนกนาคเล่า ก็ทรง

ประคองสองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

ครั้นตรัสถึงพระคาถาดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงประกาศสังกิริยา อัน
พระราชบิดาของพระกุมารนั้นทรงประคอบ และอันพระราชมารดาพระภคินี
และพระชายาทรงกระทำแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาต่อไปอีก ๔ คาถา ความว่า

พระราชบิดา ทรงทราบชัดว่า พระโอรสกำลัง

มุ่งหน้าเสด็จไป ทรงเบือนพระพักตร์ประคองอัญชลี

กราบไหว้เทวดาทั้งหลาย คือ พระโสมราชา พระ-
วรุณราช พระปชาบดี พระจันทร์และพระอาทิตย์
ขอเทพยเจ้าเหล่านี้ ช่วยคุ้มครองโอรสของเรา จาก
อำนาจแห่งยักษ์ อลินสัตตลูกรัก ขอยักษ์นั้นจงอนุญาต
ให้เจ้ากลับมาโดยสวัสดิ์.

มารดาของรามบุรุษ ผู้ไปสู่แคว้นของพระเจ้า
ทัณฑกิราช ได้คุ้มครองทำความสวัสดิ์ แก่รามะผู้เป็น
บุตรอย่างใด แม่ขอทำความสวัสดิ์อย่างนั้นแก่เจ้า
ด้วยคำสัตย์นั้น ขอทวยเทพจงช่วยคุ้มครอง ขอให้เจ้า
ได้รับอนุญาต กลับมาโดยสวัสดิ์เถิด ลูกรัก.

น้องนี้ก็ไม่ออกเลย ถึงความคิดประทุษร้าย ใน
อลินสัตตผู้พระเชษฐา ทั้งในที่แจ้งหรือที่ลับ ด้วย
ความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึงพระเชษฐาที่
เคารพ ขอพระเชษฐาจงได้รับอนุญาตให้กลับมาโดย
สวัสดิ์.

ข้าแต่พระสวามี พระองค์ไม่เคยประพฤตินอกใจ
หม่อมฉันเลย ฉะนั้น จงเป็นที่รักของหม่อมฉันด้วย
ใจจริง ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึง
พระสวามีที่เคารพ ข้าแต่พระสวามี ขอพระองค์ จง
ได้รับอนุญาตให้กลับมาโดยสวัสดิ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมมูโข** ความว่า พระราชาบิดา
ทรงทราบชัดว่า พระโอรสของเรานี้ กำลังมุ่งหน้าเสด็จไป. บทว่า **ปณชลิโก**

ความว่า ทรงเป็นพระพัศตร์ประดิษฐานอัญชลีเหนือเศียรเกล้า ในกาลนั้น ทรงให้วิงวอน นอบน้อมเทพเจ้าทั้งหลาย. บทว่า โปริสาทกมุหา ความว่า ขอเทพเจ้าจงช่วยคุ้มครองโอรสของเราจากอำนาจแห่งยักษ์ คู่ก่อนอลีนสัตตลูกรัก ยักษ์นั้นจงอนุญาตให้เจ้ากลับมาโดยความสวัสดิ.

บทว่า รามสุตกา ความว่า มารดาของรามบุรุษได้กระทำความคุ้มครอง. เล่ากันว่า มีบุรุษคนหนึ่งเป็นชาวเมืองพาราณสี ชื่อรามะ เป็นผู้เลียงคุมารดา ปฏิบัติมารดาบิดา คราวหนึ่งไปค้าขายถึงเมืองกุมภวดี ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าทัณฑกิราช เมื่อแคว้นทั้งสิ้นต้องพินาศลง ด้วยฝนเก่าประการ เขาได้ระลึกถึงคุณของมารดาบิดา. ครั้งนั้น ด้วยผลแห่งมาตาปิตุ-ปฏิฐานธรรม เทพเจ้าทั้งหลายได้นำเขามอบให้แก่มารดาด้วยความสวัสดิ. พระชนนีของอลีนสัตตราชกุมาร ทรงนำเหตุการณ์นั้นมาตรัสอย่างนี้ ก็โดยที่ได้ยินได้ฟังมา.

บทว่า โสตุถานั ได้แก่ ความสวัสดิ. ถึงเทพเจ้าทั้งหลาย จะกระทำความสวัสดิได้ก็จริง แต่ท่านกล่าวว่า มารดาได้กระทำแล้ว เพราะเกิดแล้วโดยอาศัยมาตาปิตุปฏิฐานธรรม. บทว่า ตนุเต อหิ ความว่า (มารดาของรามบุรุษทำความสวัสดิ แก่รามะผู้บุตรฉันใด) แม่มาก็ทำความสวัสดินั้นแก่เจ้าเหมือนกัน คือ เพราะอาศัยแม่ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ลูกของแม่ฉันนั้นเหมือนกัน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า กโรมิ แปลว่า จะไป. บทว่า เอเตน สจจน ความว่า ถ้าว่ารามบุรุษนั้นเป็นผู้อันเทพเจ้า นำมาแล้วโดยความสวัสดิ เป็นความจริงไซ้ ด้วยอำนาจคำสัตย์นั้น ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงระลึกถึงเจ้า เพื่อชนกชนนี คือขอเทพเจ้าจงนำเจ้ามาแสดงแก่แม่ เหมือนรามบุรุษฉะนั้น.

บทว่า **อนุญาโต** ความว่า ลูกรัก อันยักษ์อนุญาตว่าไปได้ คือ พระชนนี
ตรัสว่า ลูกอ่อนลูกรัก ขอเจ้าจงกลับมาโดยสวัสดิ ด้วยเทวานุภาพเถิด.

บทว่า **ชาตุมลีนสตุเต** ความว่า พระกนิษฐภคินีของอลีนสัตตศุราช
กุมารนั้น ได้ตั้งสัตยาธิษฐานอย่างนี้ว่า น้องระลึกไม่ได้ ซึ่งความคิดประทุษร้าย
ทั้งต่อหน้าหรือลับหลัง ในอลีนสัตตศุผู้พระเชษฐา โดยส่วนตัวเป็นแน่แท้.

บทว่า **ยสุมา จ เม อนธิมนโณสิ สามี** ความว่า พระอักรรมเหลือของ
อลีนสัตตศุราชกุมารนั้น ได้ตั้งสัตยาธิษฐานอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระอลีนสัตตศุผู้
พระสวามี พระองค์มิได้ประพฤตินอกใจหม่อมฉันเลย คือพระองค์มิได้ข่มขี้
ล้วงเกินหม่อมฉัน ถึงกับเอาพระทัยใส่ปรารถนาหญิงอื่นเลย. บทว่า **น จาปี
เม มนสา อปฺปิโยติ** ความว่า พระองค์จะไม่เป็นที่รัก ด้วยใจจริงของ
หม่อมฉันก็หามิได้ เราทั้งสองอยู่ร่วมกันมาด้วยความรักใคร่ทีเดียว.

พระราชกุมาร เสด็จดำเนินไปสู่ทางที่อยู่ของยักษ์ ตามคำแนะนำที่
พระราชบิดาตรัสบอก. ฝ่ายยักษ์คิดว่า ธรรมดากษัตริย์มีมายามาก ใครจะรู้ว่า
จักเกิดอะไรขึ้น จึงขึ้นต้นไม้ นั่งแลดูทางที่พระเจ้าชยทิสจะเสด็จมา เหลือบเห็น
พระกุมารกำลังดำเนินมา คิดว่า ชะรอยพระโอรสจักให้พระราชบิดากลับแล้ว
ตัวมาแทน ภัยคงไม่มีแก่เรา จึงลงจากต้นไม้ นั่งผินหลังให้. พระราชกุมาร
เสด็จมาถึงแล้ว เข้าไปยืนอยู่ตรงหน้ายักษ์.

ลำดับนั้น ยักษ์กล่าวคาถา ความว่า

ท่านผู้มีร่างกายอันสูงใหญ่ มีหน้าอันงดงามมา
จากไหน ท่านไม่รู้หรือว่า เราอยู่ในป่านี้ ชะรอยจะ
ไม่รู้ว่ เราเป็นคนชั่วร้าย กินเนื้อมนุษย์กระมังจึงได้มา
ที่ไม่รู้ความสวัสดิของตนดอกจึงได้มาในที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก โสตุถิมานามิชาวเซยฺย ความว่า
คู่ก่อนกุมาร บุรุษไรเล่ารู้ความสวัสดิ์ของตน เดินไปจะกล้ำมาในที่นี้ ชะรอย
ท่านจะไม่รู้จึงได้มา.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถา ความว่า

เรารู้ว่าท่านเป็นคนหยาบช้า กิณมนุษย์ แต่หารู้ว่า
ท่านอยู่ในป่านี้ไม่ เราคือโอรสของพระเจ้าชัยทิส
วันนี้ท่านจงกินเราแทนพระชนก เพื่อปลดเปลื้องให้
พระองค์พ้นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโมกฺขา ความว่า เพราะเหตุที่จะ
ปลดเปลื้องภาระเสีย เราจึงยอมมอบชีวิตแทนพระราชบิดามาในที่นี้ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจงปล่อยพระชนกเราเถิด เชิญกินเราแทนพระองค์.

ลำดับนั้น ยักษ์กล่าวคาถา ความว่า

เรารู้ว่าท่านเป็นโอรสของพระเจ้าชัยทิส ดูพระ-
พักตร์และผิวพรรณ ของท่านทั้งสองคล้ายคลึงกัน
การที่บุคคลยอมตายแทน เพื่อเปลื้องบิดาให้พ้นไปนี้
เป็นกรรมที่ทำได้ยากทีเดียว แต่ท่านก็ทำได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาทิสฺส โว ความว่า พระพักตร์และ
ผิวพรรณของท่านทั้งสองคล้าย ๆ กัน คือเหมือนกันแท้. บทว่า กตฺ ตเวทฺ
ความว่า กรรมของท่านทั้งนี้ เป็นกรรมที่ทำได้โดยยากแท้.

ลำดับนั้น พระราชกุมารตรัสคาถา ความว่า

มิใช่ของทำยากเลยในเรื่องนี้ เราไม่เห็นสำคัญ
อะไร ผู้ใดยอมตายแทนเพื่อเปลื้องบิดา หรือเพราะ

เหตุแห่งมารดา ผู้นั้นไปสู่ปรโลกแล้ว ย่อมเป็นผู้

เปรียบพร้อมด้วยสุข และอารมณ์อันงามเลิศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิญจิมเหตุ มนุเส ความว่า ใน
ข้อนี้ เราไม่เห็นสำคัญอะไรเลย. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บุคคลใดปรารถนา
จะตาย เพื่อปลดเปลื้องบิดา หรือเพราะเหตุแห่งมารดา. บทว่า ปรโลกมยา
ความว่า เขาไปสู่ปรโลกแล้ว. บทว่า สุขชน สกุเคน ความว่า ย่อมเป็นผู้
ผู้ประกอบด้วยสุขอันบังเกิดในสวรรค์. บทว่า มตฺตุมิจฺเจ ความว่า เพราะ
ฉะนั้น ในการสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดานี้ เราไม่สำคัญว่าเป็นสิ่ง
ที่ทำได้ยากอะไรเลย.

ยักษ์ฟังดังนั้นแล้วจึงถามว่า พ่อกุมาร ธรรมดาว่าสัตว์บุคคลที่จะไม่
กลัวตายไม่มีเลย เหตุไฉนท่านจึงไม่กลัวเล่า ? เมื่อพระราชากุมารจะบอก
ความแก่ยักษ์ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เราระลึกไม่ได้เลยว่า เราจะกระทำความชั่วเพื่อ
ตนเอง ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ เพราะว่าเราเป็นผู้มี
ชาติและมรณะ อันกำหนดไว้แล้วว่า ในโลกนี้ของเรา
ฉันใด โลกหน้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

เชิญท่านกินเนื้อเราในวันนี้ เสียบัดนี้เถิด เชิญ
ท่านทำกิจเถิด สรีระนี้เราสละแล้ว เราจะทำเป็น
พลัดตกมาจากยอดไม้ ท่านชอบใจเนื้อส่วนใด ๆ
ก็เชิญท่านกินเนื้อส่วนนั้น ๆ ของเราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเร น ชาตุ ความว่า เราระลึกไม่ได้
เลย แม้เพียงส่วนเดียว. บทว่า สงฺขาตชาติ มรโณหมสมฺมิ ความว่า

เรารู้ว่าสัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีความเกิดและความตาย อันญาณกำหนดไว้แล้ว ด้วยดี ที่จะชื่อว่ามีชีวิตไม่ตายเป็นธรรมดาไม่มี. บทว่า ยถา เม อธิ ความว่า ข้อนี้อาณของเรากำหนดไว้แล้วเป็นอย่างดีทีเดียวว่า โลกนี้ของเรา ฉันท โลกหน้าก็ฉันทนั้น โลกหน้าฉันทใด แม้โลกนี้ก็ฉันทนั้น ชื่อว่าการพ้น จากความตายไม่มี. บทว่า กรสุสุ กิจจานิ ความว่า ท่านจงทำกิจที่ควรทำ ด้วยสรีระนี้ สรีระนี้เราสละแก่ท่านแล้ว. บทว่า ฉาตมานอ มยหิ ตวเม เทสิ มํ ตํ ความว่า เมื่อเราตจจากยอดไม้ตายแล้ว เมื่อท่านจะกิน ขอบใจ ปรารถนาเนื้อส่วนใดจากสรีระของเรา ก็ควรบริโภคเนื้อส่วนนั้น.

ยักษ์ฟังถ้อยคำของพระกุมารแล้ว ตกใจกลัว คิดว่า เราไม่อาจที่จะ กินเนื้อพระกุมารนี้ได้ จึงต้องหาอุบายไล่ให้เขหนีไปเสีย จึงกล่าวคานานี้ ความว่า

**ดูก่อนพระราชโอรส เรื่องนี้ท่านเต็มใจจริง จึง
สละชีวิตเพื่อปลดเปลื้องพระชนกได้ เพราะเหตุนั้น
แหละ ท่านจงรีบไปหักไม้มาก่อไฟเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชเลหิ ความว่า ท่านจงเข้าไปสู่ป่า หา ฟืนไม้แก่น มาก่อไฟขึ้น ทำให้เป็นถ่าน ที่ปราศจากควัน เราจักปิ้งเนื้อของ ท่านในถ่านเพลิงนั้นกิน.

อลีนัตตคุราชกุมาร ได้กระทำตามที่ยักษ์บอกทุกประการ เสร็จแล้ว ไปยังสำนักของยักษ์ พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเหตุนี้ จึงตรัสพระ คานานอกนี้ ความว่า

**ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้มีปัญญา ได้นำ
เอาฟืนมาก่อไฟกองใหญ่ขึ้นแล้ว แจ้งให้ยักษ์ทราบ
บัดนี้ได้ก่ไฟเสร็จแล้ว.**

ยักษ์มองดูพระราชกุมาร ซึ่งก่อไฟเสร็จแล้วเดินมาหา เกิดขนพองสยองเกล้าว่า บุรุษนี้เป็นคจราชสีห์ ไม่กลัวความตายเลย ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ เราไม่เคยพบเห็นคนที่ไม่กลัวตายอย่างนี้เลย จึงนั่งขำเล็งดูพระกุมารบ่อย ๆ พระราชกุมารเห็นกิริยาของยักษ์แล้ว จึงตรัสคาถา ความว่า

เมื่อครูนี้อ่านทำการขู่เข็ญว่า จะกินเราในวันนี้
ทำไมจึงหวาดระแวงเกรงเรา มองดูอยู่บ่อย ๆ เราได้
ทำตามคำของท่านเสร็จแล้ว เมื่อพอใจจะกินก็เชิญ
กินได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุหุ แปลว่า บ่อย ๆ . บทว่า ตถา ตถา ตูยุมหุ ความว่า ท่านพอใจปรารถนาจะบริโภคเนื้อกินเราโดยวิธีใด เราการทำตามคำของท่านโดยวิธีนั้นแล้ว คราวนี้จักให้เราทำอย่างไร เพราะฉะนั้น เชิญท่านกินเราเสียวันนี้เถิด.

ยักษ์ฟังคำของพระกุมารแล้ว กล่าวคาถา ความว่า
ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์ รู้ความประสงค์
ของผู้ขอเช่นท่าน ใครจะนำมากินเป็นภัณฑาหารได้
ผู้ใดกินผู้มีวาจาสัตย์เช่นท่าน ศีรษะของผู้นั้น จะพึง
แตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

พระราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงพูดว่า ถ้าท่านไม่ประสงค์จะกินเรา เหตุไรจึงบอกให้เราหักฟืนมาก่อไฟ เมื่อยักษ์บอกว่า เพื่อต้องการลองดูว่าท่านจะหนีหรือไม่ จึงตรัสว่า ท่านจักเข้าใจเราในบัดนี้ได้อย่างไร ครั้งเรายังเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ยังไม่ยอมให้เท้าตักกเทวราชดูหมิ่นตนได้ จึงตรัสคาถา ความว่า

แท้จริง สสบัณฑิตนั้น สำคัญท้าวสักกเทวราชนี้
ว่าเป็นพราหมณ์ จึงได้ให้อยู่ เพื่อให้สรีระของตน
เป็นทาน ด้วยเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตร จึงมีรูปกระ-
ต่ายปรากฏ สมประสงค์ของโลกอยู่จนทุกวันนี้.

กาลานั้น มีอธิบายนว่า สสบัณฑิตนั้น สำคัญสักกพราหมณ์ แม้
นี้ว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์ จึงพูดว่า วันนี้เชิญท่านเลี้ยงกินสรีระของเราในที่นี้
แห่งเดียวเถิด แล้วให้อาศัย คือให้อยู่พักเพื่อให้สรีระของตนเป็นทานอย่างนี้
และแล้วได้ให้สรีระเพื่อเป็นอาหารแก่สักกพราหมณ์นั้น ท้าวสักกเทวราช
จึงบีบเอารสอันเกิดแต่บรรพต มาเขียนเป็นภาพกระต่ายไว้ในมณฑลพระจันทร์
นับแต่นั้นมา เพราะภาพกระต่ายนั่นเอง จันทิมเทพบุตรนั้น ชาวโลกจึงรู้จัก
ทั่วว่า กระต่าย กระต่าย ดังนี้ จันทิมเทพบุตรมีรูปกระต่ายปรากฏ แจ่ม
กระจ่างอย่างนี้ สมประสงค์ คือยังความพอใจของโลกให้เจริญ รุ่งโรจน์อยู่
จนทุกวันนี้ และเรื่องนี้ ก็เป็นเรื่องอัศจรรย์ อยู่ตลอดกาล.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะปล่อยพระราชกุมาร จึงกล่าวคาถา ความว่า

พระจันทร์ พระอาทิตย์ ฟันจากปากแห่งราหู
แล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญฉันใด ตูก่อนท่านผู้มี
อานุภาพมาก ท่านก็ฉันนั้นหลุดพ้นจากเรา ผู้กินเนื้อ
มนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้ปลื้มพระ-
ทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ อนึ่ง พระประยูรญาติของ
ท่านจงยินดีกันทั่วหน้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาณูมา ได้แก่พระอาทิตย์ ท่านอธิบายน
ว่า พระจันทร์หรือพระอาทิตย์ ฟันจากปากราหูแล้วย่อมสว่างไสว ในคติ

๑๕ คำฉันใด คุณก่อนท่านผู้มีอนุภาพมาก แม้ท่านพ้นไปจากสำนักของเรา แล้ว ก็รุ่งโรจน์ในกบิลรัฐฉนั้นเกิด. บทว่า **นनुทตฺต** ความว่า ขอพระ ประยูรญาติทั้งหลาย จงทรงยินดี ว่าเป็นจริง.

ยักษ์กล่าวว่า คุณก่อนท่านมหาวิรเจ้า เชิญท่านไปเกิด แล้วส่งเสด็จ พระมหาสัตว์เจ้า ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า ครั้นทรงทำให้ยักษ์สิ้นพยศแล้วให้ศีล ๕ กำหนดดูว่า ผู้นี้จะมิใช่ยักษ์กระมัง จึงทรงพระดำริว่า ธรรมค้ายักษ์ย่อม มีนัยน์ตาแดงและไม่กระพริบ เขาก็ไม่ปรากฏ เป็นผู้ดูร้าย อาจหาญ ผู้นี้ ชะรอยจะมีใช่ยักษ์ คงเป็นมนุษย์แน่ เขาเล่ากันว่า พระเชษฐาแห่งพระราช บิดาของเรา คุณนางยักษ์ฉจับไปถึงสามองค์ ในจำนวนนั้น นางยักษ์ฉกินเสีย สององค์ แต่ประคบประหงมเลี้ยงดูด้วยรักใคร่เหมือนบุตรองค์เดียว ชะรอยจะ เป็นองค์นี้แน่ เราจักนำไปทูลชี้แจง แก่พระราชบิดาของเรา ให้ท่านผู้นี้ครอง ราชสมบัติแล้ว จึงตรัสชักชวนว่า มาเกิด ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ใช่ยักษ์ ท่านเป็น พระเชษฐาแห่งพระราชบิดาของเรา เชิญท่านมาไปกับเรา แล้วให้ยกเสวตฉัตร เสวยราชสมบัติ สืบสันตติวงศ์เกิด เมื่อยักษ์ค้านว่า เราไม่ใช่มนุษย์ จึงตรัสว่า ท่านไม่เชื่อเรา แต่มีผู้ที่ท่านพอจะเชื่อถืออยู่บ้างหรือ ? เมื่อยักษ์ตอบว่ามีอยู่ คือพระดาบสผู้มีจักขุเป็นทิพย์ ณ ที่โน้น จึงทรงพายักษ์นั้นไปสำนักพระดาบส นั้น พระดาบสเห็นคนทั้งสองแล้ว ทักขึ้นว่า ท่านทั้งสองคือลูกกับหลาน เทียวทำ อะไรอยู่ในป่า แล้วชี้แจงความที่ชนเหล่านั้นเป็นญาติกันให้ทราบ ยักษ์เชื่อ ถ้อยคำของพระดาบส จึงกล่าวว่า พ่อหลานชาย เจ้าจงกลับไปเกิด ลูกเกิดมา ชาติเดียวเป็นถึงสองอย่าง ลูกไม่ต้องการราชสมบัติดอก ลูกจักบวช แล้วบวช เป็นฤาษีอยู่ในสำนักของพระดาบส. ลำดับนั้น พระอินทร์เสด็จมาทูลถวาย บังคมลาพระเจ้าลูกแล้ว ได้เสด็จกลับไปยังพระนคร.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

ลำดับนั้นแล พระราชโอรสอลีนสัตตุ ผู้มีพระ-
ปัญญา ทรงประคองอัญชลีไหว้ยกษ์โปริสาท ได้รับ
อนุญาตแล้ว มีความสุขสวัสดิ์ หาโรคมิได้เสด็จกลับ
มายังกบิลรัฐ.

พระบรมศาสดา ครั้นตรัสพระคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงกรณีขกิจ
อันชาวพระนคร และชาวนิคมเป็นต้นกระทำ จึงตรัสโอกาสคาถาความว่า

ชาวนิคม ชาวชนบท ถ้วนหน้าทั้งพลช้าง พลรถ
และพลเดินเท้า ต่างพากันมาถวายบังคมพระราช
โอรสนั้น พร้อมกับกราบทูลขึ้นว่า ข้าพระองค์ทั้ง
หลาย ถวายบังคมพระองค์ พระองค์ทรงกระทำกิจ
ซึ่งยากที่จะกระทำได้.

พระเจ้าชยทิส ทรงสดับข่าวว่า พระราชกุมารกลับมาได้ทรงจัดการ
สมโภชต้อนรับ. พระราชกุมารแวดล้อมด้วยมหาชน ไปถวายบังคมพระราช
บิดา. ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามว่า ลูกรัก เจ้าพินมาจากยกษ์เช่นนั้นได้
อย่างไร. พระราชกุมารทูลว่า ขอเดชะ พระราชบิดาเจ้า ผู้นี้มีไชยยกษ์ แต่เป็น
พระเชษฐาธิราชของพระราชบิดา ผู้นี้เป็นพระปิตุลาของข้าพระพุทธเจ้า แล้ว
กราบทูลเรื่องราวทั้งปวงให้ทรงทราบ แล้วทูลว่า ควรที่พระราชบิดาจะเสด็จ
เยี่ยมพระปิตุลาของข้าพระพุทธเจ้าบ้าง. ทนใดนั้น พระเจ้าชยทิส จึงตรัสสั่ง
ให้พนักงานเกร็ดกลองประกาศให้ทราบทั่วกัน แล้วเสด็จไปยังสำนักแห่งดาบส
ทั้งหลาย ด้วยราชบริพารเป็นอันมาก. พระมหาดาบสจึงทรงเล่าเรื่องนางยักษิณี

นำพระองค์ไปเลี้ยงดูไว้ไม่กินเสีย เรื่องที่พระองค์มิใช่ยักษ์ และเรื่องที่พระองค์เป็นพระประยูรญาติของราชสกุลเหล่านั้น แต่พระเจ้าชัยทิสหมดทุกอย่างโดยพิสดาร พระเจ้าชัยทิสทรงเชื่อเชียวว่า ข้าแต่พระเชษฐาธิราชเจ้า ขอเชิญพระองค์ เสด็จเสวยราชสมบัติเถิด พระมหาดาบส ถวายพระพรห้ามว่า อย่าเลย มหาราชเจ้า พระเจ้าชัยทิส ตรัสเชิญชวนว่า ถ้ากระนั้น ขอเชิญพระเชษฐาธิราชเจ้าไปอยู่ในพระอุทยานเถิด กระหม่อมฉันจักบำรุงด้วยปัจจัย ๔ พระมหาดาบสถวายพระพรว่า อาตมาภาพจะยังไม่ไปก่อน มหาบพิตร พระเจ้าชัยทิส ตรัสสั่งให้บุคคลองใหญ่ เขี่ยดียวไประหว่างภูเขาลูกหนึ่ง ไม่ห่างจากอาศรมบท ของเหล่าพระดาบส แล้วให้หักล้างถางพงทำไร่นา โปรดให้มหาชนพื้นตระกูลอพยพมาตั้งครอบครัว เป็นตำบลใหญ่ ตั้งไว้เป็นภิกขาจารของพระดาบสทั้งหลาย บ้านตำบลนั้น ปรากฏชื่อว่า " จุลกัมมาสทัมมนิคม " ส่วนประเทศที่พระมหาสัตว์เจ้า สุตตโสมบัตินิคม ทรมานพระยาปริสาท พึงทราบว่า ชื่อมหากัมมาสทัมมนิคม.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ทรงประกาศอริยสังฆธรรม ในเวลาจบอริยสังฆกถา พระเถระผู้เลี้ยงดูมารดา ได้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชมารดาบิดา ได้มาเป็นตระกูลแห่งพระมหาราชเจ้า พระดาบสได้มาเป็นพระสารีบุตร ยักษ์ ได้มาเป็นพระองค์อุบาล พระกนิษฐภคินี ได้มาเป็น นางอุบลวรรณาเถรี พระอัครมเหสี ได้มาเป็นราหุลมารดา ส่วนอลีนสัตตุราชกุมาร ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาชัย ทิสชาดก

๔. ฉัพทนต์ชาดก

ว่าด้วยพญาช่างฉันทนต์

[๒๓๒๗] ดูก่อนพระน้องนาง ผู้มีพระสรีระ
อร่ามงามดังทอง มีผิวพรรณผ่องเหลืองเรืองรอง พระ-
เนตรทั้งสองแจ่มใส เหตุไรหนอ พระน้องจึงดูเศร้าโศก
ซุบไป ดูจดอกไม้ที่ถูกขยี้ ฉะนั้น

[๒๓๒๘] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า หม่อมฉันแพ้
พระครรรค์ โดยการแพ้พระครรรค์เป็นเหตุให้หม่อมฉัน
ฝันเห็นสิ่งที่ไม่ได้ง่าย.

[๒๓๒๙] กามสมบัติของมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลกนี้ และในสวนนันทวัน กามสมบัติทั้งหมดนั้น
เป็นของเราทั้งสิ้น เราหาให้เธอได้ทั้งนั้น.

[๒๓๓๐] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายพราน
ป่าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในแคว้นแคว้นของพระองค์ จง
มาประชุมพร้อมกัน หม่อมฉันจะแจ้งเหตุ ที่แพ้พระ
ครรรค์ของหม่อมฉัน ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทราบ.

[๒๓๓๑] ดูก่อนเทวี นายพรานป่าเหล่านี้ ล้วน-
แต่มีฝีมือ เป็นคนแกล้กล้า ชำนาญป่า รู้จักชนิดของ
เนื้อ ยอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์ของเราได้.

[๒๓๓๒] ท่านทั้งหลายผู้เป็นเชื้อแถวของนาย-
พราน ที่มาพร้อมกันอยู่ ณ ที่นี้ จงฟังเรา เราฝันเห็น

ข้างเผือกผ่อง งามรัศมี ๖ ประการ นั้นต้องการนางข้าง
คูนัน เมื่อไม่ได้ ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

[๒๓๓๓] บิดา หรือปู่ทวด ของข้าพระองค์
ทั้งหลาย ก็ยังไม่เคยเห็น ทั้งยังไม่เคยได้ยินว่า พญา-
ข้างที่มีงามรัศมี ๖ ประการ พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็น
พญาข้างมีลักษณะเช่นไร ขอได้ตรัสบอกพญาข้างที่มี
ลักษณะเช่นนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๓๓๔] ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เบื้องบน ๑
เบื้องล่าง ๑ ทิศทั้ง ๑๐ นี้ พระองค์ทรงนิมิตเห็น
พญาข้าง ซึ่งมีงามรัศมี ๖ ประการ อยู่ทิศไหน
พระเจ้าข้า ?

[๒๓๓๕] จากที่นี่ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูง-
ใหญ่ ๗ ลูก เขาสูงที่สุด ชื่อสุวรรณปัสสสิริ มี
พรรณไม้ผลิดอกออกบานสะพรั่ง มีฝูงกนิกรเที่ยว
สัญจรไปมาไม่ขาด.

ท่านจงขึ้นไปบนภูเขาอันเป็นที่อยู่แห่งหมู่กนิกร
แล้วมองลงมาตามเชิงเขา ทันใดนั้น จะได้เห็นต้นไทร
ใหญ่ สีเสมอเหมือนสีเมฆ มียานไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย.

ใต้ต้นไทรนั้น พญาเสวตกุญชรซึ่งมีงามรัศมี ๖
ประการอยู่อาศัย ยากที่ใครอื่นจะข่มขี้จับได้ ข้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ มีงาแทงอนไถ วิ่งไล่เร็วปานลมพัด
พากันแวดล้อมรักษาพญาเสวตกุญชรนั้นอยู่.

ข้างเหล่านั้น ย่อมบันลือเสียงนำหาวดกัว
โกรธแม่แต่ลมที่พัดถูกตัว ถ้าเห็นมนุษย์ ณ ที่นั้น
เป็นต้องขยี้เสีย ให้เป็นภัสสมรุธิ แม่แต่ละอองก็ไม่
ถูกต้องพญาข้างได้เลย.

[๒๓๓๖] ข้าแต่พระราชเทวี เครื่องอาภรณ์ที่
แล้วไปด้วยเงิน แก้วมุกดา แก้วมณี และแก้วไพฑูรย์
มีอยู่ในราชสกุลมากมาย เหตุไร พระแม่เจ้า จึงทรง
พระประสงค์เองมาทำเป็นเครื่องประดับเล่า พระ-
แม่เจ้าทรงปรารถนาจะให้มาพญาข้าง ซึ่งมีงามีรัศมี
๖ ประการเสีย หรือว่าจะให้พญาข้างมาพวกเชื้อแถว
ของนายพรานเสียกระมัง.

[๒๓๓๗] ดูก่อนนายพราน เรามีทั้งความริษยา
ทั้งความน้อยใจ เพราะนึกถึงความหลังเข้าก็ตรอมใจ
ของท่านจงทำตามความประสงค์ของเรา เราจักให้บ้าน
ส่วยแก่ท่าน ๕ ตำบล.

[๒๓๓๘] พญาข้างนั้นอยู่ที่ตรงไหน เข้าไปยืน
อยู่ที่ไหน ทางไหนเป็นทางที่พญาข้างไปอาบน้ำ อึ่ง
พญาข้างนั้นอาบน้ำอย่างไร ทำไหน ข้าพระพุทธเจ้า
จึงจะรู้จักของพญาข้างได้ ?

[๒๓๓๙] ในที่ ๆ พญาข้างอยู่นั้น มีสระอยู่
ใกล้ ๆ น้ำรินรมย์ มีท่าราบเรียบ ทั้งน้ำก็มาก สะพรั่ง
ไปด้วยพรรณไม้ดอก มีหมู่ภมรมาคล้ำคิ่ง พญาข้าง
ลงอาบน้ำในสระนี้แหละ.

พญาช้างชำระศีรษะแล้ว ทัดทรงมาลัยอุบล มี
ร่างเฟือกผ่องขาวราวกะดอกบุณฑริกบันเทิงใจ ให้
มหีสื่อว่า สัพพสุกัถา เเดินหน้า ดำเนินไปยังที่อยู่
ของตน.

[๒๓๔๐] นายพรานนั้น ยึดเอาพระเสาวนีย์ของ
พระนางสุกัถาทราชเทวี ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง
แล้วถือเอาแล่งลูกธนู ข้ามภูเขาใหญ่ทั้งเจ็ดลูกไป
จนถึงลูกที่ชื่อว่า สุวรรณปัสสบรรพตอันสูงโดด.

เขาขึ้นไปสู่บรรพต อันเป็นที่อยู่ของกนิทรแล้ว
มองลงมายังเชิงเขา ได้เห็นต้นไทรใหญ่ สีเขียวดั่ง
สีเมฆ มีย่านไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย ที่เชิงเขานั้น.

ทันใดนั่นเอง ก็ได้เห็นพญาช้างเฟือกขาวผ่อง
ซึ่งมีงามิรัศมี ๖ ประการ ยากที่คนเหล่าอื่นจะจับได้ มี
ช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก ล้วนแต่มีงามงอน ขนาด
งอนโต วิ่งไล่เร็วดุจลมพัด แวดล้อมรักษาพญาช้าง
นั้นอยู่.

และได้เห็นสระโบกขรณี อันน้ำรินรมย์อยู่ใกล้ๆ
ที่อยู่ของพญาช้างนั้น ทั้งทำน้ำก็ราบเรียบ น้ำมากมาย
มีพรรณดอกไม้บานสะพรั่ง มีหมู่ภุมรเทียวเคล้าคลึง
อยู่.

ครั้นเห็นทางที่พญาช้างลงอาบน้ำ จนกระทั่งที่
ซึ่งพญาช้างเดิน ยืนอยู่ และทางที่พญาช้างลงอาบน้ำ

ก็แลนายพรานผู้มีใจลามก ถูกพระนางสุภัททาผู้ตกลูกอยู่ในอำนาจจิตทรงใช้มา ก็มาจัดแจงเตรียมหลุม.

[๒๓๔๑] นายพรานผู้กระทำการอันชั่วช้า ขุดหลุมเอากระดานปิดเสร็จแล้ว สอดธนูไว้ เอาลูกศรลูกใหญ่ ยิงพญาช้างที่มายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

พญาช้างถูกยิงแล้ว ก็ร้องก้องโกญจนาท ช้างทั้งหมดพากันบันลืออื้ออึง ต่างพากันวิ่งมารอบ ๆ ทั้ง ๘ ทิศ ทำหลุมและไม้ให้แหลกเป็นจุณไป.

พญาช้างเอาเท้ากระชุนดิน ด้วยคิดว่า เราจักฆ่า นายพรานคนนี้ แต่ได้เห็นผ้ากาสาวพัสดุ อันเป็นธงชัยของพระฤาษี ก็เกิดความรู้สึกลัวว่า ธงชัยของพระอรหันต์ อันสัตบุรุษไม่ควรทำลาย.

[๒๓๔๒] ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้นไม่ควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีล ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

[๒๓๔๓] พญาช้างถูกลูกศรใหญ่ เสียบเข้าแล้ว ไม่มีจิตคิดประทุษร้าย ได้ถามนายพรานว่า เพื่อนเอ๋ย ท่านประสงค์อะไร เพราะเหตุอะไร หรือว่าใครใช้ให้ท่านมาฆ่าเรา.

[๒๓๔๔] ดูก่อนพญาช้างที่เจริญ นางสุภัททา พระมเหสีของพระเจ้ากาลิกราช อันประชาชนสักการะบูชาอยู่ในราชสกุล พระนางได้ทรงงนิมิตเห็นท่าน และได้โปรดให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอกข้าพเจ้าว่า มีพระประสงค์งำทั้งคู้ของท่าน.

[๒๓๔๕] แท้จริงพระนางสุภัททา ทรงทราบดีว่า งามม ๆ แห่งบิดาและปู่ทวดของเรา มีอยู่เป็นอันมาก แต่พระนางเป็นคนพาล โกรธเคือง ผูกเวรต้องการจะฆ่าเรา.

ดูก่อนนายพราน ท่านจงลุกขึ้นเถิด จงหยิบเลื่อยมาตัดงำคู้นี้เถิด ประเดี๋ยวเราจะตายเสียก่อน ท่านจงกราบทูลพระนางสุภัททาผู้ยังผูกโกรธว่า พญาช้างตายแล้ว เชีญพระนางรับงำคู้นี้ไว้เถิด.

[๒๓๔๖] นายพรานนั้นรีบลุกขึ้นจับเลื่อย เลื่อยงำพญาช้างทั้งคู้อันงงามวิลาส หาที่เปรียบมิได้ในพื้นปฐพี แล้วรีบถือหลักออกจากที่นั่นไป.

[๒๓๔๗] ช้างเหล่านั้นตกใจ ได้รับความเสียใจ เพราะพญาช้างถูกยิง พวกมันวิ่งไปยังทิศทั้ง ๘ เมื่อไม่เห็นป้งจามิตรของพญาช้าง ก็พากันกลับมางำที่อยู่ของพญาช้าง.

[๒๓๔๘] ช้างเหล่านั้น พากันคร่ำครวญ ร่ำไห้อยู่ ณ ที่นั้น ต่างเกลี้ยอ้งการขึ้นบนกระพองของตน ๆ

แล้วยกเอานางข้างสัพพัตถาทาตัวเป็นนมเหสี ให้เป็นหัวหน้าพากันกลับยังที่อยู่ของคนทั้งหมด.

[๒๓๔๘] นายพรานนั้นนำงาทั้งคู่ของพญาคชสาร อันอุดมไพศาลดงาม ไม่มีงาอื่นในพื้นที่จะเปรียบได้ ส่องรัศมีดุจสีทอง สว่างไสวไปทั่วทั้งไพรสณฑ์ มาถึงยังพระนครกาสิแล้ว น้อมนำงาทั้งคู่เข้าไปถวายพระนางสุภัตทา กราบทูลว่า พญาข้างล้มแล้ว ขอเชิญพระนางทอดพระเนตรงาทั้งคู่นี้เถิด.

[๒๓๕๐] พระนางสุภัตทาผู้เป็นพาล ครั้นทอดพระเนตรเห็นงาทั้งสองของพญาคชสารอันอุดม ซึ่งเป็นปิยภัตดาของตนในชาติก่อนแล้ว หทัยของพระนางแตกทำลาย ณ ที่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้แล พระนางจึงได้สวรรคต.

[๒๓๕๑] พระบรมศาสดาได้บรรลुพระสัมโพธิญาณแล้ว มีอานุภาพมา ได้ทรงทำการเยี่ยมในท่ามกลางบริษัท ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พากันกราบทูลถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาได้ทรงทำการเยี่ยมให้ปรากฏโดยไร้เหตุผลไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงดู กุมารีสาวคนนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดพรัด ประพฤติอนาคาริยวัตร นางกุมารีคนนั้นแล เป็นนางสุภัตทา ในกาลนั้น เราตถาคต เป็นพญาข้างในกาลนั้น.

นายพรานผู้ถือเองาทั้งคู่ ของพญาชสารอัน
อุดม หางอื่นเปรียบปานมิได้ในปฐพี กลับมายัง
พระนครกาลีนกาลนั้นเป็นเทวทัต.

พระพุทธเจ้าผู้ปราศจากความกระวนกระวาย
ความเศร้าโศก และกิเลสจุกจุกสร ตรัสรู้ยิ่งด้วย
พระองค์เองแล้วได้ตรัสถึงทนต์ชาดกนี้ อันเป็นของ
เก่า ไม่รู้จักสิ้นสูญ ซึ่งพระองค์ท่องเที่ยวไปตลอด
กาลนาน เป็นบุรพจารย์ทั้งสูง ทั้งต่ำ ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คราวครั้งนั้น เราเป็นพญา-
ช่างฉันทนต์ อยู่ที่สระฉันทนต์นั้น เธอทั้งหลายจง
ทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบฉันทนต์ชาดกที่ ๔

อรรถกถาฉันทนต์ชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
ภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ที นุ โสจสิ
ดังนี้.

เล่ากันมาว่า นางภิกษุณีนั้นเป็นธิดาของตระกูลหนึ่ง ในพระนคร
สาวัตถี เห็นโทษในฆราวาสแล้วออกบวชในพระศาสนา วันหนึ่งไปเพื่อจะ
ฟังธรรม พร้อมกับพวกนางภิกษุณี เห็นพระรูปโฉมอันบังเกิดขึ้นด้วยบุญญา-

นุภาพหาประมาณมิได้ กอปรด้วยพระรูปสมบัติอันอุดมของพระทศพล ซึ่งประทับเหนือธรรมาสน์อันอลงกต กำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนา จึงคิดว่า เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในภพ ได้เคยเป็นบาทบริจาริกาของมหาบุรุษนี้หรือไม่หนอ? ในทันใดนั้นเอง นางก็เกิดระลึกชาติในหนหลังได้ว่า เราเคยเป็นบาทบริจาริกาของมหาบุรุษนี้ ในคราวที่ท่านเป็นพญาช้างฉัททันต์ เมื่อนางระลึกได้เช่นนั้น ก็บังเกิดปีติปราโมทย์ใหญ่ยิ่ง. ด้วยกำลังแห่งความปีติยินดี นางจึงหัวเราะออกมาดัง ๆ แล้วหวนคิดอีกว่า จินตนาการว่าบาทบริจาริกาที่มีอริยาศยมุ่งประโยชน์ต่อสามีมีน้อย มิได้มุ่งประโยชน์แลมีมาก เราได้มีอริยาศยมุ่งประโยชน์ต่อบุรุษนี้ หรือหาไม่หนอ. นางระลึกไปพลางก็ได้เห็นความจริงว่า แท้จริง เราสร้างความผิดไว้ในหทัยมิใช่น้อย คำที่ใช้นายพรานโสนุครให้เอาลูกศรอาบด้วยยาพิษ ยิงพญาช้างฉัททันต์ สูงประมาณ ๑๒๐ สอก ให้ถึงความตาย. ทันใดนั้นความเศร้าโศกก็บังเกิดแก่นาง ดวงหทัยเร่าร้อน ไม่สามารถจะกลั่นความเศร้าโศกไว้ได้ จึงร้องไห้สะอึกสะอื้นด้วยเสียงอันดัง พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ทรงยิ้มให้ปรากฏ อันภิกษุสงฆ์ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการทรงทำความยิ้มให้ปรากฏ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีสาวผู้นี้ระลึกถึงความผิดที่เคยทำต่อเรา ในชาติก่อนเลยร้องไห้ แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยสระฉัททันต์ อยู่ในป่าหิมพานต์. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นลูกของช้างจำโจลง มีสีกายเผือกผ่อง ปากแลเท้าสีแดง ต่อมาเมื่อเจริญวัยขึ้น สูงได้ ๘๘ สอก ยาว ๑๒๐ สอก ประกอบด้วยวงคล้ายกับพวงเงิน ยาวได้

๕๘ สอก ส่วนงาทั้งสองวัดโดยรอบได้ ๑๕ สอก ส่วนยาว ๓๐ สอก ประกอบด้วยรัศมี ๖ ประการ. พระโพธิสัตว์นั้นเป็นหัวหน้าช้าง แห่งช้าง ๘,๐๐๐ เชือก ภูเขาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์. อัครมเหสีของพระโพธิสัตว์นั้นมีสอง ชื่อ จุลลสุภักทา ๑ มหาสุภักทา ๑. พญาช้างนั้น มีช้างถึง ๘,๐๐๐ เชือก เป็นบริวารอยู่ในกาญจนคูหา. อนึ่ง สระฉัททันต์นั้น ทั้งส่วนยาวส่วนกว้างประมาณ ๕๒ โยชน์ ตรงกลางลึกประมาณ ๑๒ โยชน์ ไม่มีสาหร่าย จอกแหน หรือเปลือกตมเลย เฉพาะน้ำขังอยู่ มีสีใสเหมือนก้อนแก้วมณี ถัดจากนั้นมียกจกกลนิแผ่ล้อมรอบ กว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากกอกจกกลนินั้น มีกออุบลเขียว ตั้งล้อมรอบกว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากนั้น ที่กว้างแห่งละหนึ่งโยชน์ มีกออุบลแดง อุบลขาว ปทุมแดง ปทุมขาว และโกมุท ขึ้นล้อมอยู่โดยรอบ อนึ่ง ระหว่างกอบัว ๘ แห่งนี้ มีกอบัวทุกชนิด เป็นต้นว่า จกกลนิสลับกันขึ้นล้อมรอบ มีปริมาตรทลกว้างได้หนึ่งโยชน์เหมือนกัน. ถัดออกมาถึงน้ำลึกแค่น้ำใสสะอาด มีป่าข้าวสาทิแดงขึ้นแผ่ไปได้โยชน์หนึ่ง ถัดออกมาถึงชายน้ำที่กว้างโยชน์หนึ่งเหมือนกัน มีกอดะไคร่น้ำ เคลื่อนกลาดด้วยดอกสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว กลิ่นหอมฟุ้งจรไป. ป่าไม้ ๑๐ ชนิดเหล่านี้ มีเนื้อที่หนึ่งโยชน์เท่ากัน ด้วยประการฉะนี้. ต่อจากนั้นไป มีป่าแดงโม พิกเหลือง น้ำเต้า และพิกแพง. ต่อจากนั้นมีป่าอ้อย ขนาดลำเท่าต้นหมาก. ต่อจากนั้นมีป่ากล้วย ผลโตขนาดเท่างาช้าง. ต่อจากนั้นมีป่าไม้รัง ป่าขนุนแห้ง ผลโตขนาดเท่าตุ่ม. ถัดไปมีป่าขนุนสามะลอ อันมีผลร่อย. ถัดไปมีป่ามะขวิด. ถัดไปมีไพรสมณฑใหญ่ มีพันธุ์ไม้ระคนปนกัน. ถัดไปมีป่าไม้ไผ่ นี้เป็นความสมบูรณ์แห่งสระฉัททันต์ในสมัยนั้น. และในอรรถกถาสังยุตตนิกาย ท่านก็พรรณนาความสมบูรณ์ อันมีอยู่ในปัจจุบันนี้ไว้เหมือนกัน.

อนึ่ง มีภูเขาตั้งล้อมรอบป่าไม้ไผ่อยู่ถึง ๗ ชั้น นับแต่รอบนอกไป
ภูเขาลูกที่หนึ่งชื่อ จุลลกาพบรรพต ที่สองชื่อ มหากาพบรรพต ที่สามชื่อ
อุทกปัสสบรรพต ที่สี่ชื่อ จันทปัสสบรรพต ที่ห้าชื่อ สุริยปัสสบรรพต ที่หกชื่อ
มณีปัสสบรรพต ที่เจ็ดชื่อ สุวรรณปัสสบรรพต.

สุวรรณปัสสบรรพตนั้น สูงถึง ๗ โยชน์ ตั้งล้อมรอบสระฉัททันต์
เหมือนขอบปากบาตร ด้านในสุวรรณปัสสบรรพตนั้นมีสีเหมือนทอง. เพราะ
ฉายแสงออกจากสุวรรณปัสสบรรพตนั้น สระฉัททันต์นั้น ดูประหนึ่งแสง-
อาทิตย์อ่อน ๆ เรืองรองแรกอุทัย. อนึ่ง ในภูเขาที่ตั้งถัดมาภายนอก ภูเขาลูก
ที่ ๖ สูง ๖ โยชน์ ที่ ๕ สูง ๕ โยชน์ ที่ ๔ สูง ๔ โยชน์ ที่ ๓ สูง ๓ โยชน์
ที่ ๒ สูง ๒ โยชน์ ที่ ๑ สูง ๑ โยชน์. ที่มุมด้านทิศอีสานแห่งสระฉัททันต์
อันมีภูเขา ๗ ชั้น ล้อมรอบอยู่อย่างนี้ มีต้นไทรใหญ่ตั้งอยู่ในโอกาสที่น้ำและลม
ถูกต้องได้. ถ้าต้นไทรนั้นวัดโดยรอบได้ ๕ โยชน์ สูง ๗ โยชน์ มีกิ่งยาว
๖ โยชน์ ทอดไปในทิศทั้ง ๔ แมื่กิ่งที่พุ่งตรงขึ้นบน กิ่งยาวได้ ๖ โยชน์
เหมือนกัน. วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงได้ ๑๓ โยชน์ วัดโดยรอบปริมาตรได้ถึง
๑๒ โยชน์ ประดับด้วยย่านไทรแปดพัน ตั้งตระหง่าน ดูเด่นสง่าคล้ายภูเขา
มณีโล้น.

อนึ่ง ในด้านทิศปัจฉิมแห่งสระฉัททันต์ ที่สุวรรณปัสสบรรพต มี
กาญจนคูหาใหญ่ประมาณ ๑๒ โยชน์. ถึงฤดูฝน พญาช้างฉัททันต์ มีช้าง
๘,๐๐๐ เป็นบริวาร จะพำนักอยู่ในกาญจนคูหา, ในฤดูร้อนก็มาขึ้นรับลมและ
น้ำอยู่ระหว่างย่านไทร โคนต้นนิโครธาใหญ่. ต่อมาวันหนึ่ง ช้างทั้งหลายมา
แจ้งว่า ป่าร้างใหญ่ดอกบานแล้ว. พญาฉัททันต์คิดว่า เราจักเล่นกีฬาดอกกรัง
พร้อมทั้งบริวารไปยังป่าร้างนั้น เอากระพองชนไม้รังต้นหนึ่ง ซึ่งมีดอกบาน

สะพรั่ง. นางจุลลสุภททาขึ้นอยู่ด้านเหนือลม. ไบร้งที่เก่า ๆ ติดกับกิ่งแห้ง ๆ และมดแดงมดดำ จึงตักต้องสรีระของนาง. นางมหาสุภททาขึ้นอยู่ด้านใต้ลม เกสรดอกไม้และไบสด ๆ ก็โปรยปรายตักต้องสรีระของนาง. นางจุลลสุภททา คิดว่า พญาช้างนี้ ไบรยปรายเกสรดอกไม้และไบสด ๆ ให้ตักต้องบนสรีระ ภรรยาที่ตนรักใคร่โปรดปราน ในเรือนร่างของเราสิ ให้ไบไม้เก่าติดกับกิ่งแห้ง ๆ ทั้งมดแดงมดดำหล่นมาตักต้อง เราจักตอบแทนให้สาสม แล้วจงเวรในพระมหาสัตว์เจ้า.

อยู่มาวันหนึ่ง พญาช้างพร้อมด้วยบริวาร ลงสู่สระฉัททันต์ เพื่อต้องการอาบน้ำ. ขณะนั้น ช้างหนุ่ม ๒ เชือก เองวงกำหญ้าไทรมาให้ พญาช้าง ชำระขัดสีกาย คล้ายกับแยงกวาดยอเขาไกรลาสฉะนั้น. ครั้นพญาช้างอาบน้ำ ขึ้นมาแล้ว จึงให้นางช้างทั้งสองลงอาบ ครั้นนางช้างทั้งสองขึ้นมาแล้ว พวกมัน ไปยื่นเคียงพระมหาสัตว์เจ้า. ต่อแต่นั้น ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ก็ลงสระ เล่นกีฬา น้ำ แล้วนำเอาดอกไม้ นานาชนิดมาจากสระ ประดับตกแต่งพระมหาสัตว์เจ้า คล้ายกับประดับสกลุปเงิน ฉะนั้น เสร็จแล้วประดับนางช้างต่อภายหลัง. คราวนั้นมีช้างเชือกหนึ่ง เทียวไปในสระได้ดอกปทุมใหญ่ มีกลีบ ๗ ชั้น จึงนำมา มอบแด่พระมหาสัตว์เจ้า. พญาช้างฉัททันต์เองวงรับดอกปทุมมา ไบรย เกสรลงที่กระพอง แล้วยื่นให้แก่ นางมหาสุภททาผู้เชษฐภรรยา. นางจุลลสุภททาเห็นดังนั้น จึงคิดน้อยใจว่า พญาช้างนี้ให้ดอกปทุมใหญ่ กลีบ ๗ ชั้น แม้นี้ แก่ภรรยาที่รักโปรดปรานแต่ตัวเดียว ส่วนเราไม่ให้ จึงได้ผูกเวรในพระมหาสัตว์เจ้าอีก.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อพญาช้างโพธิสัตว์ จัดปรุงผลมะขางและเผือก มันด้วยน้ำผึ้ง ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ ให้ฉัน นางจุลลสุภททาได้ถวาย

ผลพลที่ตนได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันเคลื่อนจากอัทธภาพนี้ ในชาตินี้แล้ว ขอให้ได้บังเกิดในตระกูลมัทธราช และได้นามว่า สุภัทธราชกัญญา ครั้นเจริญวัยแล้ว ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานของพระองค์ จนสามารถทำอะไรได้ตามชอบใจ และสามารถจะทูลท้าวเธอให้ทรงใช้นายพรานคนหนึ่ง มายิงช้างเชือกนี้ ด้วยลูกศรอาบยาพิษ จนถึงแก่ความตาย และให้นำงาทั้งคู่อันปลั่งปลั่งด้วยรัศมี ๖ ประการมาได้ นับแต่วันนั้นมา นางช้างจุลลสุภัทธานั้นมิได้จับหญ้า จับน้ำ ร่างกายผ่ายผอมลง ไม่นานนักก็ล้มไปบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระอัครมเหสีของพระราชา ในแคว้นมัทธรัฐ และเมื่อประสูติออกมาแล้ว ชนกชนนิพาไปถวายแด่พระเจ้าพาราณสี นางเป็นที่รักใคร่ โปรดปรานของพระเจ้าพาราณสี จนได้เป็นประมุขแห่งนางสนมหมื่นหกพันนาง ทั้งได้ญาณเครื่องระลึกชาติหนหลังได้. พระนางสุภัทธานั้นทรงดำริว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว คราวนี้จักให้ไปเองาทั้งคู่ของพญาช้างนั้นมา. แต่นั้นพระนางก็เอาน้ำมันทาพระสรีระ ทรงผ้าเศร้าหมอง แสดงพระอาการเป็นไข้ เสด็จสู่ห้องสิริไสยาสน์ บรรทมเหนือพระแท่นน้อย พระเจ้าพาราณสีตรัสถามว่า พระนางสุภัทธาไปไหน? ทรงทราบบว่า ประชวร จึงเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนพระแท่น ทรงลูบค้ำปฤษฎางค์ของพระนาง แล้วตรัสพระคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนพระน้องนาง ผู้มีพระสรีระอร่ามงาม

ดังทอง มีผิวพรรณผ่องเหลืองเรืองรอง พระเนตร

ทั้งสองแจ่มใส เหตุไรหนอ พระน้องจึงดูเศร้าโศก

ซุบไป ดูดอกไม้มั้ที่ถูกขยี้ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุจฺจติ** ความว่า ผู้มีพระสรีระ
อร่ามงามดังทอง. บทว่า **มาลาว ปริมฺพุทฺติ** ความว่า คล้ายดอกปทุม
ถูกขยี้ด้วยมือ ฉะนั้น.

พระนางสุกัถาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาต่อไปความว่า

**ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉันแพ้พระครรรค์ โดย
การแพ้พระครรรค์เป็นเหตุให้หม่อมฉันฝันเห็นสิ่งที่หา
ไม่ได้ง่าย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โส** ความว่า ความแพ้พระครรรค์
อันกระหม่อมฉันฝันเห็นเช่นใดนั้น. บทว่า **สุปฺปินฺนุเตนฺอุปฺจฺจตา** ความว่า
พระเทวีทูลว่า กระหม่อมฉันฝันเห็นเป็นนิมิต ในที่สุดแห่งการฝันจึงแพ้
พระครรรค์ สิ่งที่แพ้พระครรรค์เพราะฝันเห็นนั้น ไซ้ว่าจะเป็นเหมือนสิ่งที่หา
ได้ง่าย ๆ ก็หาไม่ได้ คือสิ่งนั้นหาได้โดยยาก แต่เมื่อหม่อมฉันไม่ได้สิ่งนั้น
คงไม่มีชีวิตอยู่ได้.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

**กามสมบัติของมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้
และในสวนนันทวัน กามสมบัติทั้งหมดนั้น เป็นของ
เราทั้งสิ้น เราหาให้เธอได้ทั้งนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺจฺจฺจฺรา** ความว่า คู่ก่อนนางสุกัถา
ผู้เจริญ กามสมบัติอันเป็นของมนุษย์ ที่พวกมนุษย์ปรารถนากันในโลกนี้
และรัตนะเจ็ดอย่างใดอย่างหนึ่งในนันทวัน มีมากหาได้ง่าย คือกามคุณ ๕
อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในมนุษย์โลก เราจะให้วัตถุกามและกิเลสกามทั้งหมด
นั้นแก่เธอ.

พระเทวีได้สดับดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ความแพ้อุ้ง
ของหม่อมฉันแก้ได้ยาก หม่อมฉันจะไม่ทูลให้ทรงทราบในบัดนี้ ก็ใน
แว่นแคว้นของทูลกระหม่อม มีพรานป่าอยู่จำนวนเท่าใด ได้โปรดให้มา
ประชุมกันทั้งหมดเถิดพะย่ะค่ะ กระหม่อมฉันจักทูลให้ทรงทราบ ในท่ามกลาง
พรานป่าเหล่านั้น แล้วตรัสคาถาในลำดับต่อไป ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายพรานป่าเหล่าใด

เหล่าหนึ่ง ในแว่นแคว้นของพระองค์ จงมาประชุม

พร้อมกัน หม่อมฉันจะแจ้งเหตุ ที่แพ้พระกรรม์ของ

หม่อมฉัน ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทราบ.

ไคถานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ในแคว้นของ
ทูลกระหม่อม มีนายพรานจำพวกใด ซึ่งเป็นผู้สมควรอยู่ นายพรานทั้งหมด
จำพวกนั้นจงประชุมกัน คือเรียกร้องกันมา หม่อมฉันจักบอก คือกล่าวชี้แจง
ความแพ้อุ้งของหม่อมฉัน อันมีอยู่อย่างใด แก่นายพรานเหล่านั้น.

พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสรับคำแล้วเสด็จออกจากห้องบรรทม ตรัสสั่ง
หมู่อำมาตย์ว่า นายพรานป่าจำนวนเท่าใด มีอยู่ในกาลิกรัฐอันมีอาณาเขต
สามร้อยโยชน์ ขอท่านจงให้ตีกลองประกาศ ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทั้งหมด
มาประชุมกัน. อำมาตย์เหล่านั้น ก็กระทำตามพระราชโองการ. ไม่นานเท่าใด
นายพรานป่าชาวกาลิกรัฐ ต่างก็ถือเอาเครื่องบรรณาการตามกำลัง พาคนมาเฝ้า
ให้กราบทูลการที่พวกตนมาถึงให้ทรงทราบ. นายพรานป่าทั้งหมด ประมาณ
หกหมื่นคน. พระราชาทรงทราบว่า พวกนายพรานมาแล้ว จึงประทับยืนอยู่
ที่พระบัลลังก์ เมื่อจะชี้พระหัตถ์ตรัสบอกพระเทวี จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนเทวี นายพรานป่าเหล่านี้ ล้วนแต่มีฝีมือ
เป็นคนแกล่่วกล้า ชำนาญป่า รู้จักชนิดของเนื้อ ย่อม
สละชีวิตเพื่อประโยชน์ของเราได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิเม ความว่า ดูก่อนเทวี เธอให้
นายพรานเหล่าใดมาประชุมกัน นายพรานเหล่านั้นคือพวกนี้. บทว่า กตเหตุตา
ความว่า ล้วนมีฝีมือคือฉลาด ได้รับการศึกษาจนชำชอง ในกระบวนการยิง
และการตัดเป็นต้น.

บทว่า วิสารถา ความว่า เป็นผู้ปลอดภัย. บทว่า วนญญ จ
มิกญญ จ ความว่า ชำนาญป่า และรู้ชนิดสัตว์. บทว่า มมตฺเต ความว่า
อนึ่ง พวกนายพรานทั้งหมดนี้. ย่อมสละชีวิตในประโยชน์ของเราได้ คือเขา
กระทำตามที่เรารารถนาได้.

พระเทวีทรงสดับดังนั้น ตรัสเรียกพวกนายพรานมาแล้ว ตรัสกาลา
ต่อไป ความว่า

ท่านทั้งหลาย ผู้เป็นเชื้อแฉวของนายพราน ที่
มาพร้อมกันอยู่ ณ ที่นี้ จงฟังเรา เราฝันเห็นช้าง
เผือกผ่อง งามิรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาช้างคู่นั้น
เมื่อไม่ได้ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลานั้น ดังต่อไปนี้ พระนางเทวีตรัสว่า ท่าน
ทั้งหลายผู้เป็นเทือกเถาเหล่าพรานไพร บรรดาที่มาพร้อมกัน ณ ที่นี้ จง
ตั้งใจฟังคำของเรา.

บทว่า จพฺพิสาณ ได้แก่ ช้างเผือก มีงามิรัศมี ๖ ประการ. เรา
ฝันเห็นช้างเผือก มีงามิรัศมี ๖ ประการ เราฝันเห็นคชสารเห็นปานนี้ จึงมี
ความต้องการงาช้างทั้งสองของพญาช้างนั้น เมื่อไม่ได้ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

พวกบุตรพรานป่า ได้ฟังพระเสาวนีย์เช่นนั้น พวกกันกราบทูลว่า

บิดาหรือปู่ทวด ของข้าพระองค์ทั้งหลาย ก็ยังไม่เคยได้เห็น ทั้งยังไม่เคยได้ยินว่า พญาช้างที่มีงา มีรัศมี ๖ ประการ พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็นพญาช้าง มีลักษณะเช่นไร ขอได้ตรัสบอกพญาช้างที่มีลักษณะ เช่นนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิตุโน เป็นนัฏฐีวิภักตติลลงในอรรถแห่ง ตติยวิภักตติ. มีคำอธิบายว่า พวกนายพรานกราบทูลว่า ขอเดชะ เสดศกฤษณราชผู้มีรัศมี ๖ ประการ ลักษณะเช่นนี้ บิดาหรือปู่ของพวกข้าพระพุทธเจ้า ก็ไม่เคยเห็นไม่เคยได้ฟัง ไม่จำเป็นต้องพูดถึงพวกข้าพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็นพญาช้างมีลักษณะเช่นใด ขอทรงโปรดตรัสบอก ลักษณะอาการที่ทรงนิมิตเห็นเช่นนั้น แก่พวกข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

พวกบุตรพรานไพร กล่าวแต่คำถาต่อไป ความว่า

ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ เบื้องบน ๔ เบื้องล่าง ๑
ทิสทั้ง ๑๐ นี้ พระองค์ทรงนิมิตเห็นพญาช้าง ซึ่ง มีงา
มีรัศมี ๖ ประการ อยู่ทิสไหน พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสสา ได้แก่ ในทิสทั้งหลาย. บทว่า กตมัม ความว่า ในบรรดาทิสทั้งหลายเหล่านี้ พญาช้างอยู่ทิสไหน พระเจ้าข้า.

เมื่อพวกพรานทูลถามอย่างนี้แล้ว พระนางเจ้าสุภัททาราชาเทวี จึงทรง พินิจดูพรานป่าทั้งหมดในจำนวนนั้น ทรงเห็นพรานป่าคนหนึ่ง ชื่อโสณุตระ เคยเป็นคู่เวรของพระมหาสัตว์ ปราภุเป็นเยี่ยมกว่าพรานทุกคน รูปทรงสัณฐาน ชั่วเห็นแจ้งชัด เช่นมีเท้าใหญ่ แข็งเป็นปมเช่นก้อนรัตต์ เขาโต สีข้างใหญ่

หมวดคก เกราแดง ตาเหลือง จึงทรงดำริว่า ผู้นี้จักสามารถทำตามคำของเราได้ แล้วกราบทูลขอพระบรมราชานุญาต ทรงพาพรานโสณฺครขึ้นไปยังพื้นปราสาทชั้นที่เจ็ด ทรงเปิดสี่หบัญชรด้านทิศอุดร แล้วเหยียดพระหัตถ์ชี้ตรงไปยังป่าหิมพานต์ด้านทิศอุดร ได้ตรัสคาถา ๔ คาถา ความว่า

จากที่นี้ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูงใหญ่ ๗ ลูก
เขาสูงที่สุดชื่อ สุวรรณปัสสสิรี มีพรรณไม้ผลิดอก
ออกบานสะพรั่ง มีฝูงกินนรเที่ยวลัดยจรไปมาไม่ขาด.

ท่านจงขึ้นไปบนภูเขาอันเป็นที่อยู่แห่งหมุกินนร
แล้วมองลงมาตามเชิงเขา ทันใดนั้น จะได้เห็นต้นไทร
ใหญ่ สีเสมอเหมือนสีเมฆ มีย่านไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย.

ใต้ต้นไทรนั้น พญาเศวตกฤษณรตัวนี้งามมีรัศมี
๖ ประการอยู่อาศัย ยากที่ใครอื่นจะข่มขี้จับได้ ช้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ มีงาแทงอนไถ วิ่งไล่เร็วปานลมพัด
พากันแวดล้อมรักษาพญาเศวตกฤษณรนั้นอยู่.

ช้างเหล่านั้น ย่อมบันลือเสียงนำหวาดกลัว
โกรธแค้นแต่ลมที่พัดถูกตัว ถ้าเห็นมนุษย์ ณ ที่นั้น
เป็นต้องขยี้เสียให้เป็นภัสสมรฐลี แม้แต่ละอองก็ไม่ให้ถูก
ต้องพญาช้างได้เลย.

บทว่า อิโต ความว่า คุณ่อนนายพรานผู้เจริญ เจ้าจากสถานที่นี้
ไปแล้ว. บทว่า อุตฺตรายํ ความว่า ท่านจงไปตรงเบื้องทิศอุดร เดินข้าม
ภูเขาสูงใหญ่เจ็ดลูก เมื่อเจ้าข้ามไปพอเลยภูเขาหกลูก ชั้นแรกไปได้แล้วจะถึง
ภูเขาชื่อสุวรรณปัสสสิรี ถ้วนแพรวพราวด้วยทอง. บทว่า อุพาโร ความว่า

สูงใหญ่กว่าภูเขาหกลูกนอกนั้น. บทว่า โอลอย ความว่า ท่านจงก้มลง
ตรวจดู. บทว่า ตตุลจติ ความว่า ในฤดูร้อน พญาเสวตกฤษณนั้น
ย็นรับน้ำและลมอยู่ที่ โคนต้นไม้ไทรนั้น.

บทว่า ทุปุสโห ความว่า คนเหล่านี้ที่ชื่อว่าสามารถ เพื่อจะ
เข้าไปทำการข่มขี้ จับเอาพญาเสวตกฤษณนั้นไม่มีเลย ฉะนั้น จึงชื่อว่า
ใครอื่นข่มขี้ได้ยาก ถึงฤดูร้อนเสวตกฤษณเห็นปานนี้ ย็นรับน้ำและลมอยู่ที่
โคนต้นไม้ไทรนั้น คุณอนนายพราน ช้าง ๘,๐๐๐เป็นเช่นไร ? บทว่า อีสาทนุตา
แปลว่า มิงาแห่งอนรด. บทว่า วาตชวปุปหารโน ความว่า ช้างเหล่านั้น
มีปกติวิ่งไปประหารปัจฉามิตรได้เร็วปานลมพัด ช้าง ๘,๐๐๐เห็นปานนี้ ฝ้า
รักษาพญาช้างนั้นอยู่.

บทว่า ตมุลล ความว่า ช้างเหล่านั้น ย็นพ่นลมหายใจเข้าออกน่ากลัว
คือมีเสียงดังสนั่นติดต่อกันเป็นลำดับไป. บทว่า เอริตสุส ความว่า ช้าง
เหล่านั้นย่อมโกรธ แม้แต่ลมที่มากกระทบ ติดตามเสียงและด้านเสียงให้หวั่นไหว
เห็นมนุษย์มาในที่นั้น ๆ แล้ว ร้ายกาจอย่างนี้. บทว่า นาสุส ความว่า
เมื่อมนุษย์ถูกลมหายใจนั้นแหวะกำจัดทำให้เป็นภัสสมรุธิแล้ว ก็ยังไม่ยอมแม้จะ
ให้ละอองตองต้องพญาช้างนั้น.

นายพรานโสณคร ฟังพระเสาวนีย์แล้ว หวาดกลัวต่อมรรณภย กราบทูล
เป็นคาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชเทวี เครื่องอาภรณ์ที่แล้วไปด้วย
เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี และแก้วไพฑูรย์ มีอยู่ใน
ราชสกุลมากมาย เหตุไร พระแม่เจ้าจึงทรงประสงค์
เองมาทำเป็นเครื่องประดับเล่า พระแม่เจ้าทรง-

ปรารถนาจะให้หมาพญาข้าง ซึ่งมีงามีสี่ ๖ ประการ
เสีย หรือว่าจะให้พญาข้างมาพวกเชื้อแถวของนาย-
พรานเสียกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิลนุชนา ได้แก่ เครื่องอาภรณ์ทั้งหลาย.
บทว่า เวสุริยามยา ได้แก่ เครื่องแก้วไพฑูรย์. บทว่า ฆาณฺเฐสุตติ ความว่า
นายพรานโสณฺดร ทูลถามว่า หรือว่า พระแม่เจ้ามีพระประสงค์จะให้พญาข้าง
มาเทือกเถาเหล่านายพรานเสีย โดยยกเอาเครื่องประดับเป็นเลศอ้าง.

ลำดับนั้น พระนางเทวี ตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนนายพราน เรามีทั้งความริษยา ทั้งความ
น้อยใจ เพราะนึกถึงความหลังเข้าก็ตรอมใจ ขอท่าน
จงทำตามความประสงค์ของเรา เราจักให้บ้านช่วย
แก่ท่าน ๕ ตำบล.

บทว่า สา ได้แก่ สา อหิ แปลว่า เรานั้น. บทว่า อนุสุตฺตุนฺติ
ความว่า เราระลึกถึงเวลาที่พญาข้างนั้นทำกับฉันไว้ในปางก่อนก็ตรอมใจ. บทว่า
ทสุตฺตมิ เต ความว่า เมื่อความต้องการข้อนี้ของเราสำเร็จลง. ฉันจักยก
บ้านช่วย ๕ ตำบล ซึ่งมีรายได้หนึ่งแสนทุก ๆ ปี เป็นรางวัลแก่เจ้า.

ก็แล ครั้นพระนางเทวีตรัสอย่างนี้แล้ว ตรัสพลบโยนว่า สหาย
พรานเอ๋ย ในชาติก่อนเราได้ถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความ
ปรารถนาไว้ว่า ขอให้เราเป็นคนสามารถที่จะให้หมาพญาข้างฉันทันต์เชือกนี้
เองมาทั้งคู่มาก็ได้ ไซ้ว่าฉันจะฝันเห็นก็หาไม่ได้ อนึ่ง ความปรารถนาที่ฉัน
ตั้งไว้ต้องสำเร็จ เข้าไปเกิด อย่างกล้วย. นายพรานโสณฺดรรับปฏิบัติตามพระ-
เสาวนีย์ ของพระนางเทวีว่า ตกลงพระแม่เจ้าแล้วทูลว่า ถ้าเช่นนั้น พระแม่เจ้า

โปรดชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างฉัททันต์นั้นให้แจ่มแจ้ง เมื่อจะทูลถามต่อไป
จึงกล่าวคาถา ความว่า

พญาช้างนั้นอยู่ที่ตรงไหน เข้าไปยืนอยู่ที่ไหน
ทางไหนเป็นทางที่พญาช้างไปอาบน้ำ อนึ่ง พญาช้าง
นั้นอาบน้ำอย่างไร ทำไหน ข้าพระพุทธเจ้าจึงจะรู้คติ
ของพญาช้างได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตุลจฺจติ ความว่า พญาช้างอยู่ที่
ตรงไหน. บทว่า กตุล มุเปติ ความว่า เข้าไปในที่ไหน? อธิบายว่า
ยืนที่ไหน. บทว่า วิธิสฺส กา ความว่า ทางไหนเป็นทางที่พญาช้างไปอาบน้ำ
คือพญาช้างไปอาบน้ำทางไหน. บทว่า กถฺ วิชานมุ คติ ความว่า เมื่อ
พระแม่เจ้าไม่ทรงชี้แจง ข้าพระพุทธเจ้าจักทราบถิ่นไปมาของพญาช้างนั้นได้
อย่างไร? เพราะเหตุนั้น ขอพระแม่เจ้าโปรดตรัสบอกข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

เมื่อพระนางเทวี จะตรัสบอกสถานที่ อันเล็งเห็นโดยประจักษ์ด้วย
ญาณเครื่องระลึกชาติได้ แก่นายพราน โสณฺคร ได้ตรัสคาถา ๒ คาถา ความว่า

ในที่ ๆ พญาช้างอยู่นั้น มีสระอยู่ใกล้ ๆ นารี-
รมย์ มีท่าราบเรียบ ทั้งน้ำก็มาก สะพรั่งไปด้วยพรรณ
ไม้ดอก มีหมู่ภุมรมาคลึงเคล้า พญาช้างลงอาบน้ำ
ในสระนี้แหละ.

พญาช้างชำระศีรษะแล้ว ทัดทรงมาลัยอุบล
มีร่างเผือกผ่องขาวราวกะดอกบุณฑริก บันเทิงใจให้
มหลีสื่อว่า ลัพพัททา เดินหน้า ดำเนินไปยังที่อยู่
ของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุดเถว** ความว่า ในสถานที่อยู่ของ
พญาช้างนั่นเอง. บทว่า **ไปกุขรณิ** นี้ พระนางเทวีตรัสหมายถึงสระที่ทันต์.
บทว่า **สํ ปุปฺพิตา** ความว่า มีดอกโกมุทสองชนิด ดอกอุบลสามชนิด ดอกปทุม
ห้าชนิด ผลิบานอยู่โดยรอบ. บทว่า **เอตฺถ หิ โส** ความว่า พญาช้างนั้น
ลงอาบน้ำในสระที่ทันต์นี้. บทว่า **อุปฺปลมลลธาโร** ความว่า ทัดทรงมาลัย
บุปผชาติ อันเกิดในน้ำและบนบก มีอุบลเป็นต้น. บทว่า **ปฺนุทฺทริกตจฺจฺกึ**
ความว่า ประกอบด้วยอวัยวะขาเฟือก มีผิวหนังราวกะดอกบุณฑริก.

บทว่า **อาโมทนาโน** ความว่า ทั้งยินดีร่าเริง. บทว่า **สนิกคํ**
ความว่า ไปสู่ที่อยู่ของตน. บทว่า **ปุรฺกฺขตุวา** ความว่า พระนางเทวีตรัสว่า
พญาช้าง ท้ามหีสื่อ สัพพกัถาไว้เบื้องหน้า แวดล้อมด้วยช้าง ๘,๐๐๐
เป็นบริวาร ไปสู่ที่อยู่ของตน.

นายพราน โสณฺคร พังพระเสาวนีย์แล้ว ทูลรับสนองว่า คีละพระ
แม่เจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จักฆ่าช้างนั้นนำเอามาถวาย ครั้งนั้นพระเทวีทรง
ชื่นชมยินดี ประทานทรัพย์แก่เขาพันหนึ่ง รับสั่งว่า เจ้ากลับไปเรือนก่อนเกิด
อีกเจ็ดวัน จึงค่อยไปที่นั่น ครั้นส่งเขาไปแล้ว รับสั่งให้ช่างเหล็กมาเฝ้า ทรง
บัญชาว่า พ่อคุณ ฉันต้องการ มีดพับ ขวาน จอบ สิว ค้อน มีดตัดพุ่ม
ไผ่ เขียวเกี่ยวหญ้า มีดคาบ ท่อนโลหะแหลม เลื่อย และเหล็กเหล็กสาม
ง่าม พ่อจงรีบทำของทั้งหมดมาให้ฉัน แล้วรับสั่งให้ช่างหนังมาเฝ้า ทรง
บัญชาว่า พ่อคุณ พ่อควรจะทำกระสอบหนัง สำหรับใส่สัมภาระหนัก
ประมาณ หนึ่งกุ่มกะ ให้เรา เราต้องการเชือกหนัง สายรัด ถุงมือ รอง
เท้า และร่มหนัง พ่อจงช่วยทำของทั้งหมดนี้ มาให้เราด้วย นับแต่นั้น
ช่างทั้งสองก็รีบทำของทั้งหมด นำมาถวายแด่พระเทวี พระนางจึงทรงตระ-
เตรียมเสบียงให้นายพรานโสณฺครนั้น ตั้งแต่ไม้สีไฟเป็นต้นไป บรรจุเครื่อง

อุปกรณ์ทุกอย่าง และเสบียงมีสตักก่อนเป็นต้น ใต้งในกระสอบหนัง เครื่อง
อุปกรณ์และเสบียงทั้งหมดนั้น หนักประมาณ กุมภะหนึ่ง ฝ่ายนายพราน
โสนุครนั้น เตรียมตัวเสร็จแล้วถึงวันที่ เจ็ด ก็มาเฝ้าถวายบังคมพระราชเทวี
ลำดับนั้น พระนางเทวี รับสั่งกะเขาว่า เครื่องอุปกรณ์ทุกอย่างของเจ้าสำเร็จแล้ว
เจ้าจงลองยกกระสอบนี้ดูก่อน ก็นายพรานโสนุครนั้น เป็นคนมีกำลังมาก
ทรงกำลังประมาณห้าข้างสาร เพราะฉะนั้น จึงยกกระสอบขึ้นคล้ายกระสอบพลู
แล้วสะพายบ่า ยืนเฉย คุยยื่นมือเปล่า พระนางสุภัทธา จึงประทานเข้าของ
แก่พวกลูก ๆ ของนายพราน แล้วกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จัดส่ง
นายพรานโสนุครไป.

ฝ่ายนายพรานโสนุครนั้น ครั้นถวายบังคมลาพระราชอาและพระราช
เทวีแล้ว ก็ลงจากพระราชนิเวศน์ ขึ้นรถออกจากพระนคร ด้วยบริวารเป็น
อันมาก ผ่านคามนิคมและชนบทตามลำดับ ถึงปลายพระราชอาณาเขตแล้ว
จึงให้ชาวชนบทกลับ เดินทางเข้าป่าไปกับชาวบ้านชายแดน จนเลยถิ่นของ
มนุษย์ จึงให้ชาวบ้านชายแดนกลับทั้งหมด แล้วเดินไปเพียงคนเดียว สิ้นระยะ
ทาง ๓๐ โยชน์ ถึงป่าชฎ ๑๘ แห่งโดยลำดับ คือตอนแรกป่าหญ้าแพรก
ป่าเลา ป่าหญ้า ป่าแหมม ป่าไม้มีแก่น ป่าไม้มีเปลือก ชฎ ๖ แห่ง เป็น
ชฎพุ่มหนาม ป่าหวาย ป่าไม้ต่างพรรณระคนคละกัน ป่าไม้ฮ้อ ป่าทึบ แม้
งูก็เลื้อยไปได้ยาก คล้ายป่าแหมม ป่าไม้สามัญ ป่าไผ่ ป่าที่มีเปลือกคมแล้ว
มีน้ำล้น มีภูเขาล้น ครั้นเข้าไปแล้ว ก็เอาเคียวเกี่ยวหญ้าแพรกเป็นต้น
เอามัดสำหรับตัดพุ่มไม้ไผ่ ฟันป่าแหมมเป็นต้น เอาขวานโค่นต้นไม้ ไม้ใช้สอยใหญ่
เจาะทำทางเดิน ที่ป่าไผ่ก็ทำพะองพาดขึ้นไปตัดไม้ไผ่ให้ตกบนพุ่มไม้อื่น แล้ว
เดินไปบนยอดพุ่มไม้ไผ่ ถึงที่ซึ่งมีเปลือกคมล้น ก็ทอดไม้เลียบแห้งเดินไปตาม
นั้น แล้วทอดท่อนอื่นต่อไปอีก ยกท่อนนอกนี้ขึ้น ทอดต่อไปข้างหน้าอีก

ข้ามชฎที่มีเปลือกคมไปได้ ถึงชฎที่มีน้ำล้วน ก็ต่อเรือโกลงข้ามไปยืนอยู่ที่เชิงเขา เอาเชือกผูกเหล็กสามง่าม ขว้างขึ้นไปให้ติดอยู่ที่ภูเขา แล้วโหนขึ้นไปตามเชือกหนั่งจนยืนอยู่บนภูเขาได้ แล้วหย่อนเชือกหนั่งลงไป ยึดเชือกหนั่งลงมาผูกที่หลักข้างล่าง แล้วไต่ขึ้นทางเชือก เอาท่อนโลหะซึ่งมีปลายแหลมคุดเพชร เจาะภูเขาแล้วตอกเหล็ก เสร็จแล้วยืนอยู่ที่นั่น แล้วกระตุกเหล็กสามง่ามออก แล้วขว้างไปติดอยู่ข้างบนอีก ยืนอยู่บนนั้น แล้วหย่อนเชือกหนั่งลงไปผูกไว้ที่หลักข้างล่าง ไต่ขึ้นไปตามเชือก มือซ้ายถือเชือก มือขวาถือค้อน แกะเชือกแล้ว ถอนเหล็กขึ้นต่อไปอีก โดยทำนองนี้ จนขึ้นไปถึงยอดเขา เมื่อจะลงด้านโน้น ก็ตอกเหล็กลงที่ยอดเขาลูกแรก โดยทำนองเดิมนั้นเอง เอาเชือกผูกกระสอบหนังพันเข้าที่หลักแล้ว ตนเองนั่งภายในกระสอบ ไรยเชือกลงคล้ายอาการที่แมลงมูมชักใย บางอาจารย์กล่าวว่า นายพรานโสณบุตรลงจากเขาโดยร่มหนัง เหมือนนกกาปีกโฉบลงฉะนั้น.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งข้อที่นายพรานโสณบุตรรับเอาพระเสาวนีย์ ของพระนางสุกัททาอย่างนั้นแล้ว ออกจากพระนคร ล่วงเลขป่าชฎ ๑๗ แห่ง จนถึงชฎแห่งภูเขา ข้ามเขาหกลูกในที่นั้นได้ แล้วขึ้นสู่ยอดเขาสุวรรณปีสบรรพต จึงตรัสพระคาถา ความว่า

นายพรานนั้น ยึดเอาพระเสาวนีย์ ของพระนาง
สุกัททาราหเทวี ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง แล้ว
เอาแล่งลูกธนู ข้ามภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ ลูกไป จน
ถึงลูกที่ชื่อว่า สุวรรณปีสบรรพต อันสูงโดด.

เขาขึ้นไปสู่บรรพต อันเป็นที่อยู่ของกินนรแล้ว
มองลงมายังเชิงเขา ได้เห็นต้นไม้ใหญ่ สีเขียวดั่งสี
เมฆมีย่านไทรแปดพันห้อยย้อย ที่เชิงเขานั้น.

ทันใดนั้นเอง ก็ได้เห็นพญาช้างเผือกขาวผ่อง
งามรัศมี ๖ ประการ ยากที่คนเหล่าอื่นจะจับได้ มีช้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก ล้วนแต่มีงามงอน ขนาด
งอนไถวิ่งไถเร็วดุจลมพัด แวดล้อมรักษาพญาช้างนั้น
อยู่.

และได้เห็นสระโบกขรณี อันน้ำรินรมย์อยู่ใกล้ๆ
ที่อยู่ของพญาช้างนั้น ทั้งทำน้ำก็ราบเรียบ น้ำมากมาย
มีพรรณไม้ดอกบานสะพรั่ง มีหมูกมรเที่ยวเคล้าคิ่งอยู่.

ครั้งเห็นที่ที่พญาช้างลงอาบน้ำ จนกระทั่งที่
ซึ่งพญาช้างเดินยืนอยู่ และทางที่พญาช้างลงอาบน้ำ
ก็แลนายพรานผู้มีใจลามก ถูกพระนางสุภัททา ผู้ตก
อยู่ในอำนาจจิต ทรงใช้มา ก็มาจัดแจงเตรียมหลุม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นาย
พรานนั้น ยึดเอาพระดำรัสของพระเทวี ซึ่งประทับยืน ณ พื้นปราสาทชั้นที่
๗ นั้นแล้ว ถือเอาแสงศร และธนูใหญ่ไปยังชฎแห่งบรรพต คิดว่า ภูเขา
ลูกไหนหนอ ชื่อ สุวรรณปีสบรรพต (ข้าม) มหาบรรพตใหญ่ทั้งเจ็ด.
บทว่า วิตุริยา ความว่า ไตร่ตรอง คือพิจารณาดูในครั้งนั้น. เมื่อกำลัง
พิจารณาทบทวนอยู่นั้น เขาเห็นภูเขาที่ชื่อว่า สุวรรณปีสคีรี อันสูงใหญ่
จึงคิดว่า ชะรอยจักเป็นภูเขาลูกนี้.

บทว่า โอลโลกิ ความว่า เขาขึ้นไปยังบรรพตอันเป็นที่อยู่ของ
พวกกนิษฐแล้ว ก็มองดูข้างล่าง ตามข้อกำหนดหมายที่พระนางสุภัททาประ-
ทานมา. บทว่า ตตฺถ ความว่า เขาจึงเห็นต้นนิโครธนั้นอยู่ใกล้ๆ เจริง

เขานั่นเอง. บทว่า ตตฺถ ความว่า ยืนอยู่ที่โคนต้นไม้. บทว่า ตตฺถ ความว่า ภายในภูเขา ไม่ห่างต้นไม้. พญาช้างอาบน้ำ ณ สระฉัท-
ทันต์ใด เขาได้เห็นสระฉัททันต์นั้น. บทว่า ทิสฺวาน ความว่า ในเวลาที่
ช้างทั้งหลายไปแล้ว นายพรานนั้นก็ลงจากสุวรรณปีศบรรพต สวมถุงมือ
และรองเท้า แล้วตรวจตราดูที่ ๆ พญาช้างนั้นไป และที่ ๆ พญาช้างอยู่
ประจำ เห็นตลอดไปหมดว่า พญาช้างเดินทางนี้ อาบน้ำตรงนี้ กรันอาบ
แล้วขึ้นไปยืนตรงนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีหิริ คือ มีใจลามก ถูกพระนางสุภัททา
ผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตใช้มา เพราะฉะนั้น จึงมาเตรียมหลุม ก็เดินไป
ขุดหลุมไว้.

ในเรื่องนั้น มีข้อความเรียงลำดับ ดังต่อไปนี้ เล่ากันว่า นาย
พรานโสณฺครนั้น มาถึงที่อยู่ของพระมหาสัตว์กำหนดได้ เจ็ดปี เจ็ดเดือน
เจ็ดวัน กำหนดดูสถานที่อยู่ของพระมหาสัตว์ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นเอง
กำหนดหมายใจไว้ว่า เราจะต้องขุดหลุมที่ตรงนี้ ยืนแอบในหลุมนั้นยัง
พญาช้างให้ถึงความตาย ดังนี้แล้ว เข้าป่าตัดต้นไม้เพื่อทำเสาเป็นต้น ตระ-
เตรียมทัพสัมภาระไว้ เมื่อช้างทั้งหลายไปอาบน้ำกันแล้ว จึงเอาจอบใหญ่
ขุดหลุมสี่เหลี่ยมจตุรัส ตรงที่อยู่ของพญาช้าง แล้วเอาน้ำราด เหมือนจะปลูก
พืชที่ค้ำย่นขึ้น ปักเสาลงบนหินซึ่งมีฐานคล้ายครก ใส่ชื่อ ปุกระดาน
เลียบไว้ เจาะช่องขนาดคอดอกได้ แล้วโรยฝุ่น และเกลี่ยขยะมูลฝอยพลง
ข้างบนด้านหนึ่ง ทำเป็นที่เข้าออกของคน เมื่อหลุมเสร็จแล้วอย่างนี้ ในเวลา
ใกล้รุ่ง จึงคลุมศิระะ นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดดี ถือนูพร้อมด้วยลูกศรอันอาบ
ยาพิษ ลงไปยืนอยู่ในหลุม.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

นายพรานผู้กระทำการอันชั่วช้า ขุดหลุมเอา
กระดานปิดเสร็จแล้ว สอดธนูไว้ เอลูกศรลูกใหญ่ยิ่ง
พญาช้างที่มายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

พญาช้างถูกยิงแล้ว ก็ร้องก้องโกญจนาท ช้าง
ทั้งหมดพากันบันลืออื้ออึง ต่างพากันวิ่งมารอบ ๆ ทั้ง
๘ ทิศ ทำหลุมและไม่ให้แหลกเป็นจุณไป.

พญาช้างเอาเท้ากระชุนดิน ด้วยคิดว่า เราจักฆ่า
นายพรานคนนี้ แต่ได้เห็นผ้ากาสาหวัดรัด อันเป็น
ธงชัย ของพระฤาษี ก็เกิดความรู้สึก ว่า ธงชัยของ
พระอรหันต์ อันสัตบุรุษไม่ควรทำลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอธาย ความว่า ผูกสอดธนูไว้. บทว่า
ปลุสสาคคิ ความว่า (ยิงพญาช้าง) ตัวมายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

ได้ยินว่า ในวันที่สอง พญาช้างนั้นมาอาบน้ำ แล้วจึงยืนอยู่ที่
อันเป็นลานกว้างใหญ่ ลำดับนั้น น้ำจากสระของพญาช้างนั้น ไหลหยดทาง
นาถิประเทศ ตกต้องตัวของนายพรานทางช่องนั้น. โดยข้อสังเกตอันนั้น
นายพรานก็ทราบ ว่า พระมหาสัตว์มายืนอยู่แล้ว จึงเอลูกศรใหญ่ยิ่งพญาช้าง
ซึ่งมายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

บทว่า ทุกกฏกมฺมารี ความว่า ชื่อว่าผู้ก่อกรรมอันชั่วช้า เพราะ
ก่อทุกข์ให้เกิดแก่พระมหาสัตว์เจ้า ทั้งกายและใจ. บทว่า โกญจนมนาทิ
ความว่า บันลือโกญจนาทก้องไป. นัยว่า ลูกศรนั้นทะลุไปตรงนาถิประเทศ
ของพญาช้าง ทำลายอวัยวะเช่นไตเป็นต้นให้แหลกละเอียด ตัดไส้สั้นเป็นต้น
เรื่อยไป จนทะลุออกทางเบื้องหลังของพญาช้าง แล่นเลยไปในอากาศ แผล

เหวอะหะ คล้ายถูกคมขวานฉะนั้น เลือดไหลออกทางปากแผลนองไป คุณ
น้ำข้อมไหลออกจากหม้อ บังเกิดทุกขเวทนาเหลือกำลัง พญาช้างไม่สามารถ
จะอดกลิ่นทุกขเวทนาได้ก็ร้องก้องสนั่นไปทั่วสกลบรรพต บันลือโกญจนาท
อ้ออิงถึงสามครั้ง. บทว่า สพุเพว ความว่า ช้าง ๘,๐๐๐ ทั้งหมดได้ยินเสียงนั้น
ต่างสะดุ้งกลัวต่อมรณภัย บันลือเสียงอันพิลึกน่าสะพรึงกลัว. บทว่า รณ กโรนุ-
ตา ความว่า ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ต่างส่งเสียงร้องกึกก้องนำเกรงขาม พลงมาตามเสียง
นั้นเห็นพญาจันทันต์ได้รับทุกขเวทนา คิดว่า พวกเราจักจับปีศาจมิตรให้ได้
ต่างวิ่งหาจนหญ้าและไม้แหลกเป็นจุน. บทว่า วริสุสมัต ความว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งช้างทั้งหลายหลีกไปในทิสานุทิศแล้ว เมื่อนางช้างมหาสุภัททา
เข้าไปยืนเคียงข้างเสาโลมปลอบใจ พญาจันทันต์ก็อดกลิ่นเวทนาได้ แล้วกำหนด
ทางที่ลูกศรแล่นมาไตร่ตรองดูว่า ถ้าลูกศรนี้จักมาทางเบื้องปรุรัตติมทิศเป็นต้น
แล้ว ลูกศรจักต้องทะลุทางกระพองเป็นต้นก่อน แล้วแล่นออกทางเบื้องหาง
เป็นต้น แต่นี้เข้าทางนาภี ทะลุแล่นไปในอากาศ เพราะฉะนั้น จักมีคนที่ยืน
อยู่ใต้คินยิงมา ประสงค์จะตรวจตราดูที่ซึ่งมีคนยืนต่อไป จึงคิดว่า ใครจะ
ล่วงรู้ว่าจักมีอะไรเกิดขึ้น ควรที่เราจะให้นางมหาสุภัททาหลีกไปเสีย แล้ว
กล่าวว่า น้องรัก ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ค้นหาปีศาจมิตรของพี่ ต่างก็พากันวิ่งไปใน
ทิสานุทิศ เจ้ามัวทำอะไรอยู่ที่นี้เล่า? เมื่อนางมหาสุภัททาตอบว่า ท่านเจ้าขา
ดิฉันยืนคอยพยาบาลปลอบใจท่านอยู่ ขอท่านอดโทษแก่ดิฉันด้วยเถิด แล้ว
กระทำประทักษิณ ๓ รอบ จบทำความเคารพในฐานะทั้ง ๔ แล้วเหาะไปสู่อากาศ
ฝ่ายพญาช้างก็เอาเล็บเท้ากระช่นพื้นดิน. กระดานกระดกขึ้น พญาช้างก้มมองดู
ทางช่อง เห็นนายพรานโสณูคร ก็เกิดโทสจิตคิดว่า เราจักฆ่ามัน จึงสอดวง
งามราวกะพวงเงิน ลงไปลูบคลำดู ได้มองเห็นผ้ากาสาวพัศตร์อันเป็นธงชัย
ของพระอรหันต์ มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น. พญาช้างจึงยกนายพรานขึ้นมาวางไว้

เบื้องหน้า. ลำดับนั้น สัญญา คือความสำนึกผิดชอบได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ ซึ่งได้รับทุกขเวทนาขนาดหนักดังนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า ชงชัยแห่งพระอรหันต์ไม่ควร ที่บัณฑิตจะทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้. เมื่อพระมหาสัตว์เจ้า จะสนทนากับนายพราน จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะและสัจจะ
ผู้นั้นไม่ควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.
ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีล
ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรนุ่งห่มผ้า
กาสาวะ.

คาถานั้นมีอธิบายดังนี้ สหายพรานเอ๋ย คนใดใช้คนหมดกิเลสดู น้ำฝาดมีราคาเป็นต้น ปราศจากการฝึกอินทรีย์ ทั้งจิตสัจจะ คือไม่เข้าถึง คุณเหล่านั้น นุ่งห่มผ้ากาสาวะพัสดุ อันยอมแล้วด้วยน้ำฝาด คนนั้นไม่ควร นุ่งห่มผ้ากาสาวะพัสดุนั้นเลย คือไม่สมควรกับผ้านั้น ส่วนคนใด พึงชื่อว่า เป็นผู้ชำระกิเลสได้ เพราะกายกิเลสดูน้ำฝาดเหล่านั้นเสียได้. บทว่า สีสสุ สุตมาหิต ความว่า บุคคลใดเป็นผู้มีศีลและอาจารย์ตั้งมั่นด้วยดีบริบูรณ์ บุคคลนั้นชื่อว่า ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะนี้.

พระมหาสัตว์เจ้า ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ระวังความคิดที่จะฆ่านายพราน นั้นเสีย ถามว่า สหายเอ๋ย ท่านยิงเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อประโยชน์ของ ตัวเอง หรือคนอื่นใช้มา.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาความว่า
พญาช้างถูกลูกศรใหญ่ เสียบเข้าแล้ว ไม่มีจิต
คิดประทุษร้าย ได้ถามนายพรานว่า เพื่อนเอ๋ย ท่าน

**ประสงค์อะไร เพราะเหตุอะไร หรือว่าใครใช้ให้ท่าน
มาฆ่าเรา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิมตุถิย** ความว่า ท่านปรารถนา
อะไรไว้ ในอนาคต. บทว่า **กิสฺส วา** แปลว่า เพราะเหตุอะไร. อธิบายว่า
ด้วยเหตุอันใด คือท่านผูกเวรอะไรไว้กับเรา. บทว่า **กสฺส วา** ความว่า
หรือว่านี่เป็นความประสงค์ของผู้อื่น คือใครใช้ท่านมาฆ่าเรา.
เมื่อนายพราณ โสณฺดุจจะบอกความนั้นแก่พญาช้าง จึงกล่าวถา
ความว่า

**ดูก่อนพญาช้างที่เจริญ นางสุภัททา พระมเหสี
ของพระเจ้ากาลิกราช อันประชาชนสักการะบูชาอยู่
ในราชสกุล พระนางได้ทรงนิมิตเห็นท่าน และได้
โปรดให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอกข้าพเจ้า
ว่า มีพระประสงค์ง่าทั้งคู่ของท่าน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺปชิตา** ความว่า อันประชาชนบูชาแล้ว
โดยฐานะเป็นพระอัครมเหสี. บทว่า **อทุกฺสา** ความว่า นัยว่า พระนางเธอ
ทรงพระสุบินนิมิตเห็นท่าน. บทว่า **อธฺ ลี** ความว่า ทั้งพระนางเจ้าโปรด
ให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอกว่า ในป่าหิมพานต์ มีพญาช้างรูปร่าง
อย่างนี้ อยู่สถานที่ชื่อโน้น. บทว่า **ทนฺเตหิ** ความว่า พระนางเทวีได้ตรัส
บอกข้าพเจ้าว่า งาทั้งสองของพญาช้างนั้น มีรัศมี ๖ ประการรุ่งเรือง เราต้อง
การงาเหล่านั้น ประสงค์จะทำเป็นเครื่องประดับ เจ้าจงไปนำเอางาช้างนั้นมา
ให้เรา.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับดังนั้น ก็ทราบบว่า นี่เป็นการกระทำของนาง
จุลลสุภัททา สู้อดกลั้นเวทนาไว้ กล่าววว่า พระนางสุภัททานั้น ใจะต้องการ

งาทั้งสองของเราก็หามีได้ แต่เพราะประสงค์จะให้ท่านฆ่าเรา จึงได้ส่งมาเมื่อจะแสดงความต่อไป จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

แท้จริง พระนางสุภัททาทรงทราบดีว่า งามม ๆ
แห่งบิดา และปู่ทวดของเรา มีอยู่เป็นอันมาก แต่
พระนางเป็นคนพาล โกรธเคือง ผูกเวร ต้องการจะ
ฆ่าเรา.

ดูก่อนนายพราน ท่านจงลุกขึ้นเถิด จงหยิบเลื่อย
มาตัดงาคูนี้เถิด ประเดี๋ยวเราจะตายเสียก่อน ท่านจง
กราบทูลพระนางสุภัททาผู้ยังผูกโกรธว่า พญาช้างตาย
แล้ว เชิญพระนางรับงาคูนี้ไว้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิม ความว่า ได้ยินว่า งาทั้งหลายครั้ง
บิดาและปู่ของพญาช้างนั้น ได้เก็บซ่อนไว้ในที่เร้นลับ ด้วยประสงค์ว่าอย่าได้
พินาศไปเสีย พญาช้างฉันทันต์หมายเองาข้างเหล่านั้นจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
ชานาติ ความว่า พระนางสุภัททานั้นทราบอยู่ว่า งาของช้างเป็นจำนวนมาก
เก็บซ่อนไว้ในที่นี้. บทว่า วรตุลิกา ความว่า แต่พระนางสุภัททานั้นประสงค์
จะให้ท่านฆ่าข้าพเจ้าให้ตายอย่างเดียว ได้ผูกเวรไว้ เพราะเก็บความพยาบาท
แม้เพียงเล็กน้อยไว้ในใจ คือพระนางจะให้เรไปถึงที่สุด ด้วยการกระทำที่ร้ายกาจ
เห็นปานนี้. บทว่า ขริ แปลว่า เลื่อย. บทว่า ปุรา มรามิ ความว่า
ตอนที่เรายังไม่ตาย. บทว่า วชฺชาติ ความว่า ท่านพึงกราบทูล. บทว่า
หนุท อิมสุส ทนฺตา ความว่า ท่านพึงทูลพระนางสุภัททานั้นว่า พญาช้าง
นั้นถูกท่านฆ่าตายแล้ว มโนรถของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว เชิญรับงาเหล่านั้นของ
พญาช้างนั้นไว้.

นายพราน โสณคร ได้ฟังคำของพญาช้างแล้ว ลูกขึ้นจากที่นั่งถือเลื่อย
เข้ามาใกล้ ๆ พญาช้าง คิดว่า เราจักตัดเองไป. ก็พญาช้างนั้นสูงประมาณ
๘๐ ศอก ยืนเด่นคล้ายภูเขาเงิน ด้วยเหตุนั้น พราน โสณคร จึงเอื้อมเลื่อยงา
ไม่ถึง. ถ้าดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงย่อกายนอนก้มศีรษะลงเบื้องต่ำ. ขณะนั้น
นายพรานจึงเหยียบวงงเช่นกับพวงงเงินของพระมหาสัตว์ ขึ้นไปอยู่บนกระพอง
เป็นเหมือนขึ้นยืนอยู่บนเขาไกรลาส แล้วเอาเข้ากระตุนเนื้อ ซึ่งย่อยอยู่ที่ปาก
ยัดเข้าข้างใน ลงจากกระพองแล้ว สอดเลื่อยเข้าไปภายในปาก. นายพราน
เอามือทั้งสองเลื่อยชักขึ้นชักลง อย่างทะมัดทะแมง. ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแก่
พระมหาสัตว์เป็นกำลัง ปากเต็มไปด้วยโลหิต. เมื่อนายพรานเลื่อยชักไปชักมา
อยู่ ก็ไม่สามารถจะเอาเลื่อยตัดงาให้ขาดได้. ที่นั้นพระมหาสัตว์เจ้าจึงบ้วน
โลหิตออกจากปาก สู้ออกลิ้นทุกขเวทนาได้ ถามนายพรานว่า สหายเอ๋ย
ท่านไม่สามารถจะตัดงาให้ขาดได้ละหรือ? พราน โสณครตอบไฉ่นาย.
พระมหาสัตว์ดำรงสติมั่น กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงยกวงงของเราขึ้น ให้อับ
เลื่อยข้างบนไว้ เราเองไม่มีกำลังจะยกวงงของเราได้. นายพรานก็ปฏิบัติตาม
เช่นนั้น. พระมหาสัตว์เองวงงยึดมือเลื่อยไว้ แล้วชักขึ้นชักลง ส่วนงาทั้งสอง
ก็ขาด ประคุดตัดต่อไม่ฉะนั้น. ที่นั้นพญาช้างจึงให้นายพรานนำงาเหล่านั้น
มาถือไว้ แล้วกล่าวว่า สหายพราน เราให้งาเหล่านี้แก่ท่าน ใ้ว่าเราจะไม่รัก
ของเราก้หามิได้ ทั้งเรามีได้ปรารถนาความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็น
พรหมเลย แต่เพราะงาคือพระสัพพัญญุตญาณนั้น เรารักกว่างาคู่นี้ตั้งร้อยเท่า
พันเท่า ขอบุญนี้จึงเป็นปัจจัยแห่งการได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้แล้ว
มอบงาไป แล้วถามต่อไปว่า สหายกว่าท่านจะมาถึงที่นี่ เป็นเวลานานเท่าไร?
เมื่อนายพรานตอบว่า เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน จึงกล่าวว่า เจริญไปเถิด
ด้วยอนุภาพแห่งงาคู่นี้ ท่านจักถึงพระนครพาราณสี ภายในเจ็ดวันเท่านั้น
ดังนี้แล้ว ทำการป้องกันแก่นายพรานนั้น ส่งเขาไปโดยตั้งสัตยาธิษฐานว่า

เราเป็นผู้ถูกลูกศรเสียบแทงแล้ว แม้จะถูก
เวทนาครอบง่า ก็ไม่คิดประทุษร้ายในบุคคลผู้มุ่งห่ม
ผ้ากาสาวพัสตร์ ถ้าข้อนี้เป็นความจริง อันเราผู้เป็น
พญาช้างตั้งไว้ ขอพาลมฤคไนไพรสมน্থ อย่าได้มา
กล้ากรายนายพรานนี้เลย.

ก็แลครั้นพระมหาสัตว์ส่งนายพรานไปแล้ว ก็ทำกาลกิริยาล้มลงใน
เมื่อพวกช้าง และนางมหาสุภัททายังมาไม่ถึง.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

นายพรานนั้นรีบลุกขึ้นจับเลื่อย เลื่อยงาพญาช้าง
ทั้งคู่ อันงดงามวิลาสหาที่เปรียบมิได้ ในพื้นปฐพี
แล้วรีบถือหลักออกจากที่นั่นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วคฺช ความว่า งามวิลาส. บทว่า สุเก
แปลว่า งดงาม. บทว่า อปฺปฏิเม ความว่า งดงามหาอื่นในแผ่นดินนี้
เปรียบมิได้.

เมื่อนายพรานนั้นหลักไปแล้ว ช้างทั้งหลายก็มาถึง ไม่ทันเห็นปัจจา-
มิตร.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

ช้างเหล่านั้นตกใจ ได้รับความเสียใจ เพราะ
พญาช้างถูกยิง พวกมันวิ่งไปยังทิศทั้ง ๘ เมื่อไม่เห็น
ปัจจามิตรของพญาช้าง ก็พากันกลับมาอยู่ที่อยู่ของ
พญาช้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภยทุกิตา** ความว่า อันความกลัวต่อ
มรณภัย เข้าไปคุกคามแล้ว. บทว่า **อฏฐา** แปลว่า ถึงความทุกข์. บทว่า
คชปจามิตฺตํ ได้แก่ บุคคลผู้เป็นศัตรูของพญาช้าง. บทว่า **เยน โส**
ความว่า พญาช้างนั้นทำกาลกิริยาล้มลง ณ ลานอันกว้างใหญ่ คล้ายภูเขา
ไกรลาส ช้างทั้งหลายพากันมายังสถานที่นั้น.

ฝ่ายนางมหาสุภัทธา ที่มาพร้อมกับช้างเหล่านั้นก็ดี ช้าง ๘,๐๐๐
ทั้งหมดนั้นก็ดี ต่างรำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่นั้น แล้วพากันไปยังสำนักแห่ง
พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ก่อกุศลของพระมหาสัตว์บอกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ปัจเจกทายกของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ทำกาลละเสีย
แล้ว นิมนต์พระคุณเจ้าทั้งหลายไปดูซากของปัจเจกทายกนั้น ในป่าช้าเถิด.
ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๕๐๐ รูป ก็เหาะมาทางอากาศลงตรงที่ลานใหญ่.
ขณะนั้น ช้างหนุ่ม ๒ เชือก ช่วยกันเองาเสยยกสรีระร่างของพญาช้าง ให้จบ
พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วยกขึ้นสู่จิตกาธารทำฌาปนกิจ. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย กระทำการสาธยายธรรมอยู่ที่ป่าช้าตลอดคืนยังรุ่ง. ช้างทั้ง ๘,๐๐๐
ครั้งดับธาตุเสร็จสรลงสนานแล้ว เจริญนางมหาสุภัทธาเป็นหัวหน้า แหม่ยัง
สถานที่อยู่ของตน ๆ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

ช้างเหล่านั้น พากันคร่ำครวญรำไห้อยู่ ณ ที่นั้น
ต่างเกลี้ยอั้งการขึ้นบนกระพองของตน ๆ แล้วยกเอา
นางสัพพัทธทาผู้เป็นมเหสี ให้เป็นหัวหน้า พากัน
กลับยังที่อยู่ของตนทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิ สุกิ ได้แก่ ผู้สรรสร้างที่ป่าช้า.
ฝ่ายนายพรานโสณฺดร เอางาทั้งคู่มายังไม่ถึง ๗ วัน ก็ถึงพระนคร
พาราณสี.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

นายพรานนั้น นำงาทั้งคู่ของพญาช้าง อัน
อุดม ไพศาล งดงาม ไม่มีงาอื่นในปฐพีจะเปรียบได้
สองรัศมีดุจสีทอง สว่างไสวไปทั่วทั้งไพโรสณฑ์ มา
ถึงยังพระนครกาสิแล้ว น้อมนำงาทั้งคู่เข้าไปถวาย
พระนางสุภัทธา กราบทูลว่า พญาช้างล้มแล้ว ขอ
เชิญพระนางทอดพระเนตรงาทั้งคู่นี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวณฺณราชิหิ ความว่า สองรัศมีดุจ
สีทอง. บทว่า สมฺนุตโมทเร ความว่า แผลรัศมีดุจสีทองไปรอบ ๆ ทั่ว
ตลอดทั้งไพโรสณฑ์. บทว่า อุปนฺนลิตฺติ ความว่า ฝ่ายนายพรานโสณฺดร ส่งข่าว
ไปทูลพระนางเทวีว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะนำงาทั้งคู่ อันเปล่งปลั่งมีรัศมี ๖
ประการ ของพญาช้างฉัททันต์เข้ามาถวาย ขอพระองค์ได้โปรดให้ประดับ
ตกแต่งพระนคร เมื่อพระนางเทวีกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ ให้ประดับ
ตกแต่งพระนครดุจเทพนครแล้ว ก็เข้าสู่พระนคร ขึ้นไปยังปราสาทน้อมมา
ทั้งคู่เข้าไป ครั้นน้อมเข้าไปแล้ว ก็กราบทูลว่า ขอเดชะพระแม่เจ้า ได้ทราบ
ว่าพระแม่เจ้าก่อความขุ่นเคืองเหตุเล็กน้อย ไว้ในพระทัยต่อพญาช้างใด ข้าพระ-
พุทธเจ้าฆ่าพญาช้างนั้นตายแล้ว โปรดทรงทราบ ว่า พญาช้างตายแล้ว ขอ
เชิญพระแม่เจ้าทอดพระเนตร นี้ คือ งาทั้งสองของพญาช้างนั้น แล้วได้ถวาย
งาไป. พระนางสุภัทธาจึงเองวงตาลทำด้วยแก้วมณี. รับคู่งาอันวิจิตร มีรัศมี

๖ ประการ ของพระมหาสัตว์เจ้า มาวางไว้ที่อุรุประเทศ ทอดพระเนตรดูว่า
แห่งสามีที่รักของพระองค์ในปุริมภพ พนางระลึกว่า นายพรานโศณฺดรฆ่า
พญาช้างที่ถึงส่วนแห่งความงามเห็นปานนี้ ให้ถึงแก่ชีวิต ตัดเองาทิ้งคู่มา
เมื่อทรงอนุสรณ์ถึงพระมหาสัตว์ ก็ทรงบังเกิดความเศร้าโศกไม่สามารถที่จะ
อดกลั้นได้ ทันใดนั้น ดวงหทัยของพระนางก็แตกทำลายไป ได้ทำกาลกิริยา
ในวันนั้นเอง.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

พระนางสุภัททาผู้เป็นพาล ครั้นทอดพระเนตร
เห็นงาทั้งสองของพญาชสารอันอุดม ซึ่งเป็นปิย-
ภักดาของตนในชาติก่อนแล้ว หทัยของพระนางก็
แตกทำลาย ณ ที่นั้นเอง ด้วยเหตุนั้นแล พระนางจึง
ได้สวรรคต.

ลำดับนั้น เมื่อพระธรรมสังคากษัตริย์เจ้าทั้งหลาย จะสรรเสริญ
พระคุณแห่งพระทศพล จึงกล่าวคำเป็นคาถาอย่างนี้ ความว่า

พระบรมศาสดาได้บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว มี
พระอนุภาพมาก ได้ทรงทำการเยี่ยมในท่ามกลาง
บริษัท ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พวกกัน
กราบทูลถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาได้ทรงทำ
การเยี่ยมให้ปรากฏ โดยไร้เหตุผลไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงดู
กุมารีสาวคนนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดพรัด ประพฤติ
อนาคาริยวัตร นางกุมารีคนนั้นแล เป็นนางสุภัททา
ในกาลนั้น เราตถาคตเป็นพญาช้างในกาลนั้น.

นายพรานผู้ถือเอางาทั้งคู่ ของพญาชชสารอัน
อุดม หางอื่นเปรียบปานมิได้ในปฐพี กลับมายัง
พระนครกาลิในกาลนั้น เป็นพระเทวทัต.

พระพุทธรเจ้า ผู้ปราศจากความกระวนกระวาย
ความเศร้าโศก และกิเลสจุกจุกตร ตรัสรู้ยิ่งด้วย
พระองค์เองแล้ว ได้ตรัสฉันทันตชาดกนี้ อันเป็น
ของเก่า ไม่รู้จักสิ้นสูญ ซึ่งพระองค์ท่องเที่ยวไปตลอด
กาลนาน เป็นบุรพจรรยาทั้งสูงทั้งต่ำว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คราวครั้งนั้นเรายังเป็น
พญาช้างฉัททันต์ อยู่ที่สระฉัททันต์นั้น เธอทั้งหลาย
จงทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

กาลาเหล่านั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลาย สรรเสริญพระคุณของ
พระทศพล ปรณาให้ปรากฏไว้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิตํ อกาลิ
ความว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ แล้ว
มีพระอานูภาพมาก วันหนึ่งประทับนั่งเหนือธรรมาสน์ อันอลงกต ท่ามกลาง
บริษัท ในธรรมสภาอันประดับตกแต่งแล้ว ทรงกระทำการขี้มเข็ม. บทว่า

นानากระณ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้มหาจินาสพ กรานทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย หาทรงทำการแย้มอย่างไร เหตุผลไม่ ก็การแย้มพระองค์ทรงกระทำแล้ว อะไรหนอเป็นเหตุให้พระองค์ทรงทำการแย้ม.

บทว่า ยมทุทสาธ ความว่า อาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาทูลทูลถามอย่างนี้แล้ว เมื่อจะตรัสบอกเหตุที่พระองค์ทรงทำการแย้ม ทรงชี้ภิกษุณีสาวรูปหนึ่งตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพบหรือเห็นนางกุมาริกานี้ใด ซึ่งกำลังรุ่นสาว ครองผ้ากาสาหวัดสร เข้าถึง คือบวชประพฤตินานาคาปริยัตถในพระศาสนานี้ นางกุมาริกานั้น คือ พระนางสุภัททาธาชกัญญา ในคราวนั้น ซึ่งใช้นายพรานโสณครไปว่า เจ้าจงเอาลูกศรอาบด้วยยาพิษ ไปยิงฆ่าพญาช้างเสีย คราวนั้นเราเป็นพญาช้าง ผู้ซึ่งนายพรานโสณครไปยิงให้ถึงสิ้นชีวิต.

บทว่า เทวทูโต ความว่า ภิกษุทั้งหลาย นายพรานโสณครในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทูต ในบัดนี้. บทว่า อนาวสุริ ตัดบทเป็น นอวสุริ แปลว่า ชั่วพระอาทิตย์ยังไม่อัสดงคต. บทว่า จิรรตุตลลิตี ความว่า นับแต่กาลอันยาวนานนี้ ทรงท่องเที่ยวไปแล้ว คือทรงเล่นไปแล้ว ได้แก่ทรงประพฤติมาแล้วโดยลำดับ ในที่สุดแห่งโกฏิกัมปิไชน้อย. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระพุทธรเจ้า ชื่อว่า ทรงปราศจากความกระวนกระวาย เพราะทรงปราศจากกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า ทรงปราศจากความเศร้าโศก เพราะไม่มีความเศร้าโศก อันเกิดแต่ญาติและทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า ปราศจากลูกศร เพราะปราศจากลูกศร มีลูกศรคือราคะเป็นต้น ทรง

รู้ชัดด้วยพระองค์เองแล้ว ได้ตรัสเรื่องนี้อันเป็นของเก่า (ชั่วพระอาทิตย์ยังไม่
อัสดงคต) นับแต่กาลอันนานนี้ แม่ที่ทรงท้องเที่ยวไป ในที่สุดแห่งโกฏิกัป
มิใช่น้อย อันชื่อว่าเป็นพระจรรยาทั้งสูงทั้งต่ำ เพราะทรงสูงด้วยสามารถแห่ง
บุรพจรรยาของพระองค์ และเพราะต่ำ ด้วยสามารถแห่งจรรยาของพระนาง
สุภัททาราชธิดา และนายพรานโสณคร ดุจทรงระลึกได้ถึงสิ่งที่กระทำด้วยความ
หลง ด้วยปราศจากความหลง สิ่งทีกระทำให้เวลาเช้าได้ในตอนเย็นวันนั้น
ทีเดียว.

บทว่า โว ในบทว่า อหิ โว นี้เป็นเพียงนิบาต. ความก็ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กาลนั้น เราได้เป็นพญาช้างอยู่ที่สระฉัททันต์นั้น. บทว่า
นาคราชา ความว่า และเมื่ออยู่ในคราวนั้นไซ้ว่าจะเป็นใครอื่นก็หามิได้ ที่แท้
ก็คือเราผู้เป็นพญาช้างฉัททันต์. บทว่า เอว ชาเร ความว่า เธอทั้งหลาย
จงทรงจำ คือจดจำ ได้แก่เล่าเรียนชาดกนี้ไว้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลคนเป็นอันมากฟังพระธรรมเทศนานี้แล้ว ได้สำเร็จเป็นพระ-
โสดาบันเป็นต้น (ส่วน) นางภิกษุณีนัน เจริญวิปัสสนาแล้ว ภายหลังได้
บรรลुพระอรหัตผล ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาฉัททันตชาดก

๕. สัมภวชาดก

ว่าด้วยผู้รุ่งโรจน์ได้เพราะปัญญา

[๒๓๕๒] ดูก่อนท่านอาจารย์สุจिरตะ เราทั้งหลาย
ได้ราชสมบัติและความเป็นใหญ่แล้ว ยังปรารถนาอยาก
ได้ความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น เพื่อความปรารถนาภิเษกครอบ
ครองพื้นปฐพีนี้.

โดยธรรม มิใช่โดยอธรรม เราหาชอบใจธรรม
ไม่ ดูก่อนท่านอาจารย์สุจिरตะ การประพฤติธรรม
เป็นกิจของพระราชาโดยแท้.

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายจะไม่ถูกนิทา
ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยเหตุใด และจะได้รับ
เกียรติยศในเทวดาและมนุษย์ด้วยเหตุใด ขอท่านจง
บอกเหตุนั้น ๆ แก่เรา.

ดูก่อนพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำตาม
อรรถและธรรม เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกอรรถ
และธรรมนั้นด้วยเถิด.

[๒๓๕๓] ขอเดชะพระขัตติยราช พระองค์ทรง
ปรารถนา จะปฏิบัติตามอรรถและธรรมใด นอกจาก
วิสุทธิพราหมณ์แล้ว ไม่มีใครอื่นที่จะสมควรชี้แจงอรรถ
และธรรมนั้นได้.

[๒๓๕๔] ดูก่อนท่านอาจารย์สุจิริตะ มาเถิดท่าน เราจะส่งท่านไปยังสำนักของวิฐรพราหมณ์ ท่านจงนำเอาทองคำแท่งนี้ไปมอบให้ เพื่อรับคำอธิบาย ซึ่งอรรถและธรรม.

[๒๓๕๕] มหาพราหมณ์ผู้ภราทวาทโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของวิฐรพราหมณ์แล้ว เห็นท่านพราหมณ์กำลังบริโภคอาหารอยู่ในเรือนของตน.

[๒๓๕๖] พระเจ้าโกรัพยราช ผู้เรืองพระยศ ทรงส่งเราให้เป็นทูตมา พระเจ้าโกรัพยะผู้ยฺยธัญญิลโคตร ดำรัสถามถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วดังนี้ วิฐรเสหายรัก ท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้นแล้วกรุณาบอกเราด้วย.

[๒๓๕๗] ดูก่อนพราหมณ์ เราคิดว่า จักกั้นแม่น้ำคงคา แต่ไม่อาจจะกั้นแม่น้ำใหญ่นั้นได้ เพราะเหตุนั้น โอกาสนั้นจักมีได้อย่างไร เมื่อท่านถามถึงอรรถและธรรม เราจึงไม่อาจจักบอกได้.

[๒๓๕๘] มหาพราหมณ์ผู้ภราทวาทโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของภัทการมาณพ ได้เห็นเขอกำลังนั่งอยู่ในเรือนของตน.

[๒๓๕๙] เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพยราช ผู้ยฺยธศทรงส่งมา พระองค์ผู้ยฺยธัญญิลโคตร ตรัสถามถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วอย่างนี้ ดูก่อนภัทการมาณพ เธอจงบอกอรรถและธรรมนั้นแก่เราด้วย.

[๒๓๖๐] ข้าพเจ้าเป็นเหมือนคนทิ้งหีบเนื้อแล้ว
วิ่งตามเหยี่ยวไป ถึงจะถูกถามอรรถและธรรมก็ไม่อาจจะ
บอกแก่ท่านได้ ข้าแต่ท่านพราหมณ์สุจิริตะ น้องชาย
ของข้าพเจ้าชื่อว่า สัตฺยชย มีอยู่ เชิญท่านไปถามอรรถ
และธรรมกะเชอดูเถิด.

[๒๓๖๑] มหาพราหมณ์ผู้ภราวาชโคตรนั้น ได้
ไปถึงสำนักสัตฺยชยกุมารแล้ว ได้เห็นสัตฺยชยกุมารนั่ง
อยู่ในนิเวศน์ของตน จึงพูดว่า

[๒๓๖๒] เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรพิยราช
ผู้ยังยศทรงส่งมา พระองค์ผู้ยูธิฏฐิลโคตร ดำรัสถาม
อรรถและธรรม ได้ตรัสว่าดังนี้ ดูก่อนสัตฺยชยกุมารเจ้า
ถูกถามแล้ว จงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

[๒๓๖๓] ข้าแต่ท่านสุจิริตพราหมณ์ มัจจุราช
ย่อมกลืนกินข้าพเจ้า ทั้งเช้าและเย็น ถึงถูกท่านถาม
ก็ไม่สามารถจะบอก อรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ท่านพราหมณ์สุจิริตะ น้องชายของข้าพเจ้ามีอยู่
ชื่อว่า สัมภวกุมาร เชิญท่านไปถามอรรถและธรรม
กะเชอดูเถิด.

[๒๓๖๔] ชาวเราเอ๋ย ปัญหานี้ เป็นธรรม
นำอัสจรรย์จริง เราไม่พอใจเลย คนทั้ง ๓ คน คือ
บิดาและบุตรสองคน ยังไม่มีปัญญาสู้แจ้งธรรมนี้.

ท่านทั้งหลายถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอก
อรรถและธรรมนั้นได้ เด็กเจ็ดขวบถูกถามถึงอรรถ
และธรรม จะรู้เรื่องได้อย่างไร ?

[๒๓๖๕] ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้
ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก ท่าน
ถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้ อรรถและธรรมได้.

พระจันทร์ปราศจากมลทิน โคจรไปในอากาศ
ย่อมสว่างไสวสว่างหมู่ดาวทั้งปวง ในโลกนี้ด้วยรัศมี
ฉันใด สัมภวกุมาร แม้ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์
สว่างบังเกิดทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า
เธอเป็นเด็กท่านถามสัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้
อรรถและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในคิมหันตฤดู
ย่อมสวยงามยิ่งกว่าเดือนอื่น ๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้
ฉันใด สัมภวกุมาร แม้ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์
สว่างบังเกิดทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่ง
เข้าใจว่าเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้
อรรถและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ หิมวันตบรรพต ชื่อว่า
คันธมาทน์ ดารดาษไปด้วยไม้ต่าง ๆ พรรณ เป็นที่

อยู่อาศัยแห่งทวยเทพ ย่อมสง่างามและหอมตลบไป
ทั่วทิศ ด้วยทิพยโอสถฉันใด สัมภวกุมารแม้ยังเป็น
เด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์ล่งบัณฑิตทั้งหลาย เพราะ
ประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่
ได้ตามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก
ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ไฟป่ามีเปลวรุ่งเรือง ไฟไหม้ลามไปในป่า ไฟไหม้
มีแนวคำ คุรื้อยไปมีเปรียงเป็นอาหาร มีควันเป็นธง
ไฟไหม้แนวไฟรสูงๆ เวลากลางคืนสว่างลุกโชน อยู่
บนยอดภูเขาฉันใด สัมภวกุมารแม้ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น
ย่อมไฟโรจน์ ล่งบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วย
ปัญญา ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ตามสัมภวกุมาร
อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว
จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ม้าดี จะรู้ได้เพราะฝีเท้า โคพลีพัทธ์จะรู้ได้
เพราะเข็นภาระไป แม้โคนมจะรู้ได้เพราะน้ำนมดี
และบัณฑิตจะรู้ได้เมื่อเจรจา ฉันใด สัมภวกุมารแม้ยัง
เป็นเด็กก็ฉันนั้น เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
ท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ตามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่ง
เข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะ
พึงรู้ธรรมและธรรมได้.

[๒๓๖๖] มหาพราหมณ์ภารทวาชโคตรนั้น ได้
ไปยังสำนักของสัมภวกุมาร เห็นเธอกำลังเล่นอยู่นอก
บ้าน.

[๒๓๖๗] เราเป็นราชบุตรของพระเจ้าโกรัพยราช
ผู้ยังยศทรงส่งมา พระองค์ผู้ ยุธิภูจิลโคตร ดำรัส
ถามถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วดังกล่าวมา ดูก่อน
สัมภวกุมาร ท่านถูกถามแล้ว ของงบอกอรรถและ
ธรรมนั้นเถิด.

[๒๓๖๘] เชิญนั่ง ข้าพเจ้าจักแก้ปัญหาแก่ท่าน
อย่างนักปราชญ์ อนึ่ง พระราชาย่อมทรงทราบอรรถ
และธรรมนั้นได้ แต่จักทรงทำตามหรือไม่ ไม่ทราบ

[๒๓๖๙] ข้าแต่สุจिरตพราหมณ์ บุคคลผู้ถูกพระ
ราชาตรัสถามแล้ว ฟังทูลกิจที่ควรทำในวันนี้ ให้ทำ
ในวันพรุ่งนี้ พระเจ้ายุธิภูจิลละ อย่าได้ทรงทำตาม ใน
เมื่อประโยชน์เกิดขึ้น.

ข้าแต่ท่านสุจिरตะ เมื่อบุคคลพระราชาดำรัส
ถาม ฟังกราบทูลธรรมภายในเท่านั้น ไม่ฟังให้เสด็จ
ไปยังหนทางที่ผิด ดูกองงหาความคิดมิได้ ฉะนั้น.

กษัตริย์ไม่ควรลืมนพระองค์ ไม่ควรประพฤติ
อธรรม ไม่ควรข้ามไปในที่มีโทษทำ ไม่ฟังทรงชวน
ขวาย ในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อนึ่ง กษัตริย์พระองค์ใด ทรงทราบว่า ควรจะ
ทำฐานะเหล่านี้ กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมทรงพระ
เจริญทุกเมื่อ ดุจพระจันทร์ ในสุกปักษ์ ฉะนั้น.

กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของพระ
ประยูรญาติทั้งหลายด้วย ย่อมทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร
ด้วย ท้าวเธอมีพระปรีชา เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ย่อม
เข้าถึงโลกสวรรค์.

จบสัมภวชาดกที่ ๕

อรรถกถาสัมภวชาดก

พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระปัญญาบารมี ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า **รชฺชณฺจ**
ปฺปฏิปนฺนสฺสตา ดังนี้.

เรื่องปัจจุบันจักมีแจ้ง ในมหาอุมมังคชาดก. ส่วนเรื่องในอดีตมีว่า
พระราชาทรงพระนามว่า **ธัญญชโยกรัพยะ** เสวยราชสมบัติในอินทปัตต-
นคร แคว้นกुरु พราหมณปุโรหิต นามว่า **สุจิริตะ** ได้เป็นผู้กล่าวสอน
อรรถธรรมของพระองค์. พระราชาทรงบำเพ็ญบุญกุศลมีทานเป็นต้น ทรง
ครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม ครั้นวันหนึ่ง จะทรงอภิเษกปัญหาชื่อ**อัมม-**
ยาคะ จึงเชิญสุจิริตพราหมณ์ให้นั่งบนอาสนะ ทรงทำสักการะแล้ว เมื่อจะ
ตรัสถาม ได้ตรัสคาถา ๔ คาถา ความว่า

ดูก่อนท่านอาจารย์ สุจิริตะ เราทั้งหลายได้
ราชสมบัติและความเป็นใหญ่แล้ว ยังปรารถนาอยาก
ได้ความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น เพื่อปราบดาภิเษกครอบครอง
พื้นปฐพีนี้.

โดยธรรมไม่ใช่โดยอธรรม เราหาขอบิโจชธรรม
ไม่ ดูก่อนท่านอาจารย์สุจิริตะ การประพาศิธรรมเป็น
กิจของพระราชาโดยแท้.

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายจะไม่ถูกนิทาทั้ง
ในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยเหตุใด และจะได้รับ
เกียรติยศ ในเทวดาและมนุษย์ด้วยเหตุใด ขอท่านจง
บอกเหตุนั้น ๆ แก่เรา.

ดูก่อนพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำตามอรรถ
และธรรม เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกอรรถและธรรม
นั้นด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รชชํ ความว่า ดูก่อนท่านอาจารย์
เราทั้งหลายได้ราชสมบัติในอินทปัตถนครอันมีปริมาตรถึง ๗ โยชน์นี้ และ
ได้รับความเป็นใหญ่กล่าวคืออิสรภาพในกรุงรัฐ อันมีปริมาตรถึง ๓๐๐ โยชน์
แล้ว.

บทว่า ปฏิปนฺนา แปลว่า บรรลุแล้ว. บทว่า มหฺนตํ ความว่า
คราวนี้เรายังปรารถนาความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น. บทว่า วิเชตุํ ความว่า เรายัง
ปรารถนาความเป็นใหญ่เพื่อปราบดาภิเษกครอบครองแผ่นดินนี้ โดยธรรม.
บทว่า กิจฺจิว ความว่า การประพาศิธรรมเป็นกิจ คือเป็นพระราชกรณีย

ที่สำคัญกว่าอวเสสชน. อธิบายว่า โลกเคลื่อนตามพระราชชา เมื่อพระราชชา มีธรรม ชาวโลกทั้งหมดก็เป็นผู้มีธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าธรรมนี้เป็นกิจ ของพระราชชาทีเดียว.

บทว่า อิธ เจวานนุทิตา ความว่า พระราชาตรัสถามชัยมยาคปัญหา กะพราหมณ์ปุโรหิตว่า เราทั้งหลายจะไม่ถูกนิทานในโลกนี้และโลกหน้า ด้วย เหตุใด. บทว่า เยน ปปุเปมฺ ความว่า เราทั้งหลายจะไม่เกิดในนรกเป็นต้น ฟังถึงยศคือความเป็นใหญ่ ได้แก่ ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยความงามในเทวโลก และมนุษย์โลกด้วยเหตุใด ท่านจงบอกเหตุนี้แก่เรา.

บทว่า โยหิ ความว่า คุณก่อนพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำด้วย สมทานแล้วประพตติด้วย ซึ่งอรรถคือผลวิบากและธรรมคือเหตุแห่งผลนั้น และยังอรรถธรรมนั้นให้เกิดขึ้นด้วย. บทว่า ตํ ทฺวํ ความว่า เมื่อเราปรารถนา จะขึ้นสู่ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพานโดยสะดวกแล้ว เป็นผู้หาปฏิสนธิมิได้ เมื่อท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้น จงบอกคือกล่าวกระทำให้ปรากฏเถิด.

ก็ปัญหานี้ ลึกซึ่งเป็นพุทธวิสัย ควรที่จะถามเฉพาะพระสัพพัญญู- พุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อพระสัพพัญญูพุทธเจ้าไม่มี ควรถามพระโพธิสัตว์ ก็เพราะ สุจริตปุโรหิต มิใช่พระโพธิสัตว์ จึงไม่สามารถแก้ปัญหาลงได้ และเมื่อ ไม่สามารถ ก็ไม่ทำการถือตนว่าเป็นบัณฑิต เมื่อจะกราบทูลความที่ตนไม่ สามารถจึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะพระชัตติยราช พระองค์ทรงปรารถนา
จะปฏิบัติตามอรรถและธรรมใด นอกจากวิสูตรพราหมณ์
แล้ว ไม่มีใครอื่นที่จะสมควรชี้แจงอรรถและธรรมนั้น
ได้.

กาลานันมีอธิบายดังนี้ ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ปัญหานี้ ใ้ใช้วิสัย
ของคนเช่นข้าพระพุทธเจ้าไม่ ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นเบื้องต้น เบื้องปลายของ
ปัญหานั้นเลยทีเดียวน เป็นเหมือนเข้าสู่ที่มืด แต่ราชบุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี
ซึ่งวิรุทธพราหมณ์มีอยู่ เขาฟังเฉลยปัญหานั้นได้ เว้นเขาเสียแล้วใครอื่นไม่สามารถ
ที่จะแสดงอรรถและธรรมที่พระองค์ทรงปรารถนาจะกระทำได้.

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของสุจิตพราหมณ์แล้วตรัสสั่งว่า ท่าน-
พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงรีบไปยังสำนักของวิรุทธพราหมณ์เถิด มีพระประ-
รองค์จะส่งเครื่องบรรณาการไปพระราชทาน จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนท่านอาจารย์ สุจิตะ มาเถิดท่าน เราจะ
ส่งท่านไปยังสำนักของวิรุทธพราหมณ์ ท่านจงนำเอา
ทองคำแท่งนี้ไปมอบให้ เพื่อรับคำ อธิบาย ซึ่งอรรถ
และธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนุติ** แปลว่า ผู้สำนัก. บทว่า **นิกข**
ความว่า ทองคำ ๕ แท่งเป็นนิกขะหนึ่ง แต่พระเจ้าธัญชยโกรปุยะ พระ-
ราชทานทองคำพันลึงจึ่งตรัสอย่างนี้. บทว่า **อิมี ทชชา** ความว่า เมื่อ
วิรุทธพราหมณ์นั้นกล่าวธัมมยากปัญหานี้แล้ว ท่านพินนำไปทำการบูชาหมอบลึง-
ทองคำพันหนึ่งนี้ แก่วิรุทธพราหมณ์นั้น เพื่อขอรับคำอธิบายอรรถและธรรม.

พระเจ้าธัญชยโกรปุยะ ครั้นตรัสสั่งอย่างนี้แล้ว จึ่งตรัสสั่งให้เอาทองคำ
ควรค่าแสนหนึ่งมาแผ่เป็นแผ่น เพื่อจะได้จารึกคำวิชันษาปัญหา ให้จัดยาน-
พาหนะสำหรับเดินทาง จัดพลนิกายสำหรับเป็นบริวาร แลจัดเครื่องราชบรร-
ณาการเสร็จแล้ว ก็ทรงส่งไปในขณะนั้นทีเดียว ส่วนสุจิตพราหมณ์ออกจาก
พระนครอินทปัตต์แล้ว หาได้ตรงไปยังพระนครพาราณสีทีเดียวไม่ เหล่า

บัณฑิตอยู่ในที่ใด ๆ ก็เข้าไปยังที่นั่น ๆ จนถ้วนทั่ว ไม่ได้รับผลกล่าวคือการกล่าวแก้ปัญหาในชมพูทวีปทั้งสิ้น จนลุถึงพระนครพาราณสีโดยลำดับยึดเอาที่พัก ณ ที่แห่งหนึ่ง ไปยังนิเวศน์ของวิสูตรพราหมณ์พร้อมด้วยคนใช้สองสามคน ในเวลาอาหารเช้า บอกล่ามที่ตนมาให้ทราบ อันวิสูตรพราหมณ์เชิญเข้าไป เห็นวิสูตรพราหมณ์กำลังรับประทานอาหารอยู่ในเรือนของตน.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศ ทำเนื่อความนั้นให้ชัดขึ้นจึงตรัสพระคาถาที่ ๗ ความว่า

มหาพราหมณ์ผู้ถวาทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของวิสูตรพราหมณ์แล้ว เห็นท่านพราหมณ์ กำลังบริโภคอาหารอยู่ในเรือนของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวชิปุปาคา ความว่า สุจิตพราหมณ์ ถวาทวาชโคตร. มุ่งไปคือบรรลุถึงแล้ว. บทว่า มหาพหุมา ได้แก่ มหาพราหมณ์. บทว่า อสมาน์ แปลว่า กำลังบริโภคอยู่.

ก็สุจิตพราหมณ์นั้น สมัยเป็นเด็ก เป็นเพื่อนกันกับวิสูตรพราหมณ์ เรียนศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์เดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงร่วมรับประทานอาหารกับท่านวิสูตรพราหมณ์ทันที ในเวลารับประทานเสร็จ นั่งพักสบายแล้วถูกถามว่า สหายรัก ท่านมาธุระอะไร ? เมื่อจะบอกเหตุที่มา จึงกล่าวคาถาที่ ๘ ความว่า

พระเจ้าโกรัพยราชผู้เรื่องพระยศ ทรงส่งเราให้ เป็นทูตมา พระเจ้าโกรัพยผู้ยุทธิลิลโคตร ดำรัสถาม ถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วดังนี้ วิสูตรสหายรัก ท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้นแล้ว กรุณาบอกเรา ด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รณฺโฆ** ความว่า เราเป็นทูตของ
พระเจ้าโกรัพยะผู้ยิ่งยศ. บทว่า **ปฺหิโต** ความว่า เราถูกพระองค์ตรัสสั่งให้
เป็นทูต จึงมาที่นี่. บทว่า **ปุจฺเจติ** ความว่า พระเจ้าธัญชยราชผู้ขุญฺฐิล-
โคตรนั้น ตรัสถามปัญหาชื่อธัมมยาคะ เราไม่อาจจะแก้ได้ เราเห็นว่า ท่านจัก
สามารถ จึงกราบทูลพระองค์ท่านให้ทรงทราบ พระองค์พระราชทานเครื่อง-
บรรณาการ เมื่อจะทรงส่งเรายังสำนักของท่าน เพื่อถามปัญหา ได้ตรัสสั่งว่า
เจ้าจงไปยังสำนักของวิรุฬฺพรพราหมณ์ ถามถึงแนวอรรถและธรรมแห่งปัญหานี้
บัดนี้เรามาถามท่านแล้ว ท่านจงบอกอรรถและธรรมนั้น.

ก็ในครั้งนั้น ท่านวิรุฬฺพรพราหมณ์ คิดว่า เราจักกำหนดจิตของมหาชน
ดังนี้ จึงวุ่นอยู่กับการวินิจฉัยความ คล้ายกับปิดกั้นแม่น้ำคงคา ไม่มีโอกาส
ที่จะแก้ปัญหานั้นได้ เมื่อจะบอกความข้อนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

**ดูก่อนพราหมณ์ เราคิดว่าจักกั้นแม่น้ำคงคา
แต่ไม่อาจจะกั้นแม่น้ำใหญ่นั้นได้ เพราะเหตุนี้โอกาส
นั้นจักมีได้อย่างไร เมื่อท่านถามถึงอรรถและธรรม
เราจึงไม่อาจจักบอกได้.**

คานานั้นมีอรรถาธิบายดังนี้ ดูก่อนสหายพราหมณ์ เราเกิดความกังวล
ชวนขวายเป็น จักปิดกั้นแม่น้ำคงคา คือคติจิตต่าง ๆ กั้นของมหาชน ก็ไม่
สามารถจะกั้นเสียอันดังนั้นได้ เพราะฉะนั้น จักมีโอกาสได้อย่างไรกัน เมื่อ
โอกาสไม่มี เราก็วิสาขนาซึ่งแจ้งแก่ท่านไม่ได้ เมื่อไม่ได้ความที่จิตแน่วแน่
และไม่มีโอกาส ถึงจะถูกท่านถามก็ไม่สามารถจะบอกอรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ครั้นวิรุฬฺพรพราหมณ์ กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงบอกว่า บุตรชายของเราเป็น
คนฉลาด มีปัญญาปราดเปรื่องกว่าเรา เขาจักพยากรณ์ได้ ท่านจงไปสำนัก
ของเขาเถิด ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๑๐ ความว่า

**แต่ภักทรการะ ผู้เป็นบุตรเกิดแต่อกของเรามีอยู่
เชิญท่านไปถามอรรถและธรรมกะเชอดูเถิด ท่าน-
พราหมณ์.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอโรโส ได้แก่ ผู้เจริญแล้วในอก. บทว่า
อตุโรโซ แปลว่า เกิดเพราะตน.

สุจิตพราหมณ์ ฟังดังนั้น จึงออกจากเรือนของวิรุพราหมณ์ ไปยัง
นิเวศน์ของภักทรการะมาณพ ในเวลาที่เธอรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นั่งอยู่
ท่ามกลางบริษัทของตน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ที่ ๑๑ ความว่า

**มหาพราหมณ์ผู้ภักทรวาทโคตรนั้น ได้ไปถึง
สำนักของภักทรการะ ได้เห็นเธอกำลังนั่งอยู่ในเรือน
ของตน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวสุมนิ แปลว่า ในเรือน.

สุจิตพราหมณ์ไปที่นั่นแล้ว อันภักทรการะมาณพจัดการต้อนรับ และ
ทำสักการะเคารพ นั่งแล้วถูกถามถึงเหตุที่มา จึงกล่าวคาถาที่ ๑๒ ความว่า

**เราเป็นราชบุตรของพระเจ้าโกรัพยราช ผู้ยังยศ
ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยูธิฏฐิลโคตร ตรัสถามถึงอรรถ
และธรรม ได้ตรัสแล้วอย่างนี้ ดูก่อนภักทรการะมาณพ
เธอจงบอกอรรถและธรรมนั้นแก่เราด้วย.**

ลำดับนั้น ภักทรการะมาณพจึงกล่าวกะ สุจิตพราหมณ์ว่า ข้าแต่คุณพ่อ
ข้าพเจ้าเคลิบเคลิ้มอยู่ในปรทาทิกรรมทุก ๆ วัน จิตของข้าพเจ้ามัวหมอง

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่สามารถจะวิชันนาแก่ท่านได้ แต่น้องชายของข้าพเจ้า
ชื่อว่า สัตยชกumar มีญาณประเสริฐกว่าข้าพเจ้ายิ่งนัก เชิญท่านถามเขาเถิด
เขาจักแก้ปัญหาวงศ์ของท่านได้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะส่งไปยังสำนักของน้องชาย ได้
กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นเหมือนคนทิ้งหาบเนื้อ แล้ววิ่งตาม
เหยี่ยวไป ถึงจะถูกถามอรรถและธรรม ก็ไม่อาจจะบอก
แก่ท่านได้ ข้าแต่ท่านพราหมณ์สุจริตะ น้องชายของ
ข้าพเจ้าชื่อว่า สัตยชย มีอยู่ เชิญท่านไปถามอรรถและ
ธรรมกะเธอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มํ สกัช ความว่า บุรุษหาบก้อนเนื้อ
เดินทางไป พบลูกเหยี่ยวเข้าในระหว่างทาง จึงทิ้งหาบเนื้อเสีย ไล่ติดตามลูกเหยี่ยว
นั้น ฉันทิด ข้าพเจ้าก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ทอดทิ้งภรรยาผู้อยู่ในอำนาจ ใน
เรือนของตัว มัวคิดพันหนิงที่ผู้อื่นรักษาคุ้มครอง เมื่อภักการมาณพะแสดง
ดังนี้ จึงกล่าวอย่างนั้น.

ในขณะนั้นเอง สุจริตพราหมณ์จึงไปยังนิเวศน์ของสัตยชกumar อัน
สัตยชกumar ทำสักการะเคารพแล้ว ถูกถามถึงเหตุที่มา จึงแจ้งให้ทราบ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา
๒ คาถา ความว่า

มหาพราหมณ์ผู้ถวาทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงยัง
สำนักสัตยชกumar แล้ว ได้เห็นสัตยชกumar นั่งอยู่ใน
นิเวศน์ของตน จึงพูดว่า

เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพยราช ผู้ยังยศ
ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยู่ฎิลโคตร ดำริตามอรรถ
และธรรม ได้ตรัสว่าดังนี้ ดูก่อนสัตถุชกุมาร เจ้าถูก
ถามแล้วจงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

ก็ในครั้งนั้น สัตถุชกุมารกำลังคบหาภรรยาของผู้อื่นอยู่ที่เดียว.

ลำดับนั้น เธอจึงบอกสุจิริตพราหมณ์ว่า พ่อคุณ ข้าพเจ้ากำลังคบหาภรรยา
ผู้อื่นอยู่ และเมื่อคบหาก็กต้องข้ามแม่น้ำไปฝั่งโน้น มฤตยูคือความตาย ย่อม
กลืนกินข้าพเจ้า ซึ่งกำลังข้ามแม่น้ำอยู่ทั้งเช้าทั้งเย็น ด้วยเหตุนี้ จิตของ
ข้าพเจ้าจึงขุ่นมัว ไม่สามารถบอกอรรถธรรมแก่ท่านได้ แต่ข้าพเจ้ามีน้องชาย
อยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า สัมภวกุมาร แต่เกิดมาอายุได้เพียงเจ็ดปี มีญาณความรู้
เหนือข้าพเจ้า ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า เธอจักบอกแก่ท่านได้ เชิญท่าน
ไปถามดูเถิด เมื่อจะประกาศความนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่ท่านสุจิริตพราหมณ์ มัจจุราชย่อมกลืนกิน
ข้าพเจ้า ทั้งเช้าและเย็นถึงถูกท่านถาม ไม่สามารถ
จะบอกอรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ท่านพราหมณ์สุจิริต น้องชายของข้าพเจ้ามีอยู่
ชื่อว่า สัมภวกุมาร เชิญท่านไปถามอรรถและธรรม
กะเธอดูเถิด.

สุจิริตพราหมณ์ได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่า ปัญหาจักเป็นของอัศจรรย์
ในโลกนี้ ะรอยจะไม่มีใครที่ชื่อว่าสามารถเพื่อจะวิสันหาปัญหานี้ แล้วได้
กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ชาวเราเอ๋ย ปัญหานี้เป็นธรรม นำอักษรจริง
เราไม่พอใจเลย คนทั้ง ๓ คน คือ บิดาและบุตรสองคน
ยังไม่มีปัญญารู้แจ้งธรรมนี้.

ท่านทั้งหลายถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอก
อรรถและธรรมนั้นได้ เด็กเจ็ดขวบถูกถามถึงอรรถ
และธรรม จะรู้เรื่องได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาย ความว่า นี่เป็นปัญหาธรรมที่นำ
อักษรชี้ ชื่อว่าคนผู้สามารถบอกปัญหาธรรมนี้ไม่มีเลย เพราะเหตุนี้ เด็ก
ที่ท่านพูดว่า จักบอกได้นี้ เราไม่พอใจเลย. ส อักษรในบทว่า เต ส นี้
เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า วิรุทธพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ภัทรรามาณพ
และสัทยชกุมารบุตรก็ดี รวมเป็น ๓ คนทั้งบิดาและบุตร ยังไม่รู้แจ้ง คือยัง
ไม่ทราบชัด ซึ่งธรรมนี้ด้วยปัญญาได้ คนอื่นใครเล่าจักรู้. บทว่า น น
ความว่า ท่านทั้ง ๓ คนถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอกได้ เด็กอายุ ๗ ขวบ
ถูกถามแล้ว จักรู้ได้อย่างไรกัน คือ จักสามารถรู้ได้ด้วยเหตุไหน ?

สัทยชกุมารได้ฟังดังนั้น จึงชี้แจงว่า ท่านอย่าเข้าใจว่า สัมภวกุมาร
เป็นเด็ก ถ้าท่านมีความต้องการด้วยการวิชันนาปัญหา ท่านจงไปถามเขา
ดูเถิด เมื่อจะประกาศเกียรติคุณของกุมารน้อยชาย โดยแสดงความให้เข้าใจ
ได้กล่าวคาถา ๑๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถาม สัมภว-
กุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภว
กุมารแล้ว จะพึงรู้ อรรถและธรรมได้.

พระจันทร์ปราศจากมลทิน โคจรไปในอากาศ
ย่อมสว่างไสวส่องหมู่ดาวทั้งปวง ในโลกนี้ด้วยรัศมี
ฉันใด

สัมภวกุมารแม้อย่างเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไปโรจน์ล่วง
บัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่าน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจ
ว่า เธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้ธรรม
และธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในคิมหันตฤดู
ย่อมสวยงามยิ่งกว่าเดือนอื่น ๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้
ฉันใด สัมภวกุมารแม้อย่างเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไปโรจน์
ล่วงบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่า
เพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว
จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ หิมวันตบรรพต ชื่อว่า
คันธมาทน์ ดารดาษไปด้วยไม้ต่าง ๆ พันธุ์ เป็นที่อยู่
อาศัยแห่งทวยเทพ ย่อมสง่างามและหอมตลบไป
ทั่วทิศ ด้วยทิพยโอสถ ฉันใด สัมภวกุมารแม้อย่างเป็น
เด็กก็ฉันนั้น ย่อมไปโรจน์ล่วงบัณฑิตทั้งหลาย เพราะ
ประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้
ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถาม
สัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ไฟป่ามีเปลวรุ่งเรือง ไหม้ลามไปในป่าไม้เอี่ยม
มีแนวทางดำ คุเรื่อยไป มีเปรียงเป็นอาหาร มีควัน
เป็นธง ไหม้แนวไฟพรสูง ๆ เวลากลางคืนสว่างลุกโชน
อยู่บนยอดภูเขา ฉนใด มภวกุมารแม้อย่างเป็นเด็กก็ฉน
นั้น ย่อมไฟโรจน์ล่องบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบ
ด้วยปัญญา ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภว-
กุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมาร
แล้ว จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

มาดีจะรู้ได้เพราะผีทำ โคพลัทธจะรู้ได้
เพราะเข็นภาระไป แม่โคนมจะรู้ได้เพราะน้ำนมดี
และบัณฑิตจะรู้ได้เมื่อเจรจา ฉนใด สัมภวกุมารแม้อย่าง
เป็นเด็กก็ฉนนั่น ย่อมไฟโรจน์ล่องบัณฑิตทั้งหลาย
เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่าน
ยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก
ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชลฺยา แปลว่า จักได้รู้. บทว่า จนฺโท
ได้แก่ พระจันทร์ในวันเพ็ญ. บทว่า วิมโล ความว่า ปราศจากมลทินมี
หมอกเป็นต้น. บทว่า เอวมฺปิ ทหรูเปโต ความว่า สัมภวกุมารแม่เข้าถึง
ความเป็นเด็กก็ฉนนั่น ย่อมงามเกิน คือไฟโรจน์ล่องได้แก่สว่างไสว ล่อง
บัณฑิตที่เหลือ ในพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะประกอบด้วยปัญญา.

บทว่า **รมมโก** ได้แก่ เดือน ๕. บทว่า **อเทวญเณหิ** ความว่า
งามกว่าเดือนทั้ง ๑๑ เดือน อื่น ๆ ชึ่งนั้ก. บทว่า **เอว** ความว่า แม่
สัมภวกุมาร ก็ฉนั้นนั้ ย่อมงดงาม เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **หิมว**
ความว่า ภูเขา มีชื่อว่า หิมะ เพราะประกอบไปด้วยหิมะ ในสมัยหิมะตก
อนั้ ชื่อว่า คายหิมะ เพราะคายหิมะ ในคิมหฤดู ภูเขาชื่อว่า คันธมาทน์
เพราะย้ายชนผู้มาประจวบเข้าด้วยของหอม. บทว่า **มหาภูตคณาลโย** แปลว่า
เป็นที่อยู่อาศัยของทวยเทพ. บทว่า **ทิสา ภาติ** ความว่า ภูเขาคันธมาทน์
นั้นย่อมทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เป็นอันเดียวกัน. บทว่า **ปวาติ** ความว่า
ย่อมพุ่งไปตลอดทิศ ทั้งปวงด้วยของหอม.

บทว่า **เอว** ความว่า สัมภวกุมารแม้ยังเป็นเด็กฉนั้นนั้ ย่อมสว่าง
ไสวและหอมพุ่งไปทั่วทิศทั้งปวง เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **ยสสุสิมา**
ความว่า ไฟป่าชื่อว่า **ยสสุสิมา** มีเปลว เรืองโรจน์ เพราะถึงพร้อมด้วย
เดช. บทว่า **อจุจิมาลี** ความว่า ไฟป่าประกอบไปด้วยเปลว. บทว่า **ชลมา-**
โน **วเน** **คจุเจ** ความว่า ย่อมลามไหม้ไปในป่าใหญ่ กล่าวคือ กอไม้.
บทว่า **อนโล** แปลว่า ไม้อ้อม. ชื่อว่า เป็นแนวคำ เพราะทางที่ไฟไหม้ไป
แล้วดำ. ชื่อว่า มีเปรียงเป็นอาหาร เพราะกินเปรียง ด้วยสามารถแห่งเครื่อง
บูชา ในชัญพิธิ. ชื่อว่า มีควันเป็นธง เพราะยังกิจแห่งธงให้สำเร็จ. บทว่า
อุตุตมาแหวนนุทโท ความว่า ไฟป่า ย่อมไหม้ไพรสมณั้สูง ๆ ที่เรียก
กันว่า ป่าทึบ. บทว่า **นิสุสิเว** แปลว่า ในเวลาค่ำคืน. บทว่า **ปพพตคคสุมิ**
แปลว่า บนยอดภูเขา. บทว่า **พหุเตโซ** แปลว่า มีฤทธิ์เดชมากมาย. บทว่า
วิโรจติ ความว่า ย่อมส่องสว่างทั่วทิศทั้งปวง. บทว่า **เอว** ความว่า
สัมภวกุมารน้องชายของข้าพเจ้า แม้จะเป็นเด็ก ก็ฉนั้นนั้ ย่อมไฟโรจน์สว่าง
บั้ฉติทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **ภทุริ** ความว่า ชน

ทั้งหลาย รู้จักม้าอาชาไนยตัวเจริญ เพราะประกอบไปด้วยฝีเท้า มิใช่เพราะรูปร่าง หน้าตา. บทว่า วาหิเย ความว่า ชนทั้งหลายรู้จักโคพลีพัทธ์ว่าโคนี้ ประเสริฐแท้ เพราะนำภาระไปได้ ในเมื่อมีภาระที่จะพึงนำไป. บทว่า โทเหน ความว่า รู้จักแม่โคนมว่ามีน้ำนมดี เพราะถึงพร้อมด้วยน้ำนม. ในบทว่า ภาสมานิ นี้ ความว่า รู้จักว่าเป็นบัณฑิต เมื่อพูดเรื่องราวต่าง ๆ. นักปราชญ์พึงนึ าสูตราด้วยบัณฑิตกับคนพาลมาแสดงประกอบ.

เมื่อสัจจกุมาร สรรเสริญสัมภวกุมารอยู่อย่างนี้ สุจिरตพราหมณ์คิดว่า เราถามปัญหาแล้ว จักรู้กัน ดังนี้ แล้วจึงถามว่า คุณก่อนกุมาร น้องชายของเจ้าอยู่ไหนเล่า ลำดับนั้น สัจจกุมารจึงเปิดสีหบัญชร ซึ่งมีอบอกสุจिरตพราหมณ์ว่า นั้น สัมภวกุมาร คนที่มีผิวพรรณผ่องใสคล้ายทองคำกำลังเล่นอยู่กับเพื่อนเด็ก ๆ ระหว่างถนนริมประตูปราสาท นี่คือน้องชายของข้าพเจ้า เจริญท่านไปหาแล้วได้ถามเขาดู เขาจักบอกปัญหาแก่ท่านได้ โดยลีลาแห่งพระพุทธรเจ้า สุจिरตพราหมณ์ ฟังคำของสัจจกุมารแล้ว ลงจากปราสาท ไปยังสำนักของสัมภวกุมาร. มีคำถามสอดเข้ามาว่า ไปเวลาไหน ? แก้วว่า ไปในเวลาที่ยังสัมภวกุมาร ยืนเปลื้องผ้าถุงออกพาดไว้ที่ตอ เอามือทั้งสองกอบฝุ่นเล่น.

เมื่อพระบรมศาสดา จะทรงกระทำเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

มหาพราหมณ์ ภารทวาชโคตร นั้นได้ไปยัง

สำนักของสัมภวกุมาร เห็นเธอกำลังเล่นอยู่นอกบ้าน.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า เห็นพราหมณ์มายืนอยู่ข้างหน้า จึงถามว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ท่านมาด้วยประสงค์สิ่งไร เมื่อสุจिरตพราหมณ์บอกว่า พ่อกุมาร

เราเที่ยวไปในพื้นชมพูทวีป ก็ไม่พบผู้ที่สามารถจะแก้ปัญหาก็เราถามได้ จึงได้มายังสำนักของเจ้าดังนี้แล้ว จึงคิดว่า ทราบว่า ปัญหาที่ใคร ๆ วินิจฉัยไม่ได้ในสกลชมพูทวีป ตกลงมาถึงสำนักของเรา เราเป็นคนแก้ด้วยความรู้ ดังนี้รู้สึกละอายใจ จึงทิ้งฝุ่นที่อยู่ในกำมือเสีย ดึงผ้าที่ตอมามานุ่ง แล้วปวารณาโดย สัพพัญญุตญาณว่า เชิญถามเถิดท่านพรหมณ์ ข้าพเจ้าจักบอกท่านโดยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า.

ลำดับนั้น สุจิรัตพรหมณ์ ถามปัญหาด้วยคาถา ความว่า

เราเป็นราชบุตรของพระเจ้า โกรัพยราช ผู้ยังยศ

ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยอุฏฐิลโคตร ดำรัสถามถึงอรรถ

และธรรม ได้ตรัสแล้วดังกล่าวมา ดูก่อนสัมภวกุมาร

ท่านถูกถามแล้ว ขอจงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

ใจความแห่งปัญหานั้นว่า เกียรติคุณแห่งสัมภวบัณฑิต ได้ปรากฏเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ ท่ามกลางแห่งดวงดาวจะนั้น.

ลำดับนั้น สัมภวกุมาร จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงคอยฟัง เมื่อจะวิสันนาชัมมยาคปัญหา กล่าวคาถา ความว่า

เชิญฟัง ข้าพเจ้า จักแก้ปัญหาก่ท่าน อย่างนัก

ปราชญ์ หนึ่ง พระราชาย่อมทรงทราบอรรถ และ

ธรรมนั้นได้ แต่จักทรงทำตามหรือไม่ ไม่ทราบ.

เมื่อสัมภวกุมารยื่นแสดงธรรมอยู่ระหว่างถนน ด้วยเสียงอันไพเราะ เสียงกึกก้องไปทั่วพระนครพาราณสี ประมาณ ๑๒ โยชน์ ลำดับนั้น พระราชาและอุปราชเป็นต้นทั้งหมด มาประชุมกันแล้ว พระมหาสัตว์เจ้า จึงเริ่มแสดงธรรมเทศนา ในท่ามกลางมหาชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตคฺข** เป็นคำเชิญให้สดับการพยากรณ์ ปัญหาแง่เดียว. บทว่า **ยถาปี กุสโล** ความว่า พระมหาสัตว์เจ้า แสดงธรรมแก่สุจिरตพราหมณ์ว่า พระสัพพัญญูผู้ทรงฉลาดยิ่ง ตรัสบอกฉันใด ข้าพเจ้าก็จักบอกแก่ท่านโดยส่วนเดียวฉันนั้น. บทว่า **ราชา จ โข** ต่ ความว่า ข้าพเจ้าจักบอกปัญหานั้น โดยประการที่พระราชาของท่านจะทรงทราบได้ ยิ่งกว่านั้น พระราชา ย่อมทรงทราบอรรถธรรมนั้นได้ดังนี้ พระองค์จะทรงกระทำตาม หรือไม่ทรงกระทำตามก็ตาม ปัญหานั้นจักเกิดมีแก่ ท้าวเธอ ผู้ทรงกระทำตาม หรือไม่ทรงกระทำตามทีเดียว แต่โทษผิดของเรา ไม่มี.

ครั้นสัมภวกุมาร ปฏิญาณณการกล่าวแก้ปัญหา ด้วยคาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะกล่าวสัมมยาคปัญหาต่อไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่สุจिरตพราหมณ์ บุคคลผู้ถูกพระราชา
ตรัสถามแล้ว ฟังทูลกิจที่ควรทำในวันนี้ ให้ทำในวัน
พรุ่งนี้ พระเจ้ายฺหิภูริสสะ อย่าได้ทรงทำตาม ในเมื่อ
ประโยชน์เกิดขึ้น.

ข้าแต่ท่านสุจिरตะ เมื่อบุคคลถูกพระราชาดำรัส
ถาม ฟังกราบทูลธรรมภายในเท่านั้น ไม่ฟังให้เสด็จ
ไปยังหนทางผิด ดูคนโง่หาความคิดมิได้ฉะนั้น.

กษัตริย์ไม่ควรลืมพระองค์ ไม่ควรประพฤติ
อธรรม ไม่ควรเข้าไปในที่มิใช่ทำ ไม่ฟังทรงชวนชวาย
ในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อนึ่ง กษัตริย์พระองค์ใด ทรงทราบว่า ควรจะ
ทำฐานะเหล่านี้ กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมทรงพระเจริญ
ทุกเมื่อ ดูกษัตริย์ในสุกปัถวี ฉะนั้น.

กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของพระ-
ประยูรญาติทั้งหลายด้วย ย่อมทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร
ด้วย ท้าวเธอมีพระปรีชา เมื่อสวรรคตแล้วย่อมเข้าถึง
โลกสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สํ เสยฺย ได้แก่ ฟังกราบทูล. ท่านกล่าว
คำอธิบายไว้ดังนี้ ข้าแต่ท่านสุจิริตะ ถ้าหากใครถูกพระราชของท่านดำรัสถามว่า
วันนี้เราจะให้ท่าน รักษาสิล กระทำอุโบสถดังนี้ไซ้ ฟังกราบทูลว่า
ขอเดชะ ข้าแต่มหाराชเจ้า วันนี้พวกข้าพระพุทธเจ้าจะฆ่าสัตว์ จะบริโภคนก
จะดื่มสุราก่อน ต่อพຽนี้จึงจักทำบุญทำกุศล พระราชาผู้ยุดิฐิลโคตรของท่าน
ถึงจะทรงกระทำตามคำของอำมาตย์ แม้ผู้ยิ่งใหญ่ฉนั้นแล้ว ก็อย่าได้ยู่อย่าง
ยงวันนั้นให้ล่วงไปด้วยความประมาท ในเมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้น อย่า
ทรงกระทำตามคำของเขา รักษากุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้วอย่าให้เสื่อม จงทรง
บำเพ็ญกรรมอันปฏิสังขตด้วยกุศลอย่างเดียว ท่านควรกราบทูลคำนี้แด่พระราช
ของท่าน.

ด้วยกาลานี้ พระมหาสัตว์เจ้า แสดงภทเทกรัตตสูตรว่า อชฺเว
กิจฺจมาตปฺปี โภชณฺญา มรณฺ์ สุเว เป็นอาทิ ความว่า ควรทำความเพียร
เสียในวันนี้ ใครเล่าจะรู้ความตายว่าจะมีในวันพຽนี้ และแสดงโอวาทเกี่ยวกับ
ความไม่ประมาทว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
เป็นอาทิ ความว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่ง
ความตาย ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อชฺชตฺถญฺเวย ความว่า ท่านสุจิริตะ

ท่านถูกพระราชารัศถามว่า สัมภวบัณฑิตถูกท่านถามในธัมมยาคปัญหา
กล่าวได้อย่างไร ? ฟังกราบทูลอัครมัตถธรรมอย่างเดียว แต่พระราชาก็
ฟังกราบทูลถึงเบญจขันธ์อันเป็นนิกัษัตถธรรมว่า เป็นของไม่เที่ยงโดยความ
เป็นของไม่มี.

ด้วยคำเพียงเท่านี้ พระมหาสัตว์เจ้า ทรงแสดงอนิจจาธรรมแจ่มแจ้ง
ด้วยคาถาอย่างนี้ ความว่า

เมื่อใดบัณฑิตพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปประจักษ์
สังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข.

บทว่า **กมุขมคฺคิ** ความว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ อันทพาลปฤชชน
คนงมงายไม่มีความคิด ย่อมช่องเสพทางผิดคือทิวฐิ ๖๒ ประการนั้นใด พระ-
ราชาของท่านไม่ควรช่องเสพทางผิดนั้น จงช่องเสพเฉพาะกุศลกรรมบถ ๑๐
อันเป็นนิกยานิภธรรม ท่านควรกราบทูลพระองค์อย่างนี้. บทว่า **อตุตฺตานํ**
ความว่า กษัตริย์ไม่ควรละเลยอรรถภาพอันดำรงอยู่ในสุคติ ชนทั้งหลายละเลย
กุศลสมบัติ ๓ ประการในกามภพ แล้วบังเกิดในอบายเพราะกรรมใด กษัตริย์
ไม่ควรทำกรรมนั้น. บทว่า **อธมฺมํ** ความว่า ไม่ควรประพฤดิอธรรมกล่าวคือ
ทุจริต ๓ อย่าง. บทว่า **อติคุเถ** ความว่า ไม่ควรข้าม คือ ไม่ควรหยั่งลง
ในที่มิใช่ท่า กล่าวคือทิวฐิ ๖๒ ประการ. ปาฐะว่า **น ตาเรยฺย** ดังนี้ก็มี.
ความก็ว่า ไม่ควรยังชนผู้ถึงทิฏฐานุคติของของตนให้หยั่งลง. บทว่า **อนตุเถ**
ได้แก่ ในสิ่งที่มิใช่เหตุ. บทว่า **น ยฺยโต** ความว่า ไม่ควรขวนขวาย
(ในสิ่งไร้เหตุผล). ในข้อนี้มีคำอธิบายว่า ถ้าว่าพระราชาท่านทรงประสงค์

จะประพุดิในธัมมยาคปัญหา ก็จงทรงประพุดิในโอวาทนี้ ท่านควรกราบทูล ท้าวเธอด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สทา ได้แก่ ตลอดกาลเป็นไปติดต่อกัน. ท่านกล่าวอธิบาย ไว้ดังนี้ พระชัตติยราชพระองค์ใดทรงทราบเพื่อจะทำเหตุเหล่านี้ พระชัตติย- ราชพระองค์นั้นย่อมทรงเจริญทุกเมื่อ คุณพระจันทร์ในข้างขึ้นฉะนั้น. บทว่า วิโรจติ ความว่า ย่อมทรงงดงามไพโรจน์ท่ามกลางมิตรและอำมาตย์ของ พระองค์ ด้วยคุณทั้งหลายมีศีล มรรยาท และญาณ เป็นต้น.

พระมหาสัตว์เจ้า กล่าวแก้ปัญหาแก่พราหมณ์โดยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า คุณยังพระจันทร์ให้ปรากฏขึ้น ณ พื้นอากาศ ด้วยอาการอย่างนี้. มหาชน ต่างบันลือโห่ร้องตบมือ กระทำสาธารณการพันครั้ง ยังการยกธงและการคืดนิ้วมือ ให้เป็นไป ทั้งซัดไปซึ่งวัตถุมีเครื่องประดับมือเป็นต้น. ทรัพย์สินที่มหาชน ซัดไปแล้วอย่างนี้ นับได้ถึงโกฏิ. แม้พระราชาที่ทรงโปรดปรานพระราชทาน ยศใหญ่ แก่สัมภวภูมรนั้น ฝ่ายสุจิริตพราหมณ์ ทำการบูชาด้วยทองคำพันลี้ม แล้วจารึกคำวิสาขนาปัญหาลงในแผ่นทองคำด้วยชาดกับหรรดาล แล้วเดินทาง ไปยังอินทปัตตนครกราบทูลธัมมยาคปัญหาแด่พระราชา. พระราชาทรงประ- พุดิในธรรมนั้น แล้วยังเมืองสวรรค์ให้แน่นบริบูรณ์.

พระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่าดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็ห้ามได้ แม้ในปางก่อน ตถาคตก็มี ปัญญาเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่าพระเจ้าธัญชยโกธิย- ราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ สุจิริตพราหมณ์ ได้มาเป็นพระอนุ- รุทธะ วิรุฑพราหมณ์ ได้มาเป็นพระอริยกัสสปล ภัทรการกุมารได้มาเป็น พระโมคคัลลานะ สัตถุขยมาณพ ได้มาเป็นพระสารีบุตร สัมภวบัณฑิต ได้มาเป็นเรารู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัมภวชาดก

๖. มหาภิชาดก

ว่าด้วยผลกรรมของผู้ที่ทำร้ายผู้มีคุณ

[๒๓๓๐] พระราชาแห่งชนชาวกาสิ ผู้ทรงยัง
รัฐดีมีมณฑลให้เจริญ ในพระนครพาราณสี ทรง-
แวดล้อมไปด้วยมิตร และอำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง
เสด็จไปยังมิกาชินอุทยาน.

ณ ที่นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่งเป็น
โรคเรื้อน ขาวพร่าวเป็นจุด ๆ ตามตัว มากไปด้วย
กลากเกลื้อนเรียรดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปากแผล
เช่นกับดอกทองกวาวที่บ้านในเรือนร่างทุกแห่งมีเพียง
กระดุก ชูบพอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น.

ครั้นทอดพระเนตรเห็นคนที่ตกยาก ถึงความ
ลำบากน่าสงสารยิ่งนักแล้ว ทรงหวั่นหวาดพระทัย จึง
ตรัสถามว่า ท่านเป็นยักษประเภทไหน ในจำนวน
ยักษ์ทั้งหลาย.

อนึ่ง มือและเท้าของท่านขาว ศีรษะยิ่งขาว
กว่านั้น ตัวของท่านก็ต่างพร้อย มากไปด้วยเกลื้อน-
กลาก.

หลังของท่านก็เป็นปุ่ม เป็นปม ดุจเถาวัลย์อันยุ่ง
อวัยวะของท่านบ้างก็ดำ บ้างก็หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์
มีข้อดำ ดูไม่เหมือนคนอื่น ๆ.

ทำเประอะเปื่อนด้วยฐลี นำหวาดเสียว ชุบผอม
สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น หิวระหาย ร่างกายซูบซีด
ท่านมาจากไหน และจะไปไหน.

แลดูน่าเกลียด รูปร่างก็อัปลักษณ์ ผิวพรรณน่าชัง
ดูน่ากลัว แม้มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่ปรารถนา
จะดูแลเจ้าเลย.

ในชาติก่อนท่านทำกรรมอะไรไว้ ได้เบียดเบียน
ที่ไม่ควรเบียดเบียนไว้อย่างไร ได้เข้าถึงทุกข์นี้ เพราะ
ทำกรรมหยาบช้าอันใดไว้.

[๒๓๗๑] ขอเดชะ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับ
ข้าพระองค์จักกราบทูลอย่างทีคนฉลาดทูล เพราะว่า
บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญคนที่พูดจริง.

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวตามโคที่หายไปคนเดียว
ได้หลงทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ อันแสนจะกันดาร
เจียบสงัด อันหมู่กฤชชาติท่องเที่ยวไปมา.

ข้าพระพุทธเจ้า หลงทางเข้าไปในป่าทึบ อันหมู่
มฤคร้ายกาจท่องเที่ยวไปมา ต้องทนหิวระหาย เที่ยว
ไปในป่านั้น ตลอดเจ็ดวัน.

ณ ป่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า กำลังหิวจัดได้เห็น
ต้นมะพลับต้นหนึ่ง ตั้งอยู่หมิ่นเหม่เอนไปทางปากเหว
มีผลดกดี.

ที่แรก ข้าพระพุทธเจ้า เก็บผลที่ลมพัดหล่นมา
กินก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หล่นมาเหล่านั้น
รู้สึกพอใจ ยังไม่อิ่มจึงปีนขึ้นไปบนต้น ด้วยหวังใจ
ว่าจะกินให้สบายบนต้นนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า กินผลที่หนึ่งเสร็จแล้ว ประารถนา
จะกินผลที่สองต่อไป เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เหยียดมือ
คว้าเอาผลที่ต้องการ ทันใดนั้น กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียบอยู่
นั้น ก็หักขาดลง ตกฉูดตัดด้วยขวานฉะนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยกิ่งไม้นั้น ตีนชี้ฟ้า
หัวหกตกลงไปในห้วงเหว ภูเขาอันขรุขระ ซึ่งไม่มี
ที่ยึดที่เหนี่ยวเลย.

ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ถึง เพราะน้ำลึก ต้องไป
นอนไร้ความเพลิดเพลิน ไร้ที่พึ่ง อยู่ในแหวนั้น ๑๐
ราตรีเต็ม ๆ.

ภายหลังมีลิงตัวหนึ่ง มีหางดั่งหางโค เทียวไป
ตามซอกเขา เทียวไต่ไปตามกิ่งไม้ หาผลไม้กิน ได้มา
ถึงที่นั้น มันเห็นข้าพระพุทธเจ้าผอมเหลือง ได้กระทำ
ความเอ็นดูกรุณา ในข้าพระพุทธเจ้า.

จึงถามว่า พ่อชื่ออะไร ทำไมถึงมาทนทุกข์อยู่
ที่นี้แบบนี้ เป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ ขอได้โปรดแนะนำ
ตนให้ข้าพเจ้าทราบด้วย.

ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้ประนมอัญชลี ไหว้ลิงตัว
นั้น แล้วกล่าวว่า เราเป็นมนุษย์ ถึงแม้ซึ่งหายนะ

เราไม่มีหนทางที่จะไปจากที่นี่ได้ เพราะเหตุนั้นเราจึงบอกให้ท่านทราบไว้ ขอท่านจงมีความเจริญ อนึ่งขอท่านได้โปรดเป็นที่พำนักของข้าพเจ้าด้วย.

ลिंगตัวองอาจ เทียวไปหาก้อนหินก้อนใหญ่ในภูเขา มา แล้วผูกเชือกไว้ที่ก้อนหิน ร้องบอกข้าพระพุทธเจ้าว่า

มาเถิดท่าน จงขึ้นมาเกาะหลังข้าพเจ้า เอามือทั้งสองกอดคอไว้ เราจักพาท่านกระโดดขึ้นจากเหว โดยเต็มกำลัง.

ข้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำของพญาพานรินทร์ ตัวมีสิรินั้นแล้ว จึงขึ้นเกาะหลัง เอามือทั้งสองโอบคอไว้.

ลำดับนั้น พญาวานร ตัวมีเดช มีกำลัง ก็พาข้าพระพุทธเจ้า กระโดดขึ้นจากเหว โดยความยากลำบากทันที.

ครั้นขึ้นมาได้แล้ว พญาวานรตัวองอาจ ได้ขอ ร้องข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่ะสหาย ขอท่านจงคุ้มครองข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจักจับสักหน่อย.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี และเสือดาว สัตว์เหล่านั้น ฟังเบียดเบียนข้าพเจ้าซึ่งกลับไปแล้ว ท่านเห็นพวกมัน จงป้องกันไว้.

เพราะข้าพระพุทธเจ้า ช่วยป้องกันให้อย่างนั้น พญาวานรจึงกลับไปสักครู่หนึ่ง คราวนั้น โดยที่ข้า

พระพุทธเจ้าขาดความยั้งคิด กลับได้คิดความอัน
ลามกกว่า

สิ่งนี้ ก็เป็นอาหารของมนุษย์ทั้งหลาย เท่ากับ
มฤคอื่น ๆ ในป่านี้เหมือนกัน อย่างกระนั้นเลย เรา
ควรฆ่าวานรนี้ กินแก้หิวเถิด.

อนึ่ง อิมแล้ว จักถือเอาเนื้อไปเป็นเสบียงเดิน
ทาง เราจักต้องผ่านทางกันดาร เนื้อก็จักได้เป็นเสบียง
ของเรา.

ทันใดนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้หยิบเอาหินมา
ทุ่มตีศีรษะลิง การประหารของข้าพระพุทธเจ้า ผู้ลำบาก
เพราะอดอาหาร จึงมีกำลังน้อย.

ด้วยกำลังก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มลง ลิง
นั้นผุดลุกขึ้น ทั้ง ๆ ที่ตัวอาบไปด้วยเลือด รำ!
มองดูข้าพระพุทธเจ้า ด้วยตาอันเต็มไปด้วยน้ำตา
พลางกล่าวว่า

นายอย่าทำข้าพเจ้าเลย ขอท่านจงมีความเจริญ
แต่ท่านได้ทำกรรมอันหยาบช้าเช่นนี้ และท่านก็รอด
ตายมีอายุยืนมาได้ สมควรจะห้ามปรามคนอื่น.

แน่ะท่านผู้กระทำการม อันยากที่บุคคลจะทำลง
ได้ น่าอดสูใจจริง ๆ ข้าพเจ้า ช่วยให้คุณขึ้นจาก
เหวลึก ซึ่งยากที่จะขึ้นได้ เช่นนี้.

ท่านเป็นดุษฎีข้าพเจ้านำมาจากปรโลก ยังสำคัญ
ตัวข้าพเจ้าว่า ควรจะฆ่าเสีย ด้วยจิตอันเป็นบาปกรรม
ซึ่งเป็นเหตุให้คุณคิดชั่ว.

ถึงท่านจะไร้ธรรม เวทนาอันเผ็ดร้อน ก็อย่าได้
ถูกต้องท่านเลย และบาปกรรมก็อย่าได้ตามฆ่าท่าน
อย่างขุยไผ่ ฆ่าไม่ไผ่เลย.

แน่ท่านผู้มีธรรมอันแล้ว หากความสำรวมมิได้
ความคุ้นเคยของข้าพเจ้า จะไม่มีอยู่ในท่านเลย มา
เถิด ท่านจงเดินไปห่างเรา พอมองเห็นหลังกันเท่านั้น.

ท่านพ้นจากเงื้อมมือแห่งสัตว์ร้าย ถึงทางเดิน
ของมนุษย์แล้ว ท่านผู้ไร้ธรรม นี่หนทาง ท่านจงไป
ตามสบาย โดยทางนั้นเถิด.

พญาวานรนั้น ครั้นกล่าวมาอย่างนี้แล้ว ก็ล้าง
เลือดที่ศีรษะ เช็ดน้ำตาเสร็จแล้ว ก็กระโดดขึ้นไปยัง
ภูเขา.

ข้าพระพุทธเจ้า เป็นผู้อันวานรนั้น อนุเคราะห์
แล้ว ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียน ร้อนเนื้อตัว
ได้ลงไปยังห้วงน้ำ แห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ.

ห้วงน้ำก็เดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟ นอง
ไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนองฉะนั้น ทุกสิ่ง
ทุกอย่างปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้า อย่างเห็นชัด.

หยาดน้ำตกต้องกาย ของข้าพระพุทธเจ้า มี
ประมาณเท่าใด ฝีกี่ผุดขึ้นเท่านั้น มีลักษณะ เหมือน
มะตูมครึ่งลูก.

ฝีก์แตกในวันนั้นเอง น้ำเลือดน้ำหนอง ของข้า-
พระพุทเจ้า ก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นดุจซากศพ
อนึ่ง ข้าพระพุทเจ้า จะเดินไปทางไหน ในบ้าน
และนิคมทั้งหลาย.

พวกมนุษย์ทั้งหญิงและชาย พวกกันถือท่อนไม้
ห้ามกันข้าพระองค์ผู้ฟุ้งไปด้วยกลิ่นเหม็นว่า อย่าเข้ามา
ข้างนี้ละ.

บัดนี้ ข้าพระพุทเจ้าได้เสวยทุกขเวทนา เห็น
ปานนี้ อยู่ ๗ ปี ซึ่งเป็นผลกรรมชั่วของตนในปาง
ก่อน.

เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ จึงกราบทูลให้พระ
องค์ทรงทราบ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย ที่
มาประชุมกันอยู่ในที่นี้ ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้าย
มิตร เพราะว่า ผู้ประทุษร้ายมิตร จัดเป็นคนเลวทราม.

ในโลกนี้ ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน
เกลื่อนกลาด เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

จบมหากปิชาดกที่ ๖

อรรถกถาหากปีชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภการกลิ้งศิลาของพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
พาราณสี อหุ ราชา ดังนี้.

ความโดยย่อว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายพากันกล่าวติเตียนพระเทวทัต
เพราะใช้นายขมังธนู เพราะกลิ้งศิลาในเวลาต่อมา พระศาสดาจึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็ห้ามได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัต
ก็กลิ้งศิลาเพื่อฆ่าเราเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในพระนครพา-
ราณสี ในหมู่บ้านกาลิกคาม พรหมณ์ชวานาผู้หนึ่ง โถนาเสร็จแล้วปล่อยโคไป
เริ่มทำการงานขุดหญ้าพรวนดินด้วยจอบ. ผุ่งโคเคี้ยวกินใบไม้ที่พุ่มไม้แห่งหนึ่ง
พลางพากันหนีเข้าไปสู่คดงโดยลำดับ. พรหมณ์นั้นคะเนว่าถึงเวลาแล้ว ก็วาง
จอบเหลียวหาผุ่งโคไม่พบ เกิดความโทมนัส จึงเที่ยวค้นหาในคดงเข้าไปจนถึง
ป่าหิมพานต์. พรหมณ์นั้นหลงทิศทางในป่าหิมพานต์ อดอาหารถึงเจ็ดวัน
เดินไปพบต้นมะพลับต้นหนึ่ง จึงขึ้นไปเก็บผลรับประทาน พลัดตกลงมาจาก
ต้นมะพลับ เลยตกลงไปในเหวดจุจุมนรกลึกตั้ง ๖๐ ศอก. พรหมณ์ตกอยู่ใน
เหวล่วงไปได้สิบวัน. ครานั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดวานร กำลัง
เคี้ยวกินผลพลผล เหลือบเห็นบุรุษนั้นเข้า จึงผูกเชือกเข้าที่หิน ช่วยบุรุษนั้น
ขึ้นมาได้. เมื่อวานรโพธิสัตว์กำลังหลับ พรหมณ์ได้เอาหินมาทุ้มลงที่ศีรษะ.
พระมหาสัตว์เจ้ารู้การกระทำของเขาแล้ว จึงกระโดดขึ้นไปบนกิ่งไม้ กล่าวว่า
แน่ะบุรุษผู้เจริญ ท่านจงเดินไปตามพื้นดิน ข้าพเจ้าจักเดินบอกหนทางแก่ท่าน

ไปทางกิ่งไม้ แล้วพานุรุษนั้นออกจากป่าจนถึงหนทาง จึงเข้าไปสู่บรรพตตามเดิม. นุรุษนั้นล่วงเกินพระมหาสัตว์เจ้าแล้วเกิดโรคเรื้อน กลายเป็นมนุษย์เปรตในปัจจุบันทันตาเห็นทีเดียว. เขาถูกความทุกข์เบียดเบียนอยู่เจ็ดปี เทียวเร่ร่อนไปถึงมิคาชินอุทยาน เขตพระนครพาราณสี ลาดใบตองลงภายในกำแพงนอนเสวยทุกขเวทนา. ครานั้น พระเจ้าพาราณสีเสด็จประพาสพระราชอุทยาน เสด็จเทียวไปพบเขา ณ ที่นั้น แล้วดำรัสถามว่า เจ้าเป็นใคร ทำกรรมอะไรไว้ จึงต้องรับทุกข์เช่นนี้ ฝ่ายเปรตนั้นได้กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดโดยพิสดาร.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

พระราชานแห่งชนชาวกาสิ ผู้ทรงยังรัฐสีมา
มณฑลให้เจริญในพระนครพาราณสี ทรงแวดล้อม
ไปด้วยมิตรและอำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง เสด็จไป
ยังนิคาชินอุทยาน.

ณ ที่นั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่ง
เป็นโรคเรื้อน ขาวพร่าวเป็นจุด ๆ ตามตัว มากไปด้วย
กลากเกลื้อน เรียวราดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปาก-
แผล เช่นกับดอกทองกวาวที่บาน ในเรือนร่างทุกแห่ง
มีเพียงกระดูกชูปหอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น.

ครั้นทอดพระเนตรเห็นคนที่ตกยาก ถึงความ
ลำบากน่าสงสารยิ่งนักแล้ว ทรงหวั่นหวาดพระทัย
จึงตรัสถามว่า ท่านเป็นยักษ์ประเภทไหน ในจำพวก
ยักษ์ทั้งหลาย.

อนึ่ง มือและเท้าของท่านขาว ศีรษะยิ่งขาวกว่า
นั้น ตัวของท่านก็ต่างพร้อย มากไปด้วยเกล็ดนกลาก

หลังของท่านก็เป็นปุ่มเป็นปม ดูเถาวัลย์อันยุ่ง
อวัยวะของท่านบ้างก็ดำ บ้างก็หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์
มีข้อดำ ดูไม่เหมือนคนอื่น ๆ.

เท้าเประเปื้อนด้วยธุลี นำหวาดเสียว ชูบผอม
สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น หิวระหาย ร่างกายชูบชืด
ท่านมาจากไหน และจะไปไหน.

แลดูน่าเกลียด รูปร่างก็อัปลักษณ์ ผิวพรรณ
ชั่วช้า ดูหน้ากลัว แม้มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่
ปรารถนาจะดูแลเจ้าเลย.

ในชาติก่อน ท่านทำกรรมอะไรไว้ ได้เบียดเบียน
ผู้ที่ไม่ควรเบียดเบียนไว้อย่างไร ได้เข้าถึงทุกข์นี้
เพราะทำกรรมอันหยาบช้ำอันใดไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาราณสฺย ได้แก่ ในพระนครพาราณสี.
บทว่า มิตฺตามจฺปฺริพฺยุพฺุโ ความว่า ทรงแวดล้อมไปด้วยมิตร และ
อำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง. บทว่า มิลาชินฺ ได้แก่ พระอุทยานที่มีนาม
อย่างนี้. บทว่า เสตฺ ความว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นอนอยู่ใน
ใบตอง ชื่อว่าขาว เพราะเป็นโรคเรื้อนขาว พร่าเป็นจุด ๆ ชื่อว่าเป็นหิด
เพราะเป็นหิดเปื้อนแตกเอิ้ม เสวยทุกข์เวทนา.

บทว่า วิทฺฐสฺสฺสฺ โกวิลารฺ ว ความว่า เร็ยราดไปด้วยเนื้อที่หลุด
ออกจากปากแผล เช่นกับดอกทองกวาวที่บ้านแล้ว. บทว่า กิสิ ความว่า

ในบางส่วนจะมีเรือนร่างเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ผอมสะพรั่งไปด้วยแฉวงแห่ง
เส้นเอ็น. บทว่า พุยมุหิโต ความว่า พระราชาทรงหวั่นเกรง คือ หวาดหวั่น
พระทัย. บทว่า ยุกขานํ ความว่า พระราชาได้ตรัสถามว่า ในระหว่าง
พวกยักษ์ทั้งหลาย ท่านเป็นยักษ์ประเภทไหน. บทว่า วฏฺฐนาวลิสฺสกาสา
ความว่า ในที่ด้านหลังของท่านเป็นปมเป็นปม คล้ายเถาวัลย์ที่ยุ่ง. บทว่า
องฺคา ความว่า อวัยวะทั้งหลายของท่านดำ หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์ที่มีข้อดำ.
บทว่า นาณฺณํ ความว่า เราไม่เห็นคนอื่น ๆ มีลักษณะเหมือนเช่นนี้. บทว่า
อุคฺคณฺฐปาโท ได้แก่ มีเท้าเประอะเปื้อนไปด้วยธุลี.

บทว่า อาทิตฺตฺรูปุ ได้แก่ มีร่างกายชุบซีด. บทว่า ทฺททฺที
ความว่า มองดูน่าเกลียด. บทว่า อปฺปกาโรสิ ความว่า มีร่างกายไร้สง่า
ราศรี คือมีรูปร่างเลวทราม. บทว่า ก็ กมฺมมกฺรา ความว่า ในชาติก่อน
แต่ชาตินี้ ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้. บทว่า กิพฺพิสิ ได้แก่ กรรมอันหยาบช้า.

ต่อจากนั้น พราหมณ์จึงกล่าวคาถากราบทูลว่า

ขอเดชะ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับ ข้าพระองค์
จักกราบทูลอย่างคนที่ฉลาดทูล เพราะว่าบัณฑิต
ทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญคนที่พูดจริง.
เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เทียวตามโลที่หายไปคนเดียว
ได้หลงทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ อันแสนจะกันดาร
เจียบส้งัด อันหมู่กฤษุชชาติท่องเทียวไปมา.
ข้าพระองค์หลงทางเข้าไปในป่าที่บ อันหมู่มฤค
ร้ายกาจท่องเทียวไปมา ต้องทนหิวระหาย เทียวไป
ในป่านั้นตลอด ๗ วัน.

ณ ป่านั้น ข้าพระพุทธเจ้ากำลังหิวจัด ได้เห็น
ต้นมะพลับต้นหนึ่ง ตั้งอยู่หมื่นหมื่น เอนไปทางปากเหว
มีผลดกดี.

ที่แรก ข้าพระพุทธเจ้า เก็บผลที่ลมพัดหล่นมา
กินก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หล่นมาเหล่านั้น
รู้สึกพอใจ ยังไม่อิ่มจึงปีนขึ้นไปบนต้น ด้วยหวังใจว่า
จะกินให้สบายบนต้นนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หนึ่งเสร็จแล้ว ประารถนา
จะกินผลที่สองต่อไป เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเหยียดมือ
คว้าเอาผลที่ต้องการ ทันใดนั้น กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียบอยู่
นั้น ก็หักขาดลง ดูถูกตัดด้วยขวานฉะนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยกิ่งไม้ นั้น ตีนชี้ฟ้า
หัวหกตกลงไปในห้วงเหวภูเขอันขรุขระ ซึ่งไม่มีที่
ยึดที่เหนี่ยวเลย.

ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ถึงเพราะน้ำลึก ต้องไป
นอนไร้ความเพลิดเพลิน ไร้ที่พึ่งอยู่ในเหวนั้น ๑๐
ราตรีเต็ม ๆ.

ภายหลังมีลิงตัวหนึ่ง มีหางดั่งหางโค เทียวไป
ตามซอกเขา เทียวไต่ไปตามกิ่งไม้ หาผลไม้กิน ได้
มาถึงที่นั้น มันเห็นข้าพระพุทธเจ้าผอมเหลือง ได้
กระทำความเอ็นดูกรุณาในข้าพระพุทธเจ้า.

จึงถามว่า พ่อชื่อไร ทำไมจึงมาทนทุกข์อยู่ที่นี่
อย่างนี้ เป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ ขอได้โปรดแนะนำตน
ให้ข้าพเจ้าทราบด้วย.

ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ประนมอัญชลีไหว้ลึงตัวนั้น
แล้วกล่าวว่า เราเป็นมนุษย์ถึงแล้วซึ่งหายนะ เราไม่มี
หนทางที่จะไปจากที่นี่ได้ เพราะเหตุนี้ เราจึงบอก
ให้ท่านทราบไว้ ขอท่านจงมีความเจริญ หนึ่ง ขอ
ท่านโปรดเป็นที่พำนักของข้าพเจ้าด้วย.

ลึงตัวองอาจ เทียวไปหาก่อนหินก้อนใหญ่ใน
ภูเขา มา แล้วผูกเชือกไว้ที่ก้อนหิน ร้องบอกข้าพระ-
พุทธเจ้าว่า

มาเถิดท่าน จงขึ้นมาเกาะหลังข้าพเจ้า เอามือ
ทั้งสองกอดคอไว้ เราจักพาท่านกระโดดขึ้นจากเหว
โดยเต็มกำลัง.

ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำของพญาพานรินทร์ ตัวมี
ลึรึ้นแล้ว จึงขึ้นเกาะหลัง เอามือทั้งสองโอบคอไว้.

ลำดับนั้น พญาวานรตัวมีเดชมิกำลัง ก็พาข้า
พระพุทธเจ้ากระโดดขึ้นจากเหว โดยความยากลำบาก
ทันที.

ครั้นขึ้นมาได้แล้ว พญาวานรตัวองอาจ ได้ขอร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่สหาย ขอท่านจงคุ้มครอง
ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจักจับสั๊กหน้อย.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี และเสือดาว
สัตว์เหล่านั้น ฟังเบียดเบียนข้าพเจ้าซึ่งหลับไปแล้ว
ท่านเห็นพวกมันจงป้องกันไว้.

เพราะข้าพระพุทธเจ้า ช่วยป้องกันให้อย่างนั้น
พญาวานรจึงหลับไปสักครู่หนึ่ง คราวนั้น โดยที่ข้า-
พระพุทธเจ้าขาดความคิด กลับได้ความเห็นอันลามกว่า
สิ่งนี้ก็เพื่ออาหารของมนุษย์ทั้งหลาย เท่ากับ
มฤคอื่น ๆ ในป่านี้เหมือนกัน อย่างกระนั้นเลย เรา
ควรฆ่าวานรนี้กินแก้หิวเถิด.

อนึ่ง อิ่มแล้ว จักถือเอาเนื้อไปเป็นเสบียง
เดินทาง เราจักต้องผ่านทางกันดาร เนื้อก็จักได้เป็น
เสบียงของเรา.

ทันใดนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้หยิบเอาหินมา
ทุ่มตีระฆะลง การประหารของข้าพระพุทธเจ้า ผู้ลำบาก
เพราะอดอาหาร จึงมีกำลังน้อย.

ด้วยกำลังก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มลง ดังนั้น
ผลุดลุกขึ้น ทั้ง ๆ ที่ตัวอาบไปด้วยเลือด รำให้มองดู
ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยตาอันเต็มไปด้วยน้ำตา พลัง
กล่าวว่า นายอย่าทำข้าพเจ้าเลย ขอท่านจงมีความ
เจริญ แต่ท่านได้ทำกรรมอันหยาบช้าเช่นนี้ และท่าน
รอดตายมีอายุยืนมาได้ สมควรจะห้ามปรามคนอื่น.

แนะนำท่านผู้กระทำความดี อันยากที่บุคคลจะทำ
ลงได้ นำเอาสติใจจริง ๆ ข้าพเจ้าช่วยให้ท่านขึ้นจาก
เหวลึก ซึ่งยากที่จะขึ้นได้เช่นนี้.

ท่านเป็นดุจข้าพเจ้านำมาจากปรโลก ยังสำคัญ
ตัวข้าพเจ้าว่า ควรจะฆ่าเสีย ด้วยจิตอันเป็นบาปกรรม
ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านคิดชั่ว.

ถึงท่านจะไร้ธรรม เวทนาอันเผ็ดร้อนก็อย่าได้
ถูกต้องท่านเลย และบาปกรรมก็อย่าได้ตามฆ่าท่าน
อย่างขุยไผ่ ฆ่าไม่ไผ่เลย.

แนะนำท่านผู้มีธรรมอันแล้ว หากความสำรวมมิได้
ความคุ้นเคยของข้าพเจ้าจะไม่มีอยู่ในท่านเลย มาเถิด
ท่านจงเดินไปห่าง ๆ เรา พอมองเห็นหลังกันเท่านั้น.

ท่านพ้นจากเงื้อมมือแห่งสัตว์ร้าย ถึงทางเดิน
ของมนุษย์แล้ว ท่านผู้ไร้ธรรม นี้หนทาง ท่านจงไป
ตามสหายโดยทางนั้นเถิด.

วานรนั้น ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ล้างเลือดที่
ศีรษะ เช็ดหน้าตาเสร็จแล้วก็กระโดดขึ้นไปยังภูเขา.

ข้าพระพุทธเจ้า เป็นผู้อันวานรนั้นอนุเคราะห์
แล้ว ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียน ร้อนเนื้อตัว
ได้ลงไปยังห้วงน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ.

ห้วงน้ำเดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟ นอง
ไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนองจะนั้น ทุกสิ่ง
ทุกอย่างปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้าอย่างเห็นชัด.

หยาดน้ำตกล้อมกายของข้าพระพุทธเจ้ามีเท่าใด
ฝีกฝืดขึ้นเท่านั้น มีสัณฐานเหมือนมะตูมครึ่งลูก.

ฝีกแตกในวันนั้นเอง น้ำเลือดน้ำหนองของข้า
พระพุทธเจ้าก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นดุจซากศพ
อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าจะเดินไปทางไหน ในบ้านและ
นิคมทั้งหลาย.

พวกมนุษย์ทั้งหญิงและชาย พากันถือท่อนไม้
ห้ามกันข้าพระองค์ ผู้ฟังไปด้วยกลิ่นเหม็นว่า อย่า
เข้ามาข้างนี้ละ.

บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เสวยทุกขเวทนา เห็น-
ปานนี้ อยู่ ๗ ปี ซึ่งเป็นผลกรรมชั่วของตนในปางก่อน.

เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงกราบทูลให้พระ
องค์ทรงทราบ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายที่มา
ประชุมกันอยู่ในที่นี้ ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้าย-
มิตร เพราะว่าผู้ประทุษร้ายมิตรจัดเป็นคนเลวทราม.

ในโลกนี้ ผู้ที่ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรค
เรื้อนเกลื่อนกลาด เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสโล ความว่า ขอเดชะข้าพระพุทธเจ้า
จักกราบทูลแต่พระองค์ ฉันเดียวกับคนที่ฉลาดพูดกัน. บทว่า โคคเวโส
ความว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวตามโคที่หายไป. บทว่า อจฺจุสรี ความว่า
หลงทางล่วงแดนมนุษย์เข้าไปสู่ป่าหิมพานต์.

บทว่า อรณฺเณ ได้แก่ ในป่าเปลี่ยวไร้ราชาครอบครอง. บทว่า
อิริเน ความว่า แห้งแล้งกันดาร. บทว่า วิวเน แปลว่า เฌยบเหงา. บทว่า

วิปฺปนฺนุญฺโจ แปลว่า หลงทาง. บทว่า พุฏฺฐิจิโต ความว่า เกิดความ
หิวระหาย คือ ถูกความหิวแผดเผาแล้ว. บทว่า ปปาตมภิลมฺภนฺตุ ความว่า
มีลำคันทน้อมเอนไปทางปากเหว. บทว่า สมฺปนฺนผลธารินี ความว่า สะพรุ้ง
ไปด้วยพวงผล อันมีรสหวาน. บทว่า วาต สีตานิ ความว่า ทีแรกข้าพระ-
พุทธเจ้าเก็บผลที่ลมพัดหล่น (มากิน) ก่อน. บทว่า ตตฺถ เหตุสํมิ ความว่า
ข้าพระพุทธเจ้าจึงปีนขึ้นไปบนต้นมะพลับนั้น ด้วยคิดว่าจักกินอยู่บนต้น
ให้สบาย.

บทว่า ตโต สา ความว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเหยียดมือคว้าเอาผล
ที่ต้องการ กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียบอยู่นั้น ก็หักขาดลง เหมือนถูกตัดด้วยขวาน
ฉะนั้น. บทว่า อนาลมฺเพ ความว่า ไม่มีที่ซึ่งจะพึงยึดพึงเหนี่ยวได้เลย.
บทว่า คิริทุคฺคสฺมิ ได้แก่ ภูเขาที่ขรุขระ. บทว่า เสสี ความว่า ข้าพระ-
พุทธเจ้าจำต้องนอน. บทว่า กปิ มาคณฺชิ ความว่า มีวานรมาถึงที่นั้น.
บทว่า โคนงฺกุญฺโจ ความว่า มีหางคล้ายหางโคทั้งหลาย ปาฐะว่า นงฺกุญฺโจ
ดังนี้ก็มี. บางอาจารย์ก็กล่าววว่า โคนงฺกุลี. บทว่า อกรรมฺมิ ความว่า
ได้กระทำความเอ็นดูในข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า อมฺโห ความว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้า พญาวานรนั้น ได้ยินเสียงข้าพระพุทธเจ้า ว่ายนํ้าอยู่ในเหวลึกนั้น
จึงร้องทักข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่ะท่านผู้เจริญ แล้วถามว่า ท่านเป็นใคร. บทว่า
พฺยสมฺปตฺโต แปลว่า ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย. ปาฐะว่า ปปาตสฺส วถ
ปตฺโต ดังนี้ก็มี.

บทว่า ภทฺทํ โว ความว่า เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าววิงวอนท่าน
ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน. บทว่า ครุสึลลํ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เมื่อ
ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอย่างนี้แล้ว พญาวานรนั้นจึงปลอบใจข้าพระพุทธเจ้าว่า

อย่างกลัวเลย แล้วเที่ยวไปในภูเขา ผูกเชือกยึดก้อนศิลาอันหนักไว้เป็นเบื้องต้นแรก.

บทว่า **นิสโถ** ความว่า จอมวานรตัวองอาจ ผูกเชือกที่ศิลาแล้ว ยืนอยู่ที่
เงื่อมภูเขา ได้กล่าวคำนี้กะข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า **พาหาหิ** ความว่า ท่านจง
มาขึ้นหลังข้าพเจ้า เอาแขนทั้งสองเกาะคอข้าพเจ้าไว้ให้ดี. บทว่า **เวคสา**
ความว่า โดยเต็มกำลัง. บทว่า **สิริมโต** ได้แก่ ผู้มีบุญ. บทว่า **อคฺคหิ**
ความว่า เมื่อพญาวานรโคคลงมายังแหวนรก ลึก ๖๐ ศอกโดยเร็วปานลม
ข้าพระพุทธเจ้าโคคขึ้นเกาะหลังโดยเร็ว เอาแขนทั้งสองกอดคอไว้.

บทว่า **วิหุลฺลมาโน** แปลว่า ลำบาก. บทว่า **กิจฺเจณ** ความว่า
ด้วยความยากลำบาก อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า บัณฑิตผู้เป็นสัตบุรุษ เมื่อหา
โอกาสช่วยเหลือ ก็ต้องเดือดร้อน. บทว่า **รทฺขสฺสุ** ความว่า ข้าพเจ้า
ช่วยเหลือท่านจนเหน็ดเหนื่อย จักพักผ่อนม้วยหลับสักครู่หนึ่ง ฉะนั้น ท่านจง
รักษาความปลอดภัยให้ข้าพเจ้าด้วย. บทว่า **ยถา จญฺเวย เวน มิกา** ความว่า
(วานรนี้ก็เป็นอาหารควรกินได้ของมนุษย์) เท่ากับพวกพาลมฤคในป่านี้ นอก-
จากสัตว์ร้ายมีราชสีห์เป็นต้น. แต่ในพระบาลีท่านเขียนไว้ว่า **อจฺจโก**
กตรจฺจโย.

บทว่า **ปริตฺตตาตฺตน** ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า เพราะ
พญาวานร ทำข้าพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องป้องกันไว้อย่างนี้ ขาดโยนิโสมนสิการ
จึงหลับไปครู่หนึ่ง. บทว่า **ภกฺโข** ความว่า ควรแก่การเคี้ยวกิน. บทว่า
อาสิโต ความว่า กินจนอิ่มหน้าแล้ว. บทว่า **สมฺพลํ** ได้แก่ เสีบียง.

บทว่า **มตฺถกํ สฺนฺนิตาพฺยิ** ความว่า ทูบศิระษะของพญาวานรนั้น.
ป้าระว่า **สนฺนิตาพฺยิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ทฺพฺพโล อหุ** ความว่า ข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่ค่อยมีกำลัง จึงทุ่มไม่ได้แรงสมความประสงค์. บทว่า **เวเคน**

ความว่า ด้วยกำลังแห่งก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มไปแล้ว. บทว่า **อุทปฺปโต** แปลว่า ผลุดลุกขึ้นแล้ว. บทว่า **มายุโย** ความว่า ก้อนหินที่บุรุษผู้มัก ประทุษร้ายมิตร ทุ่มลง ตัดหนังใหญ่ ขาดห้อยลงเลือดไหล. พระมหาสัตว์ เสวยทุกขเวทนาคิดว่า ในที่นี้ไม่มีคนอื่นเลย ภัยนี้ต้องเกิดขึ้น เพราะอาศัย ชายคนนี้ จึงหวาดกลัวต่อมรณภัย เอามือจับหนังที่ขาดห้อยอยู่ไว้ กระโดดขึ้น กิ่งไม้ เมื่อจะเจรจากับชายลามกนั้น จึงกล่าวกาลามีอาทิวา **มายุโย ม** ท่านอย่าได้ทำข้าพเจ้าเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มายุโย ม ภทฺทนต์** ความว่า พญาวานรห้ามพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำข้าพเจ้าเลย. บทว่า **ตวญฺจ นาม** ความว่า ท่านอันข้าพเจ้าช่วยให้ขึ้นมาจากเหวอย่างนี้แล้ว กระทำกรรมร้ายกาจในข้าพเจ้าเห็นปานนี้ น่าอนาถ ท่านทำกรรมที่ไม่สมควรเลย. บทว่า **โอโห วต** ความว่า พญาวานรเมื่อจะตำหนิพราหมณ์นั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **ตาว ทุกฺกการกา** ความว่า แน่บุรุษอาชรรมีผู้กระทำความยากที่บุคคลจะกระทำลงได้ เพราะผิดในเรา. บทว่า **ปรโลกาว** ความว่า ท่านเป็นดุจอันข้าพเจ้านำมาจากปรโลก. บทว่า **ทฺพฺเภยฺย** (ยังเข้าใจตัวข้าพเจ้าว่า) ควรประทุษร้าย คือควรฆ่าเสีย.

บทว่า **เวทนิ กญฺจ** ความว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ท่านเป็นผู้ไม่มีกรรม ข้าพเจ้าต้องประสบทุกขเวทนาเช่นใด เวทนาอันเผ็ดร้อนเช่นนี้อย่าถูกต้องท่านเลย บาปกรรมนั้นอย่าฆ่าท่าน ดังขุยไผ่ฆ่าไม้ไผ่เลย. ขอเดชะพระมหาราชเจ้า พญาวานรเฝ้าดูข้าพระพุทธเจ้าอย่างบุตรสุดที่รักด้วยประการฉะนี้. ที่นั้น ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวกะพญาวานรว่า ข้าแต่เจ้า ท่านอย่ากระทำสิ่งที่ข้าพเจ้ากระทำเลย ท่านอย่าให้ข้าพเจ้าผู้เป็นอสังตบุรุษ ต้องฉิบหายเสียในป่า

เห็นปานนี้เลย ข้าพเจ้าหลงทิศไม่รู้หนทาง โปรดอย่ายังกุศลกรรมที่ตนทำแล้ว ให้พินาศเสีย โปรดให้ชีวิตเป็นทานแก่ข้าพเจ้า ช่วยนำข้าพเจ้าออกจากป่า ไปดำรงอยู่ในถิ่นฐานแดนมนุษย์เถิด. เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอย่างนี้แล้ว พญาวานรนั้น เมื่อจะเจรจาปราศรัยกับข้าพเจ้า จึงกล่าวคาถามีคำว่า **ตยเม นตฺถิ วิสาโธ** ความคุ้นเคยในท่านไม่มีสำหรับเราดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ตตฺถ** ตย ความว่า นับแต่วันนี้ไป เรากับท่านไม่มีความคุ้นเคยกัน. บทว่า **เอหิ** ความว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ เราจะไม่เดินทางไปกับท่าน แต่ท่านจงมาเถิด ท่านจงเดินไปพอเห็นร่างไม่ห่างจากหลังเรา เราจักเดินไปทางปลายยอดไม้ เท่านั้น. บทว่า **มฺหุโธ** ความว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ลำดับนั้น พญาวานร ได้นำข้าพเจ้าออกจากป่าแล้วกล่าวว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ท่านพ้นจากเงื้อมมือ สัตว์ร้ายแล้ว.

บทว่า **มานุสฺสึ ปทํ** ความว่า พญาวานรกล่าวว่า ท่านถึง คือ มาถึง ถิ่นอันเป็นอุปรการของมนุษย์แล้ว นี่ทาง ท่านจงไปตามทางนั้นเถิด. บทว่า **คิริจโร** ได้แก่ วานรมิปกติเที่ยวไปตามซอกเขา. บทว่า **ปกุขนฺถ** แปลว่า ล้างแล้ว. บทว่า **เตนาภิสฺสฺสฺสฺมิมิ** ความว่า ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้อันพญาวานรนั้นสงเคราะห์แล้ว เมื่อบาปกรรมนั้นสุกงอม แล้ว สำคัญว่า อันพญาวานรอนุเคราะห์แล้ว จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อทุทฺติโต** ความว่า ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียนแล้ว. บทว่า **อุปาคมฺมิ** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปยังห้วงน้ำแห่งหนึ่ง. บทว่า **สมปชฺชต** ความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้า เป็นเห็นปานนี้. บทว่า **ยาวนฺโต** ความว่า มีประมาณเท่าใด.

บทว่า **คณฺฑุ ชาเยถ** ความว่า ฝีกี่ผูกขึ้น (มีประมาณเท่านั้น).
ได้ยินว่า มนุษย์แปรตนนั้น เมื่อไม่สามารถจะทนความหิวกระหายได้ จึงยก

กระพุ่มมือชักน้ำดื่มเข้าไปหน่อยหนึ่ง แล้วรดน้ำที่เหลืองที่ศีรษะ ทันใดนั้น
เอง ฝึขนาดเท่ามะตูมสุก ก็ผุดขึ้นตามจำนวนหยาดน้ำ เพราะเหตุนั้น เขาจึง
กล่าวอย่างนั้น. บทว่า ปภินุณา ความว่า ฝึเหล่านั้นก็แตกในวันนั้นเอง
น้ำหนองน้ำเลือดก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นคุดฉากศพ. บทว่า เยน ความว่า
(ข้าพระพุทธเจ้าจะเดินไป) ทางใด ๆ . บทว่า โอภิตตทา ความว่า ฟุ้งไป
ด้วยกลิ่นเหม็น คือมีกลิ่นเหม็นตลบอยู่รอบตัว. บทว่า มาตฺตฺส โอรณ
อาคมา ความว่า พวกมนุษย์ทั้งหลาย ต่างถือท่อนไม้ห้ามกันข้าพระพุทธเจ้าว่า
เจ้าสัตว์สกปรก ออกไปให้ห่าง อย่าเข้าใกล้ข้า คืออย่าเข้ามาใกล้พวกเรา.
บทว่า สตุตฺตฺสฺทานิ ทานิ เม ความว่า พรหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะ
พระมหाराชเจ้า นับแต่วันนั้นมาจนถึงบัดนี้ เป็นเวลาเจ็ดปี ข้าพระพุทธเจ้า
ต้องเสวยกรรมของตน ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ครั้นมนุษย์ปรตานั้น
พรรณนากรรม คือ การประทุษร้ายมิตรของตนให้พินาศอย่างนี้แล้ว ทูลว่า
ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ใคร ๆ เห็นข้าพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างแล้ว ไม่
ควรทำกรรมเห็นปานนี้ แล้วกล่าวคาถามีอาทิว่า ตํ โว ดังนี้. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า ตํ เท่ากับ ตสฺมา แปลว่า เพราะเหตุนั้น. อธิบายว่า
เพราะเหตุกรรมเห็นปานนี้ มีทุกข์เป็นวิบากอย่างนี้.

พระบรมศาสดาตรัสอภิธรรมพุทธกาลานี้ไว้ ความว่า

ในโลกนี้ ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน

เกลื่อนกลาด เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดประทุษร้ายเบียดเบียนมิตรในโลก
นี้ บุคคลนั้น ย่อมมีสภาพเห็นปานนี้.

เมื่อบุรุษนั้น กำลังกราบทูลพระราชอาอยู่ แผ่นดินก็แยกช่องให้. เขาก็จู่ไปบังเกิดในเว็จิมหานรก ในขณะนั้นเอง. พระราชาก็เสด็จออกจาก พระราชอุทยาน เสด็จสู่พระนคร.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า ภิภษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็ห้ามมิได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัต ก็กลิ้งศิลา ประทุษร้ายเราเหมือนกันแล้วทรงประชุมชาดกว่า บุรุษผู้ประทุษร้ายมิตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต พญาวานร ได้มาเป็นเราผู้ ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาปิกชาดก

๗. ทกรักขชาดก

ว่าด้วยผีเสื้อน้ำ

[๒๓๗๒] ถ้าผีเสื้อน้ำแสวงหาเครื่องเช่น ด้วย มนุษย์ ฟิงจับเรือของพระนางสลากเทวี พระราชชนนี พระนางนันทาเทวี อัครมเหสี พระติจณกุมารราช อนุชา ธนุเสขกุมารผู้สหาย เกวัญพราหมณ์บุโรหิต มโหสถบัณฑิต และพระองค์รวมเป็น ๗ ผู้เล่นเรือ ไปในทะเล พระองค์จะพระราชทานใครอย่างไร ให้ ตามลำดับ แก่ผีเสื้อน้ำ พระเจ้าข้า.

[๒๓๗๓] ข้าพเจ้าจะให้พระราชมารดา ก่อนให้ พระมเหสี ให้กนิษฐภดา ต่อแต่นั้นไปก็จะให้สหาย

ให้พราหมณ์ ปุโรหิต เป็นลำดับที่ ๕ ให้ตนเป็นที่ ๖
มโหสถไม่ให้เลย.

[๒๓๓๔] ก็พระราชชนนีของพระองค์ เป็นผู้
บำรุงเลี้ยง ทรงอนุเคราะห์ตลอดราตรีนาน เมื่อฉัพพิ
พราหมณ์ ประทูลร่ำในพระองค์ พระราชมารดาเป็น
ผู้ฉลาด ทรงเห็นประโยชน์ ทำรูปเปรียบอื่น ปลอดภัย
เปลื้องพระองค์จากการถูกลองพระชนม์ พระองค์จะ
พระราชทานพระชนนีผู้มีน้ำพระทัยคงที่ ประทาน
พระชนมชีพ ให้ทรงพระเจริญ ณ ระหว่างพระทรวง
ทรงพระครรภ์นั้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๓๕] พระราชมารดา ทรงเป็นเหมือนหญิง
สาว ทรงเครื่องประดับ ซึ่งในสมควรจะประดับ ครี
สรวลเสเฮฮา กะพรวรักษาประตุ และพวกฝึกหัดม้า
จนเกินเวลาอันควร อนึ่ง พระราชมารดา ย่อมสั่งทูต
ทั้งหลายถึงอริราชศัตรูเอง ข้าพเจ้าจะให้พระราช
มารดาแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอันนั้น.

[๒๓๓๖] พระนางนันทาทวี ผู้ประเสริฐกว่า
หมู่สมณนารี มีพระเสาวนีย์น่ารักยิ่งนัก ทรงประพฤติ
ตาม ทรงมีศีลาจารวัตร ดุจเงา มีปกติไปตาม ไม่
ทรงพิโรธง่าย ๆ ทรงมีบุญบารมี เฉลียวฉลาด ทรง
เห็นประโยชน์ พระองค์จะพระราชทานพระราชเทวี
แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๖๗] พระนางนันทานันท์รู้ว่า ข้าพเจ้าถึงพร้อมด้วยความยินดีในการเล่นอันกระทำคามพินาศก็ขอทรัพย์ ที่ข้าพเจ้าให้แก่บุตรธิดาของตนและชายาอื่น ๆ ข้าพเจ้ามีความกำหนัดมากก็ให้ทรัพย์ทั้งประณีตและทราวมเป็นอันมาก ครั้นสละสิ่งที่สละได้ยากแล้ว ภายหลังก็เศร้าโศกเสียใจ ข้าพเจ้าจะให้นางอุพริแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษนั้น.

[๒๓๖๘] พระกนิษฐภาดา ทรงบำรุงชาวชนบททั้งหลาย ให้เจริญรุ่งเรือง เจริญพระองค์ผู้ประทับอยู่ ณ ประเทศอื่นมาสู่พระนครนี้ ทรงอันเคราะห์พระองค์ครอบงำพระราชชาติทั้งหลาย เอาทรัพย์เป็นอันมาก มาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นผู้ประเสริฐกว่านายขมังธนู ทั้งหลาย ทรงกล้าหาญกว่าผู้มีความคิดหลักแหลมทั้งหลาย พระองค์จะพระราชทานพระกนิษฐภาดา แก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

[๒๓๖๙] กนิษฐภาดาของข้าพเจ้าคูหมื่นข้าพเจ้าว่า ชาวชนบททั้งหลายเจริญก็เพราะเขา ข้าพเจ้ากลับมาได้ก็เพราะเขา อนุเคราะห์ข้าพเจ้า ครอบงำพระราชชาติทั้งหลาย นำทรัพย์เป็นอันมากมาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นเลิศกว่านายขมังธนูทั้งหลาย กล้าหาญกว่าผู้มีความคิดหลักแหลมทั้งหลาย ถ้าข้าพเจ้านี้เป็นพระราชชาติได้ความสุขก็เพราะเขา อนึ่ง เมื่อก่อนเขามา

บำรุงข้าพเจ้าแต่เช้า แต่บัดนี้เขาไม่มาอย่างก่อน ข้าพเจ้าจะให้กนิษฐภาดาแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๐] พระองค์ประสูติวันเดียวกันกับธนูเสขกุมาร ทั้งสองพระองค์ เป็นชาวปัญจาลนคร เกิดในกรุงปัญจาละ เป็นสหายมวิยเสมอกัน ธนูเสขกุมาร เป็นผู้ติดตามพระองค์ โดยเสด็จจาริกไปยังชนบทร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระองค์ ขวนขวายจัดแจง ในกิจทุกอย่างของพระองค์ทั้งกลางวันกลางคืน พระองค์จะพระราชทานพระสหายแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

[๒๓๘๑] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ธนูเสขกุมารนี้ เป็นผู้หวัระต่อกระชกกับข้าพเจ้า ด้วยความประพฤติมาแต่ก่อน แม้วันนี้ เขาก็ยังซิกซ์เฮฮาเกินเวลา ด้วยกิริยานั้นอีก ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจะปรึกษาหารือกันในที่ลับกับพระนางเทวีบ้าง ข้าพเจ้าไม่ทันเรียกหาภิเษมา มิให้ข้าพเจ้ารู้ตัวก่อน ถึงจะได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ไม่จำกัดเวลาและโอกาสก็ตาม ข้าพเจ้าจะให้สหายผู้ไม่มีความละอายแก่ใจ หากความเอื้อเพื่อไม่ได้ แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๒] เกวัฏบุโรหิต เป็นผู้ฉลาดในนิมิตทุกอย่าง รู้เสียงร้องทุกชนิด รู้จบไตรเพท เป็นผู้ฉลาดในจันทรุปราคาเป็นต้นที่จะเกิดขึ้น รู้ทำนายความฝัน รู้การลอยทัพ หรือการรุกเข้าไปต่อสู้อย่างไร เป็นผู้สามารถ

รู้โทษหรือคุณในภูมิภาคและอากาศ เป็นผู้รอบรู้ใน
โศจรแห่งนักษัตร พระองค์จะพระราชทานแก้ว
พราหมณ์ แก่ผีเสื่อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๘๓] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้าของ อาจารย์แก้วลี้มตา
ทั้งสอง เฟ่งดูข้าพเจ้าแม่ในบริษัท เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงให้อาจารย์แก้วผู้ร้ายกาจ ดูกมีควอันเล็ก
ขึ้น แก่ผีเสื่อน้ำด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๔] พระองค์เป็นผู้อันอำมาตย์แวดล้อม
ทรงครอบครองพสุณธรรมหิตล มีสมุทรเป็นขอบเขต
ดุจกคุณทลแห่งสาคร พระองค์มีมหารัฐซึ่งมีสมุทร ๔
เป็นขอบเขต ทรงชนะสงครามเสร็จแล้ว พระกำลัง
มากเป็นเอกราชในปฐพี มีพระอิสริยยศ ถึงความ
ไพบูรณ์ พระสนมনারีจากชนบทต่างๆ ๑๖,๐๐๐นาง
สวมใส่กคุณทลแก้วมณี งามดั่งเทพกัญญา ดูก่อน-
ชาติยราช นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตอันสมบูรณ์
ด้วยองค์ทั้งปวง อันสำเร็จด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่าง
อันยืนนานอย่างนี้ ของชนทั้งหลายผู้ถึงความสุข ว่า
เป็นที่รัก เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ตามรักษามโหสถ
บัณฑิตยอมทรงสละพระชนมชีพ ซึ่งแสนยากจะพึง
สละได้ ด้วยเหตุหรือว่ากรณีอะไร.

[๒๓๘๕] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้าของ จำเดิมแต่มีโหสถมา
อยู่กับข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าไม่เห็นมโหสถผู้มีปัญญา
ทำชั่ว แม้แต่สักเล็กน้อยเลย ถ้าแม้ความตายจะพึงมี

แก่ข้าพเจ้าเสียก่อนในเวลาหนึ่ง มโหสถก็จะพึงยัง
เหล่าโอรส และนัดดาทั้งหลายของข้าพเจ้าให้เป็นสุข
ได้ เพราะมโหสถย่อมมองเห็นประโยชน์ทั้งปวง ทั้ง
อนาคต ปัจจุบัน และอดีตโดยไม่ผิด ด้วยเหตุนี้
ข้าพเจ้าจึงจะไม่ให้มโหสถผู้มีการงานอันหาความผิด
ได้ แก่ผีเสื้อน้ำ.

[๒๓๘๖] ท่านทั้งหลายชาวปัญจาลนคร จงฟัง
ราชภาษิตของพระเจ้าอุพนิพรหมทัตนี้ พระองค์ทรง
ตามรักษามโหสถบัณฑิต ถึงกับสู้สละพระชนมชีพ
ซึ่งแสนยากที่จะสละได้ คือพระเจ้าปัญจาลราชทรง
สละชีวิตแห่งชนทั้ง ๖ คือ พระราชชนนี พระอัคร-
มเหสี พระกนิษฐภคินี พระสหาย และพราหมณ์
กับทั้งพระองค์เอง แก่ผีเสื้อน้ำ ปัญญา มีประโยชน์
อย่างใหญ่หลวง ละเอียดลออ มีปกติคิด ยังประโยชน์
ให้สำเร็จ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน
และเพื่อความสุขในสัมปรายภพ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบทศกัณฐชาดกที่ ๗

อรรถกถาทกรักขชาดก

ทกรักขชาดก มีคำเริ่มต้นว่า สเจ โว วุยุหมานันฺ ดังนี้ทั้งหมดนั้น
จักมีแจ้งในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาทกรักขชาดก

๘. ป้อนทรกชาดก

ไม่ควรบอกความลับแก่คนอื่น

[๒๓๘๗] ภัยเกิดจากตนเอง ย่อมตามถึงบุคคล
ผู้ไร้ปัญญา พวดพล้อย ๆ ไม่ปิดบังความรู้ ขาดความ
ระมัดระวัง ขาดความพินิจพิจารณา เหมือนครุฑตาม
ถึงเราผู้ป้อนทรกนาคราชฉะนั้น.

นรชนใด ยินดีบอกมนต์ลึกลับ ที่ตนควรจะรักษา
แก่คนชั่ว เพราะความหลง ภัยย่อมตามถึงนรชนนั้น
ผู้มีมนต์อันแพร่งพรายแล้วโดยพลัน เหมือนครุฑตาม
ถึงเรา ผู้ป้อนทรกนาคราชฉะนั้น.

มิตรเทียมไม่ควรจะให้ความสำคัญ อันลึกลับ ถึง
มิตรแท้แต่เป็นคนโง่ หรือมีปัญหาแต่ประพุดติลิ่งที่
ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรจะให้ความลับเหมือนกัน.

เราได้ถึงความคุ้นเคย กับซีเปลือย ด้วยเข้าใจว่า
สมณะนี้โลกเขานับถือ มีตนอันอบรมดีแล้ว ได้บอก
เปิดเผยความลับแก่มัน จึงได้ล่องเลยประโยชน์ ร้องให้
อยู่ ดูคนกำพร้าฉะนั้น.

ดูก่อนพญาครุฑผู้ประเสริฐ เมื่อก่อนเรามีวาจา
ปกปิด ไม่บอกความลับแก่มัน แต่ก็ไม้อาจจะระมัด
ระวังได้ แท้จริงภัยได้มาถึงเราจากทางซีเปลือยนั้น
เราจึงได้ล่องเลยประโยชน์ร้องให้อยู่ ดูคนกำพร้า
ฉะนั้น.

นรชนได้สำคัญว่า ผู้นี้มีใจดี บอกความลับกะ
คนสกุลทราหม นรชนนั้นเป็นคนโง่เขลา ทรุคโทรมลง
โดยไม่ต้องสงสัย เพราะโทสาคติ ภัยาคติ หรือเพราะ
ฉันทาคติ.

ผู้ใดปากบอน นับเข้าในพวกอัสตบुरुช ชอบ
กล่าวถ้อยคำในที่ประชุมชน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียก
ผู้นั้นว่า ผู้มีปากชั่วร้าย คล้ายอสรพิษ ครอบระมัดระวัง
คนเช่นนั้น เสียให้ห่างไกล.

เราได้ละทิ้งข้าว น้ำ ผ้าแก้วนกาตี และจूरณ-
จันท์ สตรีที่เจริญใจ ดอกไม้และเครื่องขโมมทา
ซึ่งเป็นส่วนกามารมย์ทั้งปวงไปหมดแล้ว ดูก่อน
พญาครุฑ เราขอถึงท่านเป็นสรณะด้วยชีวิต.

[๒๓๘๘] ดูก่อนปิ่นทรรณคราช บรรดาสัตว์
ทั้ง ๓ จำพวก คือ สมณะ ครุฑ และนาค ใครหนอ
ควรจะได้รับคำติเตียนในโลกนี้ ที่จริงตัวท่านนั้นแหละ
ควรจะได้รับ ท่านถูกครุฑจับ เพราะเหตุไร.

[๒๓๘๙] ซิเปลื่อนั้นเป็นผู้มีอัธยาศัย อันเรา
ยกย่องว่าเป็นสมณะ เป็นที่รักของเรา ทั้งเป็นผู้อันเรา
ยกย่องด้วยใจจริง เราจึงบอกเปิดเผยความลับแก่มัน
เราเป็นคนขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องให้อยู่ ดูจคน
กำพร้าฉะนั้น.

[๒๓๙๐] แท้จริงสัตว์ที่จะไม่ตายไม่มีเลย ใน
แผ่นดิน ธรรมชาติเช่นกับปัญญาไม่ควรติเตียน คน
ในโลกนี้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษที่ยังไม่ได้ เพราะลัจ-
จธรรม ปัญญา และทมะ.

มารดาบิดา เป็นยอดเยี่ยมแห่งเผ่าพันธุ์ คนที่
ตามชื่อว่ามีคามอนุเคราะห์แก่บุตรนั้นไม่มีเลย เมื่อ
รังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรบอกความลับสำคัญ
แม้แก่มารดาบิดานั้น.

เมื่อบุคคลรังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควร
แพร่งพรายความลับที่สำคัญ แม้แก่มารดา บิดา พี่สาว
น้องสาว พี่ชาย น้องชาย หรือแก่สหาย แก่ญาติ
ฝ่ายเดียวกับตน.

ถ้าภรรยาสาวพูดไปเพราะ ถึงพร้อมด้วยบุตรธิดา
รูปและยศ ห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติ จะพึงกล่าวอ่อนวอน

สามีให้บอกความลับ เมื่อรังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรแพร่งพรายความลับสำคัญ แม่แก่ภรรยาฉัน.

[๒๓๕๑] บุคคลไม่ควรเปิดเผยความลับเลย
ควรรักษาความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์
ความลับอันบุคคลอื่นรู้เข้า ทำให้แพร่งพรายไม่ดีเลย.

คนฉลาดไม่ควรขยายความลับแก่สตรี ศัตรู
คนมุ่งอามิส และแก่คนผู้หมายล้วงดวงใจ.

คนใดให้ผู้อื่นไม่มีความคิดล่วงรู้ความลับ ถึงแม้
เขาจะเป็นคนใช้ของตน ก็จำต้องอดกลั้นไว้ เพราะ
กลัวความคิดจะแตก.

คนมีประมาณเท่าใด รู้ความลับที่ปรึกษากันของ
บุรุษ คนมีประมาณเท่านั้น ย่อมขู่ให้บุรุษนั้นหวาด
กลัวได้ เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรขยายความลับ.

ในกลางวันก็ดี กลางคืนก็ดี ควรพูดเปิดเผย
ความลับในที่สงัด ไม่ควรเปล่งวาจาให้เกินเวลา
เพราะคนที่คอยแอบฟัง ก็จะได้ยินข้อความที่ปรึกษา
กัน เพราะเหตุนั้น ข้อความที่ปรึกษากัน ก็จะถึง
ความแพร่งพรายทันที.

[๒๓๕๒] ผู้มีความคิดลึกลับในโลกนี้ ย่อมปรากฏ
แก่เรา เปรียบเหมือนนครอันล้นแล้วด้วยเหล็กใหญ่โต
ไม่มีประตู เจริญด้วยเรือนโรง ล้นแต่เหล็ก ประกอบ
ด้วยคู อันขุดไว้โดยรอบฉะนั้น.

ดูก่อนบิณฑารกนาคราช ผู้มีลินชัว คนจำพวกใด
มีความคิดลึกลับ ต้องไม่พูดแพร่พราย มันคงใน
ประโยชน์ของตน ย่อมเว้นไกลจากอมิตรทั้งหลาย
จำพวกเหล่านั้น ดูคนผู้รักชีวิตเว้นไกลจากหมู่สรรพิษ
ณะนั้น.

[๒๓๕๓] อเจลกชีเปลือย ละเรื่อนอกบวช มี
ศีระโธลิน เทียวไปเพราะเหตุแห่งอาหาร เราได้ขยาย
ความลับแก่มันชินนอ เราจึงเป็นผู้ปราศจากประโยชน์
และธรรม.

ดูก่อนพญาครุฑ บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็น
ของเราแล้ว มาประพฤติเป็นนักบวช มีการกระทำ
อย่างไร มีศีลอย่างไร ประพฤติพรตอย่างไร จึงจะ
ชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะนั้นมีการกระทำอย่างไร จึง
จะเข้าถึงแดนสวรรค์.

[๒๓๕๔] บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา
แล้ว มาประพฤติเป็นนักบวช ต้องประกอบด้วยความ
ละอาย ความอดกลั้น ความฝีกตน ความอดทน
ไม่โกรธง่าย ละวาจาต่อเสียด จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะ
สมณะนั้นมีการกระทำอย่างนี้ จึงจะเข้าถึงแดนสวรรค์.

[๒๓๕๕] ข้าแต่พญาครุฑ ขอท่านจงปรากฏแก่
ข้าพเจ้า เหมือนมารดาที่กักกอดลูกอ่อนที่เกิดแต่ตน

แผ่ร่างกายทุกส่วนสัดปกป้องกัน หรือดูจุมารตาผู้เอ็นดู
บุตรนั้นเกิด.

[๒๓๕๖] ดูก่อนพญานาคราชผู้มีลิ้นช้วน เออาเถะ
ท่านจงพ้นจากการถูกรัดในวันนี้ ก็บุตรมี ๓ จำพวก
คือ ศิษย์ ๑ บุตรบุญธรรม ๑ บุตรตัว ๑ บุตรอื่นหา
มีไม่ ท่านยินดีจะเป็นบุตร จำพวกไหนของเรา.

[๒๓๕๗] พญาครุฑจอมทิชชาติ กล่าวอย่างนี้
แล้ว ก็โผลงจับที่แผ่นดิน แล้วปล่อยพญานาคไป
ด้วยกล่าวว่า วันนี้ท่านรอดพ้น ล่วงสรรพภัยแล้ว จง
เป็นผู้อันเรากลุ่มครองแล้ว ทั้งทางบกทางน้ำ.

หมอผู้ฉลาดเป็นที่พึ่งของคนไข้ได้ฉันท ห้วงน้ำ
อันเย็น เป็นที่พึ่งของคนหิวระหายได้ฉันท สถานที่
ที่พักเป็นที่พึ่งของคนเดินทางได้ฉันท เราก็จะเป็น
ที่พึ่งของท่านฉันทนั้น.

[๒๓๕๘] แนะนำท่านผู้ชลาพุชชาติ ท่านแยก-
เขี้ยวจะขบ มองดูตั้งจะทำกับศัตรูผู้อันทชชาติ ภัย
ของท่านมีมาจากไหนกัน.

[๒๓๕๙] บุคคลพึงระวังเกี่ยวในศัตรูทีเดียว แม้มิ
มิตร ไม่ควรไว้วางใจ ภัยเกิดขึ้นได้จากที่ที่ไม่มีภัย
มิตรยอมตัดโค่นรากได้แท้จริง.

จะพึงไว้วางใจในบุคคลที่ทำการทะเลาะกันมา
แล้วอย่างไรได้เล่า ผู้ใดดำรงอยู่ได้ด้วยเตรียมตัว
เป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไม่ยินดีกับศัตรูของตน.

บุคคลพึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น แต่ไม่
ควรจะวางใจคนอื่นจนเกินไป ตนเองอย่าให้คนอื่น
รังเกียจได้ แต่ควรรังเกียจเขา วิญญูชนพึงพากเพียร
ไปด้วยอาการที่ฝ่ายปรปักษ์จะรู้ไม่ได้.

[๒๔๐๐] สัตว์ทั้งสองผู้มีเพศพรรณดังเทวดา
สุขุมลชาติเช่นเดียวกัน อาจผจญได้ดี มีบุญบารมี
ได้ทำไว้ เคล้าคลึงกันไปราวกะว่าม้าเทียมรถ พากัน
เข้าไปหากรัมปิยอเจลก.

[๒๔๐๑] ลำดับนั้น ปันทรกนาคราช เข้าไปหา
ซีเปลือยแต่ลำพังตนเท่านั้น แล้วได้กล่าวว่า วันนี้
เรารอดพ้นความตาย ล่วงภัยทั้งปวงแล้ว คงไม่เป็น
ที่รักที่พอใจท่านเสียเลยเป็นแน่.

[๒๔๐๒] พญาครุฑเป็นที่รักของเรา ยิ่งกว่า
ปันทรกนาคราช อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องสงสัย
เรามีความรักใคร่ในพญาครุฑ ทั้งที่รู้ ได้กระทำ
กรรมอันลามก ไม่ใช่ทำเพราะความลุ่มหลงเลย.

[๒๔๐๓] ความถือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา
หรือสิ่งนี้ไม่เป็นที่รักของเรา ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่บรรพชิต

ผู้พิจารณาเห็นโลกนี้และโลกหน้า ก็ท่านเป็นคนไม่
สำรวม แต่ประพฤติลงโลก ด้วยเพศของผู้สำรวมดี.

ท่านไม่เป็นอริยะ แต่ปลอมตัวเป็นอริยะ ไม่ใช่
คนสำรวม แต่ทำคล้ายคนสำรวม ท่านเป็นคนชาติ
เลวทราม ไม่ใช่คนประเสริฐ ได้ประพฤติบาปทุจริต
เป็นอันมาก.

[๒๔๐๔] แน่ะเจ้าคนเลวทราม เจ้าประทุษร้าย
ต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนต่อเสียด ด้วยคำสัจย์นี้
ขอศีรณะของเจ้าจงแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

[๒๔๐๕] เพราะเหตุนั้นแล บุคคลไม่พึงประ-
ทุษร้ายต่อมิตร เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคน
เลวทรามที่สุด จะหาคนอื่นที่เลวกว่าไม่มี ซิเปลือย
ถูกอสรพิษกัดแล้วในแผ่นดิน ทั้งได้ปัญญาว่า
เรามีสังวร ก็ได้ถูกทำลายลง ด้วยคำของพญานาคราช.

จบปณทรรกชาดกที่ ๘

อรรถกถาปัจฉิมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การที่พระเทวทัตทำมูสาวาทแล้วถูกแผ่นดินสูบ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำ เริ่มต้นว่า **วิกิณฺณวาจํ** ดังนี้.

ความย่อว่า เมื่อพวกภิกษุพากันกล่าวโทษพระเทวทัต ในคราวนั้น พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ ในชาติก่อน พระเทวทัตก็กระทำมูสาวาท ถูกแผ่นดินสูบแล้วเหมือนกันดังนี้ แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติใน**พระนครพาราณสี** พ่อค้า ๕๐๐ คน แล่นสำเภามาไปยังมหาสมุทร ในวันคำรบเจ็ด สำเภานั้น อยู่ในที่ซึ่งแลไม่เห็นฝั่ง ได้ตกลงในหลังมหาสมุทร ผู้คนได้เป็นเหยื่อแห่งปลา และเต่าหมี มีเหลือเพียงคนเดียว ก็บวชที่เหลือคนเดียวนั้น ด้วยกำลังลมพัด ลอยไปถึงท่าช็อกกัมพิยะ เขาขึ้นจากทะเลได้แล้ว เปลือยกายล่อนจ้อน เทียว ขอทานตามท่านั้น. มนุษย์ทั้งหลายเห็นเขาเข้า ก็พากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้ เป็นสมณะ มกน้อยสันโดษ แล้วทำสักการะบูชา. เขาคิดว่า เราได้ช่องทาง หาเลี้ยงชีพแล้ว แม้เมื่อชนเหล่านั้นให้เครื่องนุ่งห่ม ก็มีได้ปรารภนา ชนเหล่านั้นเข้าใจว่า สมณะผู้มกน้อยยิ่งกว่าท่านผู้นี้ไม่มี ดังนี้แล้วพากันล้อมไส ยั้งขึ้น ช่วยกันสร้างอาศรมบทให้ซึ่งเปลือยนั้นพำนักอยู่ที่นั่น. เขามีชื่อปรากฏว่า กัมพิยอเจลก เมื่อเขาอยู่ ณ ที่นั่น ลากสักการะเกิดขึ้นมากมาย.

พญานาคราชตนหนึ่ง กับพญาครุฑตนหนึ่ง พากันมายังที่บารุงของ ซึ่งเปลือยนั้น ในพญาสัตว์ทั้งสองนั้น พญานาคชื่อว่า **ปัจฉิมกนาคราช**. อยู่มา

วันหนึ่ง พญาครุฑไปยังสำนักชีเปลือยนั้น ไหว้แล้วจับอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านขอรับ ญาติของกระผม เมื่อจับพวกนาคข้อมพินาศไป เสียมากมาย เพราะพวกกระผมไม่รู้วิธีที่จะจับนาค ได้ยินว่า เหตุที่ซ่อนเร้น ของพวกนาคเหล่านั้นมีอยู่ ท่านจะสามารถหรือหนอ เพื่อประเล้าประโลม ถามเหตุนี้แก่พวกนาค. ชีเปลือยรับคำแล้ว ครั้นพญาครุฑไหว้แล้วลากลับไป ในเวลาที่พญานาคมาหา จึงถามพญานาคผู้ไหว้แล้วนั่งพักอยู่ว่า พญานาคเอ๋ย เขาว่า เมื่อพวกครุฑจับพวกท่าน ต้องพินาศไปมากมาย ทำไมเมื่อมันจะจับ พวกท่าน จึงไม่สามารถจะจับได้ ? พญานาคตอบว่า ท่านขอรับ ข้อนี้เป็น เหตุซ่อนเร้นลึกลับของพวกกระผม เมื่อกระผมบอกเหตุนี้แล้ว ข้อมได้ชื่อว่า นำความตายมาให้แก่หมู่ญาติ. ชีเปลือยจึงพูดว่า อาวุโส ก็ท่านเข้าใจว่า คน อย่างเรานี้ จักบอกแก่คนอื่นอย่างนี้หรือ เราจักไม่บอกแก่คนอื่นเลย ก็เราถาม เนื่องด้วยตนอยากรู้ ท่านเชื่อเราแล้วต้องปลอดภัย จงบอกเถิด. พญานาค ตอบว่า ท่านขอรับ กระผมบอกไม่ได้ ไหว้แล้วก็ลาหลีกไป. แม้ในวันรุ่งขึ้น ชีเปลือยก็ถามอีก. แม้ถึงอย่างนั้น พญานาคก็ไม่ยอมบอกคัจฉา ครั้นต่อมา ในวันที่ ๓ ชีเปลือยจึงถามพญานาคผู้มานั่งอยู่ว่า วันนี้เป็นวันที่ ๓ เมื่อเราถาม ทำไมท่านจึงไม่บอก ? พญานาคตอบว่า ท่านขอรับ เพราะกระผมกลัวว่า ท่านจักบอกแก่คนอื่น. ชีเปลือยย้ำว่า เราจักไม่บอกใคร ท่านปลอดภัยแน่ จงบอกเถิด. พญานาคจึงกล่าวว่า ท่านขอรับ ถ้าเช่นนั้น ท่านโปรดอย่าบอก คนอื่นเลย รับปฏิญญาแล้ว จึงบอกว่า ท่านขอรับ พวกกระผมกลืนกิน ก้อนหินใหญ่เข้าไว้ ทำตัวให้หนักนอนอยู่ ในเวลาพวกครุฑมา ก็ยื่นหน้าออก แยกเขี้ยวคอยจะขบครุฑ พวกครุฑมาถึงก็จับศีรษะของพวกกระผมไว้ เมื่อมัน พยายามจะฉุดพวกกระผม ซึ่งเป็นเหมือนภาระหนักอึ้งนอนอยู่ขึ้น น้ำก็ท่วม ทั่วมัน พวกมันก็ตายภายในน้ำนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ พวกครุฑจึงพินาศไปเป็น

จำนวนมาก เมื่อพวกมันจะจับพวกกระผม ทำไมจะต้องจับที่ศีรษะ พวกครุฑ
โง่งๆ จะต้องจับที่ขนคหาง ทำให้พวกกระผมมีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำ ให้สำรอก
อาหารที่กลืนไว้ออกทางปาก ทำตัวให้เบาแล้วอาจจะจับไปได้ พญานาค
บอกเหตุเร้นลับของตนแก่ซีเปลือยผู้ทุศีล ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นเมื่อพญานาค ลากลับไปแล้ว ต่อมาพญาครุฑมาไหว้กัทัมพีย-
อเจลกแล้วถามว่า ท่านขอรับ ท่านถามเหตุซ่อนเร้นของพญานาคแล้วหรือ?
ซีเปลือยตอบว่า เอออาวุโส แล้วบอกความตามที่พญานาคบอกแก่ตนนั้น
ทุกประการ. พญาครุฑได้ฟังเช่นนั้นจึงคิดว่า พญานาคทำกรรมที่ไม่สมควร
เสียแล้ว ธรรมดาผู้ที่จะให้มวลญาติภัยหาย ไม่ควรบอกแก่คนอื่นเลย
ถึงที่เราแล้ว วันนี้ควรที่เราจะต้องทำลมกำลังสุบรรณ จับปีนทรกนาคราชนี้
ก่อนที่เดี๋ยว. พญาครุฑนั้นก็กระทำลมกำลังสุบรรณ จับปีนทรกนาคราชทาง
ขนคหางทำให้มีศีรษะห้อยลง ทำให้สำรอกอาหารที่กลืนเข้าไป แล้วโผขึ้นบินไป
ในอากาศ. ปีนทรกนาคราช เมื่อต้องห้อยศีรษะลงในอากาศ ก็ปริเทวนาการว่า
เรานำทุกข์มาให้แก่ตัวเองแท้ๆ กล่าวคาถา ความว่า

ภัยเกิดจากตนเอง ย่อมตามถึงบุคคลผู้ไร้ปัญญา

พูดพล่อยๆ ไม่ปิดบังความรู้ ขาดความระมัดระวัง
ขาดความพินิจพิจารณา เหมือนครุฑตามถึงเราผู้ปีน-
ทรกนาคราช ฉะนั้น.

นรชนใดยินดีบอกมนต์ลับที่ตนควรจะรักษา
แก่คนชั่ว เพราะความหลง ภัยย่อมตามถึงนรชนนั้นผู้มี
มนต์อันแพร่พรายแล้วโดยพลัน เหมือนครุฑตามถึง
เราผู้ปีนทรกนาคราช ฉะนั้น.

มิตรเทียมไม่ควรจะให้ผู้เหตุสำคัญอันลึกลับ ถึง
มิตรแท้แต่เป็นคนโง่ หรือมีปัญหาแต่ประพตติสิ่งที่ไม่
ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรจะให้ความลับเหมือนกัน.

เราได้ถึงความคุ้นเคยกับชีเปลือย ด้วยเข้าใจว่า
สมณะนี้โลกเขานับถือ มีตนอบรมดีแล้ว ได้บอก
เปิดเผยความลับแก่มัน จึงได้ล่วงเลยประโยชน์ร้องให้อยู่
ดูจคนกำพรวดนั้น.

ดูก่อนพญาครุฑที่ประเสริฐ เมื่อก่อนเรามีวาจา
ปกปิด ไม่บอกความลับแก่มัน แต่ก็ไม่อาจระมัดระวัง
ได้ แท้จริง ภัยได้มาถึงเรามาจากทางชีเปลือยนั้น เราจึง
ได้ล่วงเลยประโยชน์ร้องให้อยู่ดูจคนกำพรวดนั้น.

นรชนใดสำคัญว่า ผู้นี้มีใจดี บอกความลับกะ
คนสกุลทราม นรชนนั้นเป็นคนโง่เขลา ทรุคโตรมลง
โดยไม่ต้องสงสัย เพราะโทสาคติ ภยาคติ หรือเพราะ
ฉันทาคติ.

ผู้ใดปากบอนับเข้าในพวกอสัตบุรุษ ชอบกล่าว
ถ้อยคำในที่ประชุมชน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้น
ว่า ผู้มีปากชั่วร้าย คล้ายอสรพิษ ควรระมัดระวังคน
เช่นนั้นเสียให้ห่างไกล.

เราได้ละทิ้ง ข้าว น้ำ ผ้าแคว้นกาสิ และจรรณ-
จันท์ สตรีที่เจริญใจดอกไม้และเครื่องขโมมทาซึ่ง
เป็นส่วนกามารมณ์ทั้งปวงไปหมดแล้ว ดูก่อนพญาครุฑ
เราขอถึงท่านเป็นสรณะด้วยชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิกิณฺณวาจํ** ได้แก่ ผู้มีวาจาแผ่ไปแล้ว.

บทว่า **อนิคุญฺหมนุตํ** ได้แก่ ผู้มีความรู้ไม่ปกปิด. บทว่า **อสฺสยฺยตํ** ได้แก่ ผู้ไม่สามารถที่จะรักษากายทวารเป็นต้นได้. บทว่า **อปฺริจฺกฺขิตาโร** ความว่า ผู้ไม่สามารถที่จะตรวจตราใคร่ครวญดูว่า ผู้นี้จักสามารถ หรือจักไม่สามารถที่จะรักษามนต์ที่เราบอกแล้ว. บทว่า **ภยํ ตมนฺนุเวติ** ความว่า ผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้. บทว่า **อโพรหิ** ความว่า ภยอันตนเองนั้นแหละกระทำ ย่อมตามถึงบุคคลผู้ไร้ปัญญา เหมือนพญาครุฑตามถึงเรา ผู้ชื่อปณฺฑิตกรนาคราช ฉะนั้น. บทว่า **สํ สติ ฆาตฺมาโน** ความว่า ผู้ใดยินดีบอกมนต์ลึกลับที่ตน ควรจะรักษา แก่คนชั่วผู้ไม่สามารถจะรักษาได้. บทว่า **นาหฺมุคฺคโต** ความว่า พญাপณฺฑิตกรนาคราช ประเทวนาการว่า ผู้ใดเป็นมิตรเพียงแต่คอยคล้อยตาม มิใช่เป็นมิตรด้วยหทัย ผู้นั้นไม่ควรบอกเนื้อความอันเร้นลับ.

บทว่า **อสมฺพุทฺธิ** ความว่า เป็นคนโง่ คือไม่รู้ อธิบายว่า ไม่มีปัญญา. บทว่า **สมฺพุทฺธิ** ความว่า เป็นคนฉลาด คือรู้ อธิบายว่า มีปัญญา. มีคำอธิบายดังนี้ แม้ผู้ใดเป็นมิตรมีใจดี แม้ไม่มีปัญญาก็ตาม และผู้ใดแม้จะมีปัญญา แต่มีความประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์ คือมีความประพฤติที่โน้มเอียงไปในอนัตตะ แม้ผู้นั้นย่อมไม่ควรจะให้รู้ความลับ. บทว่า **สมโณ อโย** ความว่า พญานาคนั้นประเทวนาการอยู่ว่า เราสำคัญว่า ผู้นั้นเป็นสมณะด้วยโลกเขายกย่องนับถือด้วย มีตนอันอบรมแล้วด้วย จึงถึงความคุ้นเคยในมัน. บทว่า **อกุชฺสี** แปลว่า บอกแล้ว. บทว่า **อตีตมคฺคโต** ความว่า บัดนี้เราขาดประโยชน์แล้ว คือ เป็นผู้ล่วงเลยประโยชน์แล้ว ต้องร้องไห้ดูจนกำพรว้า. บทว่า **ตสฺส** ความว่า แก่เจตคนั้น.

พญานาคราชเรียกพญาครุฑว่า พรหม พญาครุฑที่ประเสริฐ.

บทว่า **ธัมเมตุ** ความว่า เราไม่สามารถจะรักษาอาณาจักรลับ คือ เหตุอันลึกลับนี้ได้. บทว่า **ตปฺปกฺขโต** หิ ความว่า พญานาคปริเทวนาการ ว่า บัดนี้ภัยมาถึงเราแล้ว จากทางฝ่ายคือจากสำนักของซีเปลียนั้น เราขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องไห้ดูจนกำพร้าอยู่อย่างนี้. บทว่า **สุหฺม** ความว่า คนใดสำคัญว่า ผู้นี้มีใจประสงค์ดีต่อเรา. บทว่า **ทฺถุกฺกุณเณ** ได้แก่ผู้เกิดในสกุลชั่ว คือสกุลต่ำ. บทว่า **โทสา** ความว่า ผู้ใดบอกความลับ เห็นปานนี้ ด้วยเหตุ มีโทษาคติเป็นต้นเหล่านี้ ผู้นั้นเป็นคนโง่ ตกต่ำ หมุนไปถึงความเลวทราม ชื่อว่าเสื่อมแล้วแน่นอน โดยไม่ต้องสงสัย. บทว่า **ติโรกฺขวาโจ** ผู้ใดชื่อว่า มีวาจาไม่ปกปิด เพราะทำถ้อยคำที่ตนประสงค์จะพูดไว้ในภายนอก. บทว่า **อสฺสํ ปวิญฺโง** ความว่า นับเข้าในจำนวนอสังคบุตร คือ นับเนื่องในพวก อสังคบุตร.

บทว่า **สงฺคตีสฺส มฺหิเร** ความว่า ผู้ใดมีลักษณะอย่างนี้ คือ ได้ยิน ความลับของคนอื่นแล้ว แพร่งพรายในท่ามกลางประชุมชนว่า สิ่งโน้นคนโน้นทำ คำนี้คนโน้นพูด ดังนี้ นักปราชญ์เรียกคนเช่นนั้นว่า มีปากชั่ว มีปากเหม็น คล้ายอสรพิษ ครอบระมัดระวังคนเช่นนั้นแต่ไกล ๆ คือควรงด ควรเว้น คนนั้นเสียแต่ไกล ๆ ที่เดียว. บทว่า **มาลฺลจฺฉาปนญจ** ความว่า เราทอดทิ้ง ทิพยมาลา จตุคันธชาติและเครื่องชโลมทา. บทว่า **โอหฺยา** ความว่า วันนี้เราละ คือ ทอดทิ้งกามารมณ์ทั้งหมด มีข้าวมิถุนเป็นต้นเหล่านี้ไปแล้ว. บทว่า **สุปฺนุณ ปาณฺูปคตาว ตยฺมฺหา** ความว่า ท่านพญาครุฑที่เจริญ เราเข้าถึงท่านด้วยชีวิต. โปรดเป็นที่พึ่งแก่พวกเราเกิด.

ปีณทรกนาคราช มีศีรษะห้อยลงในอากาศ ปริเทวนาการด้วยคาถา ทั้ง ๘ อยู่อย่างนี้. พญาครุฑได้ยินเสียงปริเทวนาการ ของพญานาคราชนั้น

จึงคิดเขียนพจนานาคราชนั้นว่า ท่านนาคราช ท่านบอกความลับของตนแก่
ซีเปลือยแล้ว ทำไมบัดนี้จึงปริเทวนาการอยู่เล่า แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนปัทมทรกนาคราช บรรดาสัตว์ทั้ง ๓ จำพวก

คือ สมณะ ครุฑ และนาค ใครหนอควรจะได้รับ

คำดีเตือนในโลกนี้ ที่จริง ตัวท่านนั้นแหละควรจะได้รับ

ท่านถูกครุฑจับเพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกนิธ ความว่า ในพวกเราทั้ง ๓
มีอยู่ ณ ที่นี้ ใครเล่า. บทว่า อธิ ในบทว่า อสุมิธ นี้ เป็นเพียงนิบาต
ความก็ว่าในโลกนี้. บทว่า ปาณญ ได้แก่ สัตว์มีชีวิต. บทว่า อถวา ตเวว
ความว่า หรือท่านผู้เดียว.

ในคาถานี้อธิบายดังนี้ ในพวกเราทั้ง ๓ อย่าคิดเขียนซีเปลือยก่อน
เพื่อซีเปลือยนั้นถามความลับด้วยอุบาย ท่านอย่าเตือนแม้สุบรรณ เพราะ
เราก็เป็นข้าศึกของท่านโดยตรง.

บทว่า ปมฺพทรก คหิตฺ ความว่า สหายปัทมทรกนาคราชเอ๋ย
ท่านลองคิดดูเถิดว่า เราถูกครุฑจับเพราะอะไร แล้วก็เตือนตนแต่เพียงผู้เดียว
เพราะเมื่อท่านบอกความลับ นับว่าตนเอง ทำความฉิบหายแก่ตนเอง.

ปัทมทรกนาคราช ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ความว่า

ซีเปลือยนั้น เป็นผู้มัวอรรถภาพอันเรายกย่องว่า

เป็นสมณะ เป็นที่รักของเรา ทั้งเป็นผู้อันเรายกย่อง

ด้วยใจจริง เราจึงบอกเปิดเผยความลับแก่มัน เราเป็น

คนขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องให้อยู่ ดูจคนกำพรว้า

จะนั้น.

ลำดับนั้น พญาครุฑได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

แท้จริง สัตว์ที่จะไม่ตายไม่มีเลยในแผ่นดิน
ธรรมชาติเช่นกับปัญญาไม่ควรติเตียน คนในโลกนี้
ย่อมบรรลुकุณวิเศษที่ยังไม่ได้ เพราะสัจธรรม ปัญญา
และทมะ.

มารดาบิดา เป็นยอดเยี่ยมแห่งเผ่าพันธุ์ คนที่
สามชื่อว่ามีความอนุเคราะห์แก่บุตรนั้น ไม่มีเลย เมื่อ
รังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรบอกความลับสำคัญ
แม้แก่มารดาบิดานั้น.

เมื่อบุคคลรังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรแพร่ง
พรายความลับที่สำคัญ แม้แก่บิดามารดา พี่สาว น้อง
สาว พี่ชาย น้องชาย หรือแก่สหาย แก่ญาติฝ่ายเดียว
กับตน.

ถ้าภรรยาสาวพูดไปเพราะ ถึงพร้อมด้วยบุทรธิดา
รูปและยศ ห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติ จะฟังกล่าวอ่อน
วอนสามี ให้บอกความลับ เมื่อรังเกียจว่ามนต์จะแตก
ไม่ควรแพร่งพรายความลับสำคัญ แม้แก่ภรณานั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมโร ความว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์ที่จะไม่
ตาย ไม่มีเลย. น อักษรในบทว่า ปญญาวิธา นตุติ ทำการเชื่อมบท
อธิบายว่า ชนิดของปัญญามีอยู่. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ ดูก่อนนาคราช
แม้สัตว์ผู้จะไม่ตาย ไม่มีในโลกเลย ชนิดแห่งปัญญามีอยู่แท้ ชนิดแห่งปัญญา
กล่าวคือ ส่วนแห่งปัญญา ของผู้อื่นนั้น ไม่ควรนินทา เพราะเหตุชีวิตของตน.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปลญวริชา** ความว่า ธรรมชาติอื่นที่ ชื่อว่า
ไม่ควรนิทา เช่นกับปัญญาไม่มี เหตุไรท่านจึงนิทาชนิดแห่งปัญญานั้น.
ป้าระว่า **เยส ปน ปลญวริช ปิ น นิหุทิตพุท** ดังนี้ก็มี ความที่ว่า
อนึ่ง แม้ชนิดแห่งปัญญาของคนเหล่าใด ไม่ควรนิทาชนิดแห่งปัญญา ของ
คนเหล่านั้นโดยตรงทีเดียว.

ในบททั้งหลาย มีอาทิวา **สจฺเจน** นี้ มีอธิบายว่า คนในโลกนี้ย่อม
ประมวลมา คือนำมา ซึ่งคุณวิเศษ กล่าวคือสมาบัติ ๘ มรรคผลและนิพพาน
ที่ตนยังไม่ได้ คือได้ด้วยการ ได้แก่ยังคุณวิเศษนั้นให้สำเร็จ ด้วยวิธีที่จะ ๑
สุจริตธรรม ๑ อดิกล่าวคือปัญญา ๑ อินทรีย์ทมะ การทรมานอินทรีย์ ๑
เพราะฉะนั้น ท่านไม่ควรติเตียนซึ่งเปลื้อง จงติเตียนตัวเองผู้เดียวเถิด เพราะ
ซึ่งเปลื้องเป็นคนมีปัญญา เป็นคนฉลาดในอุบาย จึงหลอกถามความลับ คือ
มนต์อันลึกลับ ท่านได้.

บทว่า **ปรมา** ความว่า มารดาบิดาทั้งสองนี้ ชื่อว่า เป็นพงศ์พันธุ์
อันสูงสุดของเผ่าพันธุ์. บทว่า **นาสุส ตติโย** ความว่า คนที่สามอื่นจาก
มารดาบิดา จะชื่อว่าเอื้อเอ็นดู ย่อมไม่มีสำหรับบุคคลนั้น อธิบายว่า คน
ฉลาดเมื่อรังเกียจว่า มนต์จะแตก ไม่ควรบอกความลับอันสำคัญ แม้แก่มารดา
บิดาทั้งสอง ตัวท่านเองกลับบอกความลับที่ตนมิได้บอกแก่มารดาบิดา แก่ซึ่ง
เปลื้อง. บทว่า **สหายา วา** ได้แก่ มิตรผู้มีใจดี. บทว่า **สปกุขา** ได้แก่
ญาติข้างฝ่ายมารดาบิดา ลุง อา น้ำหญิงเป็นต้น. ด้วยบทว่า **เตส ปิ**
นี้ พญาครุฑ แสดงความว่า คนฉลาดไม่ควรบอกความลับ แก่ญาติและมิตร
แม้เหล่านี้ ท่านลึกลับบอกแก่ซึ่งเปลื้อง ท่านจงโกรธตนของตนเองเถิด. บทว่า
ภริยา เจ ความว่า ภรรยาสาวเจรจันารัก ถึงพร้อมด้วยบุตรธิดา ถึงพร้อม

ด้วยรูปสมบัติ และยศศักดิ์ เห็นปานนี้ หากพูดว่า ท่านจงบอกความลับของ
ท่านแก่เรา ดังนี้ คนฉลาดก็ไม่ควรบอกแม่แก่ภรรยา

พญารุท กล่าวคำเป็นคาถาต่อไปอีก ความว่า

บุคคลไม่ควรเปิดเผยความลับเลย ควรรักษา
ความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ความลับอัน
บุคคลอื่นรู้เข้าทำให้แพร่งพราย ไม่ดีเลย.

คนฉลาดไม่ควรขยายความลับแก่สตรี ศัตรู คน
มุ่งอาฆิบ และแก่คนผู้หมายล้วงดวงใจ.

คนใดให้ผู้อื่นไม่มีความคิดล่วงรู้ความลับ ถึงแม้เขา
จะเป็นคนใช้ของตน ก็จำต้องอดกลั้นไว้ เพราะกลัว
ความคิดจะแตก.

คนมีประมาณเท่าใด รู้ความลับที่ปรึกษากันของ
บุรุษ คนประมาณเท่านั้น ย่อมงูให้บุรุษนั้นหวาด
กลัวได้ เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรขยายความลับ.

ในกลางวันก็ดี กลางคืนก็ดี ควรพูดเปิดเผย
ความลับในที่สงัด ไม่ควรเปล่งวาจาให้เกินเวลา
เพราะคนที่คอยแอบฟัง ก็จะได้ยินข้อความที่ปรึกษากัน
เพราะเหตุนั้น ข้อความที่ปรึกษากัน ก็จะถึง
ความแพร่งพรายทันที.

คาถาทั้ง ๕ คาถา จักมีแจ้งในบัณฑิตปัญหา ๕ ข้อ
ในอุมมังงชาดก.

พญาครุฑได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ถัดนั้นไป ความว่า

ผู้มีความคิดอันลึกลับในโลกนี้ ย่อมปรากฏแก่เรา
เปรียบเหมือนนครอันล้นแล้ว ด้วยเหล็กใหญ่โต
ไม่มีประตู เจริญด้วยเรือนโรง ล้วนแต่เหล็กประกอบ
ด้วยค้อนขุดไว้โดยรอบ ฉะนั้น.

ดูก่อนปัทมทรกนาคราช ผู้มีลิ้นขี้ว คนจำพวกใด
มีความคิดลึกลับ ต้องไม่พูดแพร่พราย มันคงใน
ประโยชน์ของตน อมิตรทั้งหลายย่อมเว้นไกลจากคน
จำพวกนั้น ดูจคนผู้รักชีวิต เว้นไกลจากหมู่สรรพิษ
ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูษุทสาถ์ ความว่า ถึงพร้อมด้วย
เรือนโรง มีร้านค้าเป็นต้น. บทว่า สมนุชชาตาปริชาอุเปตติ ความว่า
ประกอบด้วยค้อนขุดรายไว้โดยรอบ. บทว่า เอวมปิ เม ความว่า บุรุษ
เหล่านั้น คือทุกจำพวกที่เดียว ผู้มีความลับในที่นี้ ย่อมปรากฏแก่เราแม้นั้น
นั้น. ท่านอธิบายความไว้ว่า เครื่องอุปโภคของประชาชน ย่อมอยู่ภายในนคร
เหล็ก อันไม่มีประตูเข้าออกเท่านั้น คนที่อยู่ภายใน ก็ไม่ออกไปข้างนอก คน
ที่อยู่ข้างนอก ก็ไม่เข้าไปข้างใน ขาดการสัญจรไปมาติดต่อกันฉันใด บุรุษ
ทั้งหลายผู้มีความคิดลึกลับ ต้องเป็นฉันนั้น คือให้ความลับของตนจางหายไป
ภายในใจของตนผู้เดียว ไม่ต้องบอกแก่คนอื่น.

บทว่า ทพฺพหา สทตฺเตสุ ความว่า เป็นผู้มั่งคั่งในประโยชน์ของ
ตน. พญาครุฑเรียก ปัทมทรกนาคราชว่า พุชิวุหา ผู้มีลิ้นขี้ว. บทว่า
พฺยวชนฺติ แปลว่า ย่อมหลีกเลี่ยงไกล. บทว่า วา ในบาทคาถาว่า อาสีวิสา

วาริว สตุตสงฆา นี้ เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า คุณชุมชนผู้มั่งจะมีชีวิต อยู่ เว้นไกลจากหมู่สัตว์ร้าย เหล่าอสรพิษฉะนั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ศัตรูย่อมหลีกเลี่ยงห่างไกลจากคน ผู้มีความคิดลึกลับเหล่านั้น คุณเหล่านั้นผู้มั่งจะมีชีวิตอยู่ ย่อมเว้นไกลจากหมู่สัตว์ร้าย เหล่าอสรพิษฉะนั้น คือไม่ได้โอกาสที่จะเข้าไปใกล้.

เมื่อพญาครุฑกล่าวธรรมอย่างนี้แล้ว ปัทมทศนาคราชจึงกล่าวคาถา ความว่า

อเจลกชีเปลือย ละเรือนอกบวช มีศีรชะโล้น
เที่ยวไปเพราะเหตุแห่งอาหาร เราได้ขยายความลับ
แก่มันซิหนอ เราจึงเป็นผู้ปราศจากประโยชน์และ
ธรรม.

ดูก่อนพญาครุฑ บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็น
ของเราแล้ว มาประพฤติเป็นนักบวช มีการทำอะไร
มีศีลอย่างไร ประพฤติพรตอย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็น
สมณะ สมณะนั้นมีการทำอะไร จึงจะเข้าถึงแดน
สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆาสเหตุ ความว่า ชีเปลือยนั้นไม่มี
สิริ เทียวแสวงหาของเคี้ยว ของฉัน เพื่อให้เต็มท้อง. บทว่า อปคตุมหา
ความว่า เราปราศจาก คือเป็นผู้เสื่อมจากอรรถและธรรมแล้ว. ครั้นพญา-
นาคราชรู้อุบายวิธีเป็นสมณะของชีเปลือยแล้ว เมื่อจะถามข้อปฏิบัติของสมณะ
จึงกล่าวคำนี้ว่า ถล กโร ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิสิโล ความว่า
ประกอบด้วยศีลอย่างไร ?

บทว่า เกน วเตน ความว่า สมณะชื่อว่ามิพรต เพราะสมათาน
พรตอย่างไร. บทว่า สมโณ จริ ความว่า ผู้ที่ประพฤติบรรพชาอยู่ ต้อง
ละตัณหาที่ยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะผู้ลอยบาป
แล้ว. บทว่า สกคฺคํ ความว่า สมณะนั้นต้องทำอะไร จึงจะเข้าถึงเทพนคร
อันเลิศด้วยดี.

พญาครุฑกล่าวตอบเป็นคาถา ความว่า

บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว มา
ประพฤติเป็นนักบวช ต้องประกอบด้วยความละเอียด
ความอดกลั้น ความฝึกตน ความอดทน ไม่โกรธง่าย
วาจาต่อเสียด จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะนั้น
มีการกระทำอย่างนี้ จึงจะเข้าถึงแดนสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หิริยา ความว่า เนะสหายนาคราช
บุคคลผู้ประกอบด้วยหิริโศตตปปะ อันเป็นสมุฐานทั้งภายในภายนอก ด้วย
อิริยาสนขันธ์ กล่าวคือความอดกลั้น และประกอบด้วยการฝึกฝนทรมาณ
อินทรีย์ มีปกติไม่โกรธ ละวาจาต่อเสียด และละตัณหากามารมณ์ได้แล้ว
ประพฤติบรรพชาอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะผู้กระทำอย่างนี้แหละ เมื่อ
กระทำกุศล มีหิริเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเข้าถึงสุคติสถานได้.

ปีณทรกนาคราช ได้ฟังธรรมกถาของพญาครุฑนี้แล้ว เมื่อจะ
อ้อนวอนขอชีวิต จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พญาครุฑ ขอท่านจงปรากฏแก่ข้าพเจ้า
เหมือนมารดาที่กอดลูกอ่อนที่เกิดแต่ตน แผ่ร่างกาย
ทุกส่วนสกัดปกป้อง หรือคุณมารดาผู้เอ็นดูบุตรฉะนั้น
เถิด.

กาลานัน มีอธิบายดังนี้ มารดาเห็นบุตรอ่อนที่เกิดแต่ตัว เกิดแล้ว
ในสรีระของตน แล้วให้นอนในอ้อมอกให้ดื่มน้ำนม แม่เรื้อนร่างทุกส่วนเพื่อ
ปกป้องบุตรไว้ ก็อมารดาไม่ไปจากบุตร บุตรก็ไม่ไปจากมารดาอันใด ท่าน
จึงปรากฏแก่เรา เหมือนฉันทันเกิด. บทว่า **ทิจินุท** ความว่า ข้าแต่ราชา
แห่งทิจชาติ แม้ท่านก็จงโปรดเห็นแก่เรา โปรดให้ชีวิตแก่เรา คุณมารดา
เอื้อเอ็นดูบุตร ด้วยดวงหทัยอันอ่อนโยนฉะนั้นเกิด.

ลำดับนั้น พญาครุฑเมื่อจะให้ชีวิตแก่พญานาค จึงกล่าวกาลานอกนี้
ความว่า

ดูก่อนพญานาคราชผู้มีลิ้นชู้ เอาเถอะ ท่าน

จงพ้นจากการถูกฆ่าในวันนี้ ก็บุตรมี ๓ จำพวก คือ

ศิษย์ ๑ บุตรบุญธรรม ๑ บุตรตัว ๑ บุตรอื่นหาไม่

ท่านยินดีจะเป็นบุตรจำพวกไหนของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มัจจุ** แปลว่า จงพ้น. อีกอย่างหนึ่ง
ปาฐะพระบาลีก็เป็นอย่างนี้แหละ. บทว่า **ทุชิวหา** ความว่า พญาครุฑเรียก
พญานาคราชนั้นว่า **ทุชิวหา** ผู้มีลิ้นชู้. อธิบายว่า ขึ้นชื่อบุตรที่ ๔ อื่นไม่มี.
บทว่า **อนุตวาตี** **ทินุโน** **อตุโร** **จ** ได้แก่ บุตรผู้เล่าเรียนศิลปะ
หรือฟังปัญหาอยู่ในสำนัก.

บทว่า **ทินุโน** ได้แก่ บุตรที่คนอื่นยกให้ว่า เด็กนี้จึงเป็นลูก
ของท่าน. บทว่า **รชตุ** แปลว่า จงยินดี ด้วยบทว่า **อญุตโร** นี้
พญาครุฑแสดงความว่า ในบุตร ๓ จำพวกนั้น ท่านจงเกิดเป็นอันเตวาสี
บุตรอย่างหนึ่งของเรา. ก็แหละครั้นพญาครุฑกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ลงจากอากาศ
วางพญานาคราชลงที่แผ่นดิน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา
๒ คาถา ความว่า

พญาครุฑจอมทิวชาติ กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ไผ่
ลงจับที่แผ่นดิน แล้วปล่อยพญานาคไปด้วยกล่าวว่า
วันนี้ ท่านรอดพ้นล่วงสรรพภัยแล้ว จงเป็นผู้อันเรา
คุ้มครองแล้ว ทั้งทางบกทั้งน้ำ.

หมอมูลลาดเป็นที่พึ่งของคนไข้ได้ฉันทิด หวังน้ำ
อันเย็น เป็นที่พึ่งของคนหิวระหายได้ฉันทิด สถาน
ที่พักเป็นที่พึ่งของคนเดินทางได้ฉันทิด เราก็จจะเป็น
ที่พึ่งของท่าน ฉันทิดนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺเจว วากุญฺ ความว่า พญาครุฑ
ครั้งกล่าวคำอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ก็ปลดปล่อยนาคราชนั้น. บทว่า
ภุมฺมํ ความว่า พญาครุฑนั้น ก็ประดิษฐานบนพื้นภูมิภาค แม้ด้วยตนเอง
ปลดปล่อยนาคราชผู้มีลิ่นชิว พลังกล่าวว่า วันนี้ท่านรอดพ้นแล้ว นับ
แต่วันนี้ไป ท่านล่วงพ้นภัยทั้งปวง จงเป็นผู้ที่เราคุ้มครองรักษา ทั้งทางบก
ทางน้ำเถิด. บทว่า อาตฺตฺกนิ แผลว่า ของคนไข้. บทว่า เอวมฺปิ เต
ความว่า เราจะเป็นที่พึ่งของท่าน (จุหมอมูลลาด เป็นที่พึ่งของคนไข้เป็นต้น)
ฉันทิดนั้น.

พญาครุฑปลดปล่อยนาคราชไปว่า ท่านจงไปเถิด. นาคราชนั้นก็เข้าไปสู่
นาคพิภพ. ฝ่ายพญาครุฑกลับไปสู่บรรณพิภพ แล้วคิดว่า ปันทรกนาคราช
เราได้ทำการสวด ให้เชื่อปล่อยไปแล้ว จะมีดวงใจต่อเราเช่นไรหนอ เราจัก
ทดลองดู แล้วไปยังนาคพิภพ ได้ทำลมแห่งครุฑ. พญานาคราชเห็นเช่นนั้น

สำคัญว่า พญาครุฑจักมาจับเรา จึงเนรมิตอศตภาพยาวประมาณพันวา กลิ้ง
ก้อนหินและทรายเข้าไว้ในตัวหนัก นอนแผ่พังพานไว้ยอดขนจดจดทางลง
เบื้องต่ำ ทำอาการประหนึ่งว่า มุ่งจะขบพญาครุฑ. พญาครุฑเห็นอาการเช่น
นั้น จึงกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

แน่ะท่านผู้ขลามพูชาติ ท่านแยกเขี้ยวจะขบ
มองดูตั้งจะทำกับศัตรูผู้อันทชาติ ภัยของท่านมีมา
จากไหนกัน.

พญานาคราชได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

บุคคลพึงรังเกียจในศัตรูทีเดียว แม้นมิตรก็ไม่
ควรไว้วางใจ ภัยเกิดขึ้นได้จากที่ที่ไม่มีภัย มิตรย่อม
ตัดโค่นรากได้แท้จริง.

จะพึงไว้วางใจในบุคคล ที่ทำการทะเลาะกันมา
แล้วอย่างไรได้เล่า ผู้ใดดำรงอยู่ได้ด้วยการเตรียมตัว
เป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไม่ยินดีกับศัตรูของตน.

บุคคลพึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น แต่ไม่
ควรจะวางใจคนอื่นจนเกินไป ตนเองอย่าให้คนอื่น
รังเกียจได้ แต่ควรรังเกียจเขา วิญญูชนพึงพากเพียร
ไปด้วยอาการที่ฝ่ายปรปักษ์จะรู้ไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภยา ความว่า ภัยบังเกิดขึ้นจากมิตร
อันน่าจะเป็นที่ตั้งแห่งความปลอดภัย ข้อมตัดกันโค่นราก กล่าวคือชีวิตได้
แท้จริง. บทว่า ตุมมุหิ เท่ากับ ตสฺมี ได้แก่ ในบุคคลนั้น. บทว่า เยนาสี
ได้แก่ บุคคลที่เคยกระทำการทะเลาะกันมาแล้ว. บทว่า นิจฺจยตุเตน แปลว่า

ด้วยการเตรียมตัวเป็นนิตย์. บทว่า โส ทิสฺสพฺปิ น รชฺชติ ความว่า ผู้ใด
ตั้งมั่น ด้วยการระมัดระวังเป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไม่ยินดี ด้วยอำนาจความคุ้นเคย
กับศัตรูของตน แต่นั้น กิจที่ควรทำตามประสงค์ของศัตรูเหล่านั้น ก็มีไม่ได้.
บทว่า วิสฺสาสเย ความว่า บุคคลควรให้ผู้อื่นวางใจได้ในตน แต่ตนเอง
ไม่ควรวางใจเขา คนอื่นผู้อื่นเขาไม่ระแวงแล้ว ตนต้องระแวงเขา. บทว่า
ภาวี ปโร ความว่า บัณฑิตจะพยายามด้วยวิธีใด ๆ ก็หาทราบภาวะ (ความ
ประสงค์) ของฝ่ายปรปักษ์ได้ด้วยวิธีนั้น ๆ ไม่ เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรทำ
ความพยายามเรื่อยไป. ที่กล่าวมานี้เป็นอธิบายของพญานาคราช. ครั้นสองสัตว์
(คือพญาครุฑ และพญานาคราช) เจรจากันอย่างนี้แล้ว ก็สมัครสโมสร
รื่นเริง บันเทิงกัน พากันไปยังอาศรมซีเปลือย.

พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

สัตว์ทั้งสอง มีเพศพรรณดังเทวดา สุขุมาลชาติ
เช่นเดียวกัน อาจผจญได้ดี มีบุญบารมีได้ทำไว้
เคล้าคลึงกันไปราวกะว่า ม้าเทียมรถ พากันเข้าไปหา
กรัมปิยอเจลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สฺมา ความว่า สัตว์ทั้งสองมี
ทรวดทรงอันสูงชัน ทัดเทียมกัน. บทว่า สุขฺยา ความว่า มีวัยเป็นสุข คือ
บริสุทธิ์. ปาฐะพระบาลีก็อย่างเดียวกันนี้เหมือนกัน. บทว่า ปุณฺณกฺขณฺฐา
ความว่า ราวกะว่ากองบุญ เพราะมีกุศลอันกระทำไว้แล้ว. บทว่า มิสฺสึฏฺฐา
ความว่า สัตว์ทั้งสองจับมือกันและกัน เข้าถึงความเคล้าคลึงกันด้วยกาย. บทว่า
อสุสฺวาหาว นาคา ความว่า เป็นบุรุษผู้ประเสริฐ คล้ายกับอัครสองตัว
เทียมที่แอกนำรถไป เข้าไปยังอาศรมของซีเปลือยนั้น.

ครั้งไปถึงแล้ว พญาครุฑคิดว่า พญานาคนี้คงจักไม่ให้ชีวิตแก่
ชีเปลือย เราก็จักไม่ไหว้มันผู้ทุศีล. พญาครุฑจึงยืนอยู่ข้างนอก ปล່อยให้
พญานาคเข้าไปยังสำนักชีเปลือยแต่ผู้เดียว.

พระบรมศาสดาทรงหมายเหตุนี้ จึ่งตรัสพระคาถานอกนี้ ความว่า

ลำดับนั้น ปัณฑรกนาคราชเข้าไปหาชีเปลือย
แต่ลำพังตนเท่านั้น แล้วได้กล่าวว่ วันนี้เรารอดพ้น
ความตาย ล่วงภัยทั้งปวงแล้ว คงไม่เป็นที่รักที่พอใจ
ท่านเสียเลยเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิยมุหา ความว่า ปัณฑรกนาคราช
กล่าวบริภาษว่า เฮ้ย ! ชีเปลือยทุศีล ชอบพูดเท็จ เราคงไม่เป็นที่รักใคร่
พึงใจของท่านเลยนะ.

ลำดับนั้น ชีเปลือยจึงกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

พญาครุฑเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าปัณฑรกนาคราช
อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องสงสัย เรามีความรักใคร่ใน
พญาครุฑ ทั้งที่รู้ก็ได้กระทำความอันลามก ไม่ไช้ทำ
เพราะความลุ่มหลงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปณฺฑรเกน ความว่า พญาครุฑนั้น
เป็นผู้ที่เรารักกว่าท่านปัณฑรกนาคราช ข้อนี้เป็นความจริง. บทว่า โส
ความว่า เรานั้นเป็นผู้ลำเอียงเพราะรักพญาครุฑนั้น จึงได้กระทำความปกรรมนั้น
ทั้งที่รู้ ไช้จะทำเพราะโมหาคติก็หามิได้.

พญานาคราชได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

ความลือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา หรือสิ่งนี้
ไม่เป็นที่รักของเรา ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่บรรพชิต ผู้

พิจารณาเห็นโลกนี้และโลกหน้า ก็ท่านเป็นคนไม่
สำรวม แต่ประพฤติล่วงโลก ด้วยเพศของผู้สำรวมดี.

ท่านไม่ใช่อริยะ แต่ปลอมตัวเป็นอริยะ มิใช่
คนสำรวม แต่ทำคล้ายคนสำรวม ท่านเป็นคนชาติ
เลวทราม มิใช่คนประเสริฐ ได้ประพฤติบาปทุจริต
เป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เม ความว่า แน่ะท่านซีเปลี่ยทุศีล
นักพูดเท็จผู้เจริญ ความจริงสำหรับบรรพชิต ผู้เล็งเห็นโลกนี้และโลกหน้า
ย่อมไม่ถือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา สิ่งนี้ไม่เป็นที่รักของเราเลย แต่ท่านเป็น
คนไม่สำรวม ประพฤติล่วงโลกนี้ ด้วยเพศบรรพชิตของผู้มีศีลสำรวมดี. บทว่า
อริยาวกาโสสิ ความว่า มิใช่อริยะ ก็ปลอมตัวเป็นอริยะ. บทว่า อสณฺณโต
ความว่า มิใช่เป็นผู้สำรวมด้วยกายเป็นต้น. บทว่า กณฺหาภิชาติโก ความว่า
เป็นคนมีสภาพเลวทราม. บทว่า อนริยรูปุ ความว่า ขาดหิริความละอาย
ต่อบาป. บทว่า อจฺริ ได้แก่ ได้กระทำ (บาปทุจริตมากมาย).

ครั้นปัจฉิมกษัตริราช ดิเตียนซีเปลี่ยอย่างนี้แล้ว เมื่อจะสาปแช่ง
จึงกล่าวคาถานี้ ความว่า

แน่ะเจ้าคนเลวทราม เจ้าประทุษร้ายต่อผู้ไม่
ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนส่อเสียด ด้วยคำสัตย์นี้ ขอศีรชะ
ของเจ้าจงแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

คาถานั้น มีอธิบายว่า เฮ้ย! เจ้าคนเลวทราม ด้วยอันกล่าวคำสัตย์
นี้ว่า เจ้าเป็นคนมักประทุษร้ายต่อมิตร ผู้ไม่ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนส่อเสียด
ด้วย ขอศีรชะของเจ้า จงแตกออกเป็นเจ็ดภาค.

เมื่อพญานาคราชสาปแช่งอยู่อย่างนี้ ศีรษะของซีเปลือย ก็แตกออกเป็นเจ็ดภาค. พื้นแผ่นดินตรงที่ซีเปลือยนั่งอยู่นั่นเอง ก็ได้แยกออกเป็นช่อง. ซีเปลือยนั้นเข้าสู่แผ่นดิน บังเกิดในอเวจีมหานรก. พญานาคราชและพญาครุฑทั้งสอง ก็ได้ไปยังพิภพของตน ๆ ตามเดิม.

พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความที่ซีเปลือยนั้นถูกแผ่นดินสูบ จึงตรัสพระคาถาสุดท้าย ความว่า

เพราะเหตุนั้นแล บุคคลไม่พึงประทุษร้ายต่อ
มิตร เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวทรามที่สุด
จะหาคนอื่นที่เร็วกว่าเป็นไม่มี ซีเปลือยถูกอสรพิษ
กำจัดแล้วในแผ่นดิน ทั้งที่ได้ปฏิญญาว่า เรามีสังวร
ก็ได้ถูกทำลายลง ด้วยคำของพญานาคราช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่ผลแห่งกรรม คือการประทุษร้ายมิตร เป็นของเผ็ดร้อน. บทว่า อาลิตุตตตุโต ความว่า ซีเปลือยถูกอสรพิษกำจัดแล้ว. บทว่า อินุทสุส ความว่า ด้วยคำของพญานาคราช. บทว่า สั วโร ความว่า อาชีวกผู้ปรากฏด้วยปฏิญญาว่าเราเป็นผู้ตั้งอยู่ในสังวร ก็ได้ถูกทำลายลง.

พระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตก็กระทำมูสาวาทจนถูกแผ่นดินสูบ แล้วทรงประชุมชาดกว่า ซีเปลือยได้มาเป็นพระเทวทัต นาคราชได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนสุบรรณราชได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปิณฑรกชาดก

๕. สัมพลาชาดก

ว่าด้วยความซื่อสัตย์ ของพระนางสัมพลาชาดก

[๒๔๐๖] ดูก่อนแม่นาง ผู้มีช่วงขาอันอวบอัด เธอเป็นใครมายืนสนันสนุนผู้เดียวที่ตำธาร ดูก่อนแม่นาง ผู้มีลำตัวอันนำเล้าโลมด้วยมือ เราขอถาม เธอจงบอก ชื่อ และเผ่าพันธุ์แก่เรา.

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีเอวอันกลมกลิ้ง ท่านเป็นใคร หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร เป็นผู้มีร่างอันสะคราญ ทำป่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งสี่หะ และเสื่อโครง ให้นำ รันรมย์สว่างไสวอยู่ ดูก่อนนางผู้เจริญ เราคืออสูร ตนหนึ่งขอไหว้ท่าน ขอความนอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

[๒๔๐๗] คนทั้งหลายรู้จักโอรสของพระเจ้ากาตี มีนามว่า โสคติเสนกุมาร เราชื่อสัมพลา เป็นชายา ของโสคติเสนกุมารนั้น ดูก่อนอสูร ท่านจงรู้อย่างนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญ เราชื่อสัมพลาขอไหว้ท่าน ขอความ นอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ พระโอรสของพระเจ้าวิเทห- ราช เตือดร้อนอยู่ในป่า เรามาพยาบาลพระองค์ผู้ถูก โรคเบียดเบียนอยู่ตัวต่อตัว.

อนึ่ง เราเที่ยวแสวงหา รวงผึ้ง และเนื้อมฤค เราหาอาหารอย่างใดไป พระสวามีของเรา ก็ได้เสวย

อาหารอย่างนั้น วันนี้เมื่อไม่ได้อาหาร เธอคงจะหิวโหย
เป็นแน่.

[๒๔๐๘] ดูก่อนนางสัมปยุลา เธอจักทำอะไรได้
กับราชบุตรผู้เดือดร้อน อมโรคอยู่ป่า เราจะเป็น
ภักดาของเธอเอง.

ดูก่อนอสูรผู้เจริญ รูปร่างของเราผู้อาทรด้วย
ความโศก เป็นอศภายากไร้ จะงดงามอะไร ขอ-
ท่านจงแสวงหาหญิงอื่นที่มีรูปร่างงามกว่าเราเถิด.

มาเถิดเธอ เชิญขึ้นมายังภูเขานี้ เธอจงเป็นใหญ่
กว่าภรรยา ๔๐๐ คนของเรา จะสำเร็จความประสงค์
ทุกอย่าง.

ดูก่อนน้องนางผู้มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งดวงดาว
เจ้าจักได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแน่นอน สิ่งของทั้งหมดของพี่
หาได้ง่าย เชิญเข้ามาอภิรมย์กับเราในวันนี้เถิด.

ดูก่อนน้องนางสัมปยุลา หากเจ้าไม่ยอมเป็นมเหสี
ของเรา ชะรอยเจ้าจักต้องเป็นภิกษาหารของเรา ใน
เวลาเช้าพຽงนี้ เป็นแน่นอน.

ครั้นอสูรผู้มีชฎาเจ็ดชั้น หยาบเข้า เขี้ยวออกนอก
ปาก กินคนเป็นอาหาร ได้จับแขนนางสัมปยุลา ผู้มอง
ไม่เห็นที่พึงในป่า.

นางสัมปยุลา ถูกปีศาจผู้หยาบเข้า มุ่งอำมิศคุกคาม
แล้ว ต้องตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เสร้าโศกถึงพระ-
สวามีเท่านั้นรำพันว่า

ถึงยักษ์จะเคี้ยวกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระหฤทัยของทูลกระหม่อมของเราจัก
เคลื่อนแคลงเป็นอย่างอื่นไป.

เทพยเจ้าทั้งหลายคงจะไม่มีอยู่แน่นอน ท้าวโลก-
บาลก็คงไม่มีในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อยักษ์ผู้ไม่สำรวม
ทำด้วยอาการหยาบช้า จะหาผู้ช่วยห้ามป้องกันไม่มีเลย.

[๒๔๑๐] หญิงนี้มียศประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย
สงบเสงี่ยมเรียบร้อย มีเดชฟุ้งเฟื่องดุจไฟ แเน่รากษส
ถ้าเจ้าจะกินนาง ศีรษะของเจ้าจะแตกออกเจ็ดเสี่ยง
เจ้าอย่าทำให้นางเดือดร้อน จงปล่อยนางไปเสีย เพราะ
นางเป็นหญิงปฏิบัติสามี.

[๒๔๑๐] พระนางสัมพุลานั้น หลุดพ้นแล้วจาก
ยักษ์กินคน กลับมาสู่อาศรม ดุจแม่นกมีลูกอ่อนเป็น
อันตราย บินมายังรัง หรือดุจแม่โคนมมายังที่อยู่อัน
ว่างเปล่า จากลูกน้อย ฉะนั้น.

พระนางสัมพุลาราชบุตรผู้มียศ เมื่อไม่เห็นพระ
สวามี ผู้เป็นที่พึงของตนในป่า ก็มีดวงพระเนตรพร่า
ด้วยความร้อน ทรงรำไห้ผู้อยู่ ณ ที่นั้น.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนวอนไหว
สมณพราหมณ์ และฤๅษีทั้งหลาย ผู้สมบูรณด้วยจรณะ
ว่า ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไหว้
ราชสีห์ เสือโคร่ง และหม่อมฤคเหล่าอื่น ในป่าว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายว่าเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไหว้
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ที่กوهญาลดาชาติ และที่
เนาอยู่ ณ ภูเขาราวไพร ตลอดถึงดวงดาวในอากาศว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลาย เป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไหว้
เทพยเจ้า ผู้มีวรรณะเสมอดอกกราชพฤกษ์ ผู้ยังดวงดาว
ให้รุ่งเรือง งามในราตรีว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไหว้
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ ณ แม่น้ำคงคา ชื่อภาคีรี
อันเป็นที่รับรองแม่น้ำอื่นว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไหว้
เทพยเจ้าผู้เนาสถิตอยู่ ณ ขุนเขาหิมวันต์ อันล้วนแล้ว
ไปด้วยหินว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

[๒๔๑๑] ดูก่อนพระราชบุตรผู้มียศ เธอมาเสีย
จนคำที่เดียวหนอ วันนี้เธอมากับใครเล่า ใครหนอ
เป็นที่รักของเธอยิ่งกว่าเรา.

[๒๔๑๒] หม่อมฉันถูกศัตรุมนั้จับไว้ ได้กล่าว
คำนี้ว่า ถึงยักษจะกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระหฤทัยของทูลกระหม่อมของเราจะ
เคลือบแคลงเป็นอย่างอื่นไป.

[๒๔๑๓] ความสตัย่ยากที่จะหาได้ ในหญิงโจร
ผู้มีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย ความเป็นไปของหญิงทั้งหลาย
รู้ได้ยาก เหมือนความเป็นไปแห่งปลาในน้ำฉะนั้น.

[๒๔๑๔] ขอความสตัย่ที่หม่อมฉันมิได้เคยรัก
บุรุษอื่น ยิ่งกว่าทูลกระหม่อม เป็นความจริง ด้วย
อำนาจสัจจวาจา นี้ ขอพยาธิของทูลกระหม่อมจงระงับ
ดับหาย.

[๒๔๑๕] แฉะนางผู้เจริญ กุญชรสูงใหญ่ มี
มากมายถึง ๗๐๐ มีพลโยธาถืออาวุธขีประจําคอยพิทักษ์
รักษาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน และพลโยธาที่ถือธนู
ก็มีถึง ๑,๖๐๐ พิทักษ์รักษาอยู่ เธอเห็นศัตรูชนิดไหน.

[๒๔๑๖] ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อนพระลูก
เจ้า ทรงประพุดติแก่หม่อมฉันอย่างไร เดียวนี้หาเป็น
อย่างนั้นไม่ เพราะได้ทรงเห็นสมณนารีผู้ประดับตก-
แต่่ง มีผิวพรรณดุจเกสรบัว รุ่งก่าตัด เสียงไพเราะ
ดังเสียงหงส์.

ข้าแต่พระราชบิดา สมณนารีเหล่านั้น ทรงเครื่อง
ประดับล้วนทองคำ มีเรือนร่างเฉิดโฉม ประดับด้วย
เครื่องอสังการ นานาชนิด เพริศพริ้งดังสาวสวรรค์
เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโสตถิเสน ล้วนมีทรวด-
ทรงหาที่ติมิได้ เป็นขัตติยกัญญาพากันปรนปรี้อพระ-
โอรสราชเจ้านั้นอยู่.

ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าหากพระโอรสราชเจ้า
ทรงยกย่องหม่อมฉัน ดังที่หม่อมฉัน เคยเที่ยวแสวงหา
ผลาผลในป่า มาเลี้ยงดูพระราชสวามีในกาลก่อนอีก
และจะไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ จะประเสริฐกว่า
ราชสมบัติในพระนครพาราณสีนี้.

หญิงใดอยู่ในเรือน อันมีข้าวน้ำไพบูลย์ ตกแต่ง
ไว้เรียบร้อย มีเครื่องอาภรณ์อันวิจิตรประดับประดา
แม้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็น
ที่รักของสามี คอยแต่ประหัดประหาร ความตายของ
หญิงนั้นประเสริฐกว่า การอยู่ครองเรือน.

ถ้าแม่หญิงใด เป็นหญิงเฉลียวใจไว้เครื่องประดับ
มีเสื้อราแพนเป็นที่นอน แต่เป็นที่รักของสามี หญิงนั้น
ประเสริฐเสียกว่า หญิงผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ
ทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี.

[๒๔๑๗] ภรรยาผู้เกื้อกูลต่อสามี เป็นหญิงหา
ได้แสนยาก สามีผู้เกื้อกูลต่อภรรยา ก็หาได้แสนยาก
ดูก่อนเจ้าผู้จอมชน มเหสีของเจ้า เป็นผู้เกื้อกูลเจ้าด้วย
มีศีลด้วย เพราะฉะนั้น เจ้าจงประพฤติธรรม ต่อนาง
สัมพลา.

[๒๔๑๘] ดูก่อนน้องนางสัมพลาผู้เจริญ ถ้าเจ้า
ได้โลกสมบัติอันไพบูลย์แล้ว แต่ถูกความหึงหวง
ครอบงำ จนจะถึงซึ่งมรณะไซ้ พี่และนางราชกัญญา
เหล่านี้ทั้งหมดจะทำตามถ้อยคำของเจ้า.

จบสัมพลาชาดกที่ ๕

อรรถกถาสัมพลาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภพระนางมัลลิกाराชเทวี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
กา เวธมานา ดังนี้.

เรื่อง (ปัจจุบัน) ข้าพเจ้าพรรณนาไว้แล้วอย่างพิสดารในกุมมาส-
ปิณฑกชาดก ก็พระนางมัลลิกานั้น ด้วยอาณูภาพแห่งการถวายขนมกุมมาส
แต่พระตถาคตเจ้า ๓ ก้อน ได้ถึงความเป็นพระอัครมเหสี ของพระเจ้าปเสน-
ทิโกศล ในวันนั้นทีเดียว ถึงพร้อมด้วยกัลยาณธรรม ๕ ประการ มีต้นก่อน
เป็นต้น ถึงพร้อมด้วยญาณความรู้ เป็นอุปัฏฐายิกาแห่งพระพุทธเจ้า เคารพ
ต่อพระสวามี ดังเทพยดา นั้นได้ปรากฏไปทั่วพระนคร อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุ
ทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ข่าว่า พระนางมัลลิกาทะ
เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ทรงเคารพต่อพระสวามี ดุจเทพยดา พระศาสดา
เสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่อง
อะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ใช้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน พระนางมัลลิกานี้ ก็ทรงเคารพ
พระสวามี ดุจเทพยดาเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริตดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล โอรสของพระเจ้าพรหมทัตในพระนครพาราณสี ทรง
พระนามว่า โสคติเสนกุมาร พระราชาทรงสถาปนาพระราชโอรส ผู้เจริญวัย
แล้วนั้นไว้ในตำแหน่งอุปราช. พระอัครมเหสี ของโสคติเสนกุมารนั้น พระ
นามว่าสัมพลา มีพระรูปโฉมงดงาม เปรียบพร้อมไปด้วยสร้อยอินทรีย์เปล่ง
ปลั่ง ปรากฏเหมือนเปลวประทีปโพลงอยู่ในที่สังคลม ในเวลาต่อมา โรคเรื้อน

เกิดขึ้นในสระของโสดิเสนกุมาร พวกแพทย์ ไม่สามารถจะเยียวยารักษาได้ เมื่อโรคเรื้อนแตกออก พระราชกุมาร ก็เป็นผู้อันประชาชนพึงรังเกียจถึงความเดือดร้อน ดำริว่า ราชสมบัติจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เราก็กินตายอย่างอนาถาในป่า แล้วกราบทูลพระราชบิดาให้ทรงทราบ ละทิ้งตำแหน่งฝ่ายในเสด็จออกไปแล้ว พระนางสัมพุลอัครมเหสี แม่อันพระราชกุมารให้กลับด้วยอุบายเป็นอันมาก ก็ไม่ยอมกลับถ่ายเดียว ทูลว่า หม่อมฉันจักไปปฏิบัติฝ่าพระบาทผู้พระสวามีในป่า แล้วตามเสด็จไปด้วย พระราชกุมารเข้าไปยังป่าแล้ว สร้างบรรณศาลาขึ้น อยู่อาศัยในประเทศอันสมบูรณ์ ด้วยมูลผลาผล ร่มเงา น้ำทำอันหาได้ง่าย ราชธิดาผู้ชานา ก็ทรงปฏิบัติบำรุงพระราชกุมาร. พระนางปรนนิบัติอย่างไร? คือ พระนาง ตื่นแต่เช้า แล้วกวาดอาศรมบท ตักน้ำใช้ น้ำฉัน เข้าไปตั้งไว้ น้อมไม้สีพระทนต์ และน้ำบ้วนพระโอษฐ์ เข้าไปถวาย ครั้นบ้วนพระโอษฐ์แล้ว ก็บศยทาแผลของพระสวามี แล้วให้เสวยผลาผลมีรสหวานอร่อย เมื่อพระสวามี บ้วนพระโอษฐ์ ล้างพระหัตถ์แล้ว ทูลว่า ข้าแต่พระสวามี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอเสด็จที่โปรดอย่ามีความประมาท ถวายบังคมแล้ว ถือกะเช้่า เสียม และขอสอย เข้าป่า แสวงหาผลาผล นำผลไม้ม่าเก็บไว้ที่ข้างหนึ่ง แล้วเอาหม้อตักน้ำมาสรองสนาน โสดิเสนราชกุมาร ผู้พระสวามี ด้วยเครื่องสนานอันเป็นผงและเป็นก้อนต่างๆ แล้วน้อมผลาผล อันมีรสอร่อยเข้าไปถวายอีก ครั้นเสวยเสร็จแล้ว พระนางก็น้อมน้ำดื่มที่อบไว้เข้าถวาย พระองค์เองก็บริโภคผลาผล แล้วจัดแจงไม้เรียบเป็นพระบรรจถรณ์ เตรียมไว้ เมื่อพระสวามีบรรทมบนไม้เรียบนั้นแล้ว ก็ทรงล้างพระบาท ทำการนวดพั้นคั้นพระสรีรกาย แล้วเข้าไปนอนข้างที่พระบรรทม พระนางสัมพุล ปรนนิบัติพระสวามี โดยอุบายนี้แล.

วันหนึ่ง พระนางกำลังเก็บผลไม้อยู่ในป่า เหลือบเห็นลำธารแห่งหนึ่ง จึงยกกระเช้าลงจากศิรชะวางไว้ที่ฝั่งลำธาร คิดว่าเราจักอาบน้ำ แล้วลงไปอาบน้ำ ขัดสรีรกายด้วยขมิ้น จนพระวรกายสะอาดดีแล้ว ขึ้นมา ยืนนุ่งห่มผ้าอันทอด้วยเปลือกไม้ อยู่ที่ริมลำธาร ขณะนั้น รัศมีแห่งพระสรีรกายของพระนาง เป็นเหตุให้ป่ามีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน.

ขณะนั้น อสุรตนหนึ่ง เทียวแสวงหาอาหารอยู่ เห็นพระนาง สัมพุดาเข้า ก็มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีขาอันอวบอืด เธอเป็นใคร
มายืนยืนอยู่ผู้เดียวที่ลำธาร ดูก่อนแม่นาง ผู้มีลำตัว
อันน่าเล้าโลมด้วยมือ เราขอถาม เธอจงบอกชื่อและ
เผ่าพันธุ์แก่เรา.

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีเอวอันกลมกลิ้ง ท่านเป็นใคร
หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร เป็นผู้มีร่างอันสะคราญ ทำ
ป่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งสี่หะและสี่ไคร่ง ให้น้ำรินรมย์
สว่างไสวอยู่ ดูก่อนนางผู้เจริญ เราคืออสุรตนหนึ่ง
ขอไหว้ท่าน ขอความนอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กา เวธมานา ความว่า เพราะเธอ
อาบน้ำในลำธารหนาว จึงยืนยืนอยู่. บทว่า สญฺจิตรู แปลว่า เน้
นางผู้มีช่วงขาอันอวบอืด. บทว่า ปาณิปเมยฺยมชฺเขตฺต แปลว่า ดูก่อนแม่
นางผู้มีเรือนร่าง อันน่าเล้าโลม ด้วยมือ. บทว่า กา วา ตฺวํ ความว่า
เธอเป็นใคร หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร. บทว่า อภิวัตฺตมิ แปลว่า เรา
ขอไหว้เธอ. บทว่า ทานวาทิ ความว่า อสุรตนนั้นได้กล่าวว่า เราคืออสุรตน
หนึ่ง ขอความนอบน้อมนี้จงมีแก่เธอ เราขอประคองอัญชลีแก่เธอ.

พระนางสัมพลา ได้ฟังคำของอสูรนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา
ความว่า

คนทั้งหลาย รู้จักโอรสของพระเจ้ากาสิมีนามว่า
โสตติเสนกุมาร เราชื่อสัมพลา เป็นชายาของโสตติ-
เสนกุมารนั้น ดูก่อนอสูร ท่านจงรู้อย่างนี้ ดูก่อนท่าน
ผู้เจริญ เราชื่อสัมพลา ขอไหว้ท่าน ขอความนอบ
น้อมจงมีแก่ท่าน.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ พระโอรสของพระเจ้าวิเทห-
ราช เตือดรื่อนอยู่ในป่า เรามาพยาบาลพระองค์ผู้ถูก
โรคเบียดเบียนอยู่ตัวต่อตัว.

อนึ่ง เรามาเที่ยวแสวงหารวงผึ้ง และเนื้อมด
เราหาอาหารอย่างไรไป พระสวามีของเรา ก็ได้เสวย
อาหารอย่างนั้น วันนี้เมื่อไม่ได้อาหาร เรายังจะหิว
โหยเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวเทหปุตุโต ได้แก่ พระกุมาร ผู้
เวเทหราชปิโยรส. บทว่า โรคสมมตุดิ ได้แก่ ผู้อันโรคเบียดเบียนแล้ว. บทว่า
อุปฐุทธิ ความว่า เราต้องพยาบาล คือ ปรนนิบัติทำวเชอ. ปาฐะว่า
อุปฐุธิตา ดังนี้ก็มี. บทว่า วนมฤถาย ความว่า เราเที่ยวค้นเสาะแสวง
หาของป่า. บทว่า มธุมํ ส ความว่า (เราเที่ยวแสวงหา) ผลไม้รวงผึ้งที่ไม่
มีตัว และเนื้อมด อันเป็นส่วนเหลือเดนจากราชสีห์ และพยัคฆมด
เคี้ยวกิน. บทว่า ตํ ภกฺโข ความว่า เรานำอาหารสิ่งใดไป พระสวามีของ
เราก็ได้อาหารสิ่งนั้นเสวย. บทว่า ตสฺส นฺนชฺช ความว่า เมื่อพระสวามี

ของเราไม่ได้สวดยอาหารในวันนี้ พระสรีระ คงจะเหี่ยวแห้งดังดอกปทุมที่
เขาดากแดดไว้ละนั้น. บทว่า นาสติ แปลว่า ชุบชื้น คือ เหี่ยวแห้งไป.

ต่อจากนั้นไป เป็นคาถากล่าวโต้ตอบระหว่างอสูร และพระนางสัมปยุลา
ดังต่อไปนี้

(อสูรกล่าวว่า) ดูก่อนนางสัมปยุลา เธอจะทำ
อะไรได้กับราชบุตร ผู้เดือดร้อนอมโรคอยู่ในป่า เรา
จะเป็นภักดาของเธอ.

(นางสัมปยุลา ตอบว่า) ดูก่อนอสูรผู้เจริญ รูป
ร่างของเราผู้อาดูรด้วยความโศก เป็นอัทธพยากไร้
จะงงดามอะไร ขอท่านจงแสวงหาหญิงอื่นที่มีรูปร่าง
งามกว่าเราเถิด.

(อสูรกล่าวว่า) มาเถิดเธอ เจริญขึ้นมายังภูเขานี้
เธอจงเป็นใหญ่กว่าภรรยา ๔๐๐ คนของเรา จะสำเร็จ
ความประสงค์ทุกอย่าง.

ดูก่อนน้องนาง ผู้มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดังดวง
ดาว เจ้าจะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแน่นอน สิ่งของทั้งหมด
ของเราหาได้ง่าย เจริญเข้ามาอภิรมย์กับเราในวันนี้เถิด.

ดูก่อนน้องนางสัมปยุลา หากเจ้าไม่ยอมเป็นมเหสี
ของเรา ชะรอยเจ้าจักต้องเป็นภักดาหารของเรา ใน
เวลาเข้าวันพรุ่งเป็นแน่นอน.

(พระศาสดาตรัสว่า) ครั้นอสูรผู้มีชญา ๗ ชั้น หยาบ
เข้า เขี้ยวออกนอกปากกินคนเป็นอาหาร ได้จับแขน
นางสัมปยุลา ผู้มองไม่เห็นที่ฟังในป่า.

นางสัมพลา ถูกปีศาจผู้หยาบช้า มุ่งอามิสครอบ
งำแล้ว ต้องตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เสรีโสภถึงพระ
สวามีเท่านั้น ราพันว่า

ถึงยักษ์จะเคี้ยวกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระเหตุภัยของทูลกระหม่อม ของเรา
จักเคลื่อนแคลงเป็นอย่างอื่นไป.

เทพยเจ้าทั้งหลาย คงจะไม่มีอยู่แน่นอน ท้าว
โลกบาลก็คงไม่มีในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อยักษ์ผู้ไม่สำรวม
ทำด้วยอาการหยาบช้า จะหาผู้ช่วยห้ามป้องกันไม่มี
เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริจิตฺตฺเนน ความว่า เจ้าจักทำอะไร
ได้ กับราชบุตรผู้อมโรคนั้น. บทว่า โสภฏฺฐาย แปลว่า ผู้อาครุด้วย
ความโสภ. ปาฐะว่า โสภฏฺฐาย ดังนี้ก็มี ความที่ว่า ตั้งอยู่แล้วในความ
เสรีโสภ. บทว่า ทฺรุตฺตตาย ความว่า เป็นอรรถาพิถึงแล้วซึ่งความยากไร้
กำพริ้ว. บทว่า เอหิมิ ความว่า อสุรปลอมโยนว่า เจ้าอย่าคิดว่า ตนมี
รูปร่างเลวทรามเลย จงไปยังทิพยวิมานของเราบนยอดเขานี้ จงขึ้นสู่ภูเขานี้เถิด.

บทว่า จตุสฺสตา ความว่า แม้ในวิมานนั้น พีมักรรยาอื่นถึง ๔๐๐
คน. บทว่า สพฺพนฺตฺติ ความว่า อสุรนั้นกล่าววว่า เจ้าปรารถนาเครื่องอุปโภค
บริโภค ผ้าผ่อนและเครื่องอาภรณ์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นทั้งหมด
สำหรับพีมามากมายสิ้นเหลือ หาได้ง่ายแท้ ฉะนั้น เจ้าอย่าคิดเสียใจว่าตนเป็น
กำพริ้ว มาเถิด มาร่วมอภิรมย์ยินดีกับพี. บทว่า มหเสยฺยิ ความว่า เน้
นางสัมพลาผู้เจริญ หากเจ้าไม่ยอมเป็นมเหสีของเราไซ้ เจ้าก็จงเตรียมตัว

เพื่อเป็นอาหารเช้าของเรา ด้วยเหตุนี้ เราจึงนำเข้าไปสู่วิมานโดยพลการ เมื่อเจ้าไม่สงเคราะห์เราในข้อนี้ พຽงนี้เจ้าจึงเป็นอาหารของเราแต่เช้ารู้ที่เดียว. บทว่า **ตณฺจ** ความว่า อสุรนั้นประกอบด้วยชญาเจ็ดชั้น ทารุณ เขี้ยวออกนอกปาก ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้จับแขนนางสัมพุล่า ผู้มองไม่เห็นอะไรเป็นที่พึงของคนได้ในปานนั้น. บทว่า **อิปฺนุนา** แปลว่า ครอบงำแล้ว. บทว่า **อามิสกฺขุนา** ได้แก่ เหลาะแหละโดยถูกกิเลสครอบงำ. บทว่า **ปติเมว** ความว่า มิได้คิดถึงตน เสรีโสภถึงแต่พระสวามีเท่านั้น. บทว่า **มโน เหตุสฺสตี** ความว่า ครั้นพระองค์ทรงทราบว่ เรามัวล่าช้าอยู่ พระทัยของทูลกระหม่อมจักทรงเคลือบแคลงไปต่าง ๆ. บทว่า **น สฺนฺตี เทว** ความว่า นางสัมพุล่าถูกอสุรจับที่แขน เมื่อจะทำการยกช่อกเทวดา จึงกล่าวคำนี้. บทว่า **โลกปาลา** ความว่า นางสัมพุล่ากล่าวปริเทวนาการว่า บรรดาเทพเจ้าผู้มีศีลเห็นปานนี้ ท้าวโลกบาลผู้อรรักษา เห็นจะไม่มีในโลกนี้เป็นมั่นคง.

ลำดับนั้น ด้วยเดชอำนาจของพระนาง พิภพของท้าวสักกะหวั่นไหว บันทุกัมพลาอาสน์แสดงอาการร้อนรุ่ม. ท้าวสักกเทวราชจึงทรงแลดู ทรงทราบเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงถือวชิราวุธเสด็จมาโดยด่วน ประทับยืนบน ศีรษะของอสุรยักษ์ ตรัสพระคาถานอกนี้ ความว่า

หญิงนี้มียศ ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย สงบ-
เสงี่ยม เรียบร้อย มีเดชฟุ้งเฟื่องดุจไฟ แนะรากลส
ถ้าเจ้าจะกินนางนี้ ศีรษะของเจ้าจะแตกออกเจ็ดเสี่ยง
เจ้าอย่าทำให้นางเดือดร้อน จงปล่อยไปเสีย เพราะ
นางเป็นหญิงปฏิบัติสามี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺดา ความว่า สงบระงับ อีกนัยหนึ่ง
หมายถึงเป็นคนฉลาด เปรียบพร้อมด้วยความรู้. บทว่า สฺมา ความว่า
ปราศจากความไม่สม่ำเสมอทางกายเป็นต้น. บทว่า อเทสิ แปลว่า จะเคี้ยวกิน.
บทว่า ผลยุย ความว่า ศิระษะของเจ้าอันเร่าตีด้วยอินทวชิราวุธนี้ ฟิงแตก
แน่นอน. บทว่า มา ตฺวํ ทฺหิ ความว่า เจ้าอย่าทำให้นางต้องเดือดร้อน.

อสุรฟิงดังนั้น จึงปล่อยพระนางสัมพุล่า ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า
อสุรนี้ ฟิงกระทำเช่นนี้อีกเป็นแน่ จึงจงจำอสุรนั้นไว้ด้วยตรวนทิพย์ แล้ว
ปล่อยไว้ในภูเขาลูกที่สาม เพื่อจะมีให้มันมาอีกต่อไป แล้วทรงโอวาทราชธิดา
ด้วยอัปมาทธรรม แล้วเสด็จสู่ทิพยสถานของพระองค์. ฝ่ายพระนางสัมพุล่า-
ราชธิดา ครั้นพระอาทิตย์อัสดงคดแล้ว ได้กลับถึงอาศรมด้วยแสงจันทร์.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๘ คาถา
ความว่า

พระนางสัมพุล่านั้น หลุดพ้นแล้วจากยักษ์กินคน
กลับมาสู่อาศรม ดุจแม่นกมีลูกอ่อนเป็นอันตราย
บินมายังรัง หรือดุจแม่โคนมมายังที่อยู่ อันว่างเปล่า
จากลูกน้อยฉะนั้น.

พระนางสัมพุล่าราชบุตรผู้มียศ เมื่อไม่เห็น
พระสวามีผู้เป็นที่พึ่งของตนในป่า ก็มีดวงพระเนตร
พร่าด้วยความร้อน ทรงรำไห้อยู่ ณ ที่นั้น.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วอนไหว้
สมณพราหมณ์และฤๅษีทั้งหลาย ผู้สมบูรณ์ด้วยจรณะ
ว่า ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนไหว
ราชสีห์ เสือโคร่ง และหม่อมตฤคเหล่าอื่นในป่าว่า ดิฉัน
ขอถึงท่านทั้งหลาย ว่าเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนไหว
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ที่กوهญาลดาชาติ และที่เนา
อยู่ ณ ภูเขาราวไพรี ตลอดถึงดวงดาวในอากาศว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนไหว
เทพยเจ้า ผู้มีวรรณะเสมอดอกราชพฤกษ์ ผู้ยังดวงดาว
ให้รุ่งเรืองงามในราตรีว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง,

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนไหว
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ ณ แม่น้ำคงคาชื่อภาคีรี
อันเป็นที่รับรองแม่น้ำอื่นว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนไหว
เทพยเจ้า ผู้เนาสถิตอยู่ ณ ขุนเขาหิมวันต์ อันล้วน
แล้วไปด้วยหินว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิทฺฐํ ผลินสกุณิว ความว่า แม่นก
ที่ชื่อว่า สกุณิมีลูกอ่อน เพราะเป็นที่ผลิตสกุณโปกกทั้งหลาย คาบเหยื่อด้วย
จะงอยปากแล้วบินกลับมารัง เพราะอันตรายบางอย่าง ฉันทไค อนึ่ง แม่โคนม
ตัวมีเชื้อไขในลูกน้อย พึ่งกลับมาสู่ที่อยู่อันลูกน้อยออกไปแล้ว คือโรงที่วางเปล้า
จากลูกน้อย ฉันทไค พระนางสัมพุลานัน ก็มาสู่อาศรมอันอ้างว้าง ฉันทัน.

แท้จริง คราวนั้น เมื่อพระนางสัมปุลลาชกข์ช้อยู่. โสคติเสนกุมาร ทรงระแวงว่า ขึ้นชื่อว่าหญิงเป็นคนเหลวไหล จะพึงพาแม่ปัจฉามิตรของ เรามา จึงเสด็จออกจากบรรณศาลา เข้าไปนั่งซ่อนอยู่ระหว่างกอไม้. เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความไว้ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุตุมตฤกขา** ความว่า มีดวงพระเนตรพร่าด้วยความร้อน อันเกิดแต่กำลังของความเศร้าโศก คือฤดู. บทว่า **อปสุสนุติ** ความว่า พระนางสัมปุลลาเมื่อไม่เห็นพระสวามีผู้เป็นที่พึงของตน ก็ปริเทวนาการวิ่งไปมา อยู่ในป่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมณเณ พุราหุมเณ** ได้แก่ สมณพราหมณ์ ผู้ระงับบาป ลอยบาปเสียแล้ว. บทว่า **สมบุณฺนจรเณ** ความว่า และ กราบไหว้พระฤาษี ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ ด้วยสามารถแห่งสมบัติ ๘ พร้อมทั้งศีล. อธิบาย ครั้นพระนางสัมปุลลา กล่าววิงวอนอย่างนี้แล้ว เมื่อไม่พบ พระราชโอรส จึงปริเทวนาการว่า คิดนขอลถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึง ถ้าท่าน เห็นทราบสถานที่ ซึ่งพระสวามีของดิฉันนั่งอยู่ โปรดบอกด้วยเถิด. แม้นใน คาลาที่เหลือทั้งหลาย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ติณฺณลตานิ โอสโรชฺย** ความว่า พระนางก็ไหว้วอนเทพยเจ้า อันเนาสถิต ณ กอหญ้าอันมีกระพี้ภายใน มีแก่นในภายนอก ไหว้วอนเทพยเจ้า อันเนาสถิต ณ ลดาชาติ และดวงดาวในอากาศ. พระนางสัมปุลลา กล่าว คาลานี้ หมายถึงเทพยดาทั้งหลาย ผู้บังเกิดแล้วในลดาชาติเป็นต้น. บทว่า **อินฺทิวรีสามํ** ได้แก่ เทพยเจ้าผู้มีวรรณะทัดเทียมกับคอกราชพฤกษ์. บทว่า **ตุมฺหฺมุหิ** ความว่า พระนางสัมปุลลา กล่าวว่า **ตํ ปิ อมุหิ** (ดิฉันขอลถึงแม่ท่าน ว่าเป็นที่พึง) ดังนี้ หมายถึง (ดวงดาว) ยามราตรีเมื่อนั้น. บทว่า **ภคิริตี** ได้แก่ แม่น้ำคงคาอันมีนามโดยปริยายอย่างนี้. บทว่า **วสนฺตุสินิ** ความว่า

พระนางสัมพุลากล่าวไว้ หมายถึงเทพยเจ้าผู้บังเกิด ณ แม่น้ำคงคา อันเป็นที่รับรองแม่น้ำทั้งหลายเหล่าอื่น เป็นอันมากนั่นเอง. แม้ในเทพยเจ้าผู้เนาสถิต ณ ป่าหิมพานต์ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

โศคติเสนกุมาร ผู้พระสวามีทอดพระเนตรเห็นพระนางปริเทวนาการ อยู่อย่างนี้ จึงทรงดำริว่า นางนี้รำไรรำพันยิ่งนัก แต่ว่าเรายังไม่รู้ความเป็นไปของนาง ถ้านางทำเช่นนี้เพราะสินหาอาลัยในเราแล้ว นานที่ดวงหทัยของนางจะแตกทำลาย เราจักทดลองนางดูก่อน แล้วเสด็จไปประทับนั่งที่ประตูบรรณศาลา. พระนางสัมพุลาก็รำไรให้ดำเนินไปยังประตูบรรณศาลาไหว้พระบาทแห่งพระสวามีแล้วทูลว่า ข้าแต่พระสวามีผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์เสด็จไปไหนมาพะคะ ?

ลำดับนั้น โศคติเสนกุมารจึงรับสั่งกะพระนางว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ ในวันอื่น ๆ เจ้าไม่เคยมาในเวลานี้เลย วันนี้เจ้ามาจนค่ำคืน เมื่อจะดำรงสถาม จึงตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนพระราชบุตรผู้มียศ เธอมาเสียจนค่ำ

ที่เดียวหนอ วันนี้เธอมากับใครเล่า ใครหนอเป็นที่รัก

ของเธอยิ่งกว่าเรา.

ลำดับนั้น พระนางสัมพุลาก็กราบทูลพระสวามีว่า ทูลกระหม่อมเอย เมื่อกระหม่อมฉันเก็บผลไม้เสร็จแล้ว เดินมาพบอสูรตนหนึ่ง มันมีจิตรักใคร่ในหม่อมฉัน ยึดแขนไว้แล้วพูดว่า ถ้าเจ้าไม่ยอมทำตามคำของเรา เราจักกินเจ้าเป็นอาหาร เวลานั้นหม่อมฉันเสรำโศกถึงทูลกระหม่อมแต่ผู้เดียว จึงได้รำไรรำพันอย่างนี้ แล้วกล่าวคาถา ความว่า

หม่อมฉันถูกศัตรูมันจับไว้ ได้กล่าวคำนี้ว่า ถึง
ยักษ์จะกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์ ทุกข์อยู่แต่ว่า
พระหฤทัยของทูลกระหม่อมของเรา จะเคลือบแคลง
เป็นอย่างอื่นไป.

เมื่อพระนางจะทูลพฤติการณ์ที่เลื้ลือต่อไป จึงทูลว่า ข้าแต่พระทูล-
กระหม่อม หม่อมฉันถูกอสูรตนนั้นจับไว้แล้ว เมื่อไม่สามารถจะให้มันปล่อย
ตัวได้ จึงทำการร่ำร้องฟ้องเทวดาขึ้น ทันใดนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงวชิราวุธ
เสด็จมาประทับยืนบนอากาศ ทวาดขู่อสูรให้มันปล่อยหม่อมฉัน แล้วจงจำ
มันไว้ด้วยตรวนทิพย์ เหวี่ยงไปในระหว่างภูเขาสูงที่สาม แล้วเสด็จหลีกไป
หม่อมฉันอาศัยท้าวสักกเทวราช รอดชีวิตมาได้ ดังทูลมาอย่างนี้.

โสตติเสนราชกุมาร ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว จึงแสวงตรัสว่า
แนะนำนางผู้เจริญ ข้ออ่าังนั้นจงยกไว้ ขึ้นชื่อว่า ดวงใจของมาตุคามยากที่จะหา
ความสัตย์ได้ ก็ในป่าหิมพานต์มีพวกพรานไพร ดาบส วิชาธรเป็นต้น
มากมาย ใครจะเชื่อใจเจ้าได้ แล้วตรัสคาถา ความว่า

ความสัตย์ ยากที่จะหาได้ในหญิงโจร ผู้มีเล่ห์-
เหลี่ยมมากมาย ความเป็นไปของหญิงทั้งหลายรู้ได้ยาก
เหมือนความเป็นไปของปลาในน้ำ ฉะนั้น.

พระนางสัมพุดาได้ยินพระคำรัสของพระสวามี จึงทูลว่า ข้าแต่พระ-
ทูลกระหม่อม หม่อมฉันจักเฝ้าพยาบาลทูลกระหม่อม ผู้ไม่ทรงเชื่อ ด้วยกำลัง
ความสัตย์ของหม่อมฉันนั้นเทียว แล้วตักน้ำมาเต็มกระออม ทำสังจกิริยา
รดน้ำลงเหนือพระเศียรพระสวามี แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ขอความสัตย์ ที่หม่อมฉันมิได้เคยรักบุรุษอื่น

ยิ่งกว่าทูลกระหม่อมเป็นความจริง ด้วยอำนาจสัจ

วาจา นี้ ขอพยาธิของทูลกระหม่อมจงระงับดับหาย.

บรรดาบทเหล่านั้น ตถาศัพท์ บัณฑิตพึงประกอบเข้ากับบทนี้ว่า

เจ มม. มีอธิบายว่า หม่อมฉันทุกอย่างใด ถ้าเป็นความจริงของหม่อมฉัน
อย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอความจริงจงช่วยพิทักษ์รักษาหม่อมฉัน แม้ในบัดนี้
แม้ในกาลต่อไป จักช่วยพิทักษ์รักษาแม้ในกาลอนาคต บัดนี้ขอเชิญพระองค์
จงสดับถ้อยคำของหม่อมฉันเถิด. บทว่า ยถาหิ นาภิขานามิ ความว่า
ก็ในพระคัมภีร์ทั้งหลายท่านเขียนไว้ว่า " ตถา มํ สจฺจํ ปาเลมิ " คำนั้น
ไม่มีในอรรถกถา.

เมื่อพระนางสัมปยุตา กระทำสัจจกิริยาอย่างนี้ แล้วรดน้ำถวายเท่านั้น
โรคเรื้อนของโสตติเสนราชกุมาร ก็ระงับหายทันที ดุจสนิมทองแดงถูกล้าง
ด้วยน้ำส้มมะนาวนั้น. ทั้งสองพระองค์เสด็จอยู่ในอาศรมนั้น สอง-สามราตรีก็
ออกจากป่า ดำเนินไปถึงเมืองพาราณสี เข้าไปยังพระอุทยาน.

พระราชาทรงทราบว่ พระราชโอรสกับพระสุณิสา กลับมาจึงเสด็จ
ไปยังพระอุทยาน ตรัสสั่งให้ยกเสวตฉัตรถวายโสตติเสนราชโอรส และให้
อภิเษกพระนางสัมปยุตาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ในพระอุทยานนั่นเอง แล้ว
เชิญเสด็จสู่พระนคร ส่วนพระองค์เองทรงผนวชเป็นฤาษี เสด็จอยู่ ณ พระ-
ราชอุทยานนั้น และเสด็จไปเสวยในพระราชนิเวศน์นั้นแหละเป็นประจำ. ฝ่าย
พระเจ้าโสตติเสน ได้พระราชทานเพียงตำแหน่งพระอัครมเหสี แก่พระนาง
สัมปยุตาอย่างเดียว หาได้มีราชสักการะอะไร ๆ อีกไม่ มิได้สนพระทัยถึงว่า
พระนางสัมปยุตานั้นมีตัวอยู่ มัวแต่เอกริมย์กับสนมอื่น ๆ เท่านั้น. ด้วยความ

แค้นต่อหญิงผู้ร่วมพระราชสวามี พระนางสัมพลาได้มีพระวรกายชুবผอม เป็นโรคผอมเหลือง มีพระวรกายสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น. วันหนึ่งพระนางได้ ไปยังสำนักพระสัสสุรดาบส ผู้เสด็จมาเสวยในพระราชวัง เพื่อต้องการจะ บรรเทาโศกาคูร ถวายบังคมพระดาบสผู้เสวยเสร็จแล้ว ประทับ ณ ที่ส่วน ข้างหนึ่ง.

พระสัสสุรดาบสนั้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นพระนาง มีพระอินทรีย์ เศร้าหมอง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

แนะนำนางผู้เจริญ คุญชรสูงใหญ่ มีมากมายถึง

๗๐๐ มีพลโยธาถืออาวุธจีประจำ คอยพิทักษ์รักษาอยู่

ทั้งกลางวันและกลางคืน และพลโยธาที่ถือธนู ก็มีถึง

๑,๖๐๐ พิกัดรักษาอยู่ เธอเห็นศัตรูชนิดไหน.

พระคาถานั้นมีอธิบายว่า พระสัสสุรดาบสดำรัสถามว่า แนะนำนาง สัมพลาผู้เจริญ คุญชรของเรา ๗๐๐ ประกอบไปด้วยอาวุธพร้อมสรรพ โดยมี ทหารขึ้นจีคอช้างเหล่านั้นชุมนุมอยู่ ทั้งทหารธนู ๑,๖๐๐ คนอื่น ๆ อีก ก็พากัน พิกัดรักษาพระนครพาราณสี อยู่ตลอดคืนตลอดวัน เมื่อพระนครมีอาชญา คืออย่างนี้ เจ้ายังจะเห็นศัตรูชนิดใดยู่หรือ แนะนำนางผู้เจริญ ในเวลาที่เข้ามา จากป่าอันน่ารังเกียจ มีภัยรอบด้าน คุมิสรีระเปล่งปลั่งสมบูรณ์ แต่บัดนี้ คุณเจ้าชুবซีดผิวดำพรรณดังเป็นโรคผอมเหลือง อินทรีย์เศร้าหมองเหลือเกิน เจ้าเกรงสิ่งใดเล่า?

พระนางสัมพลาได้สดับพระดำรัส ของพระสัสสุรดาบส แล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เพราะพระราชโอรสของพระทูลกระหม่อม ไม่ทรงกรุณา กระหม่อมฉัน ดังในกาลก่อน แล้วตรัสคาถา ๕ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อนพระลูกเจ้า ทรง
ประพศติแก้หม่อมฉันอย่างไร เดียวนี้หาเป็นอย่างนั้น
ไม่ เพราะได้ทรงเห็นสนมณารี ผู้ประดับตกแต่ง มี
ผิวพรรณดุจเกสรบัวรุ่งกำตัด เสียงไพเราะดังเสียง
หงส์.

ข้าแต่พระราชบิดา สนมณารีเหล่านั้น ทรง
เครื่องประดับล้วนทองคำ มีเรือนร่างเจิดโฉม
ประดับด้วยเครื่องอสังการนานาชนิด เพริศพรังดัง
สาวสวรรค์ เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโสตถิเสน
ล้วนมีทรวดทรงหาติมิได้ เป็นขัตติยกัญญา พากัน
ปรนปรี้อพระโอรสราชเจ้านั้นอยู่.

ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าหากพระโอรสราชเจ้า
ทรงยกย่องหม่อมฉัน ดังที่หม่อมฉันเคยเที่ยวแสวงหา
ผลาผลในป่า มาเลี้ยงดูพระราชสวามี ในกาลก่อนอีก
และไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ จะประเสริฐกว่าราช
สมบัติ ในพระนครพาราณสีนี้.

หญิงใดอยู่ในเรือน อันมีข้าวน้ำไปบุลย์ ตกแต่ง
ไว้เรียบร้อย มีเครื่องอาภรณ์อันวิจิตรประดับประดา
แม้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็น
ที่รักของสามี คอยแต่ประหัดประหาร ความตายของ
หญิงนั้นประเสริฐกว่า การอยู่ครองเรือน.

**ถ้าแม่หญิงใด เป็นหญิงเฉลียวใจไว้เครื่องประดับ
มีเสื้อลำแพนเป็นที่นอน แต่เป็นที่รักของสามี หญิงนั้น
ประเสริฐเสียกว่าหญิงผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ
ทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปทุมุตตรตฺตจา** ความว่า พระลูกเจ้า
ทอดพระเนตรเห็นสตรีมีผิวกายงดงาม คล้ายกลีบดอกปทุม แสดงว่า มีรัศมี
สีทองเปล่งออกจากสรีรกายของทุกคนง. บทว่า **วिरาคิตา** แปลว่า มีรูปร่าง
อ่อนแอ อธิบายว่า มีเรือนร่างระหง. บทว่า **หิ สคฺคฺครา** ความว่า ทรง
เห็นเหล่าสนมณารี มีเสียงไพเราะอ่อนหวานคล้ายเสียงหงส์. บทว่า **ตาสฺ**
ความว่า เพราะทรงสดับเสียงแหม่หวัชบกล่อมเป็นต้น ของสนมณารีเหล่านั้น
บัดนี้พระโอรสราชเจ้าของพระทูลกระหม่อม จึงไม่ประพฤติดต่อหม่อมฉันดัง
เช่นก่อน. บทว่า **สุวณฺณสฺสฺกฺจฺจฺชรา** ความว่า ทรงเครื่องประดับ ซึ่ง
ล้วนทองคำ. บทว่า **อลฺงฺกฺตา** ความว่า ประดับด้วยเครื่องอลังการนานาชนิด.
บทว่า **มานุสฺสียจฺจฺรูปฺมา** ความว่า เปรียบพริ้งดั่งสาวสวรรค์ในหมู่มนุษย์.

บทว่า **เสโนปิยา** ความว่า เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโศตถิเสน.
บทว่า **ปฏฺธิโลภยฺนฺติ** น้ ความว่า พวกนักปรนปรี้อพระโอรสราชเจ้านั้นอยู่.
บทว่า **สเจ อหิ** ความว่า พระนางสัมพุลลาผู้ทรงชอุบผอม เพราะแค้นใจหญิง
ผู้ร่วมพระราชสวามี กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าพระราชโอรสเจ้า
ทรงนับถือหม่อมฉันอีกเหมือนในกาลก่อน ที่หม่อมฉันเคยได้ปฏิบัติบำรุงเธอ
ผู้เป็นพระสวามี ผู้เสด็จไปอยู่ป่าเพราะโรคเรื้อน ด้วยการแสวงหาผลผล
และไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ ป่าแห่งเดียวเท่านั้น ประเสริฐสำหรับหม่อม
ฉัน ยิ่งกว่าราชสมบัติในพระนครพาราณสีนี้. บทว่า **ยมนฺนฺปาเน** ตัดบท

เป็น ยี่ อุนนุปาเน. บทว่า โอิหิตะ ความว่า จัดแจงแต่งตั้งไว้แล้ว.

พระนางสัมพุลแสดงถึงเรือน อันมีข้าวและน้ำมากมายไว้ด้วยบทนี้.

นัยว่า พระนางสัมพุลนั้นมีความมุ่งหมายดังนี้ว่า นารีใดเป็นผู้ไม่มีบุตร อยู่คนเดียวในเรือน แม้มิมีข้าวน้ำไฟบุลย์ มีเครื่องอาภรณ์เกลี้ยกลาประดับตกแต่งด้วยนานาฉันทการ เปรียบพร้อมด้วยองค์คุณทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี คอยแต่จะเบียดเบียน การที่หญิงนั้นเอาเถาวัลย์หรือเชือกผูกคอตายเสียดีกว่า จะอยู่ครอบครองเรือนนั้น.

บทว่า อนาพิยา แปลว่า ไม่มีเครื่องประดับ. บทว่า กญาทุติยา ได้แก่ มิแต่เสื้อลำแพนเป็นที่นอน. บทว่า เสฎฐา ความว่า แม้นางจะเป็นหญิงกำพร้า แต่เป็นที่รักใคร่ของสามี นางนี้แหละเป็นเยี่ยม.

เมื่อพระนางสัมพุล ทูลเหตุที่ตนชুবผอม แก่พระสัสสุรดาบสอย่างนี้แล้ว พระสัสสุรดาบสจึงรับสั่งให้เชิญเสด็จพระราชามาตรัสว่า คุณก่อนพ่อโสคติเสน เมื่อเจ้าเป็นโรคเรื้อนเข้าไปอยู่ป่า นางสัมพุลไปกับเจ้าฝ่าปฏิบัติบำรุง จนยังโรคของเจ้าให้หาย ด้วยกำลังแห่งความสัจย์ของตน ได้ช่วยกระทำให้เจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติ แต่เจ้ามิได้ใส่ใจถึงสถานที่ขึ้นที่นั่งของนางเลย เจ้าทำไม่เหมาะไม่ควร ขึ้นชื่อว่าการประทุษร้ายมิตรนั้น เป็นบาป เมื่อจะพระราชทานโอวาท แก่พระราชโอรส จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ภรรยาผู้เกื้อกูลต่อสามี เป็นหญิงหาได้แสนยาก

สามีผู้เกื้อกูลต่อภรรยา ก็หาได้แสนยาก คุณก่อนเจ้า

ผู้จอมชน มเหสีของเจ้าเป็นผู้เกื้อกูลเจ้าด้วย มีศีลด้วย

เพราะฉะนั้น เจ้าจงประพฤติธรรมต่อนางสัมพุล.

พระคาถานั้น มีอรรถาธิบายว่า หญิงผู้มีความเกื้อกูล มีจิตอ่อนโยน ความเอื้อเอ็นดูต่อชายผู้สามีก็ดี ชายผู้สามีมีความเกื้อกูล รู้คุณความดีที่หญิง

ผู้ภรรยากระทำแล้วก็ดี ทั้งสองจำพวกนี้หาได้ยากนัก ถิ่นนางสัมพุลานี มีความ
เกื้อกูลต่อเจ้าด้วย ถึงพร้อมด้วยศีลด้วย เพราะฉะนั้น เจ้าต้องประพฤติธรรม
ต่อนาง ต้องสำนึกถึงบุญคุณของนาง แล้วจึงมีจิตอ่อนโยน จงยังจิตของนาง
ให้สดชื่นเบิกบานเถิด.

พระราชฤทธิทรงประทานโอวาท แก่พระโอรสอย่างนี้แล้ว เสด็จ
ลุกขึ้นหลีกไปยังพระราชอุทยาน. ครั้นพระราชฤทธิผู้พระชนกเสด็จหลีกไปแล้ว
พระเจ้าโสตถิเสน ตรีศสั่งให้พระนางสัมพุลามาเฝ้า แล้วตรีศว่า แน่ นางผู้เจริญ
เจ้าจงอดโทษที่เราทำผิดมาตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ตั้งแต่นี้ไป เราจักมอบ
อิสรียศแก่เจ้าทั้งสิ้น แล้วตรีศพระคาถาสุดท้าย ความว่า

ดูก่อนแม่นางสัมพุลามุจเรญ ถ้าเจ้าได้โภคสมบัติ

อันไพบุลย์แล้ว แต่มีความหึงหวงครอบงำ จนจะถึง

ซึ่งมรณะไชร้ พี่และนางราชกัญญาเหล่านี้ทั้งหมด

จะทำตามถ้อยคำของเจ้า.

พระคาถานั้น มีอรรถาธิบายว่า แน่พระนางสัมพุลามุจเรญ ถ้าเจ้าได้
โภคสมบัติอันไพบุลย์ โดยได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครมเหสี เพราะที่อภิเษก
สถาปนาไว้ในกองรัตนะแล้ว ยังหึงหวงในความฤษา จะถึงซึ่งความตายไชร้
เราและนางราชกัญญาเหล่านี้ทั้งหมด จักเป็นผู้กระทำตามถ้อยคำของเจ้า เจ้า
จงจัดแจงราชสมบัติ ตามความประสงค์เถิด แล้วพระราชทานความเป็นใหญ่
ทั้งสิ้น แก่พระอัครมเหสี.

นับแต่นั้นมา ทั้งสองพระองค์ก็อยู่อย่างสามัคคีปรองดองกัน บำเพ็ญ
บุญกุศลมีทานเป็นต้น แล้วเสด็จไปตามยถากรรม. พระราชดาบสทำมานและ
อภิญาให้เกิดแล้ว ก็เป็นผู้เข้าถึงซึ่งพรหมโลก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็ห้ามได้ แม้ในชาติก่อน พระนางมัลลิกา ก็เคารพต่อสามีดุจเทพยดาเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระนางสัมปยุลา ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระนางมัลลิกา พระเจ้าโสติดิเสน ได้มาเป็นพระเจ้ากรุงโกศล พระดาบสผู้ราชบิดา ได้มา เป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัมปยุลาชาดก

๑๐. ภัณฑุติณทุกชาดก

ว่าด้วยพระราชาทรงสดับฟังข่าวชาวเมือง

[๒๔๑๕] ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย
ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาท
ย่อมไม่ตาย คนประมาทเป็นเหมือนคนตายแล้ว.

เพราะมัวเมาจึงเกิดความประมาท เพราะประมาท
จึงเกิดความเสื่อม และเพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ
คู่ก่อนท่าน ผู้มีภาระครอบครองรัฐ อย่าประมาทเลย.

เพราะกษัตริย์เป็นอันมาก หากมีความประมาท
ต้องเสื่อมประโยชน์ของแว่นแคว้น เสื่อมทั้งแว่นแคว้น
อนึ่ง ชาวบ้านประมาท ก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิต
ประมาท ก็เสื่อมจากอนาคาริกวิสัย.

ดูก่อนพระองค์ ผู้เป็นมิ่งขวัญของรัฐ โภคสมบัติ
ทุกอย่างในแว่นแคว้น ของกษัตริย์ ผู้ประมาทแล้ว
ย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์
ของพระราชา.

ดูก่อนพระมหाराชเจ้า ความประมาทนี้ ไม่เป็น
ธรรมของโบราณกษัตริย์ โจรทั้งหลายย่อมกำจัดชนบท
อันมั่งคั่ง ไพบูลย์ของพระราชา ผู้ประมาทเกินขอบ
เขต.

ราชโอรส สืบสันตติวงศ์ ของพระราชานั้นจักไม่มี
เงินทอง ทรัพย์สินก็จักไม่มีเหมือนกัน เมื่อแว่นแคว้น
ถูกปล้น พระราชาผู้ประมาท ย่อมเสื่อมจากโภคะ
ทั้งปวง.

ญาติ มิตร และสหาย ย่อมไม่นับถือชัตติยราช
เสื่อมจากสรรพโภคสมบัติ ในความคิดอ่าน.

พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ผู้พึง
พระโพธิสมภารเป็นอยู่ ย่อมไม่นับถือพระราชานั้น
ในความคิดอ่าน.

ศรี คือ มิ่งขวัญ ย่อมละพระราชา ผู้ไม่จัดแจงการ
งาน ไร้เวลา มีความคิดอ่านเลวทราม ไร้ปัญญา
เหมือนงูลอกคราบ อันคร่ำคร่า ฉะนั้น.

พระราชาผู้ทรงจัดการงานดี หมั่นขยันตามกาล
ไม่เกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวง ย่อมเจริญยิ่งขึ้น
เหมือนฝูงโค ที่มีโคผู้ ฉะนั้น.

ดูก่อนมหาราชเจ้า พระองค์จงเสด็จเที่ยวฟังเหตุ
การณ์ในแคว้นแคว้น และในชนบท ครั้นได้ทอดพระ
เนตรเห็น และได้ทรงสดับแล้ว แต่นั้น ก็ปฏิบัติสิ่ง
นั้น ๆ เถิด.

[๒๔๒๐] ขอให้พระเจ้าปัญจาละ จงถูกรสเสียบ
ในสงคราม เสวยทุกขเวทนา เหมือนเราถูกหนามแทง
แล้ว เสวยทุกขเวทนาอยู่ในวันนี้.

[๒๓๒๑] ท่านเป็นคนแก่ มีจักขุมืดมัว มอง
เห็นอะไรไม่ถนัด หนามแทงตนเอง ในเรื่องนี้ พระ
เจ้าพรหมทัต มีความผิดอะไรด้วย.

[๒๓๒๒] ดูก่อนพราหมณ์ เราถูกหนามแทงใน
หนทางนี้ เป็นความผิดอย่างมหันต์ ของพระเจ้า
พรหมทัต เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต
มิได้ทรงพิทักษ์รักษา ถูกพวกราชบุรุษ กดขี่ด้วยภาษี
อันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกราชบุรุษ
กดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชาโกง มีคนอาธรรม
มากมาย.

แน่พ่อกุณ เมื่อภัยเช่นนี้เกิดขึ้น ประชาชนพา
กันฮึดฮัด เพราะกลัว ต่างพากันหาไม้ มีหนาม ใน
ป่ามาทำที่ซุกซ่อน.

[๒๔๒๓] ในแคว้นของพระเจ้าพรหมทัต หญิง
สาวหาผ้าไม่ได้ไปจนแก่ เมื่อไรพระเจ้าพรหมทัตจัก
สวรรคตเสียที.

[๒๔๒๔] เฮ้ย! หญิงชั่วไม่รู้จักเหตุผล แก
พูดไม่ดีเลย พระราชาเคยหาผ้าให้นางกุมาริกา มีที่
ไหนกัน ?

[๒๔๒๕] พราหมณ์ เอย เราไม่ได้พูดชั่วเลย
เรารู้เหตุผล ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้พิทักษ์
รักษา ราษฎรถูกกดขี่ ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าทีกด
ขี่ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระ
ราชาโง่ มีคนอาชรรรมมากมาย เมื่อการครองชีพ
ลำบาก การเลี้ยงดูลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจักมีผ้า
ได้ที่ไหน.

[๒๔๒๖] ขอให้พระเจ้าปัญจาสราช จงถูกหอก
แทง ต้องนอนกลิ้งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาลิยะ
ถูกฆาตแทง นอนอยู่ ดังคนกำพร้า ฉะนั้น.

[๒๔๒๗] เจ้าคนชาติชั่ว เจ้าโกรธพระเจ้าพรหม
ทัต โดยไม่เป็นธรรม เจ้าทำลายโคของตนเอง ไปจน
จึงมาสาปแข่ง พระราชาเล่า.

[๒๔๒๘] คู่ก่อนพราหมณ์ เราโกรธพระเจ้า
พรหมทัต โดยชอบธรรม เพราะชาวชนบท พระ-

เจ้าพรหมทัต มิได้ทรงพิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกดขี่ ด้วยภานีที่ไม่เป็นธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ ด้วยภานีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชโอง มีคนอาธรรมมากมาย.

แม่ครัวคองหุงต้มใหม่อีกเป็นแน่ จึงนำข้าวมาส่งในเวลาสาย เรายังแลดูแม่ครัวมาส่งข้าวอยู่ โศสาลิยะ จึงถูกผลแดงเอา.

[๒๔๒๕] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงถูกฟันด้วยดาบในสงคราม เตือดร้อนอยู่ เหมือนเราถูกแม่โคนม ถีบในวันนี้ จนนมสดของเราหกไป ฉะนั้น.

[๒๔๓๐] การที่แม่โคนม ถีบเจ้าให้บาดเจ็บ นำนมหกไปนั้น เป็นความผิดอะไร ของพระเจ้าพรหมทัต ท่านจึงติเตียนอยู่.

[๒๔๓๑] ดูก่อนพราหมณ์ พระเจ้าปัญจาละ ควรจะได้รับความติเตียน เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ด้วยภานีอันไม่เป็นธรรม.

อนึ่ง เวลากลางคืน ก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูกกดขี่ ริดภานีอันไม่เป็นธรรม ในแคว้นของพระราชโอง มีคนอาธรรมมากมาย.

แม่โคเปรี้ยว ดูร้าย เมื่อก่อนพวกเรามีได้รีดนม
มัน มาวันนี้ เราถูกพวกราชบุรุษ ผู้ต้องการน้ำนม
รีดนาทาเล่น จึงต้องรีดนมมันอยู่เดี๋ยวนี้.

[๒๔๓๒] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงปลด
พราจากราชโอรส ینگคร่าครวญ เหมือนแม่โคกำพ้ำ
ปลดพราจจากลูก ینگคร่าครวญอยู่ ฉะนั้น.

[๒๔๓๓] ในการที่แม่โคนม ของคนเลี้ยงโค
เที่ยววิ่งไปมา หรือร่าร้องอยู่ นี้ เป็นความผิดอะไร
ของพระเจ้าพรหมทัตเล่า.

[๒๔๓๔] ดูก่อนมหาพราหณ์ ความผิดของ
พระเจ้าพรหมทัตมีแน่ เพราะชาวชนบท พระเจ้า
พรหมทัต มิได้พิทักษ์รักษา ลูกเจ้าหน้าที่กตจี ด้วย
ภาณีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูกเจ้าหน้าที่
กตจี ด้วยภาณีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระรา-
ชาโอง มีคนอาธรรม์มากมาย ลูกโคของพวกเรา ยัง
ตีมนมอยู่ ก็ต้องถูกฆ่าตาย เพราะต้องการฝักดาบ
อย่างไรล่ะ.

[๒๔๓๕] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช พร้อมด้วย
พระราชาโอรส จงถูกประหารในสนามรบ ให้ฝูงการุม
จิกกิน เหมือนเราผู้เกิดในป่า ถูกฝูงกาชาวบ้านจิก
ในวันนี้ ฉะนั้น.

[๒๔๓๖] เอ๊ยกบ ! พระราชาทั้งหลายในมนุษย-
โลก จะทรงจัดการพิทักษ์รักษาสัตว์ทั่วไปไม่ได้อยู่
เอง พระราชามีใช่เป็นอธรรมจารีบุคคล ด้วยเหตุที่ฝูง
กากินสัตว์เป็น เช่นพวกเจ้าเท่านั้น.

[๒๔๓๗] ท่านเป็นพรหมจารีชาติอาธรรมหนอ
จึงกล่าวยกย่องกษัตริย์อยู่ได้ เมื่อประชากรเป็นอันมาก
ถูกปล้นอยู่ ท่านยังบูชาพระราชา ผู้นำตำหนิอย่างยิ่ง.

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าแวนแคว้นนี้ ฟังมีพระราชา
ดี ก็จะมั่งคั่งเบิกบาน ผ่องใส ฝูงกาก็จะได้กินก้อน
ข้าวที่ดี ๆ เป็นพลี ไม่ต้องกินสัตว์เป็นเช่นพวกเรา.

จบภณเหตุฉนทุกชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาภัณฑุคทุกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ราโฆวาท ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อปุปมาโท ดังนี้. ราโฆวาท มีพิสดารแล้วในหนหลัง.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่าปัญญาละ ดำรงอยู่ในอคติทรง ประมาทเสวยราชสมบัติโดยอธรรม อยู่ในอุตตรปัญญาจนคร แคว้นกปีละ. ครั้งนั้น อำมาตย์เป็นต้นของพระองค์ ก็เกิดเป็นคนอาธรรมเสียทั้งหมด. ชาว แว่นแคว้น ถูกบีบบังคับด้วยภาษีอากร ต้องพาลลูกเมียเที่ยวหลบหนี หลีกไป ในป่า คล้ายฝูงมด. ในที่ที่เคยมีบ้าน ก็กลายเป็นที่มีบ้านร้าง. กลางวัน ผู้คนไม่อาจอยู่บ้านเรือนได้ เพราะเกรงกลัวเจ้าหน้าที่บ้านเมือง พวกกันเอากิ่งนามเป็นต้นล้อมเรือนไว้ เมื่ออรุณขึ้นก็หลบเข้าป่าไป. กลางวันเจ้าหน้าที่ กรีบขี้แย่ง กลางคืนพวกโจรก็ปล้นก็ชิง.

ครานั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นรุกขเทวดา อยู่ที่ภัณฑุคทุก- พฤษ์ภายนอกพระนคร. ทุกๆ ปีได้รับพลีกรรม มีราคาหนึ่งพันจากราชสำนัก. รุกขเทวดาคิดว่า พระราชานี้ทรงประมาท เสวยราชสมบัติ สกตรัฐจักนิบหาย เว้นเราเสียแล้วไม่มีใครสามารถจะชักจูงให้พระราชาดำรงพระองค์ ในทางที่ถูก ต้องได้ อนึ่ง พระองค์ก็ทรงมีอุปการะแก่เรา บูชาด้วยพลีกรรมพันหนึ่งทุกปีมา เราจักถวายโอวาทพระองค์ท่าน. ในเวลากลางคืน รุกขเทวดาเข้าไปยังห้อง พระบรรทมของพระราชา ยืนอยู่ข้างพระเศียร เปล่งรัศมียืนอยู่บนอากาศ. พระราชาทอดพระเนตรเห็นเทวดารุ่งเรืองอยู่ คล้ายดวงอาทิตย์อ่อนๆ จึง ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร มาที่นี่เพราะเหตุอะไร ? รุกขเทวดาได้ยืนพระราช-

คำรัสแล้วทูลว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ข้าพเจ้าคือภณทูตีมทุกเทพ คิดว่า
จักถวายโอวาทแด่พระองค์ จึงมาเฝ้า. พระราชาตรัสถามว่า ท่านจักให้โอวาท
อะไรหรือ ? เมื่อพระราชาตรัสถามอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงทูลว่า คุณก่อน
มหาราชเจ้า พระองค์เป็นผู้ประมาทเสวยราชสมบัติ เพราะฉะนั้น แวนแคว้น
ทั้งสิ้นของพระองค์ จะพินาศเหมือนถูกกำจัดข้อย่าง ธรรมดาพระราชาเมื่อ
เสวยราชสมบัติด้วยความประมาท หาใช่เป็นเจ้าของแห่งแวนแคว้นทั้งสิ้นไม่
ถึงความพินาศในปัจจุบันแล้ว ในภพหน้าจักต้องเกิดในมหานรกอีก อนึ่ง
เมื่อพระราชาถึงความประมาทแล้ว แม้ชนในราชสำนัก นอกราชสำนัก ย่อม
จะพากันประมาท ด้วยเหตุนี้ พระราชาไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง ดังนี้แล้ว
เมื่อจะเริ่มตั้งธรรมเทศนา จึงกล่าวคาถา ความว่า

ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ความประมาท
เป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คน
ประมาทเป็นเหมือนคนตายแล้ว.

เพราะมัวเมาจึงเกิดความประมาท เพราะประมาท
จึงเกิดความเสื่อม และเพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ
คุณก่อนท่านผู้มีภาวะครอบครองรัฐ อย่าประมาทเลย.

เพราะกษัตริย์เป็นอันมาก หากมีความประมาท
ต้องเสื่อมประโยชน์ของแวนแคว้น เสื่อมทั้งแวนแคว้น
อนึ่ง ชาวบ้านประมาท ก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิต
ประมาท ก็เสื่อมจากอนาคารวิสัย.

คุณก่อนพระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญของรัฐ โภคสมบัติ
ทุกอย่างในแวนแคว้น ของกษัตริย์ผู้ประมาทแล้ว

ย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์

ของพระราชา.

ดูก่อนพระมหाराชเจ้า ความประมาทนี้ไม่เป็น
ธรรมของโบราณกษัตริย์ โจรทั้งหลายย่อมกำจัดชนบท
อันมั่งคั่งไพบุลย์ ของพระราชาผู้ประมาทเกินขอบเขต.

ราชโอรสสืบสันตติวงศ์ ของพระราชนั้นจัก
ไม่มี เงินทองทรัพย์สินก็จักไม่มีเหมือนกัน เมื่อ
แคว้นแคว้นถูกปล้น พระราชาผู้ประมาท ย่อมเสื่อม
จากโภคะทั้งปวง.

ญาติมิตรและสหาย ย่อมไม่นับถือขัตติยราชผู้
เสื่อมจากสรรพโภคสมบัติ ในความคิดอ่าน.

พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ผู้ฟัง
พระโพธิสมภารเป็นอยู่ ย่อมไม่นับถือพระราชนั้น
ในความคิดอ่าน.

ศรีคือมิ่งขวัญ ย่อมละพระราชาผู้ไม่จัดแจง
การงาน ไร้เวลา มีความคิดอ่านเลวทราม ไร้ปัญญา
เหมือนงูลอกคราบอันคร่ำคร่า ฉะนั้น.

พระราชาผู้ทรงจัดแจงการงานดี หมั่นขยันตาม
กาล ไม่เกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวง ย่อมเจริญยิ่งขึ้น
เหมือนฝูงโคที่มีโคผู้ ฉะนั้น.

ดูก่อนมหาราชเจ้า พระองค์จึงเสด็จเที่ยวฟัง
เหตุการณ์ในแคว้นแคว้น และในชนบท ครั้นได้ทอด-
พระเนตรเห็น และได้ทรงสดับแล้ว แต่นั่นก็ปฏิบัติ
สิ่งนั้น ๆ เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฺปมาโท** ได้แก่ ความไม่อยู่ปราศ
แห่งสติ. บทว่า **อมตํ ปทํ** ความว่า เป็นทางคือเป็นเหตุแห่งอมตนิพพาน.
บทว่า **มจฺจุโน ปทํ** ความว่า ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย. เพราะ
คนประมาทแล้ว เจริญวิปัสสนา เมื่อไม่อาจบรรลुอุปฺปาสติกภาพได้ ย่อมเกิด
ย่อมตายในสังสารบ่อ ๆ เหตุนี้ ความประมาทจึงชื่อว่า เป็นทางแห่งความ
ตาย บทว่า **น มียนฺนติ** ความว่า คนผู้ไม่ประมาทเจริญวิปัสสนา บรรลु
อุปฺปาสติกภาพแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย เพราะไม่เกิดในสังสารอีก. บทว่า
เย ปมตฺตา ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า บุคคลเหล่าใดประมาทแล้ว บุคคล
เหล่านั้นควรเห็นเหมือนคนตายแล้ว. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่ยังกิจให้
สำเร็จไม่ได้. แท้จริง สำหรับคนที่ตายแล้ว ย่อมไม่มีความคำนึง ความ
ปรารถนา หรือความชวนชวนว่า เราจักให้ทาน จักรักษาศีล จักทำอุโบสถ
กรรม จักบำเพ็ญคุณงามความดี เพราะเป็นผู้ปราศจากวิญญาณ. สำหรับคน
ประมาทก็ไม่มี เพราะขาดความไม่ประมาท ฉะนั้น คนตายกับคนประมาท
ทั้งสองนี้ จึงเสมอเหมือนเป็นบุคคลประเภทเดียวกัน.

บทว่า **มทา** ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่า ความประมาท
ย่อมเกิดเพราะความเมา ๓ ประการ คือ เมาในความไม่มีโรค เมาในวัย
และเมาในชีวิต. คนเรานั้นพอเมาแล้ว ก็ถึงความประมาท กระทำบาปกรรม
เช่นปาณาติบาตเป็นต้นได้. ที่นั่น พระราชาย่อมตรัสสั่งให้ตัดตีนตัดมือ ให้
ประหารชีวิต หรือให้ริบทรัพย์ของผู้นั้นทั้งหมด เพราะความประมาทของเขา

จึงเกิดความสิ้นญาติ สิ้นทรัพย์ สิ้นชีวิตอย่างนี้. เขาถึงความสิ้นทรัพย์หรือสิ้นยศแล้ว เมื่อไม่สามารถเลี้ยงชีวิตได้อีก ก็ต้องทำกายทุจริตเป็นต้น เพื่อเลี้ยงชีพต่อไป และเพราะความสิ้นเนื้อสิ้นตัวของเขาอย่างนี้ จึงเกิดโทษผัดขึ้น ข้าพเจ้าจึงต้องทูลเตือนพระองค์. บทว่า มา มโท ภรตุสภ ความว่า คุณก่อนพระองค์ผู้มีภาระเป็นใหญ่ในแคว้นแคว้น พระองค์อย่าทรงมัวเมาอธิบายว่า อย่าทรงประมาท.

บทว่า อตุถิ รฎฺฐจि ความว่า กษัตริย์เป็นอันมาก (หาก) ทรงประมาท ความเจริญของชาวชนบท และแคว้นแคว้นทั้งสิ้น ก็เสื่อมโทรมลง. เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งความข้อนั้น ๆ บัณฑิตควรแสดง ขันติวาทีชาดก มาตังคชาดก คุรุชาดก สรภังคชาดก และเจติยชาดก. บทว่า คามิโน ความว่า แม้นายบ้านต้องพลัดพราก เสื่อมโทรม ฉิบหายจากบ้าน ก็เพราะโทษคือความประมาทมาก. บทว่า อนาคารา อคาริโน ความว่า รุกขเทวดากล่าวว่า บรรพชิตเสื่อมจากข้อปฏิบัติของบรรพชิต ก็เพราะโทษคือประมาทมาก แม้นกฤหัสถ์ พลัดพราก เสื่อมโทรม จากการครองเรือน และธัญญาหารเป็นต้นมากมาย ก็เพราะโทษคือประมาทมาก. บทว่า ติ วุจฺเจเต อัย ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ชื่อว่า ความเสื่อมยศและโภคสมบัติ ท่านกล่าวว่า นั้นเป็นทุกข์ของพระราชา เพราะไม่มีโภคสมบัติ ยศของพระราชาผู้ไร้ทรัพย์ ย่อมเสื่อม พระราชาผู้เสื่อมยศ ย่อมได้รับทุกข์อย่างมหันต์.

บทว่า เนส ธมฺโม ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ความประมาทนี้ ไม่ใช่ธรรมของโบราณกษัตริย์. บทว่า อิทุธิ ผิตฺ ความว่า (โจรทั้งหลาย ย่อมขี้แหยง) ชนบทอันมั่งคั่งด้วยข้าวน้ำเป็นต้น ไพบูลย์ด้วยเงินและทองเป็นต้น. บทว่า น เต ปุตุตา ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ราชโอรสผู้สืบสันตติวงศ์ ของพระราชาผู้ประมาทจักไม่มี. เพราะชาวแคว้นแคว้นทั้งหลาย

ยอมไม่ถวายเสวตฉัตร ด้วยคิดว่า พระโอรสของพระราชาก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนี้ จักทำความเจริญอะไรแก่พวกเราได้ พวกเราจักไม่ถวายเสวตฉัตรแก่พระโอรสนั้น พระโอรสต้องพระราชาก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าไม่มี ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ปริจิณฺณ** แปลว่า เลื่อมรอบแล้ว. บทว่า **ราชานํ วาปี** ความว่า แม้ถึงพระราชาก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น จะเป็นพระราชาก็เมื่อเป็นเช่นนั้น.

บทว่า **มฺหติย** ความว่า ญาติ มิตรสหายยอมไม่สำคัญที่จะทำอากร นับถือด้วยจิตเคารพว่า ผู้นี้คือพระราชาก็. บทว่า **อุปชีวนฺดา** ความว่า ชนทั้งหลายแม้ที่เข้าไปพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ก็ยอมไม่สำคัญอาการที่ตนควรสำคัญด้วยจิตเคารพ. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่พระราชาก็ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม. บทว่า **สิริ** ได้แก่ ยศและโภคสมบัติ. บทว่า **ตจฺ** ความว่า เมื่อรุ่งแจ้งก็พิจารณาเก่าย่อมละเสีย ไม่เหลียวแลดูอีกฉันใด สิรีย่อมละและโภคสมบัติ ย่อมละพระราชาก็เช่นนั้น ฉะนั้น. บทว่า **สุถํ วิหิตกมฺมฺนฺต** ความว่า ผู้ไม่กระทำบาปกรรมด้วยกายทวารเป็นต้น. บทว่า **อภิวทฺตฺนฺติ** ความว่า ย่อมเจริญก้าวหน้า. บทว่า **สตฺถภามิว** ความว่า คุจฝูงโค มีโคผู้เป็นหัวหน้าฝูง. แท้จริง โภคสมบัติทั้งหลายยอมเจริญแก่พระราชาก็ไม่ประมาณแล้ว คุจฝูงโค มีโคผู้เป็นหัวหน้าฝูงจะนั้น.

บทว่า **อุปฺสฺสุตี** ความว่า พระองค์จึงเสด็จจาริกไปในสกลรัฐและชนบทของพระองค์. บทว่า **ตตฺถ** ความว่า เมื่อพระองค์เสด็จไปในแคว้นนั้น จะได้ทอดพระเนตรสิ่งที่ควรทอดพระเนตร จะได้ทรงสดับสิ่งที่ควรสดับ กระทำคุณานุคุณส่วนพระองค์ให้ประจักษ์แล้ว จักได้ทรงปฏิบัติข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์แก่กุลแก่พระองค์.

พระมหาสัตว์ถวายโอวาทพระราชาด้วยคาถา ๑๑ คาถา ด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว ทูลว่า พระองค์จงรีบไปสวดสวดอย่าชักช้า อย่าให้แวนแคว้นฉิบหาย
เสียเลย ดังนี้แล้ว กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน. ฝ่ายพระราชาทรงสดับถ้อยคำ
ของเทวดาแล้ว สลดพระทัย รุ่งขึ้นโปรดให้อำมาตย์คู่แตรราชสมบัติแล้วพร้อม
ด้วยราชปุโรหิต เสด็จออกจากพระนคร ทางพระทวารด้านทิศปราจีน เสด็จ
พระราชดำเนินไป ลี้ทางประมาณหนึ่งโยชน์ ณ สถานที่นั้น ชายแก่ชาวบ้าน
ผู้หนึ่ง นำกึ่งหนามมาจากคอง ล้อมกั้นปิดประตูเรือนไว้ พานุตรภรรยาเข้าป่าไป
เวลาเย็นเมื่อพวกราชบุตรหลีกไปแล้วก็กลับมาเรือนตน ถูกหนามขอกเท้าที่
ประตูเรือน จึงนั่งกระโหย่ง บ่งหนาม พลังค่าพระราชาด้วยคาถานี้ ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จึงถูกถูกรเสียบใน

สงคราม เสวยทุกขเวทนา เหมือนเราถูกหนามแทง

แล้ว เสวยทุกขเวทนาอยู่ในวันนี้.

ก็คำคำนั้นได้เป็นไปด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์นั่นเอง. ควรทราบ
ว่า ชายแก่นั้น ถูกพระโพธิสัตว์คลใจจึงดำ. ในเวลานั้น พระราชากับราช-
ปุโรหิต ปลอมเพศยืนอยู่ใกล้ ๆ ชายแก่นั่นเอง. พอราชปุโรหิตได้ยินคำของ
ชายแก่ จึงกล่าวคาถา ความว่า

ท่านเป็นคนแก่ มีจักขุมืดมัว มองเห็นอะไร

ไม่ถนัด หนามแทงท่านเอง ในเรื่องนี้ พระเจ้า-

พรหมทัต มีความผิดอะไรด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มคฺคฺเขยฺย แปลว่า ขอกเอา มีอธิบายว่า
ถ้าท่านถูกหนามขอกเอา เพราะความชุ่มซำของตนเองไซ้ ในข้อนี้ทำไมจะ
เป็นความผิดของพระราชาด้วยเล่า ท่านค่าพระราช เพราะเหตุที่ พระราชา
มีหน้าที่ตรวจตราหนามแล้วบอกให้ท่านทราบหรือ ?

ชายชราได้ฟังดังนั้น ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า
ดูก่อนพราหมณ์ เราถูกหนามแทง ในหนทางนี้
เป็นความผิดของพระเจ้าพรหมทัตมากมาย เพราะ
ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต มิได้พิทักษ์รักษา
ถูกพวกราชบุรุษกดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกราชบุรุษ
กดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชาโกง มีคนอาชกรรม
มากมาย.

แน่ะพ่อคุณ เมื่อภัยเช่นนี้เกิดขึ้น ประชาชนพากัน
อึดอัด เพราะกลัวพากันหาไม่มีหนาม ในป่ามาทำที่
ซุกซ่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหุตุล** ความว่า ดูก่อนพราหมณ์
ข้านั่งจมลงไปในทางที่มีหนาม ในเรื่องนี้พระเจ้าพรหมทัตมีความคิดมากเพราะ
ความคิดของพระราชา ตลอดเวลาเท่านี้ เจ้าไม่รู้เลยว่า เราต้องค้ำคั้นไปใน
ทางที่มีหนาม เพราะชนบทพระราชามิได้พิทักษ์รักษาจึงมีหนาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขาทนต์** ได้แก่ พวกโจรรวมกันปล้น.
บทว่า **ตุณฺหิยา** ความว่า กลางวัน พวกราชบุรุษเบียดเบียนด้วยการฆ่า
การจอบจำเป็นต้น เก็บภาษีอากรโดยไม่เป็นธรรม. บทว่า **กฺุณฺราชสุต**
ความว่า ในแคว้นแคว้นของพระราชาผู้ลามก. บทว่า **อธฺมมิโก** ความว่า
คนทั้งหลายต้องมีการงานอันปกปิดเป็นอันมาก. คนแก่เรียกปุโรหิตว่า พ่อ-
พราหมณ์. บทว่า **มาณว** ได้แก่ มนุษย์ทั้งหลาย. บทว่า **นิลุเลนทานิ**
ได้แก่ สถานที่ซุ่มซ่อน. บทว่า **วเน กเหตุว กณฺฏก** ความว่า (ใน
เพราะภัยเช่นนี้) ประชาชนจึงนำเอาหนามมาปิดประตู ทิ้งเรือนพาลูกเมียเข้า

ป่าไป ทำสถานที่ชุ่มชื้นของคน ๆ ในป่านั้น. อนึ่ง หนามชนิดใดมีในป่า เขาก็พากันเอาหนามชนิดนั้นมาล้อมเรือนไว้ เพราะความผิดของพระราชา อย่างนี้ เราจึงถูกหนามตำเอา ท่านอย่าเป็นผู้สนับสนุนพระราชาเช่นนี้เลย.

พระราชาทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสเรียกราชบุโรหิตมาตรัสสั่งว่า ท่าน อาจารย์ ชายชราพุดถูก เป็นความผิดของเราแท้ ๆ มาเถิด เราจักกลับไป เสวยราชสมบัติโดยธรรม. เทวดาพระโพธิสัตว์ สิงในร่างของราชบุโรหิต ทูลว่า ขอเดชะมหाराชเจ้า จงไปสวดเนมคู่ข้างหน้าต่อไปอีกก่อนเถิดพระเจ้าข้า. พระราชากับบุโรหิต จากบ้านนั้น ไปยังบ้านอื่น ได้ยินเสียงของหญิงชรา คนหนึ่งในระหว่างทาง. นัยว่าหญิงนั้นเป็นหญิงเสียใจ พัทธกษัตริย์ชราบุตรสาว สองคนซึ่งเจริญวัยแล้ว ไม่ยอมให้ลูกสาวไปป่า ตนเองเก็บผักหักพื้นมาจากป่า บำรุงรักษาลูกสาวทั้งสอง. วันนั้นนางขึ้นพุ่มไม้แห่งหนึ่ง กำลังเก็บผักอยู่ พลัดตกลงมา เมื่อจะดำพระราชา โดยแข่งให้ตาย กล่าวคาถา ความว่า

ในแคว้นของพระเจ้าพรหมทัต หญิงสาวหาหัว

ไม่ได้ไปจนแก่ เมื่อไรพระเจ้าพรหมทัต จักสวรรคต

เสียที.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปปฏิภา** แปลว่า หาสามีมิได้. อธิบายว่า ถ้าเขามีสามีคงจะได้เลี้ยงดูเรา ในรัชกาลของพระราชาลามก เราได้รับความทุกข์ เมื่อไรหนอ มันจักตายเสียที หญิงชราดำพระราชาอย่างนี้ ก็ด้วยอานุภาพ ของพระโพธิสัตว์.

เมื่อราชบุโรหิตจะคัดค้านนาง จึงกล่าวคาถา ความว่า

เฮ้ย! หญิงชั่วไม่รู้จักเหตุผล แก่พุดไม่ดีเลย

พระราชาเคยหาหัวให้นางกุมาริกา มีที่ไหนกัน.

หญิงชราได้ยินดังนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พราหมณ์เอย เราไม่ได้พูดชั่วเลย เรารู้เหตุผล

ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต มิได้พิทักษ์รักษา

ราษฎรถูกกดขี่ ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าทีกดขี่

ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชาโง่

มีคณาธรรม์มากมาย เมื่อการครองชีพลำบาก การ-

เลี้ยงดูลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจักมีผิวได้ที่ไหน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกวิตตูลปทา ความว่า เราฉลาด

รู้เท่าทันในเหตุในผล ท่านอย่าสรรเสริญพระราชาลามกอย่างนี้. บทว่า พุชชีเว

ความว่า เมื่อแคว้นแคว้นมีการครองชีพลำบาก การเลี้ยงดูลูกเมียก็เกิดลำบาก

ผู้คนทั้งกลัวทั้งหวาดเสียว ก็หลบไปอยู่ในป่า. บทว่า กูโต ภคตา กุมาริยา

ความว่า หญิงสาว ๆ จักหาผิวได้ที่ไหน.

พระราชากับราชบุโรหิตฟังคำของหญิงชราแล้ว คิดว่าแกพูดถูกต้อง
จึงพากันเดินทางต่อไปข้างหน้า ได้ยินเสียงของชวานาคนหนึ่ง ได้ยินว่า เมื่อ
ชวานานั้นกำลังไถนา โคชื่อสาติยะ ถูกผาลแทงจึงล้มลง. เมื่อชวานาจะดำ
พระราชาจึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงถูกหอกแทง ต้อง

นอนกลิ้งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาติยะ ถูกผาลแทง

นอนอยู่ดังคนกำพร้า ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยตา ความว่า โคชื่อสาติยะนี้ ได้รับ

ทุกขเวทนานอนอยู่ฉนั้นใด ขอพระเจ้าปัญจาลราชจงนอนเป็นทุกข์ฉนั้นนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อราชบุโรหิตจะคัดค้าน จึงกล่าวคาถา ความว่า

เจ้าคนชาติชั่ว เจ้าโอรสพระเจ้าพรหมทัต โดย
ไม่เป็นธรรม เจ้าทำร้ายโคของตนเอง โฉนจึงมาสาป-
แข่งพระราชธิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหฺมฺเมน ความว่า โดยไม่มีเหตุผล
คือไม่มีความจริง.

ชาวนาได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราโอรสพระเจ้าพรหมทัตโดย
ชอบธรรม เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้
ทรงพิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกดขี่ ด้วย
ภานีที่ไม่เป็นธรรม

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่
กดขี่ ด้วยภานีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระ
ราชาโอง มีคนอาชกรรมมากมาย.

แม่ครัวคองหุงต้มใหม่อีกเป็นแน่ จึงนำข้าวมาส่ง
ในเวลาสาย เรามัวแลดูแม่ครัว มาส่งข้าวอยู่ โศสา-
ลียะจึงถูกผาลแทงเอา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหฺมฺเมน ความว่า เราดำโดยมีเหตุผล
ท่านอย่าเข้าใจว่า ดำโดยไม่มีเหตุผล. บทว่า สฺวา นฺน ปฺนฺน เร ปกฺกา
วิกาเล ภตฺตมาหริ ความว่า พราหมณ์เอ๋ย เราคิดว่า หญิงแม่ครัวนำข้าว
มาส่งเรา หุงข้าวแล้วคองนำมาส่งแต่เช้าตรู่ แต่นางถูกพวกทาสของพระเจ้า
พรหมทัต พวกรีดภานีโดยไม่เป็นธรรม เกาะกุมตัวไว้ ต้องเลี้ยงดูพวกมัน

แล้วจึงหุงข้าวเพื่อเราใหม่ เพราะเหตุนี้ จึงนำข้าวมาส่งในเวลาสาย วันนี้ นำมาสายนัก ดังนี้แล้ว ถูกความหิวบีบคั้น มัวแต่คนส่งข้าว คุณาโค เอาปฏักแทงโคลไม่เป็นที่ ฉะนั้น เจ้าโคสาธิตะมันยกเท้าขึ้นกระที่บผาล จึงถูกผาลบาดเอา เหตุนี้ เจ้าอย่าเข้าใจว่า เราประหารมัน ชื่อนี้ ชื่อว่า พระราชาผู้ลามก ประหารแล้วที่เดียว ท่านอย่ามัวกล่าวพรรณนาคุณของพระราชานั้นอยู่เลย.

พระราชากับราชบุโรหิต เดินทางต่อไป แล้วพักอยู่ในบ้านแห่งหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้าตรู่ แม่โคนมโง่งตัวหนึ่ง เอาเท้าติดคนรีคนมโค ล้มไปพร้อมด้วยนมสด เมื่อคนรีคนมโคจะดำพระเจ้าพรหมทัต จึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาตราช จงถูกฟันด้วยดาบใน

สงคราม เตือดร้อนอยู่ เหมือนเราถูกแม่โคนม ถีบ

ในวันนี้ จนนมสดของเขาหกไป ฉะนั้น.

ราชบุโรหิต ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า

การที่แม่โคถีบเจ้าให้บาดเจ็บ น้ำนมหกไปนั้น

เป็นความผิดอะไรของพระเจ้าพรหมทัต ท่านจึงติเตียน

อยู่.

ครั้นพราหมณ์บุโรหิตกล่าวคาถาจบ คนรีคนมโคได้กล่าวคาถาอีก ๓ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระเจ้าปัญจาละ ควรจะได้รับ

ความดีเตียน เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้

พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าทีกดขี่ ด้วยภาษีอันไม่เป็น

ธรรม.

อนึ่ง เวลากลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูก
กตขีรีตภาณีอันไม่เป็นธรรม ในแคว้นของพระราช
โกง มีคนอาชรรรมมากมาย.

แม่โคเปรี้ยว ดูร้าย เมื่อก่อนพวกเรามีได้รีดนม
มัน มาวันนี้ เราถูกพวกราชบุรุษผู้ต้องการน้ำมัน
รีดนาทาเส้น จึงต้องรีดนมมันอยู่เดี๋ยวนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จณฺทา แปลว่า หยาบคาย. บทว่า
อกฺตฺตนา แปลว่า มีปกติวิงหนี. บทว่า ขีรฺกามฺหิ ความว่า พวกเรา
ถูกเจ้าหน้าที่ของพระราชอาชรรรม ใช้ให้หามสคตมามาก ๆ เบียดเบียน จำ
ต้องรีด ถ้าหากพระเจ้าพรหมทัตนั้น ครองราชสมบัติโดยธรรม ภัยเห็นปาน
นี้คงไม่มาถึงพวกเรา.

พระราชและพระราชปุโรหิต คิดว่า เจ้านี้พูดถูก จึงออกจากบ้าน
นั้น ขึ้นสู่หนทางใหญ่ มุ่งหน้าต่อพระนครกลับไปในบ้านแห่งหนึ่ง พวกนาย
อากรฆ่าลูกโคอ่อนตัวหนึ่ง เพื่อต้องการทำฝักดาบ จึงยึดเอาหนังไป แม่โค
นมที่ลูกถูกฆ่า เพราะความเศร้าถึงลูก ไม่กินหญ้า ไม่ดื่มน้ำ เทียวร่ำร้องหา
ลูกอยู่ เด็ก ๆ ชาวบ้านเห็นดังนั้น เมื่อจะพากันด่าพระราช จึงกล่าวคาถา
ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาตราช จงพลัดพรากจากโอรส
วิงคร่ำครวญเหมือนแม่โคกำพร้า พลัดพรากจากลูก
วิงคร่ำครวญอยู่ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริชวติ ความว่า วิงร่ำร้องอยู่.
ลำดับนั้น ปุโรหิตกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

ในการที่แม่โค ของคนเลี้ยงโค เทียววิ่งไปมา
หรือร่ำร้องอยู่ นี้ เป็นความผิดอะไร ของพระเจ้า
พรหมทัตเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปพฺภเมยฺย รเวยฺย วา ความว่า
(สัตว์เลี้ยง) ก็ต้องวิ่งไปมาได้ หรือร่ำร้องได้ อธิบายว่า พ่อเอย ธรรมดา
สัตว์เลี้ยง เมื่อเจ้าของพิทักษ์รักษาอยู่ มันก็วิ่งได้ ไม่กินหญ้าได้ ในข้อนี้
จะเป็นความผิดอะไรของพระราชาเล่า.

ลำดับนั้น เด็กชาวบ้าน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ ความผิดของพระเจ้าพรหม
ทัต มีแน่ เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้
พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ ด้วยภาษาอันไม่ชอบ
ธรรม.

กลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่กด
ขี่ ด้วยภาษาอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชา
โกง มีคนอาธรรม์มากมาย ลูกโคของพวกเราจึงดื่มนม
นมอยู่ ก็ต้องถูกฆ่าตาย เพราะต้องการฝักดาบอย่าง
ไรล่ะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาพฺรุหม ได้แก่ มหาพราหมณ์.

บทว่า ราชิน ได้แก่ ของพระราชา. บทว่า ถล โน ความว่า อย่าง
ไรเล่า คือ เพราะเหตุอะไร ? บทว่า จีรปา หนฺยเต ปชา ความว่า
เด็กทั้งหลายดำพระราชาว่า ลูกโคที่ยังดื่มนมอยู่ ถูกพวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นฆ่า
ด้วยอำนาจของพระราชาลามก แม่โคนมนั้นร่ำร้องหาลูกอยู่เดี๋ยวนี้ ขอพระ
ราชานั้น จงปริเทวนาการ เหมือนแม่โคนมเถิด.

พระราช และราชปุโรหิต พูคว่า ดีละ พวกเจ้าพูดได้เหตุผล แล้ว
หลีกไปเสีย ต่อมาในระหว่างทาง ผุ่งกากลังเอาจะงอยปากจิกกินกบทั้งหลายอยู่
ณ สระแห่งหนึ่ง เมื่อพระราช และราชปุโรหิตมาถึงที่นั่น พระโพธิสัตว์
จึงบันดาลให้กบทั้งหลาย แข่งดำพระราชด้วยอานุภาพของตน (เป็นคาถา)
ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช พร้อมด้วยพระราช

โอรส จงถูกระหารในสนามรบ ให้ฝูงการุมจิกกิน

เหมือนเราผู้เกิดในป่า ถูกฝูงกาชาวบ้านจิกกินในวันนี้

ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คามเกหิ ได้แก่ กาทที่อยู่ในบ้าน.

ราชปุโรหิตได้ยินดังนั้น เมื่อจะสนทนากับพวกกบ จึงกล่าวคาถา

ความว่า

เฮ้ย ! กบ พระราชาทั้งหลายในมนุษยโลก จะ

ทรงจัดการพิทักษ์รักษาสัตว์ทั่วไปไม่ได้ตัวเอง พระ

ราชามีได้เป็นอธรรมจารีบุคคล ด้วยเหตุที่ฝูงกาจิกกินสัตว์

เป็นเช่นพวกเจ้า เท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชิว ได้แก่ สัตว์ที่ยังมีชีวิต. บทว่า อเทยฺยุ

แปลว่า ฟังเสียงกิน. บทว่า ธงฺกา ได้แก่ กาททั้งหลาย. อธิบายว่า กาท

ทั้งหลายฟังเสียงกินสัตว์มีชีวิต ด้วยเหตุเพียงใด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระ

ราชาจะชื่อว่าไม่เป็นผู้ประพฤดิธรรมหาได้ไม่ พระราชาจักสามารถเข้าไปยังป่า

เทียวรักษาเจ้าได้อย่างไร ?

กบได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านเป็นพรหมจารี ชาติอาชรม์หนอ จึงกล่าว
ยกย่องกษัตริย์อยู่ได้ เมื่อประชากรเป็นอันมากถูกปล้น
อยู่ ท่านยังบูชาพระราชานำคำหน้อย่างยิ่ง.

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าแวนแคว้นนี้ ฟังมีพระราชชาติ
ก็จะมั่งคั่ง เบิกบาน ผ่องใส ฝูงงาก็จะได้กินก่อนข้าว
ที่ดี ๆ เป็นพลี ไม่ต้องกินสัตว์เป็นเช่นพวกเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พรหมจารี ความว่า เมื่อกบจะติดिय
ปุโรหิต จึงกล่าวว่า ท่านเป็นพรหมจารี ชาติอาชรม์หนอ. บทว่า ขตุตยสุต
ได้แก่ พระราชาลามกเห็นปานนี้. บทว่า วิรูปุพมานาย ความว่า เมื่อ
ประชาชนถูกริดนาทาเล้นอยู่ อนึ่ง ปาฐะ พระบาลี ก็อย่างเดียวกันนี้แหละ.
บทว่า ปุรุบุปชาย ความว่า เมื่อประชาชนทั่วไปถูกเจ้าหน้าที่ ทำให้พินาศ
อยู่. บทว่า ปุเชติ ได้แก่ ยกย่องสรรเสริญ. บทว่า สุรชชกั ความว่า
ถ้าแวนแคว้นนี้ อันพระราชานำไม่ลู่อ่านาจนทาคติเป็นต้น ไม่ยังทศพิชราช
ธรรมให้กำเริบรักษาอยู่ เป็นแวนแคว้นมีจอมราชดิ. บทว่า ฝิต์ ความว่า
มีข้าวกล้าสมบูรณ์ ในเมื่อฝนหลังกระแสนธรรอยู่โดยชอบ. บทว่า มาทิลั
ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ กาทังหลายคงไม่กินสัตว์ อย่างเราเลยทีเดียว. การ
ค่าในฐานะ แม้ทั้ง ๖ อย่างนี้ มิได้ด้วยอนุภาพของพระโพธิสัตว์นั่นเอง.

พระราชากับราชปุโรหิต สดับคำนั้นแล้ว ดำริว่า ชนทั้งปวงที่สุด
จนกระทั่งกบ ซึ่งเป็นสัตว์เดียรัจฉานอยู่ในป่า พวกคนดำเราผู้เดียว แล้วเสด็จ
จากที่นั่นไปสู่พระนคร เสวยราชย์โดยธรรม ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์
สร้างบุญกุศลมีทานเป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๗ - หน้าที่ 536

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาแสดงแก่พระเจ้าโกศลแล้ว
ตรัสว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรมดาพระราชาวรละการลู่อำนาจอคติ เสวย
ราชสมบัติโดยธรรม แล้วทรงประมุขชาดกว่า ภัณฑุติณทุกทเวดา ในครั้งนั้น
ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภัณฑุติณทุกชาดก

จบอรรถกถาตึงสติ nibat

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กิงนันทชาดก ๒. กุมภชาดก ๓. ชยทิสชาดก ๔. นัททันต-
ชาดก ๕. สัมภวชาดก ๖. มหากปิชาดก ๗. ทกรักขสชาดก ๘. ปัน-
ทรกชาดก ๙. สัมพุลชาดก ๑๐. ภัณฑุติณทุกชาดก และอรรถกถา.

จัตตพีสนิบาตชาดก

๑. เสดกุธชาดก

ว่าด้วยนกกตอบปัญหาพระราช

[๒๔๓๘] (พระราชชาตรีว่า) เราขอถามเจ้าเวส-
สันดร นกเอ๋ย ขอความเจริญจงมีแก่เจ้า กิจอะไรที่
บุคคลผู้ประสงค์เสวยราชสมบัติกระทำแล้ว เป็นกิจ
ประเสริฐ.

[๒๔๓๙] (นกเวสสันดรทูลว่า) นานนักหนอ
พระเจ้ากัณธราช พระราชบิดาของเรา ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองพาราณสี เป็นผู้ประมาท ได้ตรัสถามเราผู้
บุตร ซึ่งหาความประมาทมิได้.

[๒๔๔๐] ข้าแต่บรมกษัตริย์ ธรรมดาพระราช
ควรห้ามมุสาวาท ความโกรธ และความร่าเริงก่อนที่
เดียว แต่นั้น พึงตรัสสั่งให้กระทำกิจทั้งหลาย คำที่ข้า
พระพุทธเจ้ากล่าวมานั้น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า
เป็นกิจของพระราช.

ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อนพระองค์ทรงรักใคร่
และเกลียดชังแล้ว พึงทรงทำกรรมใด กรรมนั้นที่
พระองค์ทรงทำแล้ว พึงยังพระองค์ให้เดือดร้อนโดย

ไม่ต้องสงสัย แต่นั้นพระองค์ไม่ควรทรงกระทำความ
นั้นอีก.

ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงบำรุงรัฐ เมื่อกษัตริย์ประ-
มาทแล้ว โภคสมบัติทุกอย่างในแคว้นแคว้นย่อมพินาศ
ข้อนั้นนักปราชญ์ กล่าวว่าเป็นความทุกข์ของพระ-
ราชา.

ข้าแต่พระบิดา เทพธิดาชื่อสิริ และชื่อลักขี
ถูกสุจิตปรีวารเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ข้าพเจ้ายอมยินดี
ในบุรุษผู้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่มีความริษยา.

ข้าแต่มหाराชเจ้า กาลกรรณิ ผู้ทำลายจักร ย่อม
ยินดีในบุรุษผู้ริษยา ผู้มีใจชั่ว ผู้ประทุษร้ายการงาน.

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์จงทรงเป็นผู้มีพระ-
ทัยดีต่อคนทั้งปวง จงทรงพิทักษ์รักษาคคนทั้งปวง
จงทรงบรรเทาเสียซึ่งคนไม่มีราศี จงมีคนที่มิราศี
เป็นที่พำนักเกิด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสิ บุรุษ
ผู้มีราศี สมบูรณ์ด้วยความเพียร มีอหยาตย์ใหญ่ ย่อม
ตัดโคนและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ของประชาชน ความ
จริง แม้ท้าวสักกะก็ไม่ทรงประมาทในความหมั่นเพียร
ท้าวเชอทรงกระทำความเพียร ในกัลยาณธรรม ตั้ง
พระทัยมั่น ในความขยันหมั่นเพียร.

คนธรรมดา พรหม เทวดา เป็นผู้เป็นอยู่ อาศัย
พระราชานั้น เมื่อพระราชาทรงอุทสาหะ ไม่ทรง
ประมาท เทวดาทิ้งหลายย่อมคุ้มครองป้องกัน.

ข้าแต่พระบิดา พระองค์จงทรงเป็นผู้ไม่ประมาท
ไม่ทรงพระพิโรธ แล้วตรัสสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย จงทรง
พยายามในกิจทั้งหลาย เพราะคนเกียจคร้าน ย่อมไม่
พบความสุข.

ข้อความที่ข้าพระองค์ กล่าวแก้แล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น ขอนี้เป็นอนุสาสนี สามารถยังผู้เป็น
มิตรให้ถึงความสุข และยังคนผู้เป็นศัตรูให้ถึงความ
ทุกข์ได้.

[๒๔๔๑] (พระราชาดร้าว) ดูก่อนนางนกกุณฑ-
ลินี ตัวเป็นเผ่าพันธุ์ของนก มีบรรดาศักดิ์ เข้าสามารถ
ละหรือ เจ้าจะเข้าใจได้หรือ กิจอะไรเล่า ที่ผู้มุ่งจะ
ครอบครองสมบัติกระทำแล้ว เป็นกิจประเสริฐ.

[๒๔๔๒] (นกกุณฑลินีทูลว่า) ข้าแต่เสด็จพ่อ
ประโยชน์ตั้งมั่นอยู่ในเหตุ ๒ ประการเท่านั้น คือ
ความได้ลาภที่ยังไม่ได้ ๑ การตามรักษาลาภที่ได้
แล้ว ๑.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์จงทรงทราบอำมาตย์ทั้ง
หลาย ผู้เป็นนักปราชญ์ฉลาดในประโยชน์ ไม่แพรง
พรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ทำให้เสื่อมเสีย.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็อำมาตย์คนใดพึงรักษาพระราช
ทรัพย์ของพระองค์ ให้มีคงที่อยู่ได้ คุณนายสารถียีด
รธไว้ พระองค์ควรทรงใช้อำมาตย์ผู้นั้น ให้กระทำ
กิจทั้งหลาย ของพระองค์.

พระราชชา พึงโปรดสงเคราะห์ชนฝ่ายในด้วยดี
ตรวจตราพระราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควรจัด
การทรัพย์และการกู้หนี้ โดยทรงไว้วางพระทัยในคน
อื่น.

พระราชชาควรทราบรายได้ รายจ่ายด้วยพระองค์
เอง ควรทรงทราบกิจที่ทำแล้ว และยังไม่ทำด้วย
พระองค์เอง ควรชมคนที่ควรชม ควรยกย่องคนที่
ควรยกย่อง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมพลรธ พระองค์จงทรง
พำรสอนเหตุผล แก่ชาวชนบทเอง เจ้าหน้าที่ผู้เก็บ
ภาษีอากร ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม อย่างยังพระราช
ทรัพย์ และรัฐสีมา ของพระองค์ให้พินาศ.

อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำเอง หรืออย่าทรงใช้ให้
คนอื่นทำกิจทั้งหลายโดยฉับพลัน เพราะว่าภาระงาน
ที่ทำลงไปโดยฉับพลัน ไม่ดีเลย คนเขลาอย่ามดเดือด
ร้อนในภายหลัง.

พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล อย่าทรงปล่อย
พระทัยให้กริ้ววราตนิก เพราะวา สกูลที่มั่นคงเป็น
อันมาก ได้ถึงความไม่เป็นสกูล เพราะความโกรธ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงนึกว่า เราเป็นใหญ่แล้ว ยังมหาชนให้ยั้งลงเพื่อความฉิบหาย กำไรคือความทุกข์ อย่าได้มีแก่สตรีและบุรุษของพระองค์เลย.

โภคสมบัติทั้งปวง ของพระราชารู้ปราศจากความหวาดเสียว แส่หากามารมณ์ย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นนักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นความทุกข์ ของพระราชาราช.

ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูล ในปัญหาของพระองค์นั้น เป็นวัตรบท นี้แหละเป็นอนุศาสน์ ข้าแต่พระมหाराชา บัดนี้ พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญบุญอย่าเป็นนักเลง อย่าทรงราชทรัพย์ให้พินาศ จงทรงศีล เพราะว่าคนทุศีล ย่อมตกต่ำ.

[๒๔๔๓] (พระราชชาตรีว่า) พ่อขัมพุกะ พ่อได้ถามปัญหาแก่เจ้าโกถียโคตร และเจ้ากฤษณาลินี มาเช่นเดียวกันแล้ว ขัมพุกะลูกรัก คราวนี้ เจ้าจงบอกกำลังอันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลาย บ้างเถิด.

[๒๔๔๔] (นกขัมพุกะทูลว่า) กำลังในบุรุษผู้มีอหยาศัยใหญ่ในโลกนี้ มี ๕ ประการ ในกำลัง ๕ ประการนั้น กำลังแขนบัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังต่ำทราม ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญพระชนม์ กำลังโภคทรัพย์บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังที่สอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญพระชนม์ กำลังอำมาตย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังที่สาม กำลังคือการ

มีชาติยิ่งใหญ่ เป็นกำลังที่สี่โดยแท้ บัณฑิตย่อมยึด
เอากำลังทั้งหมดไว้ได้.

กำลังปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐ
ยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะวา บัณฑิตอันกำลัง
ปัญญาสนับสนุนแล้ว ย่อมได้ซึ่งประโยชน์.

ถ้าบุคคลมีปัญหาทรมาน แม้ได้แผ่นดินอันสม-
บูรณ์ เมื่อไม่ประสงค์ คนอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็
ข่มขี้แยงเอาแผ่นดินนั้นเสีย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชนชาวกาฬี ถ้าบุคคล
แม้เป็นผู้มีชาติสูง ได้ราชสมบัติแล้วเป็นกษัตริย์ แต่
มีปัญหาทรมาน หาเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทุกอย่างได้ไม่.

ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ได้ดับ ปัญญา
เป็นเครื่องยังเกียรติยศ และลาภสักการะให้เจริญ คน
ในโลกนี้ ประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อทุกข์เกิด
ขึ้น ก็ย่อมได้รับความสุข.

ก็คนบางคนไม่ได้ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่อาศัยผู้เป็น
พหูสูตร ซึ่งตั้งอยู่ในธรรม ไม่พิจารณาเหตุผล ย่อมไม่
ได้บรรลุปัญญา.

อนึ่ง ผู้ใดรู้จักจำแนกธรรม ลุกขึ้นในเวลาเช้า
ไม่เกียจคร้าน ย่อมบากบันตามกาล ผลแห่งการงาน
ของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จ.

ประโยชน์แห่งการงาน ของบุคคลผู้มีศีลมิใช่บ่อย
เกิด ผู้คบหาบุคคลที่มีใช่บ่อยเกิด ผู้มีปกติเบื่อหน่าย
ทำงาน ย่อมไม่ผลัดผลโดยชอบ.

ส่วนประโยชน์แห่งการงานของบุคคล ผู้ประกอบกรรม อันเป็นภายใน คบหาบุคคลที่เป็นบ่อเกิดอย่างนั้น ไม่มีปกติเพื่อหน่ายทำการงาน ย่อมแผ่ผลโดยชอบ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงทรงเสวนปัญหา อันเป็นส่วนแห่งการประกอบความเพียร เป็นเครื่องตามรักษาทรัพย์ ที่รวบรวมไว้ และเหตุสองประการข้างต้น ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลแล้วนั้นเถิด อย่าได้ทรงทำลายทรัพย์สิ้นเสีย ด้วยการงานอันไม่สมควร เพราะคนมีปัญญาทราวม ย่อมลุ่มจม ด้วยการงานอันไม่สมควร ดังเรือนไม้แอ่น ฉะนั้น.

ข้าแต่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระราชมารดา พระราชบิดา ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพระราชโอรสและพระอัครมเหสี ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในมิตร และอำมาตย์ ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพาหนะและพลนิกาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชา ของพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในชาวบ้าน และชาวนิคม ครั้นทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ครั้น
ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในเนื้อและนก ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลก
นี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติธรรม เพราะความที่ธรรมอันบุคคลประพฤติ
แล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม เพราะว่าพระอินทร์ทวยเทพพร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ด้วยธรรมอันตนประพฤติดีแล้ว ข้า-
แต่พระกษัตริย์ ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูลแล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น เป็นวัตรบท ข้อนี้แล เป็นอนุสาสนี
ขอพระองค์จงทรงคบหาสมาคม กับผู้มีปัญญา จงเป็น
ผู้มีกัลยาณธรรม พระองค์ทรงทราบความข้อนั้น ด้วย
พระองค์เองแล้ว จงทรงปฏิบัติให้ครบถ้วนเถิด.

อรรถกถาจัดตาศีนิบาต

อรรถกถาเตสกุณชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ตรัสพระธรรมเทศนานี้ ด้วยสามารถโอวาทแก่พระเจ้าโกศล มีคำเริ่มต้นว่า เวสฺสุ-นฺตรํ ตํ ปุจฺฉามิ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระศาสดาตรัสเชิญพระราชนั้น ซึ่งเสด็จมาทรงธรรม มารับสั่งว่า คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมดาพระราชาควรครองราชย์โดยธรรม เพราะสมัยใด พระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ข้าราชการทั้งหลาย ก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดังนี้แล้ว ทรงโอวาทโดยนัยแห่งพระสูตรที่มาจากคุณนิบาต และตรัสพรรณนาโทษและอนานิสงส์ในการลู่อ่านาจอคติและไม่ลู่อ่านาจอคติ ทรงยังโทษในกามทั้งหลายให้พิสดาร โดยนัยเป็นต้นว่า กามทั้งหลายเปรียบได้กับความฝันแล้วตรัสว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ความฝันเปรียบกับมฤตยูย่อม

ไม่มีแก่สัตว์เหล่านี้ การรับสินบนก็ไม่มี การยุทธ์

ก็ไม่มี ชัยชนะก็ไม่มี สัตว์ทั้งมวลล้วนมีความตายเป็น

เบื้องต้น.

เมื่อสัตว์เหล่านั้นไปสู่ปรโลก เว้นกัลยาณธรรมที่ตนกระทำไว้แล้ว ชื่อว่าที่พึงอย่างอื่นไม่มีเลย จำต้องละสิ่งที่ปรากฏเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างนี้ไปแน่นอน ไม่ควรที่จะอาศัยศทาความประมาท ชอบที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท เสวยราชย์โดยธรรมอย่างเดียว แม้เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้เสด็จอุบัติ โภราณ-

กษัตริย์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของบัณฑิต เสวยราชย์โดยธรรม เสด็จไปยัง
เทพนครให้เต็มบริบูรณ์ อันพระเจ้าโกศลทรงทูลอาราธนาจึงทรงนำอดีตนิทาน
มาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติ ในพระนคร
พาราณสี ไม่มีพระราชโอรส ถึงทรงปรารถนาอยู่ก็ไม่ได้พระโอรส หรือพระ
ธิดา วันหนึ่ง พระองค์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน กับข้าราชการบริพารจำนวน
มาก ทรงเล่นในพระราชอุทยานตลอดวัน ลาดพระที่บรรทม ณ โคนต้นมณฑ
ลาพลุกษ์ บรรทมหลับไปหน่อยหนึ่ง ตื่นบรรทมแล้ว ทรงแลดูต้นรัง
ทอดพระเนตรเห็นรังนกอยู่บนต้นไม้ นั่น พอตอดพระเนตรเห็นเท่านั้น ก็เกิด
พระเสนาหา จึงดำรัสเรียกมหาดเล็กคนหนึ่ง มาตรัสสั่งว่า เจ้าขึ้นต้นไม้ นั้นจงดู
ให้รู้ว่า ในรังนกนั้นมีอะไรอยู่หรือไม่มี. มหาดเล็กขึ้นไป เห็นฟองไขอยู่ในรัง
นกนั้น ๓ ฟอง จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้า
อย่าปล่อยลมหายใจลงบนไขเหล่านั้น จงแผ่สำลีลงในผอบ วางฟองนกเหล่านั้น
ไว้ในผอบแล้วค่อย ๆ ลงมา ครั้นตรัสสั่งให้มหาดเล็กลงมาแล้ว ทรงรับผอบ
ด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า นี่เป็นไขนกจำพวกไหน? อำมาตย์
ทั้งหลาย พวกกันกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ พวกนายพรานคงจรรู้
พระราชาราชจึงตรัสสั่งให้พวกนายพรานเข้าเฝ้าแล้วตรัสถาม พวกนายพรานกราบ-
ทูลว่า ขอเดชะ ฝัละอองธูลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ฟองนกเหล่านี้
ใบหนึ่งเป็นฟองนกฮูก ใบหนึ่งเป็นฟองนกสาธิกา ใบหนึ่งเป็นฟองนกแขกเต้า
ตรัสถามว่า ฟองนกทั้งสามอยู่รวมรังเดียวกันได้หรือ? กราบทูลว่า ได้พระ-
พุทธเจ้าข้า เมื่อไม่มีอันตราย ฟองนกที่แม่กกไว้ดีแล้ว ย่อมไม่ฉิบหาย พระรา-
ชาทรงดีพระทัย ดำริว่า นกเหล่านี้จักเป็นลูกของเรา โปรดให้อำมาตย์สามคน

รับฟองนกไว้คนละฟอง ตรัสสั่งว่า นกเหล่านี้จักเป็นลูกของเรา พวกท่านช่วย
ประคับประคองให้ดี เวลาลูกนกออกมาจากกระเปาะฟองจงบอกเรา.

อำมาตย์ทั้งสามต่างรักษาฟองนกเหล่านั้นเป็นอันดี ในจำนวนฟองไข่
เหล่านั้น ฟองนกสุกแตกออกก่อน อำมาตย์จึงเรียกนายพรานคนหนึ่งมาถามว่า
แกรู้ไหมว่าตัวเมียหรือตัวผู้? เมื่อนายพรานนั้นพิจารณาดูแน่แล้ว บอกว่าตัวผู้
จึงเข้าไปเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ขอเดชะ โอรสของพระองค์เกิดแล้ว พระพุทธ
เจ้าข้า. พระราชาทรงปลาบปลื้ม พระราชทานทรัพย์แก่อำมาตย์นั้นเป็นอันมาก
ตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงประคับประคองลูกเราให้ดี จงตั้งชื่อว่า " เวสสันดร "

อำมาตย์นั้นได้กระทำตามพระบรมราชโองการ ล่วงมาอีกสองสามวัน ฟองนก
สาธิกาก็แตกออก อำมาตย์คนนั้น จึงให้นายพรานพิสูจน์ดู รู้ว่าเป็นตัวเมีย
จึงไปยังราชสำนักกราบทูลว่า ขอเดชะ ราชธิดาของพระองค์เกิดแล้ว พระ
พุทธเจ้าข้า พระราชาทรงดีพระทัย พระราชทานทรัพย์แก่อำมาตย์แม่คนนั้น
มากมาย แล้วตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงประคับประคองธิดาของเราให้ดี และ
จงตั้งชื่อว่า " กุณฑลีนี " แม้อำมาตย์นั้นก็กระทำตามกระแสพระราชดำรัส
ล่วงมาอีกสองสามวัน ฟองนกแขกเต้าก็แตก แม้อำมาตย์นั้นก็ให้นายพราน
พิสูจน์ดู เมื่อเขาบอกว่า ตัวผู้ จึงไปยังราชสำนัก กราบทูลว่า ขอเดชะ
โอรสของพระองค์เกิดแล้วพระพุทธเจ้าข้า. พระราชาทรงดีพระทัย พระราช
ทานทรัพย์แก่อำมาตย์แม่นั้นเป็นอันมาก แล้วตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงจัดการ
ทำมงคลแก่ลูกของเราด้วยบริวารเป็นอันมาก แล้วตั้งชื่อเขาว่า " ชัมพูके "

อำมาตย์นั้นก็กระทำตามพระราชดำรัส แม้นกทั้งสาม ก็เจริญมาในเรือนของ
อำมาตย์ทั้งสามคนด้วยการบริหารอย่างราชกุมาร.

พระราชมักตรัสเรียกว่าบุตรของเรา ธิดาของเรา ดังนี้เนื่อง ๆ ครั้งนั้น
พวกอำมาตย์ ของพระองค์พากันยิ้มเยาะกันว่า ท่านทั้งหลายจงดู การกระทำของ

พระราชา เทียวตรัสเรียกกระทั่งสัตว์เดียรัจฉานว่า บุตรของเรา ธิดาของเรา พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงทรงดำริว่า อำมาตย์พวกนี้ยังไม่รู้ปัญญาสัมปทาแห่ง ลูกทั้งสามของเราจักต้องทำให้ปรากฏแก่เขา จึงตรัสใช้อำมาตย์คนหนึ่งไปหาเจ้า เวสสันดรให้แจ้งว่า พระบิดาของท่านอยากจะตรัสถามปัญหา จะเสด็จมาถามได้ เมื่อไร ? อำมาตย์ไปไหว้เจ้าเวสสันดรแล้ว แจ้งพระกระแสน้ำสั่งให้ทราบ. เจ้า เวสสันดรจึงเชิญอำมาตย์ผู้เลี้ยงดูตนมาถามว่า เขาบอกว่า พระราชบิดาของฉันท ใครจะตรัสถามปัญหาจะฉันท เมื่อพระองค์เสด็จมาที่นี่ ควรที่เราจะทำสักการะ จะให้พระองค์เสด็จมาเมื่อไรเล่าพ่อ ? อำมาตย์ตอบว่า จากนี้ไปอีกเจ็ดวัน จึงเชิญเสด็จ. เจ้าเวสสันดรได้ฟังดังนั้น จึงส่งข่าวกราบทูลว่า พระราชบิดาของฉันทเสด็จมาได้ในวันที่เจ็ดนับแต่นี้ไป. อำมาตย์นั้นกลับมาทูลแด่พระราชา. ถึงวันที่เจ็ด พระราชาตรัสสั่งให้เทียวตีกลองประกาศ ในพระนครแล้วเสด็จไปยังที่อยู่ของบุตร เจ้าเวสสันดรสั่งให้ทำมหาสักการะแด่พระราชา โดยที่แม่ทาสและกรรมกรก็ให้ทำสักการะด้วย พระราชาเสวยในเรือนของนกเวสสันดรทรงรับการต้อนรับสมพระเกียรติ แล้วเสด็จกลับไปพระราชานิเวศน์ ตรัสสั่งให้ทำมหรมาณฑปที่พระลานหลวง ให้เทียวตีกลองประกาศในพระนครแล้วประทับนั่งในมณฑปอลงกต แวดล้อมไปด้วยมหาชน ทรงส่งพระราชสาสน์ไปยังสำนักของอำมาตย์ว่า จงนำเจ้าเวสสันดรมาเถิด. อำมาตย์ให้เจ้าเวสสันดรจับบนตั้งทองนำมถวาย นกเวสสันดรจับบนพระเพลาพระราชบิดา เล่นหัวกับพระราชบิดา แล้วบินไปจับบนตั้งทองนั้นตามเดิม.

ลำดับนั้น พระราชา เมื่อจะตรัสถามราชธรรมกะเจ้าเวสสันดร ในท่ามกลางมหาชน จึงตรัสปฐมคาถา ความว่า

เราขอถามเจ้าเวสสันดร นกเอ๋ย ขอความเจริญ
จงมีแก่เจ้า ก็อะไรที่บุคคลผู้ประสงค์เสวยราชสมบัติ
กระทำแล้วเป็นกิจประเสริฐ.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลนั้นดังต่อไปนี้ พระราชาทรงทักทายเจ้าเวส-
สันดรนั้นว่า นกเอ๋ย.

บพว่า กิสุ ความว่า ก็อะไรที่ผู้ใคร่ครองราชย์กระทำแล้ว เป็น
ของดี คือสูงสุด พ่อเอ๋ย เจ้าจงบอกราชธรรมทั้งมวลแก่ข้าเถิด. นัยว่า พระราชา
นั้น ดำรัสถามเจ้าเวสสันดรนั้นอย่างนี้.

นกเวสสันดร ได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว ยังไม่ทูลแก้ปัญหา เมื่อจะ
ทูลท้วงพระราชาด้วยความประมาท จึงกล่าวคาถาที่สอง ความว่า

น่านักหนอ พระเจ้ากัณธราช พระราชบิดาเรา
ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวเมืองพาราณสี เป็นผู้ประมาท
ได้ตรัสถามเราผู้บุตร ซึ่งหาความประมาทมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า ตาตา ได้แก่ พระราชบิดา. บพว่า
กัม โส นี้ เป็นชื่อของพระราชนั้น. บพว่า พาราณสีคฤโก ความว่า
ทรงประพฤตีสงเคราะห์ชาวเมืองพาราณสี ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ. บพว่า
ปมตุโต ความว่า เสด็จอยู่ในสำนักแห่งบัณฑิตเห็นปานนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประมาท
แล้ว เพราะมิได้ตรัสถามปัญหา. บพว่า อปปมตุต ความว่า พอกพูน
เลี้ยงเราผู้ชื่อว่าไม่ประมาทแล้ว เพราะประกอบด้วยความดีมีศีลเป็นต้น.
บพว่า ปิตา ได้แก่ พระราชบิดาผู้พอกเลี้ยง. บพว่า อโงทยิ ความว่า
นกเวสสันดรกล่าววว่า พระราชบิดาถูกพวกอำมาตย์ล้อเลียนว่า ตรัสเรียกสัตว์

เดียรถีนั้นว่าเป็นบุตร ทรงถึงความประมาทแล้ว เพิ่งโจทก์ คือตรัสถาม ปัญหาในวันนี้ สิ้นกาลนานนัก.

เจ้าเวสสันดรทูลท้วงด้วยคาถาอย่างนี้แล้ว ทูลว่า ขอเดชะ พระชนก มหาราช ขึ้นชื่อว่า พระราชาควรดำรงอยู่ในธรรม ๓ ประการ เสวยราช-สมบัติโดยธรรม เมื่อจะแสดงราชธรรม จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่บรมกษัตริย์ ธรรมดาพระราชาควรห้าม

มุสาวาท ความโกรธและความร่ำเรงก่อนทีเดียว แต่
นั้นพึงตรัสสั่งให้กระทำกิจทั้งหลาย คำที่ข้าพระพุทธเจ้า
กล่าวมานั้น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นกิจของ
พระราชา.

ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อนพระองค์ทรงรักใคร่
และเกลียดชังแล้วพึงทรงทำกรรมใด กรรมนั้นที่พระ-
องค์ทรงทำแล้ว พึงยังพระองค์ให้เดือดร้อน โดยไม่
ต้องสงสัย แต่นั้นพระองค์ไม่ควรทรงกระทำกรรม
นั้นอีก.

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงรัฐ เมื่อกษัตริย์ประ-
มาทแล้ว โภคสมบัติทุกอย่าง ในแคว้นแคว้นย่อมพินาศ
ข้อนั้นนักปราชญ์กล่าวว่าเป็นความทุกข์ของพระราชา.

ข้าแต่พระบิดา เทพธิดาชื่อ สิริ และชื่อ ลักขี
ถูกสุจิตปรีวารเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ข้าพเจ้าย่อมยินดี
ในบุตรผู้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่มีความริษยา.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า กาลกรรมผู้ทำลายจักร
ย่อมยินดีในบุตรผู้ริษยา ผู้มีใจชั่ว ผู้ประทุษร้ายการงาน.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์จงทรงเป็นผู้มี
พระทัยดี ต่อคนทั้งปวง จงทรงพิทักษ์รักษาคคนทั้งปวง
จงทรงบรรเทาเสียซึ่งคนไม่มีราศี จงมีคนมีราศีเป็น
ที่พำนักเถิด.

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสิ บุรุษ
ผู้มีราศี สมบูรณ์ด้วยความเพียร มีธรรมาศัยใหญ่ย่อม
ตัดโคนและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ของประชาชน ความ
จริง แม้ท้าวสักกะก็ไม่ทรงประมาทในความหมั่นเพียร
ท้าวเธอทรงกระทำความเพียรในกัลยาณธรรม ตั้ง
พระทัยมั่น ในความขยันหมั่นเพียร.

คนธรรพ์ พรหม เทวดา เป็นผู้เป็นอยู่อาศัย
พระราชาเช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงอุตสาหะ ไม่ทรง
ประมาท เทวดาทั้งหลายย่อมคุ้มครองป้องกัน.

ข้าแต่พระบิดา พระองค์จงทรงเป็นผู้ไม่ประมาท
ไม่ทรงพระพิโรธ แล้วตรัสสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย จงทรง
พยายามในกิจทั้งหลาย เพราะคนเกียจคร้าน ย่อมไม่
พบความสุข.

ข้อความที่ข้าพระองค์กล่าวแก่แล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น ข้อนี้เป็นอนุศาสนี สามารถยังผู้
เป็นมิตรให้ถึงความสุข และยังคนผู้เป็นศัตรูให้ถึง
ความทุกข์ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมเนว วิตถิ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ
ธรรมดาพระราชา ควรห้ามมูสาวาทเสียแต่ตอนต้น. อธิบายว่า แวนแคว้น
ของพระราชาผู้ตรัสมูสา ย่อมไม่มีโอชา. สิ่งสักว่า รัตนะเจ็ด ย่อมเข้าไป
ภายใต้สถานที่กระทำโอชาในแผ่นดิน. แต่นั้น ในอาหาร ในน้ำมัน น้ำผึ้ง
น้ำอ้อยเป็นต้น หรือในโอสถทั้งหลาย ย่อมหาโอชามีได้. ประชาชนบริโภค
อาหารขาดโอชา ย่อมเกิดเจ็บป่วยไ้ช้มาก. รายได้ทั้งทางบกทางน้ำ ย่อมไม่
เกิดขึ้นในแวนแคว้น เมื่อรายได้ไม่เกิด พระราชาก็ต้องถึงความยากลำบาก.
พระองค์ย่อมไม่ทรงสามารถสงเคราะห์เสวกามาตย์ได้. เหล่าเสวกามาตย์ มิได้
รับสงเคราะห์ ต่างก็จะไม่มองดูพระราชา ด้วยจิตเคารพยำเกรง. ข้าแต่เสด็จพ่อ
ขึ้นชื่อว่ามูสาวาทนี้ ขาดโอชาอย่างนี้. ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวมูสาวาทนั้น
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต. แต่ควรกำหนดถือเอาสุภายัตติข้อที่ว่า ความสัตย์ดีกว่า
รสทั้งหลาย ดังนี้เท่านั้น. อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า มูสาวาทเป็นเครื่องกำจัดคุณความดี
มีความวิบัติเป็นที่สุด กระทำให้มือเวจีเป็นเบื้องหน้าในวารจิตที่สอง. อนึ่ง
ในเนื้อความนี้ ควรแสดงเจตยชาดก มีอาทิว่า ธรรมแลอันบุคคลกำจัดแล้ว
ย่อมกำจัดเขา ดังนี้.

บทว่า **โกธิ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาพระราชาควรห้าม
แม้ความโกรธอันมีความขัดเคืองเป็นลักษณะก่อนเหมือนกัน. ข้าแต่เสด็จพ่อ
เพราะว่า ความโกรธของคนเหล่านี้ ย่อมไม่ถึงจุดเดือดรวดเร็ว แต่ของ
พระราชาย่อมถึง. ธรรมดาพระราชาทั้งหลาย มีวาจาเป็นอาวุธ กริ้วแล้ว
ย่อมยังคนอื่นให้พินาศได้ แม้ด้วยอาการเพียงทรงชำเลื่องดู เพราะฉะนั้น
พระราชาอย่ามีความโกรธเกินกว่าคนอื่น ๆ ควรเปรียบพร้อมด้วยขันติคุณ
เมตตาคุณ และความเอื้อเอ็นดู แลดูพสกนิกรเหมือนโอรสที่รักของตน. ข้าแต่

เสด็จพ่อ ก็พระราชผู้ยิ่งด้วยความโกรธเป็นเจ้าเรือน ย่อมไม่สามารถรักษา พระเกียรติยศที่เกิดขึ้นได้ อนึ่ง เพื่อแสดงเนื้อความนี้ ควรแสดงขันติวาทีชาดก แลจุลลัมมपालชาดก. แท้จริง ในจุลลัมมपालชาดก พระเจ้ามหาปาปนราช ครัสสั่งให้ปลงพระชนม์พระราชโอรส เมื่อพระเทวีมีพระหทัยแตกสิ้นพระชนม์ชีพ เพราะเสรำโสถึงพระโอรสแล้ว แม้พระองค์เองก็เสรำโสถึงพระเทวี มีพระหทัยแตกสวรรถไปเหมือนกัน. ครั้งนั้น อำมาตย์ทั้งหลายต้องถวาย พระเพลิง ณ พระเมรุมาศแห่งเดียวกัน ถึง ๓ พระศพ. เพราะฉะนั้น พระ-ราชาควรเว้นมุสาวาทเป็นอันดับแรก อันดับที่สองควรเว้นความโกรธ.

บทว่า หาด ได้แก่ ความรื่นเริง. อนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. อธิบายว่า พระราชาควรหักห้ามความเป็นคนขี้เล่น ในราชกิจต่าง ๆ ด้วย ความมีพระหฤทัยอีกheim คือห้ามความสนุกสนานเสีย. ข้าแต่พระราชบิดา ธรรมดาพระราชาก็ไม่ควรจะเป็นคนขี้เล่น ไม่ควรเชื่อผู้อื่น ต้องจัดการ ราชกิจทุกอย่าง โดยประจักษ์แจ้งแก่พระองค์เองเท่านั้น เพราะพระราชามี พระหฤทัยอีกheimแล้ว เมื่อทรงกระทำราชกิจจะไม่พิจารณา ย่อมยัง พระอิสริยยศที่ได้แล้วให้พินาศ. อนึ่ง เนื้อความในอธิการนี้ ควรแสดง ความที่พระเจ้าทัณฑกิราชในสรังกชาดก ทรงเชื่อถ้อยคำของปุโรหิต แล้วผิดใน ท่านกีสวัจฉดาบส ขาดสูญพร้อมด้วยรัฐมณฑลบังเกิดในกุกกุลนรก ควร แสดงความที่พระเจ้าเมฆนราช ในมาตังคชาดก ทรงเชื่อถ้อยคำของพวก พราหมณ์ ผิดในท่านมาตังคดาบส แล้วขาดสูญไปพร้อมกับรัฐมณฑล บังเกิด ในนรก และควรแสดงความที่ตระกูลวาสุเทพ เชื่อถ้อยคำของราชทวารก พี่น้องสิบคนผู้หลงมงาย แล้วผิดในท่านกัณห์ทีปายนดาบส ถึงความพินาศ จิบหายไปในมณูปัณฑิตชาดก.

บทว่า ตโต กิจจานิ การะเยย ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา พระราชาเวณมุสาวาทเป็นอันดับแรก ความโกรธเป็นอันดับที่สอง ความสนุกสนานไม่เป็นธรรม เป็นอันดับที่สามแล้ว ต่อแต่นั้น จึงควรตรัสสั่งให้กระทำราชกิจที่ควรทำต่อชาวเวณแคว้น ในภายหลัง. บทว่า ตํ วตฺ อหา ขตุตฺย ความว่า ข้าแต่พระขัตติยมหาราช คำใดที่ข้าพเจ้าทูลแล้ว โปรดอภิบาลบัณฑิตกล่าวคำนั้นว่า เป็นวัตรสมათานของพระราชา. บทว่า น ตํ กยฺริยา ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา กรรมใดอันเป็นเครื่องทำความร้อนใจในภายหลัง ด้วยสามารถแห่งกิเลสมีรากจะเป็นต้น ซึ่งเป็นของที่พระองค์ทรงกระทำไว้แล้ว ต่อกรรมที่ทำได้ก่อนนั้นมา พระองค์ไม่ควรทำ คืออย่าทรงทำกรรมเช่นนั้นอีก.

บทว่า วุจฺเจต ความว่า นั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์ของพระราชา. โปรดอภิบาลบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้.

บทว่า สิริ จ ความว่า นกเวสสันดรนำเหตุการณ์ที่เป็นไปในเมือง พาราณสีเมื่อก่อน มากกล่าวแสดงเช่นนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อพฺรุ ความว่า สิริเทพยเจ้าถูกสุจิตปรีวารเศรษฐีถาม บอกแล้ว. บทว่า อฏฺฐาเน วิริเย ความว่า สิริเทพยเจ้ากล่าวว่า คนใดตั้งมั่นอยู่ในความหมั่นขยัน และให้ความเพียร ทั้งเห็นสมบัติของผู้อื่นแล้วไม่ริษยา ข้าพเจ้าชื่นชมในคนผู้นั้น. นกเวสสันดรกล่าวถึงสิริเทพยเจ้าก่อนอย่างนี้. บทว่า อุตฺตฺยฺเย ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา * ส่วนอถักขิเทพยเจ้าถูกถามแล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้ายินดีในคนที่ริษยาสมบัติของคนอื่น.

บทว่า ทฺุหฺทเย ได้แก่ คนมีจิตทราม. บทว่า กมฺมุทฺสเก ได้แก่ คนที่ประทุษร้ายกัลยาณกรรม. อถักขิเทพยเจ้ากล่าวว่า คนใดประทุษร้าย ไม่รักใคร่เกลียดชัง ไม่ทำกัลยาณกรรม ข้าพเจ้ายินดีในคน ๆ นั้น. ข้าแต่

* บาลีเป็น ลักขิ

มหาราชเจ้า กาลกรรมผู้หักเสียดซึ่งกุศลจักร มีการอยู่ในประเทศอันสมควร เป็นต้น ย่อมยินดีอย่างนี้. บทว่า **สุทฺทโย** ความว่า ขอพระองค์จงมีพระทัยงาม คือมีพระทัยคิดประโยชน์เกื้อกูล บทว่า **นุท** แปลว่า จงถอดถอน. บทว่า **นิเวสนิ** ความว่า แต่งเอาบุญญาธิการเป็นที่อยู่ที่พำนักเกิด.

บทว่า **สลกฺขิ ธิติสมฺปนฺโน** ความว่า ข้าแต่มหาราชจอมชาวกาลิ บรูษผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาและความเพียรนั้น. บทว่า **มหกฺคโต** ความว่า นกเวสสันดรกล่าวว่ บรูษผู้มีอิริยาศัยใหญ่ เมื่อจับโจรผู้เป็นปัจจัยแห่งโจรชื่อว่า จับโจรที่เป็นรากเหง้าของอมิตร ย่อมตัดยอดของปวงอมิตรได้.

บทว่า **สกุโก** ได้แก่ พระอินทร์. นกเวสสันดรเรียกพระราชาวา กุตปติ ผู้เป็นเจ้าของพสกนิกร. บทว่า **อฏฺฐาเน** ได้แก่ ผู้มีความขยันหมั่นเพียร. บทว่า **นปฺปมชฺชติ** ความว่า กระทำ กิจทั้งปวง.

บทว่า **ส กลฺยาณ** ความว่า ท้าวเทวราชนั้น เอาพระทัยใส่ในความหมั่นขยัน และความพากเพียร ไม่กระทำให้บาปกรรม ทำความเพียรในกัลยาณกรรม คือบุญกรรมอย่างเดียวไม่ประมาท ใส่ใจในความหมั่นขยัน. อนึ่ง เพื่อแสดงภาวะแห่งการทำความเพียรของท้าวสักกะนั้น ควรแสดงเรื่องเป็นต้นว่า ความที่ท้าวสักกะนั้นมาสู่กปิฏฐาราม พร้อมกับเทวดาในเทวโลกทั้งสอง แล้วถามปัญหาสดับธรรมในสร้งคชาดก และความที่คำสั่งสอนเสื่อมถอย อันท้าวสักกะยังมหาชนให้ยินดีแล้ว บันดาลให้เป็นไปด้วยอานูภาพของตน ในมหากัณหาชดก.

บทว่า **คณฺฐพฺพา** ความว่า ได้ยินว่า เทวดาผู้มีกำเนิด ๔ เกิดภายใต้เท้าจาดุมมหาราช ชื่อว่า คณธรรพ์. บทว่า **ปิตโร** ได้แก่ ท้าว-มหาพรหม. บทว่า **เทวา** ได้แก่ เทวดาชั้นฉนฺดกามาพจร ด้วยสามารถแห่ง

อุปัตติเทพ. บทว่า ตาทีโน ความว่า ท่านเหล่านั้นต่างมีชีพ มีชีวิตสม่าเสมอ
หล่อเลี้ยงชีวิตไว้ เพื่อพระราชารู้ทรงยินดีในกุศลอย่างนั้น เพราะพระราช
เช่นนั้น เมื่อทรงกระทำบุญทานเป็นต้น ย่อมทรงอุทิศส่วนบุญแก่เทวดา
ทั้งหลาย เทวดาเหล่านั้น รับอนุโมทนาส่วนบุญนั้นแล้ว ย่อมเจริญด้วย
ทิพยยศ. บทว่า อนุตฺถิฏฺฐนฺติ ความว่า เมื่อพระราชเช่นนั้นทรงทำความเพียร
ถึงความไม่ประมาทอยู่ เทวดาทั้งหลายย่อมพากันพิทักษ์รักษา ตามไปจัดแจง
อารักขา อันชอบธรรม.

บทว่า โส ได้แก่ โส คุวิ แปลว่า ท่านนั้น. บทว่า วายมสุสุ จ
ความว่า เมื่อพระองค์จะทรงการทำรัฐกิจนั้น โปรดกระทำความเพียรในรัฐกิจ
นั้น ๆ ด้วยอำนาจการเทียบเคียง การหยั่งดู การกระทำอันประจักษ์เกิด.

บทว่า ตตฺถเว เต วตฺตปทา ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา
พระองค์ตรัสถามปัญหาใด กะข้าพระพุทธเจ้าว่า ควรจะทำกิจอะไรดี ใน
ปัญหาของพระองค์นั่นเอง ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลคำเป็นต้นว่า ควรห้าม
มุสาวาทก่อนดังนี้แล้ว ข้อความเหล่านั้น เป็นวัตรบพ เป็นวัตรโกฏฐาส
พระองค์โปรดทรงประพฤติในวัตรบพนั้น อย่างข้อความที่ข้าพระองค์ทูลแล้ว.
บทว่า เอสา ความว่า ข้อความที่ข้าพระองค์ทูลแล้ว นี้แหละเป็นอนุสาสนี
สำหรับพระองค์. บทว่า อลฺลิ ความว่า เพราะว่าเมื่อพระราชประพฤติดู
อย่างนี้ย่อมมองอาจ สามารถเพื่อยังมวลมิตรให้มีความสุข และก่อทุกข์แก่มวล
อมิตรได้.

เมื่อนกเวสสันดร ท้วงถึงความประมาทของพระราชบิดา ด้วยคาถาบท
หนึ่ง แล้วกล่าวธรรมด้วยคาถาสิบเจ็ดคาถาอย่างนี้ มหาชนบังเกิดความคิด
เป็นอัศจรรย์ขึ้นว่า นกเวสสันดรแก้ปัญหาคด้วยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า ดังนี้แล้ว

ยังสาธุการร้อยหนึ่งให้เป็นไป พระราชาทรงโสมนัส ตรัสเรียกเหล่าอำมาตย์ มาตรัสสั่งว่า คุณก่อนอำมาตย์ผู้เจริญทั้งหลาย เพราะเจ้าเวสสันดร บุตรของเรา กล่าวแก้ปัญหากิจเสร็จแล้วอย่างนี้ เราควรจะจัดการอย่างไร ?

พวกอำมาตย์ทูลว่า ควรจัดการโดยมอบตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา ให้ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจะให้ตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา แก่เจ้าเวสสันดรนั้น แล้วทรงสถาปนาเจ้าเวสสันดร ไว้ในฐานะนครศักดิ์ นับแต่นั้นมา นกเวสสันดรนั้น ก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา สนองราชกิจพระราชบิดา ด้วยประการฉะนี้.

จบเวสสันดรปัญหา

ล่วงไปอีกสอง - สามวัน พระราชาส่งทูตไป ยังสำนักของเจ้านก กุณฑลินี โดยทำนองเดิมนั่นเอง แล้วเสด็จไป ณ ที่นั้นในวันที่เจ็ด เสด็จกลับมาประทับ ณ ท่วมกลางมณฑปนั้น ตรัสสั่งให้นำเจ้านกกุณฑลินีมา เมื่อจะตรัสถามราชธรรม กะนางนกตัวจับอยู่บนตั่งทอง จึงตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนนางนกกุณฑลินี ตัวเป็นเผ่าพันธุ์ของนก

มีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถละหรือ เจ้าจะเข้าใจได้หรือ

กิจอะไรเล่าที่ผู้มุ่งจะครอบครองสมบัติ กระทำแล้ว

เป็นกิจประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกุจิ** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า เจ้าจักสามารถแก้ปัญหาที่พ้อถามได้หรือ ? พระราชาทรงทักทาย โดยชื่อที่มา โดยเพศของนางนกนั้นว่า แน่นางกุณฑลินี ได้ยินว่า ที่หลังหูทั้งสองของนางนกนั้น มีรอยสองแห่งสัณฐานคล้ายต่างหู ด้วยเหตุนั้น พระราชาจึงโปรด

ให้ตั้งชื่อว่า " กุณฑลินี ". บทว่า มณฺญลลิตี ความว่า พระราชาตรัสถามว่า เจ้าจักแก้เนื้อความแห่งปัญหาที่พ่อดำถามได้หรือ ? พระราชาทรงทักทายนางนกลนั้นอย่างนี้ว่า " แน่ะเจ้าตัวมีเผ่าพันธุ์แห่งนกลมีบรรดาศักดิ์ " ดังนี้ เพราะเป็นน้องสาวของผู้บัญชาการมหาเสนา ผู้มีบรรดาศักดิ์.

เหตุไร พระราชาจึงไม่ตรัสถามนกลเวสสันดรอย่างนี้ ตรัสถามแต่เจ้ากุณฑลินี นี้แต่ตัวเดียว ? เพราะนางนกลนี้เป็น อิตถิเพศ. พระราชาทรงพระดำริว่า ธรรมศาสตร์มีปัญญานิดหน่อย ถ้านางนกลนี้สามารถก็จักถาม ถ้าไม่สามารถก็จักไม่ถาม ดังนี้ จึงได้ตรัสถามอย่างนี้ ด้วยจะทดลองดู แล้วตรัสถามปัญหาเช่นนั้นเหมือนกัน.

เมื่อพระราชาตรัสถามราชธรรมาอย่างนี้แล้ว นางนกลกุณฑลินี จึงทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ชะรอยพระบิดาจะทดลองหม่อมฉัน ด้วยเข้าพระทัยว่า ขึ้นชื่อว่า สตรีแล้วจะแก้ได้อย่างไรได้ หม่อมฉันจักกล่าวราชธรรมทั้งสิ้น แต่พระบิดา รวมไว้ในสองบททีเดียว ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่เสด็จพ่อ ประโยชน์ตั้งมั่นอยู่ในเหตุ ๒

ประการเท่านั้น คือความได้ลาภที่ยังไม่ได้ ๑ การ
ตามรักษาลาภที่ได้แล้ว ๑.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์จงทรงทราบ อำมาตย์
ทั้งหลายผู้เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในประโยชน์ ไม่
แพรงพรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ทำให้
เสื่อมเสีย.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็อำมาตย์คนใด พึงรักษาพระ
ราชทรัพย์ของพระองค์ ให้มีคงที่อยู่ได้ คุณนายสารถิ
ยิตรธไว้ พระองค์ควรทรงใช้อำมาตย์ผู้นั้น ให้กระทำ
กิจทั้งหลายของพระองค์.

พระราชาก็โปรดสงเคราะห์ชนฝ่ายใน ด้วยดี
ตรวจตราพระราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควรจัด
การทรัพย์และการกู้หนี้ โดยทรงไว้วางพระทัย ใน
คนอื่น.

พระราชาก็ควรทราบรายได้-รายจ่าย ด้วยพระ-
องค์เอง ควรทรงทราบกิจที่ทำแล้ว และยังไม่ได้ทำ
ด้วยพระองค์เอง ควรข่มคนที่ควรข่ม ควรยกย่องคน
ที่ควรยกย่อง.

ข้าแต่พระองค์ ผู้จอมพลรบ พระองค์จงทรง
ปราศอนเหตุผลแก่ชาวชนบทเอง เจ้าหน้าที่ผู้เก็บภาษี
อากร ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม อย่างยังพระราชทรัพย์
และรัฐสีมาของพระองค์ให้พินาศ.

อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำเอง หรืออย่าทรงให้
คนอื่นให้ทำกิจทั้งหลายโดยฉับพลัน เพราะว่าภาระงาน
ที่ทำลงไปโดยฉับพลัน ไม่ดีเลย คนเขลาอย่าอมเดือด
ร้อนในภายหลัง.

พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล อย่าทรงปล่อย
พระทัยให้เกรี้ยวกราดนัก เพราะว่า สกฺล ที่มั่นคงเป็น
อันมาก ได้ถึงความไม่เป็นสกฺล เพราะความโกรธ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงนึกว่าเราเป็น
ใหญ่แล้วยังมหาชนให้หยิ่งลงเพื่อความฉิบหาย กำไร
คือความทุกข์ อย่าได้มีแก่สตรีและบุรุษของพระองค์
เลย.

โศกสมบัติทั้งปวงของพระราชา ผู้ปราศจาก

ความหวาดเสียว แสหากามารมณ์ ย่อมพินาศหมด

ข้อนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นความทุกข์ของ

พระราชา.

ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูล ในปัญหาของ
พระองค์นั้น เป็นวัตรบท นี้แหละเป็นอนุสาสนี ข้าแต่
พระมหาราช บัดนี้ พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญบุญ
อย่าเป็นนักเลง อย่าทรงราชทรัพย์ให้พินาศ จงทรง
ศีล เพราะว่าคนทูลย้อมตกต่ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปทกานิ เป็นบทรอบเหตุ. บทว่า ยตุถ
ความว่า หิตสุขอันเป็นผลเกิดแล้วทั้งหมด ตั้งมั่นอยู่ในบททั้งสองเหล่าใด.
บทว่า อลทุสสุส ความว่า ความได้ลาภที่ยังไม่ได้แล้วในก่อน ๑ การตาม
รักษาลาภที่ได้แล้ว ๑. อธิบายว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขึ้นชื่อว่า การยังลาภที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น ก็เป็นภาระ ส่วนการตามรักษาลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นภาระ
เหมือนกัน เพราะว่า คนบางคน แม้ยังยศให้เกิดขึ้นแล้ว มัวเมาในยศ เกิด
ความประมาท ทำความชั่ว มีปณาดิบาดเป็นต้น เป็นมหาโจร เทียวปล้น
แวนแคว้นอยู่ ถ้าพระราชาตรัสสั่งให้จับมาได้ ต้องลงพระอาชญาให้ถึงมหา
พินาศ.

อีกอย่างหนึ่ง คนบางคน มัวเมาในกามคุณ มีรูปที่เกิดแล้ว
เป็นต้น ผลาญทรัพย์สินโดยไม่แยกคาย เมื่อสิ้นเนื้อประดาตัว ก็ต้องเป็น
คนกำพร้า นุ่งผ้าเปลือกไม้ ถือกะเบื้องเทียวขอทาน หรืออีกนัยหนึ่ง
บรรพชิต ยังลาภสักการะให้เกิดด้วยอำนาจคันถฐะเป็นต้น แล้วมัวเมาเวียน

บทว่า **สุตฺถกฺขิตฺตฺชนโน** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ เพราะว่า
อันโศชน และปรีชนที่ใช้สอยในราชสำนักส่วนพระองค์ ของพระราชบิดา
มิได้รับความสงเคราะห์ด้วยทานเป็นต้น พระราชทรัพย์เช่นเงินทองเป็นต้น
ภายในพระราชฐานของพระราชนั้น ย่อมจะพินาศลง ด้วยอำนาจแห่งมนุษย์
ที่ไม่ได้รับการสงเคราะห์เหล่านั้น ต่างก็จะพากันไปเสียภายนอก เพราะเหตุนี้
พระองค์โปรดทรงสงเคราะห์อันโศชนด้วยดี ควรตรวจตราพระราชทรัพย์ของ
พระองค์เองให้รู้ว่า ทรัพย์ของเรามีจำนวนเท่านี้แล้ว ไม่ควรจัดการแม้กิจ
ทั้งสองอย่างว่า เราจะฝังขุมทรัพย์ไว้ในที่โน้น เราจะใช้หนี้แก่คนโน้น.

บทว่า **ปรปฺตฺติยา** ความว่า นางนกกุณฑลินีกล่าวว่า พระองค์
อย่าได้ทรงทำแม้ด้วยความไว้วางใจผู้อื่น ควรจัดการราชกิจทั้งหมด ที่ประจักษ์
แก่พระองค์เท่านั้น.

บทว่า **อายุ วัย** ความว่า พระองค์ควรจะทราบรายได้ที่เกิดจาก
ทางนั้น ๆ และควรทราบรายจ่ายที่ควรพระราชทานแก่คนต่าง ๆ ด้วยพระองค์
เองที่เดียว. บทว่า **กตาคติ** ความว่า ในสงคราม ในนวักรรม หรือใน
ราชกิจอื่น ๆ พระองค์ควรจะทราบแม้ข้อราชการนี้ด้วยพระองค์เองที่เดียวว่า
กิจนี้เราต้องทำด้วยราชทรัพย์ส่วนนี้ กิจนี้ไม่ต้องทำด้วยราชทรัพย์ โปรดอย่าได้
ไว้วางใจผู้อื่น. บทว่า **นิคฺคณฺเห** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาพระราช
ต้องทรงพิจารณา ชำระซึ่งคนผู้ทำการตัดที่ต่อเป็นต้น อันเป็นผู้ควรชม ที่เขา
นำมาแสดง ควรตรวจสอบดูตัวบทกฎหมายที่พระราชาก่อน ๆ ตราไว้ แล้วจึง
ทรงลงพระราชอาชญาตามสมควรแก่โทษ. บทว่า **ปคฺคณฺเห** ความว่า อนึ่ง
บุคคลใดเป็นคนควรยกย่อง จะเป็นคนทำลายกำลังของปรีภิกษุที่ใคร ๆ ทำลาย
ไม่ได้ก็ตาม จะเป็นคนที่ปลุกปลอบกำลังฝ่ายตนที่แตกแล้วก็ตาม จะเป็นคนที่

นำราชสมบัติที่ยังไม่ได้มาถวายก็ตาม คนที่ทำราชสมบัติอันได้มาแล้วให้ถวาก็ตาม หรือว่าผู้ใดช่วยพระชนมชีพไว้ได้ พระราชาทรงยกย่องบุคคลเช่นนี้ ซึ่งเป็นคนควรยกย่องแล้ว ควรตรัสสั่งให้กระทำ สักการะ สัมมานะอย่างใหญ่เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้คนอื่น ๆ ก็จักถวายชีวิตกระทำซึ่งกิจที่ควรทำในราชกิจของพระราชานั้น.

บทว่า **ชานปัท** ทามว่า พระองค์จึงทรงอนุศาสน์พราสาทอนธรรต-
ธรรมแก่ชาวชนบทด้วยพระองค์เอง โดยเงื่อนไขอันประจักษ์แก่พระองค์นั่นเอง.
บทว่า **อหฺมมิกา ยุตฺตา** ความว่า พนักงานข้าราชการผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม
รับสินบนในที่นั้น ๆ แล้วกลับคำพิพากษา อย่างยังพระราชทรัพย์ และแวนแคว้น
ของพระองค์ให้พินาศไปเลย ด้วยเหตุนี้ พระองค์อย่าประมาท จงอนุศาสน์
พราสาทอนด้วยพระองค์เองทีเดียว.

บทว่า **เวเคน** ความว่า พระองค์ยังไม่ได้ทรงสอบสวน ยังไม่ได้
ทรงพิจารณา อย่าทรงกระทำหรือรับสั่งให้ทำโดยผลุนผลัน. บทว่า **เวคสา**
ความว่า เพราะกรรมที่ได้พิจารณา ทำไปโดยผลุนผลัน ด้วยอำนาจฉันทาคติ
เป็นต้น ไม่ดีไม่งามเลย. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า คนโง่ทำกรรมเช่นนั้น
ภายหลังย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ด้วยอำนาจความวิปฏิสารและเมื่อเสวยทุกข์
ในอบายย่อมเดือดร้อนในโลกเบื้องหน้า. ก็ความข้อนี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วย
กุรุธาคกซึ่งมีใจความ มีอาทิว่า เราได้ยินว่า พระเจ้ากुरुราชทรงทำความผิด
ต่อพระฤาษีทั้งหลายดังนี้.

บทว่า **มา เต อธิสเร มฺจฺจ สฺสุพาพฺพหฺมริโกปีติ** ความว่า
ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงปล่อยพระหฤทัยให้ขุนเคืองโกรธกริ้วเกินไป
ในเพราะอกุศลกรรมของผู้อื่น อันล่วงเลยกุศลเป็นไป ก็อย่าให้ดำรงอยู่ได้.

ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ เมื่อใด พวกราชบุรุษกราบทูลแสดงโจรต่อพระองค์ผู้สถิตอยู่ ณ ที่วินิจฉัยว่า เจ้านี่ฆ่าคน หรือว่าเจ้านี่ตัดที่ต่อเมื่อนั้น โปรดอย่าปล่อยพระทัย แม้ที่ทรงขุนเคืองเต็มที ด้วยถ้อยคำของผู้อื่น ด้วยอำนาจทรงพระพิโรธ ยังมีได้ทรงสอบสวน แล้วอย่าได้ทรงลงพระอาญา. เพราะเหตุไร? เพราะว่า เขาจับคนที่มีโทษโจร หาวว่าเป็นโจรนำมาก็ได้ ฉะนั้นอย่าทรงพิโรธโปรดสดับถ้อยคำของผู้ที่เป็นโจทก์และจำเลยทั้งสองฝ่าย ทรงชำระด้วยดี รู้ว่าเขาเป็นโจรโดยประจักษ์ด้วยพระองค์แล้ว จึงโปรดกระทำการที่ควรกระทำ ด้วยสามารถแห่งอาชญา ที่ตราไว้ตามพระราชประเพณี ก็ถึงแม้เมื่อเกิดความโกรธขึ้นแล้ว พระราชายังมิได้กระทำพระทัยให้เย็นก่อน ไม่ควรทำการวินิจฉัย ต่อเมื่อใดพระหทัยเยือกเย็น คับร้อน อ่อนโยน เมื่อนั้นจึงควรทำการวินิจฉัย เพราะเมื่อจิตหยาบคาย เหตุผลย่อมไม่ปรากฏ เหมือนเมื่อน้ำเดือดพล่าน เงามน้ำก็ไม่ปรากฏฉะนั้น. บทว่า โจรสา หิ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ราชตระกูลทั้งหลาย ที่มั่งคั่งมากมาย ถึงความไม่เป็นตระกูลคือถึงความมหาพินาศทีเดียว ก็เพราะความโกรธ เพราะเหตุฉนั้น ก็เพื่อจะแสดงเนื้อความนี้ ควรกล่าวถึงขันติวาทีชาดก เรื่องพระเจ้านาฬิกิรราช และเรื่องท้าวอรชุนผู้มีกรพันหนึ่งเป็นต้น.

บทว่า ปตารยิ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงยังมหาชนให้หมกมุ่น หยั่งลงสู่กายทุจริตเป็นต้น เพื่อความฉิบหาย โดยทรงนึกว่าเราเป็นใหญ่ในแผ่นดิน บุคคลถือเอาทุจริตอันเป็นความฉิบหาย ประพฤติฉนั้นใด พระองค์อย่าได้ทรงกระทำฉนั้น. บทว่า มา เต อาสิ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ในแวนแคว้นของพระองค์ ขอการได้รับทุกข์ คือความถึงซึ่งทุกข์อย่าได้มีแก่หญิงชายเลย ไม่ว่าจะเป็หญิงหรือชายก็ตามที. อธิบายว่า ประชาชน

ในแคว้นแคว้นของพระราชาก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พวกกันกระทำกายทุจริตเป็นต้น
ย่อมเกิดในนรกฉนั้นใด สำหรับชาวแคว้นแคว้นของพระองค์อย่าได้มีฉนั้นนั่นเลย
คือความทุกข์เช่นนั้น จะไม่มีแก่ชาวแคว้นแคว้นของพระองค์โดยวิธีใด โปรด
ทรงกระทำโดยวิธีนั้นเถิด.

บทว่า **อเปตโลมหิ สสุต** ความว่า ผู้ปราศจากภัย เพราะภัยมี
การดิเตียนตนเป็นต้น. ด้วยบทนี้ นางนกกกมลณีนี้แสดงความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ
พระราชบิดา ทรงทำความหวังในอภรณ์อะไรแล้ว ทรงระลึกถึงแต่ความใคร่
ของพระองค์อย่างเดียว ทรงปรารถนาสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้นด้วยอำนาจฉนั้น
ความพอใจ เป็นเหมือนคนตาบอดที่งมไม้เท้า และเหมือนช้างงมไม่มีขอสับ โภค-
สมบัติทั้งปวงของพระราชนั้น ผู้ปราศจากภัยเช่นการดิเตียนเป็นต้น ย่อม
ฉิบหายไป ความฉิบหายของภคฉนั้น ท่านกล่าววว่า เป็นทุกข์ของพระราช
พระองค์นั้น. คำว่า ในปัญหานั้น เนื้อความที่กราบทูลมานั้นเป็นวัตรบทฉนี้
ควรประกอบโดยนัยก่อนนั้นเถิด.

บทว่า **ทุกขสุตทาทานิ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์ทรงสดับ
อนุศาสนีนี้แล้ว บัดนี้ พึงเป็นผู้ชยันไม่เกียจคร้าน ทรงสร้างบุญกุศล เหตุ
บำเพ็ญบุญกุศล อย่าเป็นนักเลงสุรา เหตุบริหารด้วยสุราเป็นต้น อย่ายังพระองค์
ให้พินาศ เหตุยังประโยชน์ปัจจุบันและสัมปรายภพให้ฉิบหาย. บทว่า **สีลวสุต**
ความว่า พระองค์จึงเป็นผู้ทรงศีลสมบูรณ์ด้วยอาจารย์มรรยาท ดำรงอยู่ใน
ทศพิธราชธรรมเสวยราชสมบัติ. บทว่า **ทูลุสิโล วินิปาติโก** ความว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะคนทุกศีล เมื่อยังคนให้ตกไปในนรกย่อมเป็นผู้
ชื่อว่า ทำคนให้ตกไปในที่ชั่ว.

แม้เจ้านกคุณทลีนี แสดงธรรมด้วยคาถา ๑๑ คาถาด้วยประการอย่างนี้

พระราชาทรงดีพระทัย ตรัสเรียกอำมาตย์มารับสั่งถามว่า คุณก่อนท่านอำมาตย์ ผู้เจริญทั้งหลาย เราควรทำกิจอันใดแก่เจ้ากคุณทลีนี ราชธิดาของเราผู้กล่าวธรรมอยู่ อย่างนี้ ?

พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ควรกระทำโดยการมอบตำแหน่งขุนคลังให้ พระเจ้าข้า. ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะให้หน้าที่การงานตำแหน่งขุนคลังแก่ธิดา ของเรา แล้วทรงแต่งตั้งนางนกคุณทลีนีไว้ในฐานันดรศักดิ์. นับแต่นั้นมา นางนกคุณทลีนี ก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งขุนคลัง ได้ทำการสนองราชกิจของ พระราชบิดา.

จบกคุณทลีนีปัญหา

ล่วงมาอีกสองสามวัน พระราชาส่งทูตไปยังสำนักของเจ้าชัมพูกบัณฑิต โดยนัยก่อนนั่นเอง แล้วเสด็จไปในสำนักของนกชัมพูกบัณฑิตนั้น ในวันที่เจ็ด ทรงเสวยสมบัติแล้วเสด็จกลับมา ประทับ ณ ที่ท่ามกลางมณฑปนั้นเอง. ครั้งนั้น อำมาตย์เชิญเจ้าชัมพูกบัณฑิต จับบนตั้งทอง แล้วเอาศิระษะทูลตั้งทองมาเฝ้า พระราชา. เจ้าชัมพูกบัณฑิตจับบนพระเพลาของพระราชบิดา เล่นหัวแล้วจับ ที่ตั้งทองดั่งเดิม.

ลำดับนั้น เมื่อพระราชาจะตรัสถามปัญหาแก่เจ้าชัมพูกบัณฑิต จึงตรัส พระคาถาความว่า

พ่อชัมพูกะ พ่อได้ถามปัญหาแก่เจ้าโกสิยโคตร
และเจ้ากคุณทลีนีมาเช่นเดียวกันแล้ว ชัมพูกถูกรัก
คราวนี้ เจ้าจงบอกกำลัง อันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลาย
บ้างเถิด.

พระคานานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ แน่พ่อชัมพูกะ พ่อได้ถามราชธรรม
กะเจ้าเวสสันดร โกสิยโคตรผู้พี่ชายของเจ้า และนางกุนทลีนีผู้พี่สาวของเจ้า
แล้ว ทั้งสองต่างก็ตอบตามกำลังปัญญาของตน ๆ อนึ่ง พ่อถามพี่ชายและ
พี่สาวของเจ้าอย่างใด ชัมพูกะลูกรัก บัดนี้พ่อจะถามเจ้าอย่างนั้นเหมือนกัน
เจ้าจงบอกราชธรรมนั้น กับกำลังอันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลายด้วยเถิด.

พระราชชา เมื่อตรัสถามปัญหาจะพระมหาสัตว์อย่างนี้ หาได้ตรัสถาม
โดยทำนองที่ตรัสถามนก่อน ๆ ไม่ คำร้ถามให้พิเศษขึ้นไป. ลำดับนั้น นก
ชัมพูกบัณฑิตทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ถ้ากระนั้น ขอพระองค์จงเงี่ย
พระโสตลงสดับ ข้าพระพุทธเจ้าจักกล่าวปัญหาทั้งปวงถวายแต่พระองค์ ดังนี้
แล้วเป็นประคจว่า บอกอุทธรณ์พ้หนึ่ง กะฝูงชนที่เหยียดมือออกรับจะนั้น
เริ่มแสดงธรรมเป็นคาถา ความว่า

กำลังในบุรุษผู้มีอัยาศัยใหญ่ในโลกนี้ มี ๕

ประการ ในกำลัง ๕ ประการนั้น กำลังแขน บัณฑิต
กล่าวว่า เป็นกำลังตำทราวม ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญ
พระชนม์ กำลังโภคทรัพย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลัง
ที่สอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญชนม์ กำลังอำมาตย์บัณฑิต
กล่าวว่า เป็นกำลังที่สาม กำลังคือมีชาติยิ่งใหญ่ เป็น
กำลังที่สี่โดยแท้ บัณฑิตย่อมนยึดเอากำลังทั้งหมดนี้ไว้
ได้.

กำลังปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐ
ยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะว่าบัณฑิตอันกำลัง
ปัญญาสนับสนุนแล้ว ย่อมได้ซึ่งประโยชน์.

ถ้าบุคคลมีปัญญาทราวม แม้ได้แผ่นดินอัน
สมบูรณ์ เมื่อไม่ประสงค์ คนอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา
ก็ข่มแข่งเอาแผ่นดินนั้นเสีย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชนชาวกาสิ ถ้าบุคคล
แม้เป็นผู้มีชาติสูง ได้ราชสมบัติแล้วเป็นกษัตริย์ แต่
มีปัญญาทราวม หาเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทุกอย่างได้ไม่.
ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ได้สดับ ปัญญาเป็น
เครื่องยังเกียรติยศ และลาภสักการะให้เจริญ คนใน
โลกนี้ประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้น
ก็ย่อมได้รับความสุข.

ก็คนบางคนไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่อาศัยผู้เป็น
พหูสูต ซึ่งตั้งอยู่ในธรรม ไม่พิจารณาเหตุผล ย่อม
ไม่ได้บรรลุปัญญา.

อนึ่ง ผู้ใดรู้จักจำแนกธรรม ลุกขึ้นในเวลาเช้า
ไม่เกียจคร้าน ย่อมบากบั่นตามกาล ผลแห่งการงาน
ของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จ.

ประโยชน์แห่งการงานของบุคคลผู้มีศีลมีชีพ่อ
เกิด ผู้คบบาบุคคลที่มีชีพ่อเกิด ผู้มีปกติเพื่อหน่าย
ทำการงาน ย่อมไม่ผลิตผลโดยชอบ.

ส่วนประโยชน์แห่งการงานของบุคคล ผู้ประ-
กอบธรรมอันเป็นภายใน คบบาบุคคลที่เป็นป่อเกิด
อย่างนั้น ไม่มีปกติเพื่อหน่ายทำการงาน ย่อมผลิตผล
โดยชอบ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงทรงเสวยปัญญา
อันเป็นส่วนแห่งการประกอบความเพียร เป็นเครื่อง
ตามรักษาทรัพย์ที่รวบรวมไว้ และเหตุสองประการ
ข้างต้น ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลแล้วนั้นเถิด อย่าได้
ทรงทำลายทรัพย์สินเสีย ด้วยการงานอันไม่สมควร
เพราะคนมีปัญญาทราชม ย่อมลุ่มจมด้วยการงานอันไม่
สมควร ดังเรือไม่อ้อจะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาคฤเต ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
กำลังในบุรุษผู้มีอิทธิพลใหญ่ ในสัตว์โลกนี้ มี ๕ อย่าง. บทว่า พาหุพล
ได้แก่ กำลังกาย. บทว่า จริมิ ความว่า กำลังกายนั้น แม้เป็นของยิ่งใหญ่
ก็เป็นของเลวทรามอยู่นั่นเอง. เพราะเหตุไร? เพราะเป็นกำลังของอัมพาต.
อธิบายว่า ถ้าหากกำลังกายจะชื่อว่าเป็นใหญ่จริง กำลังของนางนกไส้ก็ย่อม
เขากว่ากำลังของช้าง แต่กำลังของช้างเป็นปัจจัยแห่งความตาย เพราะเป็น
กำลังอัมพาต นางนกไส้ยังช้างให้ถึงความสิ้นชีวิตได้ เพราะมันเป็นสัตว์
ฉลาดในความรู้. แต่ในความข้อนี กิจด้วยกำลังในที่ทุกสถานไม่มีเลย. ควรนำ
พระสูตรที่ว่า พลั หิ พาลสุต วชย โหติ แปลว่า แท้จริงกำลังย่อมมีไว้
เพื่อฆ่าคนใจ คังนี้ เป็นต้นมาแสดง.

บทว่า โภคพลั ความว่า กำลังอันเกิดแต่เครื่องอุปโภคเช่นเงินทอง
เป็นต้นทั้งหมด ชื่อว่ากำลังคือโภคสมบัติ กำลังโภคสมบัตินั้น ใหญ่กว่ากำลัง
กาย ด้วยอำนาจเป็นเครื่องค้ำจุน. ความมีชมรมอำมาตย์ อันมีมนต์ไม่ทำลาย
มีความแกล้วกล้า มีหทัยดี ชื่อว่ากำลังคืออำมาตย์. กำลังคืออำมาตย์นั้น
เป็นกำลังใหญ่กว่ากำลังสองอย่างข้างต้น เพราะความที่อำมาตย์เป็นผู้แกล้วกล้า

ในสงคราม. ความถึงพร้อมแห่งชาติ ด้วยสามารถแห่งตระกูลษัตริย์ ก้าวล่วง
เสียซึ่งตระกูลทั้งสาม ชื่อว่า กำลังคือความเป็นผู้มีชาติสูง. กำลังคือความเป็นผู้
มีชาติสูงนั้นใหญ่กว่ากำลังนอกนี้ เพราะว่า คนผู้ถึงพร้อมด้วยชาติเท่านั้น
ย่อมบริสุทธ์ ชนนอกนี้หาบริสุทธ์ไม่.

บทว่า ยานิ เจตานิ ความว่า บัณฑิตย่อมยึดคือย่อมครอบงำ
กำลังแม้ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ได้ด้วยอำนาจแห่งกำลังใจ กำลังนั้นได้แก่
กำลังปัญญา ท่านกล่าวว่าเป็นของประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง. เพราะ
เหตุไร เพราะบัณฑิตอันกำลังชนิดนั้นค้ำจุน ย่อมได้ซึ่งประโยชน์ คือยอมถึง
ซึ่งความเจริญ. เพื่อจะยังเนื้อความนั้นให้สว่างแจ่มแจ้ง ควรแสดงปณณที่
ชาดก ที่ว่า ปุณณที่ เยน จ เปยฺยนาหุ แปลว่า ก็ชนทั้งหลายกล่าว
ถึงแม่น้ำที่เต็มฝั่งว่า อันสัตว์ใดพึงดื่มได้ดังนี้เป็นต้น และพึงแสดงสิริกาพ-
กัณณปัญหา ปัญญาบัณฑิตปัญหา สัตตุภัสตชาดก สัมภวชาดก และสรภังคชาดก
เป็นต้น.

บทว่า มนุโท ได้แก่ คนมีปัญญาทรมคือคนโง่. บทว่า ผิตติ
ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ บุคคลผู้มีปัญญาทรม แม้หากได้ธรรมาอันอุดม
สมบูรณ์ไปด้วยรัตนะ ๗ ไชรี เมื่อไม่ปรารถนาเลยทีเดียว บุคคลอื่นผู้สมบูรณ์
ด้วยปัญญา กระทำการข่มขู่แล้วครอบครองธรรมาอันได้ เพราะคนมีปัญญาทรม
ย่อมไม่สามารถเพื่อจะรักษาศกที่ได้แล้ว หรือว่าไม่สามารถเพื่อจะได้ราชสมบัติ
อันเป็นมรดกของตระกูล หรือที่มาถึงแล้วโดยประเพณี อันมั่งคั่งสมบูรณ์.
เพื่อจะขยายความนั้นให้แจ่มแจ้ง บัณฑิตควรแสดงปาทัชชลิชาดก ที่ว่า อทฺธา
ปาทัชชลิ สพฺเพ ปญฺญา อติโรจติ แปลว่า ปาทัชชลิราชกุมารยอม
ไพโรจน์ล่วงเราทั้งปวง ด้วยปัญญาแน่นอน ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ลพฺธาน** ความว่า บุคคลอาศัยชาติสมบัติแล้ว แม้จะได้
ราชสมบัติอันเป็นของตระกูล. บทว่า **สพฺเพนปี** ความว่า คนมีปัญญาทรา
มย่อมเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทั้งสิ้นไม่ได้ คือยอมเป็นผู้ถึงความลำบาก เพราะ
ความเป็นผู้ไม่ฉลาดในอุบาย. พระมหาสัตว์กล่าวโทษของชนผู้มีโง่เขลา
โดยฐานะเท่านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะสรรเสริญปัญญา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
ปญฺญา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺ** ได้แก่ สุตปริยัติ การเล่าเรียนด้วย
การฟัง. แท้จริงปัญญานั้นเอง ย่อมวินิจฉัยสิ่งที่ได้ยินได้ฟังนั้น. บทว่า
กิตฺติโลกวฑฺฒนึ ได้แก่ เป็นเครื่องเจริญแห่งเกียรติยศชื่อเสียง และลาภ
สักการะ. บทว่า **ทุกฺเข สุขานิ วินฺหติ** ความว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยปัญญา
แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้น ย่อมเป็นผู้ปลอดภัยกลับได้ความสุข เพราะเป็นผู้ฉลาดใน
อุบาย. เพื่อจะแสดงความนั้น ควรแสดงชาดก ซึ่งเป็นคาถามีใจความมีอาทิว่า

ดูก่อนพญาวานร ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ของ

**บุคคลใด เหมือนของท่านเพียงพอ ด้วยมะม่วง ชมพู
และขนุนเหล่านี้.**

บทว่า **อสุสุสาลํ** ความว่า ไม่เข้าไปใกล้ ไม่ฟังบุคคลผู้เป็นบัณฑิต.
บทว่า **พหุสุสุตํ อนาคตมฺ** ความว่า ไม่เชื่อถ้อยคำของเขา. บทว่า **ธมฺมภูจฺ**
ความว่า ตั้งอยู่ในสภาพเหตุผล. บทว่า **อวินิพฺภชฺ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ
ใคร ๆ ไม่หยังคุณ คือไม่พิจารณาดูว่า เป็นประโยชน์หรือไม่เป็น มีเหตุผล
หรือไม่มี ย่อมไม่ได้ซึ่งปัญญา.

บทว่า **ธมฺมวิภฺจฺญญ** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในกุศลกรรมบถ ๑๐.

บทว่า **กาณฺฐจฺยา** ความว่า กระทำความเพียรในกาลอันควรกระทำความเพียร.

บทว่า **อนุญฺหติ** ความว่า ย่อมกระทำซึ่งกิจนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ. บทว่า **ตสฺส** ความว่า ผลแห่งกรรมของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จ คือย่อมผลัดผล.

บทว่า **อนายตณฺสีลสฺส** ความว่า กรรมคือความเป็นผู้ทุศีล มิใช่ บ่อเกิดแห่งลาภยศและความสุข ท่านเรียกว่ากรรมมิใช่บ่อเกิด เมื่อบุคคลผู้มี ปกติอย่างนั้น คือบุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม คือความเป็นผู้ทุศีลนั้น คบหา อยู่ซึ่งบุคคลผู้ทุศีล ซึ่งเป็นผู้มิใช่บ่อเกิดอย่างเดียว ในกาลเป็นที่กระทำกุศล กรรม. บทว่า **นิพฺพินฺนุทฺติการิสฺส** ความว่า ผู้เบื่อหน่าย เอื้อมระอาใจ กระทำการ. อธิบายว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ประโยชน์แห่งการงานของบุคคลเห็น ปานนี้ ย่อมไม่ผลัดผล คือไม่สำเร็จโดยชอบ ได้แก่ไม่นำไปสู่รกามาจร สวรรค์ อันเป็นยอดแห่งสกุลทั้งสาม.

บทว่า **อหฺมตฺตตฺถจ** ความว่า เมื่อบุคคลประกอบซึ่งนิกัษมตธรรม ของตน ด้วยสามารถแห่งความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ตถายตณ- เสวโน** ความว่า คบหาบุคคลผู้มีปกติเช่นนั้นอย่างเดียว. บทว่า **วิปจฺจติ** ความว่า ประโยชน์ของเขาย่อมสำเร็จโดยชอบ คือยอมให้ซึ่งยศอันยิ่งใหญ่.

บทว่า **โยคปฺปโยคสฺงฺขาตํ** ได้แก่ ปัญญาอันเป็นส่วนแห่งการ ประกอบ ในเหตุการณ์อันสมควรประกอบ ในเพราะความเพียร. บทว่า **สมฺภูตสฺส** ความว่า จงเสพการตามรักษาทรัพย์ ที่ทำการรวบรวมไว้. บทว่า **ตานิ ตฺวํ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงเสพการตามรักษาทรัพย์ ที่ทำการรวบรวมไว้ โปรดเสพคำสอนสองข้อข้างต้นนี้ และเหตุผลทั้งหมด ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลแล้ว จงกระทำโอวาทที่ทูลมาแล้วไว้ในพระหฤทัย แล้วทรงรักษาพระราชทรัพย์ ในพระคลังของพระองค์เถิด. บทว่า **มา อกฺขมา ย รุณฺหิ** ความว่า พระองค์อย่าทรงทำลาย โดยทางอันไม่สมควร

ไม่มีเหตุผล คืออย่างแผลผลาญพระราชทรัพย์นั้น ได้แก่ อย่างทรงยังพระราชทรัพย์นั้นให้พินาศ. เพราะเหตุไร? บทว่า **อกมมฺนา** ความว่า เพราะกระทำการอันไม่สมควร บุคคลผู้มีปัญญาทราม ผลาญทรัพย์ของตนพินาศแล้ว ภายหลังตกทุกข์ได้ยาก. บทว่า **นพาคารํ ว สิทฺติ** ความว่า เรือนไม้้ออันแก่คร่ำคร่า ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมล้มทลายไปตั้งแต่โคน ฉันทใด คนมีปัญญาทราม ผลาญทรัพย์ให้พินาศโดยไม่มีเหตุผล ย่อมบังเกิดในอบายฉันทนั้น.

พระโพธิสัตว์ พรรณนากำลัง ๕ อย่าง โดยฐานะมีประมาณเท่านี้
อย่างนี้แล้ว ยกกำลังคือปัญญาขึ้นกล่าว เหมือนบุคคลนำมณฑลแห่งพระจันทร์ไป เมื่อจะถวายเป็นอวาทแก่พระราชชา ด้วยคาถาทั้ง ๑๐ ในบัดนี้ จึงกล่าวคาถา
ความว่า

**ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพุดิ
ธรรม ในพระราชมารดา พระราชบิดา ครั้นทรง
ประพุดิธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.**

**ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพุดิ
ธรรม ในพระราชโอรสและพระอัครมเหสี ครั้นทรง
ประพุดิธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.**

**ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพุดิ
ธรรม ในมิตรและอำมาตย์ ครั้นทรงประพุดิธรรม
ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.**

**ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพุดิ
ธรรม ในพาหนะและพลนิกาย ครั้นทรงประพุดิ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.**

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในชาวบ้านและชาวนิคมน ครั้นทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ครั้นทรง
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในเนื้อและนก ครั้นทรงประพฤติธรรมใน
โลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประ-
พฤติธรรม เพราะธรรมที่บุคคลประพฤติแล้ว ย่อม
นำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมใน
โลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม เพราะว่า พระอินทร์ ทวยเทพพร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ด้วยธรรมอันตนประพฤติดีแล้ว ข้าแต่
บรมกษัตริย์ ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

ในกาลาทั้ง ๑๐ นั้น พึงทราบวินิจฉัยในกาลาที่ ๑ ก่อน. บทว่า **อิช
ทมมัม** ความว่า ขอพระองค์จงทรงประพฤติมาตาปิตุอุปภูฐานธรรม. พระ
มหาสัตว์กล่าววว่า พระองค์โปรดเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ แล้วจัดแจงน้ำบัววนปาก
และไม้สีฟันเป็นต้น กระทำการบริหารสรีริกกิจทุกอย่าง ยังมาตาปิตุอุปภูฐาน
ธรรมให้เต็มบริบูรณ์.

บทว่า **ปุตฺตทาเรสุ** ความว่า บิดาห้ามบุตรธิดาจากความชั่วก่อน ให้ตั้งอยู่ในกรรมอันงาม ให้เล่าเรียนศิลปวิทยา ในเวลาเจริญวัย จัดการทำ อวามหงคล และวิวามหงคล ด้วยตระกูลและวัยอันคู่ควรกัน มอบทรัพย์ให้ ในสมัย ชื่อว่าประพฤดิธรรมในบุตรธิดา. สามียกย่องนับถือภรรยา ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ ให้เครื่องประดับ ชื่อว่าประพฤดิธรรมใน ภรรยา.

บทว่า **มิตฺตามจฺเจสุ** ความว่า พระราชาสงเคราะห์มิตรและอำมาตย์ ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความจริง ชื่อว่าประพฤดิธรรม ในมิตรและอำมาตย์เหล่านั้น.

บทว่า **พาหเนสุ พลสุ จ** ความว่า พระราชาพระราชทานสิ่งที ควรพระราชทาน แก่พาหนะเช่นช้างม้าเป็นต้น และแก่พลนิกาย ทำการเชิดชู ไม่ใช่ช้างม้าเป็นต้น ในการทำงาน ในเวลาแก่ ชื่อว่าประพฤดิธรรมในพาหนะ และพลนิกายเหล่านั้น.

บทว่า **คามesu นิคเมสุ จ** ความว่า พระราชาเมื่อไม่เบียดเบียน บิบบันชาวนบ้านและชาวนิคม ด้วยอาชญาและส่วยสาอากร ชื่อว่าประพฤดิธรรม ในชาวนบ้านและชาวนิคมเหล่านั้น.

บทว่า **รฏฺเฐสุ ชนปฺเทสุ จ** ความว่า พระราชาเบียดเบียนชาว แวนแคว้น และชาวชนบทให้ลำบาก โดยใช้เหตุ ไม่เข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเกื้อกูล ชื่อว่าประพฤดิธรรมในแวนแคว้นและชนบทนั้น ถ้าไม่เบียดเบียนบิบบัน แต่ (เมตตา) ไปด้วยจิตเกื้อกูล ชื่อว่าประพฤดิธรรมในแวนแคว้นและชนบท นั้น.

บทว่า **สมณ พฺราหฺมณฺเสสุ จ** ความว่า พระราชาเมื่อพระราชทาน จตุปัจจัยแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่าประพฤดิธรรมในสมณะและพราหมณ์.

บทว่า **มิลปะกุเขสุ จ** ความว่า พระราชาเมื่อพระราชทานอภัยแก่ สัตว์สี่เท้าและนกทั้งปวง ชื่อว่าประพตติธรรมในมฤคชาติและหมีปิกมีเหล่านั้น.

บทว่า **ธมฺโม สุจิณฺโณ** ความว่า ธรรมที่ประพตติสม่าเสมอ อันพระราชาประพตติแล้ว คือ นิสัมมจริยธรรมอันพระราชาทรงประพตติแล้ว.

บทว่า **สุขาวโห** ความว่า ย่อมนำมาซึ่งความสุขในกุตสมบัตติ ๓ และฉกามา-
พจรสวรรค์.

บทว่า **สุจิณฺเณน** ความว่า เพราะกายสุจริตเป็นต้น ที่พระองค์ทรง ประพตติแล้วในโลกนี้ อันพระองค์ทรงประพตติดีแล้ว. บทว่า **ทิว ปตฺตา** ความว่า พระอินทร์ เทพดาพร้อมทั้งพรหม ไปสู่ทิพยสถาน กล่าวคือ เทวโลก และพรหมโลก ได้แก่เกิดเป็นผู้ได้ทิพยสมบัติ ในทิพยสถานนั้น. บทว่า **มา ธมฺมํ ราช ปมาโท** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะฉะนั้น พระองค์แม้ถึงจะต้องสละพระชนมชีพ ก็อย่าทรงประมาทซึ่งธรรม.

พระมหาสัตว์กล่าวคาถา แสดงธรรมจรรยาสิบอย่างดังนี้แล้ว เมื่อจะ โอวาทให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถาสุดท้ายความว่า

ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูลแล้วในปัญหาของ
พระองค์นั้น เป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็นอนุศาสนี ขอ
พระองค์จงทรงคบหาสมาคม กับผู้มีปัญญา จงเป็นผู้
มีกัลยาณธรรม พระองค์ทรงทราบความข้อนั้นด้วย
พระองค์เองแล้ว จงทรงปฏิบัติให้ครบถ้วนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตุเถว เตวตฺตปทา** นี้ ฟังประกอบ
โดยนัยก่อนนั้นเทอญ. บทว่า **สปปญฺญเสวิ กุลฺยาณิ สมตฺตํ สาม ตํ วิฑู**
ความว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์โปรดคบหาบุคคลที่มีปัญญาเป็นนิตยกาล

จึงประกอบด้วยคุณอันงาม ทรงรู้แจ้งเองเต็มที่บริบูรณ์ คือทรงทราบชัด โดย
ประจักษ์ด้วยพระองค์เองแล้ว โปรดปฏิบัติโอวาทตามที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูล
แล้ว ตามที่ทูลพร่ำสอนเถิด.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมด้วยพุทธลีลาอย่างนี้ ประหนึ่งเทพยเจ้าผู้วิเศษ
ยังอากาศคงคาให้ตกลงมาจะนั้น มหาชน ได้กระทำมหาสักการะ แล้วให้สาธุการ
นับเป็นพัน. พระราชา ทรงดีพระทัย ตรัสเรียกอำมาตย์มาดำรัสถามว่า คุณก่อน
อำมาตย์ผู้เจริญทั้งหลาย เจ้าชัมพุกบัณฑิตผู้มีจะอวยปากเสมอด้วยผลชมพูก่อน
ซึ่งเป็นบุตรของเรา ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้ เราควรทำการตอบแทนด้วยสิ่งใด ?
อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ ควรทำการตอบแทนด้วยตำแหน่งเสนาบดี
พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักพระราชทานตำแหน่งเสนาบดี
แก่เจ้าชัมพุกะนั้น แล้วทรงแต่งตั้งนกชัมพุกโพธิสัตว์ไว้ในฐานันดรศักดิ์ นับแต่
นั้นมา นกชัมพุกโพธิสัตว์ ดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดี ได้ทำการสนอง
ราชกิจของพระราชบิดา. สักการะมากมายได้มีแก่นกทั้งสาม แม้นกทั้งสาม
ก็พากันอนุศาสน์พร่ำสอนอรรถและธรรมถวายแด่พระราชา พระราชาทรงตั้ง
อยู่ในโอวาทของมหาสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญกุศลมีทานเป็นต้น แล้วเป็นผู้มี
สวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. อำมาตย์ทั้งหลายพากันจัดการถวายพระเพลิง
พระบรมศพของพระราชา แล้วแจ้งแก่นกทั้งสามกล่าวว่า ข้าแต่ท่านชัมพุกะ
พระราชาได้ทรงทำราชพิธีกรรมให้ยกเสวตฉัตรแก่ท่าน. พระมหาสัตว์ตอบว่า
เราไม่ต้องการด้วยราชสมบัติ ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท ปกครองเถิด
แล้วยังมหาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล แนะนำว่าพวกท่านพึงยังการวินิจัยธรรมให้
เป็นไปอย่างนี้ แล้วให้จารึกหลักการวินิจัยข้อธรรมลงในสุพรรณบัฏ แล้ว
กลับเข้าสู่ป่า โอวาทของมหาสัตว์นั้นเป็นไปชั่วสี่หมื่นปี.

พระศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศานี้ ด้วยสามารถแห่งโอวาทแต่
พระราชา แล้วทรงประชุมชาดกว่าพระราชานี้ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์
นางนกุลทลณี ได้มาเป็นนางอุบลวรรณา นกเวสสันดร ได้มาเป็น
พระสารีบุตร ราชอำมาตย์ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนนกขัมพุกะ ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาเตสกุณชาดก

๒. สรังกษาดก

ว่าด้วยสรังกษาดกสกลยปัญหา

[๒๔๔๖] (อนุสิสสดาบส ถามว่า) ท่านทั้งหลาย
ผู้ประดับแล้ว สอดใส่กุณฑล นุ่งห่มผ้าดงาม เหน็บ
พระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ และแก้ว
มุกดา เป็นจอมพลรथยืนอยู่ เป็นใครกันหนอ ชน
ทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่านทั้งหลายอย่างไร ?

[๒๔๔๗] (พระเจ้าอัญญกราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าเป็น
กษัตริย์ชื่ออัญญกะ ท่านผู้นี้คือพระเจ้าภิมระ ส่วน
ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาลิงกราช มีพระเดชฟุ้งเฟื่อง
ข้าพเจ้าทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อย่อมท่านฤๅษีทั้งหลาย
ผู้ดำรวมด้วยดี และเพื่อจะขอลามปัญหา.

[๒๔๔๘] (อนุตติสศดาบส กล่าวว่่า) ท่านเหาะลอย อยู่ในอากาศเวหา ดังพระจันทร์ลอยเด่นอยู่ท่ามกลาง ท้องฟ้า ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ฉะนั้น ดูก่อนเทพยเจ้า อาตมภาพขอถามท่านผู้มีอำนาจมาก คนทั้งหลายใน มนุษย์โลก จะรู้จักท่านได้อย่างไร ?

[๒๔๔๙] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่่า) ในเทวโลก เขาเรียกข้าพเจ้าว่่า สุขัมบดี ในมนุษย์โลก เขาเรียก ข้าพเจ้าว่่า ท้าวมฆวา ข้าพเจ้านั้น คือท้าวเทวราช วันนี้นำถึงที่นี่ เพื่อขอเยี่ยมท่านฤๅษีทั้งหลาย ผู้ดำรรวม แล้วด้วยดี.

[๒๔๕๐] พระฤๅษีทั้งหลายของข้าพเจ้า ผู้มีฤทธิ์ มาก เข้าถึงซึ่งอิทธิคุณ มาประชุมพร้อมกันแล้วปรากฏ ในที่ไกล ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ขอไหว้พระคุณเจ้า ทั้งหลาย ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ ในชีวโลกนี้.

[๒๔๕๑] (อนุตติสศดาบส ทูลว่่า) กลิ่นแห่งฤๅษี ทั้งหลาย ผู้บวชมานาน ย่อมออกจากกายฟุ้งไปตาม ลมได้ ดูก่อนท้าวสหัสเสนตร เขิญมหาบพิตร ถอยไป เสียจากที่นี่ ดูก่อนท้าวเทวราช กลิ่นของฤๅษีทั้งหลาย ไม่ระอาด.

[๒๔๕๒] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่่า) กลิ่นแห่ง ฤๅษีทั้งหลายผู้บวชมานาน จงออกจากกายฟุ้งไปตาม ลมเถิด ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย

ย่อมมุ่งหวังกลิ่นนั้น ดังพวงบุปผชาติอันวิจิตรมีกลิ่นหอม เพราะว่าเทวดาทั้งหลาย มิได้มีความสำคัญในกลิ่นนี้ ว่าเป็นปฏิภูม.

[๒๔๕๓] (อนุตติสศดาบส กล่าวว่า) ท้าวมฆวพ สุขัมบดี เทวราช องค์ปุรินททะ ผู้เป็นใหญ่แห่งภูต มีพระยศ เป็นจอมแห่งทวยเทพ ทรงย้ายีหม้อสุร ทรงรอคอยโอกาส เพื่อตรัสถามปัญหา.

บรรดาหมู่ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ณ ที่นี้ ใครเล่าหนอถูกถามแล้ว จักพยากรณ์ปัญหาอันสุขุม ของพระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ และของท้าววสวะ ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้.

[๒๔๕๔] (หมู่ฤๅษี กล่าวว่า) ท่านสรภังคฤๅษี ผู้เรื่องตะบะนี้ เว้นจากเมถุนธรรม ตั้งแต่เกิดมา เป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ท่านจะพยากรณ์ปัญหา ของพระราชาเหล่านั้นได้.

[๒๔๕๕] (อนุตติสศดาบส กล่าวว่า) ข้าแต่ท่าน โภณฑัตถุญะ ขอท่านได้โปรดพยากรณ์ปัญหา ฤๅษีทั้งหลายผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พวกฉันขอร้องท่าน ข้าแต่ท่านโภณฑัตถุญะ ภาระนี้ย่อมมาถึงท่านผู้เจริญด้วยปัญญา ข้อนี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์.

[๒๔๕๖] (สรภังคดาบส ทูลว่า) มหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย อาตมาภาพให้โอกาสแล้ว เชิญตรัส

ถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามพระหฤทัยปรารถนา
เถิด ก็อาตมาภาพรู้โลกนี้ และโลกหน้า ด้วยตนเอง
แล้วจักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่มหาบพิตรทั้งหลาย.

[๒๔๕๗] ลำดับนั้น ท้าวมจวพัสกาทวาราช
ปรีนททะ ทรงเห็นประโยชน์ ได้ตรัสถามปัญหาอัน
เป็นปฐม ดังที่พระทัยปรารถนาว่า

บุคคลมาซึ่งอะไรดี จึงจะไม่เศร้าโศกในกาล
ไหนๆ ฤๅมีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละอะไร บุคคล
พึงอดทนคำหยาบ ที่ใครๆ ในโลกนี้กล่าวแล้ว ข้า
แต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้
แก่โยมเถิด.

[๒๔๕๘] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลมาความ
โกรธได้แล้ว จึงจะไม่เศร้าโศกในกาลไหนๆ ฤๅมี
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่ บุคคลควร
อดทนคำหยาบ ที่ชนทั้งปวงกล่าว สัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวความอดทนนี้ว่า สูงสุด.

[๒๔๕๙] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) บุคคลอาจจะ
อดทนถ้อยคำของคนทั้งสองจำพวกได้ คือคนที่เสมอ
กัน ๑ คนที่ประเสริฐกว่าตน ๑ จะอดทนถ้อยคำของ
คนเลวกว่า ได้อย่างไรหนอ ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ
ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้แก่โยมเถิด.

[๒๔๖๐] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลพึงอดทน ถ้อยคำของคน ผู้ประเสริฐกว่าได้ เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของคนที่เสมอกันได้ เพราะการแข่งขัน เป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของคน ที่เร็วกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลาย กล่าวความอดทนของ ผู้นั้นว่า สูงสุด.

[๒๔๖๑] ไฉนจึงจะรู้จักคนประเสริฐกว่า คนเสมอกัน หรือคนที่เร็วกว่า ซึ่งมีสภาพอันอิริยาบถ ๔ ปกปิดไว้ เพราะว่า สัตบุรุษทั้งหลายยอมเที่ยวไปด้วยสภาพของคนช้าได้ เพราะเหตุนั้นแล จึงควรอดทน ถ้อยคำของคนทั้งปวง.

[๒๔๖๒] สัตบุรุษผู้มีความอดทน พึงได้ผลคือ คุ้มมาก พร้อมด้วยพระราชา เมื่อรบอยู่จะพึงได้ผลนั้น ก็หามิได้ เวรทั้งหลาย ย่อมระงับด้วยกำลังแห่งขันติ.

[๒๔๖๓] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน แต่จะขอถามปัญหาอื่น ๆ กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญญานั้น โดยมีพระราชา ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าทัณฑกั ๑ พระเจ้านาถิกระ ๑ พระเจ้าอชฺษนะ ๑ พระเจ้ากลาพู ๑ ขอท่านได้โปรดบอกคติของพระราชาเหล่านั้น ผู้มี

บาปกรรมอันหนัก พระราชาทั้ง ๔ องค์นั้น เบียดเบียนพระฤๅษีทั้งหลาย พวกมันไปบังเกิด ณ ที่ไหน ?

[๒๔๖๔] (สรภังคดาบส ทูลว่า) ก็พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ได้เรียกรายโทษลง ในท่านกีสวัจฉดาบสแล้ว เป็นผู้ขาดสูญมูลราก พร้อมทั้งอาณาประชาราษฎร์ พร้อมทั้งรัฐมณฑล หมกไหม้อยู่ในนรก ชื่อถูกกฤชถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ย่อมตกต้องกายของพระราชาท่านนั้น.

พระเจ้าอนาลิกิระ พระองค์ได้ ได้เบียดเบียนบรรพชิตทั้งหลาย ผู้สำรวมแล้ว ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ ไม่ประทุษร้ายใคร สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า ย่อมรุมกัดกินพระเจ้าอนาลิกิระนั้น ผู้ดิ้นรนอยู่.

อนึ่ง พระเจ้าอักษุณะ เป็นผู้ที่มีพระเศียรห้อยลง เบื้องต่ำ มีพระบาทชี้ขึ้นเบื้องสูง ตกลงในสัตตนิครนรก เพราะเบียดเบียนอภิลักขิตฤๅษีผู้โดดม ผู้มีความอดทน ตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มานาน.

พระราชาทรงพระนามว่า กลาพู พระองค์ได้เชื่อเดื่อนพระฤๅษี ชื่อ ชันตีวาที ผู้สงบระงับ ไม่ประทุษร้าย ทำให้เป็นท่อนๆ พระราชาพระนามว่า กลาพูพระองค์นั้น ได้บังเกิดหมกไหม้อยู่ในอเวจีนรก อันร้อนใหญ่ มีเวทนาเผ็ดร้อน น่ากลัว.

บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรกเหล่านี้ อัน
ชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้แล้วคงประพาศิธรรม ในสมณ-
พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงแดน
สวรรค์.

[๒๔๖๕] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่น
กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นด้วย.

บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่า มีศีล เรียกคนเช่นไรว่า
มีปัญญา เรียกคนเช่นไรว่า สัตบุรุษ สิริยอมไม่ละ
คนเช่นไรหนอ ?

[๒๔๖๖] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลใดในโลก
นี้ เป็นผู้สำรวมด้วย กาย วาจา และใจ ไม่ทำบาป
กรรมอะไร ๆ ไม่พูดพล่อย ๆ เพราะเหตุแห่งตน
บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า เป็นผู้มศีล.

บุคคลใดคิดปัญหาอันลึกซึ้ง ได้ด้วยใจ ไม่ทำ
กรรมอันหยาบช้า อันหาประโยชน์มิได้ ไม่ปิดทาง
แห่งประโยชน์อันมาถึงตามกาล บัณฑิตเรียกบุคคล
เช่นนั้น ว่ามีปัญญา.

บุคคลใดแลเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที มีปัญญา
มีกัลยาณมิตรและมีความรักดี มั่นคง ช่วยทำกิจของ
มิตรผู้ตกยาก โดยเต็มใจ บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้น
ว่า สัตบุรุษ.

บุคคลใด ประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งปวงเหล่านี้
คือเป็นผู้มีศรัทธา อ่อนโยน แจกทานด้วยดี รู้ความ
ประสงค์ สิริยอมไม่ละบุคคลเช่นนั้น ผู้สงเคราะห์
มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวย.

[๒๔๖๗] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่น
กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นด้วย นักปราชญ์
ย่อมกล่าว คีล สิริ ธรรมของสัตบุรุษและปัญญา ว่า
ข้อไหนประเสริฐกว่ากัน ?

[๒๔๖๘] (พระมหาสัตว์ ทูลว่า) แท้จริง ท่านผู้
ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ปัญญานั้นแหละประเสริฐ
สุด ดูกุพระจันทร์ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลายฉะนั้น
คีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคล
ผู้มีปัญญา.

[๒๔๖๙] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) ข้าพเจ้าขออนุ-
โมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่นกะ
ท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้น บุคคลในโลกนี้
ทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประพฤติอะไร เสพ
อะไรจึงจะได้ปัญญา ขอท่านได้โปรดบอกปฏิปทาแห่ง
ปัญญา ณ บัดนี้ว่า นรชนทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้มี
ปัญญา.

[๒๔๖๐] (สรภังคคาบส ทูลว่า) บุคคลควรคบ
หาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดลออ เป็นพหูสูต ควร
เป็นนักเรียน นักสอบถาม พึงตั้งใจฟังคำสุภาษิตโดย
เคารพ นรชนทำอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

ผู้มีปัญญานั้น ย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และ
โดยความเป็นโรค ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ย่อมละความพอ
ใจ ในกามทั้งหลาย อันเป็นทุกข์ มีภัยใหญ่หลวง
เสียได้.

ผู้นั้นปราศจากราคะแล้ว กำจัดโทสะได้ พึง
เจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ งดอาชญาในสัตว์
ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถูกนิินทา ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

[๒๔๖๑] การเสด็จมาของมหาบพิตร ผู้มีพระ-
นามว่า อัญญกะ ภิรมระและกาลิงคราช ผู้มีพระเดชา-
นุภาพพุ่งเฟื่องไป เป็นการมาอย่างมีมหิทธีทุก ๆ
พระองค์ทรงละกามราคะได้แล้ว.

[๒๔๖๒] (พระราชาทั้งหลาย ตรัสว่า) ท่านเป็นผู้
รู้จักผู้อื่น ชื่อนั้น ก็เป็นอย่างนั้นแหละ ข้าพเจ้าทุกคน
ละกามราคะได้แล้ว ขอท่านจงให้โอกาส เพื่อความ
อนุเคราะห์ ตามที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้ถึงคติของท่าน
ได้.

[๒๔๗๓] (สรภังคดาบส ทูลว่า) อาตมาให้
โองาส เพื่อความอนุเคราะห์ เพราะมหาบพิตรทั้ง
หลาย ละการระคะได้แล้วอย่างนั้น จงยังกายให้ชาว
ชาน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่มหาบพิตรทั้งหลาย
จะทรงทราบถึงคติ ของอาตมา.

[๒๔๗๔] (พระราชาทั้งหลาย ตรัสว่า) ข้าแต่ท่าน
ผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักทำตามคำ
สั่งสอนที่ท่านกล่าวทุกอย่าง ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะยัง
กายให้ชาวชาน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย จะรู้ถึงคติของท่าน.

[๒๔๗๕] (สรภังคดาบส กล่าวว่) ดูก่อนท่านผู้
เจริญทั้งหลาย ฤๅษีทั้งหลายผู้มีคุณความดี ทำการบูชา
นี้ แก่ก็สวัจคดาบสแล้ว จงพากันไปยังที่อยู่ของตน ๆ
เถิด ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ยินดีในฌาน มีจิตตั้งมั่น
ทุกเมื่อเถิด ความยินดีนี้ เป็นคุณชาติประเสริฐสุด
ของบรรพชิต.

[๒๔๗๖] (พระบรมศาสดา ตรัสว่า) คนเหล่านั้น
ได้ฟังคาถา อันประกอบไปด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง ที่
ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว เกิดปีติโสมนัส พากัน
อนุโมทนาอยู่ เทวดาทั้งหลายผู้มียศ ต่างก็พากันกลับไป
ไปสู่เทพบุรี.

กาถาเหล่านี้ มีอรรถพัญจนะดี อันฤทธิผู้เป็น
บัณฑิตกล่าวดีแล้ว คนใดคนหนึ่ง ฟังกาถาเหล่านี้
ให้มีประโยชน์ฟังได้คุณพิเศษ ทั้งเบื้องต้นและเบื้อง
ปลาย ครั้นแล้ว ฟังบรรลุลถึงสถานที่ อันมัจจุราช
มองไม่เห็น.

[๒๔๗๗] สถลิสสระดาบส ในครั้งนั้นได้มาเป็น
พระสารีบุตร เมณฑิสสระดาบส ได้มาเป็นพระกัสสปะ
ปัพพตดาบส ได้มาเป็นพระอนูรุทธะ เทวลดาบส ได้
มาเป็นพระกัจจายนะ อนุลิสสระดาบส ได้มาเป็นพระ
อาณนท กิสวัจจดาบส ได้มาเป็นพระโกลิตะ คือพระ
โมคคัลลานะ พระนารทดาบส ได้มาเป็นพระปุณณ-
มันตานีบุตร บริษัทที่เหลือ ได้มาเป็นพุทธบริษัท
สรังกดาบสโพธิสัตว์ ได้มาเป็นเรตถาคต เธอทั้ง
ลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้.

จบสรังกชาดกที่ ๒

อรรถกถาสรรค์ชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภการปรินิพพาน ของพระมหาโมคคัลลานะ ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้มีคำเริ่มต้นว่า อลงกตา กุณฑลโน สุวตฺธา ดังนี้.

ได้ย่นว่า พระสารีบุตรเถระกราบทูลให้พระตถาคตเจ้า ซึ่งประทับ
อยู่ในพระเชตวัน ทรงอนุญาตการปรินิพพานแล้ว เดินทางไปปรินิพพาน ณ
ห้องที่ตนเกิด ในนาลันทคาม. พระศาสดาทรงสดับข่าวว่า พระสารีบุตร
ปรินิพพานแล้ว จึงเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันวิหาร.
คราวนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ อยู่ที่กาฬศิลาประเทศ ข้างภูเขาอิสิคิลิ.
ก็ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั้น เทียวไปยังเทวโลกบ้าง อุสสทนรกบ้าง ด้วย
ความเป็นผู้ถึงที่สุดด้วยกำลังฤทธิ์. ท่านเห็นอิสริยยศใหญ่ของพุทธสาวกใน
เทวโลก เห็นทุกข์ใหญ่หลวงของตติยสาวกในอุสสทนรก แล้วกลับมายัง
มนุษยโลก แจ้งแก่นุชย์ทั้งหลายว่า อุบาสกคนโน้น และอุบาสิกาคนโน้น
บังเกิดเสวยมหาสมบัติในเทวโลกชื่อโน้น สาวกของเดียรถีย์คนโน้นกับคนโน้น
บังเกิดที่นรกเป็นต้น ในอบายชื่อโน้น. มนุษย์ทั้งหลายพากันล้อมใส่ใน
พระศาสนา ละเลยพวกเดียรถีย์เสีย. ลากสักการะใหญ่หลวงได้มีแก่สาวกของ
พระพุทธเจ้า. ลากสักการะของพวกเดียรถีย์ก็เสื่อมลง. พวกเดียรถีย์เหล่านั้น
จึงพากันผูกอาฆาตในพระเถระ ว่า เมื่อพระเถระนี้ยังมีชีวิตอยู่ อุบัติฐากของ
พวกเรา ก็แตกแยก ทั้งลากสักการะก็เสื่อมลง พวกเราจักฆ่าพระเถระให้ตาย.
พวกเดียรถีย์ทั้งหลาย จึงจ้างโจรชื่อสมณกุตต์ เป็นเงินพันหนึ่ง เพื่อให้ฆ่า
พระเถระ. โจรสมณกุตต์คิดว่า เราจักฆ่าพระเถระให้ตาย จึงไปยังถ้ำกาฬศิลา

พร้อมด้วยสมุนโจรเป็นอันมาก. พระเถระเห็นโจรสมณกุดค้ำ ลังเดินมา จึงเหาะหลบหลีกไปเสียด้วยฤทธิ์. วันนั้นโจรเห็นพระเถระเหาะไปจึงกลับเสียได้มาคิด ๆ กัน ทุก ๆ วันรุ่งขึ้น รวม ๖ วัน. ฝ่ายพระเถระก็หลบหลีกไปด้วยฤทธิ์ ดังที่เคยมา. แต่ในวันที่เจ็ด อปราปรเวทนิยกรรมที่พระเถระทำไว้ในปางก่อนได้โอกาส. ได้ยินว่า ในชาติก่อน พระเถระเชื่อถ้อยคำของภรรยาประสงค์จะฆ่ามารดาบิดาให้ตาย จึงนำไปสู่ป่าด้วยยานน้อย. ทำอาการคุดโจรตั้งขึ้น แล้วโบยตีมารดาบิดา. มารดาบิดาทั้งสองมองไม่เห็นอะไร เพราะมีจักขุพิการ จำบุตรของตนนั้นไม่ได้ โดยสำคัญว่า นั้นเป็นพวกโจร ต่างปริเทวนาการ เพื่อประโยชน์ต่อบุตรอย่างเดียวกันว่า ลูกเอ๊ย ให้โจรพวกนั้นมันฆ่าพ่อฆ่าแม่เถิด เจ้าจงหลบเอาตัวรอดเถิด. บุตรชายคิดว่า มารดาบิดาของเราทั้งสองท่านนี้ แม้จะถูกเราทุบตี ก็ยังรำไรรำพัน เพื่อประโยชน์แก่เราผู้เดียว เราทำกรรมอันไม่สมควรเลย. ลำดับนั้น เขาจึงปลอมโยนมารดาบิดา แสดงอาการคุดพวกโจรหนีไป แล้วนวดพื้นมือเท้าของท่านทั้งสองพูดว่า คุณแม่คุณพ่ออย่ากลัวเลย พวกโจรหนีไปแล้ว แล้วนำกลับมายังเรือนของคุณตามเดิม.

กรรมนั้นไม่ได้โอกาส ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ ตั้งอยู่เหมือนกองเพลิง ถูกถ้ำกลบไว้เฉพาะหน้า แล้ววิ่งเข้าสู่สระอันไม่มีที่สิ้นสุด. ก็กรรมนี้ได้โอกาสในทีใดยอมให้ผลในที่นั้น เปรียบเหมือนสุนัขอันนายพรานพบเนื้อแล้วปล่อยให้ไล่ติดตามเนื้อ ทันทันในที่ใดก็กัดในที่นั้นจะนั้น ขึ้นชื่อว่าผู้ที่จะพ้นจากกรรมนั้นได้ไม่มีเลย. พระเถระรู้ว่า กรรมที่ตนทำไว้หน่วงเหนี่ยวจึงมิได้หลบหลีกต่อไป. เพราะผลของกรรมนั้น พระเถระจึงไม่สามารถจะเหาะไปในอากาศได้. ฤทธิ์ของพระเถระแม้สามารถทรมาณนั้นโทปนันทนาคราช

แลสามารถยั้งเวชยันตปราสาทให้หวั่นไหว ก็ถึงความถูพลเพราะกำลังแห่งกรรม. โจรจับพระเถระได้ ทูบจนกระดูกของพระเถระ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารแหลกละเอียดไป เหมือนบดฟางให้เป็นแป้งฉะนั้น แล้วโยนไปที่หลังพุ่มไม้แห่งหนึ่ง ด้วยสำคัญว่าตายแล้ว พร้อมด้วยสมุนโจรหลีกกลับไป ฝ่ายพระเถระกลับได้สติ แล้วคิดว่า เราจักถวายบังคมลาพระศาสดาก่อน จึงจักปรีณิพพาน ดังนี้ แล้วเยียวยาอัดภาพด้วยฉนวนทำให้มันคง แล้วเหาะไปยังสำนักของพระศาสดาทางอากาศ ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อายุสังขารของข้าพระองค์ถดถอยแล้ว ข้าพระองค์จักปรีณิพพาน. พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ เธอจักปรีณิพพานหรือ? ทูลตอบว่า พระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตรัสถามว่า เธอจักไปปรีณิพพานที่ไหน ทูลตอบว่า ที่แผ่นดิน ในอังกาพศิลา พระเจ้าข้า. ตรัสว่า โมคคัลลานะ ถ้าเช่นนั้นเธอจงกล่าวธรรมแก่เราก่อน แล้วค่อยไป เพราะบัดนี้ การที่จะได้เห็นสาวกเช่นเธอ ไม่มีอีกแล้ว. พระมหาโมคคัลลานะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักกระทำตามพระพุทธคำรัส แล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศ สูงชั่วคันทาล แสดงฤทธิ์มีประการต่างๆ เหมือนพระสารีบุตรเถระในวันที่จะปรีณิพพาน กล่าวธรรมกถาถวายบังคมพระบรมศาสดาแล้วปรีณิพพาน ณ ดงเนกาพศิลาประเทศ. ในทันใดนั้นเอง ชาวเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันว่า ข้าว่า อาจารย์ของพวกเราปรีณิพพานแล้ว ต่างถือของหอม มาลา รูป เครื่องอบ และจันทน์จूरณอันเป็นทิพย์ทั้งพืณนานาชนิดมา (ประชุมกันแล้ว). จิตกาธารแล้วด้วยจันทน์แดง สูง ๕๕ ศอก พระศาสดาประทับอยู่ใกล้ๆ ศพพระเถระ ตรัสสั่งให้จัดการปลงศพของพระเถระ. รอบๆ สุสาน ฝนดอกไม้โปรยตกลงมาในที่ประมาณ โยชน์หนึ่ง

ได้มีมนุษย์อยู่ระหว่างเทวดา เทวดาอยู่ระหว่างมนุษย์. ถัดเทวดาโดยลำดับ พวกยักษ์ขึ้นอยู่ ถัดพวกยักษ์มาก็เป็นพวกคนธรรพ์ ถัดจากพวกคนธรรพ์มาเป็นพวกนาค ถัดจากพวกนาคมาเป็นพวกครุฑ ถัดจากพวกครุฑมาเป็นพวกกิงนรา ถัดจากพวกกิงนรามาสเป็นพวกกิงนร ถัดจากพวกกิงนรมาก็เป็นจักร ถัดจากจักรออกมาเป็นสุวรรณจามร ถัดจากสุวรรณจามรออกมา เป็นธงชัย ถัดธงชัยออกมาเป็นธงแผ่นผ้า. ผู้ที่มาประชุมทุกเหล่า บรรดามีต่างเล่นสาธู กีฬาอยู่ตลอดเจ็ดวัน. พระศาสดาตรัสสั่งให้เก็บธาตุของพระเถระมาทำเจดีย์บรรจุไว้ที่ชุ่มประดู พระเวฬุวันวิหาร.

กาลนั้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อาวุโสทั้งหลาย พระสารีบุตรเถระ ไม่ได้ได้รับความยกย่องอย่างใหญ่หลวง ในสำนักของพระพุทธเจ้า เพราะมิได้ปรินิพพานในที่ใกล้พระตถาคตเจ้า พระมหาโมคคัลลานเถระได้รับเกียรติอย่างยิ่งใหญ่ เพราะปรินิพพานในที่ใกล้พระพุทธเจ้า. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลานะมิใช่จะได้ सम्มานะจากสำนักของเรา ในชาตินี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน เธอก็ได้แล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติในพระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณี ภรรยาของปุโรหิตได้สิบเดือนก็คลอดจากครรภ์มารดาในเวลาใกล้รุ่ง. ขณะนั้น อารุททั้งปวงในพระนครพาราณสี มีอาณาเขต ๑๒ โยชน์ ก็ลุกโพล่งขึ้น. ในขณะที่บุตรคลอด ปุโรหิตออกมาภายนอก แลดูอากาศ เห็นนิมิตเครื่องประกอบนักษัตร ก็รู้ว่า กุมารนี้จักเป็นผู้เลิศกว่านายขมังธนูทั้งปวง ในชมพูทวีปทั้งสิ้น

เพราะเป็นผู้ที่เกิดโดยนักษัตรนี้ จึงไปยังราชตระกูลแต่เช้าตรู่ กราบทูลถามถึงเวลาที่พระราชาบรรมเป็นสุข. เมื่อพระราชাত্রัสว่า คุณก่อนท่านอาจารย์ความสุขจะมีมาแต่ไหน ในวันนี้ อารุชในพระราชวังทั้งหมดโหลงไปหมด จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์อย่าตกพระทัยกลัว ไซ้ว่าอารุชจะโหลงเฉพาะในพระราชวังก็หามิได้ แม้ในพระนครก็โหลงไปสิ้นทุกแห่งเหมือนกัน ที่ได้เป็นอย่างนี้ เพราะวันนี้ กุมารเกิดในเรือนของข้าพระพุทธเจ้า. พระราชাত্রัสว่า ท่านอาจารย์กุมารที่เกิดแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างไร ? ปุโรหิตกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ไม่มีอะไรดอกพระพุทธเจ้าข้า แต่ว่ากุมารนั้นจักได้เป็นยอดแห่งนายขมังธนู ในชมพูทวีปทั้งสิ้น. พระราชাত্রัสว่า ดีละท่านอาจารย์ ถ้าเช่นนั้นท่านจงประคบประหงมกุมารนั้น แล้วยกให้เราในเวลาที่เขาเจริญวัย ดังนี้แล้ว ตรัสสั่งให้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่งเป็นค่าน้ำนมก่อน. ปุโรหิตนั้นรับทรัพย์ไปเรือนมอบให้นางพราหมณี ในวันตั้งชื่อลูกชายได้ขนานนามว่า โชติपालะ เพราะในขณะที่ตลอดอารุชโหลงทั่ว. โชติपालกุมารเจริญวัย ด้วยบริวารเป็นอันมาก ในคราวอายุครบ ๑๖ ปี เป็นผู้มรูปร่างอุดมได้ส่วนศักดิ์ บิดาของโชติपालกุมาร มองดูศรัทธาสมบัติจึงมอบทรัพย์ให้พันหนึ่ง บอกว่า ลูกเอ๊ย เจ้าจงไปเมืองตักกศิลา เรียนศิลปศาสตร์ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์เถิด. โชติपालกุมารรับคำแล้ว ถือเอาทรัพย์ส่วนของอาจารย์ ไหว้มารดาบิดา ลาไปในเมืองตักกศิลานั้น มอบทรัพย์ให้อาจารย์พันหนึ่งแล้ว เริ่มเรียนศิลปวิทยา ถึงความสำเร็จโดยศัปดาห์เดียวเท่านั้น ลำดับนั้น อาจารย์ก็ยินดี จึงให้พระขรรค์แก้ว ธนูเขาแพะ แล่งธนู อันประกอบต่อกัน ซึ่งเป็นของตน กับเสื้อเกราะ และกรอบหน้าของตน แล้วมอบมาณพทั้งห้าร้อยแก่โชติपालกุมารนั้นว่า พ่อโชติपालะ อาจารย์แก่แล้ว บัดนี้

เธอจงช่วยฝึกสอนมาณพเหล่านี้ด้วยเถิด. พระโพธิสัตว์รับเครื่องอุปกรณ์
ทุกอย่างแล้ว กราบลาอาจารย์ เดินทางมุ่งมายังพระนครพาราณสี เยี่ยมมารดา
บิดายืนอยู่.

ลำดับนั้น ปุโรहितผู้บิดา จึงถามโชติपालกุมารซึ่งไหว้แล้วยืนอยู่ว่า
ลูกรัก เจ้าเรียนศิลปวิทยาจบแล้วหรือ ? เขาตอบว่า ขอรับคุณพ่อ. ปุโรहितบิดา
ฟังคำตอบแล้วไปยังราชตระกูล กราบทูลว่า ขอเดชะ บุตรของข้าพระพุทธเจ้า
เรียนศิลปวิทยากลับมาแล้ว เขาจะทำอะไร พระพุทธเจ้าข้า 9 พระราชาตรัสว่า
ท่านอาจารย์ เขาจงมาบำรุงเราเถิด. ทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า
พระองค์โปรดทรงค้ำถึงเบียดเบียนสำหรับบุตรของข้าพระพุทธเจ้า ตรัสว่า
เขาจะได้เบียดเบียนพันหนึ่งทุก ๆ วัน. ปุโรहितรับพระคำรัสแล้ว จึงไปเรียน
ให้เรียกกุมารมาสั่งว่า ลูกรัก เจ้าจงบำรุงรับใช้พระราชาเถิด. นับแต่นั้นมา
โชติपालกุมารก็บำรุงพระราชาได้ทรัพย์วันละพันทุกวัน ข้าราชบาทมูลิกา
ทั้งหลาย พากันโพนทนาว่า พวกเรายังไม่เห็นการงานที่โชติปาละกระทำ
แต่เขาได้รับเบียดเบียนวันละพันทุก ๆ วัน พวกเราอยากจะเห็นศิลปะของเขา.
พระราชาทรงสดับถ้อยคำของชนพวกนั้น จึงตรัสบอกปุโรहित. ปุโรहितรับสนอง
พระราชาตรัสว่า ขอเดชะ ดีแล้วพระพุทธเจ้าข้า แล้วแจ้งแก่บุตรของตน.
โชติपालกุมารพูดว่า ดีแล้วขอรับคุณพ่อ ในวันที่เจ็ดนับแต่วันนี้ไป ผมจัก
แสดงศิลปะ อนึ่ง ขอพระราชาโปรดตรัสสั่งให้นายขมังธนู ในแคว้นแคว้นของ
พระองค์มาประชุมกัน ปุโรहितได้ฟังดังนั้น จึงไปกราบทูลเนื้อความนั้นแก่
พระราชา พระราชาโปรดให้ตีกลองเที่ยวป่าวร้องไปในพระนคร แล้วมีพระ-
ราชโองการให้นายขมังธนูมาประชุมกัน. นายขมังธนู จำนวน หกหมื่นคน
มาประชุมพร้อมกัน . พระราชาทรงทราบ ว่า พวกนายขมังธนูประชุมพร้อมแล้ว

จึงโปรดให้ตีกลองเที่ยวประกาศว่า ชาวพระนครทั้งหลายจงไปดูศิลปะของ
โชติपालกุมาร แล้วให้เตรียมพระลานหลวง แวดล้อมไปด้วยมหาชน
ประทับนั่งเหนือบัลลังก์อันประเสริฐ แล้วทรงส่งราชบุรุษ ให้ไปเชิญโชติपाल
กุมารว่า เจ้าโชติपालกุมารจงมาเถิด. โชติपालกุมาร จึงชวนธนู แล่งธนู
เสื่อเกราะ และอุณหิสที่อาจารย์ให้ไว้ในระหว่างฝ่ามือ ให้คนถือพระขรรค์
แล้วเดินมายังสำนักพระราชฯ ด้วยท่าทางปกติ ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
พวกนายขมังธนูทำการนัดหมายกันว่า เขาว่าโชติपालกุมาร จะมาเพื่อแสดงศิลปะ
คือธนู แต่ไม่ถือธนูมา คงอยากจะทำเอาธนูจากมือของเรา พวกเราอย่าให้
ธนูแก่เขา. พระราชาตรัสเรียกโชติपालกุมารมารับสั่งว่า เจ้าจงแสดงศิลปะเถิด.
โชติपालกุมารจึงให้กัณม่าน แล้วยืนภายในม่าน คลี่ผ้าสาฎกออก สวมเกราะ
สอดเสื่อ แล้วสวมอุณหิสบนศีรษะ ยกสายมีวรรณะผูกแก้ว ประพาฬที่ธนูเขา-
แพะขึ้นแล้ว ผูกแล่งธนูไว้เบื้องหลัง เหน็บพระขรรค์ไว้เบื้องหน้า เอาหลัง
เลียบคางลูกธนูมีปลายคุดเพชร แหวกม่านออกมา คล้ายนาคกุมารผู้ประดับ
ตกแต่งแล้ว ชำแรกแผ่นดินออกมาจะนั้น เดินไปแสดงความนอบน้อมแด่
พระราชฯยืนอยู่. มหาชนเห็นกุนารนั้นแล้ว ต่างโห่ร้องบันลือปรบมือกันอึงมี.
พระราชฯตรัสว่า ดูก่อนเจ้าโชติปาละ เจ้าจงแสดงศิลปะเถิด. โชติपालกุมารทูล
ว่า ขอเดชะ พระอาญาไม่พินเกล้า บรรดานายขมังธนูของพระองค์ โปรดรับสั่ง
ให้มา ๔ คน คือคนที่ยิงไวคูดฟ้าแลบ คนที่ยิงแม่น แม้ชนทรายก็ไม่
ผิด คนที่ยิงตามเสียงที่ได้ยิน และคนที่ยิงสวนไปตามลูกศรที่ยิงมา.
พระราชฯก็โปรดให้เรียกมา.

พระมหาสัตว์เจ้าจัดทำมณฑปภายในที่กำหนดสี่เหลี่ยมในพระลานหลวง
ให้นายขมังธนูทั้งสิ้นยืนอยู่ที่สี่มุม แล้วให้ลูกธนูสามหมื่นแก่นายขมังธนูคนหนึ่งๆ

ให้คนที่ส่งลูกธนูยืนอยู่ใกล้ๆ นายขมังธนูคนหนึ่ง ๆ แล้วตนเองถือเอาลูกธนู มีปลายคุดเพชร ยืนอยู่ท่ามกลางมณฑป กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช นายขมังธนูทั้งสี่เหล่านี้ จงปล่อยลูกธนูยิงข้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจักห้ามลูกธนูที่พวกเขายิงมา. พระราชาทรงรับสั่งบังคับว่า พวกท่านจงกระทำอย่างนี้. พวกนายขมังธนูจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระมหาราชเจ้า พวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งเร็วคุดฟ้าแลบ ยิ่งแม่น แม้นทนายก็ไม่ผิด ยิ่งตามเสียงที่ได้ยิน และยิงสวนไปตามลูกศรที่ยิงมา โชติपालะเป็นเด็กหนุ่ม พวกข้าพระพุทธเจ้าจักยิงหาได้ไม่. พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า ถ้าพวกท่านสามารถก็เชิญยิงข้าพเจ้าได้. นายขมังธนูเหล่านั้นรับว่า ดีแล้ว จึงยิงลูกธนูไปพร้อมกัน พระมหาสัตว์เอาลูกศรปิดลูกธนูเหล่านั้นให้ตกลงโดยแนบเนียน เหมือนแวงดวง ชุ่มโพธิพฤกษ์ ชัดดอกธนูไปตามดอกธนู ตัวลูกธนูไปตามลูกธนู ฟลุ่ลูกธนูไปตามฟลุ่ลูกธนู ไม่ให้ก้าวก่ายกัน ได้กระทำคุดเป็นห้องลูกธนู จนลูกธนูของนายขมังธนูทั้งหมดหมดสิ้น. พระมหาสัตว์รู้ว่า ลูกธนูของพวกนายขมังธนูหมดแล้ว ไม่ยิงห้องลูกธนูให้ทลาย กระโดดขึ้นไปยืนเฝ้าอยู่ใกล้ๆ พระราชามหาชนต่างโห่ร้องบันลือ ประมอเอกริวกราว ดินนิ้วมือ ทำมหาโกลาหล โยนผ้าและเครื่องอาภรณ์ขึ้นไป จนมีทรัพย์นับได้ถึง ๑๘ โกฏิ เป็นกองอยู่อย่างนี้. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามโชติपालกุมารว่า คุณก่อนพ่อโชติपालะนี้ชื่อศิลปะอะไร ? กราบทูลว่า ขอเดชะ ชื่อ**สรปฎิพาหะ** เครื่องห้ามลูกศร พระพุทธเจ้าข้า. ตรัสถามว่า คนอื่น ๆ ผู้รู้อย่างนี้มีหรือ ? ทูลว่า ขอเดชะ เว้นข้าพระพุทธเจ้าเสียแล้ว คนอื่นในชมพูทวีปทั้งสิ้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า. ตรัสว่า พ่อโชติपालะ เจ้าจงแสดงศิลปะอื่นบ้าง. กราบทูลว่า ขอเดชะ ถ้านายขมังธนูทั้งสี่นาย ยืนอยู่ที่มุมทั้งสี่ ไม่สามารถจะยิงข้าพระพุทธเจ้าได้ไซ้

แต่ข้าพระพุทธเจ้าจักยิงพวกนี้ ซึ่งยืนอยู่ ณ มุมทั้งสี่ด้วยลูกธนูลูกเดียวเท่านั้น พวกนายขมังธนูไม่กล้าพอ ที่จะยืนอยู่ได้.

พระมหาสัตว์จึงให้ปักคันทกด้วยไม้ที่มุมทั้งสี่ สี่คันทกแล้วผูกด้วยแดงที่ตัว ลูกธนู ยิงไปหมายคันทกหนึ่ง ลูกธนูแทงคันทกที่หนึ่ง ทะลุไปถึงคันทกที่สองที่สามที่สี่ แล้วทะลุถึงคันทกที่แทงแล้วออกมาตั้งอยู่ในมือตามเดิม. คันทกด้วยทั้งหลายอันค้ำร้อยแล้ว ยังตั้งอยู่ได้. มหาชนบันลือเสียงสนั่นหวั่นไหว นับเป็นพัน. พระราชาตรัสถามว่า นี่ชื่อศิลปะอะไรพ่อ? พระมหาสัตว์ ทูลตอบว่า ขอเดชะ. ชื่อจักกวิทศิลปะแห่งจักร พระพุทธเจ้าข้า. พระราชา ตรัสว่า เจ้าจงแสดงศิลปะแม้อย่างอื่นเกิดพ่อ. พระมหาสัตว์จึงแสดงศิลปะชื่อ **สรลัญฉิ** คือศิลปะไม้เท้าแล้วด้วยลูกศร ชื่อ**สรรัชช** คือศิลปะรูปเชือกแล้วด้วย ลูกศร ชื่อ**สรเวณิ** คือศิลปะมวยผมแล้วด้วยลูกศร ชื่อ**สรปาสาทะ** คือศิลปะ รูปปราสาทลูกศร ชื่อ**สรมณฑปะ** คือศิลปะรูปมณฑปลูกศร ชื่อ**สรโสปาณะ** คือศิลปะรูปบันไดลูกศร ชื่อ**สรมณฑล** คือศิลปะรูปสนามแล้วด้วยลูกศร ชื่อ**สรปการะ** คือศิลปะรูปกำแพงแล้วด้วยลูกศร ชื่อ**สรวณะ** คือศิลปะรูปป่า แล้วด้วยลูกศร ชื่อ**สรโปกขรณิ** คือศิลปะรูปสระ โปกขรณิแล้วด้วยลูกศร ชื่อ **สรปทุมะ** คือศิลปะรูปดอกบัวแล้วด้วยลูกศร ยังศิลปะชื่อ**สรปุปะ** คือรูป ดอกไม้แล้วด้วยลูกศรให้บาน ยังศิลปะชื่อ **สรวิสสะ** คือรูปฝนแล้วด้วยลูกศร ให้ตก. ครั้นพระมหาสัตว์แสดงศิลปะสิบสองอย่างเหล่านี้ อันไม้เท้าไปด้วยชน เหล่าอื่นอย่างนี้แล้ว ทำลายขุมธนูใหญ่เจ็ดครั้งอันไม้เท้าไปด้วยชนเหล่าอื่นอีก. พระมหาสัตว์ ยิงแผ่นไม้สะแกหนา ๘ นิ้ว ยิงแผ่นไม้ประคู้หนา ๔ นิ้ว ยิง แผ่นทองแดงหนา ๒ นิ้ว ยิงแผ่นเหล็กหนา ๑ นิ้ว ยิงแผ่นกระดาน ๑๐๐ ครั้ง ให้ติดเนื่องเป็นอันเดียวกัน แล้วยิงลูกธนูไปทางเบื้องหน้าเกี่ยวบรทุกใบไม้

เกวียนบรรทุกทราย และเกวียนบรรทุกแผ่นกระดาน ให้ทะลุออกทางเบื้องหลัง
ยิงลูกศรไปทางเบื้องหลัง ให้ทะลุออกไปโดยทางหน้า ยิงลูกธนูไปยังที่ ๔
อุสกะในน้ำ ๘ อุสกะบนบก ยิงจนทรายในที่สุดแห่งอุสกะ ด้วยสัญญาผลมะ-
แว้งเครือ. เมื่อโชติपालกุมาร แสดงศิลปะมีประมาณเท่านี้อยู่ พระอาทิตย์
อัสดงคตไปแล้ว ลำดับนั้น พระราชา ตรัสสั่งให้กำหนดตำแหน่งเสนาบดีแก่เขา
ตรัสว่า พ่อโชติปาละ. วันนี้คำเสียแล้ว พรุ่งนี้เจ้าจักได้รับสักการะคือตำแหน่ง
เสนาบดีเจ้าจงไปตัดผม โกนหนวด อาบน้ำแล้วมาเถิด ดังนี้แล้ว. ได้พระราชทาน
ทรัพย์แสนหนึ่งเพื่อเป็นค่าเบียดเบียนไปในวันนั้น.

พระมหาสัตว์คิดว่า เราไม่มีความต้องการด้วยทรัพย์จำนวนนี้ จึงคืน
ทรัพย์จำนวน ๑๘ โกฏิ แก่พวกเจ้าของ แล้วไปอาบน้ำกับบริวารเป็นอันมาก
ให้ช่างตัดผมโกนหนวด อาบน้ำประดับด้วยสรรพางการ แล้วเข้าไปยังเรือน
ด้วยสิริอันหาที่เปรียบมิได้ บริโภคโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ เสร็จแล้วขึ้นนอน
ยังที่นอนอันมีสิริ นอนตลอดสองยาม ตื่นในเวลาปัจฉิมยาม ลุกขึ้นนั่งคู่บัลลังก์
บนหลังที่นอน ตรวจดูเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งศิลปะของตน พลัง
รำพึงว่า การยังผู้อื่นให้ตายย่อมปรากฏแต่ตอนต้นแห่งศิลปะของเรา การบริโภค
ใช้สอยด้วยอำนาจแห่งกิเลส ปรากฏในท่ามกลาง การปฏิสนธิในนรกปรากฏ
ในที่สุด ก็ปาณาติบาตกับความประมาท เพราะมัวเมียงในการบริโภคใช้สอย
ด้วยอำนาจกิเลส ย่อมให้ซึ่งปฏิสนธิในนรก พระราชาทรงพระราชทานตำแหน่ง
เสนาบดีอันยิ่งใหญ่แก่เรา เราก็จักเป็นผู้มีอิสรียศใหญ่ ภรรยาและบุตรธิดา
ก็จักมีมากมาย กิ่วตถุอันเป็นที่ตั้งของกิเลสอันถึงความไพบุลย์แล้ว เป็นของ
ละได้โดยยาก ควรที่เราจะออกไปสู่ป่าเพียงผู้เดียว แล้วบวชเป็นฤาษีเสียใน
บัดนี้ที่เดียว จึงลุกขึ้นจากที่นอนใหญ่ ไม่ให้ใครทราบลงจากปราสาท ออก

ทางประตูด้านอัครวาร เข้าสู่ป่าลำพังผู้เดียว เดินมุ่งหน้าไปยังป่ามะขวิดใหญ่ ตามโยชน์ โกล่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี. ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า โชติपालกุมาร นั้นออกแล้ว จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสสั่งว่า พ่อคุณ เจ้าโชติपालกุมารออกอกิเนษกรรมจักมีสมามากใหญ่ เธอจงไปเนรมิตอาศรมที่กปิภูวัน โกล่ฝั่งแม่น้ำโคธวรี และเตรียมบริวารของบรรพชิตไว้ให้เสร็จ. วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นได้กระทำตามเทวบัญชาทุกประการ.

พระมหาสัตว์ถึงสถานที่นั้นแล้ว เห็นทางมีรอยเดินได้คนเดียว คิดว่า จะพึงมีสถานที่อยู่ของพวกบรรพชิตจึงเดินไปที่กปิภูวันตามทางนั้น ก็ไม่พบใคร จึงเข้าไปสู่บรรณศาลา เห็นบริวารของพวกบรรพชิต คิดว่า ชะรอย ท้าวสักกเทวราชจะทรงทราบว่า เราออกอกิเนษกรรม จึงเปลื้องผ้าสาฎกออก นุ่งห่มคากรองสีแดง กระทำหนังสือเหลือง เถวียงบ่าข้างหนึ่งมุ่นมณฑลชฎา ยกหาบหนักข้างหนึ่งไว้บนบ่า ถือไม้เท้าคนแก่ ออกจากบรรณศาลา ขึ้นสู่ที่ จงกรมแล้ว จงกรมไป ๆ มาสิ้นวาระเล็กน้อย ยังป่าไผ่ดงงามด้วยสิริคือบรรพชา กระทำกสิณบริกรรม จำเดิมแต่กาลที่บวชแล้ว ในวันที่เจ็ดยังสมบัติ ๘ อภิญญา ๕ ให้บังเกิด เป็นผู้มีผลหมากรากไม้ในป่าเป็นอาหาร ด้วยอุญฺฉาจาริยวัตร อยู่แต่ผู้เดียวเท่านั้น. มารดาบิดามิตรสหายเป็นต้น แม้พวกญาติ ของโชติपालกุมารนั้น เมื่อไม่เห็นโชติपालกุมาร ต่างรำ่าให้ปริเทวนาการเที่ยวไป.

ลำดับนั้น พรานป่าคนหนึ่ง เข้าไปสู่ป่าพบพระมหาสัตว์ นั่งอยู่ใน อาศรมบท ณ กปิภูวัน จำพระมหาสัตว์ได้ ทำการปฏิสังขานกับพระมหาสัตว์แล้ว กลับไปยังพระนคร บอกมารดาบิดาของท่านให้ทราบ. มารดาบิดา ของพระมหาสัตว์ จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาตรัสว่า มาเถิด เราจักไปเยี่ยมโชติपालดาบสนั้น แล้วพามารดาบิดาของท่าน แวดล้อมด้วย มหาชน เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ตามทางที่นายพรานแสดง. พระโพธิสัตว์

มายังฝั่งแม่น้ำ นั่งบนอากาศแสดงธรรม เจริญชนทั้งหมดเข้าไปสู่อาศรมนั่งบน
อากาศนั้นแล ประกาศโทษในกามทั้งหลาย แล้วแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น
แม้ในที่นั้น. ชนทั้งหมดตั้งคืนแต่พระราชาก็พากันบวชสิ้น. พระโพธิสัตว์
มีหมู่ญาติเป็นบริวาร อยู่ในที่นั้นแหละ ต่อมา ข้าราชการที่พระดาบสพำนักอยู่ ณ
ที่นั้น ได้แพร่สะพัดไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น. พระราชาองค์อื่น ๆ พร้อมด้วย
ชาวแคว้นแคว้น ก็พากันมาบวชในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น นับเป็นมหาสมาคม
ที่ยิ่งใหญ่ บริษัทแสนหนึ่ง มิใช่น้อยได้มีแล้วโดยลำดับ ผู้ใดตริกกามวิตก
พยาบาทวิตกหรือวิหิงสาวิตกพระมหาสัตว์ก็ไปในที่นั้น นั่งบนอากาศแสดงธรรม
บอกกสิณบริกรรมข้างหน้าผู้นั้น. บริษัททั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหา
สัตว์ แล้วยังสมบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ถึงความสำเร็จในฉาน พระมหาสัตว์ได้มี
อันตเวตสิกผู้ใหญ่ถึงเจ็ดท่านคือ สาลิสสระ ๑ เมณฑิสสระ ๑ ปีพตตะ ๑
กาลเทวละ ๑ กีสวัจฉะ ๑ อนุลิสสระ ๑ นารทะ ๑ ในเวลาต่อมา อาศรม
ในกปิฐวัน ก็เต็มบริบูรณ์. โอกาสที่อยู่ของหมู่ญาติไม่พอเพียง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงเรียกท่านสาลิสสระ มาสั่งว่า ท่านสาลิสสระ
อาศรมนี้ไม่เพียงพอแก่หมู่ญาติ ท่านจงพาหมู่ญาตินี้เข้าไปอาศัย ลัมพุลกนิคม
ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าเมฆมาลาอยู่เถิด.

สาลิสสระดาบสรับคำของพระมหาสัตว์ว่า สาธุ แล้วพาหมู่ญาติพันเศษ
ไปอยู่ในลัมพุลกนิคมนั้น. เมื่อมนุษย์ทั้งหลายพากันมาบวชอยู่ อาศรมก็เต็ม
บริบูรณ์อีก. พระโพธิสัตว์จึงเรียกท่านเมณฑิสสระมาสั่งว่า ท่านเมณฑิสสระ
แม่น้ำชื่อสาโตทกานที ระหว่างเขตแดนสุรัฎฐชนบทมีอยู่ ท่านจงพาหมู่ญาติ
นี้ไปอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสาโตทกานทีนั้นเถิด โดยอุบายนั้นแหละ พระโพธิสัตว์
เรียกปีพตดาบสมาในวาระที่สามส่งไปว่า ท่านปีพตตะ ภูเขาชื่ออัญชนบรรพต

มีอยู่ในดงใหญ่ ท่านจงเข้าไปอาศัยอัญชนบรรพตนั้นอยู่เถิด. ในวาระที่สี่ พระโศภิต์ตั้งเรียกกาลเทวดาบรรพตไปว่า ท่านกาลเทวดะ ในแคว้นอวันตี ในทักษิณชนบท มีภูเขาชื่อฉนเสลบรรพต ท่านจงเข้าไปอาศัยฉนเสลบรรพต นั้นอยู่เถิด อาศรมในกปิฏฐวันก็เต็มบริบูรณ์อีก ในสถานที่ทั้ง ๕ แห่งได้มี หมู่ฤาษีจำนวนแสนเศษ ส่วนกิสวัจฉดาบส อมาลาพระมหาสัตว์ เข้าไปอาศัย ท่านเสนาบคืออยู่ในพระราชอุทยาน ในกุมภวาตินคร แคว้นแคว้นของพระเจ้า ทักษทกีราช. ท่านนารทดาบส ไปอยู่ที่เวียงเขาชื่ออัญชนคีรีในมัจฉิมประเทศ ส่วนอนุสิสดาบสคงอยู่ในสำนักของพระมหาสัตว์นั่นเอง.

กาลครั้งนั้น พระเจ้าทักษทกีราช ทรงถอดหญิงแพศยาคนหนึ่ง ซึ่งได้ ลักการแล้วจากตำแหน่ง นางเที่ยวไปตามธรรมดาของตน เดินไปสู่พระราช อุทยานพบท่านกิสวัจฉดาบส คิดว่า ดาบสผู้นี้คงจักเป็นคนกาลกรรณิ เราจัก ลอยตัวกลี ลงบนสระของดาบสผู้นี้ อาบน้ำก่อนจึงจักไป ดังนี้แล้ว จึงเที่ยว ไม้สีฟัน แล้วถ่มเขพะหนา ๆ ลงบนสระของท่านดาบสนั้น ก่อนที่อื่นทั้งหมด แล้วถ่มลงไปประหว่งชฎา แล้วโยนไม้สีฟันไปบนสระของท่านกิสวัจฉดาบส นั้นอีก ตนเองसनเกล้าแล้วไป. ต่อมาพระราชาทรงระลึกถึงนางแล้วจัดการ สถาปนาไว้ตามเดิม. นางเป็นคนหลงมกมาย ได้ทำความสำคัญว่า เพราะเรา ลอยตัวกลีไว้บนสระของคนกาลกรรณิ พระราชาจึงทรงสถาปนาเราไว้ใน ตำแหน่งเดิม เราจึงกลับได้ยศอีก ต่อมาไม่นานนัก พระราชาก็ทรงถอดปุโรหิต เสียจากฐานันดรศักดิ์. ปุโรหิตนั้นจึงไปยังสำนักของหญิงคนิกานั้น ถามว่า เพราะเหตุไรท่านจึงได้ตำแหน่งคืน. ลำดับนั้น หญิงคนิกาจึงบอกว่า เพราะดิฉัน ลอยกลีโทษ บนสระของคนกาลกรรณิ ในพระราชอุทยาน. ปุโรหิตจึงไป ลอยกลีโทษ บนสระของท่านกิสวัจฉดาบส อย่างนั้นเหมือนกัน พระราชา ก็กลับทรงสถาปนาแม่ปุโรหิตนั้นไว้ในฐานันดรอีก.

ในเวลาต่อมา ปลายพระราชอาณาเขตของพระเจ้าทัณฑกัทรานั้นเกิด
จลาจล. ท้าวเธอแควดล้อมไปด้วยองคเสนา เสด็จออกเพื่อยุทธนาการ ลำดับนั้น
ปุโรหิตผู้หลงมมกาย ทูลถามพระราชว่า ขอเดชะ พระมหाराชเจ้า พระองค์
ทรงปรารถนาชัยชนะ หรือว่าความปราชัย เมื่อพระราชตรัสตอบว่า ปรารถนา
ชัยชนะ จึงกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น คนกาลกรณียอยู่ในพระราชอุทยาน
พระองค์จงโปรดให้ล่อยกลีโทษที่สรีระของคนกาลกรณียนั้นแล้วเสด็จไปเถิด.
พระราชเจ้าเชื่อถ้อยคำของปุโรหิต ตรัสว่า ผู้ใดเมื่อจะไปกับเรา จงพากันไป
ล่อยกลีโทษที่สรีระของคนกาลกรณียเสียในพระราชอุทยาน แล้วเสด็จเข้าไปยัง
พระราชอุทยาน ทรงเกี่ยวไม้สีฟัน แล้วพระองค์เองทรงบ้วนขะพะ และโยน
ไม้สีฟันลงในระหว่างชฎา ของท่านก็สวัจฉดาบสนั้นก่อนใคร ๆ ทั้งหมด
แล้วทรงสรองสนานเกล้า แม้พลนิกายของพระองค์ ก็ได้กระทำอย่างนั้น เมื่อ
พระราชเจ้าเสด็จหลีกไปแล้ว เสนาบดีมาพบพระดาบสแล้ว เก็บไม้สีฟันเป็นต้น
ทิ้ง ให้สรองสนานเป็นอย่างดี แล้วเรียนถามว่า ท่านขอรับ อะไรจักมีแก่พระราช.
ก็สวัจฉดาบสตอบว่า ขอเจริญพร ความคิดประทุษร้าย ไม่มีในใจอาตมา
แต่เทพยดาฟ้าดินพิโรธ นับแต่ขึ้นไปเจ็ดวัน จักกระทำแวนแคว้นทั้งสิ้นให้ป่นปี้
ท่านจงหนีไปอยู่ที่อื่นโดยเร็วเถิด. เสนาบดีนั้นสะดุ้งตกใจกลัว จึงไปกราบทูล
พระราชเจ้าให้ทรงทราบ. พระเจ้าทัณฑกัทร ทรงฟังถ้อยคำเสนาบดีแล้ว ก็มีได้
ทรงเชื่อถือ เสนาบดีนั้นจึงกลับไปยังเรือนของตน พาบุตรภรรยาหนีไปสู่แคว้น
อื่น ท่านสรภังคดาบสผู้ศาสตราจารย์ ฐู่เหตุนั้น แล้วส่งดาบสหนุ่มไปสองรูป
ให้เอาัมัญจสิวิกาหามท่านก็สวัจฉดาบสมาทางอากาศ. พระราชาทรงรบจับใจ
ได้แล้วเสด็จกลับไปยังพระนครที่เดียว. เมื่อพระราชเจ้าเสด็จมาแล้ว เทพเจ้า
ทั้งหลายจึงบันดาลฝนให้ตกลงมาก่อน เมื่อศพทุกชนิดถูกห้วงน้ำฝนพัดไปอยู่
ฝนทรายล้วนก็ตกลง ฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงบนยอดฝนทราย ฝนมาสกตกลง

บนยอดฝนดอกไม้ ฝนทหาลณะตกลงบนยอดฝนมาสก ฝนทิพพากรณ์ตกลงบนยอดคหาลณะ. มนุษย์ทั้งหลายถึงความโสมนัส เริ่มเก็บเงินทองและเครื่องอาภรณ์ ลำดับนั้น ฝนอาวุธอันโชติช่วงมีประการต่าง ๆ ตกลงเหนือศีรษะของมนุษย์เหล่านั้น. มนุษย์ทั้งหลาย ขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. ลำดับนั้น ถ่านเพลิงปราศจากเปลวใหญ่โต ก็ตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น ยอดบรรพตที่ลูกโพลงใหญ่โตตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น ฝนทรายละเอียดอันยังที่ประมาณ ๖๐ โยชน์ให้เต็ม ตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น สถานที่ ๖๐ โยชน์ มิได้เป็นรัฐมณฑลด้วยอาการอย่างนี้. ความที่แวนแคว้นนั้นพินาศไปอย่างนี้ ได้แพร่สะพัดไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

ครั้งนั้น พระราชา ๓ พระองค์ คือ พระเจ้ากาลิงคะ ๑ พระเจ้าอัฐฐกะ ๑ พระเจ้าภิมรด ๑ ซึ่งเป็นใหญ่ในแคว้นติดต่อกันกับแคว้นนั้น ทรงคิดกันว่า ได้ยินว่า ในปางก่อน พระเจ้ากลาพูกาสิราช ในพระนครพาราณสี ประพฤติผิดในท่านขันตีวาทีดาบส แล้วถูกแผ่นดินสูบ พระเจ้านาลิกิรราช ให้สุนัขเคี้ยวกินพระดาบส และพระเจ้าอชชุนะ ผู้ทรงกำลังแขนถึงพัน ประพฤติผิดในท่านอังคีรสดาบส แล้วถูกแผ่นดินสูบเหมือนกัน ได้ยินว่า คราวนี้ พระเจ้าทัณฑกิรราช ผิดในท่านกิสวัณดาบส แล้วถึงความพินาศพร้อมด้วยแวนแคว้น พวกเรายังไม่รู้สถานที่เกิดของพระราชาทั้งสี่เหล่านี้ เว้นท่านสรังกศาสดาเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถ เพื่อจะบอกเรื่องนั้นแก่เราไม่มี พวกเราจักเข้าไปถามปัญหาเหล่านั้น กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้นพร้อมด้วยข้าราชการบริพารเป็นอันมาก ต่างก็เสด็จออกเพื่อจะถามปัญหา แต่พระราชาทั้งสามนั้น มิได้ทรงทราบว่าแม้พระราชาองค์โน้น ก็เสด็จออกแล้ว ต่างทรงสำคัญว่า เราไปเพียงผู้เดียวเท่านั้น สมาคมแห่งกษัตริย์เหล่านั้น ได้มิไม่ไกล

จากแม่น้ำโคธาวรี พระราชาเหล่านั้น เสด็จลงจากรถแต่ละคันแล้ว เสด็จขึ้น
รถคันเดียวกันไป ทั้งสามพระองค์ก็ยังฝังแม่น้ำโคธาวรี ขณะนั้นท้าวสักก-
เทวราชประทับนั่งเหนือพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ทรงคิดปัญหา ๗
ข้อ แล้วทรงรำพึงว่า เว้นท่านสร้งกศาสดาเสียแล้ว คนอื่นในมนุษยโลก
พร้อมทั้งเทวโลก ที่เชื่อว่าสามารถเพื่อจะแก้ปัญหานี้ไม่มี เราจักถามปัญหา
เหล่านี้แก่ท่านสร้งกศาสดานั้น พระราชาทั้ง ๓ องค์แม่เหล่านั้น มาถึงฝัง
แม่น้ำโคธาวรี ก็เพื่อจะถามปัญหาแก่ท่านสร้งกศาสดา เราเองจักเป็นผู้ถาม
แม้ปัญหาของพระราชาเหล่านั้น อันเหล่าเทวดาในเทวโลกทั้งสองแควดล้อมแล้ว
เสด็จลงจากเทวโลก ในวันนั้นเอง ท่านก็สัจฉดาบส ก็ได้ทำกาลกิริยาลง พระ
ฤทธิทั้งหลายพันเศษ ในที่ทั้งสี่ ก็มาในที่นั้นเหมือนกัน เพื่อทำการปลงศพ
ของท่านก็สัจฉดาบสนั้น แล้วให้ทำมณฑปไว้ และหมู่ฤทธิพันเศษในที่ทั้ง ๕
ช่วยกันทำจิตถาวรด้วยไม้จันทน์ เพื่อตั้งสรีระของท่านก็สัจฉดาบส แล้ว
ช่วยกันเผาสรีระศพ ฝนดอกโกสุมทิพย์ ตกลงในสถานที่ประมาณถึงโยชน์รอบ
สุสาน พระมหาสัตว์ให้จัดการเก็บสรีระธาตุ ของท่านก็สัจฉดาบสแล้วเข้าไปสู่
อาศรม แควดล้อมไปด้วยหมู่ฤทธิเหล่านั้นนั่งอยู่ ในกาลเมื่อพระราชาเหล่านั้น
มาถึงฝังนที เสียงแห่งกองทัพใหญ่ เสียงพาดหนะ และเสียงดนตรีได้มีแล้ว
พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงนั้น จึงเรียกอนุสิสดาบสถามว่า พ่อคุณ เธอช่วย
ไปดูก่อนเถิด นั้นเป็นเสียงอะไร ? ท่านอนุสิสดาบส จึงถือหม้อตักน้ำไป
ในที่นั้น พบพระราชาทั้ง ๓ องค์ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ โดยเป็นคำถามความว่า

ท่านทั้งหลายผู้ประดับแล้ว สอดใส่คุณทล นุ่ง

ห่มผ้างดงาม เหน็บพระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้ว

ไพฑูรย์ และแก้วมุกดา เป็นจอมพลรथยืนอยู่ เป็น

ใครกันหนอ คนทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่าน

ทั้งหลายอย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวพฺฐิมุตฺตา กรุขกฺคพฺนฺธา ความว่า ประกอบไปด้วยพระขรรค์แก้ว มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ และพู่พวงแก้วมุกดา. บทว่า ติญฺจธ ความว่า ท่านทั้งหลายยืนอยู่ในรศคันเดียวกัน. บทว่า เก นฺ ความว่า พวกท่านคือใคร คนในมนุษยโลก รู้จักพวกท่านได้อย่างไร ?

กษัตริย์ทั้งสาม สดับคำของพระดาบสแล้ว เสด็จลงจากรถถวายนมัสการแล้ว ประทับยืนอยู่. ในกษัตริย์ทั้ง ๓ นั้น พระเจ้าอัญญากราช เมื่อจะทรงสนทนากับท่านอนุตติสดาบส จึงตรัสคาถาที่ ๒ ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์ ชื่ออัญญาทะ ท่านผู้นี้ คือ
พระเจ้าภิมระ ส่วนท่านผู้นี้คือ พระเจ้ากาลิงกราช
มีพระเดชฟุ้งเฟื่อง ข้าพเจ้าทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อเยี่ยม
ท่านฤๅษีทั้งหลายผู้ดำรงด้วยดี และเพื่อจะขอลา
ปัญหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกฺคโต ความว่า เป็นผู้ปรากฏชัดไป
คู่พระจันทร์และพระอาทิตย์. บทว่า สุตฺถยฺยตฺตานํ อีสินํ ความว่า (พระเจ้าอัญญากราชตรัสว่า) ท่านขอรับ พวกข้าพเจ้า จะมาเพื่อเล่นกีฬาในป่าก็หา มิได้ ที่แท้พวกข้าพเจ้ามาในที่นี้ ก็เพื่อจะเยี่ยมท่านฤๅษีผู้มีศีล ดำรงดีแล้ว ด้วยกายเป็นต้น. บทว่า ปุจฺจิตฺตาเยนฺมฺห ปญฺเห ความว่า เป็นผู้มาแล้ว เพื่อเรียนถามปัญหาของท่านสรภังคศาสดา บัณฑิตควรทราบว่าย อักษร ทำการเชื่อมกับพยัญชนะ.

ลำดับนั้น ดาบส จึงทูลพระราชานุญาตเหล่านั้นว่า ขอถวายพระพร พระมหाराชเจ้า ดีแล้ว พระองค์ท่านทั้งหลายเป็นผู้เสด็จมาในสถานที่ ซึ่งควรมา โดยแท้ ถ้าเช่นนั้น ขอเชิญทรงสนทนแล้วเสด็จไปยังอาศรม ทรงไหว้หมู่ฤๅษี

แล้วตรัสถามปัญหาของท่านศาสดาเถิด ครั้นทำปฏิสนธิฐานกับพระราชเชลยนั้น
แล้ว จึงยกหม้อน้ำขึ้น เสร็จหยาดน้ำพลางแลดูอากาศ เห็นท้าวสักกเทวราช
แวดล้อมด้วยหมู่เทพยเจ้า เสด็จเหนือคอช้างเอราวัณตัวประเสริฐ กำลังเสด็จมา
เมื่อจะสนทนากับท้าวสักกเทวราชนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

ท่านเหาะลอยอยู่ในอากาศเวหา ดังพระจันทร์

ลอยเด่นอยู่ท่ามกลางท้องฟ้าในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำฉะนั้น

ดูก่อนเทพยเจ้า อาตมาภาพขอถามท่านผู้มีอนุภาพ

มาก ชนทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่านได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวหาสยิ ความว่า ท่านเหาะขึ้นไปลอย
อยู่ในกลางหาว คือบนอากาศ. บทว่า ปถตุธฺโน ความว่า เหมือนพระ
จันทร์ อันไปสู่คโลกอันไกล คือตั้งอยู่ในท่ามกลางอัมพร อันเป็นแดนไกล
ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๔ ความว่า

ในเทวโลกเขาเรียกข้าพเจ้าว่า สุหัมบดี ในมนุษย-

โลกเขาเรียกข้าพเจ้าว่า ท่านมจฺวา ข้าพเจ้านั้น คือ ท้าว

เทวราช วันนี้นำถึงที่นี่ เพื่อขอเยี่ยมท่านฤๅษีทั้งหลาย

ผู้สำรวมแล้ว ด้วยดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ส เทวราชา ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า
ข้าพเจ้านั้น คือท้าวสักกเทวราช. บทว่า อิทมฺชฺช ปตุโต ความว่า มาสู่
สถานที่นี้ ในบัดนี้. บทว่า ทสฺสนาย ความว่า เพื่อจะเยี่ยมเยียนกราบ
นมัสการ และเพื่อถามปัญหาของท่านสร้งกศาสดาด้วย.

ลำดับนั้น ท่านอนุลิสดาบส จึงทูลท้าวสักกเทวราชว่า คีละพระ
มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาภายหลัง ดังนี้แล้ว ถือหมอน้ำเข้าไปสู่
อาศรม เก็บหมอน้ำไว้แล้ว กราบเรียนความที่พระราชา ๓ พระองค์ กับ
ท้าวสักกเทวราช เสด็จมาเพื่อจะตรัสถามปัญหา แก่พระมหาสัตว์เจ้า พระ
มหาสัตว์นั้นแวดล้อมด้วยหมู่ฤๅษี นั่งอยู่ ณ โรงอันกว้างใหญ่ พระราชาทั้ง
๓ พระองค์เสด็จมาไหว้หมู่พระฤๅษี แล้วต่างประทับนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง
ฝ่ายท้าวสักกเทวราชก็เสด็จลงมา แล้วเข้าไปหาหมู่ฤๅษี ประทับยืนประคอง
อัญชลี เมื่อทรงสรรเสริญหมู่ฤๅษี จึงถวายนมัสการ พลังตรัสคาถาที่ ๕
ความว่า

**พระฤๅษีทั้งหลายของข้าพเจ้า ผู้มีฤทธิ์มาก ข้า
ถึงซึ่งอิทธิคุณ มาประชุมพร้อมกันแล้ว ปราบกฐินที่
ไกล ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ขอให้พระองค์เจ้าทั้งหลาย
ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ ในชีวลโลกนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺวเร สุตานโน** ความว่า เมื่อท้าวสักก
เทวราช จะทรงแสดงความนับถือ จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่าน
ทั้งหลาย อันพวกข้าพเจ้าผู้สถิตอยู่ ณ เทวโลกแดนไกล ได้ยินได้ฟังแล้ว
มีคำอธิบายว่า พระฤๅษีทั้งหลายของพวกเรา ซึ่งมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เหล่านี้
พวกข้าพเจ้าได้ยินแล้วในที่ไกล คือปรากฏระบือไปจนถึงพรหมโลก. บทว่า
มหิทฺธิกา ได้แก่ มีอานุภาพมาก. บทว่า **อิทธิคุณูปปนฺนา** ความว่า
ประกอบไปด้วยอิทธิคุณ ๕ อย่าง. บทว่า **อฺยิเร** แปลว่า ในพระองค์เจ้า.
บทว่า **เย** ความว่า ข้าพเจ้าขอให้พวกท่านซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุด ในหมู่
มนุษย์ ในชีวลโลกนี้.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสสรรเสริญหมู่ฤๅษีอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงหลีก
เสียดังโทยแห่งการนั่ง ๖ อย่าง จึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น
ท่านอนุลิสสคาบส เห็นท้าวสักกเทวราช ประทับนั่ง ณ ที่ได้ลมแห่งหมู่ฤๅษี
จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ความว่า

กลืนแห่งฤๅษีทั้งหลาย ผู้บวชมานาน ย่อมออก
จากกายฟุ้งไปตามลมได้ ดูก่อนท้าวสหัสเสนทร เจริญ
มหาบพิตรถอยไปเสียดจากที่นี่ ดูก่อนท้าวเทวราช
กลืนของฤๅษีไม่สะอาด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตรทฤๅษิตานึ ความว่า ของผู้บวชสิ้น
กาลนาน. บทว่า ปฏิภุกกมุ ความว่า ขอพระองค์โปรดเสด็จหลีกไป คือ
โปรดถอยไปเสียด. บทว่า สหสเสนตฺต นี้ เป็นอาลปนนะ. แท้จริง ท้าวสักก
ก้องค์เดียนั้นเอง (แต่) ทรงเห็นเนื้อความที่อำมาตย์พันคนคิดกันแล้ว ฉะนั้น
จึงเรียกว่า ท้าวสหัสเสนทร. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ท้าวสหัสเสนทร เพราะ
เป็นผู้สามารถก้าวล่วงอุปจารแห่งการเห็น ของเหล่าเทวดาผู้มีเนตรพันดวง.
บทว่า อสุจิ ความว่า ชื่อว่า มีกลิ่นเหม็น เพราะอบอยู่ด้วยเหงื่อไคล และ
มลทินเป็นต้น อนึ่ง ท่านทั้งหลายเป็นผู้ใคร่ความสะอาด ด้วยเหตุนี้ กลืนนี้
ย่อมจะเบียดเบียนท่านทั้งหลาย.

ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาต่อไป ความว่า

กลืนแห่งฤๅษีทั้งหลายผู้บวชมานาน จงออก
จากกายฟุ้งไปตามลมเถิด ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ
ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมมุ่งหวังกลิ่นนั้น ดังพวงบุปผชาติ
อันวิจิตรมีกลิ่นหอม เพราะว่าเทวดาทั้งหลาย มิได้มี
ความสำคัญในกลิ่นนี้ ว่าเป็นปฏิภุก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺจตุ** ความว่า กลิ่นของพระฤๅษีทั้งหลาย จงเป็นไปตามสะดวกเถิด. อธิบายว่า จงกระทบช่องจมูกของพวกเขาเข้าเจ้าเถิด. บทว่า **ปฏิกงฺขาม** ความว่า พวกเขาเจ้าต้องการคือปรารถนา. บทว่า **เอตฺถ** ความว่า เทวดาทั้งหลายมิได้มีความสำคัญในกลิ่นนี้ว่าน่าเกลียด เพราะพวกเขาทั้งหลายพากันรังเกียจคนทุศีลจำพวกเดียว หารังเกียจคนมีศีลไม่.

ก็แลครั้นท้าวเทวราชกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ข้าแต่ท่านอนุตติสศดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาด้วยอุตสาหะใหญ่ เพื่อจะถามปัญหา ท่านโปรดทำโอกาสแก่ข้าพเจ้าด้วย. ท่านอนุตติสศดาบส ได้ฟังพระดำรัสของท้าวสักกะแล้ว จึงลุกขึ้นจากอาสนะ. เพื่อจะยังหมู่ฤๅษีให้ทำโอกาส จึงกล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

ท้าวฆมาพ สุขัมบดีเทวราช องค์ปุรินททะ
ผู้เป็นใหญ่แห่งภูต มีพระยศ เป็นจอมแห่งทวยเทพ
ทรงย้ายหมู่อสูร ทรงรอยโอกาส เพื่อตรัสถามปัญหา.

บรรดาฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ณ ที่นี้ ใคร
เล่าหนอถูกถามแล้วจักพยากรณ์ปัญหาอันสุขุม ของ
พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ และ
ของท้าววสวะ ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุรินฺทโท** เป็นต้น เป็นคุณนามของท้าวสักกะนั่นเอง. แท้จริง เพราะท้าวสักกะนั้นให้ทานมาก่อน จึงชื่อปุรินททะ เพราะเป็นใหญ่ในหมู่ภูตนิกาย จึงชื่อ ภูตบดี เพราะถึงพร้อมด้วยบริวารจึงชื่อว่า มียศ เพราะเป็นอิสระยิ่ง จึงชื่อเทวานมินททะ เพราะทรงกระทำวัตรบท

เจ็ดประการด้วยดี จึงชื่อสักกะ ชื่อมฆะ ด้วยสามารถนามในชาติก่อน เพราะ
เป็นพระสวามีของนางสุชาคา อสุรกัญญา จึงชื่อสุขุมบดี เพราะยังใจของ
ทวยเทพให้ยินดี จึงชื่อเทวราช. บทว่า โทเนว ตัดบทยอกเป็น โท นุ เอว
แปลว่า ก็ใครเล่าหนอ? บทว่า นิปุณณ ได้แก่ ปัญหาอันละเอียดสุขุม.
บทว่า รณณ ได้แก่ ของพระราชาทิ้งหลาย. อธิบายว่า อนุตติสศดาบสกล่าวว่
บรรดาท่านฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ใครจักยึดพระทัยของพระราชาทิ้งสิ่ง
เหล่านี้ แล้วกล่าวแก้ปัญหานั้นละเอียดสุขุมได้ ท่านทั้งหลายจงทราบถึงผู้ที่
สามารถเพื่อจะกล่าวแก้ปัญหานั้นของพระราชานี้เกิดขึ้น.

หมุ่ฤๅษีได้ยินดังนั้น จึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านอนุตติสสะ ผู้นิรทุกข์
ท่านยืนพูดอยู่บนแผ่นดิน เหมือนไม่เห็นแผ่นดิน เว้นท่านสรังกศาสดาเสีย
แล้ว คนอื่นใครเล่าจักเป็นผู้สามารถ เพื่อจะแก้ปัญหานั้นของพระราชานี้
ได้ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ความว่า

ท่านสรังกฤๅษีผู้เรื่องตบะนี้ เว้นจากเมถุน-
ธรรมตั้งแต่เกิดมา เป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับ
ฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ท่านจักพยากรณ์ปัญหาของ
พระราชานี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สรังกโค ความว่า พระฤๅษียิ่งลูกธนู
แล้ว แสดงศิลปะ เช่น สรปการศิลปะเป็นต้นในอากาศ แล้วทำให้แยกหัก
ไป ดุจยังลูกศรเหล่านั้นให้ตกไป โดยธนูลูกเดียวอีก ฉะนั้น จึงชื่อว่า สรังกคะ.
บทว่า เมถุนสุมา ความว่า เว้นจากเมถุนธรรม. ได้ยินว่า ท่านยังมีได้เคย
เสพเมถุนธรรม มาบวชแล้ว. บทว่า อาจริยปุตุโต ความว่า ท่านเป็นบุตร
ของปุโรหิต ผู้เป็นอาจารย์ของพระราชานี้.

ครั้นหมู่ฤๅษีกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงบอกอนุสิสตาบสว่า คุณก่อนท่าน
ผู้เฒ่าผู้แก่ ท่านนั้นแหละจงไหว้ท่านศาสดา ขอให้ให้โอกาสเพื่อจะแก้ปัญห
อันท้าวสักกเทวราชถาม ตามถ้อยคำของหมู่ฤๅษี. ท่านอนุสิสตาบสรับคำแล้ว
ไหว้ท่านศาสดาเมื่อจะขอโอกาส จึงกล่าวคาถาลำดับต่อไปว่า

ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดพยากรณ์

ปัญหา ฤๅษีทั้งหลายผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พวกกัน

ขอร้องท่าน ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ภาระนี้ย่อมมาถึง

ท่านผู้เจริญด้วยปัญญา ข้อนี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์.

พึงทราบวินิจฉัยในกาลานั้น ดังต่อไปนี้ อนุสิสตาบสเรียกท่าน
สร้งศาสดาว่า โกณฑัญญะ โดยโคตร. บทว่า ฆโม ได้แก่ สภาวธรรม.
บทว่า ยี วุฑฺฒ ความว่า อนุสิสตาบสกล่าวว่ ชื่อว่า ภาระคือการวิสันนา
ปัญหานี้ ย่อมมาถึงบุรุษผู้มีปัญญาอันเจริญ นั้นเป็นสภาวธรรมในหมู่มนุษย์
เพราะฉะนั้น ท่านโปรดแก้ปัญหของท้าวเทวราชทำให้ปรากฏ เหมือนยัง
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ให้ตั้งขึ้นพ้นดวงฉะนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อพระมหาบุรุษจะกระทำโอกาส จึงกล่าวคาถาเป็นลำดับ
ต่อไป ความว่า

มหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย อาตมาภาพิให้โอกาส

แล้ว เชิญตรัสถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตาม

พระหฤทัยปรารถนาเถิด ก็อาตมาภาพิรู้โลกนี้และโลก

หน้าด้วยตนเองแล้ว จักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่

มหาบพิตรทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี ภิณฺจ ความว่า ท่านสร้งศาสดา
ปวารณาซึ่งสัตัพัญญูปวารณาว่า ท่านมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย เชิญตรัสถาม

ปัญหาที่ใจของพวกท่านปรารถนา หรือแม่ของมนุษยโลก พร้อมทั้งเทวโลก
ปรารถนาจะเรงเถิด เพราะเราทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญา
ตนเองแล้ว จักแก้ปัญหานั้นทั้งหมดนั้น อันอาศัยโลกนี้ หรือโลกเบื้องหน้า
แก้ท่านทั้งหลาย ทั้งหมดโดยสิ้นเชิง.

เมื่อท่านสร้งกคาบสทำโอกาสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงตรัส
ถามปัญหาที่พระองค์เตรียมมา.

เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถา ความว่า

ลำดับนั้น ท้าวมฆวาฬสักกเทวราชปุรินทพะ

ทรงเห็นประโยชน์ ได้ตรัสถามปัญหาอันเป็นปฐม

ดังที่พระทัยปรารถนาว่า

บุคคลมาซึ่งอะไรดี จึงจะไม่โตกเศร้าในกาล

ไปหน ๆ ฤๅษีทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญการละอะไร

บุคคลพึงอดทนคำหยาบ ที่ใคร ๆ ในโลกนี้กล่าวแล้ว

ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้

แก่โยมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยญฺจาถิ ความว่า ในปัญหานั้น สิ่งใด
เป็นข้อที่ทรงปรารถนาด้วยใจ ท้าวสักกเทวราชก็ตรัสถามสิ่งนั้น. บทว่า เอตฺ
ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ท่านโปรดบอกเนื้อความซึ่งข้าพเจ้าถามแล้ว
แก่ข้าพเจ้าเถิด. ท้าวสักกเทวราชตรัสถามปัญหาสามข้อ ด้วยพระคาถา ๑
คาถา.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อพระมหาสัตว์พยากรณ์ จึงกล่าวคาถา ความว่า

บุคคลมาความโกรธได้แล้ว จึงจะไม่เศร้าโศก

ในกาลไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละ
ความลบหลู่ บุคคลควรอดทนคำหยาบที่ชนทั้งปวง
กล่าว สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทนนี้ ว่าสูงสุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกรธ วิตฺวา ความว่า บุคคลมาความ
โกรธได้แล้ว. แท้จริง เมื่อคนเราจะเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกเพราะจิตมีปฏิฆะ
อย่างเดียว เพราะไม่มีความโกรธ ความโศกจะมีมาแต่ไหน ด้วยเหตุนี้
ท่านสรภังคดาบสจึงกล่าวว่า ย่อมไม่เศร้าโศกในกาลทุกเมื่อ. บทว่า มกฺขปฺป-
หანი ความว่า ฤๅษีทั้งหลายสรรเสริญการละเสียซึ่งความลบหลู่ อันมีการ
ลบหลู่คนที่ผู้อื่นทำแล้วแก้ตนเป็นลักษณะ กล่าวคือความเป็นคนออกตัญญู.
บทว่า สพฺเพติ ความว่า บุคคลควรอดทนคำหยาบคาย แม้ของคนทุก
ประเภท ทั้งคนชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง. บทว่า สนฺโต ความว่า
โบราณกบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสถามเป็นคาถา ความว่า

**บุคคลอาจจะอดทนถ้อยคำของคนทั้งสองจำพวก
ได้ คือคนที่เสมอกัน ๑ คนที่ประเสริฐกว่าตน ๑ จะ
อดทนถ้อยคำของคนเลวกว่าได้อย่างไรหนอ ข้าแต่
ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้แก่
โยมเถิด.**

ท่านสรภังคดาบส ทูลตอบเป็นคาถา ความว่า

**บุคคลพึงอดทนถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐกว่าได้
เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของคนที่เสมอกันได้**

เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึง
อดทนถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวความอดทนของผู้นั้นว่าสูงสุด.

กาลาสองคาถา มีอาทิดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ พึงทราบว่ายกเว้นเนื่องกัน
ด้วยสามารถแห่งการถามและการตอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกฺขาหิ เม ความว่า เมื่อทำวสัฏกเทวราช
จะดำรัสถาม จึงตรัสตอบอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่าน โภณทัณฺณโคตรผู้เจริญ ปัญหาสองข้อ
ท่านแก้ดีแล้ว ยังไม่จับใจของข้าพเจ้าอยู่ข้อเดียว คือคนเราสามารถจะอดทน
ถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าตนได้อย่างไร ท่านโปรดบอกความข้อนั้นแก่ข้าพเจ้า.
บทว่า เอตฺติ ขนฺตี ความว่า การอดทนต่อถ้อยคำของคนที่ต่ำกว่าโดยชาติ
และโคตรเป็นต้นอันใด โบราณกบัตถิตทั้งหลายกล่าวการอดทนนั้นว่า สูงสุด.
ส่วนการอดทนต่อถ้อยคำของคนที่สูงกว่าด้วยชาติเป็นต้น เพราะกลัวต่อถ้อยคำ
ของคนเสมอกัน เพราะเห็นโทษในการแข่งดี อันมีการทำให้ยิ่งกว่าเป็นลักษณะ
นี้หาชื่อว่า อธิวาสนขันติไม่.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว ทำวสัฏกเทวราช จึงตรัสกะพระ-
มหาสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ที่แรกท่านพูดว่า คนเราควรอดทนคำหยาบคาย
ของคนทุกจำพวก โบราณกบัตถิตกล่าวความอดทนนั้นว่า สูงสุดดังนี้ เดียวนี้
กลับพูดว่า ผู้ใดในโลกนี้ อดทนถ้อยคำของคนที่ต่ำกว่าได้ ท่านกล่าวความ
อดทนของผู้นั้นว่า สูงสุดดังนี้ คำของท่านที่มีในภายหลัง ไม่สมกับคำพูดที่มี
ในครั้งก่อน. ถ้าดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวกะทำวสัฏกเถว่า คุณก่อนทำวสัฏก
คำหลังอาตมากล่าวด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้รู้ว่า ผู้นี้เป็นคนแล้ว แล้วอดทน
คำหยาบของเขาได้ ก็เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น ใครง

ไม่สามารถจะรู้ได้เพียงเห็นรูปร่าง ฉะนั้นจึงกล่าวคำแรกไว้ เมื่อจะประกาศ
ความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น เป็นข้อรู้ได้ยาก ด้วยอาการเพียง
เห็นรูปร่าง เว้นแต่การอยู่ร่วมกันของสัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถา ความว่า

ไฉนจึงจะรู้จักคนประเสริฐกว่า คนที่เสมอกัน
หรือคนที่เลวกว่า ซึ่งมีสภาพอันอิริยาบถ ๔ ปกปิดไว้
เพราะว่า สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไปด้วยสภาพของ
คนชั่วได้ เพราะเหตุนั้นแล จึงควรอดทนถ้อยคำของ
คนทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุมณฺฐรูป ได้แก่ มีสภาพอันปกปิด
ไว้ด้วยอิริยาบถ ๔. บทว่า วิรูปฐุเปณ ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีคุณ
อันสูงส่ง ย่อมเที่ยวไปโดยรูปแห่งบุคคลผู้ตามกฝิดรูปได้. ก็ในความข้อนี้
ควรแสดงเรื่องของพระมัทฉันติกเถระ.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้นแล้ว หมดความเคลือบแคลงสงสัย
อารธนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านโปรดแสดงอานิสงส์แห่งความอดทนนี้
แก่พวกข้าพเจ้าเถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถาแก่ท้าวสักกเทวราช
ความว่า

สัตบุรุษผู้มีความอดทน ฟังได้ผลคือความไม่
กระทบกระทั่ง เพราะการสงบระงับเวร เสนาแม้มาก
พร้อมด้วยพระราชาม็อบอยู่ จะฟังได้ผลนั้น ก็หา
มิได้ เวรทั้งหลายย่อมระงับด้วยกำลังแห่งขันติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอตมตุถิ ได้แก่ ผลกล่าวคือความไม่
กระทบกระทั่ง เพราะยังเวรให้สงบนั้น.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวคุณแห่งขันตอย่างนี้แล้ว พระราชาเหล่านั้น ทรงพระดำริว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสถามแต่ปัญหาของตน จักไม่ให้โอกาสถามแก่พวกเรา. ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบอภัยของพระราชาเหล่านั้น จึงแก้ปัญหาที่พระองค์เตรียมมาเสีย ๔ ข้อ เมื่อจะตรัสถามความสงสัยของพระราชาเหล่านั้น จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน แต่จะ
ขอลาปัญหาอื่นๆของท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหา
นั้น โดยมีพระราชา ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ๑
พระเจ้านาลิกิระ ๑ พระเจ้าอชชุนะ ๑ พระเจ้ากลาพู
๑ ขอท่านได้โปรดบอกคติของพระราชาเหล่านั้น ผู้มี
บาปกรรมอันหนัก พระราชาทั้ง ๔ องค์นั้นเบียดเบียน
พระฤๅษีทั้งหลาย พวกมันบังเกิด ณ ที่ไหน ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทิมานา ความว่า ข้าพเจ้า
อนุโมทนาคำสุภาสิตนี้ของท่าน กล่าวคือการวิชันาปัญหา ๑ ข้อที่ข้าพเจ้า
ถามแล้ว. บทว่า ยถา อหุ ความว่า พระราชาทั้ง ๔ ได้มีแล้ว (โดย
ประการใด). บทว่า กลาพู จ ได้แก่ พระเจ้ากลาพู ๑. บทว่า อชชุนโ
ได้แก่ พระเจ้าอชชุนะ ๑.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะวิชันาปัญหาของท้าวสักกเทวราช
ได้กล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

ก็พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ได้เรียรายโทษลงในท่านก็ส-
ัจฉดาบสแล้ว เป็นผู้ขาดบุญมุลราก พร้อมทั้งอาณา
ประชาราษฎร์ พร้อมทั้งรัฐมณฑล หมกใหม่อยู่ใน

นรกชื่ออุกกุละ ถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ย่อมตก
ต้องกายของพระราชานั้น.

พระเจ้านาฬิกะพระองค์ใด ได้เบียดเบียนบรรพ-
ชิตทั้งหลาย ผู้สำรวมแล้ว ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ
ไม่ประทุษร้ายใคร สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า ย่อมรุม
กันกัดกินพระเจ้านาฬิกะนั้น ผู้ดีนรณอยู่.

อนึ่ง พระเจ้าอักษนะ เป็นผู้มีพระเศียรห้อยลง
เบื้องต่ำ มีพระบาทชี้ขึ้นเบื้องสูง ลงในสัตตนิรโรค
เพราะเบียดเบียนอภิสถาณีย์ผู้โศคน ผู้มีความอดทน
มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มานาน.

พระราชาทรงพระนามว่า กลาพู พระองค์ใด
ได้เชือดเดือนพระฤกษ์ชื่อขันตีวาที ผู้สงบระงับ ไม่
ประทุษร้ายให้เป็นท่อนๆ พระราชาพระนามว่า กลาพู
พระองค์นั้น ได้บังเกิดหมกไหม้อยู่ในอเวจินรก อัน
ร้อนใหญ่ มีเวทนาเผ็ดร้อนน่ากลัว.

บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรกเหล่านี้ อัน
ชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้แล้ว ควรประพฤติธรรมในสมณ-
พรหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำอย่างนี้ย่อมเข้าถึงแดน-
สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิลฺ ความว่า สรีระของท่านดาบสชื่อกิสะ
เพราะเป็นผู้มีเนื้อและเลือดน้อย. บทว่า อวกุริย ความว่า พระเจ้าทัณฑกักราช
เรียราย คือลอยกลีโทยลงในสรีระของท่านกิสดาบส ด้วยการถมเขพะ และ

ทิ้งไม้สีฟันให้ตกลงไป. บทว่า **อุจฺฉินฺนฺมฺโถ** แปลว่า เป็นผู้ขาดสูญมุลราก.

บทว่า **สขโน** แปลว่า พร้อมด้วยบริษัท. บทว่า **กุกฺกุณนเม นิрымฺหิ**

ความว่าหมกใหม่อยู่ในนรกเฝ้าร้าง อันตั้งอยู่ในที่ประมาณสามร้อยโยชน์ตลอดทั้ง.

บทว่า **สุลฺลิจฺจา** ได้แก่ ถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว. ได้ยินว่า เมื่อพระเจ้าทนต์ทศิราชนั้นจมลงในกุกกุณนรกอันร้อนนั้น เฝ้าร้างยอมเข้าไปทาง ทวารทั้งเก้า ถ่านเพลิงก้อนโต ๆ ตกลงบนศีรษะ ในกาลเมื่อถ่านเพลิงตกลง บนศีรษะของพระราชานั้น สรีระทั้งสิ้นลุกโพลงเหมือนต้นไม้ติดเพลิงฉะนั้น ทุกขเวทนามีกำลัง ย่อมเป็นไป พระราชานั้น เมื่อไม่สามารถจะอดกลั้นได้ ก็ ร้องเอ็ดอึงไป. ท่านสร้งกศาศดาแยกแผ่นดินออก แสดงให้เห็นพระราชานั้น ซึ่ง หมกใหม่อยู่ในกุกกุณนรกนั้นอย่างนั้น มหาชนก็ถึงความสะดุ้งกลัว พระมหาสัตว์ รู้ว่ามหาชนกลัวยิ่งนัก จึงบันดาลให้นรกนั้นอันตรธานไป.

บทว่า **ธมฺมํ ฅณฺเหตุ** ความว่า ผู้กล่าวธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐.

บทว่า **สมณ** ได้แก่ ท่านผู้ลอยบาปแล้ว. บทว่า **อทุสเส** ได้แก่ ผู้ไร้ความผิด.

บทว่า **นาลิกิริ** ได้แก่ พระราชาผู้มีพระนามอย่างนี้. บทว่า **ปรตฺถ**

ความว่า ผู้บังเกิดแล้วในปรโลก คือ นรก. บทว่า **สงฺกมฺม** ความว่า

สุนัขทั้งหลายตัวใหญ่ ๆ มาจากทางโน้น ทางนี้ ประชุมกัน กัดกินพระเจ้า- นาลิกิริราชนั้น.

ได้ยินว่า เมื่อพระราชาพระนามว่า นาลิกิริราช เสวยราชสมบัติอยู่ใน **ทันตปุรนคร** ในกาลถึงครุฑนั้น พระมหาดาบสองคี่หนึ่งแวงล้อมด้วยดาบสห้า ร้อยมาจากป่าหิมพานต์ พักอยู่ในพระราชอุทยาน แสดงธรรมแก่มหาชน. พวก อำมาตย์กราบทูลพระราชว่า ดาบสผู้มีธรรม อยู่ในพระราชอุทยาน ก็พระราช เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ครองราชย์โดยธรรม. เมื่ออำมาตย์ทั้งหลายพากัน

สรรเสริญพระดาบส ท้าวเธอจึงทรงพระดำริว่า แม้เราก็จักฟังธรรม แล้ว
เสด็จไปยังพระราชอุทยาน ทรงไหว้พระดาบสแล้วประทับนั่งอยู่. พระดาบส
เมื่อจะทำปฏิสนธิฐานกับพระราชา จึงกราบทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร
พระองค์ทรงครองราชย์โดยธรรมหรือไม่ทรงเบียดเบียนมหาชนดอกหรือ ?
พระราชาทรงกริ้วถ้อยคำของพระดาบส ทรงดำริว่า ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้
ชะรอยชฎิลโง่งนี้จะกล่าวแต่โทษของเราเท่านั้น ในสำนักของทวยนาคร
ช่างเถิด เราจักทำให้สาสม แล้วตรัสนิมนต์ว่า พຽງนี้ นิมนต์พวกท่านมายัง
ประตຽงของข้าพเจ้าตั้งนี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้เอาคูดเก่า ๆ บรรจุคຽม
จนเต็ม เมื่อพวกดาบสมาแล้ว ตรัสสั่งให้เอาคูดใส่ภิกขาภษณะของดาบสเหล่านั้น
จนเต็ม ให้ปิดพระทวารเสีย แล้วตรัสสั่งให้คนถือสาก และท่อนเหล็กทุบศิระ
ของพระฤๅษีทั้งหลาย ให้จับชฎาลากมาให้สุนัขกัดกิน จึงเข้าไปสู่แผ่นดินซึ่ง
แยกออก ณ ที่นั้น บังเกิดในสุนขมหารก. สรีระของพระราชาในนรกนั้น
ได้มีสามคาวุต. ลำดับนั้น สุนัขทั้งหลายตัวโต ๆ ขนาดเท่าช้างอย่างใหญ่
มีวรรณะ ๕ ประการ ติดตามกัดพระราชานั้น สลัดให้ล้มลง ณ แผ่นดินเหล็ก
อันลຽกโพลง ประมาณเก้าโยชน์ แล้วทิ้งเอา ๆ จนเต็มปาก เคี้ยวกินพระราชา
ซึ่งคิณรนอยู่. พระมหาสัตว์แยกแผ่นดินออกเป็นสองภาค แล้วแสดงให้เห็น
นรกนั้น รู้ว่ามหาชนหวาดกลัว จึงบันดาลให้อันตรธานไป.

บทว่า **อถขุโน** ได้แก่ พระราชาทรงพระนามว่า **สหัสสพาหุ**.

บทว่า **องคิรต** ได้แก่ ท่านองคิรตผู้มีชื่ออย่างนี้ เพราะเปล่งรัศมีออกจาก
อวัยวะ. บทว่า **ເລຍิตຽວາ** ความว่า พระราชาอัฐชนะเบียดเบียนท่าน
องคิรต คือเอาเกาทัณฑ์อันอาบยาพิษ ยิงให้ถึงความตาย. ได้ยินว่า พระเจ้า
อัฐชนะนั้น เมื่อเสวยราชย์ในนครราชธานี **เขตมทิสกรรัฐ** เสด็จไปล่าเนื้อ

ครั้งนั้นเมื่อได้แล้ว ก็ชอบประพาศเสวยเนื้อสุกในถ้ำนเพลิง วันหนึ่ง พระองค์ทรงทำชุ่มคักในสถานที่นั้นจะมา ประทับยืนแลดูเนื้อทั้งหลายอยู่ คราวนั้นท่านอังกิรสดาบส ขึ้นอยู่บนต้นไม้ค้ำหนึ่งใกล้ ๆ พระราชานั้น กำลังเก็บผลไม้อยู่ ปล่อยกิ่งที่เก็บผลแล้วลงไป. เพราะเสียงกิ่งไม้ที่ท่านปล่อยไป ผุ่งเนื้อที่มาถึงสถานที่นั้นแล้ว จึงหนีไป. พระราชาทรงกริ้วเอาลูกศรมียาพิษยิงพระดาบส. พระดาบสตกถึงลงมา ศีรษะกระแตกตอะเตียน ทำกาลกิริยา ลงที่ปลายหลาวแหลมนั่นเอง. ทันใดนั้น พระราชาก็เข้าไปสู่แผ่นดิน ซึ่งแยกออกเป็นสองภาค บังเกิดในสัตติสุลนรก. สรีระได้มีประมาณ ๓ คาวุต นายนิรยบาลในนรกนั้น ทูตตีด้วยอาวุธอันลุดกโพลง บังคับให้ขึ้นภูเขาเหล็กอันลุดกโพลง. ในเวลาที่พระราชานั้นสถิตเหนือยอดบรรพต ลมย่อมประหาร. พระราชาก็พลัดตกลงด้วยลมพัด. ขณะนั้น หลาวเหล็กอันลุดกโพลง ขนาดลำตาล. ใหญ่พุ่งขึ้นภายใต้แผ่นดินเหล็กอันลุดกโพลงหนาเก้าโยชน์. พระราชานั้นเอาศีรษะกระแทกยอดปลายหลาวนั่นเอง แล้วถูกหลาวเสียบตรึงไว้ ขณะนั้นแผ่นดินก็ลุดกโพลง หลาวก็ลุดกโพลง สรีระของพระราชานั้นก็ลุดกโพลง พระราชาร้องเฮ็ดอึง ถูกเผาไหม้อยู่ในนรกนั้น พระมหาสัตว์บันดาลให้แผ่นดินแยกออกเป็นสองภาค แล้วชี้ให้เห็นนรกนั้น รู้ว่ามหาชนหวาดกลัว จึงบันดาลให้อันตรธานไป.

บทว่า **ขณฺฑาโส** ความว่า พระเจ้ากลาพูได้ให้เชือดเนื้อมือเท้าทั้ง ๔ หูและจมูกของขันตีวาทีดาบส ทำให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่. บทว่า **อฑฺฐกํ** ได้แก่ผู้หาความผิดมิได้. พระเจ้ากลาพู ครั้นให้เชือดเนื้ออย่างนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้เขียนด้วยหวายเส้นควบสำหรับประหารพันที ให้จับฆฎาดาบสคร่ำมาให้เห็นอนกู่ แล้วเอาพระปราชณีประหารที่หลัง ทำให้ถึงทุกขเวทนาใหญ่. บทว่า **กลาพูวีจํ**

ความว่า พระเจ้ากลาพุนั้นก็เข้าถึงอเวจินรก. บทว่า กฏุกิ ความว่า เข้าถึงนรกอันมีเวทนากล้า เห็นปานนี้ ถูกเผาไหม้อยู่ในระหว่างเปลวไฟทั้ง ๖. อนึ่งเรื่องของพระเจ้ากลาพุ โดยพิสดาร ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในขันติวาทีชาดกนั่นเอง.

บทว่า อญฺญานิ ปาปิฏฺฐตฺรานิ เจตฺถ ความว่า กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต ฟัง (นรกเหล่านั้น) และนรกอื่นอันหยาบช้ำกว่านรกเหล่านี้. บทว่า ฆมฺมุญฺจเร ความว่า ดูก่อนท้าวสักกเทวราช กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตรู้ชัดว่านรกทั้ง ๔ เหล่านี้ และพระราชา ๔ องค์เหล่านี้ บังเกิดในนรกทั้งสิ้นเท่านี้ก็หามิได้ ที่แท้แม้นรกแม่อื่น และพระราชาแม่อื่น ก็บังเกิดแล้วในนรกเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ฟังประพตติธรรมในสมณพราหมณ์ คือถวายจตุปัจจัยจัดการรักษาป้องกันโดยชอบธรรม.

เมื่อพระมหาสัตว์ แสดงสถานที่บังเกิดของพระราชาทั้งสี่อย่างนี้แล้ว พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ก็สิ้นความสงสัย. ต่อแต่นั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะตรัสถามปัญหาที่เหลือ ๔ ข้อต่อไป จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน ขอ-
ถามปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานี้
นั้นด้วย.

บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่ามีศีล เรียกคนเช่นไร
ว่ามีปัญญา เรียกคนเช่นไรว่าสัตบุรุษ สิริย่อมไม่ละคน
เช่นไรหนอ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตฺ วิธฺ โน สิริ โน ขหาติ ความว่า
สิริ อันบุคคลได้แล้วย่อมไม่ละบุรุษเช่นไรกัน ?

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะวิชันนาปัญหาของท้าวสักกเทวราช
ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

บุคคลใดในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยกาย วาจา
และใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ๆ ไม่พูดพล่อย ๆ
เพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่าเป็นผู้
มีศีล.

บุคคลใด คิดปัญหาอันลึกซึ้งได้ด้วยใจ ไม่ทำ
กรรมอันหยาบช้า อันหาประโยชน์มิได้ ไม่ปิดทางแห่ง
ประโยชน์ อันมาถึงตามกาล บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้น
ว่ามีปัญญา.

บุคคลใดแล เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที มีปัญญา
มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วยทำกิจของ
มิตรผู้ตกยาก โดยเต็มใจ บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า
สัตบุรุษ.

บุคคลใดประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งปวงเหล่านี้
คือเป็นผู้มีศรัทธา อ่อนโยน แจกทานด้วยดี รู้ความ
ประสงค์ สิริยอมไม่ละบุคคลเช่นนั้น ผู้สงเคราะห์
มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายน เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ด้วย
สามารถแห่งความสุจริต ทางไตรทวาร. บทว่า น อุตตเหตุ นี้ เป็นหัวข้อ
แห่งเทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า ไม่พูดเหลวไหล เพราะเหตุแห่งตน เพราะ
เหตุแห่งผู้อื่น เพราะเหตุแห่งทรัพย์ เพราะเหตุแห่งยศ เพราะเหตุแห่งลาภ

หรือเพราะเหตุมุ่งอามิส. ถึงเนื้อความนี้ จะสำเร็จด้วยบทนี้ว่า ส้ารวมด้วย วาจา ดังนี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เพื่อแสดงเนื้อความให้หนัก ควรทราบที่ท่าน กล่าวอย่างนี้ดีกว่า ก็ความชั่วที่จะชื่อว่า คนผู้มักพูดเท็จไม่ทำไม่มี.

บทว่า **คมฺภีรปฺปญฺหิ** ความว่า (บุคคลใดคิดค้น) ปัญหาอันลึกซึ่ง ลึกลับ กำบัง ทั้งโดยอรรถและบาลี เช่นเดียวกับปัญหาที่มา ในสัตตคุภิสตชาดก สัมภวชาดก และอุมมังกชาดก. บทว่า **มนสา วิจิณฺตยฺ** ความว่า บุคคล ใด คิดค้นได้ด้วยใจ ทางตลอดเนื้อความ สามารถเพื่อจะกล่าวแก้ กระทำ ให้ปรากฏดุจยังพระจันทร์ พระอาทิตย์ให้ตั้งขึ้นตั้งพันดวง. บทว่า **นจฺจาหิตํ** ความว่า และบุคคลใดไม่กระทำความ อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง คือ ล่วงเลยประโยชน์ หยาบช้ำ เผ็ดร้อน สาหัส อนึ่ง เพื่อจะยังเนื้อความนี้ให้ แจ่มแจ้ง ควรกล่าวฎิปัญหาว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่สร้างบาปกรรม เพราะ

เหตุแห่งความสุขของตน สัตบุรุษทั้งหลายเมื่อนั้นทุกข์
ถูกต้อง พลังพลาดลง ย่อมไม่ละธรรม เพราะความ
รักและความซัง.

บทว่า **กาลคตํ** ความว่า บุคคลใดเมื่อยังท่านเป็นต้นเหล่านี้ให้ถึง พร้อม ด้วยคิดว่า กาลนี้เป็นกาลควรให้ท่าน เป็นกาลที่จะรักษาศีล เป็นกาล เข้าจำอุโบสถ เป็นกาลตั้งมั่นในสรีระ เป็นการกระทำบรรพชา เป็นกาลบำเพ็ญสมณธรรม เป็นวาระที่ควรบำเพ็ญวิปัสสนา ชื่อว่าย่อมไม่ริครอบ คือ ไม่ยังทางแห่งประโยชน์ อันมาถึงโดยกาลให้เสื่อมไป. บทว่า **ตถาวิชิ** ความว่า คู่ก่อนท้าวสักกะ พระสัพพัญญูพุทธะก็ดี พระปัจเจกพุทธะก็ดี พระมหาสัตว์ ก็ดี เมื่อจะกล่าวถึงคนมีปัญญา ย่อมกล่าวถึงบุคคลเห็นปานนี้.

ในบทว่า โย เว นั้น มีอธิบายดังนี้ บุคคลใครรู้จักคุณ อันผู้อื่น
ทำแล้วแก่ตน ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญู อนึ่ง ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว ทำการตอบแทน
คุณของเขาที่ได้ทำคุณไว้แก่ตน ชื่อว่าเป็นผู้กตเวที. บทว่า **ทุกขิตตสฺส** ความว่า
บุคคลโดยกความทุกข์แห่งสหายของตน ผู้ถึงทุกข์ขึ้นไว้ในตน ช่วยทำให้กิจ
อันเกิดขึ้นแก่สหายนั้น ด้วยมือของตนโดยเคารพ พระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อม
กล่าวบุคคลนั้น ผู้เห็นปานนี้ ว่าเป็นสัตบุรุษ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาสัตบุรุษ
ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีความกตัญญู กตเวที เพราะฉะนั้น ควรกล่าวถึงชาดก
เช่น สตปตชาดก จุลลหังสชาดก และมหาหังสชาดกเป็นต้น.

บทว่า **เอเตหิ สพฺเพหิ** ความว่า ก่อนท้าวสักกเทวราช บุคคล
ใดเข้าถึงด้วยคุณสมบัติ มีศีลเป็นต้น ดังที่กล่าวไว้ในหนหลัง เหล่านี้ทั้งหมด.
บทว่า **สพฺุโ** ความว่า ประกอบด้วยโอภปปนสัทธา (ศรัทธา คือความ
เชื่อมั่น). บทว่า **มฺุท** ได้แก่ เป็นผู้มีปกติพูดจาน่ารัก. บทว่า **ตํ วิภาติ**
ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้จำแนกแจกทานด้วยดี เพราะความเป็นผู้ยินดียิ่ง ในการ
จำแนกศีล จำแนกทาน ชื่อว่า **วทัญญู** ผู้รู้ถ้อยคำ เพราะสามารถรู้ถ้อยคำของ
ยาก แล้วจึงให้. บทว่า **สงฺคาหํ** ความว่า ชื่อว่าผู้สงเคราะห์ เพราะ
สงเคราะห์ชนนั้น ๆ ด้วยสังคหวัตถุ ๔. ชื่อว่า มีวาจาสละสลวย เพราะ
กล่าวถ้อยคำไพเราะ. ชื่อว่า มีวาจาอ่อนหวาน เพราะมีถ้อยคำเกลี้ยกล่อม.
บทว่า **ตถาวริชฺ** โน ความว่า สิริ กล่าวคือ ยศและลาภอันเลิศที่ได้แล้ว
ย่อมไม่ละบุคคลเช่นนั้น คือ สิริของบุคคลนั้น ย่อมไม่พินาศไป.

พระมหาสัตว์เจ้า วิสัชนาปัญหา ๔ ข้อ คุณยังพระจันทร์อันเต็มดวง
ให้ตั้งขึ้นบนพื้นท้องฟ้าฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้ ถัดจากนั้นไป เป็นปุจฉา
และวิสัชนาปัญหาที่เหลือ ท้าวสักกเทวราช ตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอถาม
ปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้น
ด้วย นักปราชญ์ย่อมกล่าวศีล ลีริ ธรรมของสัตบุรุษ
และปัญญาว่า ข้อไหนประเสริฐกว่ากัน ?

พระมหาสัตว์ ทูลว่า

แท้จริง ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า
ปัญญานั้นแหละประเสริฐสุด ดุจพระจันทร์ประเสริฐ
กว่าดวงดาวทั้งหลายฉะนั้น ศีล ลีริ และธรรมของ
สัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา.

ท้าวสักกะตรัสถามว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอ
ถามปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น
บุคคลในโลกนี้ทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประ-
พตืออะไร เสพอะไร จึงจะได้ปัญญา ขอท่านได้โปรด
บอกปฏิปทา แห่งปัญญา ณ บัดนี้ว่า นรชนทำอย่างไร
จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

ท่านสรภังคศาสดา ทูลว่า

บุคคลควรคบหาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดลออ
เป็นพหูสูต ควรเป็นนักเรียน นักสอบถาม ฟังตั้งใจ
ฟังคำสุภาสิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้
มีปัญญา.

ผู้มีปัญญานั้น ย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และ

โดยความเป็นโรค ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ย่อมละความพอ
ใจในกามทั้งหลาย อันเป็นทุกข์ มีภัยใหญ่หลวงเสียได้.

ผู้นั้น ปราศจากราคะแล้ว กำจัดโทสะได้ พึง
เจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ งดอาชญาในสัตว์
ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถุกนินทา ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิลฺ ได้แก่ อาจารย์สิล. บทว่า สิริ
ได้แก่ อิศริยยศ. บทว่า สตยฺจ ฐมฺมฺ ได้แก่ สัปปริสธรรม. บทว่า
ปญฺญํ ความว่า ท้าวสักกะตรัสถามว่า ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวถึงบรรดา
ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ อย่างนี้ว่า อย่างไรประเสริฐกว่ากัน ?

บทว่า ปญฺญา हि ความว่า พระมหาสัตว์ทูลว่า ก่อนท้าวสักกะ
ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าปัญญาที่นั้น คนฉลาดทั้งหลายเช่นพระพุทธเจ้า
เป็นต้น กล่าวว่าเป็นประเสริฐสุด เหมือนดวงดาวแวดล้อมดวงจันทร์ ดวง
จันทร์นั้นแหละสูงสุกว่าดวงดาวเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้คือ
ศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ก็ฉนั้น. บทว่า อนฺวยายกา ปญฺญวโถ
ภวนฺติ ความว่า ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้น คือเป็นบริวารของ
ปัญญานั้นเอง.

คำว่า ถลฺ กโร เป็นต้น เป็นไวพจน์ของกันและกันเท่านั้น. บทว่า
ถลฺ กโร ความว่า ท้าวสักกะตรัสถามว่า บุคคลกระทำอยู่ซึ่งกรรมอะไร
ประพศิอะไร เสพคือคบหา ซึ่งกรรมอะไร ย่อมได้ซึ่งปัญญาในโลกนี้ที่เดียว
ท่านโปรดบอกปฏิบัติแห่งปัญญาอย่างเดียว ข้าพเจ้าใครจะรู้ สัตว์ผู้ต้องตาย
เป็นสภาพ ทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้ชื่อว่า มีปัญญา.

บทว่า วุฑฺฒํ ได้แก่ บัณฑิต ผู้ถึงซึ่งความเจริญด้วยความรู้. บทว่า
นิปฺเณ ความว่า ผู้สามารถรู้เหตุการณ์อันสุขุม. บทว่า เอวฺ กโร ความว่า

ท่านสร้งศาสดาตอบว่า บุคคลใด สมาคม คบหา นั่งใกล้ซึ่งบุคคลผู้มี
ประการดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ ย่อมเล่าเรียนบาลี สอบถามอรรถาธิบายเนื่อง ๆ
เงี่ยโสตลงสดับคำสุภาษิตโดยเคารพ คุจบุคคลจารีกรอยลงบนแผ่นดิน หรือ
คุจเอาตุ้มทองรองรับมันเหลวของราชสีห์ ฉะนั้น บุคคลผู้กระทำอย่างนี้ นี้
ย่อมเป็นผู้มีปัญญา พระมหาสัตว์กล่าวปฏิปทาแห่งปัญญาอย่างนี้ คล้ายกับ
ยังพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้น จากปราจีนโลกธาตุ เมื่อจะกล่าวคุณของปัญญานั้นใน
บัดนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามคุณ ความว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้น
ย่อมเห็น คือพิจารณาส่วนแห่งกามทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะ
อรรถว่า มีแล้วเหมือนไม่มี โดยความเป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์
ทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ โดยความเป็นโรค เพราะความมีพร้อมแห่ง
โรค คือทุกข์ แก่สืบแปดประการ อาศัยกามเกิดขึ้น. บทว่า โส เอว วิปลสูติ
ความว่า เมื่อบุคคลเล็งเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น ของกามทั้งหลาย โดยเหตุ
เหล่านี้ รู้ชัดว่า ที่สุดแห่งทุกข์อันอาศัยกามเกิดขึ้นไม่มี การละกามอย่างเดียว
เท่านั้นเป็นสุข แล้วย่อมละเสียได้ซึ่งความพอใจ ในกามอันเป็นทุกข์ เป็น
ภัยใหญ่.

บทว่า ส วิตราโค ความว่า คุก่อนท้าวสักกะ บุคคลนั้นปราศจาก
ราคะอย่างนี้ กำจัดซึ่งโทษอันเกิดขึ้น ด้วยอำนาจอาภาภูวัตถุ กำประการเป็น
สภาพแล้ว พึงเจริญเมตตาคจิต ครันเจริญเมตตาคจิต ชื่อว่าไม่มีประมาณเพราะ
มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์แล้ว เป็นผู้มิฉานไม่เสื่อม ใคร ๆ จะคำ
หนีไม่ได้ ย่อมบังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวโทษแห่งกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ พระราชาแม่
ทั้ง ๓ องค์เหล่านั้น พร้อมด้วยพณิกาย ต่างละความกำหนดยินดี ในเบญจ
กามคุณได้ด้วยตทั้งกปทาน. พระมหาสัตว์รู้ดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาด้วย
สามารถแห่งความร่ำเรียงของชนเหล่านั้นว่า

การเสด็จมาของมหาบพิตร ผู้มีพระนามว่า

อัญญกะ ภิมรณะ และกาลิงคราช ผู้มีพระเดชานุภาพ

พุ่งเพื่อไป เป็นการมาอย่างมหิทฺธิฤทธิ ทุก ๆ พระ

องค์ทรงละกามราคะได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหิทฺธิ** ความว่า การมาอันมีมหิทฺธิ-
ฤทธิ คือกว้างขวางรุ่งเรืองใหญ่. บทว่า **ตมฺมัญญกา** ความว่า ของพระองค์
ผู้มีพระนามว่าอัญญกะ. บทว่า **ปหิโน** ความว่า กามราคะ อันทุกพระองค์
ทรงละได้แล้ว ด้วยตทั้งกปทาน.

พระราชาทั้งหลาย ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชมเชย พระ
มหาสัตว์เจ้า จึงพากันตรัสคาถา ความว่า

ท่านเป็นผู้รู้จักผู้อื่น ชื่อนั้นก็เป็นอย่างนั้นแหละ

ข้าพเจ้าทุกคนละกามราคะได้แล้ว ขอท่านจงให้โอกาส

เพื่อความอนุเคราะห์ ตามที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้ถึง

คติของท่านได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุคฺคหยา** ความว่า พระราชาทั้งหลาย
พากันตรัสว่า ท่านโปรดกระทำโอกาสเพื่อประโยชน์ แก่การบรรพชาของ
พวกข้าพเจ้า อย่างที่พวกข้าพเจ้าบวชแล้วจะพึงตรัสรู้ คือบรรลุความสำเร็จ
ตามคติของท่าน ได้แก่พึงแทงตลอดได้ ซึ่งคุณอันท่านแทงตลอดแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อพระมหาสัตว์จะกระทำโอกาสแก่พระราชاهล่านั้น จึงกล่าวคาถาต่อไปความว่า

อาตมาให้ออกาสเพื่อความอนุเคราะห์ เพราะ
มหาบพิตรทั้งหลาย ละกามราคะได้อย่างนั้นแล้ว จง
ยังกายให้ซาบซ่าน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่
มหาบพิตรทั้งหลายจะทรงทราบ ถึงคติของอาตมา.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆราถ กาย ความว่า ยังกายให้ซาบซ่าน
ด้วยปีติอันเกิดแต่ฆานอันไพบูรณ์.

พระราชاهล่านั้น ทรงสดับเช่นนั้น เมื่อจะทรงยอมรับ จึงตรัสคาถา
ความว่า

ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาดั่งแผ่นดิน ข้าพเจ้าทั้งหลาย
จักทำตามคำสั่งสอนที่ท่านกล่าวทุกอย่าง ข้าพเจ้า
ทั้งหลายจะยังกายให้ซาบซ่านด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตาม
ที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้ถึงคติของท่าน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงให้บรรพชาแก่พระราชاهล่านั้นพร้อมทั้ง
พลนิกาย เมื่อจะส่งหมู่ญาติไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ญาติทั้งหลายผู้มีคุณ
ความดี ทำการบูชานี้ แก่ก็สวัจฉดาบสแล้ว จงพากัน
ไปยังที่อยู่ของตน ๆ เถิด ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ยินดี
ในฉาน มีจิตตั้งมั่นทุกเมื่อเถิด ความยินดีนี้ เป็น
คุณชาติประเสริฐสุดของบรรพชิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺจนฺตุ** ความว่า พระมหาสัตว์กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงไปยังสถานที่อยู่เป็นต้นของตน ๆ เกิด.

พระฤๅษีทั้งหลายรับคำของพระมหาสัตว์แล้ว ต่างนมัสการลา ลอยขึ้นสู่อากาศ กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน ๆ. ฝ่ายท้าวสักกเทวราช เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทำการชมเชยพระมหาสัตว์เจ้า ประคองอัญชลี นมัสการพระมหาสัตว์คุณนอบน้อมอยู่ซึ่งพระอาทิตย์ พร้อมด้วยเทพบริษัทยศเสด็จหลีกไป. พระศาสดาทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ความว่า

ชนเหล่านั้น ได้ฟังคาถาอันประกอบด้วย
ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว
เกิดปีติโสมนัส พากันอนุโมทนาอยู่ เทวดาทั้งหลาย
ผู้มียศ ต่างก็พากันกลับไปสู่เทพบุรี.

คาถาเหล่านี้ มีอรรถพัยุชณะดี อันฤๅษีผู้เป็น
บัณฑิตกล่าวดีแล้ว คนใดคนหนึ่งฟังคาถาเหล่านี้ ให้
มีประโยชน์ ฟังได้คุณพิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
ครั้นแล้วพึงบรรลุถึงสถานที่ อันมัจจุราชมองไม่เห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมฺตตสฺสุหิตา** ความว่า คาถาเหล่านี้
ชื่อว่าอาศัยซึ่งพระนิพพาน เพราะแสดงถึงความไม่เที่ยงเป็นต้น. พระบรมศาสดา
เมื่อทรงสรรเสริญคำสุภาษิต อันให้ซึ่งพระนิพพาน ของท่านสร้งกศาสดา
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิมา** (คาถาเหล่านี้) ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุลฺลวตี** ความว่า คาถาเหล่านี้ ชื่อว่า
อาศัยประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะอรรถว่าให้ซึ่งพระนิพพาน. บทว่า **สุพฺยุณฺนา**

แปลว่า มีพญานะบริสุทธิ์. บทว่า สุภาสิตา ความว่า อันฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวทำให้น่าฟังด้วยดี คือกล่าวไว้ดีแล้ว. บทว่า อฏฺฐจิกตฺวา ความว่า บุคคลใดเป็นผู้มีความต้องการ เพราะทำความเป็นประโยชน์แก่ตน ฟังฟังโดยเคารพ. บทว่า ปุพฺพปาริยํ ความว่า ปฐมฌานเป็นคุณวิเศษเบื้องต้น ทุติยฌานเป็นคุณวิเศษเบื้องปลาย จะฟังได้คุณวิเศษอันตั้งอยู่โดยความเป็นเบื้องต้น เบื้องปลาย ด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ ด้วยสามารถแห่งมรรค ๔ อย่างนี้. บทว่า อทฺตฺสนํ ความว่า และจะฟังได้พระอรหัตผล อันเป็นคุณวิเศษเบื้องปลาย แล้วบรรลุพระนิพพานในที่สุด. เพราะว่า บุคคลผู้บรรลุพระนิพพานแล้ว ย่อมเป็นผู้เชื่อว่าไปสู่สถานที่ ซึ่งมฤตยูราชมองไม่เห็น.

พระบรมศาสดาครั้นทรงถือเอายอดแห่งเทศนา ด้วยอรหัตผลอย่างนี้แล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อน ฝนดอกไม้ก็ตกลงในสุสานที่เฝ้าพระโมคคัลลานะ ดังนี้แล้ว ทรงประกาศอริยสัจ เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถา ความว่า

สาลิสสระดาบสในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระ-
สารีบุตร เมณฑิสสระดาบส ได้มาเป็นพระกัสสป
ปัณฑดาบสได้มาเป็นพระอนรุทชะ เทวดาบสได้มา
เป็นพระกัจจายนะ อนุลิสสระดาบสได้มาเป็นพระอานนท์
กิสวัจจดาบสได้มาเป็นพระโกณฑิยะ คือ พระโมค-
คัลลานะ นารทดาบสได้มาเป็นพระปุลณมันทานีบุตร
บริษัทที่เหลือ ได้มาเป็นพุทธบริษัท สรรังคดาบส
โพธิสัตว์ ได้มาเป็นเรตถาคค เธอทั้งหลายจงทรงจำ
ชาดกไว้อย่างนี้.

จบอรรถกถาสรรังคชาดก

๓. อลัมพสาชดก

ว่าด้วยอสิสิงคดาบส ถูกทำลายตบะ

[๒๔๗๘] (พระศาสดาตรัสว่า) ครั้งนั้น พระอินทร์
ผู้เป็นใหญ่ ผู้ทรงครอบงำวัตรอสูร เป็นพระบิดา
แห่งเทพบุตรผู้ชนะ ประทับนั่งอยู่ ณ สุธรรมเทวสภา
รับสั่งให้เรียกนางอลัมพสาเทพกัญญาเข้ามาเฝ้า.

[๒๔๗๙] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) ลูก่อนนาง
อลัมพสา ผู้เจือปนด้วยกิเลสสามารถจะเส้าโลมฤาษีได้
เทวดาชั้นดาวดึงส์ พร้อมด้วยพระอินทร์ ขอร้องเจ้า
เจ้าจงไปหาอสิสิงคดาบสเถิด.

[๒๔๘๐] ดาบสองคี่นี้ มีวัตรประพฤดิพรหม-
จรรย์ ยินดียิ่งในนิพพานเป็นผู้เจริญ อย่าพึงล่วงเลย
พวกเราไปก่อนเลย เจ้าจงห้ามมรรคของเธอเสีย.

[๒๔๘๑] (นางอลัมพสาทูลว่า) ข้าแต่พระเทวราช
พระองค์ทรงทำอะไร ทรงมุ่งหมายแต่หม่อมฉัน
เท่านั้น รับสั่งว่า แนะเจ้าผู้ว่าจะเส้าโลมฤาษีได้ เจ้า
จงไปเถิด ดังนี้ นางเทพอัปสรแม่อื่น ๆ ก็มีอยู่.

นางเทพอัปสรผู้ทัดเทียมหม่อมฉัน หรือประเสริฐ
กว่าหม่อมฉัน ก็มีอยู่ในนั้นทวัน อันหาความเศร้าโศก
มิได้ วาระคือการไป จงมีแก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น
แก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น จงไปประเล้าประโลมเถิด.

[๒๔๘๒] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) เจ้าพุดจริง โดยแท้แล นางเทพอัปสรอื่นๆ ที่ทัดเทียมกับเจ้า และยิ่งกว่าเจ้า มีอยู่ในนันทวัน อันหาความโศกมิได้.

ดูก่อนนางผู้มีอวัยวะงามทุกส่วน ก็แต่ว่า นางเทพอัปสรเหล่านั้นไปถึงชายเข้าแล้ว ย่อมไม่รู้จักการบำเรออย่างที่เจ้ารู้.

ดูก่อนโฉมงาม เจ้านั้นแหละจงไป เพราะว่า เจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย เจ้าจักนำดาบสนั้นมาสู่อ่านาจได้ ด้วยผิวพรรณ และรูปร่างของเจ้าเอง.

[๒๔๘๓] (นางอลัมพสาพูดว่า) หม่อมฉันอัน ท้าวเทวราชทรงใช้ จักไม่ไปหาได้ไม่ แต่หม่อมฉันกลัวที่จะเบียดเบียนพระดาบสนั้น เพราะท่านเป็นพราหมณ์ มีเดชฟุ้งเฟื่อง.

ชนทั้งหลายมิใช่น้อย เบียดเบียนพระฤาษีแล้ว ต้องตกนรก ถึงสังสารวัฏเพราะความหลง เพราะเหตุ นั้น หม่อมฉันจึงต้องขนลุกขนพอง.

[๒๔๘๔] (พระศาสดาตรัสว่า) นางอลัมพสา เทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่ารักใคร่ ผู้เจือปนด้วยกิเลสปรารถนาจะยังอติสังคดาบสให้ผสม ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ก็นางอลัมพสาเทพอัปสรนั้น เข้าไปยังป่าที่ อติสังคดาบสรักษา อันดาบสไปด้วยเถาตำลึงโดยรอบ ประมาณกิ่งโยชน์.

นางได้เข้าไปหาอิสติงคดาบส ผู้กำลังปิดกวาด
โรงไฟ ใกล้เคียงอาทิตย์อุทัย ก่อนเวลาอาหารเช้า
[๒๔๘๕] (อิสติงคดาบสกล่าวว่) เธอเป็นใครหนอ
มีรัศมีเหมือนสายฟ้า หรืองามดังดาวประกายพริ้ว
มีเครื่องประดับแขนงามวิจิตร ล้วนแก้วมุกดา แก้วมณี
และกฤษณาทล.

ประหนึ่งแสงพระอาทิตย์ มีกลิ่นจตุรณจันท์
ผิวพรรณดุจทองคำ ลำขางามดี มีมารยามากมาย
กำลังแรงรุ่ม สะคราญโฉม น่าดูน่าชม.

เท้าของเธอไม่ว่างกลาง อ่อนละมุน แสนสะอาด
ตั้งลงด้วยดี การเยื้องกรายของเธอน่ารักใคร่ ทำใจ
ของเราให้วาบหวามได้ทีเดียว.

อนึ่ง ลำขาของเธอเรียวยาว เปรียบเสมอด้วย
วงช้าง โดยลำดับ ตะโพกของเธอผึ่งผาย เกลี้ยงเกล้า
ดั่งแผ่นทองคำ.

นาภีของเธอตั้งลงเป็นอย่างดี เหมือนฝักดอก-
อุบล ย่อมปรากฏแต่ที่ไกล คล้ายเกสรดอกอัญชันเขียว.

ถันทั้งคู่เกิดที่ทรวงอก หาขั้วมิได้ ซึ่งทรงไว้ซึ่ง
ชีรลไม่หดเหี่ยว เต่งตั้งทั้งสองข้าง เสมอด้วยน้ำเต้า
ครึ่งซีก.

คอของเธอประดุจเนื้อทราย ขาวคล้ายหน้า-
สุวรรณภณี มีริมฝีปากเรียบงดงาม เป็นที่ตั้งแห่งมนะ
ที่ ๔ คือ ชิวหา.

พีนของเธอทั้งข้างบนข้างล่าง ชัดสีแล้วด้วยไม้
ชำระฟัน เกิดสองคราวเป็นของหาโทษมิได้ ดูงามดี.

นัยน์ตาทั้งสองข้างของเธอดูดำกลับ มีสีแดงเป็น
ที่สุด สีแดงเม็ดมะกล่ำ ทั้งยาวทั้งกว้าง ดูงามนัก.

ผมที่งอกบนศีรษะของเธอไม่ยวบนัก เกลี้ยง-
เกลียด หวีด้วยหวีทองคำ มีกลิ่นหอมฟุ้ง ด้วยกลิ่น
จันทร์.

กสิกรรม โครักขกรรม การค้าของพ่อค้า และ
ความบากบั่นของญาติทั้งหลาย ผู้สำรวจดีด้วยตบะ
มีประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคลมีประมาณเท่านั้น
ในปฐมพิณพาลี จะเสมอเหมือนกับเธอ เธอเป็นใคร
หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักเธอได้อย่างไร ?

[๒๔๘๖] (นางอลัมพูสากล่าวว่า) ดูก่อนท่าน
กัสสปะผู้เจริญ เมื่อจิตของท่านเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่
ใช่กาลที่จะเป็นปัญหา มาเถิดท่านที่รัก เราทั้งสอง
จักรู้ธรรมด้วยกันในอาสนะของเรา มาเถิดท่าน จันจัก
เกล้าคลึงท่าน ท่านจงเป็นผู้ฉลาด ในกระบวนความ
ยินดี ด้วยกามคุณ.

[๒๔๘๗] (พระศาสดาตรัสว่า) นางอลัมพูสาเทพ-
อัปสร ผู้มีผิวพรรณน่ารักใคร่ ผู้เจือปนด้วยกิเลส
ปรารถนาจะให้อิสิสิงคดาบสผสม ครั้นกล่าวอย่างนี้
แล้ว ก็หลีกไป.

[๒๔๘๘] ส่วนอิสิสิงคดาบสนั้น รีบเดินออกไป
โดยเร็ว สลัดตัดความเหนียวขาล่าช้าเสีย ไปทันเข้าก็
จับที่มวยผมอันอุดมของนางไว้.

นางเทพอัปสร ผู้สะคราญโฉม ก็หมุนตัวกลับมา
สวมกอดพระดาบสไว้ อิสิสิงคดาบสก็เคลื่อนจาก
พรหมจรรย์ ตามที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนา
ภายหลัง นางเทพอัปสรก็มีใจยินดี.

ระลึกถึงพระอินทร์ ผู้ประทับอยู่ในนันทวัน
ทำวณณาพเทพกฤษกร ทรงทราบความดำริของนาง
แล้ว จึงทรงส่งบัลลังก์ทอง พร้อมทั้งเครื่องบริวาร
มาโดยพลัน.

ทั้งผ้าปิดทรวง ๕๐ ผืน เครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน นาง
อลัมพุสาเทพอัปสร กอดพระดาบสแนบทรวงอก
บนบัลลังก์นั้น.

นางโอบกอดไว้ถึง ๓ ปี ดูเหมือนครู่เดียวเท่านั้น
พราหมณ์ดาบสสร้างมาแล้ว รู้สึกตัวได้ โดยล่วงไป๗ปี.

ได้เห็นหมูไม้เขียวชอุ่มโดยรอบเรือนไฟ ผลัด
ใบใหม่ ดอกบาน อึงมีด้วยเสียงแห่งนकुเหว่า.

เขอตรวจตราดูโดยรอบแล้ว ร้องให้น้ำตาไหลริน
ปริเทวนาการว่า เรามีได้บูชาไฟ มิได้ร้ายมนต์ อะไร
บันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง.

ผู้ใดใครหนอ มาประเล้าประโลมจิตของเรา
ด้วยการบำเรอในก่อน ยังฉานอันเกิดพร้อมกับเดช

ของเรา ผู้อยู่ในป่าให้พินาศ ดูบุคคลยึดเรืออันเต็ม
ไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงอรรณพฉะนั้น.

[๒๔๘๕] (นางอลัมพสากล่าวว่) ดิฉันอันท้าว-
เทวราชทรงใช้มา เพื่อบำเรอท่าน จึงได้ครอบงำจิต
ของท่าน ด้วยจิตของดิฉัน ท่านไม่รู้สึกรู้สัว เพราะ
ประมาท.

[๒๔๘๖] (อิสสิงคดาบสกล่าวว่) เดิมทีท่านกัศสปะ
ผู้บิดา ได้พำสอนเราถึงสิ่งเหล่านี้ว่ ดูก่อนมาณพ
สตรีอันเสมอด้วยนารีมีผลอยู่ เจ้าจงรู้จักสตรีเหล่านั้น.

บิดาเราเหมือนเอื้อเอ็นดูเรา พำสอนคำนี้ว่
มาณพเอ๋ย เจ้าจงรู้จักนารีผู้มีเขาที่อก เจ้าจงรู้จัก
สตรีเหล่านี้.

เรามีได้ทำตามคำสอนของบิดาผู้รู้ นั้น วันนีเรา
ชบเขาอยู่แต่ผู้เดียว ในป่าอันหามนุษย์มิได้.

เราจักทำอย่างที่เราเป็นผู้เช่นเดิมอีก หรือจักตาย
เสีย ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเราที่น่าตเศียน.

[๒๔๘๗] (พระศาสดาตรัสว่) นางอลัมพสา
เทพกัณฐยา รู้จักเดช ความเพียร และปัญญาอันมั่นคง
ของพระอิสสิงคดาบสนั้นแล้ว ก็ชบศิริษะลงที่เท้าของ
พระอิสสิงคดาบส กล่าวว่

ข้าแต่ท่านมหาวีระ ขอท่านอย่าได้โกรธดิฉันเลย
ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอท่านอย่าได้

โกธดิฉันเลย ดิฉันได้ก่อประโยชน์อันใหญ่แล้ว เพื่อ
เทวดาชั้นไตรทศ ผู้มียศ เพราะว่า เทพบุรีทั้งหมด
อันท่านได้ทำให้หวั่นไหวแล้ว ในคราวนั้น.

[๒๔๕๒] (อิติสิงคดาบสกล่าวว่) ดูก่อนนางผู้เจริญ
ขอทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ทำววาสวะจอมไตรทศและ
เธอ จงมีความสุขเถิด ดูก่อนนางเทพกัญญา เชิญเธอ
ไปตามสบายเถิด.

[๒๔๕๓] (พระศาสดาตรัสว่) นางอลัมพสาเทพ-
กัญญา ชบศีระชะลงแทบเท้าแห่งอิติสิงคดาบส และทำ
ประทักษิณแล้ว ประคองอัญชลีหลีกออกไปจากที่นั้น.

นางขึ้นสู่บัลลังก์ทอง พร้อมด้วยเครื่องบริวาร
เครื่องปิดทรวง ๕๐ ผืน และเครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน
แล้วกลับไปในสำนัก แห่งเทวดาทั้งหลาย.

ท้าวสักกะจอมเทพ. ทรงปีติโสมนัส ปลาบปลื้ม
พระทัย ได้พระราชทานพระนางเทพกัญญานั้น ซึ่ง
กำลังมาอยู่ ราวกะว่าดวงประทีปอันรุ่งเรือง ราวกะ
สายฟ้าแลบฉะนั้น.

[๒๔๕๔] (นางอลัมพสาทูลว่) ข้าแต่ท้าวสักกะ
ผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ถ้าพระองค์จะทรงประทาน-
พร แก่หม่อมฉันไซ้ร ขออย่าให้หม่อมฉันต้องไป
เล่าโลมพระฤาษีอีกเลย ข้าแต่ท้าวสักกะ หม่อมฉัน
ขอพรข้อนี้.

จบอลัมพสาชาดกที่ ๓

อรรถกถาสัมพูสาชดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภการประเล้าประโลมของนางปุราณทุดิยิกาตรีสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า **อถาปุริ** ดังนี้. เรื่องในปัจจุบัน ข้าพเจ้ากล่าวไว้อย่างพิสดาร
ในอินทริยชาดกแล้วแล.

ก็พระศาสดาตรัสถามภิกษุหนึ่งว่า **คูก่อนภิกษุ** ข่าว่าเธอเป็นผู้กระสัน
อยากสึกจริงหรือ ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลรับเป็นคำสัตย์แล้ว ตรัสถามว่า ใครทำ
ให้เธอกระสัน เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า นางปุราณทุดิยิกา จึงตรัสว่า **คูก่อนภิกษุ**
หญิงนี้ก่อความฉิบหายแก่เธอ เธออาศัยหญิงนี้ ยังฉานให้พินาศ เป็นผู้หลงไหล
สลบนอนอยู่สิ้น ๓ ปี ต่อเมื่อเกิดสำนึกได้ จึงเกิดปริเวทนาอย่างใหญ่หลวง แล้ว
ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติอยู่ใน**พระนคร**
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ณ **กาสีกรัฐ** เจริญวัยแล้ว
ถึงความสำเร็จในสรรพศิลปศาสตร์แล้วบวชเป็นฤๅษี มีมูลผลาผลในป่าเป็น
อาหาร ยังอัตภาพให้เป็นไปในป่ากว้าง. ครั้งนั้น แม่เนื้อตัวหนึ่ง เคี้ยวกินหญ้า
อันเจือด้วยน้ำเชื้อ ในสถานที่ปัสสาวะของพระดาบสนั้นแล้วค่อมน้ำ. และด้วย
เหตุเพียงเท่านี้เอง มันมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ในพระดาบส จนตั้งครรภ์ นับแต่
นั้นมาก็ไม่ยอมไปไหน เที่ยวอยู่ใกล้ ๆ อาศรมนั่นเอง. พระมหาสัตว์กำหนดดู
ก็รู้เหตุนั้นทั่วถึง ต่อมา แม่เนื้อคลอดบุตรเป็นมนุษย์. พระมหาสัตว์จึงเลี้ยง
ทารกนั้นไว้ด้วยความรักใคร่ว่าเป็นบุตร ตั้งชื่อให้ว่า **อิสิสองคกุมาร**. ในเวลา
ต่อมา พระมหาสัตว์ จึงให้อิสิสองคกุมารผู้รู้เพียงสาแล้วบวช ในเวลาตนชรา

ลงได้พาดาบศกุนารนั้น ไปสู่หน้ารีวัน กล่าวสอนว่า ลูกรัก ขึ้นชื่อว่าสตรีเช่นกับ
ดอกไม้เหล่านี้ มีอยู่ในป่าหิมพานต์นี้ สตรีเหล่านั้นย่อมยังชนผู้ตกอยู่ในอำนาจ
คน ให้ถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวงได้ ไม่ควรที่เจ้าจะไปสู่อำนาจของสตรี
เหล่านั้นดังนี้แล้ว ครั้นในเวลาต่อมา ก็ทำกาลกิริยา เป็นผู้มืพรหมโลกเป็น
ที่ไปในเบื้องหน้า ฝ่ายอิสติสิงคดาบส เมื่อประลองฉานก็พาก็พักอยู่ในหิมวันต-
ประเทศ ได้เป็นผู้มีตบะกล้า เป็นผู้มือินทรีย์อันขำณะแล้วอย่างขวดยิ่ง ครั้นนั้น
พิภพของท้าวสักกเทวราชหวั่นไหว ด้วยเดชแห่งศีลของพระดาบส ท้าวสักก-
เทวราชทรงใคร่ครวญดูก็ทราบเหตุ นั้น ทรงพระดำริว่า พระดาบสนี้จะพึงยัง
เราให้เคลื่อนจากความเป็นท้าวสักกะ เราจักต้องส่งนางอัปสรคนหนึ่งให้ไป
ทำลายศีลของเธอ ดังนี้แล้ว ทรงพิจารณาเทวโลกทั้งสิ้น ในท่ามกลางเหล่า
เทพบริจาริกาจำนวนสองโกฏิครึ่งของพระองค์ มิได้ทรงเห็นใครอื่นซึ่งสามารถ
ที่จะทำลายศีลของพระอิสติสิงคดาบสได้ นอกจากนางเทพอัปสร ชื่ออรัมพสา
ผู้เดียว จึงรับสั่งให้นางมาเฝ้าแล้วทรงบัญชาให้ทำลายศีลของพระอิสติสิงคดาบส
นั้น.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงทำ นี้อความนั้นให้แจ้งจึงตรัสพระคาถาที่ ๑
ความว่า

ครั้งนั้น พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ ผู้ทรงครอบงำ

วัตรอสูร เป็นพระบิดาแห่งเทพบุตรผู้ชนะ ประทับ

นั่งอยู่ ณ สุธรรมเทวสภา รับสั่งให้เรียกนางอรัมพสา

เทพกัญญามาเฝ้า.

บรรดาเทพเหล่านั้น บทว่า พุรหา แปลว่า ผู้เป็นใหญ่. บทว่า

วตฺรภู ความว่า ผู้ทรงครอบงำอสูรชื่อ วัตรระ. บทว่า ชยตฺ ปิตา ความว่า

เป็นพระบิดาแห่งเทพบุตรที่เหลื่อสามสิบสามองค์ ผู้ชนะคือถึงความชนะด้วย
ยังกิจแห่งบิดาให้สำเร็จ. บทว่า **ปราเอตฺวา** ความว่า เป็นประจักษ์สำรวจ
ตรวจสอบกายใจ จึงรู้ว่า นางอลัมพุสานี้ เป็นกั ลังต่อต้านได้. บทว่า **สุธมฺมมฺย**
ความว่า ประทับนั่งบนบัณทุกัมพลศิลาอาสน์ ในสุทธรรมาเทวสภา รับสั่ง
ให้เรียกนางอลัมพุสานั้นมาเฝ้า แล้วตรัสคานานี้ ความว่า

**ดูก่อนนางอลัมพุสา ผู้เจือปนด้วยกิเลส สามารถ
จะเฝ้าโลมพระยาได้ เทวดาชั้นดาวดึงส์พร้อมด้วยพระ-
อินทร์ขอร้องเจ้า เจ้าจงไปหาอิสิสิงคดาบสเถิด.**

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานั้นดังต่อไปนี้ ท้าวสักกเทวราชตรัสทักนาง-
อลัมพุสาเทพกัญญานั้นว่า **มิสุเส** และคานี้เป็นชื่อของนางเทพกัญญานั้น.
ก็หญิงทุกจำพวกท่านเรียกว่า **มิสุสา** เพราะคลุกเคล้าระคนด้วยกิเลสใน
บุรุษ. เมื่อท้าวสักกเทวราชจะทรงทักทายด้วยคุณนามอันสาธารณนั้น จึงตรัส
อย่างนี้. บทว่า **อิสิปฺโลภิก** ความว่า ดูก่อนเจ้าผู้สามรถจะเฝ้าโลมพระยา.
บทว่า **อิสิสิงค์** ความว่า ได้ยินว่า จุกสองจุกอันเกิดบนศีรษะของท่านอิสิสิงค
ดาบสนั้น โดยอาการอย่างเนื้อเขา เพราะเหตุนั้น เขาจึงเรียกกันอย่างนี้.

ด้วยประการฉะนี้ ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสบัญชานางอลัมพุสาวา
เจ้าจงไป จงเข้าไปหาท่านอิสิสิงคดาบส นำมาสู่อำนาจของตน แล้วทำลาย
ศีลของเธอเสีย ดังนี้แล้ว ตรัสคำเป็นคานานี้ว่า

**ดาบสองคั่นมีวัตร ประพฤติพรหมจรรย์ ยินดียิ่ง
ในนิพพาน เป็นผู้เจริญ อย่าเพิ่งล่วงเลยพวกเราไป
ก่อนเลย เจ้าจงห้ามมรรคของเธอเสีย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุรายิ ความว่า พระดาบสนี้ เป็นผู้
สมบูรณ์ด้วยวัตร และประพฤดิพรหมจรรย์ อนึ่ง พระดาบสนั้นแลยินดีอยู่แล้ว
ในมรรคคือพระนิพพาน และเจริญแล้วด้วยคุณวุฒิ เพราะความเป็นผู้มีอายุยืน
เพราะฉะนั้น ดาบสนี้จะครอบงำพวกเราไม่ได้ คือไม่ครอบงำ ทำให้พวกเรา
เคลื่อนจากที่ได้เพียงใดเจ้าจงไปห้ามมรรคที่จะไปสู่เทวโลกของเธอเสียเพียงนั้น
ทีเดียว อธิบายว่า เธอจงทำโดยประการที่ดาบสนั้นจะมาในที่นี้ไม่ได้.

นางอลัมพสาเทพกัญญาได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระเทวราช พระองค์ทรงทำอะไร ทรง
มุ่งหมายแต่หม่อมฉันเท่านั้น รับสั่งว่า แน่เจ้าผู้ว่าจะ
เล่าโลมถวายได้ เจ้าจงไปเถิด ดังนี้ นางเทพอัปสรแม่
อื่น ๆ มีอยู่.

นางเทพอัปสรผู้ทัดเทียมหม่อมฉันหรือประเสริฐ
กว่าหม่อมฉัน ก็มีอยู่ในนั้นทวัน อันหาความเศร้าโศก
มิได้ วาระ คือ การไปจงมีแก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น
แก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น จงไปประเล้าประโลมเถิด.

ในบรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า กิเมว ตูว นี้ นางอลัมพสา
เทพอัปสรแสดงความว่า พระองค์ทรงกระทำสิ่งนี้ชื่ออะไรกัน. ด้วยบทว่า
มเมว ตูว ลิกฺขลิตฺติ นางอลัมพสาเทพอัปสรกล่าวโดยมุ่งประสงค์ว่า ในเทวโลก
นี้ทั้งสิ้น ไยพระองค์ทรงสั่ง าทหนักเฉพาะหม่อมฉันผู้เดียว ไม่ทรงแลดูผู้อื่นบ้าง.
ก็ ๘ อักษรในคาถานี้ ทำการเชื่อมพยัญชนะ. อธิบายว่า เพราะเหตุไรจึง
ตรัสอย่างนี้ว่า แน่เจ้าผู้สามารถเล่าโลมพระถวาย เจ้าจงไปเถิดดังนี้. บทว่า
ปวรา เจว ความว่า นางเทพธิดาผู้ยิ่งกว่าหม่อมฉัน ยังมีอยู่. บทว่า อโสก

แปลว่า ผู้ปราศจากความเศร้าโศก. บทว่า นนุทเน ได้แก่ ในสวนอันเป็นที่เกิดความยินดี. บทว่า ปริยาโย ได้แก่ วาระคือการไป.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

เจ้าพุดจริงโดยแท้แล นางเทพอัปสรอื่น ๆ ที่
ทัดเทียมกับเจ้า แลยิ่งกว่าเจ้า มีอยู่ในนันทวันอันหา
ความโศกมิได้.

ดูก่อนนางผู้มีอวัยวะงามทุกส่วน ก็แต่ว่า นาง
เทพอัปสรเหล่านั้นไปถึงชายเข้าแล้ว ย่อมไม่รู้จักการ
บำเรออย่างที่เจ้ารู้.

ดูก่อนโฉมงาม เจ้านั้นแหละจงไป เพราะว่าเจ้า
เป็นผู้ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย เจ้าจักนำดาบสนั้น
มาสู่อำนาจได้ ด้วยผิวพรรณและรูปร่างของเจ้าเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุมิ คตา ความว่า หญิงเหล่านั้น
เมื่อเข้าไปหาชาย ก็ไม่รู้จักการบำเรอ คือ การเฝ้าโลมชาย. บทว่า วณฺณรูปเณ
ความว่า ด้วยวรรณะแห่งศรีระ และด้วยรูปสมบัติ. บทว่า วสมฺนาบยิสฺสุติ
ความว่า เจ้าจักนำดาบสนั้นมาสู่อำนาจของตน.

นางอลัมพสาเทพกัญญาได้สดับดังนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

หม่อมฉันอันท้าวเทวราชทรงใช้ จักไม่ไปหา
ได้ไม่ แต่หม่อมฉันกลัวที่จะเบียดเบียนพระดาบสนั้น
เพราะท่านเป็นพราหมณ์ มีเดชฟุ้งเฟื่อง.

ชนทั้งหลายมิใช่น้อย เบียดเบียนพระฤๅษีแล้ว
ต้องตกนรก ถึงสังสารวัฏเพราะความหลง เพราะเหตุ
นั้นหม่อมฉันจึงต้องขณลุกขณพอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นวาทิ ตัดบทเป็น นเวอหิ . บทว่า วิณมิ ความว่า หม่อมฉันห้วนเกรง. บทว่า อาสาทุ แปลว่า ทำให้ขุ่นเคือง. ท่านกล่าวอธิบายความไว้ว่า ข้าแต่ท้าว พระองค์ทรงใช้หม่อมฉันแล้วจักไม่ไป ก็ไม่ได้ ก็แต่ว่าหม่อมฉันกลัวที่จะต้องยึดพระอิสริยยศดาบส เพื่อทำลายศีล เพราะท่านเป็นผู้มีเดชสูงส่ง. บทว่า อาสาทียา ความว่า เบียดเบียนพระฤาษี. บทว่า โมหสิ สารี ความว่า สัตว์ทั้งหลาย มิใช่ขี้เย็บเยียนพระฤาษีถึง สันสารวัฏ เพราะความหลง เล้าโลมพระฤาษีเพราะความหลงแล้วถึงสันสารวัฏ ตั้งอยู่ในวัฏทุกข์ นับไม่ถ้วน. บทว่า ตสุมา ความว่า ด้วยเหตุนั้นหม่อมฉัน... บทว่า โลมานิ หิ สเย ความว่า หม่อมฉันจึงขนลุกขนพอง. นางอลัมพุสา เทพกัญญาทูลว่า เมื่อหม่อมฉันคิดว่า เราจักต้องทำลายศีลของพระดาบสดังนี้ โลมชาติก็ชูชัน.

พระบรมศาสดาตรัสอภิสัมพุทธานุชาดเหล่านั้น ความว่า

นางอลัมพุสาเทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่ารักใคร่
ผู้เจือปนด้วยกิเลส ปรารถนาจะยังอิสริยยศดาบสให้
ผสม ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้วก็หลีกไป.

กึ่งนางอลัมพุสาเทพอัปสรนั้น เข้าไปยังป่าที่อิสริ-
ยยศดาบสรักษา อันดาดายไปด้วยเถาตำลึงโดยรอบ
ประมาณกึ่งโยชน์.

นางได้เข้าไปหาอิสริยยศดาบส ผู้กำลังปิดกวาด
โรงไฟ ไกลเวลาอาทิตย์อุทัย ก่อนเวลาอาหารเช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกุกามิ ความว่า นางอลัมพุสาเทพ
กัญญานั้น ทูลว่า ข้าแต่พระเทวราชเจ้า ถ้าเช่นนั้นพระองค์โปรดคำนึงถึง

หม่อมฉัน แล้วเข้าสู่ห้องนอนของตน ประดับตกแต่ง ประราณจะยังพระ-
อิสสิงคดาบส ให้ผสมด้วยกิเลส จึงหลีกไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางอัปสร
นั้นไปสู่อาศรมของอิสสิงคดาบสแล้ว. บทว่า พิมุพขาลรตุตตสมฺมณฺหํ ความ
ว่า อันดาบสไปด้วยป่าคำลึง. บทว่า ปาโตว ปาตราสมฺหิ ความว่า แต่
เช้าตรู่ คือก่อนเวลาอาหารเช้าทีเดียว. ก่อนเวลาเพียงไร แคะไหน ? บทว่า
อุทฺทสมฺมํ ปฏฺฐิ ความว่า ในเวลาเช้า ใกล้เคียงเวลาพระอาทิตย์ขึ้นนั่นเอง. บทว่า
อคฺคฺกิสาลํ ได้แก่ โรงไฟ. อธิบายความว่า นางอลัมพสาเทพอัปสรนั้น เข้า
ไปหาอิสสิงคดาบสนั้น ซึ่งประกอบความเพียรในกลางคืนแล้ว สรงน้ำแต่เช้า
ตรู่ ทำอุทกกิจเสร็จแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วยฉนวนสุขในบรรณศาลาหน้อยหนึ่ง จึง
ออกมากวาดโรงไฟอยู่ นางยื่นแสดงความงาม ของหญิงอยู่ข้างหน้าของพระ
อิสสิงคดาบสนั้น.

ลำดับนั้น พระดาบสเมื่อจะถามนางจึงกล่าวว่า

เธอเป็นใครหนอ มีรัศมีเหมือนสายฟ้า หรืองาม
ดังดาวประกายพริ้ว มีเครื่องประดับแขนงามวิจิตร
ล้วนแก้วมุกดา แก้วมณี และคุณฑล.

ประหนึ่งแสงอาทิตย์ มีกลิ่นจूरณจันท์ ผิว
พรรณดุษทองคำ ลำขางามดี มีมารยาทมากมาย กำลัง
แรกรุ่งนระคราญโถม นำดูน่าชม.

เท้าของเธอไม่เว้ากลาง อ่อนละมุน แสนสะอาด
ตั้งลงด้วยดี การเยื้องกายของเธอน่ารักใคร่ ทำใจของ
เราให้วาบหวามได้ทีเดียว.

อนึ่ง ลำขาของเธอเรียวยาวม เปรียบเสมอด้วย
วงช้าง โดยลำดับ ตะโพกของเธอผึ่งผาย เกลี้ยงเกล้า
ดั่งแผ่นทองคำ.

นาภีของเธอตั้งลงเป็นอย่างดี เหมือนฝักดอก
อุบล ย่อมปรากฏแต่ที่ไกล คล้ายเกสรดอกอัญชัน
เขียว.

ถิ่นที่งูเกิดที่ทรวงอก หาขั้วมิได้ ทรงไว้ซึ่ง
จิรรัต ไม่หดเหี่ยว เต่งตั้งทั้งสองข้าง เสมอด้วยน้ำ
เต้าครึ่งซีก.

คอของเธอประดุจเนื้อทราย บางคล้ายหน้า
สุวรรณเครี มีริมฝีปากเรียบงดงาม เป็นที่ตั้งแห่งมณะ
ที่ ๔ คือ ชิวหา.

ฟันของเธอทั้งข้างบน ข้างล่าง ชัดสีแล้วด้วยไม้
ชำระฟัน เกิดสองคราวเป็นของหาโทษมิได้ ดูงามดี.
นัยน์ตาทั้งสองข้างของเธอดำลึบ มีสีแดงเป็น
ที่สุด สีดั่งเม็ดมะกล่ำ ทั้งยาวทั้งกว้าง ดูงามนัก.

ผมที่งอกบนศีรษะ ของเธอไม่ยาวนักเกลี้ยงเกล้า
ดี หวีด้วยหวีทองคำ มีกลิ่นหอมฟุ้งด้วยกลิ่นจันทน์.

กสิกรรม โครัภขกรรม การค้าของพ่อค้า และ
ความบากบั่นของฤๅษีทั้งหลาย ผู้ดำรวมดีด้วยตบะ มี
ประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคล มีประมาณเท่านั้น

ในปฐมพิมณฑลนี้ จะเสมอเหมือนกับเธอ เธอเป็นใคร

หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักเธอได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิจิตตเหตุตถา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยเหตุตถาอันวิจิตร. บทว่า **เหมจนุททคนุธิ** ความว่า ภูเขาได้ด้วยกลิ่นจันทร์ มีสัตว์ดั่งทอง. บทว่า **สยลุตตรุ** ความว่า เขาเป็นลำกลมกลิ้งดี คือมีลักษณะเขาที่สมบูรณ์. บทว่า **วิลกา** แปลว่า (เท้าของเธอ) ไม่เว้ากลาง. บทว่า **มุกทา** ความว่า อ่อนนุ่ม สุขุมลชาติ. บทว่า **สุททา** ได้แก่ ปราศจากมลทิน. บทว่า **สุปติภูจिता** ความว่า เมื่อเหยียบต้องแผ่นดิน ก็เรียบเสมอ ประดิษฐานอยู่ด้วยดี.

บทว่า **กมทา** แปลว่า ผู้ก้าวเดินไป. บทว่า **กามนียา** ความว่า เมื่อก้าวเดิน ก็ชดช้อยน่ารัก. บทว่า **หรนุติเยว เณ มโน** ความว่า เท้าทั้งสองของเจ้าผู้ก้าวเดินไป ด้วยลีลาอันงามสง่าของหญิงชั้นสูงเห็นปานนี้เหล่านี้ ย่อมเร้าจิตของเราทีเดียว.

บทว่า **วิมภูฐา** แปลว่า งดงาม. บทว่า **สุตโสณิ** ได้แก่ มีตะโพกฝั่งผาย งดงาม. บทว่า **อกุขสุส** ความว่า ตะโพกของเจ้าฝั่งผายงดงามคล้ายแผ่นดินกระดานทอง.

บทว่า **อุปปลสุเสว** **กิลชุกขา** ความว่า เหมือนกับช่อแห่งนี้ลอุปบล. บทว่า **กณฺหฺนุชฺนสุเสว** ความว่า พระดาบสกล่าวอย่างนี้ เพราะนางเทพอัปสรนั้น เป็นผู้มิโลมชาติดี ละเอียดวิจิตร. พระดาบส เมื่อจะชมถันทั้งสอง จึงกล่าวคาถาว่า **ทวิธา** เป็นต้น. แท้จริง ถันอันเกิดที่อกทั้งคู่ นั้นชื่อว่าหาข้มมิได้ เพราะไม่มีข้ม เป็นของติดอยู่ที่อกอย่างเดียว ชื่อว่าปรากฏ

ด้วยดี เพราะยื่นออกมาด้วยดี ชื่อว่าทรงไว้ซึ่งน้ำนม เพราะทรงกษีรรสไว้.

บทว่า **อปปติตา** ความว่า ไม่ย่นหย่อน คือชื่อว่าไม่ตก เพราะไม่เหี่ยว ไม่ลด หรือเพราะไม่หดเข้าข้างใน. ถันทั้งคู่ล้วนแล้วด้วยทองที่ตั้งไว้บนแผ่นทอง ชื่อว่าเสมอด้วยน้ำเต้าครึ่งซีก เพราะทัดเทียมกับน้ำเต้ากลม ๆ ครึ่งซีก.

บทว่า **เอณฺเวยฺยกา ยถา** ความว่า คอแห่งเนื้อทรายทั้งยาว ทั้งกลม ย่อมงดงามฉันใด คอของเธอยาวนิคหน้อย ก็งามฉันนั้น. บทว่า **กมุพฺตุลาภาสา** ความว่า คอของเธอเรียบงามดุจพื้นสุวรรณเกรี. บทว่า **ปญฺจทวารวณฺหา** ได้แก่ มีซี่ฟันสละสลวย. บทว่า **จตุตฺถมนสนฺนิภา** ความว่า ชิวหาอันเป็นที่ตั้งแห่งมนะที่ ๔ ท่านเรียกว่า **จตุตถมนะ** พระคาบสกล่าว่าว่า ริมฝีปากของเจ้า ก็เช่นเดียวกับชิวหา เพราะแดงระเรื่อน่ารัก.

บทว่า **อุทฺทคฺคา** ได้แก่ ฟันบน. บทว่า **อชฺคฺคา** ได้แก่ ฟันล่าง. บทว่า **ทุมฺคฺคปริมฺชฺชิตา** ความว่า (ฟันทั้งข้างบนข้างล่าง) ชำระแล้วด้วยไม้สีฟัน จนสะอาดบริสุทธิ์. บทว่า **ทฺวิชา** แปลว่า เกิดสองครั้ง. บทว่า **เนลสมฺภูตา** ความว่า ฟันเกิดเองสองครั้งในที่สุดแห่งเนื้อคาง อันหาโทษมิได้.

บทว่า **อปฺปญฺจทรา** หมายความว่า ดำ. บทว่า **โลหิตนฺตฺตา** แปลว่า มีขอบแดง. บทว่า **ชิลฺลชุกฺคผลสนฺนิภา** ความว่า ในที่ที่ควรแดงเช่นเดียวกับผลมะก่ำ. บทว่า **สุทฺตฺตสนฺนา** ความว่า ประกอบด้วยประสาททั้ง ๕ ชวนคู ชวนชม ไม่รู้อ้อม.

บทว่า **นาติทึมา** ความว่า ขนาดพอเหมาะพอดี. บทว่า **สุตฺตมฺภูตา** ความว่า เกลี้ยงเกล้าด้วยดี. บทว่า **กนฺกพฺยา สโมจิตา** ความว่า หวีทอง

ท่านเรียกว่า กนกัพยา เอน้ำมันหอมมาชโลมหัวของนั้น ตบแต่งให้งดงาม พระดาบส แสดงถึงสัตว์ผู้มีชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยกสิกรรม และโครักขกรรม ด้วยบทนี้ว่า **อสิโรรุธา.**

บทว่า **ยา คติ** ความว่า ความสำเร็จมีประมาณเท่าใด. บทว่า **ปรุกกนฺติ** ความว่า ความบากบั่นของฤาษีมีประมาณเท่าใด. อธิบายว่า ฤาษีทั้งหลายแพร่หลายอยู่ในหิมวันตประเทศนี้ มีประมาณเท่าใด.

บทว่า **น เต สมสมํ** ความว่า ในชนทั้งหมดเหล่านั้น เราไม่เห็นแม้คนเดียว ที่จะทัดเทียมเจ้าได้ ด้วยรูปร่างและงดงามด้วยท่วงที สีลา เป็นต้น เมื่อดาบสรู้ว่า นางนั้นเป็นสตรี จึงถามด้วยสามารถโวหารแห่งบุรุษนี้ว่า **โก วา ตู** เป็นต้น.

เมื่อพระดาบสกล่าวชมคน ตั้งแต่ทำจนถึงผมอย่างนี้ นางอัมพสาเทพกัญญานั้นก็นิ่งเสีย เมื่อสืบอนุสนธิตามลำดับ ของคำนั้นแล้ว นางอัมพสาเทพกัญญา ก็รู้ว่า พระดาบสนั้นเป็นผู้หลงใหล จึงกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนท่านกัสสปะผู้เจริญ เมื่อจิตของท่านเป็น
อย่างนี้แล้ว ก็ไม่ใช่กาลที่จะเป็นปัญหา มาเถิดท่านที่
รัก เราทั้งสองจักรัณมรมย์กัน ในอาสนะของเรา มา
เถิดท่าน ฉันจักเคล้าคลึงท่าน ท่านจงเป็นผู้ฉลาดใน
กระบวนความยินดีด้วยกามคุณ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กสฺสเปวํ คเต สติ** ความว่า ดูก่อนท่านผู้กัสสปโคตร เมื่อจิตของท่านเป็นไปอย่างนี้แล้ว ก็ไม่น่าจะเป็นปัญหา. บทว่า **สมฺมานี** เป็นคำเรียนเชิญด้วยถ้อยคำที่น่ารัก. บทว่า **รตินํ** ความว่า ท่านจงเป็นผู้ฉลาดกระบวนความยินดี ในเบญจกามคุณ.

นางอลัมพสาเทพกัญญา กล่าวอย่างนี้แล้ว คิดว่า เมื่อเราขึ้นเฉยอยู่ พระดาบสนี้ ก็จักไม่ยอมเข้าอ้อมแขนเรา เราจักเดิน ทำท่าที่เหมือนจะไปเสีย นางจึงเข้าไปหาพระดาบส เพราะตนเป็นผู้ฉลาดในมารยาหญิง จึงเดินบ่ายหน้าไปตามทางที่มาแล้ว.

เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

นางอลัมพสาเทพอัสตร ผู้มีผิวพรรณน่ารักใคร่

ผู้เจือปนด้วยกิเลส ประารถนาจะให้อิสริยงคดาบสผสม

ครั้น กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ลำดับนั้น พระดาบสเห็นนางกำลังเดินไป คิดว่า นางจะไปเสีย จึงสลดความเฉื่อยชา ลำตัวของตนเสียแล้ว วิ่งไปโดยเร็ว เขามือลูบคลำที่เรือนผม.

เมื่อพระบรมศาสดาจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ส่วนอิสริยงคดาบสนั้น รีบเดินออกไปโดยเร็ว

สลดตัดความเฉื่อยชาลำช้าเสีย ไปทันเข้าก็จับที่มวยผม
อันอุดมของนางไว้.

นางเทพอัสตร ผู้สะคราญโฉม ก็หมุนตัวกลับมา
สวมกอดพระดาบสไว้ อิสริยงคดาบสก็เคลื่อนจาก
พรหมจรรย์ ตามที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนา
ภายหลังนางเทพอัสตร ก็มีใจยินดี.

รำลึกถึงพระอินทร์ ผู้ประทับอยู่ในนันทวัน
ท้าวมขวานเทพกฤษณทรทรงทราบความดำริของนางแล้ว
จึงทรงส่งบัลลังก์ทอง พร้อมทั้งเครื่องบริวารมาโดย
พลัน.

ทั้งผ้าปิดทรวง ๕๐ ผืน เครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน นาง

อลัมพุสาเทพอัปสร กอดพระดาบสแนบทรวงอก บน
บัลลังก์นั้น.

นางโอบกอดไว้ถึง ๓ ปี ดูเหมือนครู่เดียวเท่านั้น
พราหมณ์ดาบสสร้างมาแล้วรู้สึกตัวได้ โดยล่องไป
๓ ปี.

ได้เห็นหมูไม้เขียวชอุ่มโดยรอบเรือนไฟ พลัด
ไปใหม่ดอกบาน อึงคะนึงด้วยเสียงแห่งนกคูเหว่า.

เขตรวดตราดูโดยรอบแล้ว ร้องให้น้ำตาไหลริน
ปริเทวนาการว่า เรามีได้บูชาไฟ มิได้รำยมนต์ อะไร
บันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง.

ผู้ใดใครหนอ มาประเล้าประโลมจิตของเรา
ด้วยการบำเรอในก่อน ยังฉานอันเกิดพร้อมกับเดช
ของเรา ผู้อยู่ในป่าให้พินาศ ดุจบุคคลยึดเรืออันเต็ม
ด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงอรรณพ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌปฺปตฺโต ความว่า พระดาบสนั้น
มาทันเข้า.

บทว่า ตมฺภูทาวตฺต กฺลฺยาณี ความว่า นางอลัมพุสาเทพกัญญา
ผู้งามชดช้อย พราวเสน่ห์ เอี้ยวตัวกลับมากอดพระฤาษีนั้น ซึ่งยืนลูบคลำผมอยู่.
บทว่า ปลสฺสุตฺติ แปลว่า สวมกอด. บทว่า จฺวิ ตมฺหิ พุรฺหมฺจฺริยา ยถา
ติ อถ โตติตา ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทันใดนั้นเอง ฉานของ
พระฤาษีนั้น ก็อันตรธานไป เมื่อเธอเคลื่อนจากฉานพรหมจรรย์นั้นแล้ว

ได้เป็นไปอย่างข้อที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนานั่นเอง. ลำดับนั้น นาง-
เทพกัญญา ผู้อันท้าวสักกเทวราชทรงส่งมานั้น รู้ว่าความปรารถนาของท้าว
สักกเทวราชสำเร็จแล้ว ก็เกิดปีติปราโมทย์ ด้วยการยังพรหมจรรย์ของ
พระดาบสนั้นให้พินาศ.

บทว่า มนสา อคมา ความว่า นางยื่นกอดพระดาบสนั้นอยู่ ใจ
ได้ประวัติถึงพระอินทร์อย่างนี้ว่า โอ ! ท้าวสักกะควรส่งบัลลังก์มา. บทว่า
นनुทน ความว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ประทับอยู่ในดาวดึงส์พิภพ กล่าวคือ
ที่ชื่อว่า นันทวัน เพราะสามารถให้เกิดความยินดี. บทว่า เทวภูษโร
ได้แก่ เทวราชผู้ประเสริฐ.

บทว่า ปาหิณิ แปลว่า จงส่งไป. ปาฐะว่า ปหิณิ ดังนี้ก็มี. บทว่า
โสปวาทนั ได้แก่ สุวรรณบัลลังก์พร้อมทั้งบริวาร.

บทว่า สตฺรจฺจทปญฺญาตี ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม พร้อมด้วยผ้า
สำหรับปักปิดอก ๕๐ ผืน. บทว่า สหสฺสฺสปฏิยตุตฺตี ได้แก่ เครื่องลาด คือ
ผ้าโกเชาว์อันเป็นทิพย์ผืนหนึ่ง. บทว่า ตเมนํ ตตุถ ความว่า นางนั่งบน
ทิพบัลลังก์นั้น กอดพระอิสิสิงคดาบสแนบไว้ที่อก.

บทว่า ทีณิ วสุธานี ความว่า นางกอดพระอิสิสิงคดาบสให้นอน
แนบอก นั่งอุ้มอยู่บนบัลลังก์นั้น สิ้นเวลา ๓ ปี โดยการนับเวลาแห่งมนุษย์
ประจวบครุฑเดิว. บทว่า วิมโท ความว่า พระดาบสนั้นสร้างมา คือความ
เป็นผู้ปราศจากการสลับ. เพราะพระดาบสนอนสลับไปสลับอยู่ตลอดสามปี
ภายหลังกลับได้สมปฤติดีขึ้น. เมื่อพระดาบสกำลังดีขึ้น นางอลัมพสาเห็น
อาการกระดิกมือเป็นต้นแล้ว ทราบว่าพระดาบสกำลังจะดีขึ้น จึงบันดาลให้
บัลลังก์อันตรธานไป แม้นตนเองก็ได้อันตรธานไปยืนซ่อนอยู่.

บทว่า **อพุทธสาถิ** ความว่า พระคาบสนั้นตรวจตราดูอาศรมแล้ว คิดว่า ใครกันหนอ ทำให้เราถึงสี่ลวิบัติ แล้วปริเทวนาการด้วยเสียงอันดัง ได้มองเห็นแล้ว. บทว่า **หริตฺรูกุเข** ความว่า ได้เห็นต้นไม้มีใบเขียวสด ขึ้นล้อมโรงไฟ กล่าวคือกองกฐนที่อยู่โดยรอบ. บทว่า **นวปตฺตวนํ** ความว่า หมูไม้คาคายไปด้วยใบไม้อ่อน ๆ.

บทว่า **รุทํ** แปลว่า ปริเทวนาการอยู่. คาถาปริเทวนาการของพระคาบสนั้นอย่างนี้ว่า เรามีได้บูชาไฟ มีได้บริกรรมมนต์. บทว่า **ปหาปีตํ** ความว่า อะไรบันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง. ป อักษร เป็นเพียงอุปสรรค.

บทว่า **ปาริจริยาย** ความว่า พระคาบสปริเทวนาการว่า ก่อนแต่นี้ ใครหนอเล่า โลมจิตของเรา ด้วยการบำเรอด้วยกิเลส. ห อักษร ในบทว่า **โยเมเตชาหลํ ภูติ** นี้ เป็นเพียงนิบาต ความที่ว่า อีสิตังคคาบสปริเทวนาการว่า ผู้ใดยี่คือ ยังฉนาคุณ อันเป็นเองโดยเดชแห่งสมณะของเราให้พินาศ จุยังเรือในห้วงมหรณพ อันเต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ให้พินาศฉะนั้น ผู้นั้นคือใครกันเล่า? อลัมพุสาเทพกัญญาได้ยินดังนั้น ก็คิดว่า ถ้าเราไม่บอก คาบสนี้จักสาบแช่งเรา เอาเถอะเราจักบอกให้ท่านทราบ จึงยื่นปรากฏกายกล่าวคาถา ความว่า

ดิฉนํอันท้าวเทวราช ทรงใช้มาเพื่อบำเรอท่าน

จึงได้ครอบงำจิตของท่านด้วยจิตของดิฉนํ ท่านไม่

รู้สักตัว เพราะประมาท.

พระอิสิตังคคาบสได้ฟังถ้อยคำของนางแล้ว ระลึกถึงโอวาทที่บิดาให้ไว้ ก็ปริเทวนาการว่า เพราะเรามิได้ทำตามคำบิดา จึงถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง ดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

เดิมที ท่านกัสสปะผู้บิดา ได้พร่ำสอนเราถึงสิ่ง
เหล่านี้ว่า คุณก่อนมาณพ สตรีอันเสมอด้วยนารีผลมีอยู่
เจ้าจงรู้จักสตรีเหล่านั้น.

บิดาเราเหมือนเอื้อเอ็นดูเรา พร่ำสอนคำนี้ว่า
มาณพเอ๋ย เจ้าจงรู้จักนารีผลผู้มีเขาที่ออก เจ้าจงรู้จัก
สตรีเหล่านี้.

เรามีได้ทำตามคำสอนของบิดาผู้รู้นั้น วันนี้เรา
คบเขาอยู่แต่ผู้เดียว ในป่าอันhamnุษย์มิได้.

เราจักทำอย่างที่เราเป็นผู้เช่นเดิมอีก หรือจักตาย
เสีย ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเราที่น่าคติเยยน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมานิ ได้แก่ ถ้อยคำเหล่านี้. บทว่า
กมลลลิตตุลโย ความว่า นารีผลทั้งหลายท่านเรียกว่า กมลล หึงทั้งหลาย
ก็เช่นเดียวกับดอกแห่งนารีผลเหล่านั้น. บทว่า ตาโย พุชฺฐลลิต ความว่า
คราวนั้นบิดาพร่ำสอนถ้อยคำเห็นปานนี้ กระเราว่า มาณพเอ๋ย เจ้าควรรู้จักหึง
เหล่านั้น ครั้นรู้แล้วอย่าไปสู่แนวทางที่จะดู ควรหนีไปเสีย นัยว่า นารีผล
เหล่านั้น คือหึงเหล่านั้น.

บทว่า อูเร คณฺหาโย ความว่า เจ้าจงรู้จักนารีผล ที่ประกอบไปแล้ว
ด้วยเขาสองข้างที่นำออก. บทว่า ตาโย พุชฺฐลลิต ความว่า คุณก่อนมาณพ
เจ้าควรรู้ว่า หึงเหล่านั้น ย่อมยังผู้ตกอยู่ในอำนาจตนให้พินาศ.

บทว่า นากิ ความว่า เรามีได้กระทำตามถ้อยคำของท่าน. บทว่า
ณายามิ ความว่า เราจึงต้องคบเขา คือ ปรีเทวนาการอยู่.

บทว่า ชिरฺตฺถ ชีวิตฺน เม ความว่า ชีวิตของเราดำตํานี คือ
นำดิเตียน ประโยชน์อะไรด้วยการที่เราจะมีชีวิตอยู่. บทว่า ปุณฺ วา ความว่า
เราจักเป็นเช่นเดิมอีก คือจักยังฆานที่เสื่อมแล้วให้เกิดขึ้น เป็นผู้ปราศจากราคะ
ด้วยประการใด จักกระทำด้วยประการนั้นหรือ หรือว่าเราจักตายเสีย.

ท่านอสิสิงคดาบสนั้น ละกามราคะแล้ว ยังฆานให้เกิดได้อีก. ลำดับนั้น
นางอัมพสาเทพกัญญา เห็นเดชแห่งสมณะของพระดาบสนั้นด้วย และรู้ว่า
ท่านบำเพ็ญฆานให้เกิดได้แล้วด้วย ก็ตกใจกลัว จึงขอให้ท่านอดโทษตน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา
๒ คาถา ความว่า

นางอัมพสาเทพกัญญา รู้จักเดช ความเพียร
และปัญญาอันมั่นคง ของพระอสิสิงคดาบสนั้นแล้ว ก็
ชบสฺรีษะลงที่เท้าของพระอสิสิงคดาบส กล่าวว่า

ข้าแต่ท่านมหาวีระ ขอท่านอย่าได้โกรธดิฉันเลย
ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอท่านอย่าได้
โกรธดิฉันเลย ดิฉันได้บำเพ็ญประโยชน์อันใหญ่แล้ว
เพื่อเทวดาชั้นไตรทศผู้มียศ เพราะว่า เทพบุรีทั้งหมด
อันท่านได้ทำให้หวั่นไหวแล้ว ในคราวนั้น.

ลำดับนั้น พระอสิสิงคดาบสตอบว่า คุณอนนางผู้เจริญ เราคอดโทษ
ให้เธอ เธอจงไปตามสบายเถิด เมื่อจะปล่อยนางไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

คุณอนนางผู้เจริญ ขอทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ท้าว
วาสวะจอมไตรทศและเธอ จงมีความสุขเถิด คุณอน
นางเทพกัญญา เจริญเธอไปตามสบายเถิด.

นางอลัมพุสาเทพกัญญา ใหว้พระคาบสแล้ว กลับไปสู่เทพบุรีพร้อมด้วยบัลลังก์ทองนั้นแหละ.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

นางอลัมพุสาเทพกัญญา ชบสีระชะลงแทบเท้า
แห่งอิสิสิงคดาบส และทำประทักษิณแล้ว ประคอง-
อัญชลีหลีกออกไปจากที่นั้น.

นางขึ้นสู่บัลลังก์ทอง พร้อมด้วยเครื่องบริวาร
เครื่องปิดทรวง ๕๐ ผืน และเครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน
แล้วกลับไปในสำนักแห่งเทวดาทั้งหลาย.

ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงปีติโสมนัส ปลาบปลื้ม
พระทัย ได้พระราชทานพรแก่นางเทพกัญญานั้น ซึ่ง
กำลังมาอยู่ ราวจะว่าดวงประทีปอันรุ่งเรือง ราวจะ
สายฟ้าแลบ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอกุณมิว ความว่า คุจประทีป. ด้วยบท
มีอาทิว่า ปติโต ดังนี้ ท่านแสดงถึงอาการที่ท้าวสักกเทวราชทรงยินดี. บทว่า
อททา วรี ความว่า ท้าวสักกเทวราชทรงยินดี ได้ประทานพรให้แก่นาง
อลัมพุสาเทพกัญญา ผู้มาถวายบังคมแล้วยืนอยู่.

นางอลัมพุสาเทพกัญญา เมื่อจะรับพรในสำนักของท้าวสักกเทวราช
จึงกล่าวคาถาสุดท้าย ความว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ถ้า

พระองค์จะทรงประทานพรแก่หม่อมฉันไซ้ร ขออย่า

ให้หม่อมฉันต้องไปเล่าโลมพระฤาษีอีกเลย ข้าแต่

ท้าวสักกะหม่อมฉันขอพระข้อนี.

กาลานัน มีอรรธาธิบายดังนี้ ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ถ้าพระองค์จะ
ทรงประทานพรแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันขอพระข้อนี คือ อย่าให้หม่อมฉัน
ต้องไปเล่าโลมพระฤาษีอีก คือพระองค์อย่าทรงใช้หม่อมฉัน เพื่อประโยชน์
ข้อนี.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรง
ประกาศอริยสัจธรรม แล้วทรงประชุมชาดก. ในที่สุดแห่งอริยสัจจากถา
ภิกษุเหล่านั้น ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล. (แล้วทรงประชุมชาดกว่า) นางอลัมพูสา
ในครั้งนั้น ได้มาเป็นนางปุราณทุติยิกา อีสิติงคตาส ได้มาเป็นภิกษุผู้
กระสัน ส่วนมหาฤาษีผู้บิดา ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอลัมพูสาชาดก

๔. สังขपालชาดก

ว่าด้วยสังขपालนาคราชบำเพ็ญตบะ

[๒๔๕๕] (พระเจ้าพาราณสี ตรัสว่า) ท่านเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม มีดวงตาแจ่มใส ข้าพเจ้าสำคัญว่าท่านผู้เจริญคงบวชจากสกุล ไฉนหนอ ท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์ และโภคสมบัติ ออกบวชเป็นบรรพชิตเสียเล่า ?

[๒๔๕๖] (อาฬารดาบส ทูลว่า) ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมนรชน อาตมาภาพได้เห็นวิมานของพญาสังขपालนาคราช ผู้มีอำนาจมาก ด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงออกบวชโดยเชื่อมหาวิบากของบุญทั้งหลาย.

[๒๔๕๗] (พระเจ้าพาราณสี ตรัสว่า) บรรพชิตทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวคำเท็จ เพราะความรัก เพราะความกลัว เพราะความขัง ข้าพเจ้าถามท่านแล้ว ขอท่านได้โปรดบอกเนื้อความนั้น แก่ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ฟังแล้ว จักเกิดความเลื่อมใส.

[๒๔๕๘] (อาฬารดาบส ทูลว่า) ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอธิบดีในรัฐมณฑล อาตมาภาพเดินทางไปค้าขาย ได้เห็นบุตรนายพรานช่วยกันหามนาคตัวมีร่างกายใหญ่โต เดินร่าเริงไปในหนทาง.

ดูก่อนพระจอมพระชาณิกโร อาตมาภาพมาประ-
จวบเข้ากับลูกนายพรานเหล่านั้น ก็กลัวจนขนลุกขน
พอง ได้ถามเขาว่า ดูก่อนพ่อบุตรนายพราน ท่าน
ทั้งหลายจะนำงูซึ่งมีร่างกายน่ากลัวไปไหน ท่านทั้ง-
หลายจักทำอะไรกับงูนี้ ?

(พวกบุตรนายพรานกล่าวว่า) งูใหญ่มีกายอันเจริญ
พวกเรานำไปเพื่อจะกิน เนื้อของมันมีรสอร่อย มัน
และอ่อนนุ่ม ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ ท่าน
ยังมีได้เคยลิ้มรส.

เราทั้งหลายไปจากที่นี่ ถึงบ้านของตนแล้ว จะ
เอามีดส์บิกันเนื้อกันให้สำราญใจ เพราะว่าเราทั้งหลาย
เป็นศัตรูของพวกงู.

อาตมาภาพจึงพูดว่า

ถ้าท่านทั้งหลาย จะนำงูใหญ่มีกายอันเจริญนี้ไป
เพื่อกิน เราจะให้โค ๑๖ ตัว แก่ท่านทั้งหลาย ขอให้
ปล่อยงูนี้เสียจากเครื่องผูกเถิด.

พวกเขาตอบว่า

ความจริงงูตัวนี้เป็นอาหาร ที่ชอบใจของเรา
ทั้งหลายโดยแท้และเราทั้งหลายเคยกินงูมามาก ดูก่อน
นายอาพาระผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ เราทั้งหลายจักทำ
ตามคำของท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรของชาววิเทหะ
แต่ว่าท่านจงเป็นมิตรของเราทั้งหลาย.

ชนเหล่านั้นแก่นาคราชออกจากเครื่องผูก นาค-
ราชได้พ้นจากเครื่องผูก ซึ่งเขาร้อยไว้ที่จมูกกับบ่วง
นั้น แล้วบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน หลีกไปได้ครู่หนึ่ง
ครั้นบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน ได้สักครู่หนึ่ง
มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา เหลียวมาดูอตมาภาพ
อตมาภาพได้ตามไปข้างหลังของนาคราชในคราวนั้น
ประกอบอัญชลี ทั้ง ๑๐ นิ้ว เตือนว่า

ท่านจงรีบไปเสียโดยเร็ว ขอพวกศัตรูอย่าจับได้
อีกเลย เพราะว่าการสมาคมกับพวกพราณบ่อย ๆ เป็น
ทุกข์ ท่านจงไปสถานที่ที่พวกบุตรนายพราณจะไม่เห็น.
นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใส มีสีเขียวน่านรมย์
มีท่าราบเรียบ ปกคลุมไปด้วยไม้หญ้า และอย่างทราย
เป็นผู้ปลอดภัย มีปีติ เข้าไปยังนาคพิภพ.

ดูก่อนพระจอมพระขานิกร นาคราชนั้น ครั้น
เข้าไปสู่นาคพิภพแล้ว ไม่ช้าก็มีบริวารทิพย์มาปรากฏ
แก่อตมาภาพ บำรุงอตมาภาพเหมือนบุตรบำรุงบิดา
ฉะนั้น พุทธจารย์หุ จับใจว่า

ท่านอาพาระ ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของ
ข้าพเจ้า เป็นดังดวงใจเป็นผู้ให้ชีวิต เป็นสหาย
ข้าพเจ้าจึงกลับได้อิทธิฤทธิ์ของตน ข้าแต่ท่านอาพาระ
ขอเชิญท่านไปเยี่ยมนาคพิภพของข้าพเจ้า ซึ่งมีภักษา-

หารมาก มีข้าวและน้ำมากมาย ดังเทพนครของท้าว
วาสวะฉะนั้น.

[๒๔๕๕] (พญานาคราช กล่าวว่) นาคพิภพนั้น
สมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มีกบรด อ่อนนุ่ม
งดงาม มีหญ้าเตี้ยๆ ไม่มีละอองธุลี นำมาซึ่งความ
เลื่อมใส ระวังความโศก ของผู้ที่เข้าไป.

ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณี อันไม่อาภูล
เจียวขุ่มดั่งแก้วไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง นำรื่นรมย์
ทั้ง ๔ ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่ง ผลอ่อนถึงหนึ่ง เพลิดเพลิน
เป็นนิตย์.

[๒๕๐๐] (อาฬารดาบส กล่าวว่) ดูก่อนมหา-
บพิตรผู้ประเสริฐกว่านรชน ในท่ามกลางสวน
เหล่านั้น มีนิเวศน์ล้อมประภัสสร ล้วนแล้วไปด้วย
ทองคำ มีบานประตูแล้วไปด้วยเงิน งามรุ่งเรืองยิ่ง
ประหนึ่งสายฟ้ารุ่งเรืองอยู่ในกลางหาว ฉะนั้น.

ขอถวายพระพร ในท่ามกลางสวนเหล่านั้น
เรือนยอดและห้อง แล้วไปด้วยแก้วมณี แล้วไปด้วย
ทองคำ โอฬาร วิจิตร เป็นอเนกประการเนรมิตด้วยดี
ติดต่อกันเต็มไปด้วยนางนาคกัญญาทั้งหลาย ผู้ประดับ
แล้ว ล้วนทรงสายสร้อยทองคำ.

สังขपालนาคราชนั้น มีผิวพรรณไม่ทราม ว่อง-
ไว ขึ้นสู่ปราสาท มีเสาประมาณพันต้น มีอาณูภาพ
ซึ่งไม่ได้ เป็นที่อยู่แห่งมเหสี ของสังขपालนาคราชนั้น.

นารีหนึ่งว่องไว ไม่ต้องเตือน ยกอาสนะล้วน
ด้วยแก้วไพฑูรย์ มีค่ามาก งดงาม สมบูรณ์ด้วย
แก้วมีชาติดังแก้วมณี มาปูลาด.

ลำดับนั้น นาคราชงูมีอาตมาภาพ ให้นั่งบน
อาสนะอันเป็นประธาน กล่าวว่า นี้อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เพราะว่าท่านเป็นที่เคารพคนหนึ่ง
ของข้าพเจ้า ในจำนวนท่านที่เคารพทั้งหลาย.

ดูก่อนพระจอมพระชาวนิกร นารีอีกนางหนึ่งก็
ว่องไว ตักเอาน้ำมาล้างเท้าของอาตมาภาพ ดูภรรยา
ล้างเท้าสามที่รักจะนั้น.

มีนารีอีกนางหนึ่งว่องไว ประคองภาชนะทองคำ
เต็มไปด้วยภัตตาหารนำบริโศก มีสุปะหลายอย่าง
มีพยัญชนะต่าง ๆ นำมาให้อาตมา.

ขอถวายพระพร นารีเหล่านั้นรู้จักใจสามี พา
กันบำรุงอาตมาภาพ ผู้บริโศกแล้ว ด้วยดนตรีทั้งหลาย
นาคราชนั้น ก็เข้ามาหาอาตมาภาพพร้อม ด้วยกามคุณ
อันเป็นทิพย์ มิใช่น้อยใหญ่ยิ่งกว่าการพ้อนรานั้น.

[๒๕๐๑] (พญานาคราช กล่าวว่า) ข้าแต่ท่านอา-
พาระ ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐ นางนี้ ล้วนมีเอว
อ่อนแอ้น มีรัศมีรุ่งเรืองดังกลีบประทุม นางเหล่านี้
จักเป็นผู้บำรุงบำเรอท่าน ข้าพเจ้าขอยกนางเหล่านี้ให้
ท่าน ท่านจงให้นางเหล่านี้ บำเรอท่านเถิด.

[๒๕๐๒] (อาฬารดาบส กล่าวว่า) อาตมาภาพได้
เสวยรสอันเป็นทิพย์อยู่ปีหนึ่ง คราวนั้นอาตมาภาพ ได้
ไปตามถึงสมบัติอันยิ่งว่า ท่านพญานาคได้สมบัตินี้
ด้วยอุบายอย่างไร ได้วิมานอันประเสริฐอย่างไร ได้
โดยมีเหตุ หรือเกิดเพราะใครน้อมมาให้แก่ท่าน ท่าน
กระทำเอง หรือเทวดาให้ ดูก่อนพญานาคราช ข้าพ-
เจ้าขอถามเนื้อความนั้นกะท่าน ท่านได้วิมานอันประ-
เสริฐอย่างไร ?

[๒๕๐๓] (สังขपालนาคราช กล่าวว่า) ข้าพเจ้าได้
วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุ และมีไม่เกิดเพราะใครน้อม
มาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ทำเอง แม้เทวดาก็มิได้ให้
ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรมอันไม่เป็นบาปของ
ตน.

[๒๕๐๔] (อาฬารกุฎุมพี ถามว่า) พรตของท่าน
เป็นอย่างไร และพรหมจรรย์ของท่านเป็นไฉน นี่เป็น
วิบากแห่งกรรมอะไรที่ท่านประพฤติดีแล้ว ดูก่อนพญา
นาคราช ขอท่านจงบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้า ท่าน
ได้วิมานนี้มาอย่างไรหนอ ?

[๒๕๐๕] (สังขपालนาคราช ตอบว่า) ข้าพเจ้าได้
เป็นพระราชาสู้ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาวมคธ มีนามว่า
" ทูโยชนะ " มีอานุภาพมากได้เห็นชัดว่า ชีวิตเป็น

ของนิดหน่อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็น
ธรรมดา.

จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำ เป็นทาน
อันไพบุลย์ โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็น
คูบ่อน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อิมหันต์สำราญ
ในทีนั้น.

ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ประทีป ยวดยาน ที่พัก ผ้านุ่งห่ม ที่นอน และข้าว
น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในทีนั้น.

นั่นเป็นพรต และพรหมจรรย์ของข้าพเจ้า นี่เป็น
วิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดิแล้ว ข้าพเจ้า
ได้วิมานอันมีรักษาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย
เพราะวัตร และพรหมจรรย์นั้นแล.

[๒๕๐๖] วิมานนี้บริบูรณ์ ด้วยการฟ้อนรำ ขับ
ร้องตั้งอยู่ช้านาน แต่เป็นของไม่เที่ยง อาตมาภาพ จึง
ถามว่า บุตรนายพรานทั้งหลาย ผู้มีอานุภาพน้อย ไม่
มีเดช ไปจึงเบียดเบียนท่านผู้มีอานุภาพมาก มีเดชได้
ดูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะอาศัยอะไรหรือ
ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ในสำนักของบุตรนาย-
พรานทั้งหลาย ?

ความกลัวใหญ่ ตามถึงท่าน หรือว่า พิชของท่าน
ไม่แล่นไปยังรากเขี้ยว ดูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ

เพราะอาศัยอะไรหรือ ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ใน
สำนักของบุตรนายพรานทั้งหลาย ?

[๒๕๐๗] มหันตภัยมิได้ตามถึงข้าพเจ้าเลย ชน
พวกนั้น ไม่อาจทำลายเดชของข้าพเจ้าได้ แต่ว่ากรรม
ของสัตว์บุรุษทั้งหลาย ท่านประกาศไว้ดีแล้ว ยากที่จะ
ล่วงได้ เหมือนเขตแดนแห่งสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่ท่านอาพาระ ข้าพเจ้าเข้าจำอุโบสถ ในวัน
จตุททสี ปณณรตีเป็นนิตย์ ต่อมาพวกบุตรนายพราน
๑๖ คน เป็นคนหยาบช้ำ ถือเอาเชือกและบ่วงอัน
มันคงมา.

พรานทั้งหลาย ช่วยกันแทงจุมูก เอาเชือกร้อย
แล้วหามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าอดทนต่อทุกข์เช่นนั้น ไม่
ทำอุโบสถให้กำเริบ.

[๒๕๐๘] (อาพารกุฎุมพีกเล่าว่า) บุตรนายพราน
เหล่านั้น ได้พบท่านผู้สมบุรณ์ด้วยกำลัง และผิวพรรณ
ที่ทางเดินคนเดียว ดูก่อนท่านนาคราช ท่านเป็นผู้
เจริญด้วยสิริ และปัญญา จะบำเพ็ญตบะเพื่อประโยชน์
อะไรอีกเล่า ?

[๒๕๐๙] (สังขปาลนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ ข้าพเจ้าบำเพ็ญตบะ มิใช่เพราะเหตุแห่งบุตร
มิใช่เพราะเหตุแห่งทรัพย์ และมีใช่เพราะเหตุแห่งอายุ

เพราะข้าพเจ้าปรารถนากำเนิดมนุษย์ จึงบากบั่น
บำเพ็ญตบะ.

[๒๕๑๐] (อาตมาภาพถามว่า) ท่านเป็นผู้มีนัยน์ตา
แดง มีรัศมีรุ่งเรือง ประดับตกแต่งแล้ว ปลงผมและ
หนวด ชโลมทาด้วยจุกุณจินท์แดง ส่องสว่างไป
ทั่วทิศ ดูกคนธรรพราชา ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก
พร้อมไปด้วยกามารมณ์ทั้งปวง ดูก่อนพญานาคราช
ข้าพเจ้าขอลามเนื้อความนี้กะท่าน เหตุไรมนุษย์โลก
จึงประเสริฐกว่านาคพิภพนี้ ?

[๒๕๑๑] (สังขपालนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ นอกจากมนุษย์โลก ความบริสุทธิ์หรือความ
ล้ำมย้อมไม่มี ถ้าข้าพเจ้าได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จัก
กระทำที่สุดแห่งชาติและมรณะ.

[๒๕๑๒] (อาพารกุฎุมพีกกล่าวว่า) ข้าพเจ้าอยู่ใน
สำนักของท่านปีหนึ่งแล้ว เป็นผู้ที่ท่านบำรุงด้วยข้าว
ด้วยน้ำ ข้าพเจ้าขอลาท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นจอมนาค
ข้าพเจ้าจากมนุษย์โลกมาเสียนาน.

[๒๕๑๓] (สังขपालนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ บุตร ภรรยา และชนบริวาร ข้าพเจ้าพร่ำสอน
เป็นนิตย์ให้บำรุงท่าน ใครมิได้แข่งดำท่านแลหรือ

เพราะว่าการที่ได้พบท่าน นับว่าเป็นที่พอใจของ
ข้าพเจ้า.

[๒๕๑๔] (อาพารกุฎุมพิตอบว่า) ดูก่อนพญา-
นาคราช บุตรที่รักปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาในเรือน
เป็นผู้ประเสริฐ แม้ด้วยประการใด ท่านบำรุงข้าพเจ้า
อยู่ในที่นี้ เป็นผู้ประเสริฐ แม้กว่าประการนั้น เพราะวา
จิตของท่านเลื่อมใสข้าพเจ้า.

[๒๕๑๕] (สังขปาลนาคราชกล่าว) แก้วมณีอัน
จะนำทรัพย์มาได้ตามประสงค์ ของข้าพเจ้ามีอยู่ ท่าน
จงถือเอามณีรัตนอันโอฬารนั้นไป ยังที่อยู่ของตน ได้
ทรัพย์แล้วจงเก็บแก้วมณีนั้นไว้.

[๒๕๑๖] (อาพาตาสกุลว่า) ขอถวายพระพร
แม้กามคุณเป็นของมนุษย์ อาตมาภาพได้เห็นแล้ว
เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
อาตมาภาพเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช
ด้วยศรัทธา.

ขอถวายพระพร ทั้งคนหนุ่มคนแก่ ย่อมมีสรีระ
ทำลายร่วงหล่นไป เปรียบเหมือนผลไม้ ฉะนั้น
อาตมาภาพเห็นคุณข้อนี้ว่า สามีญผลเป็นข้อปฏิบัติอัน
ไม่ผิด ประเสริฐจึงออกบวช.

[๒๕๑๗] (พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า) ชนเหล่าใด
เป็นพหูสูต คั่นคิดเหตุผลได้มาก ชนเหล่านั้นเป็น
คนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้ทีเดียว ข้าแต่ท่าน
อาพาธ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพญานาคราช และของ
ท่านแล้ว จักทำบุญมิใช่น้อย.

[๒๕๑๘] (อาพาธดาบสทูลว่า) ขอถวายพระพร
ชนทั้งหลายเป็นพหูสูต คั่นคิดเหตุผลได้มาก ชน
เหล่านั้นเป็นคนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้
ทีเดียว ดูก่อนราชันย์ เพราะทรงสดับเรื่องราวของ
พญานาคราช และของอาตมาภาพแล้ว ขอพระองค์
โปรดทรงบำเพ็ญกุศลให้มาก.

จบสังขปาลชาดกที่ ๔

อรรถกถาสังขปาลชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภอุโบสถกรรม ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อริยาวกาโสติ
ดังนี้.

ความพิสดารว่า คราวนั้น พระบรมศาสดาทรงยังอุบาสกทั้งหลาย
ผู้รักษาอุโบสถให้รำเริงแล้วตรัสว่า โบราณบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติอัน
ใหญ่แล้ว เข้าจำอุโบสถเหมือนกัน อุบาสกเหล่านั้น ทูลอาราธนาแล้ว จึงทรง
นำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้าแผ่นดินมคธ เสดยราชสมบัติในพระนครราช-
กฤห์. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระอัครมเหสีของ
พระราชานั้น. พระชนกชนนีทรงขนานพระนามว่า ทูโยธนกุมาร เธอ
เจริญวัยแล้ว ไปเรียนสรรพศิลปศาสตร์ในเมืองตักกศิลา กลับมาแสดงศิลปะ
ถวายพระราชบิดา ต่อมาพระราชบิดาจึงอภิเษกพระกุมารไว้ในราชสมบัติ แล้ว
ผนวชเป็นพระฤาษีอยู่ในพระราชอุทยาน พระโพธิสัตว์ได้เสด็จไปยังสำนักของ
พระราชบิดาวันละ ๓ ครั้ง. ลากสักการะใหญ่เกิดขึ้นแก่พระราชฤาษี. พระราช
ฤาษีไม่สามารถจะทำแม่เพียงกสิณบริกรรมได้ด้วยความกังวลนั้น จึงทรงดำริว่า
ลากสักการะของเรามากมาย เราอยู่ที่นี้ไม่สามารถจะตัดรกขันธ์นี้ได้ เราจักไม่
บอกลาพระโอรส ไปเสียในที่อื่น. พระราชฤาษีไม่บอกให้ใคร ๆ รู้ เสด็จ
ออกจากสวน ดำเนินล่องมคธรัฐเข้าไปอาศัยจันทกบรรพต ทำบรรณศาลาอยู่
ณ ที่นั้น ในสถานที่พอไปมาได้ แต่แม่น้ำกัณณเวณณอันไหลออกจากลำน้ำ
ชื่อสังขปาละ เขตมหิสกรรัฐ กระทำกสิณบริกรรม ยังฉานและอภิญญาให้

บังเกิดแล้ว ดำรงชีพด้วยการเที่ยวขอเลี้ยงชีพ. นาคราชชื่อสังขपालะออกจาก
กัณณเวณณานที่พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เข้าไปหาพระราชทานี่นั้นเป็นครั้ง
คราวพระราชทานี่ก็แสดงธรรม แก่พญาสังขपालนาคราชนั้น. ต่อมาพระราชโอร
สของพระราชทานี่นั้น อยากจะทรงพบพระชนก แต่ไม่ทราบสถานที่เสด็จไป
จึงโปรดให้เที่ยวติดตาม ทรงทราบว่าประทับอยู่ในสถานที่ชื่อโน้น ก็เสด็จไป
ณ ที่นั้น พร้อมด้วยข้าราชการมากมาย เพื่อทรงเยี่ยมเยียนพระราชทานี่
รับสั่งให้ตั้งค่าย ณ ที่ส่วนหนึ่ง พร้อมด้วยอำมาตย์สองสามคน เสด็จมุ่งหน้า
ต่ออาศรมสถาน ขณะนั้น สังขपालนาคราช กำลังนั่งฟังธรรมอยู่กับบริวาร
จำนวนมาก เหลือบเห็นพระราชทานี่เสด็จมา จึงไหว้พระทานี่ลุกขึ้นจากอาสนะ
หลีกไป พระราชทานี่ถวายบังคมพระบิดาทรงทำปฏิสันถาร ประทับนั่งแล้ว
ทูลถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ นั้นพระราชทานี่ไหนเสด็จมายังสำนักของ
พระคุณท่าน ตรัสตอบว่า ลูกรัก นั้นคือพญาสังขपालนาคราช ทรงเกิดความ
โกลาในนาคพิภพ เพราะอาศัยสมบัติของพญานาคราชนั้น ประทับอยู่สองสามวัน
โปรดให้จัดภัจจาหารถวายพระราชบิดาเป็นประจำ แล้วเสด็จกลับยังพระนคร
ของพระองค์ทีเดียว โปรดให้สร้างโรงงานไว้ในทิศทั้ง ๔ ยังสกลชมพูทวีปให้
เอิกเกริก ทรงบริจาคทาน รักษาชีวิต ทำการรักษาศูโอบุสถกรรม ปรรณนา
นาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุ ก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขपालนาคราช
ในนาคพิภพ เมื่อล่วงผ่านเลยไป เธอเป็นผู้เดือดร้อนรำคาญในสมบัตินั้น
นับแต่นั้นมา ก็ปรรณนากำเนิดมณุษย์อยู่รักษาอุโบสถกรรม เมื่อพญาสังขपाल
นาคราชอยู่ในนาคพิภพคราวนั้น การอยู่รักษาอุโบสถ ไม่สำเร็จผล ย่อมถึง
ศีลพินาศ. จำเดิมแต่นั้น ท้าวเธอจึงออกจากนาคพิภพไปขดวงล้อมจอมปลวก
แห่งหนึ่ง ในระหว่างทางใหญ่ และทางเดินเฉพาะคน ๆ เดียว ไม่ห่างแม่น้ำ

กัณณเวณณานที อธิษฐานอุโบสถ เป็นผู้มีศีลอันสมทานแล้ว สละตนใน
ทานมุขว่า ชนทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วยหนังและเนื้อเป็นต้นของเรา จงนำ
หนังและเนื้อเป็นต้นไปเถิด แล้วนอนอยู่บนยอดจอมปลวก บำเพ็ญสมณธรรม
อยู่รักษาอุโบสถในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ แล้วไปสู่สำนักพิภพในวันปาฏิบต.

วันหนึ่ง เมื่อพญานาคราช สมทานศีลนอนอยู่อย่างนี้ มีชาวปัจฉินต-
คาม ๑๖ คน คิดกันว่า พวกเราจักไปหาเนื้อมา มีอาวุธครบมือ เทียวไปในป่า
เมื่อไม่ได้อะไร ก็กลับออกมา พบพญานาคราชนั้นนอนอยู่บนจอมปลวก
คิดกันว่า วันนี้พวกเราไม่ได้แม้แต่ลูกเหี้ย พวกเราจักฆ่าพญานาคราชนี้
รับประทาน แล้วคิดต่อไปว่า นาคราชนี้ใหญ่โต เมื่อถูกจับ คงจะหนีไปเสีย
จักต้องเอาหลาวแทงที่ขาค้างๆ ที่ขังนอนทีเดียว ทำให้หมดกำลังแล้วคงจับ
เอาได้ ต่างถือหลาวเป็นต้นเข้าไปใกล้ร่างกายแม่ของพระโพธิสัตว์ขนาดเท่า
เรือโกลนลำใหญ่ลำหนึ่ง เช่นเดียวกับพวงมะลิอันบุคคลวางตั้งไว้ นาคราชนั้น
ประกอบด้วยนัยน์ตาล้ำเมลิ้มมะกล่ำ ศีรษะเช่นกับดอกชัชพุกฤษ์และดอกมะลิ
ย่อมงามเกินที่เปรียบได้. ด้วยเสียงฝีเท้าของคนทั้ง ๑๖ คน พญานาคจึง
โพล่ศีรษะออกจากวงขนด ลืมดวงตาอันแดงมองเห็นคนเหล่านั้น มีมือถือหลาว
เดินมา จึงคิดว่า วันนี้มีโนรธของเราจักถึงที่สุด เรามอบตนในทานมุขแล้ว
จึงนอนอธิษฐานความเพียร เราจักไม่ลืมตาคุณเหล่านี้ เอาหอทิมแห่งศีรษะ
ของเรา ทำให้เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ ด้วยอำนาจความโกรธ เพราะกลัวศีล
ของตนจะทำลายจึงอธิษฐานมั่นคง สอดศีรษะเข้าไปในวงขนคนนอนอยู่อย่างเดิม.
ครั้นคนเหล่านั้นเข้ามาใกล้แล้ว จึงจับหางพญานาค กระทบให้ตกลงภาคพื้น
เอาหลาวอันคมแทงที่ขาค้างแห่ง สอดหวายค้ำมีหนามเข้าไปตามช่องที่แทง
เอาคานสอดในที่ทั้งแปดแล้ว พวกมันเดินทางกลับหนทางใหญ่ พระมหาสัตว์

นับแต่ถูกแทงด้วยหลาว ก็มีได้ล้มตายคนเหล่านั้น ด้วยอำนาจความโกรธ
แม้ในที่แห่งเดียว เมื่อถูกเขาเอาคานทั้งแปดหามไป ศีรษะก็ห้อยลงกระทบพื้น
ลำดับนั้น คนเหล่านั้น พูตกันว่า ศีรษะของพญานาคห้อยลง จึงให้นอนใน
ทางใหญ่ เอาหลาวเล็กแทงที่ช่องจมูก แล้วเอาเชือกร้อย แล้วยกศีรษะพาดที่
ปลายคาน ช่วยกันยกขึ้น เดินทางต่อไปอีก.

ขณะนั้น กุฎุมพีชื่ออาหาระ ชาวเมืองมิลินา เขตวิเทหรัฐ นั่งบน
ยานอันสบาย พาเกวียน ๕๐๐ เล่ม เดินทางผ่านไป เห็นลูกบ้านชาวปัจฉิม
คามกำลังหามพระโพธิสัตว์เดินไปอย่างนั้น จึงให้มาสกทองคนละซองมือ กับ
โคพาหนะ ๑๖ ตัว แก่คนทั้ง ๑๖ คน และให้ผ้านุ่ม ผ้าห่ม แก่คนเหล่านั้น
ทุกคน ทั้งให้ผ้าผ่อน และเครื่องประดับ แม้แก่ภรรยาของคนเหล่านั้น ขอร้อง
ให้ปล่อยพญานาคไป. พญานาคไปยังนาคพิภพ มิได้มีวโไฮ้เอื้ออยู่ในนาคพิภพ
เลย ออกไปหาอาหารกุฎุมพีพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก กล่าวคุณของนาค-
พิภพแล้ว เชิญกุฎุมพีนั่งไปยังนาคพิภพ ประทานยศใหญ่พร้อมด้วยนางนาค
กัญญาสามร้อยแก่กุฎุมพีนั่ง ให้อิมหันตสาราญด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ อาหาร
กุฎุมพีอยู่บริโภคมอันเป็นทิพย์ ในนาคพิภพสิ้นเวลาประมาณหนึ่งปีแล้วบอก
พญานาคว่า สหาย เราปรารถนาจะบวช รับเอาบริวารบรรพชิตแล้วไปจาก
นาคพิภพ บวชอยู่ในหิมวันตประเทศสิ้นกาลนาน ต่อมาจึงเที่ยวจาริกไปจนถึง
เมืองพาราณสี พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งขึ้นเข้าไปยังพระนครเพื่อศึกษาจาร
ได้ไปสู่ประตูพระราชวัง ครั้งนั้นพระเจ้าพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นอาหาร
ดาบสนั้นแล้ว ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ จึงรับสั่งให้นิมิตมา ให้นำนั่งเหนือ
ปัญญาตอาสน์ ให้ฉันโภชนะมีรสเลิศต่างๆ แล้วประทับนั่งบนอาสนะตำแหน่ง
หนึ่ง ทรงนมัสการ เมื่อจะทรงปราศรัยกับดาบสนั้น ตรัสคาถาที่ ๑
ความว่า

ท่านเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม มีดวงตาแจ่มใส

ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านผู้เจริญคงบวชจากสกุล ใฉนหนอ

ท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์ และโภคสมบัติออกบวช

เป็นบรรพชิตเสียเล่า ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยาวกาโสติ ความว่า พระเจ้า
พาราณสีตรัสถามว่า ท่านเป็นผู้มีโอกาศ คือสรีระงามหาโทษมิได้ ได้แก่
เป็นผู้มีรูปร่างยิ่ง. บทว่า ปสนุนเปตฺโต ความว่า มีดวงเนตรประกอบด้วย
ประสาททั้ง ๕. บทว่า กุลมฺหา ความว่า ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านคงเป็น
ผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ หรือตระกูลเศรษฐี. บทว่า
กถํ นู ความว่า เพราะเหตุไรหรือท่านผู้เป็นบัณฑิต ทำอะไรเป็นอารมณ์
จึงได้สละทรัพย์และโภคสมบัติออกจากเรือนบวชเสีย. บทว่า สปลฺโย ได้แก่
บุรุษผู้เป็นบัณฑิต.

ถัดจากนั้นไป ควรทราบความเกี่ยวโยงแห่งคาถา ด้วยสามารถแห่ง
คำโต้ตอบ ระหว่างคาบส และพระราชาดังต่อไปนี้

อาพารคาบส ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมนรชน อาตมาภาพ
ได้เห็นวิมานของพญาสังขपालนาคราช ผู้มีอำนาจ
มากด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงออกบวชโดยเชื่อ
มหาวิบากของบุญทั้งหลาย.

พระราชาตรัสว่า

บรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่กล่าวคำเท็จ เพราะ
ความรัก เพราะความกลัว เพราะความขัง ข้าพเจ้า

ถามท่านแล้ว ขอบอกได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่
ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ฟังแล้ว จักเกิดความเลื่อมใส.

อาฬารดาบส ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอธิบดีในรัฐมณฑล
อาตมาภาพเดินทางไปค้าขาย ได้เห็นบุตรนายพราน
ช่วยกันหามนาคผู้มีร่างกายใหญ่โต เดินร่าเริงไปใน
หนทาง.

ดูก่อนพระจอมประชานิกร อาตมาภาพมาประ-
จวบเข้ากับลูกนายพรานเหล่านั้น ก็กลัวจนขนลุกขน
พอง ได้ถามเขาว่า ดูก่อนพ่อบุตรนายพราน ท่านทั้ง
หลายจะนำงูซึ่งมีร่างกายน่ากลัวไปไหน ท่านทั้งหลาย
จักทำอะไรกับงูนี้.

เขาพากันตอบว่า

งูใหญ่มีกายอันเจริญ พวกเรานำไปเพื่อจะกิน
เนื้อของมันมีรสอร่อยมัน และอ่อนนุ่ม ดูก่อนท่านผู้
เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ ท่านยังมีได้เคยลิ้มรส.

เราทั้งหลายไปจากที่นี่ ถึงบ้านของตนแล้ว จะ
เอามีดสับกินเนื้อกันให้สำราญใจ เพราะว่าเราทั้งหลาย
เป็นศัตรูของพวกงู.

อาตมาภาพจึงพูดว่า

ถ้าท่านทั้งหลาย จะนำงูใหญ่มีกายอันเจริญนี้ไป
เพื่อกิน เราจะให้โค ๑๖ ตัว แก่ท่านทั้งหลาย ขอให้
ปล่อยงูนี้เสียจากเครื่องผูกเถิด.

พวกเขาตอบว่า

ความจริง ภูตัวนี้เป็นอาหารที่ชอบใจของเรา
ทั้งหลายโดยแท้และเราทั้งหลายเคยกินงูมามาก ดูก่อน
นายอาพาธผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ เราทั้งหลายจักทำ
ตามคำของท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรของชาววิเทหะ
แต่ที่ท่านจงเป็นมิตรของเราทั้งหลาย.

ชนเหล่านั้นแก่นาคราชออกจากเครื่องผูก นาค-
ราชได้พ้นจากเครื่องผูกซึ่งเขาร้อยไว้ที่จุมูกกับบ่วงนั้น
แล้วบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน หลีกไปได้ครู่หนึ่ง.

ครั้นบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน ได้สักครู่หนึ่ง
มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา เหลียวมาดูอาตมาภาพ
อาตมาภาพได้ตามไปข้างหลังของนาคราชในคราวนั้น
ประคองอัญชลีทั้ง ๑๐ นิ้ว เตือนว่า

ท่านจงรีบไปเสียโดยเร็ว ขอพวกศัตรูอย่าจับได้
อีกเลย เพราะว่าการสมาคมกับพวกพราณบ้อย ๆ เป็น
ทุกข์ ท่านจงไปสถานที่ ๆ พวกบุตรนายพราณจะไม่
เห็น.

นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใส มีสีเขียว นำรีน-
รมย์ มีท่าราบเรียบปกคลุมไปด้วยไม้หว้าและยางทราย
เป็นผู้ปลอดภัย มีปีติ เข้าไปยังนาคพิภพ.

ดูก่อนพระจอมพระชาณิกน นาคราชนั้นครั้น
เข้าไปสู่นาคพิภพแล้ว ไม่ช้าก็มีบริวารทิพย์มาปรากฏ

แก้เอาตมาภาพ บำรุงเอาตมาภาพเหมือนบุตรบำรุงบิดา
ฉะนั้น พุทธจารย์หนู จับใจว่า

ท่านอาพาธ ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของ
ข้าพเจ้า เป็นดังดวงใจ เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นสหาย
ข้าพเจ้าจึงกลับได้อิทธิฤทธิ์ของตน ข้าแต่ท่านอาพาธ
ขอเชิญท่านไปเยี่ยมมณฑลพิภพของข้าพเจ้า ซึ่งมีภักษา
หารมาก มีข้าวและน้ำมากมาย ดังเทพนครของท้าว-
วาสวะ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิมาน ความว่า เอาตมาภาพเห็นวิมาน
กาญจนมณี เปรียบพร้อมด้วยนาฏกิตติสมบัติร้อยเศษของพญาสังขपालนาคราช.
บทว่า ปุณฺณาน ความว่า ครั้นเห็นมหาวิบากแห่งบุญที่นาคราชนั้นมา
ข้าพเจ้าจึงออกบวชด้วยศรัทธาอันเป็นไป เพราะเชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม
และเชื่อปรโลก.

บทว่า น กามกามา ความว่า ราชาดริสว่า บรรพชิตทั้งหลาย
ย่อมไม่พูดเท็จ เพราะวัตถุกำบัง เพราะกลัวบัง เพราะโทษะบัง. บทว่า
ชายีหิตี ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความเลื่อมใส โสมนัส จักเกิดแก่
ข้าพเจ้าบ้าง เพราะได้ฟังถ้อยคำของท่าน.

บทว่า วาณิหฺห ความว่า ดาบสทูลว่า เมื่อเอาตมาภาพเดินทางไป
ด้วยคิดว่าจักทำการค้าขาย. บทว่า ปเต อทุทสาติมฺหิ ความว่า เอาตมา
นั่งไปบพยานน้อยข้างหน้าเกวียน ๕๐๐ เล่ม ได้เห็นมนุษย์ชาวชนบทในหนทาง
ใหญ่. บทว่า ปวทุตถกาย ความว่า ผู้มีร่างกายอ้วนพี. บทว่า อาทาย
ความว่า หาบไปด้วยคานแปดอัน.

บพว่า **อวสุมิ** แปลว่า ได้กล่าวแล้ว. บพว่า **ภิมกาโย** แปลว่า ผู้มีร่างกายอันน่ากลัว. อาพารกุกุมพี ร้องเรียกบุตรนายพราน ด้วยถ้อยคำที่น่ารักว่า "พ่อบุตรพรานไพร". พวกบุตรนายพราน พากันกล่าวตอบอาพารกุกุมพีว่า "แน่เจ้าลูกชาววิเทหะ" ดังนี้ เพราะความที่อาพารกุกุมพีอยู่ในวิเทหรัฐ.

บพว่า **วิโกฏยิตฺวา** ได้แก่ สับ (หรือตัด). บพว่า **มยฺหุหิ โว สตุตฺวา** ความว่า ก็พวกเราเป็นศัตรูของนาคทั้งหลาย. บพว่า **โกชนตุถึ** ความว่า เพื่อจะบริโภคน. บพว่า **มิตฺตยจ โน โหหิ** ความว่า ขอท่านจงเป็นมิตรของพวกเรา รู้คุณที่พวกเรากระทำแล้ว. บพว่า **ตทสฺสุ เต** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า ครั้นบุตรนายพรานเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมาภาพได้ให้โคมีกำลัง ๑๖ ตัว เครื่องนุ่งห่ม ทรัพย์คนละร้อย ๆ ทองคำหนึ่งมาสกแก่บุตรนายพรานเหล่านั้น และฝากกับเครื่องประดับแก่ภรรยาทั้งหลาย ของบุตรนายพรานเหล่านั้น.

ลำดับนั้น บุตรนายพรานเหล่านั้นให้พญาสังขपालนาคราชนอนลงบนภาคพื้น เพราะความกักขะของตน พากันเอาเถาหวายดำซึ่งพราวไปด้วยหนามเกี่ยว เริ่มจุดลากปลายหางมา ที่นั่นอาตมาภาพเห็นนาคราชลำบาก เมื่อจะไม่ให้ลำบาก จึงเอาดาบตัดเถาวัลย์เหล่านั้นค่อย ๆ นำออกมิให้ลำบาก โดยทำนองที่เด็ก ๆ คลายเกลียวจากฝ่าเท้าที่มุมในเวลานั้น บุตรนายพรานเหล่านั้นสอดเครื่องผูกผ่านช่องจมูก แล้วร้อยเข้าไปในบ่วง เพราะฉะนั้น จึงพากันแก้พญานาคจากเครื่องผูกนั้น. ดาบสหมายความว่า นำเชือกนั้นออกจากจมูกของนาคราชนั้น พร้อมกับบ่วง. บุตรนายพรานเหล่านั้น ครั้นปล่อยนาคราชอย่างนี้แล้ว เดินไปได้หน่อยหนึ่ง ก็พากันแอบเสียดูด้วยคิดว่า นาคนี้ทุรพลภาพในเวลามันตายแล้ว เราจักหามเอาไป.

บทว่า **ปุลฺลเนหิ** ความว่า ฝ่ายนาคราชนั้น บ่ายหน้าสู่ทิศปรายจีน
ไปได้หน่อยหนึ่ง มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา มองดูอาตมาภาพ. บทว่า **ตทสุ-**
สาหิ ตัดบทออกเป็น **ตทา อสุส อหิ** ความว่า ครั้งนั้นอาตมาภาพ
ตามหลังนาคราชไป.

บทว่า **คญฺจ** ความว่า อาพารคาบสกล่าว่าว่า อาตมาได้กล่าวอย่างนี้
กะพญานาคราชนั้น. บทว่า **รหท** ความว่า นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำ
กัณณเวณณานที. บทว่า **สมฺโหมนต** ความว่า อันโน้มน้อมไปด้วยต้นชมพู
และต้นอโศก ที่ฝั่งทั้งสอง. บทว่า **นิตฺติณฺณโย ปตีโต** ความว่า ได้ยินว่า
นาคราชนั้นกำลังดูห้วงน้ำอยู่ ได้แสดงความเคารพแต่อาพารกุกุมพี โผขึ้นมา
จนกระทั่งถึงหาง. สถานที่ซึ่งพญานาคนั้นดำไปๆในน้ำนั่นเอง เป็นที่ปลอดภัย
เพราะเหตุนี้ นาคราชนั้นจึงเป็นผู้ปลอดภัย พันภัย ได้ความร่าเริงยินดีเข้าไป.

บทว่า **ปวิสุส** ความว่า ครั้นเข้าไปแล้ว. บทว่า **ทิพฺเพน เม**
ความว่า มิได้ถึงความประมาทในนาคพิภพ เมื่ออาตมาภาพยังไม่เลยฝั่ง
กัณณเวณณานทีไป พญานาคราชได้มาปรากฏข้างหน้าอาตมาภาพ พร้อมด้วย
ทิพขบริวาร. บทว่า **อุปฏฺฐหิ** แปลว่า เข้ามาใกล้.

บทว่า **อพฺพนฺตโร** ความว่า ท่านเป็นเช่นกับเนื้อหัวใจ. ท่านมี
อุปการคุณแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจักทำสักการะแก่ท่าน. บทว่า **ปสุส**
เม นิเวสนานิ ความว่า เชิญท่านไปชมนาคพิภพของข้าพเจ้า. บทว่า
มสฺสกฺกาโร วีย ความว่า ขุนเขาสีเนรุบรรพต ท่านเรียกว่า **มัสกฺกาโร**
เพราะมีแก่นเป็นแท่งทึบ โดยหาความยวบถอน ย่อหย่อนมิได้ นาคราชหมาย
เอาดาวดิงส์พิภพ อันตนสร้างไว้ในนาคพิภพนั่นเอง จึงกล่าวข้อนี้.

คู่ก่อนมหาราช นาคราชนั้นครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพรรณนา
นาคพิภพของตนให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

นาคพิภพนั้น สมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มี
กรวด อ่อนนุ่ม งดงาม มีหญ้าเตี้ย ๆ ไม่มีละอองธุลี
นำมาซึ่งความเลื่อมใส ระวังความโศกของผู้ที่เข้าไป.

ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณีอันไม่อาภูล
เขียวชอุ่มดั่งแก้วไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง นำรินรมย์ทั้ง
๔ ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่ง ผลอ่อนกิ่งหนึ่ง เผล็ดผล
เป็นนิตย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสกุขรา ความว่า ภูมิภาคในนาคพิภพ
นั้น ปราศจากหินและกรวด ภูมิภาคนั้นอ่อนนุ่ม งดงาม ล้วนแล้วไปด้วย
ทองเงินและแก้วมณี เคลื่อนกล่นไปด้วยทรายคือรัตนะเจ็ด. บทว่า นิจติฉา
ความว่า ประกอบไปด้วยหญ้าอันต่ำ มีสีเช่นกับหลังแมลงค่อมทอง. บทว่า
อปุปฺปชา ความว่า ปราศจากฝุ่นละออง. บทว่า ยตุล ชนฺหติ โสภ
ความว่า เป็นภูมิภาคที่เข้าไปแล้วหายเศร้าโศก.

บทว่า อนาวถฺลา ความว่า ไม่อาภูล คือไม่มีตอ. อีกนัยหนึ่ง
หมายความว่า ช้างบนตั้งเรียบเสมอ ปราศจากความขรุขระ. บทว่า เวพฺฐริยุ-
ปนีลา ความว่า เขียวขจีด้วยแก้วไพฑูรย์. อธิบายว่า ในนาคพิภพนั้นมี
สระโบกขรณี ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ สมบูรณ์ด้วยน้ำ มีสีเขียว ดาดาษ
ไปด้วยดอกบัว และอุบลหลากสี. บทว่า จตุทฺทิสฺส ได้แก่ ในทิศทั้งสี่แห่ง
สระโบกขรณี. บทว่า ปกฺกา จ ความว่า ในสวนอัมพวันนั้น มีต้นมะม่วง
ที่มีผลสุกแล้วบ้าง สุกครึ่งผลบ้าง มีผลอ่อนบ้าง บานสะพรั่งอยู่ที่เดียว. บทว่า
นิจฺโจตุกา ความว่า ประกอบไปด้วยดอกและผล อันเหมาะสมแก่ฤดูแม่ทั้ง ๖.

อาพารดาบส ทูลพระเจ้าพาราณสีต่อไปว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ประเสริฐกว่านรชน ใน
ท่ามกลางสวนเหล่านั้น มีนิเวศน์ล้อมประภัสสร
ล้วนแล้วไปด้วยทองคำ มีบานประตูแล้วไปด้วยเงิน
งามรุ่งเรืองยิ่ง ประหนึ่งสายฟ้ารุ่งเรืองอยู่ในกลางหาว
ฉะนั้น.

ขอถวายพระพร ในท่ามกลางสวนเหล่านั้น
เรือนยอดและห้อง แล้วไปด้วยแก้วมณี แล้วไปด้วย
ทองคำโอฬารวิจิตร เป็นอนนทประการ เหนรมิตด้วยดี
ติดต่อกันเต็มไปด้วยนางนาคกัญญาทั้งหลาย ผู้ประดับ
แล้ว ล้วนทรงสายสร้อยทองคำ.

สังขपालนาคราชนั้น มีผิวพรรณไม่ทราม
ว่องไว ขึ้นสู่ปราสาท มีเสาประมาณพันต้น มีอานุภาพ
ซึ่งไม่ได้เป็นที่อยู่ของมเหสีแห่งสังขपालนาคราชนั้น.

นารีนางหนึ่งว่องไว ไม่ต้องเดือน ยกอาสนะ
ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ มีค่ามาก งดงาม สมบูรณ์
ด้วยแก้ว มีชาติตั้งแก้วมณีมาปูลาด.

ลำดับนั้น นาคราชจึงมีอาตมาภาพให้นั่งบน
อาสนะอันเป็นประธาน กล่าวว่ นี่อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เพราะว่าท่านเป็นที่เคารพคนหนึ่ง
ของข้าพเจ้า ในจำนวนท่านที่เคารพทั้งหลาย.

ดูก่อนพระจอมพระขานิกร นารีอีกนางหนึ่งก็
ว่องไว ตักเอาน้ำมาล้างเท้าของอาตมาภาพ ดูภรรยา
ล้างเท้าสามีที่รัก ฉะนั้น.

มีนารีอีกนางหนึ่งว่องไว ประคองภาชนะทองคำ
เต็มไปด้วยภัตตาหารนำบริโศก มีสุปะหลายอย่าง มี
พยัญชนะต่าง ๆ นำมาให้อาตมาภาพ.

ขอถวายพระพร นารีเหล่านั้นรู้จักใจสามี พากัน
บำรุงอาตมาภาพผู้บริโศกแล้ว ด้วยดนตรีทั้งหลาย
นาคราชนั้นก็เข้ามาหาอาตมาภาพ พร้อมด้วยกามคุณ
อันเป็นทิพย์มีใช้น้อย ใหญ่ยิ่งกว่าการฟ้อนรำนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิเวสน์ ได้แก่ ปราสาท. บทว่า
ภัสสรสนุนิกาตี แปลว่า คู่อ้อมประภัสสร. บทว่า รชตคฤหิ ความว่า
มีบานประตูหน้าต่างเป็นเงิน.

บทว่า มณียา ความว่า เรือนยอด และห้องในสงบนั้นเห็นปานนี้.
บทว่า ปริปุรา แปลว่า สมบูรณ์.

บทว่า โส สงขปาโล ความว่า คู่ก่อนมหाराช เมื่อนาคราชนั้น
สรรเสริญนาคพิภพนั้นอยู่อย่างนี้ อาตมาภาพใครจะดูนาคพิภพนั้น ลำดับนั้น
สังขपालนาคราชจึงนำอาตมาภาพไปในที่นั้น จับมีอริบคว้นขึ้นสู่ปราสาท มี
เสาพันหนึ่ง ล้วนด้วยเสาแก้วไพฑูรย์ นำไปยังสถานที่ซึ่งมเหสีของเธออยู่.

บทว่า เอกา จ ความว่า เมื่ออาตมาขึ้นสู่ปราสาทแล้ว สตรีนางหนึ่ง
นำอาสนะแก้วไพฑูรย์อันงามเข้าถึงชาติแก้วมณีแม้อื่นๆ มาปูลาด โดยนาคราช
นั้น ไม่ได้สั่งเลย. บทว่า อพุภิวาสิ ความว่า แปลว่า นำมา อธิบายว่า
ปูลาดแล้ว.

บทว่า ปมุขอาสนสุมี แปลว่า บนอาสนะอันเป็นประมุข. อธิบายว่า
เชื่อเชิญให้นั่งบนอาสนะอันสูงสุด. บทว่า ครุณิ ความว่า นาคราชนั้นกล่าว
เชิญให้นั่งอย่างนี้ว่า ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของเราคนใดคนหนึ่ง.

บพว่า วิวิธ วิยลฺขณํ ได้แก่ กับข้าวมีอย่างต่าง ๆ. บพว่า ภตฺต มนลฺลรูปํ ได้แก่ ภัตตาหารอันน่าบริโภค สังขปาลดาบสเรียกพระราชาวา " ภารตะ " .

บพว่า ภตฺตภตฺตํ แปลว่า บริโภคเสร็จแล้ว. บพว่า อปฺภุจฺหุ ความว่า นารีทั้งหลาย ทำการผ่อนรำ บำรุงอาตมาภาพผู้บริโภคเสร็จแล้ว ด้วยดนตรีร้อยเศษ. บพว่า ภตฺต มโน วิทิตฺวา ความว่า นารีทั้งหลาย ต่างรู้จิตใจแห่งภัสดาตน. บพว่า ตตฺตตฺริ ความว่า ยิ่งกว่าการผ่อนรำนั้น. บพว่า มํ นิปติ ความว่า นาคราชนั้น เข้ามาหาอาตมาภาพ. บพว่า มหนฺตํ ทิพฺเพหิ ความว่า ด้วยกามอันเป็นทิพย์ มโหฬาร. บพว่า กามเหหิ ความว่า ด้วยกามอันเป็นทิพย์เหล่านั้น มิใช่น้อย คือมิใช่นิดหน่อย.

ก็แลครั้นนาคราชนั้น เข้ามาหาอย่างนี้แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐

นี้ ล้วนมีเอวอ่อนแอ้น มีรัศมีรุ่งเรือง ดังกลีบปทุม

นางเหล่านี้ จักเป็นผู้บำรุงบำเรอท่าน ข้าพเจ้าขอยก

นางเหล่านี้ให้ท่าน ท่านจงให้นางเหล่านี้บำเรอท่าน

เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า สพฺพตฺตมชฺฌมา ความว่า ภรรยาของ ข้าพเจ้าทั้งหมด มีรูปร่างอ่อนแอ้น อธิบายว่า เอวกลม ขนาดวัดได้ด้วยฝ่ามือ แต่บาลีในอรรถกถาว่า " สุมชฺฌมา ". บพว่า ปทุมฺตฺตราภา ได้แก่ มีผิวผุดผาดดั่งสีแห่งดอกปทุม. อธิบายว่า มีฉวีวรรณดั่งกลีบปทุม. บพว่า ปรีจารยสฺสุ ความว่า นาคราชนั้นกล่าวว่า ท่านจงทำนางเหล่านั้น ให้เป็นบาทบริจาริกาของตน แล้วมอบมหาสมบัติ พร้อมด้วยสตรี ๓๐๐ นาง แก่อาตมาภาพ.

อาพาธคาบสนั้น ทูลต่อไปว่า

อาตมาภาพ ได้เสวยรสอันเป็นทิพย์อยู่ปีหนึ่ง คราวนั้นอาตมาภาพ ได้ไต่ถามถึงสมบัติอันยิ่งว่า ท่าน พญานาคได้สมบัตินี้ ด้วยอุบายอย่างไร ได้วิมานอัน ประเสริฐอย่างไร ได้โดยไม่มีเหตุ หรือเกิดเพราะใคร น้อมมาให้แก่ท่าน ท่านกระทำเอง หรือว่าเทวดาให้ ดูก่อนพญานาคราช ข้าพเจ้าขอถามเพื่อความนั้นกะ ท่าน ท่านได้วิมานอันประเสริฐอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิพฺพรสถานฺภูตฺวา ความว่า อาตมาภาพ เสวยรสแห่งกามคุณอันเป็นทิพย์แล้ว. บทว่า ตทาสุสุหิ ตตฺตบฺทเป็น ตทา อสุสุ อหิ . บทว่า นาคสุสิทธิ ความว่า ข้าพเจ้าได้ถามนาคราชนั้น ดังนี้ ว่า สมบัติอันเกิดแล้วนี้ ของท่านสังขปาลนาคราช ผู้มีพิกตร์อันเจริญ ท่าน ทำกรรมชื่ออะไรจึงได้ ท่านได้ครอบครองวิมานอันประเสริฐนี้อย่างไรกัน ?

บทว่า อธิจฺจ ลทฺธิ์ ความว่า ท่านได้โดยหาเหตุมิได้. บทว่า ปริณามชนฺเต ความว่า หรือชื่อว่าเกิดแล้ว โดยการน้อมมา เพราะเป็น ของที่ใคร ๆ น้อมมาเพื่อประโยชน์แก่ท่าน. บทว่า สยิ กตฺติ ความว่า สั่ง ให้เรียกช่างมา แล้วมอบรัตนะให้กระทำ.

ลำดับต่อไป เป็นคาถากล่าวโต้ตอบระหว่างชนทั้งสอง พึงทราบดัง ต่อไปนี้.

สังขปาลนาคราช ตอบว่า

ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุ และมีใช่ เกิดเพราะใคร น้อมมาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ทำเอง

แม้เทวดาก็มิได้ให้ ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรม
อันไม่เป็นบาปของตน.

อาตมาภาพ ถามว่า

พรตของท่านเป็นอย่างไร และพรหมจรรย์ของ
ท่านเป็นไฉน นี่เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร ที่ท่าน
ประพฤติดีแล้ว ดูก่อนพญานาคราช ขอท่านจงบอก
เนื้อความนี้ แก่ข้าพเจ้า ท่านได้วิมานนี้มาอย่างไร
หนอ ?

พญานาคราช ตอบว่า

ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาว
มคธ มีนามว่า ทูโยธนะ มีอานุภาพมาก ได้เห็น
ชัดว่า ชีวิตเป็นของนิดหน่อยไม่เที่ยง มีความแปร
ปรวนไปเป็นธรรมดา.

จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทาน
อันไพบุลย์โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็น
ดื่อบ่อน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อิมหันำสำราญ
ในที่นั้น.

ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ประทีป ยวดยาน ที่พัก ผ้านุ่งห่ม ที่นอน และข้าว
น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้น.

นั่นเป็นพรต และเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้า
นี่เป็นวิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้ว

ข้าพเจ้าได้วิมานอันมีโภชนาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมาก
มาย เพราะวัตร และพรหมจรรย์นั้นแล.

วิมานนี้บริบูรณ์ ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ตั้งอยู่
ช้านาน แต่เป็นของไม่เที่ยง อาตมาภาพจึงถามว่า
บุตรนายพรานทั้งหลาย ผู้มีอนุภพน้อย ไม่มีเดช
ไยจึงเบียดเบียนท่านผู้มีอนุภพมาก มีเดชได้ ดู
ก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะอาศัยอะไรหรือ
ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ในสำนักของบุตรนาย
พรานทั้งหลาย.

ความกลัวใหญ่ ตามถึงท่าน หรือว่าพิษของท่าน
ไม่เล่นไปยังรากเขี้ยว ดูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ
เพราะอาศัยอะไรหรือ ท่านจึงถึงความเศร้า ในสำนัก
ของบุตรนายพรานทั้งหลาย.

สังขपालนาคราช ตอบว่า

มหันตภัย มิได้ตามถึงข้าพเจ้าเลย ชนพวกนั้น
ไม่อาจทำลายเดชของข้าพเจ้าได้ แต่ว่ากรรมของสัตว์-
บุรุษทั้งหลาย ท่านประกาศไว้ดีแล้ว ยากที่จะล่วงได้
เหมือนเขตแดนแห่งสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่ท่านอาพาธ ข้าพเจ้าเข้าจำอุโบสถ ในวัน
จาดุททลี ปันณรสีเป็นนิตย์ ต่อมาพวกบุตรนายพราน
๑๖ คน เป็นคนหยาบช้า ถือเอาเชือกและปวงอันมัน
คงมา.

พรานทั้งหลาย ช่วยกันแทงจมูก เอาเชือกร้อย แล้วหามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าอดทนต่อทุกข์เช่นนั้น ไม่ทำอุโบสถให้กำเริบ.

อาตมาภาพ ถามว่า

บุตรนายพรานเหล่านั้น ได้พบท่านผู้สมบูรณ์ ด้วยกำลัง และผิวพรรณ ที่ทางเดินคนเดียว ดูก่อน ท่านนาคราช ท่านเป็นผู้เจริญด้วยสิริและปัญญา จะบำเพ็ญตบะเพื่อประโยชน์อะไรอีกเล่า ?

สังขपालนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ ข้าพเจ้าบำเพ็ญตบะ มิใช่ เพราะเหตุแห่งทรัพย์ และมิใช่เพราะเหตุแห่งอายุ เพราะข้าพเจ้า ประรณากำเนิดมนุษย์ จึงบากบั่น บำเพ็ญตบะ.

อาตมาภาพ ถามว่า

ท่านเป็นผู้มีนัยน์ตาแดง มีรัศมีรุ่งเรือง ประดับ ตกแต่งแล้ว ปลงผมและหนวด ขโลมทาด้วยจूरณ- จันท์แดง ส่องสว่างไปทั่วทิศ ดูกอนธรรพราชา ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก พร้อมพรุ่งไปด้วยกามารมย์ทั้งปวง ดูก่อนพญานาค- ราช ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน เหตุไรมนุษย์- โลก จึงประเสริฐกว่านาคพิภพนี้.

สังขपालนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ นอกจากมนุษยโลก ความ
บริสุทธิ์ หรือความสำรวมย่อมนิไม่มี ถ้าข้าพเจ้าได้กั
เนิตมนุษย์แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งชาติและภพ.

อาตมาภาพ กล่าวว่

ข้าพเจ้าอยู่ในสำนักของท่านปีหนึ่งแล้ว เป็นผู้
ท่านบิ รุ่งด้วยข้าวด้วยน้ำ ข้าพเจ้าขอลาท่าน ดูก่อน
ท่านผู้เป็นจอมนาถ ข้าพเจ้าจากมนุษยโลกมาเสียนาน.

สังขपालนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ บุตร ภรรยาและชนบริวาร
ข้าพเจ้าพร้าสอนเป็นนิตยให้บิ รุ่งท่าน ใครมิได้แข่ง
ด่าท่านแลหรือ เพราะว่าการที่ได้พบท่าน นับว่าเป็น
ที่พอใจของข้าพเจ้า.

อาตมาภาพ ตอบว่า

ดูก่อนพญานาคราช บุตรที่รักปฏิบัติบิ รุ่งมารดา
บิดาในเรือน เป็นผู้ประเสริฐแม้ด้วยประการใด ท่าน
บิ รุ่งข้าพเจ้าอยู่ในที่นี้ เป็นผู้ประเสริฐ แม้กว่าประการ
นั้น เพราะวจิตของท่านเลื่อมใสข้าพเจ้า.

สังขपालนาคราช กล่าวว่

แก้วมณี อันจะนำทรัพย์มาได้ตามประสงค์ของ
ข้าพเจ้ามีอยู่ ท่านจงถือเอามณีรัตนอันโอฬารนั้นไป
ยังที่อยู่ของตน ได้ทรัพย์แล้วจงเก็บแก้วมณีนั้นไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิณฺเด วตฺติ** ความว่า อาตมาภาพถามว่า
อะไรเป็นวัตรสมาทานของท่าน. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** ความว่า อะไรเป็น
จรรยาอันประเสริฐของท่าน ?

บทว่า **โอบานฺภูตํ** ความว่า (นาคราชตอบว่า) คราวนั้นเรือนของ
ข้าพเจ้า เป็นเหมือนสระโบกขรณี ที่ขุดไว้ในหนทางใหญ่ ๔ แพร่ง มีสมบัติ
อันสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม พึงบริโภคนได้ ตามสบาย.

บทว่า **น จ สฺสฺสตายํ** ความว่า นาคราชนั้นกล่าวแก่อาตมาภาพว่า
ความจริง วิมานนี้ แม้จะเป็นของตั้งอยู่ได้นาน ก็มีใช่เป็นของเที่ยง. อาพาธ-
คาบส กล่าวหมายถึงบุตรพรานไพรว่า ผู้มีอานุภาพน้อย. บทว่า **หนฺตึ**
ความว่า (อาพาธ กุณฺมพิ ถามว่า) เพราะเหตุไร บุตรพรานไพรจึงเอาหลว
แทง เบียดเบียนได้ในที่ทั้งแปดแห่ง. บทว่า **กึ ปฏฺิจฺจ** ความว่า ท่าน
ยอมมาสู่เงื้อมมือ คือเข้าถึงอำนาจของเหล่าฉนิกในครั้งนั้น เพราะมุ่งหมาย
อะไร ? บทว่า **วณฺิพฺพกานํ** ความว่า บุตรพรานไพรทั้งหลาย ท่านเรียกว่า
ฉนิกในที่นี้.

บทว่า **เตโช นฺ เต อนฺวคตํ ทนฺตมฺถํ** ความว่า เดชของท่าน
เป็นอย่างไรหรือ เพราะเห็นพวกบุตรพรานในคราวนั้น ภัยใหญ่ไปตามท่านหรือ
ว่าพิษอันมีเขี้ยวเป็นมูลไม่ไปตามท่าน. บทว่า **กิลฺลสํ** ได้แก่ ทุกข์. บทว่า
วณฺิพฺพกานํ ความว่า เพราะอาศัยอะไร ท่านจึงถึงทุกข์ในสำนักของบุตรพราน
ทั้งหลาย คือ เพราะอาศัยพวกบุตรนายพราน.

บทว่า **เตโช น สกฺกา มม เตถิ หนฺตํ** ความว่า นาคราช
ตอบว่า เดชคือพิษของเราไม่สามารถที่เบียดเบียนโดยเดชของผู้อื่น คือชน
เหล่านั้นได้. บทว่า **สตี** ได้แก่ สัตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

บทว่า **ธมฺมมานิ** ได้แก่ ธรรม กล่าวคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ขันติ ความเอ็นดู และเมตตาภาวนา. บทว่า **สุกฺกิตฺตานิ** ความว่า ท่านพรณนาไว้ดีแล้ว คือกล่าวไว้ดีแล้ว. บทว่า **ที** ความว่า ท่านทำอะไร ?

บทว่า **สมฺมุทฺทเวลาว ทูรจฺจยานิ** ความว่า สังขปาลนาคราชกล่าวว่า สัตบุรุษเหล่านั้น พรณนาไว้ว่า บุคคลล่วงได้ยากแม้เพื่อชีวิต คุณฝั่งมหาสมุทร อันล่วงได้ยากฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ประกอบด้วยขันติ และเมตตา เพราะกลัวศีลจะขาด เมื่อข้าพเจ้าขุ่นเคือง ก็มีได้ให้เพื่อจะล่วงละเมิดที่สุดขอบเขตของศีล. ก็ด้วยกรรมเทศนาของสังขปาลนาคราชนี้ ย่อมได้บารมีครบ ๑๐ ทศ คือ

๑. ความที่มหาสัตว์สระสระในคราวนั้นจัดเป็นทานบารมี.
๒. ความที่ศีลมิได้ทำลาย ด้วยเดชคือพิชเห็นปานนั้น จัดเป็นศีลบารมี.
๓. การออกจากนาคพิภพ บำเพ็ญสมณธรรม จัดเป็นเนกขัมมบารมี.
๔. การจัดแจงว่า ควรทำสิ่งนี้ ๆ จัดเป็นปัญญาบารมี.
๕. ความเพียรด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น จัดเป็นวิริยบารมี.
๖. ความอดทน ด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น จัดเป็นขันติบารมี.
๗. การสมาทานความสัจ จัดเป็นสัจจบารมี.
๘. การอธิษฐานในใจว่า เราจักไม่ทำลายศีลของเรา จัดเป็นอธิฐานบารมี.
๙. ความเป็นผู้มีความเอ็นดู จัดเป็นเมตตาบารมี.
๑๐. ความเป็นผู้วางตนเป็นกลางในเวทนา จัดเป็นอุเบกขาบารมี.

บทว่า **อลาคมฺ** ความว่า ดูก่อนท่านอาพาธะ วันหนึ่ง บุตรพรานไพร ๑๖ คน เห็นข้าพเจ้านอนอยู่บนยอดจอมปลวก พวกนั้นถือเชือกแข็ง บ่วงอันเหนียว และหลาว มายังสำนักของข้าพเจ้า.

บทว่า **เกตุวาน** ความว่า เขาเหล่านั้นแทงศีรษะของข้าพเจ้า ในที่ทิ้งแปด แล้วสอดหาวหนามเข้าไป. บทว่า **นาลิ อติกสุต รชฺหุ** ความว่า เดินไปได้หน่อยหนึ่ง เห็นศีรษะของข้าพเจ้าห้อยลง จึงได้ให้นอน ณ หนทางใหญ่ แล้วแทงจมูกของข้าพเจ้าอีก ร้อยเชือกเกลียวคล้องที่ปลายคาง ควบคุมรอบข้าง นำข้าพเจ้าไป.

บทว่า **อทฺทลฺ ส** ความว่า อาตมาภาพพูดว่า ดูก่อนสหายสังขปาละ บุตรนายพรานเหล่านั้น เห็นท่านสมบุรณ์ด้วยกำลังและผิวพรรณ ในทางเท้าที่ไปมาได้คนเดียว แต่ท่านเจริญอกงามด้วยสิริคืออิสริยยศและความงามเลิศ และเจริญด้วยปัญญา ท่านเป็นผู้(รุ่งโรจน์) เห็นปานนี้ บำเพ็ญตบะเพื่ออะไร ท่านปรารถนาอะไร จึงเข้าจำอุโบสถ คือรักษาศีล. ปาฐะว่า **อทฺทลฺ ส** แปลว่า ข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ข้าพเจ้าได้เห็นท่านในหนทางใหญ่ ที่ไปมาได้คนเดียว.

บทว่า **อภิปัตถยมาโน** แปลว่า ปรารถนาอยู่. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า นาคราชตอบว่าข้าพเจ้าปรารถนากำเนิดมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงบากบั่นกระทำตบกรรมด้วยความเพียร.

บทว่า **สุโรลิต** ความว่า ท่านเป็นผู้ไ้ทาแล้วด้วยดี. บทว่า **อิโต** ความว่า มนุษย์โลกจะมีอะไรยิ่งไปกว่านาคพิภพนี้.

บทว่า **สุทฺธิ** ได้แก่ วิสุทฺธิ กล่าวคือ มรรคผล และพระนิพพาน. บทว่า **ลํ ยโม** ได้แก่ ศีล. พญานาคราชนั้น หมายถึงความบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทฺธเจ้า และปัจเจกพุทฺธเจ้าทั้งหลาย จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า **กาหามิ** ความว่า พญานาคราชกล่าวต่อไปว่า เมื่อข้าพเจ้า
กระทำความไม่มีแห่งปฏิสนธิของตน จักกระทำที่สุด แห่งชาติ ชรา และ
มรณะได้. คู่ก่อนมหाराชเจ้า สังกษาลนาคราชนั้น ชมเชยมนุษย์โลกอย่างนี้.

บทว่า **ธัมมจโร** **เม** ความว่า ขอถวายพระพร เมื่อนาคราชนั้น
สรรเสริญมนุษย์โลกอยู่อย่างนี้ อาตมาภาพทำความเชื่อใจในบรรพชา จึงกล่าว
คำนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปลุกฺกิตฺตสมิ** ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้
อันท่านปรนปรีดต้อนรับแล้วด้วยข้าน้ำและกามคุณอันเป็นทิพย์. บทว่า **ปเลมิ**
ความว่า ยังระลึกถึงอยู่. (แต่) จะต้องจากไป. บทว่า **จิรปฺปวฺภูโธสมิ**
ความว่า ข้าพเจ้าจากมนุษย์โลกมานานแล้ว.

บทว่า **นาภิสฺสฺสิตฺถ** ความว่า พญานาคราชถามว่า ในบุตรเป็นต้น
ของข้าพเจ้า ใคร ๆ มิได้ค่า มิได้บริภายท่านมิใช่หรือ. ปาฐะว่า **นาภิสฺสฺสชฺเช**
แปลว่า มิได้สาปแช่งดังนี้ก็มิ อธิบายว่า มิได้ให้ขุนเคือง. บทว่า **ปฺปฏิวิทฺติ**
แปลว่า บำรุงแล้ว.

บทว่า **มณฺธิ มมฺมิ** ความว่า พญานาคราชกล่าวว่า ท่านสหายอาพาระ
ถ้าท่านจะไปให้ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ แก้วมณฺธิสีแดง นำทรัพย์มาให้ ให้ซึ่ง
สมบัติที่นำใครทั้งปวง ของข้าพเจ้ามีอยู่ ท่านอาพาระท่านจงถือเอามณฺธิรัตนะนั้น
ไปยังเรือนของท่าน ท่านได้ทรัพย์ตามปรารถนา ด้วยอานุภาพแห่งมณฺธิรัตนะ
นี้แล้ว จงเก็บมณฺธิรัตนะนั้นเสียในเรือนนั้น และเมื่อจะเก็บ อย่าเก็บไว้ในที่อื่น
ควรเก็บไว้ในตุ่มน้ำของตน ครั้นนาคราชกล่าวดังนี้แล้ว ก็น้อมมณฺธิรัตนะมาให้
อาตมาภาพ.

ครั้นอาพาราบสกกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า ขอถวายพระพร
มหาบพิตร ครั้งนั้นอาตมาภาพได้กล่าวคำนี้ กะพญานาคราชว่า แน่ะสหาย

เรามีได้มีความต้องการด้วยทรัพย์ แต่เราปรารถนาจะบวชดังนี้แล้ว ร้องขอ
บริจาการแห่งบรรพชิต ออกจากนาคพิภพพร้อมด้วยนาคราชนั้น เชิญให้พญา-
นาคราชกลับแล้ว จึงเข้าสู่หิมวันตประเทศบรรพชา ดังนี้แล้ว เมื่อจะกล่าว
ธรรมกถาถวายพระราชา จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ขอถวายพระพร แม้มากมคุณเป็นของมนุษย์
อาตมาภาพได้เห็นแล้ว เป็นของไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา อาตมาภาพเห็นโทษในกามคุณ
ทั้งหลาย จึงออกบวชด้วยศรัทธา.

ขอถวายพระพร ทั้งคนหนุ่มคนแก่ ย่อมมีสรีระ
ทำลายร่วงหล่นไป เปรียบเหมือนผลไม้จะนั้น อาตมา-
ภาพเห็นคุณข้อนี้ว่า สามัญผลเป็นข้อปฏิบัติอันไม่ผิด
ประเสริฐ จึงออกบวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทุชชาย ความว่า อาตมาภาพบวช
เพราะเชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม และเชื่อพระนิพพาน. บทว่า ทุมปฺผลานเว
ความว่า ผลไม้ทั้งหลายสุกแล้วก็ดี ยังไม่สุกก็ดี ย่อมร่วงหล่นไปฉนั้นใด คน
ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มทั้งแก่ ก็ย่อมร่วงหล่นไปแม้ฉนั้นนั้น. บทว่า อปญฺณกั
ได้แก่ สามัญผลอันไม่ผิด คือเป็นนิชยานิกกรรม. บทว่า สามญฺณเมว เสยฺโย
ความว่า คุณก่อนพระมหाराชเจ้า อาตมาภาพเห็นคุณแห่งบรรพชาว่า บรรพชา
นั้นเทียวเป็นของสูงสุด จึงได้บวชดังนี้

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาเป็นอันดับต่อไป ความว่า

ชนเหล่าใดเป็นพหูสูต ค้นคิดเหตุผลได้มาก
ชนเหล่านั้นเป็นคนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้
ทีเดียว ข้าแต่ท่านอาพาระ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของนาค-
ราชและของท่านแล้ว จักทำบุญมิใช่น้อย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย พุธานจินฺติโน** ความว่า ชน
เหล่าใด รู้เหตุการณ์ได้ยาก. บทว่า **นาคญจ** ความว่า เพราะได้ฟังถ้อยคำ
พยานาคราช และของท่านผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนั้น (ข้าพเจ้า
จักสร้างบุญกุศลน่านับการ).

ลำดับนั้น เมื่อดาบสจะยังพระอุตสาหะให้เกิดแก่พระราชชา จิง
กล่าวคาถาสุดท้าย ความว่า

ขอถวายพระพร ชนทั้งหลายเป็นพหูสูต ก็นึก
เหตุผลได้มาก ชนเหล่านั้น เป็นคนมีปัญญา บุคคล
ควรคบหาโดยแท้ทีเดียว ดูก่อนราชันย์ เพราะทรงสดับ
เรื่องราวของนาคราช และของอาตมาภาพแล้ว ขอ
พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญกุศลให้มาก.

ดาบสนั้น แสดงธรรมถวายพระราชชาอย่างนี้แล้ว อยู่ในพระราช
อุทยานนั้นแล ตลอด ๔ เดือนฤดูฝน แล้วกลับไปยังหิมวันตประเทศอีก
เจริญพรหมวิหาร ๔ トラบเท่าชีวิต ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว. ฝ่ายสังฆ-
पालนาคราชอยู่รักษาอุโบสถตลอดชีวิต ส่วนพระเจ้าพาราณสี ก็ทรงบำเพ็ญ
บุญมีทานเป็นต้น แล้วต่างไปตามยถากรรมของตน ๆ.

พระบรมศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า
โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติอยู่รักษาอุโบสถกรรมอย่างนี้ แล้วทรง
ประชุมชาดกว่าพระดาบสผู้พระราชบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระกัสสปะ
พระเจ้าพาราณสีได้มาเป็น พระอานนท์ อาพารดาบส ได้มาเป็นพระ-
สารีบุตร ส่วนสังฆपालนาคราช ได้มาเป็นเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสังฆपालชาดก

๕. จุลลสุตโสมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าจุลลสุตโสมออกผนวช

[๒๕๑๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) เราขอบอกชาวเมือง มิตร อำมาตย์ และข้าราชการบริพาร ผมที่เศียรของเราเกิดหงอกแล้ว บัดนี้ เราพอใจในบรรพชาเพศ.

[๒๕๑๖] (อำมาตย์กราบทูลว่า) อย่างไรหนอ พระองค์จึงรับสั่ง ความไม่เจริญ แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงปัดพระแสงศรที่อกของข้าพระพุทธเจ้า พระชายาของพระองค์มีถึง ๓๐๐ นาง พระนางเหล่านั้นของพระองค์ จักเป็นอยู่อย่างไรหนอ ?

[๒๕๑๗] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) นางเหล่านั้นยังสาว จักปรากฏเอง นางเหล่านั้นจักไปพึงพิงพระราชาองค์อื่นก็ได้ ส่วนเราปรารถนาสวรรค์ ด้วยเหตุดังนั้น เราจึงจักบรรพชา.

[๒๕๑๘] (พระราชาชนนีตรัสว่า) ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่ผู้เป็นมารดาของเจ้า ชื่อว่าได้รับความยาก เพราะเมื่อแม่พำเฒ่าอยู่เจ้าก็ไม่หวังใย จักบวชให้ได้.

ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่ตลอดเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่แม่ได้ด้วยความยากลำบาก เหตุไร เมื่อแม่พำเฒ่าอยู่ เจ้าไม่หวังใย จักบวชให้จงได้ ?

[๒๕๒๓] (พระราชบิดาตรัสว่า) ดูก่อนพ่อสุตโสม
ธรรมนั้นชื่ออะไร และการบวชชื่ออะไร เพราะว่า
เจ้าจะละทิ้งเราสองคนผู้แก่เฒ่าแล้ว ไม่หวังใย จะบวช
อย่างเดียว ?

[๒๕๒๔] แม้นุตรธิดาทั้งหลายของเจ้า ก็มีมาก
ยังเล็กนัก ยังไม่เป็นหนุ่มสาว กำลังจ้อเลาะน่ารักใคร่
เมื่อไม่เห็นเจ้า น่าจะลำบากไปตาม ๆ กัน.

[๒๕๒๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ความตั้งอยู่นาน
แล้วพลัดพรากจากกัน จากโอรสธิดาเหล่านี้ ของ
หม่อมฉัน ซึ่งกำลังเป็นเด็ก ยังไม่เจริญวัย ข้างจ้อเลาะ
กิติ จากทุลกระหม่อมทั้งสองพระองค์ และสิ่งทั้งปวง
ไปก็ดี เป็นของเที่ยงแท้.

[๒๕๒๖] (พระชายาทั้งหลายทูลว่า) พระทัยของ
ทุลกระหม่อม จะตัดขาดเชียวหรือ หรือจะไม่ทรง
พระกรุณาหม่อมฉันทั้งหลาย ใยเล่าพระองค์จึงไม่
ทรงหวังใย กระหม่อมฉันทั้งหลายผู้คร่ำครวญอยู่ จะ
เสด็จออกผนวชเสียให้ได้ทีเดียวหรือ เพคะ.

[๒๕๒๗] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ใจของเรามีได้
ตัดขาด และเราก็มีความกรุณาในเธอทั้งหลาย แต่เรา
ปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น จึงจักออกบวช.

[๒๕๒๘] (พระอักรมเหสีตรัสว่า) ข้าแต่พระสุตโสม
ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็นอักรมเหสีของพระองค์

ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก เหตุไร เมื่อหม่อมฉัน
พำนักเพื่ออยู่ พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใย จะทรงผนวช
เสีย.

ข้าแต่พระสุตโสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
อัครมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก
เหตุไร พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใยสัต์ผู้ถือปฏิสนธิ
ในครรภ์ของหม่อมฉัน จะทรงผนวชเสีย.

ครรภ์ของหม่อมฉันแก่แล้ว ขอพระองค์ทรง
รออยู่ จนกระทั่งหม่อมฉันประสูติ อย่าให้หม่อมฉัน
เป็นหม้ายอยู่แต่ผู้เดียว ต้องได้รับทุกข์ในภายหลังเลย.

[๒๕๒๕] (พระมหาสัตว์ตรีสุวา) ครรภ์ของเธอแก่
แล้ว ขอเชิญประสูติพระโอรส ซึ่งมีผิวพรรณไม่ทราม
เถิด ฉันจักละโอรส พร้อมทั้งเธอบวชให้จงได้.

[๒๕๓๐] ดูก่อนพระน้องนางจันทา เธออย่าร้อง
ไห้ไปเลย ดูก่อนนางผู้มีดวงตาเสมอด้วยดอกอัญชัน
เธออย่าเศร้าโศกไปเลย จงขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ
เสียเถิด เราไม่เยื่อใยจักไปบวช.

[๒๕๓๑] (พระโอรสองค์ใหญ่ทูลว่า) ข้าแต่เสด็จแม่
ใครทำให้เสด็จแม่ทรงพิโรธ เหตุไฉนเสด็จแม่จึงทรง
กันแสง และจ้องมองดูหม่อมฉันยิ่งนัก บรรดาพระ-
ประยูรญาติที่เห็นอยู่ หม่อมฉันจะฆ่าใคร ที่ควรรับสั่ง
ให้ฆ่า ?

[๒๕๓๒] (พระนางเทวีศรีสวามี) ลูกรัก ท่านผู้ใด
ทรงชนะในแผ่นดิน ท่านผู้นั้นเจ้าไม่อาจจะมาได้เลย
พระบิดาของเจ้าได้ตรัสกะแม่ว่า ฉันไม่มีความห่วงใย
จักไปบวช.

[๒๕๓๓] (พระโอรสองค์ใหญ่ทูลว่า) เมื่อก่อนเรา
เคยไปเที่ยวสวนด้วยรถ และรบกันด้วยช้างตกมัน เมื่อ
พระราชบิดาสุตโตสมทรงผนวชแล้ว คราวนี้เราจักทำ
อย่างไร ?

[๒๕๓๔] (พระโอรสองค์น้อยทูลว่า) เมื่อพระมารดา
ของหม่อมฉันทรงกันแสงอยู่ และเมื่อพระเชษฐภคินี
ไม่ทรงยินยอม หม่อมฉันก็จักยึดพระหัตถ์ทั้งสองของ
พระบิดาไว้ เมื่อหม่อมฉันทั้งหลายไม่ยินยอม พระบิดา
จะยังเสด็จไปไม่ได้.

[๒๕๓๕] (พระมหาสัตว์ศรีสวามี) แม่ยมเอ๋ย เชิญ
แม่ลูกขึ้นเถิด แม่จงพาพระกุมารนี้ ไปเล่นให้รื่นรมย์
เสียในที่อื่น เมื่อเรากำลังปรารถนาสวรรค์ กุมารนี้
อย่าทำอันตรายแก่เราเลย.

[๒๕๓๖] (พระพี่เลี้ยงกล่าวว่) โฉนหนอพระราช
จิงทรงประทานแก้วมณี อันมีแสงสว่างนี้ เราจะ
ประโยชน์อะไรด้วยแก้วมณีนี้ เมื่อพระเจ้าสุตโตสม
ทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไรได้ กับแก้วมณีนี้.

[๒๕๓๗] (เสนาคุตตอำมาตย์ทูลว่า) พระคลังน้อย
ของพระองค์ยังไพบูลย์ และพระคลังใหญ่ของพระองค์
ก็บริบูรณ์ ปลูกพืชผลพระองค์ก็ทรงชนะแล้ว ขอ
พระองค์จงทรงยินดีเถิด อย่าทรงผนวชเลยพระเจ้าข้า.

[๒๕๓๘] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) คลังน้อยของเรา
ก็ไพบูลย์ คลังใหญ่ของเราก็คือบริบูรณ์ และปลูกพืชผล
เราก็ชนะแล้ว แต่เราจักละสิ่งนั้น ๆ ออกบวช.

[๒๕๓๙] (กุลพันธเศรษฐีทูลว่า) ขอเดชะ ทรัพย์
ของข้าพระพุทธเจ้ามีมากมาย ข้าพระพุทธเจ้าไม่
สามารถจะนับได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายทรัพย์
ทั้งหมดนั้น แต่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงยินดี อย่า
ทรงผนวชเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๕๔๐] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ดูก่อนท่าน
กุลวิฒนเศรษฐี เรารู้ว่าทรัพย์ของท่านมีมาก และท่าน
ก็บูชาเรา แต่เราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น เรา
จึงจักต้องบวช.

[๒๕๔๑] ดูก่อนพ่อโสมทัต เราเป็นผู้กระสันนัก
ความไม่ยินดีย่อมมาครอบงำเรา อันตรายมีมาก เราจัก
บวชให้ได้ในวันนี้ทีเดียว.

[๒๕๔๒] (พระอนุชาโสมทัตทูลว่า) ข้าแต่พระเจ้า
ที่สุตโสม แม้กิจนี้พระองค์ทรงพอพระทัย ขอพระองค์
ทรงผนวช ณ บัดนี้ แม้หม่อมฉันก็จักบวชในวันนี้
ทีเดียว หม่อมฉันไม่อาจอยู่ห่างพระองค์ได้.

[๒๕๔๓] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) เธอจักบวชยังไม่ได้ เพราะว่าใคร ๆ ในพระนครและคามนิคมชนบท จะไม่พากันหุงต้ม.

[๒๕๔๔] (มหาชนพากันรำไห้ว่า) เมื่อพระเจ้าสุตโสม ทรงผนวชเสียแล้ว บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักทำอะไรเล่า พระเจ้าข้า ?

[๒๕๔๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) เราเข้าใจว่าชีวิตนี้ ถูกขรนาเข้าไป เป็นของนิดหน่อย คุณน้ำในโคลนฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อยเหลือเกินอย่างนี้ เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะประมาทเลย.

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรนาเข้าไป เป็นของนิดหน่อย คุณน้ำในโคลนฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อยเหลือเกินอย่างนี้ แต่พวกคนพาล ย่อมพากันประมาท.

คนพาลเหล่านั้น อันเครื่องผูกคือตัณหาผูกไว้แล้ว ย่อมยังนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เปרטวิสัย และอสุรกายให้เจริญ.

[๒๕๔๖] (มหาชนกล่าวว้) กลุ่มฐูดีตั้งขึ้นไม่ไกล ปุ่ผกปราสาท ะรอยพระธรรมราชาผู้เรื่องยศของพวกเรา จะทรงตัดพระเศสเสียแล้ว.

[๒๕๔๗] (ชาวพระนครปริเทวนาการว้) พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน เสด็จไปเที่ยวยังปราสาทใด นี้อือปราสาทของพระองค์ เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังปราสาทใด นี่คือปราสาทของพระองค์
แพรวพราวไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วย พระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังกุฎาคารใด นี่คือกุฎาคารของพระองค์
เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วย หมู่พระประยูร-
ญาติ เสด็จเที่ยวไปยังกุฎาคารใด นี่คือกุฎาคารของ
พระองค์ เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือสวนอโศกวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ตลอด
กาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือสวนอโศกวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือพระราช-
อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือพระราช

อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมกำนัลใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณลิวันตินี้คือสวนปาณลิวัน
นั้นของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
ญาติ เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณลิวันตินี้คือสวน
ปาณลิวันของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาล.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันตินี้คือสวนอัมพวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันตินี้คือสวนอัมพวันของ

พระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีนรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

[๒๕๔๘] (มหาชนกล่าวว่) พระเจ้าสุตโสมทรง
สละราชสมบัตินี้แล้ว เสด็จออกทรงผนวช ทรงผ้า-
กาสาฬพัศตร์ เทียวไปพระองค์เดียว เหมือนช้างตัว
ประเสริฐ ฉะนั้น.

[๒๕๔๙] (พระมหาสัตว์ตรีสาว) ท่านทั้งหลายอย่า
ระลึกถึงความยินดีการเล่น และการร่าเริงในกาล
ก่อนเลย กามทั้งหลายอย่าทำลายท่านทั้งหลายได้เลย
จริงอยู่ สุตสนนคร นารีนรมย์ยิ่งนัก ท่านทั้งหลาย
จงเจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ ทั้งกลางวัน
และกลางคืนเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านทั้งหลายจะได้
ไปสู่เทพบุรี อันเป็นที่อยู่ของท่านผู้มีบุญกรรม.

จบจุลลสุตโสมชาดกที่ ๕

อรรถถาจุลสุดโสสมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
เนกขัมมบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า อามนุตยามิ นิลม
คังนี้.

เรื่องปัจจุบันนิทาน เช่นเดียวกับในมหานารทกัศสพชาดก. (ส่วนอดีต
นิทานมีดังต่อไปนี้)

ก็ในอดีตกาล พระนครพาราณสีได้มีชื่อว่า "สุทัสน นคร" พระ-
ราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต เสด็จประทับอยู่ในพระนครนั้น พระโพธิสัตว์
ทรงบังเกิดในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของท้าวเธอ ล่วงไปได้ ๑๐ เดือน
ก็ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ก็พระพักตร์ของพระกุมารนั้น มีสิริ
ประหนึ่งดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ด้วยเหตุนี้ พระชนกชนนีจึงทรงขนานพระ-
นามว่า " โสสมกุมาร ". ราชกุมารนั้นพอรู้เพียงสาแล้ว เป็นผู้สนใจในสุตะ
มีการฟังเป็นปกติ ด้วยเหตุนี้ ชาวประชาจึงถวายพระนามว่า " สุตโสสม "
ครั้นเจริญวัยแล้ว พระราชกุมาร เสด็จไปเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักกศิลา
เสด็จกลับมา ก็ได้เสวตฉัตรของพระชนก เสวยราชสมบัติโดยธรรม ได้มี
พระอิสริยยศยิ่งใหญ่ พระองค์มีสนมกำนัลใน หมั่นหกพันนาง มีพระนาง-
จันทาเทวีเป็นประธาน. ในเวลาต่อมา ท้าวเธอก็เจริญด้วยพระโอรสธิดาจนไม่
ทรงยินดีด้วยฆราวาสวิสัย มีพระประสงค์ที่จะเสด็จไปสู่ป่า ทรงผนวช. วันหนึ่ง
จึงตรัสเรียกนายภูษามาลามาตรัสสั่งว่า แนะเจ้า เมื่อใด เจ้าเห็นผมที่เศียรของ
เราหงอกแล้ว เจ้าพึงบอกเราเมื่อนั้น. นายภูษามาลาก็รับพระราชดำรัสของ
ท้าวเธอ เวลาต่อมา ก็เห็นพระเกศาหงอกจึงกราบทูลให้ทรงทราบ เมื่อพระ

ราชาตรัสสั่งว่า เจ้าภูษามาลา ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงถอนผมนั้น มาวางไว้ในมือเรา
จึงเอาแหวนทองถอนพระเกศา มาวางไว้ในพระหัตถ์. พระมหาสัตว์ทอด-
พระเนตรดูพระเกศาหงอนนั้น ก็ตกพระทัยว่า สรีระของเราถูกชราครอบงำแล้ว
จึงทรงถือเส้นพระเกศาหงอนนั้นเสด็จลงจากปราสาท ประทับนั่งบนราชบัลลังก์
ที่แต่งตั้งไว้ ณ ที่เฝ้าของมหาชน แล้วตรัสสั่งให้เรียกอำมาตย์ประมาณแปดหมื่น
มีเสนาบดีเป็นประมุข พราหมณ์หกหมื่น มีปุโรหิตเป็นประธาน และชาวแคว้น
แคว้นชาวนิกมเป็นต้นอื่น ๆ มาเฝ้าเป็นจำนวนมาก แล้วตรัสว่า เกศาหงอนเกิด
ที่เศียรของเราแล้ว เราเป็นคนแก่เฒ่า ท่านทั้งหลายจงรับรู้ความที่เราจะออก
บรรพชา ดังนี้แล้ว ตรัสคาถาที่ ๑ ความว่า

เราขอบอกชาวเมือง มิตร อำมาตย์ และข้า-
ราชบริพาร ผมที่เศียรของเรา เกิดหงอกแล้ว บัดนี้
เราพอใจบรรพชาเพศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อามนุตยามิ ความว่า เราขอประกาศ
ให้ท่านทั้งหลายรับรู้. บทว่า โรจหิ ความว่า เราพอใจ คู่ก่อนท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรับรู้ว่ เรานั้นจะบรรพชา.

บรรดาชนทั้งหลายที่ได้ฟังพระราชดำรัสเหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่ง
เป็นคนองอาจแก้วกล้า กราบทูลคาถา ความว่า

อย่างไรหนอพระองค์จึงรับสั่งความไม่เจริญแก่
ข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์
ทรงปັกพระแสงศรที่อกของข้าพระพุทธเจ้า พระชายา
ของพระองค์มีถึง ๗๐๐นาง พระนางเหล่านั้นของ
พระองค์ จักเป็นอยู่อย่างไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภุ ได้แก่ สิ่งอันไม่เป็นความจริง
บทว่า อรุติ กปฺเปติ ความว่า พระองค์ทรงยังพระศัสตราอันล้างแล้วด้วยดี
ให้ไหลไถลที่รวงอกของข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า สสุตสตา นี้ อามาศย์นั้น
กล่าวหมายถึง ขัตติยกัญญาผู้มีชาติเสมอกัน. บทว่า กถึ นฺนุเตตา ภวิสฺสนฺติ
ความว่า พระราชาของพระองค์เหล่านั้น เมื่อพระองค์ทรงผนวชเสียแล้ว
จักเป็นอนาถา หาที่พึ่งมิได้ จักอยู่ได้อย่างไร การที่พระองค์ทรงทำนางเหล่านั้น
ให้ไม่มีที่พึ่ง แล้วทรงผนวชนี้ ไม่สมควรเลย พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรีศคาถาที่ ๑ ความว่า

นางเหล่านั้นยังสาว จักปรากฏเอง นางเหล่านั้น

จักไปพึ่งพิงพระราชาองค์อื่นก็ได้ ส่วนเราปรารถนา

สวรรค์ ด้วยเหตุดังนั้น เราจึงจักบรรพชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺญาณฺติ ความว่า นารีเหล่านั้นจัก
ปรากฏด้วยกิจของตน ๆ เราเป็นอะไรของนางเหล่านี้ ทุกนางล้วนยังสาว
พระราชาอื่น ๆ ก็ยังมี นารีเหล่านี้ จักไปพึ่งพิงพระราชาอื่น ๆ นั้นได้.

อามาศย์เป็นต้น เมื่อไม่สามารถจะทูลตัดทานพระโพธิสัตว์ได้ จึงพา
กันไปยังสำนักของพระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ กราบทูลเนื้อความนั้นให้
ทรงทราบ. พระราชชนนี รีบเสด็จมาโดยด่วน ตรัสว่า ลูกรัก ข้าว่า
เจ้าประสงค์จะบวชจริงหรือ ดังนี้แล้ว ได้ตรีศคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่ผู้เป็นมารดาของเจ้า ชื่อว่า

ได้รับความยาก เพราะเมื่อแม่พร่ำเพ้ออยู่ เจ้าไม่ห้วงใย

จะบวชให้ได้.

**ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่คลอดเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่แม่ได้
ด้วยความลำบาก เหตุไรเมื่อแม่พำนักเพื่ออยู่ เจ้าไม่
ห่วงใย จะบวชให้จงได้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทูลลทฐิ** ความว่า เจ้าเชื่อว่าเป็นผู้ที่
ได้มาโดยยาก เพราะเมื่อจะได้ก็ต้องฝ่าความลำบาก จึงได้เข้าผู้เป็นบุตรมา.
บทว่า **ยิ เม** ความว่า เมื่อแม่พำนักเพื่ออยู่โดยประการต่างๆ เจ้ายังปรารถนา
จะบวชให้ได้ด้วยเหตุใด เหตุนั้นการได้บุตรเช่นกับเจ้า จึงเชื่อว่าแม่ได้มาด้วยความ
ยากลำบาก.

พระโพธิสัตว์มิได้ตรัสอะไรกับพระราชมารดา ซึ่งทรงปริเทวนาการ
อยู่อย่างนี้. พระราชชนนีทรงกันแสงรำไห้ ประทับยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่งเสียเอง
ทีเดียว ลำดับนั้น ประชาชนจึงพากันไปกราบทูลแด่พระราชบิดาของพระโพธิ-
สัตว์. พระราชบิดาเสด็จมาแล้ว ตรัสคาถาอย่างเดียวกัน ความว่า

**ดูก่อนพ่อสุตโสม ธรรมนั้นชื่ออะไร และการ
บวชชื่ออะไร เพราะเจ้าจะละทิ้งเราสองคนผู้
แก่เฒ่าแล้ว ไม่ห่วงใย จะบวชอย่างเดียว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยิ โน อมุเห** ความว่า เจ้าเป็นบุตร
ของมารดาบิดา ไยจึงไม่ปฏิบัติมารดาบิดาซึ่งแก่ชรา ในเวลาที่ควรปฏิบัติ
ทอดทิ้งมิได้อาลัยบวชเสีย เหมือนยังกะกลิ้งศิลาลงเหวฉะนั้น ด้วยเหตุนั้น
บิดาขอถามเจ้า ธรรมของเจ้านี้ชื่ออะไร ?

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้วก็นิ่งเสีย. ลำดับนั้น พระราชบิดา
จึงตรัสว่า **สุตโสม** ลูกรัก ถ้าหากเจ้าไม่มีความสันทานอาลัยในมารดาบิดาแล้ว
บุตรธิดาของเจ้ายังเล็ก ๆ มีมาก ไม่อาจที่จะพลัดพรากจากเจ้าได้ ในเวลาเด็ก
เหล่านั้นเจริญวัยแล้ว เจ้าจึงค่อยบวชเถิด แล้วตรัสคาถาที่ ๗ ความว่า

แม่บุตรและธิดาทั้งหลายของเจ้าก็มีมาก ยิ่งเล็ก
นัก ยังไม่เป็นหนุ่มสาว กำลังฉอเลาะน่ารักใคร่ เมื่อ
ไม่เห็นเจ้าน่าจะลำบากไปตาม ๆ กัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มลฺลชฺ ความว่า พุดจันารัก. บทว่า
นิกฺขจฺจนฺติ ความว่า พ่อสำคัญว่า จักพากันถึงความลำบาก ก็อกลับได้ทุกข
ทั้งทางกายและทางใจ.

พระมหาสัตว์ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว ตรัสพระคาถา ความว่า
ความตั้งอยู่นานแล้วพลัดพรากจากกัน จากโอรส
ธิดาเหล่านี้ของหม่อมฉัน ซึ่งกำลังเป็นเด็ก ยังไม่เจริญวัย
ช่างฉอเลาะก็ดี จากทุลกระหม่อมทั้งสองพระองค์และ
สิ่งทั้งปวงไปก็ดี เป็นของเที่ยงแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺเพหิปี ตุมฺเหหิ ความว่า ข้าแต่
พระทุลกระหม่อม ไซ้ว่าข้าพระพุทธเจ้า จะจากโอรสธิดาเท่านั้นก็หามิได้ ที่แท้
แม้ทุลกระหม่อมทั้งสอง แม้สรรพสังขารอื่น ๆ ถึงดำรงอยู่ได้นานคือตั้งอยู่สิ้น
กาลนาน ก็เพียงที่จะพลัดพรากจากกัน คือความเป็นต่าง ๆ กัน เพราะในโลก
สันนิวาสนี้แม้ทั้งสิ้น สังขารแม้อย่างหนึ่ง จะชื่อว่า เป็นของเที่ยงไม่มีเลย.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมกถาแก่พระราชบิดาอย่างนี้ สมเด็จพระราช
บิดา ทรงสดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้ว ก็ได้ทรงคุชฌิภาพ ลำดับนั้น
อำมาตย์ทั้งหลาย จึงไปแจ้งแก่พระชายาที่รักทั้งเจ็ดร้อยของพระมหาสัตว์ พระ
ชายาเหล่านั้นจึงลงจากปราสาท ไปยังสำนักของพระมหาสัตว์เจ้า ต่างยึดข้อ
พระบาท ปรีทวนาการ กล่าวคาถา ความว่า

พระทัยของทูลกระหม่อม จะตัดขาดเขียวหรือ
หรือจะไม่ทรงพระกรุณาหม่อมฉันทั้งหลาย ไยเล่า
พระองค์จึงไม่ห้วงใยกระหม่อมฉันทั้งหลาย ผู้คร่ำ-
ครวญอยู่ จะเสด็จออกผนวชเสียให้ได้เทียวหรือเพคะ.

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ ข้าแต่พระสุตโสมผู้พระสวามี พระหทัย
ในพวกกระหม่อมฉัน ของทูลกระหม่อมซึ่งกระทำพวกหม่อมฉันให้เป็นหม้าย
เสด็จไปบวช จะตัดขาดเขียวหรือหนอ เพราะไม่มีความลิเนหาแม้เพียงเล็กน้อย
หรือชื่อว่าความการุญ ของทูลกระหม่อมไม่มี เพราะไม่มีพระกรุณาจึงละทิ้ง
พวกหม่อมฉัน ซึ่งคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ไปบรรพชา.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับเสียงปริเทวนาการ ของเหล่าบาทบริจาริกา
เหล่านั้น ผู้กลิ้งเกลือกไรราพันอยู่แทบบาทมูล แล้วตรัสศาลาลำดับ
ต่อไปว่า

ใจของเรามีได้ตัดขาด และเราก็มีความกรุณาใน
เธอทั้งหลาย แต่เราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น
เราจึงจักออกบวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สคฺคญจ ความว่า พระมหาสัตว์ทรง
ปลอบใจพระชายาเหล่านั้นว่า เราปรารถนาสวรรค์ อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าบรรพชา
พุทฺธาภิษณชิต สรรเสริญแล้ว เพราะเหตุนี้ เราจึงจักบวช เธอทั้งหลาย
อย่าคิดเสียใจ.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย จึงกราบทูลพระมเหสีของพระโพธิสัตว์
ให้ทรงทราบ พระอัครมเหสีนั้นมีภาระหนัก ทรงครรภ์บริบูรณ์ เสด็จมา
ถวายบังคมพระมหาสัตว์ ประทับยืน ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง ได้ตรัสศาลา ๓ ศาลา
ความว่า

ข้าแต่พระสุตโสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
อัครมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก
เหตุไรเมื่อหม่อมฉันพำเพื่ออยู่ พระองค์จึงมิได้ทรง
เยื่อใย จะทรงผนวชเสีย.

ข้าแต่พระสุตโสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
พระอัครมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความ
ลำบาก เหตุไร พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใยสัตว์ผู้ถือ
ปฏิสนธิในครรภ์ของหม่อมฉัน จะทรงผนวชเสีย.

ครรภ์ของหม่อมฉันแก่แล้ว ขอพระองค์ทรง
รออยู่ จนกระทั่งหม่อมฉันประสูติ อย่าให้หม่อมฉัน
เป็นหม้ายอยู่แต่ผู้เดียว ต้องได้รับทุกข์ในภายหลังเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี่ เม ความว่า เพราะเหตุไร เมื่อ
หม่อมฉันพำเพื่ออยู่ พระองค์มิได้หวังใยจะบวชเสีย ตำแหน่งอัครมเหสี
ที่หม่อมฉันได้จากสำนักของพระองค์นั้น หม่อมฉันได้มาด้วยยาก ในคาถา
ที่สองมีอธิบายว่า เพราะเหตุไรพระองค์จะทรงละหม่อมฉันผู้กำลังท้อง มิได้
หวังใย บวชเสีย ความเป็นอัครมเหสีของพระองค์ที่หม่อมฉันได้มานั้น หม่อม
ฉันได้มาด้วยยาก. บทว่า ยาว นึ ความว่า ขอพระองค์จงทรงยับยั้งอยู่
จนกว่าหม่อมฉันจะประสูติก่อนเกิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรีสพระคาถา ความว่า

ครรภ์ของเธอแก่แล้ว ขอเชิญประสูติพระโอรส
ซึ่งมีผิวพรรณไม่ทรามเกิด ฉันจักละโอรส พร้อมทั้ง
เธอบวชให้จงได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺต** ความว่า คุณอนนางผู้เจริญเรารู้ว่า
เธอครรภ์แก่ แต่เมื่อเธอประสูติจักประสูติพระโอรส หาชีวิตาไม่ ขอเธอจง
ประสูติโอรสด้วยความสวัสดิ์เถิด ส่วนเราจะละบุตรกับตัวเธอ บวชให้ได้ทีเดียว.

พระนางเทวี สดับพระราชดำรัสของพระราชสวามีแล้ว ไม่สามารถ
จะอดกลั้นความโศกไว้ได้พูดว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม คราวนี้นับแต่วันนี้ไป
ชื่อว่าสิริของหม่อมฉันคงไม่มีเลย แล้วเอาหัตถ์ทั้งสองกุมพระหทัย หลังพระ
อัสสุชลกลางปริเทวนาการด้วยพระสุรเสียงอันดัง ลำดับนั้น เมื่อพระมหาสัตว์
จะทรงปลอบโยนพระนาง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพระน้องนางจันทา เธอย่ำร้องไห้ไปเลย

**ดูก่อนพระนางผู้มีดวงตาเสมอด้วยดอกอัญชัน เธอย่ำ
เศร้าโศกไปเลย จงขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐเสียเถิด
เราไม่เยื่อใยจักไปบวช.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา ตฺว** **จฺนุเท รุทฺติ** ความว่า ดูก่อน
พระน้องนางจันทาเทวีผู้เจริญ เธอย่ำร้องไห้เศร้าโศกไปเลย. บทว่า **วณฺติมิร-**
มตฺตฺกฺจิ แปลว่า ผู้มีพระเนตรเสมอด้วยดอกอัญชัน แต่ในพระบาลีท่านเขียน
ไว้ว่า " **โกวิลาตมฺพฺกฺจิ** " ความก็ว่า เนตรของพระนางจันทาเทวีนั้น
แดงเหมือนดอกหงอนไก่.

พระนางจันทาเทวี สดับพระราชดำรัสแล้ว ไม่สามารถที่จะดำรงอยู่
ได้ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทประทับนั่ง กันแสงอยู่. ลำดับนั้น พระโอรสองค์ใหญ่
ของพระโพธิสัตว์ เห็นพระมารดาทรงกันแสง จึงดำริว่า เหตุไรหนอ พระ
มารดาของเราจึงประทับนั่ง ทรงกันแสงอยู่ เมื่อจะทูลถามพระมารดาจึงตรัส
พระคาถา ความว่า

ข้าแต่เสด็จแม่ ใครทำให้เสด็จแม่ทรงพิโรธ เหตุ

**ไฉนเสด็จแม่ จึงทรงกันแสง และจ้องมองดูหม่อม
ฉันยิ่งนัก บรรดาพระประยูรญาติที่เห็นอยู่ หม่อมฉัน
จะฆ่าใครที่ควรรับสั่งให้ฆ่า ?**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภเภติ ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่ ใคร
คนไหน ทำให้เสด็จแม่ต้องขุ่นเคือง คือใครได้ทำสิ่งไม่เป็นที่รักแก่เสด็จแม่.
บทว่า อเปกฺขติ จ มีอธิบายว่า เมื่อเสด็จแม่จ้องหม่อมฉัน ทำไมจึงต้อง
ทรงพระกันแสง. บทว่า กัม อวชฺฌิ มาณฺณมิ ความว่า พระราชโอรส
ทูลถามว่า หม่อมฉันจะฆ่าใครที่ควรจะให้ฆ่า สำหรับพระญาติของเสด็จแม่
ที่เห็นกันอยู่นั้นแหละ โปรดตรัสบอกแก่หม่อมฉัน.

ลำดับนั้น พระนางเทวี ตรัสพระคาถา ความว่า

**ลูกรัก ท่านผู้ใดทรงชนะในแผ่นดิน ท่านผู้นั้น
เจ้าไม่อาจจะฆ่าได้เลย พระบิดาของเจ้าได้ตรัสกะแม่
ว่า ฉันไม่มีความหวั่นใจ จักไปบวช.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชิตาวิ ความว่า ลูกรัก ท่านผู้ใดเป็น
ผู้ชนะในแผ่นดินนี้ ทำให้แม่ขุ่นเคือง คือยังความโกรธ และความเศร้าโศก
ให้เข้าไปในหทัยของแม่ ด้วยการกล่าวคำไม่เป็นที่รัก ท่านผู้นั้น ลูกไม่อาจ
จะฆ่าได้ เพราะเป็นพระบิดาของลูกเอง พระองค์ทรงตรัสกะแม่ว่า เราจัก
สละสิริราชสมบัติ และตัวเธอ เข้าสู่ป่าแล้วบวชชา นี้อคือเหตุแห่งการกันแสง
ของแม่.

เชษฐโอรส ทรงฟังพระเสาวนีย์ของพระมารดาแล้ว ทูลว่า ข้าแต่
เสด็จแม่ เสด็จแม่ตรัสคำนี้อย่างไรกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเราก็ตกเป็นคน
อนาถา หาที่พึ่งมิได้มิใช่หรือ ดังนี้แล้ว ทรงปริเทวนาการ ตรัสคาถา ความว่า

เมื่อก่อน เราเคยไปเที่ยวสวนด้วยรถ และรถกัน

ด้วยช้างตกมัน เมื่อพระราชบิดาสุตโสม ทรงผนวช

แล้ว คราวนี้ เราจักทำอย่างไร ?

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ เมื่อก่อนเราเคยขึ้นรถ อันประดับแล้ว ด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เทียมด้วยอาชาไนย ๔ ตัว ไปพระราชอุทยาน สู้รบกฤษราชาคิดัวเมามัน ทั้งเล่นกีฬาอื่น ๆ เช่นอศวกีฬาเป็นต้น บัดนี้ เมื่อพระราชบิดาสุตโสม ทรงผนวชแล้ว เราจักทำอย่างไร ?

ลำดับนั้น โอรสองค์น้อย ผู้กนิษฐภคินีของเชษฐโอรส มีพระชนมายุ ได้ ๗ พรรษา เห็นกษัตริย์ทั้งสองทรงกันแสงอยู่ จึงเข้าไปเฝ้าพระมารดา ทูลถามว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เพราะเหตุไรเสด็จแม่ กับเสด็จพี่ จึงทรงกันแสง ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ก็ทูลลอบโยนทวนทั้งสองว่า ถ้ากระนั้นขอเสด็จแม่และเสด็จพี่อย่าทรงกันแสงเลย หม่อมฉันจักไม่ยอมให้พระบิดาทรงผนวช ก่อน แล้วเสด็จลงจากปราสาท พร้อมด้วยพวกพี่เลี้ยง เสด็จไปยังสำนักพระราชบิดา ทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ข่าว่า เสด็จพ่อตรัสสั่งว่า จะละทิ้งหม่อมฉัน ผู้ไม่ประสงค้ให้บวช ไปบวชเสีย หม่อมฉันไม่ยอมให้เสด็จพ่อบวช ทูลแล้ว ก็เข้าสวมกอดพระสอ พระราชบิดาไว้แน่น ตรัสคาถา ความว่า

เมื่อพระมารดา ของหม่อมฉัน ทรงกันแสงอยู่

และเมื่อพระเชษฐภคินี ไม่ทรงยินยอม หม่อมฉันก็

จักยึดพระหัตถ์ทั้งสองของพระบิดาไว้ เมื่อหม่อมฉัน

ทั้งหลายไม่ยินยอม พระบิดาจะยังเสด็จไปไม่ได้.

พระมหาสัตว์เจ้า ทรงดำริว่า โอรสของเรา นี้ จะทำอันตรายแก่เรา ด้วยอุบายอย่างไรหนอ เราจึงจะให้เธอหลีกไปเสียได้ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์

จึงทรงแลดูพระพี่เลี้ยงตรัสว่า แน่พี่เลี้ยง แม่คุณเชษฐเกิดนี้เป็นเครื่องประดับ
คอ คือแก้วมณี ส่วนนี้จึงเป็นของเจ้า เจ้าจงช่วยพาพระโอรสไปเสีย อย่า
ทำอันตรายแก่เราเลย เมื่อพระองค์เองไม่ทรงสามารถ ที่จะจับพระหัตถ์พระ
โอรส จึงทรงคิดคิดสินบนพระพี่เลี้ยง แล้วตรัสคาถา ความว่า

แม่นมเอ๋ย เชษฐแม่ลูกขึ้นเกิด แม่จงพาพระ
กุมารนี้ ไปเล่นให้รื่นรมย์เสียในที่อื่น เมื่อเรากำลัง
ปรารถนาสวรรค์ กุมารนี้อย่าทำอันตรายแก่เราเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิม กุมาร ความว่า แม่นมเอ๋ย เจ้า
จงลุกขึ้น ช่วยพาพระกุมารนี้ไป แล้วมารับเอาแก้วมณีนี้ นำพระกุมารให้ไป
รื่นรมย์เสียในที่อื่น.

พระพี่เลี้ยงนั้น ได้บำเหน็จแล้ว จึงเตือนพระกุมารให้รู้สีกองค์แล้ว
พาไปในที่อื่น พลงปริเทวนาการกล่าวคาถา ความว่า

ไฉนหนอ พระราชาจึงทรงประทานแก้วมณี อัน
มีแสงสว่างนี้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยแก้วมณีนี้
เมื่อพระเจ้าสุตโสมทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไรได้
กับแก้วมณีนี้.

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ พระพี่เลี้ยงคร่ำครวญว่า ไฉนหนอ
เราจึงรับเอาแก้วมณีนี้เพื่อเป็นค่าจ้าง พระราชาที่ทรงพระราชทานแก้วมณี
นั้น อันกระทำซึ่งรัศมี คือส่องแสงสว่างเป็นประกาย เมื่อพระเจ้าสุตโสม
บรมนรินทร์ ทรงผนวชแล้ว แก้วมณีนี้จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา. บทว่า
กิ นุ เมนั กริสฺสามิ ความว่า เมื่อพระองค์ทรงผนวชแล้ว เราจักไม่ได้

แก้วมณีนี้ ถึงแม้จะได้ ก็จักทำอะไรกับแก้วมณีนี้ ท่านทั้งหลายจงดูการกระทำของเราเถิด.

ลำดับนั้น อามาศย์ มหาเสนาकुตต์ คิดว่า ชะรอยพระราชานี้ จะทรง
ทำความสำคัญว่า ราชทรัพย์ในคลังของเรามีน้อย เราจักทูลความที่พระราช
ทรัพย์มีมากแก่พระองค์ เขาลุกขึ้นถวายบังคมแล้วกล่าวคาถา ความว่า

พระคลังน้อยของพระองค์ไพบูลย์ และพระคลัง
ใหญ่ของพระองค์ก็บริบูรณ์ ปฐพีมณฑล พระองค์
ก็ทรงชนะแล้ว ขอพระองค์จงทรงยินดีเถิด อย่าทรง
ผนวชเลย พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

คลังน้อย ของเรากไพบูลย์ คลังใหญ่ของเรา
บริบูรณ์ และปฐพีมณฑลเราก็ชนะแล้ว แต่เราจักละ
สิ่งนั้น ๆ ออกบวช.

เมื่อมหาเสนาकुตต์อามาศย์ ได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น จึงถอยออกไป
กุลพันธเศรษฐี จึงลุกขึ้นถวายบังคม กล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะ ทรัพย์ของข้าพระพุทธเจ้า มีมากมาย
ข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะนับได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอ
ถวายทรัพย์ทั้งหมดนั้น แต่พระองค์ ขอพระองค์จง
ทรงยินดี อย่าทรงผนวชเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนกุลวัฑฒนเศรษฐี เรารู้ว่าทรัพย์ของท่าน
มีมาก และท่านก็บูชาเรา แต่เราปรารถนาสวรรค์
เพราะฉะนั้น เราจึงจักต้องบวช.

ครั้งกมลพันชนเศรษฐี ได้ฟังพระราชดำรัส ก็ถอยออกไป พระมหา
สัตว์ จึงตรัสเรียกพระอนุชาพระนามว่า โสมทัต มารับสั่งว่า พ่อโสมทัต
พี่กระสัน เหมือนไก่ป่าถูกขังอยู่ในกรง ความไม่ยินดี ในฆราวาสครอบงำที่
พี่จักบวชในวันนี้ให้ได้ เองจงครอบครองราชสมบัตินี้เถิด เมื่อจะทรงมอบ
ราชสมบัติให้จึงตรัสพระคาถา ความว่า

**ดูก่อนพ่อโสมทัต เราเป็นผู้กระสันนัก ความไม่
ยินดี ย่อมมาครอบงำเรา อันตรายมีมาก เราจักบวช
ให้ได้ในวันนี้ทีเดียว.**

แม้โสมทัต ทรงฟังพระราชดำรัสนั้นแล้ว ก็มีพระประสงค์จะทรง
ผนวช เมื่อจะแสดงพระประสงค์นั้น จึงตรัสคาถาต่อไป ความว่า

**ข้าแต่พระเจ้าที่สุตโสม แมื่อกนี้พระองค์ทรงพอ
พระทัย ขอพระองค์ทรงผนวช ณ บัดนี้ แม่หม่อมฉัน
ก็จักบวชในวันนี้ทีเดียว หม่อมฉันไม่อาจอยู่ห่างพระ
องค์ได้.**

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงห้ามพระอนุชา แล้วตรัสคาถากึ่งคาถา
ความว่า

**เธอจักบวชยังไม่ได้ เพราะว่าใคร ๆ ในพระ
นคร และคามนิคมในชนบทจะไม่พากันหุงต้ม.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น หิ ปจฺจติ ความว่า เพราะได้ทราบ
ความประสงค์ ในการบรรพชาของพี่ในบัดนี้ ก่อนเท่านั้น ใคร ๆ ใน
สุทฺถสนนคร อันมีอาณาเขต ๑๒ โยชน์นี้ และในชนบททั้งสิ้น ยังไม่พา
กันหุงหาอาหาร คือยังไม่พากันยังไฟในเตาให้โพลง ถ้าเมื่อเราบวชเสียทั้งสอง

คน ชาวแวนแคว้น จักว่าเหวไร่ที่พึง เพราะเหตุนั้น เธอยังบวชไม่ได้ ที่
จักบวชผู้เดียวเท่านั้น.

มหาชนได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว พวกนั้นก็ถึงเกลือกเทบพระยุคลบาท
ของพระมหาสัตว์ ปริเทวนาการ ทูลว่า

เมื่อพระเจ้าสุตโสม ทรงผนวชเสียแล้ว บัดนี้ข้า

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักกระทำอย่างไรเล่าพระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ออย่าเลย ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศก
กันไปเลย ถึงเราจักดำรงอยู่ได้นาน ก็จักต้องพลัดพรากจากท่านทั้งหลาย
เพราะสังขารที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าเที่ยงไม่มี เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่มหาชน
จึงตรัสว่า

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป เป็นของนิค
หน้อย ดุจน้ำในโคลน ฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อย
เหลือเกินอย่างนี้ เวลาไม่ใช่เวลาที่จะประมาทเลย.

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป เป็นของ
นิคหน้อย ดุจน้ำในโคลน ฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของ
น้อยเหลือเกินอย่างนี้ แต่พวกคนพาล ย่อมพากัน
ประมาท.

คนพาลเหล่านั้น อันเครื่องผูก คือ ตัณหาผูกไว้
แล้ว ย่อมยังนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เปרטวิสัย
และอสุรกายให้เจริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนียุตติ มลฺลฺล ความว่า ดูก่อน
อาณาประชาราษฎร์ เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป ในสัตว์ทั้งหลาย

อื่น ๆ ชีวิตนี้มีอันรุกรันเข้าไปเป็นอรรถ มีอันนำเข้าไปเป็นอรรถ แต่ในที่นี้ มีอันรวบรัดเอาเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น ในที่นี้มีเนื้อความอย่างนี้ว่า น้ำเล็กน้อย ไส่ลงในโคลน น้ำค้างของพวกช่างซ่อม ย่อมจับค้างแห้งเร็วฉนั้นใด แม้ชีวิตก็ฉนั้น ฉนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อยเช่นนี้ ไซ้กาลที่จะประมาทในบุญกิริยาของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ชัศอายุสังขาร เล็กน้อยนั้นไปมาอยู่ไม่ชอบที่จะทำความไม่ประมาทอย่างเดียว.

บทว่า **อถ พาลา ปมชชุนติ** ความว่า คนพาลทั้งหลายเป็นเหมือนจะไม่แก่ไม่ตาย จมอยู่ในเปลือกตม คือ กามคุณ มัวเมาประมาทอยู่ จุจสุกรมอยู่ในโคลนคือคุณฉนั้น. บทว่า **อสุรกาย** ความว่า และย่อมยังกำเนตกาลกัณฐิกอสุรกายให้เจริญ.

พระมหาสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่มหาชนอย่างนี้แล้ว เสด็จขึ้นสู่ปุปผกปราสาท ประทับยืนบนชั้นที่เจ็ด ทรงเอาพระขรรค์ตัดพระเมาลีแล้ว ตรัสว่า เราไม่เป็นอะไรกันกับท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงหาพระราชาของตน แล้ว โยนพระเมาลี ทั้งเครื่องโทกไปในระหว่างมหาชน. มหาชนรับเอาพระเมาลีแล้ว ต่างกลิ้งเกลือกปริเทวนาการบนภาคพื้น. ละอองธุลีเป็นอันมากฟุ้งขึ้น ในที่นั้น มหาชนที่กลับมาขึ้นดู ได้เห็นละอองธุลีนั้น ต่างรำพันว่า พระเมาลีทั้งเครื่องโทกอันพระราชาทรงตัดโยนมาในระหว่างมหาชน ฉนั้นสาย ละอองธุลีนี้ จึงฟุ้งขึ้นในที่ใกล้ปราสาท แล้วกล่าวคาถา ความว่า

กลุ่มธุลีตั้งขึ้นไม่ไกลปุปผกปราสาท ชะรอย

พระธรรมราชาผู้เร่องยศของพวกเรา จะทรงตัด

พระเกศาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุหฺยฺยเต** แปลว่า ตั้งขึ้น. บทว่า **รชคฺคิ** แปลว่า กองฐลี. บทว่า **อวิทุเร** ความว่า (กองฐลีเกิดขึ้น) ไม่ห่างจากที่ พวกเราอยู่นี่เลย. บทว่า **ปุปฺผกฺมฺหิ** ความว่า ใกล้เคียง ปุปผปราสาท. บทว่า **มฺยฺยเ** โน ความว่า พวกเราเข้าใจว่า พระธรรมราชาของพวกเรา จักตัดพระเศวตเสียแล้ว.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า ทรงใช้มหาดเล็กให้ไปนำบริวารของบรรพชิตมา โปรดให้นายภูษามาลาปลงพระเศวตและพระมัสสุ แล้วเปลื้องเครื่องราชอัฐการ ไว้บนพระบรรจรรย์ ตัดชายพระภูษาแดง ทรงกาสาวพัศตร์ ทรงคล้องบาตรดิน ที่จะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย จับธารพระกร เสด็จจงกรมไปมา ณ ท้องพระโรง แล้วเสด็จลงจากปราสาท ทรงดำเนินไปในละแวกถนน แต่ไม่มีใครจำพระองค์ ผู้เสด็จไปได้เลย ลำดับนั้น ชัดดิยักญญาเจ็คร้อยนาง ของพระมหาสัตว์นั้น พากันขึ้นไปยังปราสาท ไม่พบพระมหาสัตว์ พบเฉพาะห่อเครื่องอาภรณ์ ก็กลับลงมา ตรงไปยังสำนักของนางสนม หมั่นหกพันที่เหลือ ฟังข่าวว่า พระสุตโสมมสิสร องค์ปิยราชสวามีของพวกท่าน ทรงผนวชเสียแล้ว ต่างก็ ประเทวนการด้วยเสียงอันดัง ออกไปภายนอก. ขณะนั้น มหาชนได้ทราบว่ พระราชาทรงผนวชแล้ว. ชาวพระนครทั้งสิ้น ก็แตกตื่นประชุมกันที่ประตู พระราชวังว่า ข่าวว่า พระราชาของพวกเราทรงผนวชแล้ว. มหาชน ต่างพากันไปยังสถานที่ ๆ เคยประทับ เช่นปราสาทเป็นต้น ด้วยคิดว่า พระราชา จักเสด็จอยู่ที่นี้ จักเสด็จอยู่ตรงนี้ แต่ก็มิได้พบพระราชา จึงพากันเที่ยว ประเทวนการด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน

เสด็จไปเที่ยวยังปราสาทใด นี่คือปราสาทของพระองค์

เคลื่อนกลับไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังปราสาทใด นี่คือปราสาทของพระองค์
แพรวพราวไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คืออุทยานของพระองค์
เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คืออุทยานของพระองค์
เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือสวนอโศกวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ตลอด
กาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือสวนอโศกวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือพระราช-
อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือพระราช

อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารี้นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมกำนัลใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้ คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารี้นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้ คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารี้นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณุลิวันนิตินี้ คือสวนปาณุลิวันนิตินี้
นั้นของพระองค์ มีดอกบานสะพรั่ง นารี้นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณุลิวันนิตินี้ คือสวนปาณุลิวันนิตินี้
ของพระองค์ มีดอกบานสะพรั่ง นารี้นรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันนิตินี้ คือสวนอัมพวันนิตินี้
ของพระองค์ มีดอกบานสะพรั่ง นารี้นรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันใด นี่คือนามสวนอัมพวันของ
พระองค์ มีดอกบานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือนามสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือนามสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิตักิณฺโณ** ความว่า เคลื่อนกล่นไป
ด้วยสุวรรณบุปผา และนานามาลัย. บทว่า **ปริกิณฺณฺโณ** แปลว่า แวดล้อม
เป็นแวง. บทว่า **อิตฺถาคาริ** ความว่า หญิงทั้งหลายนับแต่ทาสีไป
ชื่อว่าอิตถาคาร คือสนมนางใน. แม้อามาตย์ทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ญาติทั้งนั้น
ในบทว่า **ณาคิสงฺเขน** นี้. บทว่า **กุฎาคารี** ได้แก่ พระที่บรรทม และ
ห้องกุฎาคารอันวิจิตรไปด้วยรัตนะทั้งเจ็ด. บทว่า **อโศกวนิกา** ได้แก่ ภูมิภาค
ในอโศกวัน. บทว่า **สพฺพกาลิกา** ความว่า ทนต่อการใช้สอยทุกเมื่อ ทั้งบาน
เป็นนิตย์.

บทว่า **อูยฺยานิ** ได้แก่ พระราชอุทยาน เช่นเดียวกับสวนจิตรลดา
ในนันทวัน. บทว่า **สพฺพกาลิกิ** ความว่า ดาดาชไปด้วยไม้ดอก ไม้ผล

อันบังเกิดขึ้นในฤดูกาลแม่ทั้งหก คือ ในกรณีการวันเป็นต้น ก็มีดอกไม้
ผลิตดอกบานดีตลอดกาลทั้งปวงเหมือนกัน. บทว่า **สญจนนา** ความว่า
คาชาด้วยดีด้วยดอกโกสุม อันเกิดทั้งทางน้ำทางบก มีอย่างต่าง ๆ. บทว่า
อนุทเทหิ วิติกิญญา ความว่า เคลื่อนกล่นไปด้วยหมุ่นก.

มหาชนปริเวนาการในที่นั้น ๆ อย่างนี้แล้ว กลับมายังพระลานหลวง
อีก กล่าวคาถา ความว่า

พระเจ้าสุตโสม ทรงสละราชสมบัตินี้แล้ว

เสด็จออกทรงผนวช ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ เทียวไป

พระองค์เดียว เหมือนช้างตัวประเสริฐ ฉะนั้น

ดังนี้แล้ว ต่างพากันสละสมบัติ ในเรือนของตน ๆ จูงมือบุตรธิดา
ออกไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั่นเอง. พระราชมารดา ราชบิดา พระชายา
พระโอรส ธิดา กับหญิงพื่อนหมั้นหกพัน ก็ทรงปฏิบัติเช่นนั้นเหมือนกัน.
พระนครทั้งสี่ ดูเหมือนว่างเปล่า ฝ่ายชาวชนบท ก็ได้ตามไปเบื้องหลังแห่ง
ชนเหล่านั้น. พระโพธิสัตว์ทรงพาบริษัฏประมาณ ๑๒ โยชน์ เสด็จมุ่งตรงไป
ยังป่าหิมพานต์.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบข่าว พระโพธิสัตว์เสด็จออก
อภิเษกกรรมจึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมารับสั่งว่า พ่อวิสสุกรรมเทพบุตร
พระเจ้าสุตโสมมหาราช เสด็จออกอภิเษกกรรมนี้ ควรจะได้ที่ประทับทั้งสามคม
ก็จักใหญ่หลวง เธอจงไปเนรมิตอาศรมบท ยาว ๓ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์
ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในหิมวันตประเทศ. วิสสุกรรมเทพบุตร ก็บันดาลตาม
เทพบัญชาทุกประการ จัดบรรพชิตบริวารไว้ในอาศรมบทนั้น แล้วบันดาล
หนทางเดินได้คนเดียวไว้ เสร็จแล้วก็กลับไปยังเทวโลกทันที. พระมหาสัตว์

เสด็จไปตามทางนั้น เสด็จเข้าสู่อาศรมบทนั้น พระองค์ทรงผนวชของก่อนแล้ว ให้ประชาชนที่เลื่อมบวชภายหลัง. ในเวลาต่อมา ชนทั้งหลายบวชมากขึ้น. สถานที่กว้างถึง ๓๐ โยชน์ ก็เต็มบริบูรณ์. ก็กำหนดที่ทำวสัฏกะทรงใช้ วิสสุกรรมเทพบุตรให้เนรมิตอาศรมบทที่ดี กำหนดที่ประชาชนบวชเป็นอันมาก ก็ดี กำหนดที่พระโพธิสัตว์จัดอาศรมบทที่ดี ฟังทราบโดยนัยที่มาแล้ว ใน หัตถิपालชาดกนั่นเอง. มิจฉาวิตกมิกามวิตกเป็นต้น เกิดขึ้นแก่คนใด ๆ พระมหาสัตว์เจ้าก็เสด็จเข้าไปหาคน ๆ นั้น ณ ที่นั้น โดยทางอากาศ ประทับ นั่งคู่บัลลังก์ในอากาศ เมื่อจะทรงโอวาท จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านทั้งหลายอย่าระลึกถึงความยินดี การเล่น

และการร่าเริงในกาลก่อนเลย กามทั้งหลายอย่าทำ

ท่านทั้งหลายได้เลย จริงอยู่ สุทัสนนคร นำรื่นรมย์

ยิ่งนัก ท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตาจิตอันหาประมาณ

มิได้ ทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้

ท่านทั้งหลายจะได้ไปสู่เทพบุรี อันเป็นที่อยู่ของท่าน

ผู้มีบุญกรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รติกีฬิตานิ** ความว่า (ท่านทั้งหลาย อย่าระลึกถึง) ความยินดีในกาม และการเล่นอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งการ เล่นทางกาย วาจา และใจ. บทว่า **มา โว กามา หนีสู** ความว่า วัตถุกาม และกิเลสกามอย่าเบียดเบียนพวกท่าน. บทว่า **รมมณฺหิ** ความว่า สุทัสนนคร นำรื่นรมย์ยินดี ท่านทั้งหลายอย่าระลึกถึงสุทัสนนครนั้น. บทว่า **เมตฺตํ** นี้ เป็นเพียงหัวข้อเทศนาเท่านั้น. ก็พระโพธิสัตว์นั้น ตรัสบอกพรหมวิหาร ๔. บทว่า **อุปฺปมาณํ** ได้แก่ เมตตาพรหมวิหารมีสัตว์หาประมาณมิได้ เป็น

อารมณ์. บทว่า **คณฺหิตฺต** แปลว่า จักได้ไป. บทว่า **เทวปุริ** ได้แก่ พรหมโลก.

แม่หมู่ถาณินั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้เป็นผู้มี พรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้ เรื่องราวทั้งหมดควรกล่าว โดยนัยที่มาแล้ว ในหัตถิปาลชาดกนั้นแล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า ดูก่อน ภิภุชทั้งหลาย มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติปางก่อน ตถาคตก็เสด็จออก มหาภิเนษกรรมณ์เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า **พระมารดาบิดา** ในครั้ง นั้น ได้มาเป็น **สากยมหาราชสกุล** **พระนางจันทาทวี** ได้มาเป็น **ราหุลมารดา** **เชษฐโอรส** ได้มาเป็น **พระสารีบุตร** **กนิษฐโอรส** ได้มาเป็น **พระราหุล** **พระพี่เลี้ยง** ได้มาเป็น **นางชุชุตตรา** **กุลพันธนเศรษฐี** ได้มาเป็น **พระกัสสป** **มหาเสนาकुต** ได้มาเป็น **พระโมคคัลลานะ** **โสมทัตถกุมาร** ได้มาเป็น **พระอานนท์** **บริษัทที่เหลือ** ได้มาเป็น **พุทธบริษัท** ส่วน **พระเจ้าสุตโสม** ได้มาเป็น **เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า** ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจุลลสุตโสมชาดกที่ ๕

จบอรรถกถาจัตตาลีสนิบาต เพียงเท่านี้

รวมชาดกที่มีในจัตตาลีสนิบาตนี้ คือ

๑. เตสกุณชาดก ๒. สรภังกชาดก ๓. อลัมพูสาชาดก ๔. สังข-
ปาลชาดก ๕. จุลลสุตโสมชาดก และอรรถกถา.